

LENIN

OPERE COMPLETE

Proletari din toate țările, uniți-vă!

LENIN

OPERE
COMPLETE

1

TRADUCEREA ÎN LIMBA ROMINĂ
APARE ÎN URMA HOTĂRIRII C.C.
AL P.M.R. EA A FOST ÎNTOCMITĂ
DUPĂ ORIGINALUL ÎN LIMBA
RUSĂ, ED. A V-a.

INSTITUTUL DE MARXISM-LENINISM
DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.U.S.

V. I. LENIN

OPERE
COMPLETE

EDIȚIA A DOUA

EDITURA POLITICĂ
BUCUREȘTI-1960

INSTITUTUL DE MARXISM-LENINISM
DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.U.S.

V. I. LENIN

VOL.

1

1893-1894

EDITURA POLITICĂ
BUCUREȘTI-1960

PREFAȚĂ LA OPERE COMPLETE

În urma hotărîrii Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. publică, în 55 de volume, Operele complete ale lui V. I. Lenin.

Prima ediție a Operelor lui V. I. Lenin a fost publicată, în 20 de volume, în perioada 1920-1926, pe baza hotărîrii Congresului al IX-lea al partidului. Au apărut în total 26 de cărți (6 volume fiind alcătuite din cîte 2 părți), care cuprind peste 1.500 de lucrări ale lui V. I. Lenin. Prima ediție a Operelor lui V. I. Lenin era departe de a fi completă ; în această ediție n-au fost incluse numeroase articole ale lui V. I. Lenin apărute fără semnătură sau sub diverse pseudonime în ziarele „Iskra“, „Proletarii“ și „Pravda“, deoarece pe atunci încă nu se stabilise că ele aparțin lui Lenin ; din această ediție lipseau și alte lucrări ale lui Lenin, precum și scrisorile sale.

Edițiile a II-a și a III-a ale Operelor, identice sub aspectul conținutului, au fost publicate în perioada 1925-1932, în urma hotărîrii Congresului al II-lea al Sovietelor din U.R.S.S. și a Congresului al XIII-lea al partidului. Fiecare dintre aceste ediții se compune din 30 de volume, care cuprind peste 2.700 de lucrări ale lui V. I. Lenin. Dar nici edițiile a II-a și a III-a ale Operelor nu erau complete.

Ediția a 4-a a Operelor lui V. I. Lenin a fost publicată în 1941 și 1946-1950, pe baza hotărîrii C.C. al partidului. Această ediție se compune din 35 de volume (printre care două volume de scrisori), care cuprind 2.927 de lucrări. În

comparație cu ediția a III-a, ediția a 4-a cuprinde un mare număr de noi documente (62 dintre ele fiind publicate pentru prima oară). Cu prilejul pregătirii ediției a 4-a, textul tuturor lucrărilor lui V. I. Lenin a fost din nou confruntat cu izvoarele originale, înlăturându-se astfel diferitele erori și inexactități în descifrarea manuscriselor lui V. I. Lenin, precum și greșelile de tipar strecurate în edițiile precedente. Multe dintre lucrările incluse în ediția a 4-a au fost tipărite după noi izvoare, mai complete, de pildă : după manuscrise și nu după texte tipărite, după stenograme și nu după scurte dări de seamă apărute în presă. Întreaga ediție este însoțită de un volum compus din două părți, care cuprinde un indice de materii, un indice alfabetic și o serie de alți indici.

În ediția a 4-a n-au fost însă incluse o serie de documente și numeroase materiale pregătitoare, fie publicate, fie nepublicate la timpul lor. Satisfăcând dorința abonaților la ediția a 4-a, Institutul de marxism-leninism publică, în completarea acestei ediții, încă 8 volume.

În Operele complete ale lui V. I. Lenin, care alcătuiesc ediția a 5-a a operelor sale, intră toate materialele publicate în edițiile a III-a și a 4-a, care reprezintă peste 3.000 de documente. În Operele complete sînt incluse în ordine cronologică genialele lucrări ale lui V. I. Lenin „Ce sînt «prieteniul poporului» și cum luptă ei împotriva social-democrațiilor?“, „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“, „Ce-i de făcut?“, „Un pas înainte, doi pași înapoi“, „Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică“, „Materialism și empiriocriticism“, „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului“, „Statul și revoluția“, „Sarcinile imediate ale Puterii sovietice“, „Revoluția proletară și renegatul Kautsky“, „«Stîngismul» – boala copilăriei comunismului“, „Despre impozitul în natură“, „Despre cooperatie“ și altele. Această ediție cuprinde articolele lui V. I. Lenin apărute în ziarele „Iskra“, „Vpered“, „Proletarii“, „Soșial-Demokrat“, „Pravda“, în revistele și culegerile bolșevice, precum și articolele și interviurile publicate în diferite organe de presă din Rusia și din străinătate ; ea mai cuprinde : rapoartele și cuvîntările ținute de V. I. Lenin la congresele și conferințele partidului, la congresele Sovietelor, la congresele Internaționalei Comuniste ; expunerile făcute la ședințele centrelor conducătoare

ale partidului, la adunări și mitinguri de masă ; manifestele, declarațiile, apelurile, documentele programatice, proiectele de rezoluții, decretele și salaturile scrise de V. I. Lenin, scrisori, telegrame, bilețele, înregistrări ale convorbirilor prin fir direct, fișe personale și alte materiale.

Pe lângă lucrările finite, Operele complete mai cuprind și materiale pregătitoare : planuri, conspecte, concepte, însemnări, modificări introduse în documentele scrise de alți autori, observații și însemnări făcute de V. I. Lenin pe marginea cărților, broșurilor și articolelor scrise de alți autori, precum și extrase din cărți, reviste și ziare.

În Operele complete intră materialele pregătitoare în legătură cu cartea lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“, „Materialele cu privire la problema agrară“, „Caietele filozofice“, „Caietele despre imperialism“, care conțin materialele pregătitoare în legătură cu cartea „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului“, și caietul „Marxismul despre stat“, care conține materialele pregătitoare în legătură cu cartea „Statul și revoluția“. Pentru prima oară se publică în Opere conspectul făcut de V. I. Lenin cu prilejul studierii corespondenței dintre K. Marx și F. Engels, publicată în 1913 în limba germană, în patru volume.

În comparație cu edițiile precedente, ediția a 5-a cuprinde în plus o serie de noi materiale datînd din perioada „Iskrei“ – scrisori adresate de V. I. Lenin lui G. V. Plehanov, G. M. Krjijanovski, S. I. Radcenko și I. I. Radcenko, V. D. Bonci-Bruevici –, precum și un mare număr de noi documente leniniste din preajma și din perioada primei revoluții ruse, printre care și unele materiale în legătură cu Congresul al III-lea al partidului.

O serie dintre documentele incluse pentru prima oară în Opere caracterizează activitatea desfășurată de V. I. Lenin în anii de reacțiune și în perioada noului avînt revoluționar al mișcării muncitorești. Este vorba în special de scrisorile adresate lui G. V. Plehanov, V. A. Karpinski, F. A. Rotstein, L. Tyszka și altora. Aceste scrisori oglindesc lupta dusă de V. I. Lenin împotriva lichidatorilor pentru menținerea și întărirea partidului, lupta dusă de el împotriva oscilărilor de ordin ideologic și abaterilor de la marxism.

În Operele complete intră un mare număr de noi materiale cu privire la problema agrară și problema națională : scrisori, planuri, însemnări făcute pe marginea cărților citite, extrase din cărți însoțite de observații, situații statistice etc. ; multe dintre ele se publică pentru prima oară.

Ediția de față cuprinde o serie de noi documente referitoare la primul război mondial : conspectul și planurile lucrării „Războiul din Europa și socialismul din Europa“, care urma să apară în broșură, dar care n-a fost scrisă ; observații pe marginea referatelor lui G. V. Plehanov și V. Kosovski și înregistrarea dezbaterilor în jurul referatelor lui Lenin însoțită de observațiile sale ; materiale cu privire la Conferința de la Zimmerwald și un mare număr de scrisori. Toate aceste documente oglindesc lupta dusă de V. I. Lenin împotriva războiului imperialist, împotriva social-șovinismului și centrismului, pentru unirea muncitorilor pe plan internațional.

Pentru prima oară se includ în Opere un mare număr de documente referitoare la revoluția burghezo-democratică din februarie și la Revoluția Socialistă din Octombrie : materiale în legătură cu cuvântarea rostită la adunarea bolșevicilor care a avut loc în noaptea de 3 spre 4 aprilie 1917 la Palatul Kșesinskaia, o autobiografie neterminată, conspectul rezoluției cu privire la măsurile economice în vederea luptei împotriva ruinei, scrisori și altele.

O importanță uriașă prezintă noile documente referitoare la perioada sovietică incluse pentru prima oară în Opere. Un mare număr dintre aceste documente oglindesc activitatea desfășurată de V. I. Lenin pe linia conducerii economiei naționale a țării, elaborarea de către el a principiilor fundamentale ale conducerii construcției economice. În Operele complete sînt incluse, de pildă, planurile vestitei lucrări „Sarcinile imediate ale Puterii sovietice“, în care V. I. Lenin a elaborat programul construcției socialiste, arătînd însemnătatea productivității muncii și a întrecerii socialiste. În aceste lucrări, ca și în altele, V. I. Lenin a elaborat sub toate aspectele principiul centralismului democratic în conducerea construcției economice. Într-o serie de documente, V. I. Lenin dă indicații cu privire la necesitatea studierii experienței locale, a popularizării și răspîndirii ei, și arată în mod concret prin ce metode se poate ajunge la îmbunătățirea muncii,

Multe dintre noile documente sînt consacrate muncii aparatului de stat sovietic. Ele oglindesc lupta dusă de V. I. Lenin împotriva birocrației, pentru simplificarea aparatului de stat și micșorarea cheltuielilor necesitate de el, pentru întărirea legăturilor lui cu poporul și atragerea celor mai largi mase de oameni ai muncii la conducerea statului, pentru stricta respectare a legilor sovietice. Se include în Opere „Proiectul punctului al treilea din partea general-politică a programului (pentru comisia de elaborare a programului la Congresul al VIII-lea al partidului)“, în care V. I. Lenin a arătat în mod pregnant esența democrației sovietice proletare, cu adevărat populare, deosebirea esențială dintre această democrație și democrația burgheză.

Noile documente din perioada intervenției militare străine și a războiului civil caracterizează uriașa activitate desfășurată de V. I. Lenin în calitate de președinte al Consiliului Apărării Muncitorești și Țărănești, grija sa permanentă pentru întărirea Armatei Roșii, pentru mobilizarea forțelor în vederea zdrobirii intervenționiștilor și a contrarevoluției interne, activitatea desfășurată de el pe linia conducerii lucrărilor de elaborare a directivelor și planurilor strategice-militare.

O serie dintre documentele incluse pentru prima oară în Opere înfățișează fundamentarea dată de V. I. Lenin principiilor coexistenței pașnice a statelor cu orînduiri social-economice diferite, activitatea desfășurată de el pe linia conducerii politicii externe a Statului sovietic, lupta sa consecventă pentru pace, pentru întărirea legăturilor de afaceri cu toate țările.

Un loc important ocupă în Operele complete materialele cu privire la mișcarea muncitorească internațională. În ediția de față se includ pentru prima oară planul articolului „Despre sarcinile Internaționalei a III-a“, planul raportului despre situația internațională și sarcinile fundamentale ale Internaționalei Comuniste prezentat la Congresul al II-lea al Internaționalei Comuniste, documente privitoare la lucrările Congresului al III-lea al Internaționalei Comuniste, „Observații la tezele cu privire la frontul unic“ și altele.

Operele complete ale lui V. I. Lenin cuprind documentele extrem de importante dictate de Lenin în perioada decem-

brie 1922–ianuarie 1923: „Scrisoare către congres“, cunoscută sub denumirea de „Testament“, scrisoarea „Cu privire la atribuirea unor funcții legislative Comisiei de stat a planificării“ și scrisoarea „În legătură cu problema naționalităților sau a «autonomizării»“. Aceste documente fac parte din ultimele lucrări de însemnătate programatică ale lui V. I. Lenin : „Pagini de jurnal“, „Despre cooperatie“, „Despre revoluția noastră“, „Cum să reorganizăm Rabkrinul“, „Mai bine mai puțin, dar mai bine“.

Documentele incluse pentru prima oară în Operele complete ale lui V. I. Lenin însumează aproximativ 20 de volume. Publicate în „Culegeri din Lenin“, în reviste și ziare, ele au fost relativ puțin cunoscute de cititori. Includerea lor în Opere le face mai accesibile studierii de către masele largi.

În noua ediție, toate documentele leniniste sînt dispuse în ordine cronologică.

Se face excepție numai în cazurile cînd trebuie păstrată continuitatea și legătura organică dintre lucrări scrise în perioade diferite. În volumele din această ediție, toate materialele sînt dispuse după data cînd au fost scrise (iar cuvîntările și rapoartele după data cînd au fost rostite sau prezentate) ; în cazurile cînd nu s-a putut stabili data cînd au fost scrise, ele sînt dispuse după data publicării. Planurile și conspectele lucrărilor lui Lenin – de pildă planurile articolului „Despre dreptul națiunilor la autodeterminare“, planurile lucrării „Imperialismul și scindarea socialismului“ – sînt incluse în volumele în care figurează lucrările respective, și anume într-o secțiune specială intitulată „Materiale pregătitoare“.

Materialele pregătitoare în legătură cu cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“, „Caietele despre imperialism“, „Caietele despre problema națională“, „Materialele cu privire la problema agrară“ și „Caietele filozofice“ alcătuiesc volume separate.

Correspondența (scrisori, telegrame, instrucțiuni, dispoziții, bilețele etc.) va fi publicată în volume aparte, care vor apărea la sfîrșitul întregii ediții. Scrisorile lui V. I. Lenin către familie formează un volum aparte.

Unele volume din Operele complete ale lui V. I. Lenin conțin anexe în care figurează petiții și alte materiale cu caracter biografic.

Pentru ediția de față, textul lucrărilor lui V. I. Lenin se confruntă din nou cu izvoarele originale : manuscrise ale lui Lenin, ediții ale lucrărilor lui Lenin pregătite de el personal pentru tipar, articole publicate în ziare și reviste în timpul vieții lui, stenograme redactate de el etc. Lucrările scrise de V. I. Lenin în limbi străine se publică în limba originalului și în traducere în limba rusă.

Ediția de față este însoțită de un aparat științific-informativ, menit să înlesnească cititorilor studierea operelor lui V. I. Lenin. Acest aparat se compune din următoarele : o prefață la întreaga ediție ; o prefață la fiecare volum, cuprinzând o scurtă caracterizare a condițiilor istorice în care au fost scrise lucrările incluse în volumul respectiv, precum și o expunere a principalelor idei ale lui V. I. Lenin cuprinse în aceste lucrări, privite în dezvoltarea lor. Tot din materialul informativ fac parte : datele din viața și activitatea lui V. I. Lenin referitoare la perioada cuprinsă în volumul respectiv ; adnotări privind evenimente istorice, diferite fapte, organe de presă etc. ; un indice de nume cuprinzând scurte informații biografice cu privire la persoanele menționate în text și un indice de publicații citate sau menționate de V. I. Lenin.

Notele de subsol cuprind traduceri ale expresiilor care figurează în text în limbi străine și referiri bibliografice la lucrările lui V. I. Lenin menționate sau citate în text ; atunci când în text figurează un pasaj pentru care există mai multe formulări foarte diferite, se dau în note de subsol variantele respective.

Titlurile unor lucrări ale lui V. I. Lenin sînt puse de redacție ; ele sînt însemnate în tabla de materii cu un asterisc.

*

* *

Operele lui V. I. Lenin conțin o neprețuită bogăție de idei ; ele reprezintă un inepuizabil izvor de cunoștințe cu privire la legile dezvoltării sociale, cu privire la căile de construire a comunismului. În operele sale, V. I. Lenin, organizatorul și conducătorul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, întemeietorul Statului sovietic socialist, a dezvoltat marea învățătură marxistă, aplicînd-o în noile condiții

istorice – în condițiile epocii imperialismului și revoluțiilor proletare, ale perioadei de trecere de la capitalism la comunism. În lucrările sale, V. I. Lenin a dezvoltat cele trei părți constitutive ale marxismului – filozofia, economia politică și teoria comunismului științific. V. I. Lenin a îmbogățit marxismul cu noi concluzii și teze, l-a dezvoltat în mod creator, aplicându-l în condițiile noii perioade istorice, în conformitate cu noile sarcini care reveneau clasei muncitoare și partidului ei în această perioadă. În nemuritoarele sale opere, V. I. Lenin a dat răspuns la toate problemele fundamentale pe care le-a pus în fața proletariatului internațional noua epocă istorică.

V. I. Lenin a creat o teorie unitară privind partidul, rolul lui conducător, bazele lui organizatorice, politice și ideologice, strategia și tactica, politica lui; a fundamentat principiul internaționalist în construirea partidului proletar. El a subliniat mereu faptul că clasa muncitoare nu-și va putea îndeplini misiunea sa istorică de constructor al societății noi, comuniste, dacă nu va fi condusă de un partid marxist de tip nou, înarmat cu o teorie revoluționară înaintată.

Operele lui V. I. Lenin oglindesc lupta neîncetată dusă de el pentru a asigura unitatea, caracterul de monolit și puritatea rîndurilor partidului, o legătură indisolubilă între partid și mase, o strictă disciplină de partid, aplicarea consecventă a normelor vieții de partid și a principiilor conducerii de către partid, cel mai important dintre acestea fiind principiul conducerii colective.

V. I. Lenin a fost primul care a făcut o profundă analiză marxistă a imperialismului ca ultim stadiu al capitalismului, dezvăluind contradicțiile lui ireductibile. El a arătat că în acest stadiu dezvoltarea capitalismului capătă un extrem de pronunțat caracter de dezvoltare inegală, în șalturi, și a tras concluzia de însemnătate istorică mondială că în epoca imperialismului este posibilă victoria socialismului la început în câteva țări sau chiar într-o singură țară. Această concluzie genială și-a găsit o confirmare concretă în Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și în construirea socialismului în U.R.S.S., precum și în construirea socialismului în țările de democrație populară.

Sintetizînd experiența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și învederînd însemnătatea internațională a acestei

revoluții, V. I. Lenin a arătat că principalele ei legități și trăsături sînt comune revoluției socialiste în toate țările. Bolșevismul, scria Lenin, a dat o teorie, un program și o tactică mișcării comuniste mondiale. „Bolșevismul *poate servi ca model de tactică pentru toți*“ (Opere, vol. 28, Editura politică, 1959, pag. 286).

V. I. Lenin a dezvoltat teoria marxistă despre stat, teoria dictaturii proletariatului. El a fundamentat ideea că problema dictaturii proletariatului este principala problemă în învățătura lui Marx. Marxist, – spunea Lenin, – este numai acela care extinde recunoașterea luptei de clasă pînă la recunoașterea dictaturii proletariatului. El a subliniat că dictatura proletariatului reprezintă tipul superior de democrație, adevărata democrație populară. V. I. Lenin a descoperit în Soviete, care au fost generate de spiritul creator revoluționar al clasei muncitoare din Rusia, forma de stat a dictaturii proletariatului; totodată el a prevăzut inevitabilitatea unei diversități de forme politice ale dictaturii proletariatului în funcție de condițiile istorice concrete din diferitele țări, ceea ce și-a găsit o strălucită confirmare în regimul de democrație populară.

V. I. Lenin a elaborat programul construcției socialiste în U.R.S.S., a dat indicațiile de bază cu privire la căile de construire a societății comuniste. Programul leninist prevedea industrializarea socialistă a țării, dezvoltarea prin toate mijloacele a industriei grele, electrificarea întregii economii naționale, transformarea agriculturii pe baze socialiste, înfăptuirea revoluției culturale. Înfăptuirea programului leninist a dus la construirea socialismului în U.R.S.S., la transformarea Uniunii Sovietice într-o mare putere industrială și colhoznică socialistă.

În operele sale, V. I. Lenin a elaborat problema rolului conducător al proletariatului, a alianței dintre proletariat și țărănime ca forță hotărîtoare a dezvoltării sociale. El spunea că alianța dintre clasa muncitoare și țărănime, în care rolul conducător îl are clasa muncitoare, este cea mai minunată forță din lume, care, sub conducerea partidului comunist, poate transforma societatea pe baze noi, socialiste.

V. I. Lenin a adus o foarte importantă contribuție la elaborarea problemei naționale. În lucrările sale, el a susținut dreptul națiunilor la autodeterminare pînă la despărțire și

formarea unui stat de sine stătător. El a subliniat întotdeauna necesitatea aplicării consecvente a principiilor internaționalismului proletar, a făuririi unei alianțe cât mai strînse între muncitorii și țărani de toate naționalitățile în lupta pentru eliberarea lor de sub jugul asupririi sociale și naționale, necesitatea unei lupte neîmpăcate împotriva naționalismului și șovinismului burghez.

V. I. Lenin a dus și ne-a învățat să ducem o luptă neîmpăcată împotriva ideologiei burgheze, împotriva revizioniştilor și oportuniştilor – agenți ai burgheziei în mișcarea muncitorească. El considera că oportunismul este principalul dușman în sinul mișcării muncitorești. Operele lui V. I. Lenin oglindesc lupta dusă de el împotriva „marxiștilor legali“, a „economiștilor“, menșevicilor, troțkiștilor, naționaliştilor burghezi și anarhiștilor. Această luptă are o uriașă importanță internațională. Toate lucrările lui V. I. Lenin învederează lupta dusă de el împotriva dogmatismului, împotriva transformării marxismului într-o îngrămădire de teze și formule împietrite, rupte de viață, de practică.

*

*

*

Publicarea Operelor complete ale lui V. I. Lenin constituie un important eveniment în viața ideologică a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Această ediție va ajuta milioane de oameni sovietici să-și însușească și mai profund nemuritoarele idei geniale ale lui Lenin și să lupte cu și mai mult succes pentru înfăptuirea lor.

În întreaga lor activitate pe tărîmul construirii societății comuniste, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, Comitetul său Central se călăuzesc după mărețele idei ale leninismului, luptînd neconținut pentru transpunerea lor în viață și dezvoltînd în mod creator învățătura marxist-leninistă. Partidul își datorează toate succesele fidelității sale față de leninism.

Marxism-leninismul este dezvoltat în mod creator de partidele comuniste și muncitorești din toate țările. El se îmbogățește cu experiența construirii comunismului în U.R.S.S., a construirii socialismului în Republica Populară Chineză și în celelalte țări de democrație populară, cu experiența luptei

duse de oamenii muncii în țările în care mai domină capitalismul, cu experiența mișcării de eliberare națională.

Marxism-leninismul este o învățătură internațională. Ideile lui nobile, care indică întregii omeniri calea spre un viitor luminos, se răspîndesc pe o scară tot mai largă în rîndurile maselor de oameni ai muncii din lumea întreagă, exercită o influență tot mai puternică asupra mersului istoriei mondiale. Nu există forță în stare să oprească marșul triumfal al marxism-leninismului. Nimic nu poate să împiedice triumful deplin al mărețelor idei marxist-leniniste.

*Institutul de marxism-leninism
de pe lîngă C. C. al P.C.U.S.*

PREFAȚĂ LA PRIMUL VOLUM

Primul volum cuprinde lucrările scrise de V. I. Lenin între 1893-1894, la începutul activității sale revoluționare.

În Rusia ultimul deceniu al secolului trecut s-a caracterizat printr-o dezvoltare rapidă a industriei și prin creșterea clasei muncitoare, printr-un avânt general al mișcării muncitorești. Înaltul grad de concentrare a mării industrii contribuia la unirea și la organizarea muncitorilor. Lupta grevistă se intensifica considerabil. În rândurile muncitorilor începeau să pătrundă ideile marxismului.

De numele lui Lenin se leagă începutul unei noi etape în mișcarea muncitorească din Rusia. În lucrările sale din 1893-1894, V. I. Lenin a făcut o profundă analiză marxistă a orânduirii social-economice din Rusia de la sfârșitul secolului al XIX-lea, a definit sarcinile fundamentale ale luptei revoluționare a clasei muncitoare și a social-democrației din Rusia. Lenin a pus în fața social-democraților din Rusia sarcina creării unui partid marxist. Abordînd în mod creator teoria revoluționară a marxismului, Lenin a elaborat, primul dintre marxiști, problema particularităților viitoarei revoluții burghezo-democratice din Rusia, a forțelor ei motrice și a transformării ei în revoluție socialistă.

În lucrările cuprinse în acest volum, V. I. Lenin își îndreaptă principala lovitură împotriva concepțiilor filozofice și economice ale narodnicilor, împotriva platformei lor politice și a tacticii lor, care în acea perioadă constituiau principala obstacol de ordin ideologic în calea răspîndirii marxismului și a extinderii mișcării social-democrate în Rusia. În

aceste lucrări Lenin ia poziție și împotriva denaturării marxismului în spirit burghez de către reprezentanții „marxismului legal“.

Primul volum cuprinde patru lucrări ale lui V. I. Lenin : „Noi schimbări economice în viața țărănească (Cu privire la cartea lui V. E. Postnikov «Gospodăria țărănească din sudul Rusiei»)“, „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“, „Ce sînt «prieteni poporului» și cum luptă ei împotriva social-democrațiilor ? (Răspuns la articolele împotriva marxiștilor publicate în «Russkoe Bogatstvo»)“, „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve (Oglindirea marxismului în literatura burgheză)“.

Articolul „Noi schimbări economice în viața țărănească“, cu care începe volumul, este prima dintre lucrările publicistice ale lui V. I. Lenin care s-au păstrat; el a scris această lucrare încă în perioada activității sale la Samara, și anume în primăvara anului 1893. Acest articol ne arată cu cîtă pricepere, maturitate, profunzime și consecvență aplica tînărul Lenin teoria marxistă în cercetarea vieții țărănești. Folosind datele statistice ale zemstvelor prezentate în cartea lui Postnikov „Gospodăria țărănească din sudul Rusiei“ și criticîndu-l pe autor pentru inconsecvența sa și greșelile sale de ordin metodologic, Lenin face o caracterizare marxistă a situației de la sate și dezvăluie procesele și formele de dezvoltare a capitalismului în agricultură, spulberînd mitul narodnicilor, care pretindeau că „obștea“ țărănească n-a fost atinsă de capitalism. El demonstrează că, în pofida teoriilor narodniciste, capitalismul se dezvoltă în Rusia cu o forță irezistibilă, că, în realitate, țărănimia s-a scindat în clase antagoniste, burghezia sătească și proletariatul sătesc, acestea crescînd pe seama țărănimii mijlocașe, pe care capitalismul o macină. Pe baza unui material extrem de bogat, Lenin dezvăluie caracterul mic-burghez al obștii țărănești, arătînd cît de absurde și dăunătoare erau ideile narodnicilor, care considerau obștea țărănească drept bază a socialismului. El demonstrează că la sate au prins rădăcini puternice relațiile economice burgheze.

Articolul „Noi schimbări economice în viața țărănească“ era destinat să apară în presa legală. În una dintre scrisorile sale din acea perioadă, V. I. Lenin subliniază că tezele expuse în acest articol reprezintă pentru el o bază pentru con-

cluzii mult mai importante și țintind mult mai departe decât cele din acest articol.

De articolul „Noi schimbări economice în viața țărănească” sînt legate, prin conținutul lor, însemnările, calculele și sublinierile făcute de V. I. Lenin în paginile cărții lui V. E. Postnikov și publicate în volumul de față în secțiunea : „Materiale pregătitoare”. Unele dintre aceste calcule ale lui Lenin se publică pentru prima oară.

În lucrarea „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor”, scrisă în toamna anului 1893, V. I. Lenin a dat un model de aplicare creatoare a teoriei economice a lui K. Marx în cercetarea științifică a rînduieilor economice din Rusia. Pe baza unei profunde cunoașteri a „Capitalului” lui Marx și aplicînd metoda dialectică, Lenin a arătat cum, în urma dezvoltării diviziunii sociale a muncii, economia naturală a micilor producători se transformă treptat în economie bazată pe producția de mărfuri, iar aceasta, la rîndul ei, se transformă în economie capitalistă, cum această diviziune a muncii duce în mod inevitabil la diferențierea de clasă a producătorilor și la dezvoltarea pieței interne. Astfel Lenin a infirmat teoriile curente narodniciste, care pretindeau că în Rusia nu există o bază pentru dezvoltarea capitalismului, și a demonstrat că capitalismul a și devenit „principala temelie a vieții economice a Rusiei” (vezi volumul de față, pag. 104). Totodată el a criticat concepțiile lui G. B. Krasin, care mai tîrziu au fost susținute de „marxiștii legali” ; acesta pretindea că producția capitalistă necesită neapărat piețe externe pentru realizarea plusvalorii și că producția mijloacelor de producție nu este legată de producția obiectelor de consum. Lenin a arătat că, în fond, aceste concepții nu se deosebesc prin nimic de concepțiile narodniciste în problema piețelor și a subliniat ideea că marxiștii nu trebuie să se îngrijească de piețe pentru burghezie, ci de dezvoltarea luptei de clasă a proletariatului împotriva burgheziei.

În lucrarea „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor”, Lenin a dezvoltat teza lui Marx cu privire la corelația dintre cele două sectoare ale producției sociale, definind creșterea cu precădere a primului sector ca o lege economică a reproducției lărgite. Pe baza schemei reproducției a lui Marx, el

a arătat schimbările care intervin în reproducția lărgită ca urmare a progresului tehnic.

Locul de frunte în primul volum îl ocupă remarcabila lucrare a lui V. I. Lenin „Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democrațiilor?“, scrisă în primăvara și vara anului 1894.

La sfîrșitul anului 1893 revista „Russkoe Bogatstvo“ — în jurul căreia se grupaseră narodnicii liberali —, precum și alte reviste ale narodnicilor au anunțat că vor porni o campanie împotriva marxismului. În aceste reviste se publicau articole în care învățătura marxistă despre societate, revoluție și socialism era denaturată în mod premeditat; narodnicii denaturau în mod grosolan concepțiile marxștilor ruși. Neavînd organe de presă proprii în Rusia, marxștii nu puteau da narodnicilor riposta cuvenită în presa legală. Cartea lui Lenin, editată ilegal, a avut un mare rol în zdrobirea narodnicismului. Această lucrare, care reprezenta un adevărat manifest al marxismului revoluționar, un document programatic al acestuia, cuprinde o profundă caracterizare a concepției științifice despre lume, a materialismului dialectic și a materialismului istoric și a doctrinei economice a lui Marx și o critică completă a concepțiilor filozofice, economice și politice ale narodnicilor liberali, a programului și tacticii lor. V. I. Lenin a arătat că programul politic al acestor falși „prieteni ai poporului“ exprimă interesele chiaburimii; el i-a demascat pe narodnicii liberali, arătînd că ei sînt niște adepți tipici ai reformelor, care, combătînd lupta revoluționară dusă împotriva absolutismului țarist, pretindeau că acesta se situează deasupra claselor și poate îmbunătăți situația poporului. V. I. Lenin a dezvăluit inconsistența și caracterul greșit al teoriilor narodniciste, care pretindeau că dezvoltarea Rusiei urmează o cale deosebită, extra-capitalistă, și a arătat că narodnicii liberali escamotau faptele care dovedeau existența exploatării capitaliste la sate.

În această lucrare, V. I. Lenin a demascat pe teoreticienii narodnicismului, arătînd că ei sînt niște reprezentanți ai metodei antiștiințifice, subiective în sociologie, niște idealști care neagă caracterul obiectiv al legilor dezvoltării sociale și rolul hotărîtor al maselor populare în istorie. Narodnicii considerau că mersul istoriei poate fi dirijat în mod arbitrar,

potrivit dorințelor unor personalități „proeminente“. Lenin a zdrobit aceste concepții subiectiviste, opunându-le concepția materialistă asupra vieții sociale ; el a înfățișat conținutul teoriei marxiste despre societate și a arătat că mersul istoriei este determinat de legi de dezvoltare obiective, că principala forță motrice a dezvoltării sociale o constituie poporul, clasele, lupta dintre acestea determinând dezvoltarea societății.

În lucrarea „Ce sînt «prieteni poporului» și cum luptă ei împotriva social-democrațiilor?“, V. I. Lenin a pus pentru prima oară în fața social-democrațiilor din Rusia sarcina creării unui partid muncitoresc marxist și a emis ideea unei alianțe revoluționare între clasa muncitoare și țărănime, văzînd în ea principalul mijloc pentru răsturnarea țarismului, moșierimii și burgheziei și pentru crearea societății comuniste.

Subliniind marele rol istoric al clasei muncitoare din Rusia, V. I. Lenin a scris : „De aceea social-democrația consacră clasei muncitoare întreaga ei atenție și activitate. Atunci cînd reprezentanții înaintați ai acestei clase își vor fi însușit ideile socialismului științific, cînd își vor fi însușit ideea rolului istoric al muncitorului rus, cînd aceste idei vor fi căpătat o largă răspîndire și cînd printre muncitori vor fi fost create organizații viguroase care să transforme într-o luptă de clasă conștientă actualul război economic al muncitorilor dus cu forțe răzlețite, atunci **MUNCITORUL** rus, ridicîndu-se în fruntea tuturor elementelor democratice, va răsturna absolutismul și va călăuzi **PROLETARIATUL RUS** (alături de proletariatul **TUTUROR ȚĂRILOR**) *pe drumul drept al luptei politice fățișe, spre o REVOLUȚIE COMUNISTĂ VICTORIOASĂ*“ (pag. 301).

Primul volum se încheie cu lucrarea „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve (Oglinzirea marxismului în literatura burgheză)“, care a fost scrisă de Lenin la sfîrșitul anului 1894 și începutul anului 1895. După cum a spus Lenin, această lucrare reprezintă în multe privințe un conspect al lucrărilor lui economice de mai tîrziu, și în special al cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“. În lucrarea „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve“, V. I. Lenin a arătat că narodnicii sînt reprezentanții intereselor micului producător, că izvorul

narodnicismului îl constituie precumpănirea clasei micilor producători în Rusia capitalistă de după reformă. Continuând critica concepțiilor narodniciste, făcută în lucrările anterioare, Lenin a arătat în această lucrare caracterul pur burghez al revendicărilor economice ale narodnicilor liberali, caracterul utopic și reacționar al programului lor politic, esența idealistă a concepțiilor lor sociologice.

Criticînd cu asprime sistemul de concepții narodnicist, Lenin atrage totodată atenția cititorilor asupra trăsăturilor și laturilor pozitive din punct de vedere marxist ale narodnicismului din anii 1860–1880, arătînd că acest narodnicism reprezenta un curent democrat-revoluționar în Rusia care se afla în preajma revoluției burgheze.

Totodată, V. I. Lenin a criticat în această lucrare denaturarea în spirit burghez a marxismului de către P. Struve, reprezentant al „marxismului legal”. Lenin a demascat încercările „marxiștilor legali” de a goli marxismul de conținutul său revoluționar și a arătat că concepțiile „marxiștilor legali” au la bază obiectivismul burghez, care înseamnă o justificare a capitalismului și o disimulare a contradicțiilor de clasă. În struvism, în „marxismul legal”, Lenin a văzut germenii revizionismului internațional. În legătură cu critica obiectivismului burghez, V. I. Lenin a fundamentat principiul partinității științei sociale și a filozofiei. „...Materialismul – a spus Lenin – implică, ca să zicem așa, spiritul partinic, care ne obligă ca la aprecierea unui eveniment să ne situăm în mod deschis și fățiș pe punctul de vedere al unui anumit grup social...” (pag. 403).

V. I. Lenin a arătat că în condițiile societății burgheze așa-numitul obiectivism în știință înseamnă o disimulare a intereselor egoiste de clasă ale claselor exploatare dominante. Știința marxistă, legată în mod fățiș și indisolubil de clasa muncitoare, slujește cauza transformării revoluționare a societății și este interesată în descoperirea legilor dezvoltării sociale. De aceea spiritul ei partinic coincide cu spiritul științific.

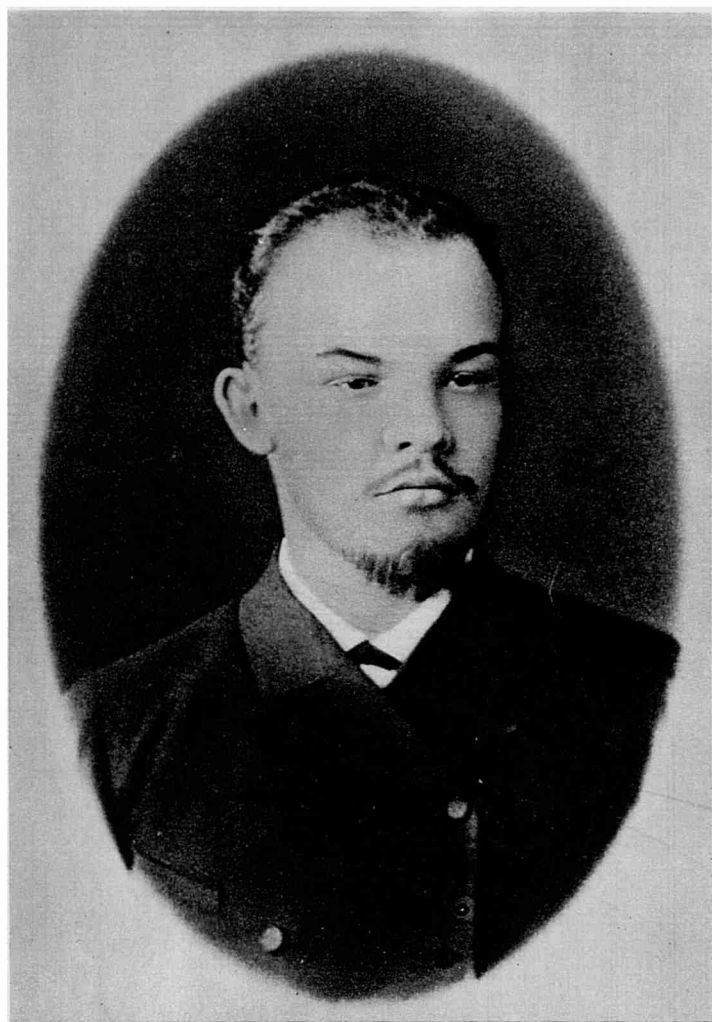
Încă la începutul activității sale revoluționare, Lenin a dat un model de critică principială a diferitelor teorii pseudo-socialiste și revizioniste, un model de luptă plină de abnegație pentru interesele clasei muncitoare. Operele lui

V. I. Lenin sînt pătrunse de o interpretare creatoare a marxismului și de o măiastră aplicare a acestuia în analiza economică și politică a situației din Rusia, în definirea sarcinilor care stăteau în fața mișcării muncitorești din Rusia.

Din operele lui Lenin, proletariatul internațional, partidele comuniste și muncitorești din toate țările învață să-i demaște pe numeroșii „prieteni ai poporului” și revizionişti de astăzi, care încearcă să folosească mișcarea muncitorească în interesul burgheziei.

În anexele la primul volum sînt incluse în Operele lui V. I. Lenin pentru prima oară „Petiții ale lui V. I. Ulianov (Lenin) 1887-1893”. Aceste documente reprezintă un material suplimentar la biografia lui V. I. Lenin. Două dintre aceste petiții, și anume cea adresată Tribunalului districtual Samara la 5 ianuarie 1893 și cea adresată președintelui Tribunalului districtual Samara la 16 august 1893, se publică pentru prima oară.

*Institutul de marxism-leninism
de pe lîngă C. C. al P.C.U.S.*

V. I. LENIN

1890 — 1891

NOI SCHIMBĂRI ECONOMICE
ÎN VIAȚA ȚĂRĂNEASCĂ

CU PRIVIRE LA CARTEA LUI V. E. POSTNIKOV :
„GOSPODĂRIA ȚĂRĂNEASCĂ DIN SUDUL RUSIEI“¹

Scris în primăvara anului 1893

*Publicat pentru prima oară în 1923
în culegerea „La a douăzeci și cîn-
cea aniversare a primului Congres
al partidului (1898—1923)“*

Se tipărește după manuscris

Нова экономическая жизнь

в крестьянской России.

По воле князя В. Г. Шеншикова
Копировано из рукописи

I

Впервые в русском году князь В. Г. Шеншиков —
«Экономическая жизнь» (Москва, 1891 г. Вып.
№ XXIII + XXIV) представляет: из себя представляю подроб-
ное и обстоятельное описание экономического жизни
в губерниях Могилевской, Курганской, Екатеринбург-
ской, промышленного же в империи (ср.
Восток) прежде Могилевской губернии. Описание же
основано, во 1^ю — и главным образом — на данных
статистических изъяснений при наблюдении
губернии; во 2^ю на сведения наблюдателей аббата,
правдивых и к их мнению по делу суждения, от-

Впервые опубликовано в журнале «Крестьянская жизнь»
в Могилевской губернии.

Prima pagină a manuscrisului lui V. I. Lenin
„Noi schimbări economice în viața țărăneasă”. — 1893

Micșorat

I

Cartea lui V. E. Postnikov „Gospodăria țărănească din sudul Rusiei“ (Moscova, 1891, pag. XXXII + 391), apărută acum doi ani, este o descriere extrem de amănunțită și de fundamentată a gospodăriei țărănești din guberniile Taurida, Herson și Ekaterinoslav și, îndeosebi, din județele de pe continent (din nord) ale guberniei Taurida. Descrierea aceasta se bazează în primul rînd – și mai ales – pe datele statistice ale zemstvelor cu privire la cele trei gubernii arătate mai sus ; în al doilea rînd, pe observațiile personale făcute de autor, parte în cadrul îndatoririlor legate de funcția sa *, parte cu scopul special de a studia gospodăria țărănească din anii 1887–1890.

Încercarea de a totaliza datele statistice ale zemstvelor referitoare la o regiune întregă și de a expune într-o formă sistematică rezultatele acestor statistici, prezintă ca atare un foarte mare interes, întrucît statistica zemstvelor² oferă un imens material foarte amănunțit despre situația economică a țărănimii, dar îl oferă într-o astfel de formă, încît pentru public aceste studii statistice nu sînt aproape de nici un folos : culegerile de statistici ale zemstvelor reprezintă volume întregi de tabele (de obicei fiecărui județ îi este consacrat un volum separat), și numai gruparea lor în rubrici destul de clare și de cuprinzătoare reclamă o muncă specială. Demult se simte necesitatea totalizării și prelucrării datelor statistice ale zemstvelor. În ultimul timp a început să se editeze în acest scop „Rezultatele statisticii zemstvelor“. Planul acestei publicații

* Autorul a fost funcționar public și a lucrat la cadastrarea domeniilor statului din gubernia Taurida.

este următorul : se ia o anumită problemă caracteristică gospodăriei țărănești, consacându-se un studiu special totalizării tuturor datelor existente în statistica zemstvelor cu privire la această problemă ; se adună la un loc și datele care se referă la sudul cu cernoziom al Rusiei, cât și cele care se referă la nordul fără cernoziom, la guberniile exclusiv agricole și la guberniile unde țăranii au diferite alte ocupații. După acest plan sînt întocmite cele două volume ale „Rezultatelor“ apărute pînă în prezent ; primul volum este consacrat „obștii țărănești“ (V.V.), iar al doilea „pămînturilor extralotuale luate în arendă de țărani“ (N. Karișev)³. Este îndoielnic că aceasta ar fi o metodă justă pentru a face o totalizare : ești nevoit, în primul rînd, să aduni laolaltă date referitoare la regiuni economice diferite, cu condiții economice diferite (caracterizarea fiecărei regiuni în parte prezentînd dificultăți enorme din cauză că studiile făcute de zemstve nu sînt complete, precum și din cauză că multe județe sînt omise : aceste dificultăți s-au făcut simțite în volumul al 2-lea al „Rezultatelor“ ; încercarea lui Karișev de a repartiza datele cuprinse în statistica zemstvelor pe anumite regiuni determinate n-a reușit) ; în al doilea rînd, este absolut imposibil să descrii separat o anumită latură a gospodăriei țărănești, fără să te referi și la celelalte laturi ; ești nevoit să separi în mod artificial o anumită problemă, pierzîndu-se astfel integritatea imaginii. Aarendarea de către țărani a pămînturilor extralotuale se separă de arendarea loturilor *, de datele generale cu privire la gruparea țăranilor după starea economică și după întinderea suprafeței cultivate ; ea este privită numai ca o parte a gospodăriei țărănești, în timp ce ea reprezintă adeseori un mod special de gospodărire bazată pe proprietatea privată. De aceea cred că totalizarea datelor statistice ale zemstvelor pe o anumită regiune, avînd condiții economice omogene, ar fi de preferat.

Expunînd în treacăt ideile mele cu privire la o metodă mai justă de a face o totalizare pe baza datelor statistice ale

* Prin „lot“ (în rusește „nadel“) se înțelege lotul de pămînt rămas în folosința familiei țărănești în baza reformei din 1861, indiferent dacă această folosință era exercitată în cadrul obștii sătești, sau individual. — *Nota trad.*

zemstvelor, idei sugerate de compararea „Rezultatelor“ cu cartea lui Postnikov, trebuie totuși să arăt că Postnikov nu și-a propus de fapt să facă o *totalizare* : el pune pe planul al doilea materialul cifric și se străduiește mai ales să facă o descriere cât mai amplă și cât mai sugestivă.

În descrierea sa, autorul acordă aproape aceeași atenție problemelor cu caracter economic, celor cu caracter juridic-administrativ (formele de posesiune a pământului) și celor cu caracter tehnic (problema delimitării ; sistemul de gospodărire ; recoltele) ; dar și-a propus să pună pe primul plan problemele din prima categorie.

„Trebuie să mărturisesc – spune d-l Postnikov în Prefață – că acord mai puțină atenție tehnicii gospodăriei țărănești decît s-ar putea acorda, dar procedez astfel pentru că, după părerea mea, în gospodăriile țărănești condițiile cu caracter economic joacă un rol mai important decît tehnica. În presa noastră... se ignorează de obicei latura economică... Se acordă foarte puțină atenție studiului problemei agrare și problemei delimitării, probleme economice fundamentale pentru gospodăriile noastre țărănești. Cartea de față se ocupă mai mult cu lămurirea acestor probleme și, mai ales, a problemei agrare“ (Prefață, pag. IX).

Împărtășind întru totul părerea autorului că problema economică e mai importantă decît cea tehnică, am de gînd să expun în articolul meu doar acea parte din lucrarea d-lui Postnikov în care gospodăriile țărănești sînt studiate din punct de vedere politic și economic *.

În prefață autorul caracterizează principalele puncte ale acestui studiu în felul următor :

„Folosirea pe scară largă a mașinilor, ce se observă în ultima vreme în agricultura țărănească, și extinderea considerabilă a gospodăriilor părții înstărite a țărănimii fac ca viața noastră agrară să intre într-o nouă fază, iar grelele condiții

* Socot că o astfel de expunere va fi utilă, deoarece cartea d-lui Postnikov, care constituie unul dintre cele mai remarcabile evenimente în literatura noastră economică din ultimii ani, a trecut aproape neobservată. În parte, acest lucru își găsește, poate, explicația în faptul că autorul, deși recunoaște că problemele economice sînt de mare importanță, le expune totuși într-un mod prea fragmentar și împovărează expunerea cu amănunte care țin de alte probleme.

economice ale anului în curs vor da, fără îndoială, dezvoltării ei un nou impuls. Productivitatea muncii țăranilor și capacitatea de lucru a familiei cresc în mod considerabil o dată cu creșterea gospodăriilor și cu folosirea mașinilor, lucru care pînă în prezent era scăpat din vedere la determinarea suprafeței pe care o poate cultiva o familie țărănească...

Folosirea mașinilor în gospodăriile țărănești determină schimbări esențiale în felul de trai al țăranimii : reducînd cererea de brațe de muncă în agricultură și făcînd ca țăranii să resimtă și mai mult suprapopulația care există în agricultura noastră, ea contribuie la sporirea numărului familiilor care, devenind de prisos pentru sat, trebuie să-și caute cîștiguri în altă parte și să devină de fapt familii fără pămînt. Menținîndu-se metodele de lucru existente în agricultură și caracterul extensiv al acestora, introducerea mașinilor mari în gospodăriile țărănești ridică totodată bunăstarea țăranimii la un nivel care pînă acum nici n-ar fi putut fi conceput. În aceasta stă chezașia forței noilor schimbări economice în viața țărănească. Scopul principal al cărții de față este de a releva și a lămuri aceste schimbări intervenite în rîndurile țăranimii din sudul Rusiei" (Prefață, pag. X).

Înainte de a arăta în ce constau, după părerea autorului, aceste noi schimbări economice, trebuie să fac încă două rezerve.

În primul rînd, am arătat mai sus că Postnikov dă date cu privire la guberniile Herson, Ekaterinoslav și Taurida, dar destul de amănunțite nu sînt decît datele referitoare la ultima gubernie, și încă nu la întreaga gubernie : autorul nu dă date cu privire la Crimeea, unde există condiții economice întrucîtva deosebite, și se limitează exclusiv la cele trei județe de pe continent din nordul guberniei Taurida, și anume județele Berdeansk, Melitopol și Dneprovsk. Mă voi limita doar la datele referitoare la aceste trei județe.

În al doilea rînd, în gubernia Taurida, în afară de ruși, locuiesc germani și bulgari, al căror număr, de altfel, este mic în comparație cu populația rusă : în județul Dneprovsk, din totalul de 19.586 de gospodării, 113 gospodării, adică numai

0,6% aparțin coloniștilor germani. În județul Melitopol, din totalul de 34.978 de gospodării, aparțin germanilor și bulgarilor ($1.874 + 285 =$) 2.159 de gospodării, adică 6,1%. În sfârșit, în județul Berdeansk, acestora le aparțin 7.224 de gospodării, din totalul de 28.794, adică 25%. În total, în cele trei județe, din 83.358 de gospodării, aparțin coloniștilor 9.496 de gospodării, adică circa $\frac{1}{9}$. Prin urmare, în general, numărul coloniștilor este foarte mic, iar în județul Dneprovsk cu totul neînsemnat. Autorul descrie în mod amănunțit gospodăriile coloniștilor, separându-le întotdeauna de gospodăriile țăranilor ruși. Las la o parte toate aceste descrieri și mă limitez exclusiv la gospodăriile țăranilor ruși. Este adevărat că cifrele însumează și pe ruși și pe germani, dar adăugarea acestora din urmă, dat fiind numărul lor neînsemnat, nu poate schimba raportul general, astfel încât gospodăriile țăranilor ruși pot fi pe deplin caracterizate pe baza acestor date. Populația rusă din gubernia Taurida, care s-a așezat în acest ținut în ultimii 30 de ani, se deosebește de țărănimea din celelalte gubernii ruse numai prin aceea că este mai înstărită. După cum afirmă autorul, în această regiune forma de posesiune a pământului în obște este „tipică și stabilă” * ; într-un cuvânt, abstracție făcând de coloniști, între gospodăriile țărănești din gubernia Taurida și tipul general al gospodăriei țăranilor ruși nu există deosebiri fundamentale.

II

„În prezent – spune Postnikov –, orice sat, cât de cât însemnat, din sudul Rusiei (și același lucru se poate spune, probabil, despre majoritatea localităților din Rusia) prezintă atîta diversitate în ceea ce privește starea economică a diferitelor grupuri de locuitori ai săi, încît este extrem de greu să se vorbească despre nivelul de trai al diferitelor sate luate ca unități întregi și să se înfățișeze acest nivel de trai în cifre medii. Aceste cifre medii indică unele condiții determinante generale

* Numai în 5 sate există forma individuală de posesiune a pământului.

ale stării economice a țărănimii, dar ele nu dau o imagine a întregii diversități a fenomenelor economice care există în realitate“ (pag. 106).

Ceva mai jos, Postnikov se exprimă într-un mod și mai categoric :

„Diversitatea în ceea ce privește situația economică – spune el – face să fie foarte greu de dat un răspuns la întrebarea : care este nivelul general de trai al populației ? Persoane care trec prin marile sate din gubernia Taurida ajung de obicei la concluzia că țăranii din partea locului sînt foarte înstăriți ; dar se poate oare spune despre un sat că este înstărit, cînd în acest sat jumătate din țăranii o formează bogătașii, iar cealaltă jumătate trăiește în permanentă mizerie ? Și care sînt indiciile după care trebuie să stabilim că un sat sau altul este relativ înstărit sau neînstărit ? Evident că cifrele medii care caracterizează situația populației unui sat întreg sau a unei regiuni întregi sînt în acest caz insuficiente pentru a putea trage o concluzie cu privire la starea materială a țăranilor. Despre aceasta din urmă se poate judeca numai pe baza totalizării mai multor date, *împărțind populația în grupuri*“ (pag. 154).

S-ar părea că prin constatarea procesului de diferențiere care are loc în rîndurile țărănimii, autorul nu spune nimic nou : acest proces este menționat aproape în fiecare lucrare consacrată gospodăriilor țărănești în general. De obicei însă, atunci cînd se menționează acest fapt, nu i se atribuie nici o însemnătate, fiind considerat neesențial sau chiar întîmplător ; se consideră că se poate vorbi despre un tip de gospodărie țărănească, caracterizînd acest tip prin cifre medii, și se discută însemnătatea diferitelor măsuri practice privind întreaga țărănime. În cartea lui Postnikov se observă un protest împotriva acestui punct de vedere. El subliniază (și nu o dată) „imensa diversitate a situației economice a diferitelor gospodării dinăuntrul obștii“ (pag. 323) și se ridică împotriva „tendenței de a considera obștea țărănească drept ceva unitar și omogen, așa cum și-o mai închipuie și astăzi intelectualii noștri de la oraș“ (pag. 351). „Studiile statistice făcute de zemstve în ultimul deceniu – spune el – au scos la iveală că

obștea noastră sătească nu reprezintă nicidecum o unitate omogenă, așa cum li se păruse publiciștilor noștri din 1870-1880, și că în ultimul deceniu în cadrul ei a avut loc o diferențiere a populației în grupuri cu o stare materială foarte diferită" (pag. 323).

În sprijinul părerii sale, Postnikov aduce o mulțime de date, împrăștiate în întreaga carte, și trebuie să ne ocupăm acum de totalizarea sistematică a tuturor acestor date, pentru a verifica justetea părerii lui, pentru a vedea cine are dreptate : „intelectualii de la oraș“, care privesc țărănimea ca pe un tot omogen, sau Postnikov, care afirmă că ea are un caracter foarte eterogen ? și apoi cât de adîncă este această eterogenitate ? face ea oare cu neputință o caracterizare generală a gospodăriilor țărănești sub raportul politic-economic, care să fie bazată numai pe date medii ? este ea oare în măsură să modifice efectul și influența măsurilor practice în ceea ce privește diferite categorii de țărani ?

Înainte de a reproduce cifrele pe care ni le oferă materialul pentru a răspunde la aceste probleme, trebuie să remarcăm că toate aceste date sînt luate de Postnikov din culegerile de statistică ale zemstvelor referitoare la gubernia Taurida. La început, cu prilejul recensămîntelor, statistica zemstvelor se limita la date pe obști, fără a culege date cu privire la fiecare gospodărie țărănească. Curînd însă s-a observat că, din punctul de vedere al averii, există deosebiri între aceste gospodării, și recensămîntul s-a făcut pe gospodării ; acesta a fost primul pas pe calea spre o mai adîncă studiere a situației economice a țăranilor. Pasul următor l-a constituit introducerea unor tabele combinate : pornind de la convingerea că sub raportul averii deosebirile dintre țărani în cadrul obștii⁴ sînt mai adînci decît deosebirile dintre diferitele categorii juridice de țărani, statisticienii au început să grupeze toți indicii situației economice a țăranilor după anumite deosebiri de avere, împărțind, de pildă, pe țărani în grupuri după numărul deseatinelor cultivate, după numărul vitelor de muncă, după întinderea lotului de teren arabil al fiecărei gospodării etc.

Statistica zemstvelor în gubernia Taurida grupează pe țărani după numărul deseatinelor cultivate. Postnikov este de părere că acest mod de grupare „este nimerit“ (pag. XII), deoarece, „în condițiile gospodăriilor din județele guberniei Taurida, suprafața cultivată constituie indiciul esențial al situației materiale a țăranului“ (pag. XII). „În ținuturile de stepă din sud – spune Postnikov – țărani cu ocupații neagricole sînt deocamdată în număr relativ neînsemnat; principala îndeletnicire a covârșitoarei majorități a populației rurale este în momentul de față agricultura, bazată pe cultura cerealelor“. „După cum arată statistica zemstvei, în județele de nord ale guberniei Taurida 7,6% din populația rurală băstinașă are exclusiv ocupații neagricole și, în afară de aceasta, 16,3% din populație are, pe lângă agricultură, și ocupații auxiliare neagricole“ (pag. 108). Într-adevăr, chiar și pentru celelalte regiuni din Rusia gruparea după întinderea suprafeței cultivate pare a fi mult mai justă decît celelalte criterii de grupare adoptate de statisticienii zemstvelor, ca, de pildă, gruparea după numărul de deseatine al lotului sau al arăturilor cuprinse în gospodărie: pe de o parte, întinderea lotului nu este un indiciu direct al stării materiale a gospodăriei, deoarece această întindere este determinată de numărul de suflete de revizie⁵ sau de numărul de persoane de sex masculin dintr-o familie și nu depinde decît în mod indirect de starea materială a țăranului și pentru că, în sfîrșit, acesta poate nu se folosește de lot, îl dă în arendă și, întrucît nu are inventar, nici nu-l poate folosi. Pe de altă parte, dacă îndeletnicirea principală a populației este agricultura, evaluarea suprafeței cultivate este necesară pentru a calcula producția, pentru a stabili cantitatea de grîne pe care o consumă țăranul, cantitatea pe care o cumpără și aceea pe care o vinde, deoarece fără lămurirea acestor probleme nu va fi dată la iveală o foarte importantă latură a gospodăriei țărănești, nu se va vedea clar caracterul gospodăriei agricole a țăranului, importanța ei în comparație cu îndeletnicirile în afară etc. În sfîrșit, la baza grupării țăranilor trebuie să se afle tocmai întinderea suprafeței cultivate, pentru a se putea

compara gospodăria țaranului, pe de o parte, cu așa-zisele norme de posesiune a pământului și cu normele de cultivare a pământului de către țărani, iar pe de altă parte cu norma alimentară (Nahrungsfläche) și cu norma de muncă (Arbeitsfläche). Într-un cuvânt, gruparea după suprafața cultivată este nu numai nimerită, dar și cea mai bună și absolut necesară.

Statisticile din gubernia Taurida împart pe țărani, după întinderea suprafeței cultivate, în 6 grupuri : 1) care nu cultivă pământul ; 2) care cultivă pînă la 5 desetine ; 3) – de la 5 la 10 des. ; 4) – de la 10 la 25 des. ; 5) – de la 25 la 50 des. și 6) – peste 50 des. de gospodărie. În cele trei județe raportul dintre aceste grupuri, după numărul gospodăriilor, este următorul :

Județele

Procentul gospodăriilor	<i>Județele</i>				În cele trei județe rovin, în medie, la 1 gospodărie desetină de pământ cultivat
	Berde- ansk	Meli- topol	Dne- provsk		
	%	%	%		
Care nu cultivă pământul	6	7,5	9	—	
Care cultivă pînă la 5 des.	12	11,5	11	3,5	
„ „ 5—10 „	22	21	20	8	
„ „ 10—25 „	38	39	41,8	16,4	
„ „ 25—50 „	19	16,6	15,1	34,5	
peste 50 „	3	4,4	3,1	75	

Raportul general (aceste procente cuprind întreaga populație, inclusiv pe germani) nu se schimbă mult dacă-i excludem pe germani : astfel, autorul consideră că în județele din gubernia Tauridei 40% din gospodării cultivă puțin (pînă la 10 des.), 40% din gospodării cultivă o suprafață mijlocie (de la 10 pînă la 25 des.) și 20% din gospodării cultivă mult. Excluderea germanilor reduce această ultimă cifră

pînă la $\frac{1}{6}$ (rămîne 16,70%, adică numai cu 3,30% mai puțin), mărind în aceeași proporție numărul celor care cultivă puțin.

Stabilind gradul de diversitate al acestor grupuri, să începem cu forma de posesiune a pămîntului și cu modul de folosință a pămîntului.

Postnikov dă următorul tabel (autorul n-a calculat totalul celor trei categorii de pămînt arătate în tabel (pag. 145)) :

Grupuri de țărani	Revin în medie de 1 gospodărie deseatină arătură											
	Jud. Bordeansk				Jud. Melitopol				Jud. Dneprovsk			
	lot	pămînt cumpărat	luat în arendă	total	lot	pămînt cumpărat	luat în arendă	total	lot	pămînt cumpărat	luat în arendă	total
Care nu cultivă pămîntul	6,8	3,1	0,09	10	8,7	0,7	—	9,4	6,4	0,9	0,1	7,4
Care cultivă pînă la 5 des.	6,9	0,7	0,4	8,0	7,1	0,2	0,4	7,7	5,5	0,04	0,6	6,1
„ „ 5—10 „	9	—	1,1	10,1	9	0,2	1,4	10,6	8,7	0,05	1,6	10,3
„ „ 10—25 „	14,1	0,6	4	18,7	12,8	0,3	4,5	17,6	12,5	0,6	5,8	18,9
„ „ 25—50 „	27,6	2,1	9,8	39,5	23,5	1,5	13,4	38,4	16,6	2,3	17,4	36,3
peste 50 „	36,7	31,3	48,4	116,4	36,2	21,3	42,5	100	17,4	80	44	91,4
Pe județ	14,8	1,6	5	21,4	14,1	1,4	6,7	22,2	11,2	1,7	7,0	19,9

„Aceste cifre arată — spune Postnikov — că în județele Tauridei grupul mai înstărit de țărani nu numai că folosește un lot mai mare, ceea ce s-ar putea datora numărului mare de membri ai familiei, dar totodată acest grup cumpără și ia în arendă mai mult pămînt decît oricare alt grup“ (pag. 146).

În legătură cu aceasta cred că trebuie să relevăm că creșterea lotului de la grupul inferior la cel superior nu poate fi întru totul explicată prin sporirea numărului de membri ai

familiei. Postnikov dă următorul tabel cu privire la numărul de membri ai familiei pe grupuri în cele trei județe :

Revine în medie de 1 familie

	Jud. Berdeansk		Jud. Melitopol		Jud. Dneprovsk	
	persoane de ambe sexe	lucrători	persoane de ambe sexe	lucrători	persoane de ambe sexe	lucrători
Care nu cultivă pământul	4,5	0,9	4,1	0,9	4,6	1
Care cultivă pînă la 5 des.	4,9	1,1	4,6	1	4,9	1,1
" " 5-10 "	5,6	1,2	5,3	1,2	5,4	1,2
" " 10-25 "	7,1	1,6	6,8	1,5	6,3	1,4
" " 25-50 "	8,2	1,8	8,6	1,9	8,2	1,9
peste 50 "	10,6	2,3	10,8	2,3	10,1	2,3
<i>Pe județe</i>	6,6	1,5	6,5	1,5	6,2	1,4

Din tabel se vede că întinderea lotului de pământ care revine de gospodărie crește de la grupul inferior la cel superior mult mai repede decît numărul persoanelor de ambe sexe și al lucrătorilor. Vom ilustra acest lucru, considerînd cifrele pentru grupul inferior în județul Dneprovsk ca fiind egale cu 100 :

	Pământ din lot	Lucrători	Persoane de ambe sexe
La cei care nu cultivă pământul	100	100	100
La cei care cultivă pînă la 5 des.	86	110	106
" " 5-10 "	136	120	117
" " 10-25 "	195	140	137
" " 25-50 "	259	190	178
peste 50 "	272	230	219

Este clar că, pe lângă numărul de membri ai familiei, mărimea lotului mai este determinată și de starea materială a gospodăriei.

Dacă examinăm datele care arată cât pământ cumpără diferitele grupuri, vedem că pământ cumpără aproape exclusiv grupurile superioare, care cultivă peste 25 de desetine, și mai ales marii cultivatori, care cultivă câte 75 de desetine de gospodărie. Prin urmare, datele privitoare la pământul provenit din cumpărare confirmă pe deplin părerea lui Postnikov despre caracterul eterogen al grupurilor din cadrul țărănimii. Ceea ce ne spune, de pildă, autorul la pag. 147, că „țărani din județele Tauridei au cumpărat 96.146 de desetine de pământ“, nu caracterizează nicidecum fenomenul: aproape întreg pământul acesta se află în mîna unei neînsemnate minorități de țărani care au și cele mai mari loturi de pământ, țărani „înstăriți“, cum spune Postnikov, iar aceștia nu formează decît $\frac{1}{5}$ din populație.

Același lucru trebuie spus și despre pământul luat în arendă. Tabelul reprodus mai sus conține cifra globală a pământului luat în arendă, însumînd atît pe cel luat în arendă din loturi cît și pe cel extralotual. Din tabel se vede că întinderea pământului luat în arendă crește cu o mare regularitate în măsura în care țărani au o stare mai bună, că, prin urmare, cu cît un țaran are mai mult pământ, cu atît ia mai mult pământ în arendă, lipsind astfel grupurile cele mai sărace de suprafața de pământ de care au nevoie.

Trebuie să relevăm că acest fenomen este general în întreaga Rusie. Totalizînd întinderea de pământ extralotual luat în arendă de țărani pe întreaga Rusie, și anume acolo unde s-au făcut studii statistice de către zemstve, profesorul Karîșev formulează ca o lege generală dependența directă a întinderii de pământ luat în arendă de starea materială a arendașului*.

De altfel Postnikov dă cifre și mai amănunțite cu privire la repartizarea pământului luat în arendă (socotit la un

* „Rezultatele cercetărilor asupra situației economice a Rusiei după datele statistice ale zemstvelor“, vol. II. *N. Karîșev*. Pământurile extralotuale luate în arendă de țărani, Derpt, 1892, pag. 122, 133 și altele.

loc, atît cel din loturi cît și cel extralotual), cifre pe care le și citez :

		Jud. Berdeansk			Jud. Melitopol			Jud. Dneprovsk		
		% gospodării arendașe	Arături de gospodărie arendașă	Prețul 1 deseatină	% gospodării arendașe	Arături de gos- podărie arendașă	Prețul 1 deseatină	% gospodării arendașe	Arături de gos- podărie arendașă	Prețul 1 deseatină
La cei care cult.										
pînă la	5 des.	18,7	2,1	11	14,4	3	5,50	25	2,4	15,25
" "	5-10 "	33,6	3,2	9,20	34,8	4,1	5,52	42	3,9	12
" "	10-25 "	57	7	7,65	59,3	7,5	5,74	69	8,5	4,75
" "	25-50 "	60,6	16,1	6,80	80,5	16,9	6,30	88	20	3,75
peste	50 "	78,5	62	4,20	88,8	47,6	3,93	91	48,6	3,55
<i>Pe județe</i>		44,8	11,1	5,80	50	12,4	4,86	56,2	12,4	4,23

Vedem și de aici că cifrele medii nu sînt nicidecum în stare să caracterizeze fenomenul : spunînd, de pildă, că în județul Dneprovsk iau pămînt în arendă 56% din țărani, dăm o idee foarte incompletă despre această luare în arendă, pentru că în cadrul grupurilor care nu au (cum vom arăta mai jos) destul pămînt propriu, procentul arendașilor este cu mult mai mic - numai 25% în primul grup, în timp ce aproape tot grupul superior (91%), format din țărani care au suficient pămînt, ia pămînt în arendă. Diferența în ceea ce privește numărul de deseatine luate în arendă pe 1 gospodărie arendașă este și mai însemnată : categoria superioară ia în arendă de 30-15-24 de ori mai mult pămînt decît categoria inferioară. Evident că acest fapt schimbă însuși caracterul luării în arendă, pentru că în cazul categoriei superioare luarea în arendă capătă un caracter comercial, în timp ce la categoria inferioară este o operație determinată, poate, de cea mai neagră mizerie. Presupunerea din urmă este confirmată de datele privitoare la arendă : se poate vedea că grupurile inferioare plătesc o arendă mai mare pentru pămînt, uneori chiar de patru ori mai mare, în compa-

rație cu categoria superioară (în județul Dneprovsk). În legătură cu aceasta trebuie să amintim că nici creșterea arenzii pe măsură ce suprafața de pământ luată în arendă scade, nu constituie o particularitate a sudului nostru : lucrarea lui Karișev dovedește valabilitatea generală a acestei legi.

„În județele Tauridei – spune Postnikov în legătură cu aceste date – iau pământ în arendă mai ales țăranii înstăriți, al căror lot este destul de mare și care au și destul pământ propriu ; lucrul acesta trebuie să fie spus mai ales despre luarea în arendă a pământurilor extralotuale, adică pământuri luate în arendă de la moșieri și de la stat, care sînt situate la distanțe mai mari de sate. În fond, acest lucru este cu totul firesc : pentru a putea lua în arendă terenuri situate la o depărtare mai mare, trebuie să ai un număr suficient de vite de muncă, iar țăranii mai puțin înstăriți din aceste locuri nu au numărul necesar de vite de muncă nici pentru a-și putea lucra loturile“ (pag. 148).

Nu trebuie să ne închipuim că această repartizare a terenurilor luate în arendă este în funcție de luarea pământului în arendă în mod individual. Lucrurile nu se schimbă cu nimic nici în cazul luării în arendă a pământului de către obște, și aceasta pentru simplul motiv că repartizarea pământului se face după același criteriu, adică „după pungă“.

„Din registrele fiscale ale Direcției bunurilor de stat – spune Postnikov – rezultă că în 1890, în cele trei județe, din 133.852 de deseatine de terenuri ale statului care erau date în arendă pe bază de contracte, se aflau în folosința obștilor țărănești 84.756 de deseatine pământ potrivit, adică aproape 63% din întreaga suprafață. Iar pământul luat în arendă de obștile țărănești se afla în folosința unui număr relativ redus de țărani, în special țărani înstăriți. Recensămîntul pe gospodării făcut de zemstve scoate destul de clar în relief aceste lucruri“ (pag. 150) * :

* Postnikov nu dă ultima rubrică din acest tabel (totalul pe cele 3 județe). În legătură cu tabelul⁶, el face observația că, „potrivit condițiilor de arendare, țăranii au dreptul să are numai 1/3 din pământul luat în arendă“.

Grupuri de țărani	Jud. Berdeansk			Jud. Melitopol			Jud. Dneprovsk			Pe cele trei județe			
	Numărul		Revine de 1 gospodărie care ia pământ în arendă	Numărul		Revine de 1 gospodărie care ia pământ în arendă	Numărul		Revine de 1 gospodărie care ia pământ în arendă	Numărul		în %	Revine de 1 gospodărie care ia pământ în arendă
	gospodăriilor care iau pământ în arendă	deseatinelor luate în arendă		gospodăriilor care iau pământ în arendă	deseatinelor luate în arendă		gospodăriilor care iau pământ în arendă	deseatinelor luate în arendă		gospodăriilor care iau pământ în arendă	deseatinelor luate în arendă		
Care cultivă pînă la 5 des.	39	66	1,7	24	383	16	20	62	3,1	83	511	1	6,1
„ „ 5—10 „	227	400	1,8	159	776	4,8	58	251	4,3	444	1.427	3	3,2
„ „ 10—25 „	687	2.642	3,8	707	4.569	6,4	338	1.500	4,4	1.732	8.711	20	5,0
„ „ 25—50 „	387	3.755	9,7	672	8.564	12,7	186	1.056	5,7	1.245	13.375	30	10,7
peste 50 „	113	3.194	28,3	440	15.365	34,9	79	1.724	21,8	632	20.283	46	32,1
<i>Suma</i>	1.453	10.057	7	2.002	29.657	14,8	681	4.593	6,7	4.136	44.307	100	10,7

„Așadar – conchide Postnikov –, în județul Dneprovsk grupul de țărani înstăriți are în folosința sa peste $\frac{1}{2}$ din totalul arăturilor luate în arendă, în județul Berdeansk peste $\frac{2}{3}$, iar în județul Melitopol, unde se iau cel mai mult în arendă pământurile statului, chiar peste $\frac{4}{5}$ din suprafața arendată. Iar grupul de țărani săraci (care cultivă pînă la 10 deseatine de pămînt) avea în folosința sa în toate județele, în total, 1.938 de deseatine, adică circa 40% din terenurile arendate“ (pag. 150). Autorul citează apoi un șir întreg de exemple de repartizare inegală a pămîntului luat în arendă de obști, dar n-are rost să le redăm aici.

În legătură cu concluziile trase de Postnikov cu privire la dependența suprafeței luate în arendă de starea materială a arendașilor, este extrem de interesant să semnalăm părerea opusă a statisticienilor zemstvelor.

La începutul cărții sale, Postnikov a inserat articolul : „Despre lucrările de statistică ale zemstvelor în guberniile Taurida, Herson și Ekaterinoslav“ (pag. XI–XXXII). În acest articol el examinează, printre altele, „Buletinul guberniei Taurida“, publicat în 1889 de zemstva guberniei Taurida și cuprinzînd un bilanț sumar al tuturor studiilor statistice din această gubernie. Analizînd secțiunea din volum consacrată arendării, Postnikov spune :

„În guberniile noastre din sudul și din răsăritul țării, gubernii cu mult pămînt, statistica zemstvelor a arătat existența unui procent destul de important de țărani înstăriți care, pe lîngă propriul lor lot, de altfel considerabil, mai iau în arendă destul de mult pămînt din afară. Aici gospodăria nu urmărește numai satisfacerea trebuințelor proprii ale familiei, ci și obținerea unui excedent oarecare, a unui venit, datorită căruia țărani iși îmbunătățesc acareturile, iși procură mașini și mai cumpără pămînt. Dorința destul de firească și care nu are în sine nimic rău, întrucît nu cuprinde încă nici un fel de elemente chiaburești“. [Elemente chiaburești nu sînt, într-adevăr, aici, dar elemente de exploatare sînt, fără îndoială : luînd în arendă pămînt într-o măsură care depășește cu mult trebuințele, țărani înstăriți lipsesc pe cei săraci de pămîntul de care au nevoie pentru a se putea hrăni ; mărindu-și gospodăria, ei au nevoie de brațe de muncă suplimentare și recurg la angajare]. „Dar unii dintre statisti-

cienii zemstvelor, socotind probabil că asemenea fenomene în viața țărănească sînt un lucru nefiresc, caută să le diminueze și să demonstreze că țărani iau în arendă pămînt mai ales pentru a se putea hrăni, și că chiar dacă țărani înstăriți iau în arendă mult pămînt, procentul acestor arendași scade totuși neconținut, o dată cu sporirea întinderii lotului" (pag. XVII) – pentru a demonstra această idee, d-l Werner, care a alcătuit „Buletinul”, a grupat după mărimea lotului pe țărani din *toată* gubernia Taurida care au în gospodărie 1–2 lucrători și 2–3 vite de muncă. Rezulta că, „o dată cu sporirea întinderii lotului, scade cu regularitate procentul gospodăriilor care iau pămînt în arendă, și cu mai puțină regularitate întinderea pămîntului luat în arendă pe gospodărie" (pag. XVIII). Postnikov spune pe drept cuvînt că acest procedeu nu este concludent, dat fiind că o parte din țărani (numai aceia care au 2–3 vite de muncă) este lăsată la o parte în mod arbitrar, nefiind luați în considerație tocmai țărani înstăriți, iar în afară de aceasta nu poți pune în aceeași categorie județele de pe continent ale guberniei Taurida și Crimeea, deoarece condițiile de luare în arendă nu sînt la fel în aceste județe : în Crimeea $\frac{1}{2}$ – $\frac{3}{4}$ din locuitori nu au pămînt (așa-zii deseatinșciki), pe cînd în județele din nord numai 3–4% din populație se află în această situație. În Crimeea găsești aproape întotdeauna cu ușurință pămînt de luat în arendă ; în județele nordice lucrul acesta este uneori cu neputință. Merită să fie menționat că la statisticienii zemstvelor din alte gubernii s-au putut observa încercări asemănătoare (bineînțeleș, la fel de nereușite) de a cocoloși astfel de fenomene „nefirești” din viața țărănească, cum este luarea de pămînt în arendă în scopul de a realiza un venit. (Vezi Karișev, op. cit.)

Așadar, dacă în legătură cu repartizarea arendării de către țărani a pămînturilor extralotuale se constată că între diferențele gospodării țărănești există nu numai deosebiri cantitative (iau în arendă mult pămînt, iau în arendă puțin pămînt), ci și calitative (iau în arendă din nevoia de a se hrăni, iau în arendă în scopuri comerciale), cu atît mai mult trebuie spus acest lucru în legătură cu arendarea pămînturilor din *loturi*.

„Recensămîntul gospodăriilor făcut în anii 1884–1886 în cele trei județe din gubernia Taurida – spune Postnikov – a constatat că întreaga suprafață de pămînt din loturi luată în arendă de țărani chiar de la țărani însumează 256.716 desetine, ceea ce reprezintă aici $\frac{1}{4}$ din întreaga suprafață arabilă a loturilor țăranilor, și în această cifră nu intră suprafața de pămînt pe care țăranii o dau în arendă raznocinților domiciliați la sate, precum și notarilor, învățătorilor, reprezentanților clerului și altor persoane care nu fac parte din țărănime și care nu figurează în recensămîntul pe gospodării. Toată această mare întindere de pămînt este luată în arendă aproape în întregime de țăranii din grupurile înstărite, așa cum reiese din cifrele de mai jos. La recensămînt s-a înregistrat numărul de desetine de pămînt arabil din loturi pe care gospodarii le iau în arendă de la vecinii lor:

Care cultivă pînă la	10 des. de gospod...	16.594 des.,	adică 6%
„ „	10–25 „ „ „ ..	89.526 „ „	35
„ „ peste	25 „ „ „ ..	150.596 „ „	59
	<i>Total</i>	256.716	„ „ 100%

Cea mai mare parte, însă, din acest pămînt dat în arendă, cît și numărul celor care dau pămînt în arendă aparțin grupului de țărani care nu cultivă nimic, care nu duc gospodărie sau care cultivă puțin. Așadar, o parte considerabilă a țăranilor din județele guberniei Taurida (aproximativ $\frac{1}{3}$ din întreaga populație), în parte pentru că nu vor, dar în majoritatea cazurilor fiindcă nu au vitele și inventarul necesar pentru a-și duce gospodăria, nu-și exploatează întregul lot de pămînt, îl dau în arendă, făcînd astfel să sporească întinderea de pămînt aflată în folosința celeilalte părți, mai înstărite, a țăranilor. În majoritatea lor, cei care dau pămînt în arendă fac parte, fără îndoială, dintre țăranii cu gospodării care decad, se ruinează“ (pag. 136–137).

Cele spuse mai sus sînt confirmate de următorul tabel „pe 2 județe din gubernia Taurida (statistica zemstvei nu dă

date pentru jud. Melitopol) care arată procentul relativ al gospodarilor care dau în arendă loturi, precum și procentul de arături din loturi date în arendă" (pag. 135) :

	Jud. Berdeansk		Jud. Dneprovsk	
	% gospodari care dau pământ din lot în arendă	% pământ din lot dat în arendă	% gospodari care dau pământ din lot în arendă	% pământ din lot dat în arendă
Care nu cultivă pământul	73	97	80	97,1
Care cultivă				
până la 5 des.	65	54	30	38,4
" " 5-10 "	46	23,6	23	17,2
" " 10-25 "	21,5	8,3	16	8,1
" " 25-50 "	9	2,7	7	2,9
peste 50 "	12,7	6,3	7	13,8
<i>Pe județe ..</i>	32,7	11,2	25,7	14,9

De la posesiunea pământului și folosința pământului să trecem la repartizarea inventarului. Cu privire la numărul vitelor de muncă pe grupuri, Postnikov dă următoarele date pentru toate cele trei județe la un loc :

	Total		Revin în medie de 1 gospodărie		Total*	% gospodării fără vite de muncă
	Cai	Boi	vite de muncă	alte vite*		
La cei care nu cult. pământul	—	—	0,3	0,8	1,1	80,5
La cei care cult.						
până la 5 des.	6.467	3.082	1,0	1,4	2,4	48,3
" " 5-10 "	25.152	8.924	1,9	2,3	4,2	12,5
" " 10-25 "	80.517	24.943	3,2	4,1	7,3	1,4
" " 25-50 "	62.823	19.030	5,8	8,1	13,9	0,1
peste 50 "	21.003	11.648	10,5	19,5	30	0,03
<i>Total</i>	195.962	67.627	3,1	4,5	7,6	—

* Calculat în capete de vite mari.

Aceste cifre în sine nu caracterizează categoriile — aceasta se va face mai jos, cînd se va descrie tehnica agriculturii și se va face gruparea țăranilor pe categorii economice. Aici vom observa numai că deosebirea dintre diferitele grupuri de țărani, în ceea ce privește numărul vitelor de muncă de care dispun, este atît de mare, încît la grupurile superioare vedem mult mai multe vite decît ar fi necesar pentru nevoile familiei, iar la grupurile inferioare — atît de puține vite (mai ales vite de muncă), încît le este cu neputință să ducă o gospodărie de sine stătătoare.

Datele privitoare la repartizarea inventarului mort sînt absolut de același fel. „Recensămîntul pe gospodării, care a înregistrat inventarul țăranesc în pluguri și în buckeri *”, dă următoarele cifre pentru întreaga populație a județelor“ (pag. 214) :

	% gospodării		
	Care nu au unelte de arat	Care au numai bucker	Care au plug și altele
Jud. Berdeansk	33	10	57
„ Melitopol	37,8	28,2	34
„ Dneprovsk	39,3	7	53,7

Acest tabel arată cît de mare este grupul țăranilor lipsiți de posibilitatea de a duce o gospodărie *de sine stătătoare*. Cum stau lucrurile în grupurile superioare, se vede din datele de mai jos cu privire la inventarul care revine pe gospodărie în diferitele grupuri, considerate după suprafața cultivată :

Inventar care revine de gospodărie

	Jud. Berdensk		Jud. Melitopol		Jud. Dneprovsk	
	de transport (cărufe etc.)	de arat (pluguri și buckeri)	de transport	de arat	de transport	de arat
La cei care						
cult. 5—10 des.	0,8	0,5	0,8	0,4	0,8	0,5
„ „ 10—25 „	1,2	1,3	1,2	1	1	1
„ „ 25—50 „	2,1	2	2	1,6	1,7	1,5
peste 50 „	3,4	3,3	3,2	2,8	2,7	2,4

În ceea ce privește inventarul, grupul superior depășește de 4—6 ori grupul inferior (autorul a lăsat cu totul la o parte

* Bucker — unealtă agricolă pentru arat. — *Nota trad.*

grupul care cultivă pînă la 5 deseatine), pe cînd în ceea ce privește numărul lucrătorilor *, el depășește același grup în proporție de $\frac{23}{12}$, adică mai puțin decît de două ori. Chiar de aici rezultă că grupul superior trebuie să recurgă la angajarea de muncitori, în timp ce în grupul inferior jumătate din numărul gospodăriilor nu au inventar de arat (N.B. ** Acest grup „inferior“ este al treilea de jos) și, deci, nici posibilitatea de a duce o gospodărie de sine stătătoare.

Firește că deosebirile arătate mai sus în ceea ce privește întinderea de pămînt și inventarul determină și deosebiri în ceea ce privește mărimea suprafeței cultivate. Numărul de seatinelor cultivate care revin de fiecare gospodărie din cele 6 grupuri a fost citat mai sus. Totalul suprafeței cultivate a țărănimii din gubernia Taurida se repartizează pe grupuri în felul următor :

		Deseatine de suprafață cultivată	în %	
La cei care cultivă				
pînă la	5 des.	34.070	2,4	} 12% din supr. cultivată la 40% din populație 38% din supr. cultivată la 40% din populație
" "	5-10 "	140.426	9,7	
" "	10-25 "	540.093	37,6	
" "	25-50 "	494.095	34,3	
peste	50 "	230.583	16	} 50% din supr. cultivată la 20% din populație
<i>Total....</i>		1.439.267	100%	

Cifrele acestea vorbesc de la sine. Mai trebuie adăugat doar că, după Postnikov, suprafața cultivată mijlocie care îngăduie unei familii să trăiască numai din agricultură este de 16-18 deseatine de gospodărie (pag. 272).

III

În capitolul precedent au fost totalizate datele care caracterizează nivelul stării materiale a țăranilor și mărimea gospodăriilor lor în diferitele grupuri. Acum trebuie să totalizăm datele care arată caracterul gospodăriei țăranilor din diferitele grupuri, precum și modul și sistemul de gospodărire.

* Vezi mai sus tabelul privitor la numărul membrilor de familie pe grupuri.

** Nota bene. — *Nota trad.*

Să ne oprim, în primul rînd, asupra tezei lui Postnikov potrivit căreia „productivitatea muncii țaranului și capacitatea de muncă a familiei crește considerabil o dată cu sporirea mărimii gospodăriei și cu folosirea mașinilor“ (pag. X). Autorul demonstrează această teză calculînd cîți lucrători și cîte vite de muncă revin la o suprafață cultivată *dată* în cadrul diferitelor grupuri economice. Datele referitoare la numărul membrilor de familie nu pot fi folosite, deoarece „grupurile economice inferioare trimit o parte din cei apți de muncă să lucreze în afară ca salariați agricoli, iar grupurile superioare mai angajează salariați agricoli“ (pag. 114). Statistica zemstvei din gubernia Taurida nu ne indică numărul lucrătorilor ocupați în afara gospodăriei sau al celor angajați în gospodărie, așa că Postnikov calculează cu aproximație acest număr, pornind de la datele statistice ale zemstvei cu privire la numărul gospodăriilor care angajează lucrători, precum și de la evaluarea numărului de brațe de muncă necesare pentru o anumită suprafață de arătură. Postnikov recunoaște că datele rezultate din acest calcul nu pot avea pretenția de a fi absolut exacte ; este însă de părere că numai la cele două grupuri superioare calculul său poate schimba în mod considerabil numărul membrilor de familie, dat fiind că în celelalte grupuri numărul angajaților este mic. Comparînd datele arătate mai sus, referitoare la numărul membrilor de familie, cu tabelul de mai jos, cititorul poate verifica justetea acestei păreri :

În cele trei județe ale guberniei Taurida

Revine de 1 gospodărie

	L u e r ă t o r i			membri de familie (împreună cu cei angaj.)	lucrători
	angajați	care se angajează	Diferența		
La cei care nu cultivă pămîntul	239	1.077	— 838	4,3	0,9
La cei care cult. pînă la 5 des.	247	1.484	—1.237	4,8	1,0
„ „ 5—10 „	465	4.292	—3.827	5,2	1,0
„ „ 10—25 „	2.846	3.389	— 543	6,8	1,6
„ „ 25—50 „	6.041	—	+6.041	8,9	2,4
peste 50 „	8.241	—	+8.241	13,3	5
<i>Total</i>	18.079	10.242	+7.837	—	—

Comparînd această din urmă rubrică cu datele privitoare la numărul membrilor de familie, vedem că la grupurile inferioare Postnikov a micșorat întrucîtva numărul lucrătorilor și l-a mărit la grupurile superioare. Dat fiind că el urmărește să demonstreze că, o dată cu creșterea gospodăriei, numărul lucrătorilor pe o suprafață cultivată se reduce, calculele aproximative ale autorului au putut, prin urmare, mai curînd să atenueze decît să accentueze această micșorare.

După acest calcul preliminar, Postnikov dă următorul tabel al raportului dintre suprafața cultivată și numărul lucrătorilor, al vitelor de muncă și apoi și al populației în genere, în diferitele grupuri de țărani (pag. 117) :

Revine la 100 de desetine suprafață cultivată

	Supr. cultivată la perechea de vite de muncă	Gospodării	Suflete lucrători (împreună cu angajații)	Capete de vite de muncă
La cei care cultivă pînă la 5 des.	7,1 des.	28,7	136	28,5
„ „ 5—10 „	8,2 „	12,9	67	12,6
„ „ 10—25 „	10,2 „	6,1	41,2	9,3
„ „ 25—50 „	12,5 „	2,9	25,5	7
peste 50 „	14,5 „	1,3	18	6,8
<i>Total</i>	10,9 des.	5,4	36,6	9

„Așadar, o dată cu creșterea gospodăriei și a întinderii arăturilor, scad progresiv cheltuielile țăranilor pentru întreținerea forței de muncă, a oamenilor și a vitelor, aceste principale cheltuieli în agricultură ajungînd la grupurile care exploatează mari întinderi de două ori mai mici pe desetina de suprafață cultivată decît la grupurile care exploatează întinderi mici“ (pag. 117).

În sprijinul afirmației sale că în agricultură partea cea mai mare a cheltuielilor o reprezintă cheltuielile pentru lucrători și pentru vite de muncă, autorul citează mai jos ca exemplu bugetul amănunțit al unei gospodării de menonit ⁷ : 24,3% din totalul cheltuielilor se fac pentru gospodărie, 23,6% pentru vitele de muncă și 52,1% pentru lucrători (pag. 284).

Concluziei sale că productivitatea muncii crește pe măsură ce crește gospodăria, Postnikov îi acordă o mare importanță (ceea ce se vede și din citatul pomenit mai sus, inserat de el în prefață), și nu se poate să nu-i recunoaștem importanța reală, în primul rînd în ceea ce privește studiarea vieții țărănimii sub raport economic și a caracterului gospodăriei în diferitele grupuri, în al doilea rînd în ceea ce privește problema generală a corelației dintre exploatarea pămîntului pe scară întinsă și pe scară restrînsă. În această din urmă problemă numeroși autori au adus multă confuzie, și principala cauză a acestei confuzii constă în faptul că se comparau gospodării neomogene, aflate în condiții sociale diferite și deosebindu-se prin însuși tipul de gospodărire; erau comparate, de pildă, gospodării în care venitul provenea din producția agricolă cu gospodării în care venitul provenea din exploatarea nevoii de pămînt pe care o resimt alte gospodării (de exemplu gospodăria țărănească și gospodăria moșierească în epoca imediat următoare reformei din 1861⁸). Postnikov nu face niciodată această greșeală și nu uită regula principală a comparației: fenomenele comparate să fie de același fel.

Căutînd să-și demonstreze mai pe larg afirmația cu privire la județele din gubernia Taurida, autorul aduce date cu privire, în primul rînd, la fiecare județ în parte; în al doilea rînd, separat, pentru populația rusă, și anume pentru cel mai numeros grup al ei, grupul țăranilor care au aparținut statului (pag. 273-374):

		<i>Revin deseatine de suprafață cultivată la 1 pereche vite de muncă</i>					
		pe județe în general			În grupul țăranilor care au aparținut statului		
		Berd.	Melit.	Dnepr.	Berd.	Melit.	Dnepr.
La cei care cultivă							
pînă la	5 des.	8,9	8,7	4,3	—	—	—
" "	5-10 "	8,9	8,7	6,8	8,9	9,1	6,8
" "	10-25 "	10,2	10,6	9,7	10,3	10,9	9,6
" "	25-50 "	11,6	12,4	12,3	12,3	12,8	11,9
peste	50 "	13,5	13,8	15,7	13,7	14,3	15
<i>În medie</i>		10,7	11,3	10,1	—	—	—

Concluzia este aceeași : „în mica gospodărie, numărul vitelor de muncă la o suprafață cultivată dată depășește de $1\frac{1}{2}$ —2 ori numărul vitelor din gospodăria țărănească «complexă». Recensămîntul pe gospodăria dă la iveală aceeași lege și pentru toate celelalte grupuri mai mărunte : țărani care au aparținut moșierilor, arendași etc., precum și în toate regiunile, chiar și în cele mai mici, care nu depășesc întinderea unei singure plăși sau chiar a unui singur sat“ (pag. 274).

Raportul dintre suprafața cultivată și cheltuielile gospodăriei nu este în avantajul gospodăriilor mici nici în ceea ce privește alt gen de cheltuieli : întreținerea inventarului mort și a vitelor productive.

Am văzut mai sus cît de repede crește atît inventarul cît și numărul vitelor productive de 1 gospodărie, de la grupul inferior la cel superior. Dacă vom calcula acest inventar la o suprafață cultivată dată, vom vedea că el *descrește* de la grupul inferior la cel superior (pag. 318) :

		Revine la 100 de deseatine de suprafață cultivată		
		vite productive	pluguri și buckeri	căruțe
La cei care cultivă				
pînă la	5 des.	42 de capete	4,7	10
„ „	5—10 „	28,8 „	5,9	9
„ „	10—25 „	24,9 „	6,5	7
„ „	25—50 „	23,7 „	4,8	5,7
peste	50 „	25,8 „	3,8	4,3
<i>Pe cele trei județe :</i>		25,5 de capete	5,4	6,5

„Acest tabel arată că, o dată cu creșterea suprafeței cultivate de gospodărie, inventarul mare (uneltele agricole și mijloacele de transport) descrește progresiv ca număr, calculat pe suprafața cultivată dată, și de aceea în gospodăriile din grupurile superioare cheltuielile pentru întreținerea uneltelor agricole și a mijloacelor de transport pe deseatină trebuie să fie relativ mai mici. Grupul cu o suprafață cultivată pînă la 10 deseatine de gospodărie prezintă o oarecare excepție : el are, comparativ, mai puține uneltele agricole de-

cît grupul următor, cu o suprafață cultivată de 16 desetine de gospodărie, dar aceasta numai din cauză că mulți țărani din acest grup nu lucrează cu inventar propriu, ci cu inventar închiriat, ceea ce nu reduce nicidecum cheltuielile pentru inventar“ (pag. 318).

„Statistica zemstvelor – spune Postnikov – arată că o claritate incontestabilă că, cu cît gospodăria țărănească este mai mare, cu atît are mai puțin inventar, mai puțini lucrători și mai puține vite de muncă pe o suprafață de arături dată“ (pag. 162).

„În capitolele precedente am arătat – observă Postnikov mai jos – că în județele guberniei Taurida fenomenul acesta are loc în cadrul tuturor grupurilor de țărani și în tot cuprinsul regiunii. Acest fenomen, potrivit datelor statisticii zemstvelor, se constată și în gospodăria țărănească din alte gubernii, unde cultivarea pămîntului este de asemenea ramura principală a gospodăriei țărănești. Prin urmare, fenomenul acesta este larg răspîndit și ia forma unei legi de o mare însemnătate economică, dat fiind că în virtutea ei mica gospodărie agricolă își pierde în mare măsură rostul din punct de vedere economic“ (pag. 313).

Ultima observație a lui Postnikov este întrucîtva prematură : pentru a dovedi inevitabilitatea înlăturării micilor gospodării de către cele mari nu este suficient să stabilești că acestea din urmă sînt mult mai rentabile (că produsul lor este mult mai ieftin) ; mai trebuie să se stabilească predominarea economiei bănești (mai exact : bazate pe producția de mărfuri) asupra economiei naturale, pentru că în condițiile economiei naturale, cînd produsul este destinat consumului propriu al producătorului și nu pieței, produsul ieftin nu se va întîlni pe piață cu cel scump, și de aceea nici nu va fi în stare să-l înlătore. De altfel despre aceasta vom vorbi mai amănunțit ceva mai departe.

Pentru a dovedi că legea stabilită mai sus este valabilă pentru întreaga Rusie, Postnikov ia județele pentru care statistica zemstvelor a procedat în mod detaliat la repartizarea populației pe grupuri economice și calculează suprafața de arături ce revine la o pereche de vite de muncă și la un lucrător în cadrul diferitelor grupuri. Rezultă aceeași conclu-

zie ca mai sus : „că într-o gospodărie țărănească mică, suprafața arabilă trebuie să suporte întreținerea unor forțe de muncă de $1\frac{1}{2}$ -2 ori mai mari decît într-o gospodărie mai mare“ (pag. 316). Lucrul acesta este valabil atît pentru gubernia Perm (pag. 314) cît și pentru gubernia Voronej, atît pentru gubernia Saratov cît și pentru gubernia Cernigov (pag. 315), așa încît Postnikov a dovedit, fără îndoială, valabilitatea acestei legi pentru întreaga Rusie.

Să trecem acum la problema „veniturilor și a cheltuielilor“ (cap. IX) diferitelor grupuri de gospodării țărănești și a relațiilor lor cu piața :

„În fiecare gospodărie – spune Postnikov – care prezintă o unitate de sine stătătoare, suprafața terenului se compune din următoarele 4 părți : o parte produce alimentele necesare pentru hrana familiei țăranului și a lucrătorilor care trăiesc în gospodărie ; este – în sensul îngust al cuvîntului – suprafața *de alimentare* a gospodăriei ; o altă parte furnizează nutrețul pentru vitele care lucrează în gospodărie și poate fi numită suprafața *furajeră*. A treia parte constă din terenul de lingă casă, drumuri, iazuri etc. și din acea parte a suprafeței cultivate care furnizează sămînța pentru în-sămînțări ; ea poate fi denumită suprafața *gospodărească*, dat fiind că servește întregii gospodării, fără deosebire. În sfîrșit, a patra parte produce grîne și plante care urmează să fie vîndute, în stare brută sau prelucrate, pe piață. Este suprafața care *produce pentru piață* sau suprafața *comercială* a gospodăriei. Împărțirea terenului în cele patru părți arătate mai sus este determinată, pentru fiecare gospodărie în parte, nu de felul plantelor cultivate, ci de scopul direct urmărit prin cultivarea lor.

Venitul în bani al gospodăriei este determinat de suprafața comercială a terenului ei, și cu cît această suprafață este mai mare, iar valoarea relativă a produselor obținute de pe ea este mai ridicată, cu atît mai mare este cererea pe care țăranii o prezintă pieței, precum și numărul brațelor de muncă pe care țara poate să le țină în afara agriculturii în zona propriei sale piețe, cu atît mai mare este pentru țară importanța de stat (fiscală) și culturală a agriculturii sale, și de asemenea cu atît mai ridicat este venitul net al țara-

nului și resursele sale pentru efectuarea cheltuielilor și a unor îmbunătățiri cu caracter agricol“ (pag. 257).

Acest raționament al lui Postnikov ar fi cu totul just, dacă i-am aduce un singur corectiv, destul de esențial : autorul vorbește despre însemnătatea suprafeței comerciale a gospodăriei pentru țară în general, în timp ce, în mod evident, poate fi vorba numai de o țară în care economia cu caracter comercial este precumpănitoare, în care o mare parte din produse iau forma de *mărțuri*. A da uitării această condiție, a considera că ea se subînțelege, a omite să cercetezi exact în ce măsură este ea valabilă pentru o țară dată ar însemna să cazi în greșeala economiei politice vulgare.

Separarea suprafeței comerciale de întreaga gospodărie este foarte importantă. Pentru *piața* internă are importanță nu venitul producătorului în genere (venit care determină bunăstarea acestui producător), ci exclusiv venitul său *in bani*. Posedarea mijloacelor bănești nu este nicidecum determinată de bunăstarea producătorului : țaranul care obține de pe pământul său o cantitate de produse absolut suficientă pentru consumul său propriu, dar a cărui gospodărie este o gospodărie naturală, se bucură de bunăstare, dar nu dispune de mijloace bănești ; un țaran pe jumătate ruinat, care obține de pe pământul său numai o mică parte din cantitatea de grîne de care are nevoie, procurîndu-și restul cantității de grîne (fie chiar în cantitate mai mică și de mai proastă calitate) prin „cîștiguri“ întîmplătoare, nu se bucură de bunăstare, dar dispune de mijloace bănești. De aici reiese limpede că orice considerație cu privire la însemnătatea pentru piață a gospodăriilor țărănești și a rentabilității lor care nu ține seama de partea bănească a venitului nu poate avea nici o valoare.

Pentru a stabili cît de mari sînt, în gospodăria țăranilor din diferitele grupuri, cele patru părți arătate mai sus ale suprafeței cultivate, Postnikov evaluează în prealabil consumul anual de grîne, admițînd cifra rotundă de 2 cetverti * cereale de persoană (pag. 259), ceea ce ar corespunde

* Cetverti — veche măsură de capacitate pentru grîne în Rusia. — *Nota trad.*

cu $\frac{2}{3}$ de deseatină din suprafața cultivată. După aceea el stabilește suprafața furajeră la $1\frac{1}{2}$ deseatine pentru fiecare cal, iar suprafața cultivată la $6\frac{0}{10}$ din terenul arabil, și obține următoarele date * (pag. 319) :

		Din 100 de deseatine de supr. cultivată revine la suprafața				Se obține venit în bani	
		gospo- dărească	de ali- mentare	furajeră	comer- cială	la 1 des. de supr. cult.	la 1 gos- podărie
		(ruble)					
La cei care cultivă							
pînă la	5 des.	6	90,7	42,3	-39	—	—
" "	5-10 "	6	44,7	37,5	+11,8	3,77	30
" "	10-25 "	6	27,5	30	36,5	11,68	191
" "	25-50 "	6	17	25	52	16,64	574
peste	50 "	6	12	21	61	19,52	1.500

„Diferența arătată, în ceea ce privește veniturile în bani ale gospodăriei din diferitele grupuri — spune Postnikov —, ilustrează îndeajuns însemnătatea mărimii gospodăriei, dar în realitate această diferență dintre veniturile pe care le dau suprafețele cultivate în diferite grupuri trebuie să fie și mai mare, deoarece la grupurile superioare trebuie să presupunem recolte mai mari la deseatină și o valoare mai mare a grînelor vîndute.

La calcularea veniturilor, noi nu am ținut seama de întreaga suprafață a gospodăriei, ci numai de suprafața arabilă, deoarece nu dispunem de date exacte cu privire la celelalte terenuri care sînt folosite pentru hrana diferitelor feluri de vite în gospodăriile țărănești din județele guberniei Taurida ; dat fiind însă că venitul în bani al țaranului din sudul Rusiei, care se ocupă exclusiv cu cultivarea pămîntului, este determinat aproape în întregime de suprafața cultivată, cifrele citate arată destul de exact diferența în ceea ce privește venitul în bani pe care diferitele grupuri de ță-

* Pentru a stabili venitul în bani, Postnikov a procedat astfel: el a presupus că întreaga suprafață comercială este cultivată cu grîu — cea mai scumpă cultură de cereale — și, cunoscînd recolta medie și prețurile, a calculat cuantumul valorii obținute de pe această suprafață.

rani îl obțin din gospodărie. Aceste cifre arată cât de mult variază acest venit în raport cu suprafața cultivată. O familie care are 75 de deseatine suprafață cultivată realizează într-un an o sumă de bani care ajunge pînă la 1.500 de ruble ; o familie cu o suprafață cultivată de $34\frac{1}{2}$ deseatine are un venit anual de 574 de ruble, iar o familie cu o suprafață cultivată de $16\frac{1}{3}$ deseatine are numai 191 de ruble. O familie care cultivă numai 8 deseatine obține numai 30 de ruble, adică o sumă care fără cîștiguri din alte ocupații nu ajunge pentru acoperirea cheltuielilor bănești ale gospodăriei. Desigur, cifrele citate nu ne arată încă renta obținută din gospodărie ; pentru a calcula această rentă ar trebui să scădem din ele toate cheltuielile în bani pe care gospodăria le face pentru plata impozitelor, pentru inventar, clădiri, pentru cumpărarea de haine, încălțăminte etc. Dar aceste cheltuieli nu cresc proporțional cu creșterea suprafeței gospodăriei. Cheltuielile pentru întreținerea familiei cresc proporțional cu numărul membrilor familiei ; or, după cum se poate vedea din tabel, numărul membrilor familiei crește, în cadrul grupurilor, mult mai lent decît suprafața cultivată. Cît privește totalul cheltuielilor legate de gospodărie (plata impozitului funciar și a arenzii, reparația acareturilor și a inventarului), acestea cresc, în cadrul gospodăriei, în orice caz nu mai mult decît proporțional cu mărimea gospodăriei, în timp ce venitul global în bani al gospodăriei, după cum arată tabelul precedent, crește mai mult decît proporțional cu mărimea suprafeței cultivate. Și apoi toate aceste cheltuieli legate de gospodărie sînt cu totul neînsemnate în comparație cu principalele cheltuieli ale gospodăriei pentru întreținerea forței de muncă. Așadar, se poate constata următorul fenomen : renta din agricultură descrește progresiv la deseatină în gospodăria țărănească, în măsura în care mărimea acesteia descrește" (pag. 320).

Din datele lui Postnikov vedem, așadar, că, în ceea ce privește relațiile cu piața, gospodăria agricolă a țăranilor este fundamental diferită în cadrul diferitelor grupuri : grupurile superioare (cu o suprafață cultivată de peste 25 deseatine de gospodărie) duc o gospodărie cu caracter comercial ; producția de grîne urmărește obținerea unui venit. În cadrul

grupurilor inferioare, dimpotrivă, agricultura nu acoperă nevoile stricte ale familiei (aceasta se referă la țărani care cultivă pînă la 10 deseatine de gospodărie); dacă am calcula cu exactitate toate cheltuielile legate de gospodărie, ar reieși cu siguranță că în cadrul acestor grupuri gospodăria este deficitară.

Este de asemenea extrem de interesant să ne folosim de datele citate de Postnikov ca să răspundem la întrebarea: ce raport există între diferențierea țărănimii în grupuri eterogene și volumul cererii prezentate pieței? Noi știm că volumul acestei cereri este în funcție de mărimea suprafeței comerciale, iar aceasta din urmă crește o dată cu creșterea gospodăriei; dar, paralel cu această creștere a gospodăriei la grupurile superioare, are loc micșorarea gospodăriei la grupurile inferioare. În ceea ce privește numărul de gospodării, grupurile inferioare sînt de două ori mai numeroase decît grupurile superioare; în județele din gubernia Taurida, primele reprezintă 40⁰/₀, iar ultimele numai 20⁰/₀. Nu rezultă oare, în ultimă analiză, că diferențierea economică, arătată mai sus, face să scadă volumul cererii prezentate pieței? La drept vorbind, am fi îndreptățiți să răspundem negativ la această întrebare chiar și numai pe baza unor considerații apriorice: în grupurile inferioare gospodăria este atît de mică, încît agricultura nu poate acoperi toate nevoile familiei; pentru a nu muri de foame, cei din aceste grupuri vor trebui să-și vîndă pe piață forța lor de muncă, ceea ce le va oferi anumite mijloace bănești și va compensa astfel (pînă la un anumit punct) acea micșorare a cererii care survine ca rezultat al micșorării gospodăriei. Datele lui Postnikov îngăduie, însă, să se dea un răspuns mai precis la întrebarea pusă.

Să luăm o suprafață cultivată oarecare, de pildă 1.600 de deseatine, și să ne închipuim două moduri diferite de repartizare a ei: mai întîi, o repartizare în cadrul unei țărănimii omogene din punct de vedere economic, iar apoi între țărani care s-au diferențiat în grupuri eterogene, de felul acelor care există în prezent în județele din gubernia Taurida. În primul caz, presupunînd că o gospodărie țărănească mijlocie are 16 deseatine de suprafață cultivată (așa cum și este cazul în realitate în județele din gubernia Taurida),

vom avea 100 de gospodării care își acoperă pe deplin nevoile cu agricultura. Cererea prezentată pieței va fi de $191 \times 100 = 19.100$ de ruble. Al doilea caz : cele 1.600 de deseatine de suprafață cultivată sînt altfel repartizate între cele 100 de gospodării de mai sus, și anume așa cum este repartizată în realitate suprafața cultivată între țărani din județele guberniei Taurida : 8 gospodării n-au de loc semănături, 12 gospodării cultivă cîte 4 deseatine ; 20 cîte 8 ; 40 cîte 16 ; 17 cîte 34 și 3 cîte 75 (în total avem o suprafață de 1.583 de deseatine, adică ceva mai puțin chiar de 1.600 de deseatine). În condițiile acestei repartizări, o parte foarte însemnată dintre țărani (40%) nu vor putea obține de pe pămîntul lor un venit suficient pentru acoperirea tuturor nevoilor. Cererea exprimată în bani care este prezentată pieței, socotind numai gospodăriile cu peste 5 deseatine de suprafață cultivată, fiecare, va fi următoarea : $20 \times 30 + 40 \times 191 + 17 \times 574 + 3 \times 1.500 = 21.350$ de ruble. Vedem, așadar, că, deși am omis exact 20 de gospodării [care, fără îndoială, obțin și ele venit în bani, numai că nu din vînzarea produselor lor], deși suprafața cultivată s-a redus la 1.535 de deseatine, totuși cererea totală exprimată în bani prezentată pieței a crescut ⁹.

S-a spus mai sus că țărani din grupurile economice inferioare sînt nevoiți să-și vîndă forța de muncă ; cei din grupurile superioare trebuie, dimpotrivă, să cumpere forța de muncă, dat fiind că brațele de muncă din propria lor familie nu mai ajung pentru cultivarea întinsei suprafețe a gospodăriei lor. Trebuie să ne oprim acum mai pe larg asupra acestui important fenomen. Postnikov pare să nu considere acest fenomen ca făcînd parte din „noile schimbări economice în viața țărănească“ (cel puțin nu pomenește despre el în prefață, unde rezumă rezultatele lucrării), dar acest fenomen merită mult mai multă atenție decît introducerea mașinilor sau extinderea arăturilor la țărani înstăriți.

„Țărani mai înstăriți din județele guberniei Taurida – spune autorul – folosesc în general într-o măsură considerabilă lucrători angajați și își duc gospodăria pe o suprafață care depășește cu mult capacitatea de muncă a familiilor

proprii. Astfel, în cele trei județe, în cadrul diferitelor categorii, din fiecare 100 de familii țin lucrători angajați :

Din cele care nu cultivă pământul.....	3,8%
Din cele care cultivă pînă la 5 des.....	2,5
" " " " 5—10 ".....	2,6
" " " " 10—25 ".....	8,7
" " " " 25—50 ".....	34,7
" " " " peste 50 ".....	64,1
<i>Total</i>	12,9%

Aceste cifre arată că mai ales țăranii înstăriți, care au o suprafață cultivată mai întinsă, țin lucrători angajați" (pag. 144).

Comparînd datele citate mai sus cu privire la numărul membrilor de familie pe grupuri, fără angajați (pentru fiecare din cele trei județe în parte) și cu angajați (pentru cele trei județe luate la un loc), vedem că țăranii care cultivă între 25 și 50 de deseatine de gospodărie își măresc prin angajare numărul lucrătorilor din gospodărie cu aproximativ $\frac{1}{3}$ (de la 1,8—1,9 persoane la 2,4 de fiecare familie), iar țăranii care cultivă peste 50 de deseatine de gospodărie măresc aproape de două ori numărul lucrătorilor (de la 2,3 la 5); chiar mai mult decît de două ori, după evaluarea autorului, care socoate că ei trebuie să angajeze pînă la 8.241 de lucrători (pag. 115), avînd ei înșiși 7.129 de oameni. Faptul că din gospodăriile care fac parte din grupurile inferioare un număr considerabil de lucrători trebuie să se angajeze în altă parte, se vede chiar din aceea că gospodăria agricolă nu este în stare să le dea cantitatea de produse necesară pentru întreținerea lor proprie. Din păcate, nu avem date precise cu privire la numărul oamenilor nevoiți să-și caute de lucru în afară. Ca indiciu indirect în această privință poate servi numărul țăranilor care dau în arendă loturile: am citat mai sus afirmația lui Postnikov că în județele guberniei Taurida circa $\frac{1}{3}$ din populație nu-și exploatează în întregime lotul.

IV

Din datele citate mai sus se poate vedea că Postnikov și-a dovedit pe deplin teza sa potrivit căreia situația economică a diferitelor gospodării prezintă „o foarte mare diversitate“. Această diversitate există nu numai în ceea ce privește averea țăranilor și întinderea suprafeței cultivate, ci chiar și în ceea ce privește caracterul gospodăriei în cadrul diferitelor grupuri. Mai mult. Putem constata că termenii „diversitate“, „diferențiere“ nu sînt suficienți pentru a caracteriza pe deplin fenomenul. Dacă un țăran are o vită de muncă, iar un altul 10, noi denumim acest lucru diferențiere; dar dacă unul, pe lângă lotul care-i îndestulează nevoile, mai ia în arendă zeci de desetine de pămînt cu singurul scop de a realiza venituri de pe urma exploatării lui și prin aceasta răpește altor țărani posibilitatea de a lua în arendă pămîntul de care au nevoie pentru a-și hrăni familia, — atunci, evident, avem în fața noastră mult mai mult decît o diferențiere; acest fenomen trebuie să-l numim „discordie“ (pag. 323), „luptă între interesele economice“ (pag. XXXII). Folosind acești termeni, Postnikov nu apreciază îndeajuns întreaga lor însemnătate; de asemenea el nu observă că nici acești ultimi termeni nu sînt suficienți. A lua în arendă pămîntul din loturi de la grupul sărăcit al populației, a angaja ca muncitor agricol pe țăranul care a încetat să-și mai ducă gospodăria, aceasta nu mai este o simplă discordie, aceasta este de-a dreptul exploatare.

De vreme ce am recunoscut că există o adîncă diferențiere pe plan economic în cadrul țăranimii din zilele noastre, nu ne mai putem limita la împărțirea țăranilor în cîteva pături, după avere. Această împărțire ar fi fost suficientă dacă toată diversitatea arătată mai sus s-ar fi redus la deosebiri cantitative. Dar lucrurile nu stau așa. Dacă o parte din țărani urmăresc prin agricultură avantaje comerciale și realizează un important venit bănesc, în timp ce celeilalte părți agricultura nu-i satisface nici măcar nevoile stricte ale familiei, dacă grupurile superioare de țărani își întemeiază gospodăria mai avansată pe ruina grupurilor inferioare, dacă țăranimea înstărită folosește în măsură considerabilă muncă

salariată, iar cea săracă se vede nevoită să recurgă la vânzarea forței sale de muncă, avem de-a face, fără îndoială, cu deosebiri calitative, și sarcina noastră în acest caz trebuie să fie gruparea țăranimii după deosebirile pe care le prezintă însuși caracterul gospodăriei lor (înțelegînd prin aceasta particularități economice, și nu tehnice).

Postnikov a acordat prea puțină atenție acestor din urmă deosebiri : de aceea, deși recunoaște necesitatea „unei împărțiri mai generale a populației în grupuri“ (pag. 110) și încearcă să facă o astfel de împărțire, încercarea lui, după cum vom vedea îndată, nu poate fi considerată ca fiind pe deplin reușită.

„Pentru împărțirea mai generală a populației în grupuri economice – spune Postnikov – ne vom folosi de un alt indiciu, care, deși nu prezintă aceeași importanță economică pentru fiecare regiune, concordă totuși mai mult cu împărțirea în grupuri pe care o fac chiar țăranii între ei și care este semnalată în toate județele și de statisticile zemstvelor. Această împărțire se face după gradul de independență a țăranilor în ceea ce privește modul de a-și duce gospodăria, în funcție de numărul vitelor de muncă de care dispune gospodăria“ (pag. 110).

„În momentul de față, țăranimea din sudul Rusiei poate fi împărțită, după gradul de independență economică a țăranilor și, în același timp, după modul în care își duc gospodăria, în următoarele trei grupuri principale :

1) Țărani care au animale de tracțiune, adică atelaj complet pentru plug sau altă unealtă de arat care înlocuiește plugul, și care fac față muncilor cîmpului cu propriile lor vite, fără a lua cu chirie vite și fără a pune în plug împreună cu alții¹⁰. La un atelaj de plug sau bucker, gospodarii au 3-2 sau mai multe perechi de vite de muncă și, respectiv, în gospodărie există 3 lucrători adulți sau cel puțin 2 lucrători adulți și un semilucrător.

2) Țărani care au numai jumătate din forța de tracțiune necesară sau țăărani care pun în plug împreună, în vederea efectuării muncilor cîmpului, pentru că nu au destule vite ca să-și muncească pămîntul în mod independent. Acești țăărani au în gospodărie cîte o pereche, o pereche și jumătate și în unele cazuri chiar două perechi de vite de muncă și, res-

pectiv, unul sau doi lucrători adulți. Cînd pămîntul este greu de lucrat și cînd este nevoie să se înjuge la plug (sau la bucker, care îl înlocuiește) trei perechi de vite de muncă, țărani, chiar dacă au două perechi de vite, pun neapărat în plug împreună.

3) Țărani care nu au forță de tracțiune sau țărani «pedeștri»; aceștia nu au de loc vite sau au o singură vită de muncă (în majoritatea cazurilor un cal, dat fiind că boii se țin în mod obișnuit perechi și trag numai cînd sînt înjugați pereche). Ei lucrează închiriind vite de la alții sau își dau pămîntul pentru a fi lucrat în parte și nu cultivă de loc pămîntul.

Această împărțire în grupuri după un indiciu economic esențial în viața țărănească, cum este în cazul de față numărul vitelor de muncă și felul atelajelor, este făcută, de obicei, chiar de țărani. Dar ea prezintă mari variații, atît în cadrul fiecăruia din grupurile de mai sus, luat în parte, cît și în ceea ce privește însăși împărțirea în grupuri" (pag. 121).

Componența numerică a acestor grupuri în procente față de numărul total al gospodăriilor este următoarea (pag. 125) :

	I Care au lucrat cu vite proprii	II Care au lucrat punînd în plug îm- preună	III	
			Care au lucrat cu vite închiriate	Care n-au cultivat
Jud. Berdeansk ..	37	44,6	11,7	6,7
„ Melitopol ..	32,7	46,8	13	7,5
„ Dneprovsk ..	43	34,8	13,2	9

Alături de acest tabel, autorul mai dă un tabel în care grupează gospodăriile după numărul vitelor de muncă pentru a stabili componența forței de tracțiune în județele care fac obiectul descrierii :

	Numărul de gospodării în % față de numărul total:			Care nu au vite de muncă
	Care au vite de muncă			
	4 și mai multe vite	2—3 vite	1 vită	
Jud. Berdeansk ..	36,2%	41,6%	7,2%	15 %
„ Melitopol	34,4%	44,7%	5,3%	15,6%
„ Dneprovsk ..	44,3%	36,6%	5,1%	14 %

Prin urmare, în județele din gubernia Taurida pentru ca o gospodărie să aibă forța de tracțiune completă, este nevoie de cel puțin 4 vite de muncă.

Acest mod al lui Postnikov de a grupa gospodăriile nu poate fi considerat ca fiind întru totul reușit, înainte de toate pentru că în cadrul fiecăruia din aceste 3 grupuri se constată mari deosebiri :

„În grupul țăranilor care au vite de tracțiune – spune autorul – putem observa în sudul Rusiei o mare diversitate : alături de o mare forță de tracțiune la țăranii înstăriți, putem vedea o forță de tracțiune redusă la țăranii mai săraci. Prima categorie se împarte, la rîndul ei, în două subdiviziuni : cu forță de tracțiune completă (6–8 și mai multe vite de muncă) și incompletă (4–6 vite de muncă)... Categoria țăranilor «pedeștri» prezintă de asemenea o mare diversitate în ceea ce privește lipsurile lor materiale“ (pag. 124).

Un alt inconvenient al modului de împărțire a țăranilor în grupuri, folosit de Postnikov, este că în statistica zemstvelor populația este grupată, după cum s-a arătat mai sus, nu după numărul vitelor de muncă, ci după suprafața cultivată. De aceea, pentru a putea înfățișa exact starea materială a diferitelor grupuri, trebuie luată împărțirea în grupuri după întinderea suprafeței cultivate.

După acest criteriu, Postnikov împarte populația tot în 3 grupuri : țărani care cultivă o întindere mică – pînă la 10 deseatine sau nimic ; țărani care cultivă o întindere mijlocie – de la 10 la 25 de deseatine ; și țărani care cultivă mult – o suprafață de peste 25 de deseatine de gospodărie. Autorul numește primul grup – „sărac“, al doilea – mijlociu, iar al treilea – înstărit.

Despre efectivul numeric al acestor grupuri, Postnikov spune :

„În general, printre țăranii din gubernia Taurida (fără coloniști), cei care cultivă mult reprezintă circa $\frac{1}{6}$ din numărul total al gospodăriilor, cei care cultivă o întindere mijlocie – circa 40%, iar cei care cultivă o întindere mică sau nimic alcătuiesc ceva mai mult de 40%. Față de întreaga populație a județelor din gubernia Taurida (împreună cu coloniștii), cei care cultivă mult alcătuiesc $\frac{1}{5}$ din populație, sau circa 20%, cei care cultivă o întindere mijlocie – 40%,

iar cei care cultivă o întindere mică sau nimic – circa 40%“ (pag. 112).

Prin urmare, includerea germanilor nu schimbă componența grupurilor decât într-o măsură cu totul neînsemnată, așa că nu va fi greșit dacă vom folosi datele generale cu privire la întregul județ.

Sarcina noastră trebuie să fie acum de a caracteriza cât mai precis posibil situația economică a fiecăruia din aceste grupuri în parte și de a căuta să lămurim în felul acesta care sînt proporțiile și cauzele diferențierii pe plan economic din rîndurile țărănimii.

Postnikov nu și-a pus această sarcină ; de aceea datele citate de el se caracterizează prin natura lor haotică, iar părerile generale despre diferitele grupuri – printr-o insuficientă precizie.

Să începem cu grupul inferior, grupul sărac, care în județele din gubernia Taurida cuprinde $\frac{2}{5}$ din populație.

Cît de sărac este, într-adevăr, acest grup, putem judeca cel mai bine după numărul vitelor de muncă (principalul mijloc de producție în agricultură). În cele trei județe din gubernia Taurida, din totalul de 263.589 de vite de muncă, grupul inferior posedă (pag. 117) 43.625, adică numai 17%, de $2\frac{1}{3}$ ori mai puțin decît media. Datele cu privire la procentele de gospodării care nu au vite de muncă au fost citate mai sus (80% – 48% – 12% în cele 3 subdiviziuni ale grupului inferior). Pe baza acestor date, Postnikov a tras concluzia că „procentul de țărani care nu au vite proprii este însemnat numai în grupurile care nu cultivă pămîntul sau care au o suprafață cultivată pînă la 10 deseatine de gospodărie“ (pag. 135). La acest grup, suprafața însămintată corespunde cu numărul vitelor de muncă ; pe pămînt propriu se însămîntează 146.114 deseatine din totalul de 962.933 de deseatine (în toate cele trei județe), adică 15%. Adăugîndu-se pămîntul luat în arendă, suprafața cultivată crește pînă la 174.496 de deseatine, dar, dat fiind că suprafața cultivată crește totodată și la celelalte grupuri și încă într-o măsură mai mare decît în cazul grupului inferior, rezultatul este că suprafața cultivată a grupului inferior alcătuiește numai 12% din întreaga suprafață cultivată, adică $\frac{1}{8}$ din suprafața cultivată revine la $\frac{3}{8}$ din populație. Dacă ne

amintim că autorul socotește ca fiind normală (adică suficientă pentru a acoperi toate nevoile familiei) suprafața medie de cultivare a unui țăran din gubernia Taurida, ne vom da ușor seama cât de nedreptățit este acest grup cu o suprafață cultivată de $3\frac{1}{3}$ ori mai mică decât media.

Este foarte firesc ca, în aceste condiții, gospodăria agricolă a țăranilor din grupul respectiv să se afle într-o situație extrem de jalnică : am văzut mai sus că 33-39% din populația județelor din gubernia Taurida - prin urmare majoritatea covârșitoare a țăranilor din grupul inferior - nu au de loc unelte de arat. Neavând inventar, țăranii se văd nevoiți să renunțe la pământ, să-și dea loturile în arendă : Postnikov socoate că numărul acestora din urmă (a căror gospodărie este, fără îndoială, în plină decădere) reprezintă circa $\frac{1}{3}$ din populație, adică iarăși o considerabilă majoritate a grupului sărac. Remarcăm în treacăt că acest fenomen de „vînzare“ a loturilor (ca să folosim o expresie obișnuită a țăranilor) este constatat de statistica zemstvelor pretutindeni și în proporții considerabile. Presa, care a semnalat acest fenomen, a născocit un remediu împotriva lui, și anume : inalienabilitatea loturilor. Postnikov, pe bună dreptate, contestă eficacitatea unor asemenea măsuri, care denotă că autorii lor au o încredere pur birocrată în forța dispozițiilor date de autorități. „Nu încapе îndoială - spune el - că prin simpla interzicere de a se da pământul în arendă nu poate fi desființat acest fenomen, ale cărui rădăcini sînt prea adînc înfipte în actuala structură economică a vieții țărănești. Țăranul care nu are inventar și nici mijloace pentru a duce o gospodărie proprie nu-și poate efectiv folosi lotul și trebuie să-l dea în arendă la alți țărani, care au mijloace pentru a duce gospodărie. Interzicerea oficială de a da pământurile în arendă va sili pe oameni s-o facă pe ascuns, fără control și, probabil, în condiții mai rele pentru cel care dă pământul în arendă decât cele actuale, dat fiind că cel care își dă pământul în arendă este nevoit să-l dea. Apoi, pentru plata restanțelor datorate de țărani statului, loturile vor fi mai des date în arendă prin selskaia rasprava ¹¹, iar pentru țăranii săraci acest fel de a da în arendă va fi cît se poate de dezavantajos“ (pag. 140),

Decăderea totală a gospodăriei se observă la toți țăranii din grupul sărac :

„În fond – spune Postnikov – nu există mari deosebiri între situația economică a țăranilor care nu cultivă nimic și a celor care cultivă o întindere mică de pământ, închiriind vite de la alții pentru a-și lucra pământul. Primii dau în arendă consătenilor lor întregul lor pământ, iar cei din urmă numai o parte din pământul lor ; dar atît unii cît și ceilalți *ori lucrează ca salariați agricoli* la consătenii lor, *ori își caută cîștiguri în afară și în cea mai mare parte tot din ocupații agricole*, trăind la propriile lor vetre. De aceea *ambele categorii de țărani – atît cei care nu cultivă pământul cît și cei care cultivă o întindere mică – pot fi considerate ca alcătuiind o singură categorie* ; și unii și alții fac parte din categoria țăranilor care își pierd gospodăria, care sînt, în majoritatea cazurilor, ruinați sau pe cale de a se ruina și care nu dispun de vitele și de inventarul necesar pentru a-și duce gospodăria“ (pag. 135).

„Dacă țăranii care nu duc gospodărie și cei care nu cultivă nimic sînt în majoritatea cazurilor ruinați – spune Postnikov ceva mai jos –, cei care cultivă o întindere mică, care își dau pământul în arendă sînt candidați la aceeași categorie. Orice recoltă proastă sau calamitate întîmplătoare, cum este focul, pierderea cailor etc., face de fiecare dată ca o parte dintre țăranii din acest grup să fie aruncați în rîndul salariaților agricoli și al celor care nu duc gospodărie. Țăranul care dintr-o pricină oarecare nu mai are vite de muncă face primul pas spre decădere. Cultivarea pământului cu vite luate cu chirie de la alții conține în mare măsură elemente de hazard ; ea nu se poate face în mod ordonat și impune de obicei restrîngerea suprafeței arate. Acestui țăran atît casele sătești de împrumut și păstrare din localitate cît și consătenii îi refuză creditul [în adnotare : „în județele din gubernia Taurida, în satele mari, există un mare număr de case de împrumut și păstrare care își desfășoară activitatea cu ajutorul unor credite acordate de banca de stat, dar de la care nu capătă împrumuturi decît țăranii bogați și înstăriți“] ; de obicei, el capătă împrumut în condiții mai grele decît țăranii «cu stare». «Cum să-i dai – spun țăranii – dacă n-ai ce lua de la el». O dată înglodat în da-

torii, la primul accident el își pierde și pământul, mai cu seamă dacă mai are și de plătit restanțe către stat“ (pag. 139).

În ce grad de decădere se află gospodăria agricolă a țăranilor din grupul sărac se vede cel mai bine din faptul că autorul refuză să și răspundă la întrebarea cum anume își duc ei această gospodărie. În cazul gospodăriilor care cultivă mai puțin de 10 deseatine de gospodărie – spune el – „agricultura se duce prea la voia întâmplării pentru a putea fi caracterizată prin metode de lucru bine definite“ (pag. 278).

Deși numeroase, caracteristicile arătate mai sus ale gospodăriei țăranilor din grupul inferior sînt cu totul insuficiente; ele sînt exclusiv negative, și trebuie să existe doar și o caracteristică pozitivă. Pînă acum ni s-a spus numai că nu este cazul să-i socotim pe țăranii din acest grup ca fiind agricultori de sine stătători, pentru că la ei cultivarea pământului se află în plină decădere, pentru că suprafața cultivată este absolut insuficientă, pentru că, în sfîrșit, ei își lucrează pământul la întâmplare: „Numai țăranii bogați și cei înstăriți – observă statisticienii, descriind județul Bahmut –, care nu duc lipsă de semințe, pot urma o anumită rînduală în ceea ce privește însămînțările, cei săraci însă seamănă ce se întâmplă să aibă la îndemină, unde și cum se nimerește“ (pag. 278). Dar existența acestei întregi mase țărănești pe care o cuprinde grupul inferior (în cele trei județe din gubernia Taurida peste 30.000 de gospodării și peste 200.000 de persoane de ambe sexe) nu poate fi întîmplătoare. Dacă nu se hrănesc de pe urma propriei lor gospodării, atunci din ce trăiesc? Mai ales din vînzarea forței lor de muncă. Am văzut mai sus că Postnikov spunea despre țăranii din acest grup că își cîștigă existența lucrînd ca muncitori agricoli sau avînd alte ocupații. Dat fiind însă că în sud meșteșugurile lipsesc aproape cu desăvîrșire, aceste cîștiguri provin în majoritatea cazurilor din munca în agricultură, reducîndu-se, prin urmare, la *angajarea* la munci agricole. Pentru a demonstra mai pe larg că tocmai vînzarea forței de muncă este principala trăsătură a gospodăriei țăranilor din grupul inferior, să trecem la examinarea acestui grup pe categoriile în care este împărțit de statistica zemstvelor. Despre țăranii care nu cultivă nimic, nici nu mai e ne-

voie să vorbim : aceştia sînt muncitori agricoli sută la sută. În a doua categorie sînt ţăranii care cultivă pînă la 5 deseatine de gospodărie (în medie 3,5 deseatine). Împărţirea de mai sus a suprafeţei cultivate în suprafaţă gospodărească, suprafaţă furajeră, suprafaţă de alimentare şi suprafaţă comercială ne arată că această suprafaţă cultivată este cu totul neîndestulătoare. „Primul grup, cu o suprafaţă cultivată pînă la 5 deseatine de gospodărie – spune Postnikov – nu are în cadrul gospodăriei o suprafaţă comercială, care să producă pentru piaţă; existenţa ei este posibilă numai dacă ţăranii din acest grup au cîştiguri în afară, pe care le dobîndesc muncind ca salariaţi agricoli şi prin alte mijloace“ (pag. 319). Rămîne ultima categorie – ţăranii cu o suprafaţă cultivată de la 5 la 10 deseatine de gospodărie. Se pune întrebarea : care este la ţăranii din această categorie raportul dintre gospodăria agricolă de sine stătătoare şi așa-zisele „cîştiguri în afară“ ? Pentru a putea da un răspuns precis la această întrebare, ar trebui să avem cîteva bugete ţărăneşti *tipice* referitoare la ţăranii din *acest grup*. Postnikov recunoaşte întru totul importanţa şi necesitatea datelor privitoare la bugete, dar arată că „culegerea acestor date este foarte dificilă, iar în unele cazuri de-a dreptul imposibilă pentru statisticieni“ (pag. 107). Este foarte greu să fim de acord cu această observaţie : statisticienii din Moscova au cules cîteva date extrem de interesante şi de amănunţite referitoare la bugete (vezi „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova“. Secţia statisticii economice. Vol. VI şi VII) ; în unele judeţe din gubernia Voronej, după cum arată însuşi autorul, datele cu privire la bugete au fost culese pentru fiecare gospodărie în parte.

Este foarte regretabil că datele cu privire la bugetele pe care le dă Postnikov însuşi sînt absolut insuficiente : el citează 7 bugete de colonişti germani şi numai un singur buget de ţaran rus, toate aceste bugete privind pe ţăranii care cultivă o întindere mare (minimum, în cazul ţaranului rus, 39¹/₂ deseatine de suprafaţă cultivată), adică privind grupul a cărui gospodărie ne-o putem închipui destul de limpede pe baza datelor pe care le găsim în statisticile zemstvelor. Exprimîndu-şi regretul că „n-a reuşit să culegă, în timpul călătoriei sale, un număr mai mare de bugete ţărăneşti“, Post-

nikov spune că „nu este în genere un lucru tocmai ușor să-ți faci o idee precisă despre aceste bugete. Locuitorii Tauridei dau cu destulă sinceritate informații în legătură cu gospodăria lor, dar în majoritatea cazurilor nici ei nu cunosc cifrele exacte ale veniturilor și cheltuielilor lor. Țăranii țin minte, cu oarecare exactitate, cifra globală a cheltuielilor lor sau veniturile și cheltuielile cele mai mari, dar sumele mici aproape întotdeauna li se șterg din minte“ (pag. 288). Dar mai bine ar fi fost să se culeagă câteva bugete, fie chiar și fără date de amănunt, decât să se culeagă, după cum a făcut autorul, „până la 90 de descrieri, cu caracterizarea“ stării economice, care este înfățișată destul de limpede de recensămintele pe gospodăria făcute de zemstve.

În lipsă de bugete, avem la dispoziția noastră numai două feluri de date pentru a defini caracterul gospodăriei din grupul examinat de noi : în primul rînd, calculele lui Postnikov cu privire la întinderea suprafeței cultivate necesare unei gospodării pentru întreținerea unei familii mijlocii ; în al doilea rînd, datele cu privire la împărțirea suprafeței cultivate în 4 părți și datele cu privire la media cheltuielilor bănești (pentru o familie pe timp de un an) ale țăranilor din partea locului.

Pe baza unor calcule amănunțite cu privire la numărul deseatinelor de suprafață cultivată necesar pentru asigurarea hranei familiei, pentru sămînță și pentru nutrețul vitelor, Postnikov trage următoarea concluzie definitivă :

„Suprafața cultivată a unei familii țărănești cu un număr mediu de membri și cu o stare materială medie, care trăiește exclusiv din agricultură și își încheie bilanțul fără deficit, trebuie să cuprindă, în condițiile unor recolte medii : 4 deseatine pentru hrana familiei compusă din $6\frac{1}{2}$ suflete, $4\frac{1}{2}$ deseatine pentru nutrețul a 3 cai de muncă, $1\frac{1}{2}$ deseatine pentru recoltarea semințelor și 6–8 deseatine pentru cerealele destinate a fi vîndute pe piață, în total 16–18 deseatine de suprafață cultivată. ...Țăranul de categorie mijlocie din gubernia Taurida are circa 18 deseatine suprafață cultivată de gospodărie, dar 40% din populația celor trei județe din gubernia Taurida are o suprafață cultivată sub 10 deseatine de gospodărie, și dacă totuși se ocupă cu agricultura, o face numai pentru că o parte din venit o obține prin cîștiguri în

afară și dînd pămîntul în arendă. Situația economică a acestei părți din populație este anormală, șubredă, întrucît în majoritatea cazurilor ea nu are nici o rezervă pentru zile grele“ (pag. 272).

Deoarece întinderea mijlocie a suprafeței cultivate reprezintă, în cadrul grupului de care ne ocupăm, 8 deseatine de gospodărie, adică mai puțin de jumătate din întinderea necesară (17 deseatine), sîntem îndreptățiți să tragem concluzia că țaranii din acest grup își obțin cea mai mare parte a venitului lor din „cîștiguri în afară“, adică din vînzarea muncii lor.

Alt calcul : din datele lui Postnikov, citate mai sus, cu privire la repartizarea suprafeței cultivate, rezultă că din cele 8 deseatine de semănături, 0,48 deseatine vor merge pentru sămîntă ; 3 deseatine pentru nutrețul vitelor (în acest grup revin de gospodărie nu 3, ci 2 vite de muncă) ; 3,576 deseatine – pentru hrana familiei (numărul membrilor ei este de asemenea sub cifra medie – circa $5\frac{1}{2}$ suflete, iar nu $6\frac{1}{2}$), astfel că pentru suprafața comercială va rămîne ceva mai puțin de 1 deseatină (0,944), al cărei venit autorul îl evaluează la 30 de ruble. Dar cheltuielile în bani necesare pentru un țaran din gubernia Taurida depășesc cu mult această cifră. Autorul spune că este mult mai ușor de cules date cu privire la cheltuielile în bani decît date cu privire la bugete, deoarece adeseori țaranii înșiși își fac socoteala cheltuielilor de acest fel. Din aceste socoteli reiese că :

„Pentru o familie cu un număr mijlociu de membri, adică compusă din soț, soție și 4 copii, printre care și adolescenți, dacă această familie își duce gospodăria pe pămînt propriu, avînd o întindere, să zicem, de 20 de deseatine, fără a lua pămînt în arendă, țaranii din Taurida socot că este nevoie de o sumă de 200–250 de ruble pentru acoperirea cheltuielilor necesare pe timp de un an. Suma de 150–180 de ruble este considerată ca un minim pe care trebuie să-l aibă o familie puțin numeroasă ca să poată face față cheltuielilor, și aceasta cu condiția de a renunța la multe. Se consideră că un venit anual inferior acestei sume nu este cu puțință, deoarece un țaran care se angajează ca muncitor agricol împreună cu soția sa, avînd hrană și locuință, cîștigă în această regiune 120 de ruble pe an și totodată nu mai tre-

buie să suporte nici un fel de cheltuieli pentru întreținerea vitelor, a inventarului etc., ba mai poate căpăta «foloase» de la pământul pe care îl dă în arendă consătenilor săi» (pag. 289). Dat fiind că grupul de care ne ocupăm este inferior grupului mijlociu, vom lua cheltuielile în bani minimale, și nu pe cele mijlocii, ba chiar cifra cea mai mică din acest minimum — 150 de ruble, care urmează a fi dobândite prin „alte ciștiguri“. În cazul acestui calcul, gospodăria proprie îi aduce țăranului din grupul de care ne ocupăm $(30 + 87,5^* =)$ 117,5 ruble, iar vânzarea forței de muncă — 120 de ruble. Prin urmare, vedem din nou că, din propria lor gospodărie agricolă, țăranii din acest grup nu pot acoperi decât *mai puțin de jumătate* din cheltuielile lor minimale **.

Așadar, cercetarea caracterului gospodăriei în toate subdiviziunile grupului inferior ne duce la concluzia neîndoioasă că, deși majoritatea țăranilor au și o mică suprafață cultivată, totuși principala lor sursă de mijloace de trai este vânzarea forței lor de muncă. Toți țăranii din acest grup sînt mai mult muncitori salariați decât agricultori de sine stătători.

Postnikov nu a pus această problemă, a caracterului gospodăriei țăranilor din grupul inferior, și nu a lămurit care este raportul dintre îndeletnicirile în afară și gospodăria proprie; aceasta constituie o mare lipsă a lucrării sale. Din această cauză, el nu a lămurit îndeajuns fenomenul, straniu la prima vedere, că țăranii din grupul inferior, deși au prea

* Cele $3\frac{1}{2}$ desetine de suprafață alimentară vor da bunuri în valoare de 25 de ruble de desetină ($25 \times 3,5 = 87,5$) — calculul lui Postnikov, pag. 272.

** Calculele făcute de d-l Iujakov în „Russkaia Misl“¹² nr. 9 din 1885 („Normele proprietății funciare populare“) confirmă pe deplin această concluzie. El socotește că pentru gubernia Taurida norma alimentară a lotului, adică norma inferioară, este de 9 desetine suprafață cultivată de gospodărie. Dar d-l Iujakov socotește din lot *numai grînele* necesare pentru hrană și impozite, considerînd că celelalte cheltuieli sînt acoperite din ciștiguri în afară. Bugetele pe care le găsim în statisticile zemstvelor dovedesc că restul de cheltuieți se ridică la mai mult de jumătate din totalul cheltuielilor. Astfel, în gubernia Voronej, cheltuielile medii ale unei familii țărănești sînt de 495,39 de ruble, socotind și cheltuielile în natură și cele în bani. Din această sumă, 109,10 ruble sînt cheltuite pentru întreținerea vitelor. [N. B. Iujakov pune întreținerea vitelor pe seama fînetelor și a celorlalte terenuri, și nu pe seama arăturii], 135,80 de ruble — pentru alimente de natură vegetală și pentru impozite și 250,49 de ruble — pentru celelalte cheltuieli: îmbrăcăminte, inventar, arendă, diferite nevoi ale gospodăriei și altele [24 de bugete în „Culegere de date statistice cu privire la județul Ostrogojsk“]. — În gubernia Moscova cheltuielile medii anuale ale unei familii sînt de 348,83 de ruble, din care 156,03 ruble — grîne necesare pentru hrană și impozite, iar 192,80 — pentru restul cheltuielilor. [Media din cele 8 bugete culese de statisticienii din Moscova. — I.c. (loco citato — locul citat, — Nota trad.)]

puțin pământ, renunță la el, îl dau în arendă ; din această cauză el nu face nici o legătură între caracterul general al gospodăriei și importantul fapt că, la țăranii din grupul inferior, volumul mijloacelor de producție (adică pământul și inventarul) este cu mult sub medie. Dat fiind că volumul mediu al mijloacelor de producție nu asigură, după cum am văzut, decît satisfacerea nevoilor stricte ale familiei, faptul arătat mai sus, și anume că volumul mijloacelor de producție al țăranilor săraci este cu mult sub medie, le impune acestora necesitatea absolută de a căuta mijloace de producție străine cu care să poată munci, adică necesitatea absolută de a se vinde.

Trecem la al doilea grup, grupul *mijlociu*, care cuprinde tot 40% din populație. Din acest grup fac parte țăranii cu o suprafață cultivată de 10–25 de deseatine de gospodărie. Termenul „mijlociu“ se potrivește întru totul acestui grup, dar cu mențiunea că mijloacele sale de producție sînt întrucîtva (cu puțin) sub medie : suprafața cultivată este de 16,4 deseatine de gospodărie, media pentru toți țăranii fiind de 17 deseatine. Vite – 7,3 de gospodărie, media fiind de 7,6 (vite de muncă – 3,2, media fiind de 3,1). Intreaga arătură este de 17–18 deseatine de gospodărie (pământ din lot, pământ cumpărat și pământ luat în arendă), media pe județe fiind de 20–21 de deseatine. Comparînd numărul deseatinelor suprafeței cultivate pe gospodărie cu norma pe care a indicat-o Postnikov, vedem că gospodăria pe pământ propriu dă, în cazul acestui grup, strictul necesar pentru hrană.

Judecînd după toate aceste date, s-ar părea că am fi în drept să credem că gospodăria țăranilor din acest grup este cea mai trainică : țăranul își acoperă din gospodărie toate cheltuielile ; el nu lucrează pentru a realiza un venit, ci numai pentru a-și satisface nevoile elementare. În realitate, însă, vedem exact contrarul : caracteristic pentru gospodăria țăranilor din acest grup este caracterul ei cu totul netrainic.

În primul rînd, reiese că pentru acest grup suficientă este o suprafață cultivată de 16 deseatine. Prin urmare, țăranii cu o suprafață cultivată de 10–16 deseatine nu-și acoperă toate cheltuielile din agricultură și sînt și ei nevoiți să recurgă la cîștiguri în afară. Din calculul aproximativ al lui Postnikov, calcul citat mai sus, vedem că gospodăriile din

acest grup angajează 2.846 de muncitori, iar 3.389 de persoane, adică cu 543 mai mult, se angajează în afară. Prin urmare, circa jumătate din gospodăriile cuprinse în acest grup nu sînt pe deplin asigurate.

Mai departe, în acest grup revin de gospodărie 3,2 vite de muncă, în timp ce pentru forța de tracțiune, după cum am văzut mai sus, sînt necesare 4. Prin urmare, o parte însemnată a țăranilor din acest grup nu-și pot lucra pămîntul numai cu vitele lor și sînt nevoiți să pună în plug împreună cu alții. În acest grup, numărul celor care pun împreună în plug se ridică de asemenea la nu mai puțin de jumătate: putem presupune acest lucru, pentru că numărul total al gospodăriilor cu forța de tracțiune este de circa 40%, din care 20% vor completa grupul superior, înstărit, iar restul de 20% vor reveni grupului mijlociu, astfel încît nu mai puțin de $\frac{1}{2}$ din grupul mijlociu nu are forță de tracțiune. Postnikov nu ne indică numărul exact al țăranilor din acest grup, care pun împreună în plug. Dacă luăm culegerile statistice ale zemstvelor, găsim următoarele date (pentru două județe)* (vezi tabelul de la pag. 50-51. - *Nota trad.*).

Așadar, în ambele județe o minoritate din numărul gospodăriilor din grupul mijlociu își lucrează pămîntul cu vite proprii: în județul Melitopol - mai puțin de $\frac{1}{3}$ din gospodării; în județul Dneprovsk - mai puțin de $\frac{1}{2}$. Prin urmare, numărul țăranilor care pun împreună în plug, presupus mai sus pentru toate cele trei județe ($\frac{1}{2}$), este mai degrabă prea coborît, și nicidecum nu este exagerat. Desigur că imposibilitatea de a lucra pămîntul cu vite proprii caracterizează îndeajuns netrăinicia unei gospodării, dar pentru a ilustra acest lucru vom cita un pasaj unde punerea împreună în plug este descrisă de Postnikov, care, din păcate, acordă prea puțină atenție acestui fenomen interesant atît din punct de vedere economic cît și din punctul de vedere al condițiilor vieții țărănești.

„La țăranii care lucrează punînd împreună în plug - spune Postnikov -, norma suprafeței de lucru este mai coborîtă [decît la țăranii care lucrează cu vite proprii], în virtutea

* „Culegere de date statistice cu privire la județul Melitopol“ (Anexă la vol. I al „Culegerii cu privire la gubernia Taurida“), Simferopol 1885, pag. B. 195. „Culegere de date statistice cu privire la județul Dneprovsk“ (vol. II al „Culegerii cu privire la gubernia Taurida“), Simf. 1886, pag. B. 123.

	În total, în grupul ou o suprafață cultivată de la 10 la 25 des.		Din numărul total al deseatinelor ou vite proprii	
	Gosp.	Des. supr. cultivată	Gosp.	Des. supr. cultivată
Jud. Melitopol . . .	13.789	226.389,21	4.218	79.726,55
Jud. Dneprovsk ..	8.234	137.343,75	4.029	71.125,2

aceleiași reguli a mecanicii potrivit căreia 3 cai înhămați laolaltă nu trag de 3 ori mai mult decît un singur cal. Se poate ca cei care pun împreună în plug să locuiască în diferite colțuri ale satului (pun împreună în plug mai cu seamă rudele), apoi doi țărani (pun împreună în plug și 3 țărani) au un număr de parcele de două ori mai mare decît un singur țăran. Toate acestea fac să sporească pierderile de timp necesitate de deplasarea de la un loc la altul. [În notă : «La împărțirea pămîntului, fiecare gospodărie capătă într-un anumit loc o parcelă compactă după numărul de persoane, și de aceea parcelele gospodăriilor cu persoane puține sînt mai mici. În gubernia Taurida, condițiile în care țăranii pun împreună în plug sînt foarte diferite. Atunci cînd unul dintre cei care pun împreună în plug are un bucker, i se ară o deseatină în plus, de pildă : unuia 10 deseatine, iar celuilalt – 11 deseatine, sau : în sarcina aceuia care nu are bucker cad toate cheltuielile de reparație ivite în timpul muncilor. Același lucru se întîmplă și atunci cînd există o inegalitate în ceea ce privește numărul de vite puse în plug de fiecare : unuia i se ară o zi în plus etc. În satul Kamenka, posesorii unui bucker capătă în numerar 3 pînă la 6 ruble pentru perioada de primăvară. Neînțelegerile dintre cei care pun împreună în plug sînt în general foarte frecvente»]. Pentru a ajunge la o înțelegere, se pierde de asemenea un anumit timp și se întîmplă ca, pînă la terminarea muncilor, această înțelegere să se strice. În alte cazuri se întîmplă ca cei care pun împreună în plug să nu aibă cai pentru boronit și atunci caii sînt deshămați de la bucker : o parte din cai pleacă după apă, alții boronesc. În satul Iuzkui mi s-a spus că cei care pun împreună în plug ară adeseori cu buckerul cel mult 1 deseatină pe zi, adică de două ori mai puțin decît este norma“ (pag. 233).

cultivate, sînt lucrute:

punînd în plug cu alții		cu vite închiriate		în alt mod	
Gosp.	Des. supr. cultivată	Gosp.	Des. supr. cultivată	Gosp.	Des. supr. cultivată
9.201	141.483,26	321	4.406,8	49	773,3
3.835	61.159,05	320	4.352,5	50	707,25

La insuficiența inventarului viu se adaugă și insuficiența inventarului mort. Din tabelul citat cu privire la cantitatea de inventar care revine de o gospodărie, în cadrul diferitelor grupuri, se vede că în grupul mijlociu revine, în toate județele, nu mai puțin de 1 unealtă de arat de 1 gospodărie. În realitate, însă, repartizarea inventarului, chiar în cadrul unui grup, este inegală. Din păcate, Postnikov nu ne dă date în această privință, așa că sîntem nevoiți să ne adresăm culegerilor statistice ale zemstvelor. În județul Dneprovsk 1.808 gospodării din 8.227 nu au de loc unelte de arat; în județul Melitopol – 2.954 din 13.789; în primul județ procentul de gospodării lipsite de unelte de arat este de 21,9%; în cel de-al doilea – de 21,4%. Nu încapе îndoială că țărani lipsiți de unelte de arat se apropie, prin situația lor economică, de grupul inferior, în timp ce țărani care au mai mult de 1 unealtă de arat de gospodărie se apropie de grupul superior. Numărul țărănilor care nu au pluguri este și mai mare: 32,5% în județul Dneprovsk și 65,5% în județul Melitopol. În sfîrșit, în ceea ce privește mașinile pentru recoltarea cerealelor (care în gospodăria țaranului din sudul Rusiei au o foarte mare însemnătate din pricină că nu sînt suficiente brațe de muncă pentru strînsul recoltei cu mîna și pămînturile din lot sînt situate la mari depărtări¹³, ceea ce face ca pentru căratul grînelor să fie nevoie de luni de zile), țărani din acest grup le posedă într-un număr cu totul infim: în județul Dneprovsk revin la întregul grup 20 de cositoare și secerătoare (1 la 400 de gospodării), iar în județul Melitopol – 178^{1/2} (1 la 700 de gospodării).

Postnikov descrie sistemul general al gospodăriei țărănilor din acest grup astfel:

„Țărani care au mai puțin de 4 vite de muncă pun neapărat împreună în plug pentru a-și cultiva ogoarele. Țărani din această categorie au în gospodăria lor fie doi lucrători, fie unul singur. Reducerea randamentului relativ al gospodă-

riilor acestor țărani se datorește mărimii mai mici a gospodăriei, numărului mai mic de vite de muncă pe care le pun în plug împreună și inventarului mai sărac. Cei care pun împreună în plug ară de cele mai multe ori cu un bucker mic, cu trei cuțite, care lucrează mai încet. Dacă țărani din această categorie își strâng recolta de cereale cu ajutorul unei mașini închiriate de la vecini, ei capătă mașina abia după ce vecinul a secerat cerealele sale. Strînsul recoltei de cereale cu mîna durează mai mult, iar în unele cazuri necesită angajarea unor muncitori cu ziua și costă mai scump. Țărani care lucrează singuri trebuie să întrerupă munca ori de cîte ori au vreo treabă casnică urgentă sau au de îndeplinit îndatoriri obștești. Dacă un țăran care lucrează singur pleacă pentru muncile agricole pe un ogor îndepărtat, unde țărani stau adeseori toată săptămîna, terminînd o dată și aratul și semănatul, el trebuie să se întoarcă mai des acasă în sat, pentru a-și vedea familia rămasă acolo" (pag. 278). Acești țărani care lucrează singuri (în a căror gospodărie nu există decît un singur lucrător) formează majoritatea în grupul de care ne ocupăm, după cum se poate vedea din următorul tabel prezentat de Postnikov și care arată componența familiilor în diferitele grupuri de țărani pentru toate cele trei județe din gubernia Taurida (pag. 143).

		<i>La 100 de gospodării revine</i>			
		fără lucrători de sex masculin	ou 1 lu- orător	ou 2 lu- orători	ou 3 și mai mulți lucrători
Care nu cultivă		19	67	11	3
Care cultivă					
pînă la	5 des.	9	77,6	11,7	1,7
" "	5—10 "	4,2	74,8	17,7	3,3
" "	10—25 "	1,7	59	29	10,3
" "	25—50 "	1,2	40	35,7	23,1
peste	50 "	0,9	25	34,3	39,8
<i>Total</i>		4,3	60,6	24,6	10,5

Din acest tabel se vede că în grupul mijlociu $\frac{3}{5}$ din numărul familiilor au un singur lucrător sau nu au nici unul*.

* În sprijinul tezei sale că, în ceea ce privește gospodăria, țărani familisti (adică cu mai mulți lucrători în familie) au mari avantaje față de țărani care lucrează singuri, Postnikov invocă cunoscuta carte a lui Trilogov: „Obștea și dările”.

Pentru a ilustra raportul dintre grupul mijlociu și cel superior și pentru a ilustra în general trăinicia gospodăriei grupului mijlociu, vom cita din „Culegerea de date statistice cu privire la județul Dneprovsk“ datele referitoare la repartizarea pe grupuri a întregii suprafețe de pământ aflate la dispoziția țăranilor, și în special a suprafețelor cultivate*. Obținem următorul tabel (vezi tabelul de la pag. 54-55. — *Nota trad.*).

Din acest tabel se vede că după întinderea arăturii din lot grupul mijlociu se afla înaintea tuturor : în mâinile acestui grup erau 46,5% din întreaga suprafață de pământ. Faptul că nu aveau destul pământ din lot i-a silit pe țărani să recurgă la luare în arendă, datorită căreia suprafața pământului aflată în folosința țăranilor a crescut, în general, mai mult decât o dată și jumătate. Suprafața totală de pământ aflată în folosința grupului mijlociu a crescut și ea în cifre *absolute*, dar a scăzut în cifre *relative* : în folosința acestui grup a rămas numai 41,2% din întreaga suprafață de pământ și 43% din suprafața cultivată ; pe primul loc s-a situat grupul superior. Prin urmare, nu numai grupul inferior, dar și cel mijlociu suferă o presiune directă din partea grupului superior, care-i acaparează pământurile.

Toate cele spuse mai sus ne dau dreptul să caracterizăm în felul următor situația economică a grupului mijlociu. Din acest grup fac parte țăranii-agricultori care trăiesc exclusiv din venitul obținut de pe propria lor suprafață cultivată ; întinderea acesteia este aproape egală cu întinderea medie a suprafeței cultivate de țăranimea din partea locului (sau ceva mai mică decât această medie) și acoperă strict nevoile familiei. Dar insuficiența inventarului viu și mort și faptul că acesta este repartizat în mod inegal face ca gospodăria țăranilor din acest grup să fie șubredă, instabilă, mai ales din cauza tendinței amenințătoare a grupului superior de a elimina grupurile inferior și mijlociu.

* Datele se referă la întreg județul Dneprovsk, inclusiv localitățile care nu fac parte din plăși. — Datele rubricii „suprafața totală aflată în folosința grupului“ au fost calculate de mine : am adunat întinderea lotului, pământul luat în arendă și cel cumpărat, scăzând pământul dat în arendă. — Am luat județul Dneprovsk, pentru că acest județ este aproape în întregime locuit de ruși.

Grupuri de țărani	Comp. grupului % de gosp.	Arătură din lot		Pământ cumpărat	
		deseatine	%	deseatine	%
Grupul sărac	39,9	56.444,95	25,5	2.003,25	6
Grupul mijlociu	41,7	102.793,7	46,5	5.376	16
Grupul înstărit	18,4	61.844,25	28	26.530,75	78
<i>Total</i>	100	221.082,9	100	33.910	100

Trecem la ultimul grup, grupul superior, care cuprinde țărăimea înstărită. În județele guberniei Taurida, din acest grup face parte $\frac{1}{5}$ din populație, cu o suprafață cultivată de peste 25 de deseatine de gospodărie. În ce măsură acest grup este într-adevăr mai bogat decât celelalte grupuri, atât în vite de muncă cât și în inventar, în pământ din lot și alt pământ, - în această privință am citat mai sus destule date. Pentru a arăta cu cât anume sînt mai înstăriți țărani din acest grup decât cei din grupul mijlociu vom mai cita date numai cu privire la suprafața cultivată: în județul Dneprovsk, la o gospodărie din grupul înstărit revin 41,3 deseatine de suprafață cultivată, în timp ce media pe județ este de 17,8 deseatine, adică de două ori și ceva mai mică. În general, acest aspect al problemei, și anume că țărani care cultivă întinderi mari sînt mai înstăriți, a fost lămurit de Postnikov pe larg, dar el n-a acordat aproape de loc atenție unei alte probleme, mult mai însemnate: ce importanță are gospodăria acestui grup în producția agricolă globală a regiunii și cu ce preț (pentru celelalte grupuri) se dobîndește succesul grupului superior.

Fapt este că din punct de vedere numeric acest grup este foarte mic; în cea mai bogată regiune a sudului, în gubernia Taurida, el nu depășește 20% din populație. S-ar putea deci crede că importanța acestui grup în economia întregii regiuni

Pământ luat în arendă		Pământ dat în arendă	Suprafața totală aflată în folosința grupului		Suprafața cultivată	
deseatine	%		deseatine	%	deseatine	%
7.888,75	6	21.551,25	44.735,7	12,4	38.439,25	11
48.397,75	35	8.311	148.256,45	41,2	137.343,75	43
81.645,95	59	3.039,25	166.981,7	46,4	150.614,45	46
137.882,45	100	32.901,5	359.973,85	100	326.397,45	100

nu este mare*. În realitate însă, observăm tocmai contrarul: această minoritate înstărită joacă un rol predominant în producția agricolă globală. În cele trei județe din gubernia Taurida, din 1.439.267 de deseatine, cît reprezintă întreaga suprafață cultivată, 724.678 de deseatine, adică mai mult de jumătate, se află în mîinile țărănimii înstărite. Se înțelege, aceste cifre sînt departe de a exprima exact predominarea grupului superior, deoarece țărani înstăriți au recolte mult mai mari decât cei săraci și cei din grupul mijlociu, care, după caracterizarea reprodusă de noi mai sus din cartea lui Postnikov, nu duc nicidecum o gospodărie normală.

Așadar, produc cereale în primul rînd țărani din grupul superior, de aceea (ceea ce este deosebit de important și ceea ce se ignorează foarte des) diferitele caracterizări ale agriculturii, considerațiile cu privire la îmbunătățirile în agricultură etc. se referă mai cu seamă și cel mai mult (uneori chiar exclusiv) la minoritatea înstărită. Să luăm, de pildă, datele cu privire la răspîndirea uneltelor perfecționate.

Despre inventarul țaranului din gubernia Taurida, Postnikov spune următoarele:

„Inventarul țaranului este, cu mici excepții, același ca și la coloniștii germani, dar mai puțin variat și în parte de o

* Această greșală o face, de pildă, d-l Slonimski, care, într-un articol cu privire la cartea lui Postnikov, spune: „Grupul înstărit de țărani dispăre în masa sărăcimii, iar în unele locuri pare a lipsi cu totul” („Vestnik Evropi” 14, 1893, nr. 3, pag. 307).

calitate mai proastă și de aceea mai ieftin. Face excepție partea de sud-vest, cu o populație rară și puțin numeroasă, a județului Dneprovsk, care mai păstrează deocamdată inventarul primitiv, malorus, cu plugul greu de lemn și cu plugul de lemn cu dinți de fier. În restul județelor din gubernia Taurida, țăranii folosesc peste tot pluguri perfecționate, de fier. Alături de plug, în cultivarea solului primul loc îl ocupă buckerul, care în multe cazuri este chiar unica unealtă de arat a țăranilor. De cele mai multe ori, însă, buckerul este folosit alături de plug... La boronit servesc peste tot boroane de lemn cu dinți de fier, care sînt de două feluri : boroane trase de doi cai, care cuprind o fișie de 10 picioare * lărgime, și boroane trase de un cal, care au o lărgime de circa un stînjien... Buckerul este de trei feluri : cu trei, patru și cinci brăzdare... Foarte des se atașează în fața buckerului o semănătoare mică, care funcționează fiind în legătură cu roata buckerului, semănatul și aratul făcîndu-se concomitent. Dintre celelalte unelte pentru cultivarea solului se mai întilnește la țărani, deși nu prea des, tăvălugul de lemn, cu care se tăvălugesc ogoarele după semănat. Secerătoarele s-au răspîndit printre țărani mai ales în ultimii 10 ani. În satele bogate, după spusele țăranilor, aproape jumătate din numărul gospodăriilor posedă secerătoare... Cositoarele se întilnesc la țărani mai rar decît secerătoarele... La fel de puțin răspîndite printre țărani sînt și greblele mecanice și mașinile de treierat. Vînturătoarele sînt folosite peste tot... La cărat servesc exclusiv căruțele de tip german și carele cu loitre, care se fac acum în multe sate rusești... La treierat servesc pretutindeni tăvălugi dințați de piatră, de o lungime mai mare sau mai mică" (pag. 213-215).

Pentru a afla cum este repartizat acest inventar, trebuie să apelăm la culegerile statistice ale zemstvelor, deși nici ele nu conțin date complete : statisticienii din gubernia Taurida au înregistrat numai plugurile și buckerii, secerătoarele, cositoarele și delijanele (adică căruțele de tip german sau carele cu loitre). Totalizînd datele referitoare la județele Melitopol

* 1 pictor — măsură de lungime egală cu 30,5 cm. — Nota trad.

și Dneprovsk, observăm că din numărul total al plugurilor și cultivatoarelor (46.522), în miinile grupului superior se găsesc 19.987, adică 42,9% ; căruțe de tip german – 23.747 din 59.478, adică 39,9% ; în sfârșit secerătoare și cositoare – 2.841 din 3.061, adică 92,8%.

Am citat mai sus date care arată că în grupurile superioare ale țărănimii productivitatea muncii este mult mai ridicată decât în grupurile inferioare și mijlocii. Să vedem acum care sînt particularitățile tehnicii care determină această particularitate a gospodăriei marilor cultivatori.

„Întinderea de pămînt aflată în posesiunea și în folosința țăranului – spune Postnikov – determină de asemenea în considerabilă măsură sistemul și caracterul cultivării pămîntului. Din păcate, această interdependență a fost puțin studiată la noi de către cercetătorii gospodăriei țărănești, care continuă adeseori să-și închipuie că ea este omogenă în toate părțile populației rurale. Lăsînd la o parte sistemul de cultivare a pămîntului, voi căuta să rezum pe scurt aceste particularități în ceea ce privește tehnica gospodăriei diferitelor grupuri de țărani, în măsura în care ele au devenit clare pentru mine în urma călătoriilor făcute în județele guberniei Taurida.

Țăranii care lucrează cu vite proprii și care nu sînt nevoiți să pună în plug cu alții au în gospodăria lor 4–5–6 și mai multe capete de vite de muncă *, situația lor economică fiind totodată foarte diferită. La un bucker cu patru brăzdare trebuie să pui 4 vite de muncă, pe cînd la unul cu cinci brăzdare trebuie să pui 5 vite de muncă. După arat vine boronitul, și dacă gospodarul nu are încă un cal, el nu poate să boronească ogorul în urma plugului, ci după terminarea aratului, adică este nevoit să acopere semințele cu pămînt întrucîtva zvîntat, ceea ce este o condiție neprielnică pentru încolțirea lor. Dacă țăranul ară la o mare depărtare de sat și trebuie să aducă apă și nutreț, faptul că nu are un cal în plus de asemenea întrerupe lucrul. În toate aceste cazuri, dacă țăranul nu are numărul necesar de vite de muncă, se produce o pierdere de timp, o întîrziere a însămînțărilor. Dacă țăranii au un număr mai mare de vite de muncă și lucrează cu un bucker cu multe

* Țăranii din grupul înstărit au între 6 și 10 vite de muncă de gospodărie (vezi mai sus).

brăzdare, ei fac mai repede însămînțările, folosesc mai bine vremea favorabilă, acoperă semințele cu pămînt mai umed. Așadar de avantajele tehnicii însămînțărilor de primăvară beneficiază gospodarul «plin», în a cărui gospodărie sînt 6 sau – ceea ce e și mai bine – 7 vite de muncă. Atunci cînd gospodăria are 7 cai, pot lucra concomitent un bucker cu 5 brăzdare și 2 boroane. Un astfel de gospodar – spun țărani – «își face muncile fără întrerupere».

Și mai importantă este deosebirea în ceea ce privește situația acestor țărani în perioada care urmează recoltării cerealelor, cînd în gospodăria din partea locului, în cazul unei recolte bune, e nevoie de o încordare maximă a forțelor de muncă. Gospodarul cu 6 vite de muncă cară grînele și le treieră concomitent, iar grînele nu sînt așezate în șire, obținîndu-se astfel, firește, o economie de timp și de forță de muncă“ (pag. 277).

Pentru a ne face o idee deplină asupra caracterului gospodăriei acestor mari cultivatori, trebuie să mai relevăm că în cazul acestui grup de agricultori gospodăria agricolă este o întreprindere „comercială“, după cum observă Postnikov. Datele citate mai sus cu privire la întinderea suprafeței comerciale confirmă întru totul aprecierea autorului, întrucît cea mai mare parte din suprafața cultivată dă produse destinate pieței, și anume : 52% din întreaga suprafață la gospodăriile cu o suprafață cultivată de la 25 la 50 de deseatine și 61% la cele cu o suprafață cultivată de peste 50 de deseatine. Același lucru îl dovedește și mărimea venitului lor în bani : la grupul înstărit chiar minimul acestui venit – 574 de ruble de gospodărie – este mai mult decît dublul sumei cheltuielilor bănești strict necesare (200–250 de ruble), constituind astfel un prisos care se acumulează și servește la extinderea gospodăriei și la îmbunătățirea ei. „La țărani cei mai înstăriți, care cultivă peste 50 de deseatine de gospodărie“, chiar și „una din ramurile creșterii vitelor – creșterea oilor cu lînă grosieră – capătă un caracter comercial“, după cum arată Postnikov (pag. 188).

Să trecem acum la o altă problemă, care de asemenea n-a fost îndeajuns tratată (aproape nici n-a fost atinsă) de Postnikov : cum se răsfrîng succesele economice ale minorității

țăranilor asupra masei ? Fără îndoială, într-un mod cu desăvîrșire negativ : datele citate mai sus (în special cele cu privire la arendare) oferă suficiente dovezi în acest sens, așa că aici ne putem mărgini numai la totalizarea datelor. În toate cele trei județe din gubernia Taurida, țăranii iau în arendă în total 476.334 de deseatine de pămînt (atît extra-lotual cît și din loturi), din care grupul înstărit ia în arendă 298.727 de deseatine, adică mai mult de $\frac{3}{5}$ (63%). Grupului sărac îi revine numai 6%, iar celui mijlociu 31%. Dacă luăm în considerație faptul că cele două grupuri inferioare sînt acelea care au cel mai mult nevoie – dacă nu exclusiv – să ia pămînt în arendă (datele citate mai sus cu privire la felul cum este repartizată suprafața de pămînt din județul Dneprovsk între grupurile de țărani arată că, în cazul grupului superior, lotul de pămînt este el singur aproape suficient pentru semănături de proporții „normale“), vom înțelege cît de mult trebuie să fie ele strîmțorate în ceea ce privește pămîntul, din cauza extinderii în scopuri comerciale a arăturilor țăranilor înstăriți *.

Absolut aceleași concluzii le putem trage și din felul în care este repartizat pămîntul luat în arendă din loturi ; referitor la aceasta am citat mai sus datele respective. Pentru a arăta ce însemnătate are pentru țăranii din diferitele grupuri arendarea loturilor, vom reproduce descrierea acestui fenomen din capitolul al IV-lea al lucrării lui Postnikov.

„Pămîntul din lot – spune el – este astăzi obiectul unei speculații pe scară largă în mediul țăranilor din sudul Rusiei. Ipotecînd pămîntul, țăranii capătă împrumuturi pe bază de polițe, care sînt foarte răspîndite aici, printre țăranii din gubernia Taurida, venitul de pe urma pămîntului rămînînd în folosul aceluia care a dat banii cu împrumut, pînă la achitarea datoriei ; pămîntul se dă în arendă sau se vinde pe termen de 1 an, de 2 ani și pe termene mai îndelungate, de 8, 9 și 11 ani, și asemenea arendări de loturi sînt înregistrate formal de organele administrative ale satelor și plășilor. În zilele de duminică și de sărbătoare am avut prilejul să văd în satele

* „Germanul îl apasă pe țăranul localnic... prin faptul că îl lipsește de pămîntul aflat în vecinătate, pe care el ar fi putut să-l ia în arendă sau să-l cumpere“ (pag. 292) — spune Postnikov. Evident că sub acest raport țăranul înstărit rus este mai aproape de germanul-colonist decît de compatriotul său sărac.

mari, în fața sediilor administrațiilor sătești, o mulțime animată. Întrebînd de ce s-a adunat atîta lume, ni se răspundea că se face cinste și se fac vînzări de loturi, care sînt înscrise în registre de autoritățile satului... Arendarea loturilor se practică atît în satele unde pămîntul se împarte după numărul de suflete de revizie și nu au loc nici un fel de reîmpărțiri radicale, cît și în satele unde pămîntul se împarte după numărul efectiv de suflete și unde au loc reîmpărțiri radicale, numai că în acestea din urmă termenul de arendare este de obicei mai scurt, ținîndu-se seama de data la care urmează să se facă reîmpărțirea pămîntului, termen care în ultima vreme este stabilit de cele mai multe ori dinainte, prin hotărîrea obștii cu privire la reîmpărțire. În momentul de față, de această dare în arendă a loturilor, în satele din sudul Rusiei, sînt legate cele mai vitale interese ale țărănimii înstărite locale, atît de numeroasă aici, mai cu seamă în județele din gubernia Taurida. Luarea în arendă constituie, printre altele, una din principalele condiții pentru arătura pe suprafețe mari de pămînt, care este practică aici de către țărani înstăriți, aducîndu-le mari avantaje economice. Tocmai de aceea și sînt țărani înstăriți atît de sensibili în momentul de față la orice fel de schimbări în viața lor care ar putea să-i lipsească de această luare în arendă de pămînturi, în majoritatea cazurilor ieftină, și încă a unor pămînturi ce se găsesc în apropiere" (pag. 140). În continuare se spune că Camera județeană pentru chestiunile țărănești¹⁵ din Melitopol a cerut ca orice arendare de lot să se facă cu consimțămîntul adunării satului, că pentru țărani aceasta a fost o dispoziție foarte stingheritoare și că, „pentru moment, singura ei urmare a fost că registrele de contracte cu privire la pămînt nu mai sînt prezentate în instanțe judecătorești, deși ca registre neoficiale ele mai continuă, probabil, să fie ținute" (pag. 140).

Tot țărani înstăriți, deși iau în arendă întinderi enorme de pămînt, sînt aproape singurii care cumpără pămînt : în județul Dneprovsk se află în mîinile lor 78% din întreg pămîntul cumpărat, în județul Melitopol 42.737 de deseatine dintr-un total de 48.099 de deseatine, adică 88%.

În sfîrșit, tot această categorie de țărani este aceea care se folosește în exclusivitate de credit : drept adăugire la observația autorului, reproducă mai sus, cu privire la casele

sătești din sud, vom reproduce următoarea caracterizare a lor :

„Casele și asociațiile sătești de împrumut și păstrare, răs-pîndite acum pe alocuri la noi – de pildă, în județele din gubernia Taurida sînt foarte numeroase –, acordă ajutor mai ales țăranilor înstăriți. E de presupus că ajutorul lor este substanțial. Nu o dată am avut prilejul să-i aud pe țăranii din Taurida, unde funcționează asemenea asociații, spunînd : «slavă domnului, acum am scăpat de cămătari» ; dar acest lucru îl spun țăranii cu stare. Țăranii neînstăriți nu găsesc garanți și nu capătă împrumuturi” (pag. 368). Această monopolizare a creditului nu reprezintă nimic neașteptat : tranzația de credit nu este altceva decît un act de vînzare-cum-părare cu termen de plată. Este foarte firesc să poată plăti numai acela care dispune de mijloace, iar printre țăranii din sudul Rusiei, numai minoritatea înstărită dispune de mijloace.

Pentru a ne face o idee deplină despre caracterul gospodăriei acestui grup, care prin rezultatele activității sale de producție întrece toate celelalte grupuri luate la un loc, ne mai rămîne doar să amintim că el folosește „în măsură considerabilă” muncă salariată, pe care este nevoit s-o furnizeze grupul inferior. În legătură cu aceasta trebuie să observăm că evidența exactă a muncii salariate în agricultură prezintă dificultăți enorme, pe care statistica zemstvelor noastre se pare că nu le-a învins încă. Dat fiind că agricultura nu cere o muncă permanentă și sistematică în cursul întregului an, ci numai o muncă mai intensă într-o anumită perioadă de timp, recenzarea numai a muncitorilor salariați permanenți nu va exprima nici pe departe măsura în care este exploatată munca salariată, iar recenzarea muncitorilor sezonieri (care adesea lucrează în acord) este extrem de dificilă. Calculînd cu aproximație numărul muncitorilor salariați din cadrul fiecărui grup, Postnikov a luat ca normă de lucru în grupul înstărit o suprafață cultivată de 15 deseatine pentru 1 lucrător *. Din capitolul al VII-lea al lucrării sale, în care autorul cercetează în mod amănunțit care este în realitate întinderea

* La 1,8—2,3 lucrătorii revin 27—34,5 deseatine, iar țăranii din grupul înstărit cultivă 34,5—75 de deseatine. Prin urmare, caracteristica generală a acestui grup este că întinderea gospodăriei sale este mult mai mare decît norma de lucru a familiei.

suprafeței de lucru, se vede că această normă poate fi realizată numai atunci cînd recoltarea grînelor se face cu ajutorul mașinilor. Or, nici chiar în grupul înstărit, numărul secerătoarelor nu este mare ; de pildă, în județul Dneprovsk revine 1 secerătoare la 10 gospodării, astfel încît chiar dacă luăm în considerare declarația autorului că, după ce își termină strînsul propriei lor recolte, proprietarii de mașini le închiriază, va rezulta totuși că cea mai mare parte dintre țărani trebuie să-și strîngă recolta fără mașini și, prin urmare, să angajeze muncitori cu ziua. De aceea, în cadrul grupului superior, munca salariată trebuie să fie folosită pe o scară mai întinsă decît apreciază autorul, astfel încît importantul venit în bani obținut de țărani din acest grup reprezintă într-o considerabilă măsură (dacă nu în întregime) un venit la *capital*, în accepția specifică atribuită acestui termen de către economia politică științifică.

Rezumînd cele spuse cu privire la al treilea grup, obținem următoarea caracteristică a lui : țărănimea înstărită, ale cărei mijloace de producție depășesc cu mult media și a cărei muncă din această cauză se deosebește printr-o mai mare productivitate, este principalul producător de produse agricole în întreaga regiune și precumpănește asupra celorlalte grupuri ; prin caracterul său, gospodăria acestui grup este o gospodărie comercială, bazată în măsură considerabilă pe exploatarea muncii salariate.

Scurta expunere a deosebirilor economice în ceea ce privește gospodăria celor trei grupuri ale populației locale se bazează pe sistematizarea materialului pe care-l găsim în cartea lui Postnikov cu privire la gospodăria țărănească din sudul Rusiei. Această expunere dovedește, după părerea mea, că studierea gospodăriei țărănești (sub aspectul economic) este cu desăvîrșire imposibilă fără împărțirea țărănilor în grupuri. Postnikov, așa cum am relevat mai sus, recunoaște acest lucru și reproșează chiar statisticii zemstvelor faptul că nu face această împărțire, că combinațiile ei, cu toată abundența de cifre, sînt „neclare“, că „din cauza copacilor nu vede pădurea“ (pag. XII). Postnikov nu prea este îndreptățit să aducă statisticii zemstvelor o asemenea imputare, deoarece nici el n-a făcut o împărțire sistematică a țărănilor în grupuri „clare“, dar este în afară de orice în-

doială că cererea sa este justă. Din moment ce se recunoaște că între diferitele gospodării se observă nu numai deosebiri cantitative, ci și deosebiri calitative *, este absolut necesar ca țăranii să fie împărțiți în grupuri care să se deosebească nu prin „starea materială“, ci prin caracterul economic-social al gospodăriei. Vrem să sperăm că statistica zemstvelor nu va întârzia să facă acest lucru.

V

Postnikov, care nu se mărginește să constate existența unei diferențieri pe plan economic în rîndurile țăranimii, arată că fenomenul acesta se accentuează :

„Diversitatea în ceea ce privește starea materială a țăranilor considerați pe grupuri există la noi pretutindeni — spune el — și a existat din timpuri străvechi, dar în ultimele decenii această diferențiere în rîndurile populației țărănești a început să se manifeste într-un chip foarte pronunțat și, după cît se pare, crește progresiv“ (pag. 130). Grelele condiții economice din anul 1891 ¹⁶ trebuiau, după părerea autorului, să dea un nou impuls acestui proces.

Se pune întrebarea : care sînt deci cauzele acestui fenomen care exercită o influență atît de mare asupra întregii populații țărănești ?

„Gubernia Taurida — spune Postnikov — este una dintre guberniile cele mai bogate în pămînt din Rusia europeană, o gubernie în care țăranii au cele mai mari loturi de pămînt, unde există pretutindeni posesiunea în obște a pămîntului, unde pămîntul este împărțit mai mult sau mai puțin egal după numărul de suflete și unde cultivarea pămîntului este îndeletnicirea aproape exclusivă a populației rurale, și totuși recensămîntul pe gospodării arată că aici 15% din populația rurală nu are nici un fel de vite de muncă, iar aproape $\frac{1}{3}$ din populație nu are suficient inventar pentru a-și putea lucra lotul de pămînt“ (pag. 106). „Care este — întreabă autorul — cauza acestei largi diversități în cadrul grupurilor

* Caracterul gospodăriei — pentru consumul propriu, comercial ; caracterul exploatării muncii — vînzarea forței de muncă proprii, ca principala sursă de obținere a mijloacelor de trai, și cumpărarea forței de muncă ca o consecință necesară a extinderii suprafeței cultivate peste limitele capacității de muncă a familiei.

și, în special, prin ce este determinat, în condițiile unei economii exclusiv agricole, acest procent atât de mare de țărani care nu cultivă pământul și n-au vite de muncă care există acum în regiunea pe care o descriu?“ (pag. 130).

Pornind în căutarea cauzelor acestui fenomen, Postnikov se abate (din fericire nu pentru mult timp) cu totul din drum și începe să vorbească despre „trîndăvie“, despre „beție“ și chiar despre incendii și despre furtul de cai. Concluzia este totuși aceea că nu în cauze ca acestea „constă latura esențială a chestiunii“. Prin existența unor familii orfane, adică a unor familii care nu au lucrători adulți, de asemenea nu se explică nimic: din numărul total al familiilor din județele Tauridei care nu duc gospodărie, familiile fără lucrători adulți nu reprezintă decît 18⁰/₀.

„Principalele cauze ale existenței unor țărani care nu duc gospodărie – conchide autorul – trebuie căutate în alți factori ai vieții economice a țărănimii“ (pag. 134), și anume Postnikov socoate că „Printre cauzele arătate care determină decăderea gospodăriei agricole a unor țărani, aceea care poate fi socotită drept cea mai esențială și care, din păcate, a fost puțin lămurită pînă în prezent de statisticile zemstvelor noastre constă în *fărîmițarea loturilor* și în insuficiența întinderii pământului aflat în folosința țaranului, în reducerea dimensiunilor medii ale gospodăriei țărănești“ (pag. 141). „Cauza fundamentală a sărăciei economice a Rusiei – spune autorul – este faptul că gospodăria țărănească și întinderea pământului aflat în posesiunea țaranilor sînt mici, ceea ce nu permite utilizarea întregii capacități de lucru a familiei țărănești“ (pag. 341).

Pentru a lămuri această teză a lui Postnikov – exprimată cît se poate de neprecis, deoarece autorul însuși a stabilit că dimensiunile medii ale gospodăriei țărănești (17–18 de-seatine de suprafață cultivată) sînt suficiente pentru a asigura unei familii o existență fără lipsuri și că este cu neputință să se caracterizeze în mod general, global, întreaga țărănime din punctul de vedere al mărimii gospodăriei – trebuie să amintim că în cele de mai sus el a stabilit legea generală a creșterii productivității muncii țărănești pe măsura creșterii dimensiunilor gospodăriei. Utilizarea totală a forței de muncă a familiei (și a vitelor de muncă) este obținută, după calculele

lui, numai în grupurile superioare : de pildă, în județele din gubernia Taurida numai în grupul țăranilor înstăriți ; imensa majoritate a populației „scormonește pământul în mod ne-productiv“ (pag. 340), risipind în zadar o mulțime de forțe.

Deși autorul a dovedit pe deplin că productivitatea muncii este în funcție de mărimea gospodăriei și că în grupurile inferioare ale țăranimii productivitatea muncii este extrem de scăzută, nu este cazul să considerăm această lege (Postnikov o numește legea suprapopulației în agricultura din Rusia, a suprasaturării cu muncă a agriculturii) cauza diferențierii țăranimii : întrebarea este tocmai de ce s-a diferențiat țăranimea în grupuri atât de deosebite, or, vorbind despre suprapopulația în agricultură, diferențierea în grupuri este presupusă ca existentă ; chiar ideea despre suprapopulație autorul și-a format-o comparând gospodăriile mici cu cele mari, precum și rentabilitatea lor. De aceea, la întrebarea : „care este cauza acestei mari diversități de grupuri ?“ nu se poate răspunde invocând drept cauză suprapopulația în agricultură. De acest lucru își dă seama, pe cât se pare, și Postnikov, numai că el nu și-a pus ca o sarcină precisă să cerceteze cauzele acestui fenomen, așa că observațiile lui păcătuiesc printr-o oarecare lipsă de continuitate : alături de teze incomplet formulate și lipsite de precizie sînt și idei juste. Astfel, de pildă, el spune :

„Nu ne putem aștepta ca lupta înverșunată care se desfășoară în prezent în viața satului în legătură cu posesiunea pământului să contribuie în viitor la dezvoltarea principiilor comunitare și a bunei înțelegeri în sînul populației. Și lupta aceasta nu este o luptă vremelnică, provocată de condiții întîmplătoare... Ea apare în fața noastră nu ca o luptă între tradițiile obștii și individualismul care se dezvoltă în viața satului, ci ca o simplă luptă de interese economice, care trebuie să se termine printr-un deznodămînt fatal pentru o parte a populației, în virtutea existenței gospodăriilor cu puțin pămînt“ (pag. XXXII).

„Este un adevăr destul de limpede – spune Postnikov într-un alt loc – că în condițiile unor gospodării mici și cu puțin pămînt, în condițiile în care nu sînt destule îndeletniciri, țăranimea nu poate avea o situație materială satisfăcătoare, și că tot ce este slab sub raport economic, într-un fel sau altul, mai

devreme sau mai târziu, va trebui să fie aruncat afară din agricultura țărănească" (pag. 368).

Aceste observații conțin un răspuns mult mai just la întrebarea pusă, un răspuns care este în deplină armonie cu fenomenul diferențierii populației stabilit mai sus. Răspunsul este următorul : faptul că în prezent o sumedenie de țărani nu duc gospodărie și că numărul lor sporește este determinat de lupta de interese economice din cadrul țărănimii. Pe ce teren se duce această luptă și prin ce mijloace ? Cît privește mijloacele, ele constau nu numai și nu atât în acapararea pământului (cum s-ar putea deduce din observațiile lui Postnikov citate aici), cît în reducerea cheltuielilor de producție, care însoțește creșterea dimensiunilor gospodăriei, – lucru despre care s-a vorbit îndeajuns mai sus. În ce privește însă terenul pe care ia naștere lupta, observațiile de mai jos ale lui Postnikov ni-l arată destul de clar :

„Există un anumit minimum de întindere a gospodăriei sub care gospodăria țărănească nu poate coborî, pentru că atunci ea devine nerentabilă sau chiar imposibilă. Pentru a putea asigura hrana familiei și a vitelor (?) este nevoie ca în gospodărie să fie o anumită suprafață alimentară ; în gospodăria în care membrii ei nu au cîștiguri în afară, sau acestea sînt foarte mici, mai este nevoie și de o oarecare suprafață comercială ale cărei produse să fie desfăcute în scopul de a da familiei țărănești mijloacele bănești pentru plata dărilor, pentru cumpărarea de îmbrăcăminte și de încălțăminte, pentru cheltuielile pe care trebuie să le facă gospodăria pentru unelte, construcții etc. Dacă dimensiunile gospodăriei țărănești coboară sub acest minimum, ea nu mai poate să existe. În acest caz țăranul va găsi că este mai avantajos să renunțe la gospodărie și să devină muncitor agricol, căci are cheltuieli restrînse, iar necesitățile și le poate satisface mai pe deplin, chiar avînd un venit global mai mic" (pag. 141).

Dacă, pe de o parte, țăranul găsește avantajos să-și sporească suprafața cultivată mult peste limitele nevoilor sale de grîne, aceasta se întîmplă pentru că el poate să-și vîndă produsul. Dacă, pe de altă parte, țăranul găsește că este avantajos să renunțe la gospodărie și să devină muncitor agricol, lucrul acesta se întîmplă pentru că satisfacerea celor

mai multe dintre nevoile sale necesită cheltuieli bănești, adică vânzări * ; și deoarece la vânzarea produselor gospodăriei sale el întâlnește pe piață un rival cu care îi este peste puteri să lupte, nu-i mai rămâne decât să-și vîndă forța de muncă. Într-un cuvînt, baza pe care apar fenomenele descrise mai sus este producerea de bunuri pentru vânzare. Cauza principală a apariției unei lupte de interese economice în cadrul țărănimii este existența unor rînduiri în condițiile cărora regulatorul producției sociale este piața.

Terminînd cu descrierea „noilor schimbări economice în viața țărănească“ și cu încercarea de a le explica, Postnikov trece la expunerea măsurilor de ordin practic, care trebuie să ducă la soluționarea „problemei agrare“. Nu-l vom urma pe autor în acest domeniu, în primul rînd pentru că aceasta nu intră în planul articolului de față, și, în al doilea rînd, pentru că această parte a lucrării lui Postnikov este cea mai slabă. Această afirmație se va înțelege pe deplin dacă ne vom aminti că cele mai multe contradicții și reticențe le-am întîlnit la autor tocmai acolo unde încerca să explice procesele economice ; or, fără explicarea completă și precisă a acestor procese, nici vorbă nu poate fi de indicarea unor măsuri de ordin practic.

* Compară datele citate mai sus cu privire la suprafața alimentară și la cea comercială din suprafața cultivată a unei gospodării (numai venitul realizat de pe aceste suprafețe merge pentru acoperirea nevoilor agriculturii, și nu ale agriculturii, adică reprezintă un venit în sensul propriu al cuvîntului, iar nu cheltuieli de producție), precum și datele cu privire la cheltuielile bănești medii ale țaranului din gubernia Taurida, în legătură cu cantitatea de grîne întrebuițată pentru hrană (2 cetverti de persoană, indiferent de sex).

CU PRIVIRE
LA AȘA-ZISA PROBLEMĂ A PIETELOR ¹⁷

Scris în toamna anului 1893

*Publicat pentru prima oară
la 7 noiembrie 1937
în revista „Bolșevik” nr. 21*

Se tipărește după manuscris

La povârta, така-називаного
вопроса - ролката.

I.

Мислет ли у нас в Турси разбивањето и вил.
на разбитој капитализму, која маса народа
обидна и бидијат во Турине? Воот разбивањето
капитализма небуједино мисоки воуфренијот
пока, а разорнијот крајбидења поубавити
драни, среќавај себидење воуфренијот и се
небујединојот себидење капитализма
поубавити. Заборонијот, иубди, то преуфренијот
драни себидење кајне, непосреднојот
небујединојот в поубавити, кајне себидење
себидење себидење, то иубди себидење,
себидење на себидење себидење капитализма
себидење у поубавити себидење кајне раз-

Prima pagină a manuscrisului lui V. I. Lenin
„Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“. — 1893

Micșorat

I

Poate oare capitalismul să se dezvolte pe deplin și, în general, poate el să se dezvolte la noi, în Rusia, când masa poporului este săracă și sărăcește tot mai mult ? Este știut că pentru dezvoltarea capitalismului este nevoie de o largă piață internă ; or ruinarea țărănimii subminează această piață, amenință s-o desființeze cu totul și să facă cu neputință organizarea rînduielilor capitaliste. Se spune, ce-i drept, că, transformînd economia naturală a producătorilor noștri direcți într-o economie bazată pe producția de mărfuri, capitalismul își creează implicit o piață ; dar este oare de conceput ca, pe seama rămășițelor jalnice ale economiei naturale a unor țărani semipauperi, să se poată dezvolta la noi acea puternică producție capitalistă pe care o vedem în Apus ? Nu este limpede oare că, chiar numai din cauza sărăcirii maselor, capitalismul nostru reprezintă ceva neputincios și lipsit de bază, incapabil să cuprindă întreaga producție a țării și să devină *temelia* economiei noastre sociale ?

Acestea sînt problemele pe care publicistica noastră le ridică de obicei împotriva marxiștilor ruși ; argumentul că nu există piață este unul dintre principalele argumente menite să dovedească că teoria lui Marx nu este valabilă pentru Rusia. Combaterea acestui argument îi este consacrat, printre altele, referatul „*Problema piețelor*“, a cărui analiză o vom face acum.

II

Ipoieza „dominației generale și exclusive a producției capitaliste“, referentul o folosește ca premisă de bază. Pornind de la această premisă, referentul expune conținutul cap. XXI din volumul al II-lea al „Capitalului“ (Secțiunea a 3-a : „Reproducția și circulația capitalului social total“).

Marx își propune aici să cerceteze în ce mod producția socială înlocuiește partea din produs care servește pentru satisfacerea nevoilor individuale ale muncitorilor și capitaliștilor și partea care servește pentru formarea elementelor capitalului productiv. De aceea, dacă în primul volum, cu prilejul cercetării producției și reproducției capitalului *individual*, el s-a putut mărgini la analiza părților componente ale capitalului și ale produsului sub raportul valorii lor [valoarea produsului, cum se arată în volumul I din „Capitalul“, se compune din c (capital constant) + v (capital variabil) + p (plusvaloare)], apoi aici trebuie să se ia în considerație împărțirea produsului sub raportul compoziției sale materiale, pentru că partea din produs care se compune din elementele capitalului nu poate servi pentru consum individual, și invers. Din această cauză Marx împarte întreaga producție socială, deci și întregul produs social, în două sectoare : I) producția mijloacelor de producție, adică a elementelor capitalului productiv, mărfuri care pot fi folosite numai pentru consumul productiv, și II) producția mijloacelor de consum, adică mărfuri care sînt folosite pentru consumul individual al clasei muncitorilor și al clasei capitaliștilor.

Ca bază a cercetării se ia următoarea schemă [cifrele arabe înseamnă unități de valoare, de pildă milioane de ruble, iar cele romane – sectoarele arătate mai sus ale producției sociale. Rata plusvalorii este considerată ca fiind de 100%] :

$$\begin{array}{l} \text{I } 4.000 \text{ } c + 1.000 \text{ } v + 1.000 \text{ } p = 6.000 \{ \text{Capitalul} = 7.500 \} \\ \text{II } 2.000 \text{ } c + 500 \text{ } v + 500 \text{ } p = 3.000 \{ \text{Produsul} = 9.000 \} \end{array}$$

Să presupunem întâi că avem de-a face cu o reproducție simplă, să admitem deci că producția nu se lărgește, ci își păstrează în mod constant proporțiile ei anterioare ; aceasta înseamnă că întreaga supravaloare¹⁸ se consumă de capitaliști în mod neproductiv, se cheltuiește pentru nevoi personale și

nu pentru acumulare. În aceste condiții este evident, în primul rând, că II 500 v și II 500 p sînt consumate de către capitaliștii și muncitorii chiar din sectorul II, pentru că acest produs există sub formă de mijloace de consum, destinate satisfacerii nevoilor personale. Mai departe, I 4.000 c sub forma lor naturală sînt consumate de către capitaliștii chiar din sectorul I, deoarece păstrarea aceluiași capital pentru anul următor în vederea producerii mijloacelor de producție este o condiție a menținerii aceluiași proporții ale producției ; prin urmare, înlocuirea acestei părți din capital nu prezintă de asemenea nici o dificultate : partea respectivă din produs care există sub forma naturală de cărbune, fier, mașini etc. va fi schimbată între capitaliștii care se ocupă cu producția mijloacelor de producție și le va servi acestora, ca și mai înainte, în calitate de capital constant. Rămîn, așadar, I (v + p) și II c. I 1.000 v + I 1.000 p reprezintă produsul care există sub formă de mijloace de producție, iar II 2.000 c produsul care există sub formă de mijloace de consum. Muncitorii și capitaliștii din sectorul I (în ipoteza că avem de-a face cu reproducția simplă, cu alte cuvinte că se consumă întreaga supravaloare) consumă mijloace de consum în valoare de 2.000 [1.000 (v) + 1.000 (p)]. Capitaliștii din sectorul II, pentru a avea posibilitatea să continue producția în proporțiile anterioare, trebuie să-și procure mijloace de producție în valoare de 2.000, pentru a înlocui capitalul lor constant (2.000 II c). Rezultă limpede de aici că I v + I p trebuie să fie schimbate pe II c, căci fără aceasta ar fi cu neputință producția în proporțiile anterioare. O condiție a reproducției simple este ca suma capitalului variabil și a supravaloarei din sectorul I și capitalul constant din sectorul II să fie egale : I (v + p) = II c. Cu alte cuvinte, legea aceasta poate fi formulată astfel : suma *întregii* valori *nou* produse într-un an (în ambele sectoare) trebuie să fie egală cu valoarea globală a produsului care există sub formă de mijloace de consum : I (v + p) + II (v + p) = II (c + v + p).

Se înțelege că, în realitate, reproducție simplă nu poate să existe, atît din cauză că producția întregii societăți nu poate

să-și păstreze în fiecare an proporțiile anterioare cît și din cauză că acumularea este o lege a rînduieiilor capitaliste. Să examinăm de aceea în ce mod are loc producția socială în proporții largite sau acumularea. În condițiile acumulării, numai o parte din supravaloare este consumată de capitaliști pentru nevoile lor personale, iar cealaltă parte este consumată în mod productiv, adică este transformată în elemente de capital productiv în vederea lărgirii producției. De aceea, în condițiile acumulării, nu este cu puțință ca I ($v + p$) și II c să fie egale : este necesar ca I ($v + p$) să fie mai mare decît II c, pentru ca o parte din supravaloarea din sectorul I (I p) să nu fie schimbată pe mijloace de consum, ci să servească pentru lărgirea producției. Așadar, obținem

A. *Schema reproducției simple :*

$$\begin{aligned} \text{I. } & 4.000 \text{ c} + 1.000 \text{ v} + 1.000 \text{ p} = 6.000. \\ \text{II. } & 2.000 \text{ c} + 500 \text{ v} + 500 \text{ p} = 3.000. \\ & \text{I (v + p) = II c.} \end{aligned}$$

B. *Schema inițială pentru acumulare :*

$$\begin{aligned} \text{I. } & 4.000 \text{ c} + 1.000 \text{ v} + 1.000 \text{ p} = 6.000. \\ \text{II. } & 1.500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ p} = 3.000. \\ & \text{I (v + p) > II c.} \end{aligned}$$

Să vedem acum în ce mod trebuie să se desfășoare producția socială în condițiile acumulării.

Primul an.

$$\begin{aligned} \text{I. } & 4.000 \text{ c} + 1.000 \text{ v} + 1.000 \text{ p} = 6.000. \left\{ \text{Capitalul} = 7.250 \right\} \\ \text{II. } & 1.500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ p} = 3.000. \left\{ \text{Produsul} = 9.000 \right\} \end{aligned}$$

I ($1.000 \text{ v} + 500 \text{ p}$) se schimbă pe II 1.500 c (ca și în cazul reproducției simple).

I 500 p sînt acumulate, adică sînt destinate lărgirii producției, se transformă în *capital*. Dacă admitem proporția de

mai sus a capitalului constant și a capitalului variabil, obținem

$$I \ 500 \ p = 400 \ c + 100 \ v.$$

Capitalul constant suplimentar (400 c) există chiar în produsul I (forma sa naturală o constituie mijloacele de producție), iar capitalul variabil suplimentar (100 v) urmează să fie obținut de la capitaliștii din sectorul II, care, prin urmare, trebuie să acumuleze și ei : ei vor schimba o parte din supravaloarea lor (II 100 p) pe mijloace de producție (I 100 v) și vor transforma aceste mijloace de producție în capital constant suplimentar. Prin urmare, capitalul lor constant va crește de la 1.500 c la 1.600 c ; pentru prelucrarea lui este nevoie de forță de muncă suplimentară - 50 v. -, care se ia tot din supravaloarea capitaliștilor din sectorul II.

Adăugînd capitalul suplimentar la capitalul inițial din sectoarele I și II, obținem următoarea repartizare a produsului :

$$I \ 4.400 \ c + 1.100 \ v + (500 \ p) = 6.000.$$

$$II \ 1.600 \ c + 800 \ v + (600 \ p) = 3.000$$

Supravaloarea pusă în paranteze constituie fondul de consum al capitaliștilor, adică acea parte din supravaloare care nu este destinată acumulării, ci satisfacerii nevoilor personale ale capitaliștilor.

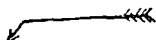
Dacă producția va continua să se desfășoare la fel ca înainte, vom obține la sfîrșitul anului :

$$\begin{array}{l} I \ 4.400 \ c + 1.100 \ v + 1.100 \ p = 6.600 \\ II \ 1.600 \ c + 800 \ v + 800 \ p = 3.200 \end{array} \left\{ \begin{array}{l} \text{Capitalul} = 7.900 \\ \text{Produsul} = 9.800 \end{array} \right\}$$

I (1.100 v + 550 p) sînt schimbate pe II 1.650 c, 50 c suplimentare luîndu-se din 800 II p [sporirea lui c cu 50 determină sporirea lui v cu 25].

Mai departe, 550 I p sînt acumulate ca și mai înainte :

$$550 \text{ I p} = 440 \text{ c} + 110 \text{ v.}$$

$$165 \text{ II p} = 110 \text{ c} + 55 \text{ v.}$$

Adăugînd acum capitalul suplimentar la cel inițial [la I 4.400 c - 440 c ; la I 1.100 v - 110 v. La II 1.600 c - 50 c și 110 c ; iar la II 800 v - 25 v - și - 55 v], obținem :

$$\text{I } 4.840 \text{ c} + 1.210 \text{ v} + (550 \text{ p}) = 6.600.$$

$$\text{II } 1.760 \text{ c} + 880 \text{ v} + (560 \text{ p}) = 3.200.$$

Dezvoltarea producției continuînd, vom obține

$$\begin{array}{l} \text{I } 4.840 \text{ c} + 1.210 \text{ v} + 1.210 \text{ p} = 7.260 \\ \text{II } 1.760 \text{ c} + 880 \text{ v} + 880 \text{ p} = 3.520 \end{array} \left\{ \begin{array}{l} \text{Capitalul} = 8.690 \\ \text{Produsul} = 10.780 \end{array} \right\}$$

și așa mai departe.

Iată, în linii esențiale, rezultatele cercetărilor lui Marx în problema reproducției capitalului social total. Aceste cercetări (trebuie să facem această rezervă) sînt rediate aici în forma cea mai sumară ; sînt omise foarte multe lucruri pe care Marx le analizează în mod amănunțit - ca, de pildă, circulația banilor, înlocuirea capitalului fix care se uzează treptat etc. -, pentru că toate acestea nu au o legătură directă cu problema pe care o examinăm.

III

Ce concluzii trage referentul din aceste cercetări ale lui Marx ? Din păcate, el nu-și formulează cu totul precis și încheiat concluziile, așa încît ne vedem nevoiți să le deducem noi înșine din unele observații care nu concordă pe deplin între ele. Astfel, de pildă, citim :

„Am văzut aici – spune referentul – în ce mod are loc acumularea în sectorul I, în producția mijloacelor de producție pentru producerea mijloacelor de producție : ...această acumulare are loc independent atât de mișcarea producției mijloacelor de consum cât și de însuși consumul individual, indiferent al cui ar fi el“ (fila 15/3).

Desigur, despre „independența“ acumulării față de producția mijloacelor de consum nu se poate vorbi fie și din simplul motiv că pentru lărgirea producției e nevoie de un nou capital variabil, prin urmare și de mijloace de consum ; autorul a vrut, probabil, să sublinieze pur și simplu prin această expresie particularitatea schemei care constă în faptul că reproducția lui I c – capitalul constant din sectorul I – are loc fără schimburi cu sectorul II, adică în fiecare an, în societate, o anumită parte de cărbune, bunăoară, se produce tot pentru extracția cărbunelui. Se înțelege că această producție (de cărbune pentru extracția cărbunelui) se va lega printr-un șir de schimburi ulterioare cu producția mijloacelor de consum : altfel nu ar putea să existe nici proprietarii minelor de cărbune și nici muncitorii lor.

Într-un alt loc referentul se exprimă mai puțin categoric : „*Principala* mișcare a acumulării capitaliste – spune el – avea loc și are loc (cu excepția unor perioade foarte timpurii) independent de orice producători direcți, independent de consumul individual al vreunei pătri a populației“ (fila 8). Aici este arătată numai precumpănirea producției mijloacelor de producție asupra producției mijloacelor de consum în dezvoltarea istorică a capitalismului. Acest lucru este arătat apoi încă o dată : „Dacă pentru societatea capitalistă este tipică, pe de o parte, acumularea pentru acumulare, consumul productiv și nu cel individual, apoi, pe de altă parte, este *tipică* pentru ea tocmai producția mijloacelor de producție pentru producerea mijloacelor de producție“ (fila 21/2). Dacă, arătând aceste lucruri, autorul a vrut să spună că societatea capitalistă se deosebește de celelalte orinduri economice care au precedat-o tocmai

prin dezvoltarea mașinilor și a obiectelor care sînt necesare pentru producerea lor (cărbune, fier etc.), aceasta este cu desăvîrșire just. Prin nivelul înalt al tehnicii sale, societatea capitalistă este superioară tuturor celorlalte orînduiri, iar progresul tehnicii își găsește expresia tocmai în faptul că munca omului trece din ce în ce mai mult pe planul al doilea față de munca mașinilor.

De aceea, în loc de a ne îndeletnici cu criticarea declarațiilor insuficient de limpezi ale referentului, va fi mai bine să apelăm direct la Marx și să vedem dacă din teoria lui se poate trage o concluzie cu privire la „precumpănirea“ sectorului I asupra sectorului II și în ce sens trebuie să fie înțeleasă această precumpănire.

Din schema lui Marx reprodusă mai sus nu se poate trage nici o concluzie cu privire la precumpănirea sectorului I asupra sectorului II : ambele sectoare se dezvoltă acolo paralel. Dar această schemă nu ia în considerație tocmai progresul tehnic. Așa cum a demonstrat Marx în volumul I din „Capitalul“, progresul tehnic își găsește expresia în faptul că raportul dintre capitalul variabil și capitalul constant $\left(\frac{v}{c}\right)$ se micșorează treptat, pe cînd în schemă acest raport este luat ca ceva invariabil.

Se înțelege de la sine că, dacă vom introduce această modificare în schemă, va rezulta o mai rapidă creștere a mijloacelor de producție în comparație cu mijloacele de consum. Cu toate acestea, mi se pare că nu va fi de prisos să prezentăm acest calcul, în primul rînd, pentru concretizare și, în al doilea rînd, pentru a preîntîmpina eventuale concluzii greșite ce s-ar putea trage din această premisă.

[În tabelul care urmează, rata acumulării este considerată ca fiind invariabilă : jumătate din supravaloare este acumulată și jumătate este consumată în mod individual].

[Schema care urmează poate fi omisă, trecîndu-se de-a dreptul la concluziile trase din această schemă în pagina următoare. Litera **S** înseamnă capitalul suplimentar destinat lărgirii producției, adică partea supravaloarii care se acumulează].

Anul I $4000 c + 1000 v + 1000 p = 6000$ v: (c + v) = 20,0%

1) II $1500 c + 750 v + 750 p = 3000$ " " " 33,3%

I (1000 v + 500 p) = II 1500 c

s. I $500 p = 450 c + 50 v$ " " " $\frac{1}{10}$

s. II $60 p = 50 c + 10 v$ " " " $\frac{1}{6}$

I $4450 c + 1050 v + (500 p) = 6000$

II $1550 c + 760 v + (690 p) = 3000$

Anul I $4450 c + 1050 v + 1050 p = 6550$ " " " 19,2%

2) II $1550 c + 760 v + 760 p = 3070$ " " " 32,9%

I (1050 v + 525 p) = II 1575 c
II (1550 c + 25 p)

s. II $28 p = 25 c + 3 v$ " " " cca $\frac{1}{9}$

s. I $525 p = 500 c + 25 v$ " " " cca $\frac{1}{21}$

s. II $28 p = 25 c + 3 v$ " " " cca $\frac{1}{9}$

I $4950 c + 1075 v + (525 p) = 6550$

II $1602 c + 766 v + (702 p) = 3070$

Anul I $4950 c + 1075 v + 1075 p = 7100$ " " " 17,8%

3) II $1602 c + 766 v + 766 p = 3134$ " " " 32,3%

I (1075 v + 537 $\frac{1}{2}$ p) = II 1612 $\frac{1}{2}$ c

II (1602 c + 10 $\frac{1}{2}$ p)

s. II $11 \frac{1}{2} p = 10 \frac{1}{2} c + 1 v$ " " " cca $\frac{1}{12}$

s. I $537 \frac{1}{2} p = 517 \frac{1}{2} c + 20 v$ " " " cca $\frac{1}{26}$

s. II $22 p = 20 c + 2 v$ " " " $\frac{1}{11}$

I $5467 \frac{1}{2} c + 1095 v + (537 \frac{1}{2} p) = 7100$

II $1634 \frac{1}{2} c + 769 v + (730 \frac{1}{2} p) = 3134$

Anul I $5467 \frac{1}{2} c + 1095 v + 1095 p = 7657 \frac{1}{2}$ " " " 16,7%

4) II $1634 \frac{1}{2} c + 769 v + 769 p = 3172 \frac{1}{2}$ " " " 32,0%

și așa mai departe ¹⁹.

Să punem acum față în față concluziile din această schemă cu privire la creșterea diferitelor părți ale produsului social ²⁰ :

	Mijloace de producție pentru producerea mijloacelor		Mijloace de producție pentru producerea mijloacelor		Mijloace de consum		Întregul produs social	
	de producție	în %	de consum	în %		în %		în %
Anul 1	4.000	100	2.000	100	3.000	100	9.000	100
Anul 2	4.450	111,25	2.100	105	3.070	102	9.620	107
Anul 3	4.950	123,75	2.150	107,5	3.134	104	10.234	114
Anul 4	5.467½	136,7	2.190	109,5	3.172	106	10.828½	120

Vedem astfel că cel mai rapid crește producția mijloacelor de producție pentru producerea mijloacelor de producție, apoi producția mijloacelor de producție pentru producerea mijloacelor de consum și cel mai încet crește producția mijloacelor de consum. La această concluzie s-ar fi putut ajunge chiar dacă n-ar fi existat cercetările lui Marx din vol. II al „Capitalului“, pe baza legii potrivit căreia capitalul constant are tendința să crească mai repede decât capitalul variabil : teza cu privire la creșterea mai rapidă a mijloacelor de producție este o simplă parafrază a acestei legi, aplicabilă la întreaga producție socială.

Dar poate că trebuie să facem încă un pas mai departe ? Dacă am admis că raportul dintre v și $c + v$ se micșorează mereu, de ce n-am admite că v devine egal cu zero, că același număr de muncitori rămîne suficient pentru o mai mare cantitate de mijloace de producție ? Atunci partea supravalorii care se acumulează se va adăuga de-a dreptul capitalului constant din sectorul I, iar creșterea producției sociale va avea loc exclusiv pe seama mijloacelor de producție pentru producerea mijloacelor de producție, sectorul II stăgînd complet*.

Se înțelege că aceasta ar însemna să abuzezi de scheme, căci o astfel de concluzie s-ar baza pe presupuneri neverosibile.

* Nu vreau să spun că un asemenea fenomen ar fi absolut imposibil, ca un caz izolat. Dar aici nu este vorba de cazuri speciale, ci de o lege generală a dezvoltării societății capitaliste. Pentru a lămurii chestiunea, voi arăta cu ajutorul unei scheme despre ce este vorba :

mile și deci ar fi greșită. S-ar putea admite oare ca progresul tehnicii, care micșorează raportul dintre v și c , să-și găsească expresia numai în sectorul I, lăsând în completă stagnare sectorul II? Ar fi oare în concordanță cu legile societății capitaliste, care *cer* fiecărui capitalist – dacă nu vrea să piară – să-și lărgască întreprinderea, ca în sectorul II să nu aibă loc nici o acumulare?

Așadar, singura concluzie justă pe care o putem trage din cercetările lui Marx expuse mai sus este că *în societatea capitalistă producția mijloacelor de producție crește mai rapid decât producția mijloacelor de consum*. După cum am mai spus, concluzia aceasta este o consecință directă a tezei, îndeobște cunoscute, potrivit căreia producția capitalistă creează o tehnică cu un nivel de dezvoltare incomparabil mai ridicat decât cel din timpurile trecute*. Numai într-un singur loc Marx vorbește în mod special despre această problemă și se pronunță asupra ei într-un mod cu totul categoric, și acest pasaj confirmă în totul justetea formulei enunțate:

„Ceea ce deosebește societatea capitalistă de sălbatici nu este, cum crede Senior, faptul că sălbaticul ar avea privilegiul și particularitatea de a-și cheltui munca uneori în așa fel încît ea să nu-i procure roade care să se transforme în venit, adică în mijloace de consum, ci deosebirea este următoarea:

a) societatea capitalistă folosește o parte mai mare din [Nota bene] munca sa anuală disponibilă pentru producția

$$\begin{array}{l}
 \text{I } 4.000 \text{ c} + 1.000 \text{ v} + 1.000 \text{ p} = 6.000 \\
 \text{II } 1.500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ p} = 3.000 \\
 \quad \text{I } (1.000 \text{ v} + 500 \text{ p}) = \text{II } 1.500 \text{ c} \\
 \quad \text{I } 500 \text{ p} \text{ sînt acumulate, adăugîndu-se la I } 4.000 \text{ c:} \\
 \quad \text{I } 4.500 \text{ c} + 1.000 \text{ v} + (500 \text{ p}) = 6.000 \\
 \quad \text{II } 1.500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ p} = 3.000 \\
 \text{I } 4.500 \text{ c} + 1.000 \text{ v} + 1.000 \text{ p} = 6.500 \\
 \text{II } 1.500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ p} = 3.000 \\
 \quad \text{I } (1.000 \text{ v} + 500 \text{ p}) = \text{II } 1.500 \text{ c.} \\
 \quad \text{I } 500 \text{ p} \text{ sînt acumulate ca și înainte etc.}
 \end{array}$$

* De aceea concluzia expusă mai sus poate fi formulată și întrucoiva altfel: în societatea capitalistă, creșterea producției (prin urmare și a „pieței“) poate avea loc fie pe seama sporirii obiectelor de consum, fie mai ales pe seama progresului tehnicii, adică a înlăturării muncii manuale de către munca mașinilor, întrucoiv schimbarea raportului dintre v și c exprimă tocmai micșorarea rolului muncii manuale.

mijloacelor de producție (ergo * de capital constant), care nu pot fi descompuse în venit nici sub formă de salariu, nici sub formă de supravaloare, ci pot funcționa numai în calitate de capital“ („Das Kapital“, II Bd., Seite 436 **).

IV

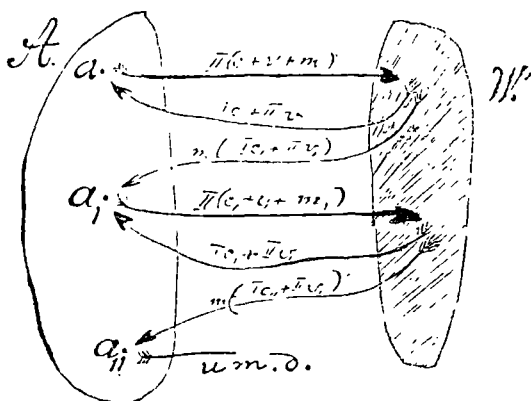
Se pune acum întrebarea : ce legătură are teoria expusă cu „faimoasa problemă a piețelor“ ? Această teorie pornește doar de la ipoteza „dominației generale și exclusive a modului de producție capitalist“, în timp ce „problema“ constă tocmai în a ști „dacă este posibilă“ în Rusia dezvoltarea deplină a capitalismului. Este adevărat că această teorie corectează ideea obișnuită despre dezvoltarea capitalismului, dar este evident că lămurirea modului în care se dezvoltă capitalismul *în genere* nu face să înainteze cîtuși de puțin problema „posibilității“ (și necesității) dezvoltării capitalismului în Rusia.

Referentul însă nu se mărginește să expună teoria lui Marx cu privire la desfășurarea întregii producții sociale, organizate în mod capitalist. El arată că trebuie să se deosebească „două momente *esențialmente diferite* în acumularea capitalului : 1) dezvoltarea producției capitaliste în largime, cînd ea acaparează sfere de muncă existente, înlăturînd economia naturală, și se lărgeste pe seama acesteia din urmă ; și 2) dezvoltarea producției capitaliste în adîncime, dacă ne putem exprima astfel, cînd lărgirea ei are loc independent de economia naturală, adică în condițiile dominației generale și exclusive a modului de producție capitalist“. Fără a face deocamdată o critică a acestei împărțiri, să vedem ce înțelege autorul prin dezvoltarea capitalismului în largime și să trecem de-a dreptul la examinarea acestei chestiuni : lămurirea acestui proces, care constă în înlocuirea economiei naturale prin economia capitalistă, trebuie să ne arate în ce mod capitalismul rus „va cuprinde întreaga țară“.

* — prin urmare. — *Nota trad.*

** „Capitalul“, vol. II, pag. 436²¹. — *Nota red.*

Referentul ilustrează dezvoltarea capitalismului în lărgime prin următoarea schemă :

A - capitaliști ; W - producători direcți.

a , a_1 , a_{11} - întreprinderi capitaliste.

Săgețile arată mișcarea mărfurilor care fac obiectul schimbului.

c , v , p^* - părțile componente ale valorii mărfurilor.

I, II - forma naturală a mărfurilor : I - mijloace de producție ;

II - mijloace de consum.

„Deosebirea esențială dintre A și W - spune referentul - constă în faptul că în A producătorii sînt capitaliștii, care își consumă supravaloarea în mod productiv, iar în W producătorii direcți, care își consumă supravaloarea (înțeleg aici surplusul valorii produsului peste valoarea mijloacelor de producție și a mijloacelor de trai necesare) în mod neproductiv.

Să urmărim pe schemă direcția săgeților și ne va fi ușor să vedem cum se dezvoltă producția capitalistă în A pe seama consumului în W, acaparîndu-l treptat“. Produsul întreprinderii capitaliste a este trimis spre „producătorii direcți“ sub formă de obiecte de consum ; în schimbul lui, „producătorii direcți“ trimit înapoi capital constant (c) sub formă de mijloace de producție și capital variabil (v) sub formă de mijloace de consum, iar supravaloare (p) sub forma elementelor

* p (plusvaloare) corespunde cu m (Mehrwert). - Nota trad.

capitalului productiv suplimentar : $c_1 + v_1$. Acest capital servește la întemeierea unei noi întreprinderi capitaliste a_1 , care își trimite tot astfel produsul către „producătorii direcți“ sub formă de mijloace de consum, și așa mai departe. „Din schema de mai sus a dezvoltării capitalismului în largime rezultă că întreaga producție se află într-o strictă dependență de consumul pe piețele «externe», de consumul maselor (din punct de vedere general fiind absolut indiferent unde se găesc aceste mase : în imediata apropiere a capitaliștilor sau undeva peste ocean). Este evident că lărgirea producției în A , adică dezvoltarea capitalismului în această direcție, va lua sfârșit în momentul în care toți producătorii direcți din W se vor fi transformat în producători de mărfuri, deoarece, după cum am văzut mai sus, fiecare întreprindere nouă (sau lărgirea unei întreprinderi vechi) are în vedere un nou cerc de consumatori din W . Ideea curentă – spune în încheiere referentul – despre acumularea capitalistă, adică despre re-producția capitalistă în proporții lărgite, se limitează numai la acest mod de a privi lucrurile, fără a bănuși că producția capitalistă se dezvoltă în adâncime, independent de orice țară cu producători direcți, adică independent de așa-zisele piețe externe“.

Din toate cele expuse putem fi de acord numai cu faptul că această idee despre dezvoltarea capitalismului în largime și schema care o ilustrează sînt în deplină concordanță cu concepțiile curente, narodniciste asupra acestei probleme.

Intr-adevăr, ar fi greu de înfățișat în chip mai expresiv și mai viu decît schema reprodusă întreaga absurditate și lipsă de conținut a concepțiilor curente.

„Ideea curentă“ a privit întotdeauna capitalismul nostru ca pe ceva rupt de „orînduirea populară“, ca pe ceva din afara acesteia, întocmai așa cum este prezentat în schemă : din această schemă nu se vede de loc în ce constă legătura dintre cele două „compartimente“, cel capitalist și cel popular. De ce mărfurile trimise din A își găesc desfacere în W ? Care sînt cauzele care fac ca economia naturală din W să se transforme într-o economie bazată pe producția de mărfuri? Concepția curentă n-a dat niciodată răspuns la aceste întrebări, întrucît ea consideră schimbul ca ceva întîmplător și nu ca un anumit *sistem economic*.

Mai departe, concepția curentă n-a *explicat* niciodată de unde și în ce mod a luat naștere capitalismul nostru, tot așa cum nici schema nu explică acest lucru : lucrurile sînt prezentate în așa fel ca și cum capitaliștii ar fi venit de undeva din afară și nu din mijlocul acelorași „producători direcți”. Rămîne de neînțeles de unde își procură capitaliștii „muncitorii liberi” necesari pentru întreprinderile a, a₁ etc. Oricine știe că, în realitate, acești muncitori sînt luați tocmai dintre „producătorii direcți”, dar din schemă nu se vede cîtuși de puțin că producția de mărfuri, cuprinzînd „compartimentul” W, ar crea acolo un contingent de muncitori liberi.

Într-un cuvînt, această schemă – întocmai ca și concepția curentă – nu explică absolut nimic din fenomenele rînduie-lilor noastre capitaliste și de aceea nu e bună de nimic. Scopul pentru care a fost întocmită, și anume lămurirea felului cum se dezvoltă capitalismul pe seama economiei naturale cuprinzînd întreaga țară, acest scop ea nu și-l atinge nicidecum, pentru că, după cum vede chiar și referentul, „dacă susținem în mod consecvent concepția pe care o examinăm trebuie să ajungem la concluzia că în nici un caz lucrurile nu pot ajunge pînă la generalizarea modului de producție capitalist”.

După toate acestea nu putem decît să ne mirăm că autorul aderă și el, fie și numai în parte, la această concepție, spunînd că, „în perioadele copilăriei sale, capitalismul s-a dezvoltat într-adevăr (?) în acest cel mai ușor (sic ! ?) mod (cel mai ușor pentru că aici se acaparează ramuri de muncă existente), și în parte el se dezvoltă în această direcție și acum (? ?), întrucît pe glob mai există rămășițe ale economiei naturale și întrucît populația crește”.

În realitate, acesta nu este „cel mai ușor” mod de dezvoltare a capitalismului, ci pur și simplu „cel mai ușor mod de a înțelege” procesul, în așa măsură „cel mai ușor” încît va fi mai just să-l numim totală lipsă de înțelegere. Narodnicii de toate nuanțele din Rusia se mulțumesc pînă în ziua de astăzi cu aceste procedee „cele mai ușoare” : fără a se gîndi vreodată să *explice* felul în care a luat naștere capitalismul nostru și felul în care funcționează el, ei se mărginesc să opună „compartimentului bolnav” al rînduie-lilor noastre, capitalismului, pe „cel sănătos”, producătorii direcți, „poporul” ; primul se pune de partea stingă, al doilea de partea dreaptă,

și toată această înțelepciune se încheie cu fraze sentimentale despre ce e „dăunător“ și ce e „folositor“ pentru „societatea umană“.

V

Pentru a corecta schema reprodusă mai sus, trebuie să începem prin a explica conținutul noțiunilor de care este vorba. Prin producție de mărfuri se înțelege organizarea economiei sociale în care produsele se produc de către diferiți producători izolați, fiecare dintre ei fiind specializat în confecționarea unui produs oarecare, astfel încât pentru satisfacerea nevoilor sociale este necesară vânzarea-cumpărarea de produse (care, în virtutea acestui fapt, devin mărfuri) pe piață. Prin capitalism se înțelege stadiul dezvoltării producției de mărfuri în care nu numai produsele muncii umane, dar chiar și forța de muncă a omului devine marfă. Așadar, în dezvoltarea istorică a capitalismului sînt importante două momente : 1) transformarea economiei naturale a producătorilor direcți în economia bazată pe producția de mărfuri și 2) transformarea economiei bazate pe producția de mărfuri în economie capitalistă. Prima transformare are loc în virtutea faptului că apare diviziunea socială a muncii, specializarea diferiților producători izolați [N.B. : aceasta este o condiție indispensabilă a economiei bazate pe producția de mărfuri] într-o singură ramură de producție. A doua transformare are loc în virtutea faptului că producătorii răzleți, producînd fiecare în mod izolat mărfuri pentru piață, intră în relații de concurență : fiecare caută să vîndă mai scump, să cumpere mai ieftin, iar rezultatul inevitabil este întărirea celui puternic și căderea celui slab, îmbogățirea unei minorități și ruina masei, ruinare care duce la transformarea producătorilor de sine stătători în muncitori salariați și la transformarea unui număr mare de întreprinderi mici într-un număr mic de întreprinderi mari. Așadar, schema trebuie să fie întocmită în așa fel, încît să arate aceste două momente din dezvoltarea capitalismului, precum și schimbările pe care această dezvoltare le determină în mărimea pieței, adică în cantitatea de produse care se transformă în mărfuri.

Schema care urmează mai jos este construită tocmai potrivit acestui plan : s-a făcut abstracție de toate celelalte con-

diții, adică ele au fost admise ca fiind constante (de pildă numărul populației, productivitatea muncii și multe altele), pentru a analiza influența exercitată asupra pieței *numai* de către momentele dezvoltării capitalismului arătate mai sus. (vezi schema de la pag. 90–91. – *Nota trad.*)

Să analizăm acum această schemă, care arată schimbările succesive produse în sistemul economiei unei obști compuse din 6 producători. Schema cuprinde 6 perioade, care reprezintă fazele de transformare a economiei naturale în economie capitalistă.

Perioada 1. Avem 6 producători ; fiecare dintre ei își cheltuiește munca în toate cele trei ramuri de producție (în *a*, în *b* și în *c*). Produsul obținut (9 la fiecare producător : $a + b + c = 9$) îl cheltuiește pentru sine chiar în gospodăria sa. De aceea avem aici un tip pur de economie naturală ; pe piață produsele nu apar de loc.

Perioada a 2-a. Producătorul I schimbă felul muncii : el părăsește ramura de producție *b*, și timpul folosit înainte în această ramură de producție îl cheltuiește în ramura de producție *c*. Din cauza acestei specializări a unuia dintre producători, ceilalți reduc producția *c*, dat fiind că producătorul I a produs un surplus față de consumul propriu, și intensifică producția *b* ca să producă produse pentru producătorul I. Diviziunea muncii, odată apărută, duce în mod inevitabil la o producție de mărfuri : producătorul I vinde 1 *c* și cumpără 1 *b*, ceilalți producători vând 1 *b* (fiecare din cei 5 câte $\frac{1}{5} b$) și cumpără 1 *c* (fiecare câte $\frac{1}{5} c$) ; pe piață intră o cantitate de produse în valoare de 6. Mărimea pieței corespunde întocmai gradului de specializare a muncii sociale : s-a specializat producția unui *c* ($1 c = 3$) și a unui *b* ($1 b = 3$), adică $\frac{1}{9}$ din întreaga producție socială [$18 c (= a = b)$], și pe piață a intrat $\frac{1}{9}$ din întregul produs social.

Perioada a 3-a. Diviziunea muncii se dezvoltă, cuprinzând în întregime ramurile de producție *b* și *c* : trei producători se ocupă numai cu producția *b*, iar alți trei numai cu producția *c*. Fiecare vinde 1 *c* (sau 1 *b*), adică 3 unități de valoare, și cumpără tot 3–1 *b* (sau 1 *c*). Această intensificare a diviziunii muncii duce la o lărgire a pieței, unde intră acum 18 unități de valoare. Mărimea pieței iarăși corespunde exact gradului de specializare (= de diviziune) a muncii

Explicații la schemă:

I – II... – VI producători.

a, b, c – ramuri de producție (de pildă: agricultura, industria extractivă și cea prelucrătoare).

$a = b = c = 3$. Mărimea valorii produselor $a = b = c$ este egală cu 3 (3 unități de valoare), din care 1 este supravaloare*.

În rubrica „piață“ este arătată mărimea valorii produselor vândute (și cumpărate); în paranteză este arătată mărimea valorii forței de muncă (= f. m.) vândute (și cumpărate).

Săgețile care merg de la un producător la celălalt înseamnă că primul este muncitorul salariat al celui de-al doilea.

Se presupune o reproducție simplă: întreaga supravaloare este consumată de capitaliști în mod neproductiv.

1.

Producători	Producția			Total	Consum în natură
	ramuri de producție				
	a	b	c		
I	a	b	c	9	9
II	a	b	c	9	9
III	a	b	c	9	9
IV	a	b	c	9	9
V	a	b	c	9	9
VI	a	b	c	9	9
Total	6a	6b	6c	54	54

3.

I	a	—	2c	9	6
II	a	2b	—	9	6
III	a	—	2c	9	6
IV	a	2b	—	9	6
V	a	—	2c	9	6
VI	a	2b	—	9	6
Total	6a	6b	6c	54	36

5.

I	2a	—	6c	24	11
II	$\frac{1}{2}a$	—	—	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
III	$\frac{1}{2}a$	—	—	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
IV	2a	6b	—	24	11
V	$\frac{1}{2}a$	—	—	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
VI	$\frac{1}{2}a$	—	—	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
Total	6a	6b	6c	54	28

* Partea din valoare care înlocuiește capitalul constant a fost considerată ca fiind invariabilă și de aceea nu s-a ținut seama de ea.

Piața		Producători	Producția			Total	Consum în natură	Piața	
Vinde	Cumpără		ramuri de producție					Vinde	Cumpără
			a	b	c				
—	—	I	a	—	2c	9	6	3	3
—	—	II	a	$\frac{1}{2}b$	$\frac{1}{2}c$	9	$8\frac{1}{2}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$
—	—	III	a	$\frac{1}{2}b$	$\frac{1}{2}c$	9	$8\frac{1}{2}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$
—	—	IV	a	$\frac{1}{2}b$	$\frac{1}{2}c$	9	$8\frac{1}{2}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$
—	—	V	a	$\frac{1}{2}b$	$\frac{1}{2}c$	9	$8\frac{1}{2}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$
—	—	VI	a	$\frac{1}{2}b$	$\frac{1}{2}c$	9	$8\frac{1}{2}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$
—	—	Total	6a	6b	6c	54	48	6	6
3	3	I	a	—	6c	21	10	11	3 (+8 f. m.)
3	3	II	a	—	—	3	3	(4 f. m.)	4
3	3	III	a	—	—	3	3	(4 f. m.)	4
3	3	IV	a	6b	—	21	10	11	3 (+8 f. m.)
3	3	V	a	—	—	3	3	(4 f. m.)	4
3	3	VI	a	—	—	3	3	(4 f. m.)	4
13	18	Total	6a	6b	6c	54	32	22 (+16 f. m.)	22 (+16 f. m.)
13	3 (+10 f. m.)	I	6a	—	—	18	6	12	6 (+6 f. m.)
(5 f. m.)	5	II	—	—	—	—	—	(6 f. m.)	6
(5 f. m.)	5	III	—	6b	—	18	6	12	6 (+6 f. m.)
13	3 (+10 f. m.)	IV	—	—	—	—	—	(6 f. m.)	6
(5 f. m.)	5	V	—	—	6c	18	6	12	6 (+6 f. m.)
(5 f. m.)	5	VI	—	—	—	—	—	(6 f. m.)	6
26 (+20 f. m.)	26 (+20 f. m.)	Total	6a	6b	6c	54	18	36 (+18 f. m.)	36 (+18 f. m.)

2

4.

6.

sociale : s-a specializat producția 3 **b** și 3 **c**, adică $\frac{1}{3}$ din producția socială, și pe piață intră $\frac{1}{3}$ din produsul social.

Perioada a 4-a reprezintă deja o producție capitalistă : procesul transformării producției de mărfuri în producție capitalistă n-a fost cuprins în schemă și de aceea trebuie să fie descris separat.

În perioada precedentă, fiecare producător era deja un producător de mărfuri (în ramurile de producție **b** și **c**, singurele de care este vorba) : fiecare producea separat, în mod izolat, independent de ceilalți producători, producea pentru piață, a cărei mărime, firește, nici unul dintre ei n-o cunoștea. Această relație dintre producătorii izolați care lucrează pentru aceeași piață se numește concurență. Se înțelege de la sine că echilibrul dintre producție și consum (dintre ofertă și cerere) se obține, în aceste condiții, numai printr-un șir de oscilații. Producătorul mai puternic, mai întreprinzător și mai iscusit se va întări și mai mult ca urmare a acestor oscilații ; cel slab și neiscusit va fi strivit de ele. Îmbogățirea unui număr restrâns de persoane și sărăcirea masei sînt consecințele inevitabile ale legii concurenței. În cele din urmă, producătorii ruinați își pierd independența economică și intră ca muncitori salariați în întreprinderea lărgită a concurențului lor norocos. Tocmai această situație este înfățișată în schemă. Ramurile de producție **b** și **c**, care înainte erau împărțite între toți cei 6 producători, s-au concentrat acum în mâinile a 2 producători (I și IV). Ceilalți producători lucrează la ei ca salariați și acum nu mai primesc în întregime produsul muncii lor, ci fără supravaloare, pe care și-o însușește patronul [amintesc că, potrivit ipotezei noastre, supravaloarea este egală cu $\frac{1}{3}$ din produs, așa că cel care produce 2 **b** (= 6) va primi de la patron $\frac{2}{3}$, adică 4]. Ca rezultat obținem o intensificare a diviziunii muncii și o creștere a pieței, unde de data aceasta intră 22, cu toate că „masa“ „a sărăcit“ : producătorii, care au devenit (în parte) muncitori salariați, capătă în total produs nu de cîte 9, ci numai de cîte 7 ; 3 obține producătorul din gospodăria sa de sine stătătoare (agricolă – ramura de producție **a**) și 4 din muncă salariată (din producerea a 2 **b** sau 2 **c**). Acești producători, care acum sînt mai mult muncitori salariați decît producători de sine stătători, au pierdut posibilitatea de a aduce

pe piață vreun produs al muncii lor, pentru că, fiind ruinați, sînt privați de mijloacele de producție necesare pentru producerea unui produs. Ei au fost nevoiți să recurgă la „cîștiguri în afară“, adică să-și aducă pe piață forța de muncă și cu banii obținuți din vînzarea acestui nou fel de marfă să-și cumpere produsul de care au nevoie.

Din schemă se vede că fiecare dintre producătorii II, III, V și VI vînd forță de muncă în valoare de 4 unități și cumpără pentru aceeași sumă obiecte de consum. Cît privește pe producătorii-capitaliști, I și IV, fiecare dintre ei produce un produs în valoare de 21 ; din acesta consumă el însuși 10 [$3 (= a) + 3 (= c \text{ sau } b) + 4$ (supravaloarea de la $2c$ sau $2b$)] și vinde 11 ; de cumpărat el cumpără mărfuri în valoare de $3 (c \text{ sau } b) + 8$ (forță de muncă).

Trebuie să relevăm că în acest caz nu obținem o concordanță absolută între gradul de specializare a muncii sociale (s-a specializat producția $5b$ și $5c$, adică în valoare de 30) și mărimea pieței (22), dar această lipsă a schemei este în funcție de faptul că am presupus o reproducție simplă*, adică inexistența unei acumulări, din care cauză a rezultat că supravaloarea luată de la muncitori (cîte 4 de fiecare capitalist) se consumă toată *in natură*. Întrucît, în societatea capitalistă, acumularea nu poate lipsi, vom face mai jos rectificarea respectivă.

Perioada a 5-a. Diferențierea producătorilor de mărfuri s-a extins și asupra ramurii agricole de producție (a) : lucrînd mai cu seamă în stabilimente industriale străine, muncitorii salariați n-au mai putut să-și ducă gospodăria și s-au ruinat : nu le-au rămas decît niște jalnice rămășițe de gospodărie agricolă, reprezentînd numai $\frac{1}{2}$ din mărimea dinainte (care, în ipoteza noastră, era tocmai suficientă pentru acoperirea nevoilor familiei), întocmai cum în prezent suprafețele cultivate ale imensei mase a țărănilor noștri „agricultori“ nu reprezintă decît niște jalnice fărîme ale unor gospodării agricole de sine stătătoare. Ramura de producție a a început să se concentreze tot astfel într-un număr neînsemnat de mari exploatari agricole. Dat fiind că muncitorilor salariați nu le mai ajung acum cerealele lor proprii pentru a-și acoperi

* Aceasta se referă în egală măsură și la perioadele a 5-a și a 6-a.

nevoile, salariile pe care gospodăria agricolă de sine stătătoare a muncitorilor le menținea la un nivel coborât cresc, dând muncitorului mijloace bănești pentru a cumpăra cereale (deși în cantitate mai mică decît aceea pe care o consuma cînd era de sine stătător) : acum muncitorul însuși produce $1\frac{1}{2}$ (= $\frac{1}{2}$ a) și cumpără 1, obținînd în total $2\frac{1}{2}$ în loc de 3 (= a) cît avea înainte. Gospodarii-capitaliști, care au adăugat la stabilimentele lor industriale o gospodărie agricolă lărgită, produc acum cîte 2 a (= 6), din care 2 trec în mîinile muncitorilor sub formă de salarii, iar 1 ($\frac{1}{3}$ a) – supravaloarea – le revine lor. Dezvoltarea capitalismului înfățișată de această schemă este însoțită de „sărăcirea“ „poporului“ (muncitorii nu mai consumă în total decît cîte $6\frac{1}{2}$, iar nu cîte 7, ca în perioada a 4-a) și de lărgirea pieței, în care intră acum 26. „Decăderea gospodăriei agricole“ la majoritatea producătorilor n-a provocat o reducere a pieței produselor agricole, ci o mărire a acesteia.

Perioada a 6-a. Desăvîrșirea procesului de specializare a îndeletnicirilor, adică al diviziunii muncii sociale. Toate ramurile de producție s-au separat și au devenit specialitatea diferiților producători. Muncitorii salariați și-au pierdut cu desăvîrșire gospodăriile de sine stătătoare și acum își cîștigă existența exclusiv prin muncă salariată. Din nou rezultatul este același : dezvoltarea capitalismului [gospodăria de sine stătătoare, în care producătorul lucrează pentru sine, este definitiv eliminată], „sărăcirea masei“ [deși salariul a crescut, dar consumul a scăzut, în cazul muncitorilor, de la $6\frac{1}{2}$ la 6 : ei produc cîte 9 (3a, 3b, 3c) și dau $\frac{1}{3}$ patronului sub formă de supravaloare] și o nouă creștere a pieței, unde intră deja $\frac{2}{3}$ din produsul social (36).

VI

Să tragem acum concluziile care decurg din schema de mai sus.

Prima concluzie este că noțiunea de „piață“ nu poate fi nicidecum separată de noțiunea de diviziune socială a muncii, – această, după cum spune Marx, „temelie generală a oricărei producții de mărfuri“ [și, prin urmare, – vom

adăuga noi - și a oricărei producții capitaliste]. „Piața“ apare acolo unde și în măsura în care apare diviziunea socială a muncii și producția de mărfuri. Mărirea pieței este indisolubil legată de gradul de specializare a muncii sociale.

„Numai în bani găsește acest produs o formă de echivalent generală, valabilă din punct de vedere social, iar banii se află în buzunarul altuia. Pentru a-i scoate de acolo, marfa trebuie să fie în primul rînd valoare de întrebuintare pentru posesorul de bani ; munca cheltuită cu producerea ei trebuie deci să fi fost cheltuită în formă utilă din punct de vedere social, adică *trebuie să se verifice ca o ramură a diviziunii sociale a muncii*. Dar diviziunea muncii este un organism de producție spontan, ale cărui fire au fost toarse și se torc fără știrea producătorilor de mărfuri. Poate că marfa este produsul unui nou fel de muncă, ce pretinde a satisface o necesitate nouă sau vrea să provoace ea însăși o asemenea necesitate. *O categorie de muncă specială, care ieri mai era încă o funcție între numeroasele funcții ale aceluiași producător de mărfuri, se rupe poate astăzi din acest ansamblu, devine independentă, și trimite pe piață tocmai din această cauză produsul ei parțial sub formă de marfă independentă*“ („Das Kapital“, Bd. I, S. 85 *. Subliniat de mine).

Așadar, în condițiile societății capitaliste, limitele dezvoltării pieței sînt puse de limitele specializării muncii sociale. Iar această specializare, prin însăși esența ei, este infinită, la fel ca și dezvoltarea tehnicii. Pentru ca productivitatea muncii omenești, folosită, de pildă, la producerea unei părțicele oarecare din întregul produs, să crească, producția acestei părțicele trebuie să se specializeze, să devină o producție aparte, care să aibă de-a face cu un produs de masă și care, deci, să permită (și să determine) folosirea mașinilor etc. Aceasta, pe de o parte. Iar pe de altă parte, în societatea capitalistă progresul tehnicii constă în socializarea muncii, iar această socializare impune în mod necesar specializarea diferitelor funcții ale procesului de producție, transformarea lor din funcții fărîmițate, singulare, care se repetă în mod separat în fiecare întreprindere ocupată cu această producție, - în funcții socializate, concentrate într-o singură între-

* „Capitalul“, vol. I, pag. 85²². — Nota trad.

prindere nouă și menite să satisfacă nevoile întregii societăți. Voi da un exemplu :

„În ultimul timp, fabricile de prelucrare a lemnului din Statele nord-americane se specializează tot mai mult, apar fabrici care confecționează exclusiv, de pildă, cozi de topor sau cozi de mături, sau mese extensibile... Mașinismul progresează neconținut ; mereu se inventează noi mașini care simplifică și ieftinesc o anumită latură a producției... Fiecare ramură a industriei de mobile, de pildă, a devenit o specialitate și cere mașini speciale și muncitori speciali. În industria trăsurilor, obezile se fac în fabrici speciale (în Missouri, Arkansas, Tennessee), spițele roților se fac în Indiana și Ohio, butucii se fac și ei în fabrici speciale din Kentucky și Illinois. Toate aceste piese separate sînt cumpărate de fabrici speciale, care s-au specializat în fabricarea roților finite. Astfel, la confecționarea unei trăsuri ieftine participă vreo zece fabrici“ (d-l Tverskoi : „Zece ani în America“. „Vestnik Evropi“, 1893, 1. — Citez după Nik.-on, pag. 91, nota 1).

De aici se poate vedea cît de greșită este afirmația că în societatea capitalistă creșterea pieței, determinată de specializarea muncii sociale, va trebui să înceteze, chipurile, de îndată ce toți producătorii din cadrul gospodăriei naturale se vor transforma în producători de mărfuri. Producția de trăsuri din Rusia s-a transformat demult într-o producție de mărfuri, dar obezi sau alte piese de acestea continuă să se producă separat în fiecare atelier de trăsuri (sau de roți) ; tehnica este la un nivel scăzut, producția este fărîmițată între o mulțime de producători. Progresul tehnicii trebuie să aibă ca urmare specializarea diferitelor părți ale producției, socializarea lor și, deci, mărirea pieței.

Aici trebuie să facem o rezervă. Cele arătate mai sus nu duc cîtuși de puțin la negarea tezei că o națiune capitalistă nu poate exista fără piețe externe. În condițiile producției capitaliste echilibrul dintre producție și consum se obține numai printr-un șir de oscilații ; cu cît producția este mai mare, cu cît cercul de consumatori cărora le este destinată este mai larg, cu atît aceste oscilații sînt mai puternice. Se înțelege, deci, de ce atunci cînd producția burgheză a atins un înalt grad de dezvoltare, ea nu mai poate să se limiteze la cadrul statului național : concurența îi silește pe capi-

taliști să tot mărească producția și să-și caute piețe externe pentru desfacerea masivă a produsului. Este evident că necesitatea piețelor externe pentru o națiune capitalistă infirmă tot atât de puțin legea în virtutea căreia piața este o simplă expresie a diviziunii sociale a muncii în condițiile economiei bazate pe producția de mărfuri și, prin urmare, poate să crească tot atât de infinit ca și diviziunea muncii, pe cât de puțin infirmă crizele legea valorii. Tînguirile în legătură cu piețele au apărut în literatura din Rusia numai atunci cînd anumite ramuri (de pildă industria textilă) ale producției noastre capitaliste au ajuns la o deplină dezvoltare, cuprinzînd aproape toată piața internă și concentrîndu-se într-un număr mic de întreprinderi uriașe. Cea mai bună dovadă că baza materială a discuțiilor și „problemele” în legătură cu piețele o constituie tocmai interesele marii noastre industrii capitaliste este faptul că nimeni încă n-a prorocit în literatura noastră pieirea industriei noastre meșteșugărești ca urmare a dispariției „piețelor”, cu toate că industria meșteșugărească produce valori care însumează peste un miliard de ruble și lucrează pentru același „popor” sărăcit. Văicărelile pe tema pieirii industriei noastre din lipsă de piețe nu sînt altceva decît o manevră cusută cu ață albă a capitaliștilor noștri, care exercită în felul acesta o presiune asupra politicii, identifică (avînd conștiința modestă a „neputinței” lor) interesele buzunarului lor cu interesele „țării” și sînt în stare să împingă guvernul pe calea unei politici colonialiste de cuceriri, să-l atragă chiar într-un război pentru ocrotirea acestor interese de „stat”. Într-adevăr, numai utopismul și naivitatea fără margini a narodnicilor pot lua văicărelile cu privire la piețe — aceste lacrimi de crocodil ale burgheziei care s-a întărit de-a binelea și a și început să se îngîmfeze — drept o dovadă a „neputinței” capitalismului nostru !

A doua concluzie este că „sărăcirea masei poporului” (care figurează în mod obligatoriu în toate raționamentele narodnicilor despre piață) nu numai că nu împiedică dezvoltarea capitalismului, ci, dimpotrivă, este tocmai expresia dezvoltării lui, este o condiție a capitalismului și-l întărește. Capitalismul are nevoie de „muncitori liberi”, iar sărăcirea constă tocmai în aceea că micii producători se transformă în

muncitori salariați. Această sărăcire a masei este însoțită de îmbogățirea unui număr mic de exploatare, ruinarea și decăderea micilor întreprinderi este însoțită de întărirea și dezvoltarea întreprinderilor mai mari ; ambele procese contribuie la creșterea pieței : țărănul „sărăcit“, care înainte trăia din gospodăria sa, trăiește acum din „cîștiguri în afară“, adică din vînzarea forței sale de muncă ; el este nevoit acum să-și cumpere obiectele de consum de care are nevoie (deși într-o cantitate mai mică și de o calitate mai proastă) ; pe de altă parte, mijloacele de producție de care se separă acest țărăn se concentrează în mîinile unei minorități, se transformă în *capital*, iar produsul rezultat intră pe piață. Numai așa se și explică de ce exproprierea în masă a țărănimii noastre în epoca de după reformă a fost însoțită nu de o restrîngere, ci de o mărire a producției globale a țării * și de o creștere a pieței interne : este îndeobște cunoscut faptul că producția marilor fabrici și uzine a crescut enorm, că meșteșugurile au căpătat o largă răspîndire — și unele și altele lucrează mai cu seamă pentru piața internă —, de asemenea a crescut și cantitatea de grîne care circulă pe piețele interne (dezvoltarea comerțului cu grîne în interiorul țării).

* Lucrul acesta poate să pară discutabil, dar numai în ceea ce privește producția agricolă. „Producția de cereale se află într-o totală stagnare“ — spune, de pildă, d-l N.—on. El ajunge la această concluzie bazîndu-se pe datele referitoare numai la o perioadă de 8 ani (1871—1878). Să vedem datele pentru o perioadă mai îndelungată : 8 ani sînt, bineînțeles, o perioadă prea scurtă. Să comparăm datele pentru anii 1860—1870. [„Culegere de statistică militară“, 1871], 1870—1880 [datele lui N.—on] și 1880—1890. [„Culegere de date cu privire la Rusia“, 1890]. Datele privesc 50 de gubernii din Rusia europeană și cuprind toate felurile de cereale, precum și cartofii.

Medii anuale pentru ani	S-a însămînțat	S-a cules	Raportul între cantitatea recol- tată și cantitatea însămînțată	Populația (În mii)
	în mii de cetverti (fără sămînță)			
1864—1866 (3)	71.696 100	151.840 100	3,12	61.421 100 (1867)
1871—1878 (8)	71.378 99,5	195.024 128,4	3,73	76.594 124,7 (1876)
1883—1887 (5)	80.293 111,9	254.914 167,8	4,17	85.395 139,0 (1886)

A treia concluzie – despre însemnătatea producției mijloacelor de producție – necesită o rectificare a schemei. După cum am mai menționat, schema aceasta nu are pretenția de a prezenta întregul proces de dezvoltare a capitalismului, ci de a prezenta doar cum se oglindește pe piață înlocuirea economiei naturale prin economia bazată pe producția de mărfuri și a acesteia din urmă prin economia capitalistă. Tocmai de aceea s-a și făcut în schemă abstracție de acumulare. Or, în realitate, societatea capitalistă nu poate exista fără acumulare, deoarece concurența – sub amenințarea ruînării – silește pe fiecare capitalist să-și lărgescă producția. Această lărgire a producției a fost înfățișată și în schemă : I-ul producător, de pildă, în intervalul dintre perioadele 3 și 4 și-a lărgit producția c , triplind-o : de la $2c$ la $6c$; înainte el lucra singur în întreprindere, acum lucrează cu 2 muncitori salariați. Este clar că această lărgire a producției nu s-a putut face fără acumulare : a fost nevoie să se construiască un atelier special pentru mai multe persoane, să se achiziționeze mai multe unelte de producție, să se cumpere cantități mai mari de materii prime și multe altele. Același lucru este valabil și pentru producătorul IV, care a lărgit producția b . Această lărgire a diferitelor întreprinderi, concentrarea producției, trebuia în mod necesar să dea naștere producției mijloacelor de producție (sau s-o intensifice – este același lucru) pentru capitaliști : mașini, fier, cărbune etc. Concentrarea producției a ridicat productivitatea muncii, a înlocuit munca manuală cu munca mașinilor și a aruncat afară un anumit număr de muncitori. Pe de altă parte, s-a dezvoltat și producția mașinilor, precum și a altor mijloace de producție, transformate de capitaliști în capital constant, care începe acum să crească mai repede decât cel variabil. Dacă am compara, de pildă, perioada a 4-a cu perioada a 6-a, ar rezulta că producția mijloacelor de producție a crescut de $1\frac{1}{2}$ ori (deoarece în primul caz avem 2 întreprinderi capitaliste care au nevoie de mărirea capitalului constant, iar în al doilea caz – 3) ; dacă am compara această creștere cu creșterea producției obiectelor de consum, am vedea tocmai că producția mijloacelor de producție crește mai repede, lucru despre care am vorbit mai sus.

Tot sensul și toată semnificația acestei legi a creșterii mai rapide a mijloacelor de producție constă tocmai în faptul că înlocuirea muncii manuale prin munca mașinilor, și în general progresul tehnicii în condițiile industriei mecanizate, necesită o dezvoltare mai intensă a industriei carbonifere și a industriei fierului, aceste adevărate „mijloace de producție în vederea producerii mijloacelor de producție“. Că referențul n-a înțeles sensul acestei legi și că, absorbit de schemele care înfățișează procesul, n-a observat conținutul real al procesului se vede limpede din următoarea sa declarație : „Unui om neinițiat, această producție a mijloacelor de producție în vederea producerii mijloacelor de producție i se pare cu totul absurdă, dar și [sic !] obiceiul lui Pliușkin * de a strânge bani pentru bani era de asemenea (? ! !) un proces cu totul absurd. Nici aceia și nici acesta nu știu ce fac“. Narodnicii se străduiesc să demonstreze tocmai acest lucru : absurditatea capitalismului rus, care ar ruina poporul, dar nu ar da o organizare superioară a producției. Bineînțeles, astea sînt basme. În înlocuirea muncii manuale prin munca mașinilor nu este nimic „absurd“ ; dimpotrivă, tocmai în aceasta constă toată acțiunea progresistă a tehnicii create de oameni. Cu cît tehnica se dezvoltă mai mult, cu atît este mai mult eliminată munca manuală a omului, fiind înlocuită printr-o serie de mașini tot mai complexe : în producția generală a țării, mașinile și obiectele necesare pentru fabricarea lor ocupă un loc tot mai important **.

Aceste trei concluzii trebuie completate cu încă două observații.

În primul rînd, cele expuse nu infirmă cîtuși de puțin „contradicția din modul capitalist de producție“ despre care Marx spune următoarele : „În calitate de cumpărători de marfă, muncitorii prezintă o importanță pentru piață, dar în calita-

* Pliușkin — personaj din poemul lui Gogol „Suflete moarte“. — *Nota trad.*

** De aceea se înțelege că este greșit să se împartă dezvoltarea capitalismului în dezvoltare în lărgime și dezvoltare în adîncime : întreaga dezvoltare se desfășoară în mod egal pe seama diviziunii muncii ; o deosebire „esențială“ între aceste momente nu există. Deosebirea care într-adevăr există între ele se reduce la diferitele stadii ale progresului tehnicii. Stadiile inferioare ale dezvoltării tehnicii capitaliste — cooperarea simplă și manufactura — nu cunosc încă producția mijloacelor de producție în vederea producerii mijloacelor de producție : aceasta apare și ajunge la o dezvoltare uriașă numai în faza superioară, aceea a marii industriei mecanizate.

tea de vânzători ai mărfii lor – forța de muncă – societatea capitalistă are tendința de a le impune un preț minim pentru forța de muncă“. („Kapital“, Bd. II, S. 303, No. 32 *). Am arătat mai sus că în societatea capitalistă nu poate să nu crească și partea producției sociale care produce obiecte de consum. Dezvoltarea producției mijloacelor de producție nu face decât să atenueze contradicția arătată, dar nu o lichidează. Ea poate fi înlăturată numai o dată cu înlăturarea modului de producție capitalist însuși. Dar, se înțelege de la sine că a vedea în această contradicție o piedică pentru dezvoltarea deplină a capitalismului în Rusia (așa cum le place narodnicilor să vadă) este cu totul absurd ; de altfel, lucrul acesta este arătat destul de limpede chiar în schemă.

În al doilea rînd, atunci cînd analizăm raportul dintre creșterea capitalismului și creșterea „pieței“, nu putem pierde din vedere adevărul neîndoielnic că dezvoltarea capitalismului aduce cu sine în mod inevitabil o creștere a nivelului trebuințelor întregii populații și a proletariatului muncitoresc. Această creștere se produce în genere prin intensificarea schimburilor de produse, care duce la contacte mai frecvente între locuitorii orașului și locuitorii satului, între locuitorii diferitelor regiuni geografice etc. La aceasta duce și aglomerarea, concentrarea proletariatului muncitoresc, care face să crească gradul lui de conștiință și sentimentul de demnitate umană și-i dă posibilitatea să lupte cu succes împotriva tendințelor de jaf ale rînduieilor capitaliste. Această lege a creșterii trebuințelor s-a manifestat cu toată vigoarea în istoria Europei – să comparăm, de pildă, pe proletarul francez de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea cu cel de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, sau pe muncitorul englez din 1840–1850 ** cu cel din zilele noastre. Aceeași lege acționează și în Rusia : dezvoltarea rapidă a economiei bazate pe producția de mărfuri și a capitalismului în epoca de după reformă a determinat și creșterea nivelului trebuințelor „țăranimii“ : țărani au început să trăiască „mai curat“ (în ceea ce privește îmbrăcămintea, locuința etc.). Că acest fenomen – în-

* — „Capitalul“, vol. II, pag. 303, nota 32²³. — *Nota trad.*

** Comp. F. Engels : „Situția clasei muncitoare din Anglia în 1844“. Este vorba de cea mai îngrozitoare și neagră mizerie (în înțelesul textual al cuvîntului) și de completă decădere a sentimentului de demnitate umană.

contestabil progresist – se datorește tocmai capitalismului din Rusia și nicidecum vreunei alte cauze o dovedește chiar și faptul îndeobște cunoscut (semnalat de toți cercetătorii meșteșugurilor de la noi și gospodăriei noastre țărănești în general) că țăranii din localitățile industriale trăiesc mult „mai curat” decât țăranii care se ocupă numai cu agricultura și care aproape că n-au fost atinși de capitalism. Bineînțeles, fenomenul acesta se manifestă în primul rînd și cel mai lesne în însușirea laturii pur exterioare, de suprafață a „civilizației”, dar numai niște reacționari declarați, de teapa d-lui V.V., sînt în stare să deplîngă acest fenomen și să nu vadă în el altceva decît „decădere”.

VII

Pentru a înțelege în ce constă de fapt „problema piețelor”, cel mai bine va fi să comparăm ideea narodnicistă cu ideea marxistă despre procesul ilustrat în schema 1 (despre schimbul dintre capitaliștii din compartimentul *A* și producătorii direcți din compartimentul *W*) și în schema a 2-a (despre transformarea gospodăriei naturale a celor 6 producători în gospodărie capitalistă).

Dacă acceptăm schema 1, nu vom putea să ne explicăm nimic. De ce se dezvoltă capitalismul? de unde vine el? El apare ca ceva „întîmplător”; apariția lui este atribuită fie faptului că „*n o i* n-am mers pe calea pe care trebuia să mergem”..., fie faptului că a fost „sădit” de autorități. De ce „sărăcește masa”? Nici la această întrebare schema nu dă un răspuns, iar narodnicii, în loc să dea un răspuns, caută să se eschiveze prin cîteva fraze sentimentale despre „orînduirea consfințită de veacuri”, despre abaterea de la drumul cel drept și alte fleacuri, în care faimoasa „metodă subiectivă în sociologie” este atît de inventivă.

Incapacitatea de a explica capitalismul și faptul că în locul studierii și lămuririi realităților se dă preferință utopiilor, duc la negarea însemnătății și forței capitalismului. Ca și cum el ar fi un bolnav incurabil, care nu are de unde să soarbă puteri pentru a se dezvolta! Și dacă spunem că el se poate dezvolta pe seama producției „mijloacelor de producție în vederea producerii mijloacelor de producție”, vom

aduce o ameliorare cu totul neînsemnată, aproape imperceptibilă, în situația acestui bolnav. Căci pentru aceasta este nevoie de dezvoltarea tehnicii capitalismului * ; or, „noi vedem“ că tocmai această dezvoltare nu există. Pentru aceasta capitalismul trebuie să cuprindă întreaga țară ; or, noi vedem că „lucrurile nu pot ajunge cu nici un chip pînă la generalizarea capitalismului“.

Dimpotrivă, dacă vom accepta schema a 2-a, atunci nici dezvoltarea capitalismului și nici sărăcirea poporului nu ne vor mai apare ca ceva întîmplător. Ele însoțesc în mod necesar creșterea economiei producătoare de mărfuri, bazată pe diviziunea muncii sociale. Problema pieței este eliminată cu desăvîrșire, deoarece piața nu este altoeva decît expresia acestei diviziuni a muncii și a producției de mărfuri. Dezvoltarea capitalismului ne apare nu numai ca posibilă [ceea ce, în cel mai bun caz **, ar fi putut dovedi referentul], dar și necesară, pentru că progresul tehnicii, din moment ce economia socială se bazează pe diviziunea muncii și pe forma marfă a produsului, nu poate să nu ducă la întărirea și adîncirea capitalismului.

Se pune acum întrebarea : de ce trebuie să acceptăm tocmai cea de-a doua concepție ? În ce constă criteriul justeții ei ?

În fapte din realitatea economică a Rusiei de astăzi.

Centrul de greutate al celei de-a 2-a scheme este trecerea de la economia bazată pe producția de mărfuri la economia capitalistă, diferențierea producătorilor de mărfuri în capitaliști și proletariat. Și dacă cercetăm fenomenele economiei sociale actuale din Rusia, vedem că locul principal îl ocupă tocmai *diferențierea* micilor noștri producători. Dacă luăm pe țărani-agricultori, constatăm că, pe de o parte, țărani în masă lasă în părăsire pămînturile, își pierd independența economică și se transformă în proletari, iar pe de altă parte, țărani își largesc în permanență arăturile și trec la o mai bună cultivare a pămîntului. Pe de o parte, țărani își pierd inventarul agricol (viu și mort), iar pe de altă parte țărani își procură inventar perfecționat, încep să cumpere mașini etc. [Comp. V.V. „Tendințe progresiste în gospodă-

* Adică înlocuirea unităților industriale mici prin unități mari, eliminarea muncii manuale de către munca mașinilor.

** Adică în cazul cînd ar fi apreciat și ar fi înțeles în mod just importanța producției mijloacelor de producție.

ria țărănească"]. Pe de o parte, țăranii își părăsesc pământul, își vînd loturile, le dau în arendă, iar pe de altă parte tot țăranii iau în arendă loturi și cumpără cu nesăț terenurile aflate în proprietate privată. Toate acestea sînt fapte * îndeobște cunoscute și de multă vreme stabilite, fapte a căror singură *explicație* o constituie legile economiei bazate pe producția de mărfuri, care determină diferențierea și a țăranimii noastre „din obște” în burghezie și proletariat. Dacă luăm meșteșugarii, constatăm că în epoca de după reformă nu numai că au apărut noi meșteșuguri și s-au dezvoltat mai rapid cele vechi [fenomenul acesta este rezultatul diferențierii țăranimii, despre care am vorbit cu cîteva rînduri mai sus, rezultatul diviziunii sociale a muncii, care progresează **], dar că, în afară de aceasta, masa meșteșugarilor sărăcea tot mai mult, cădea într-o stare de mizerie și-și pierdea independența economică, în timp ce o minoritate infimă se îmbogățea pe spinarea acestei mase, strîngea capitaluri enorme și se transforma în scupșoci, care acaparau desfacerea și care în marea majoritate a meșteșugurilor de la noi organizau în cele din urmă *un sistem pur capitalist de mare producție la domiciliu*.

Existența acestor două curențe diametral opuse în rîndurile micilor noștri producători arată în mod concret că capitalismul și sărăcirea masei nu numai că nu se exclud, ci, dimpotrivă, se condiționează reciproc, și dovedește fără putință de tăgadă că, chiar în momentul de față, capitalismul constituie principala temelie a vieții economice a Rusiei.

Iată de ce nu va fi un paradox dacă vom spune că rezolvarea „problemei piețelor” rezidă tocmai în faptul diferențierii țăranimii.

Trebuie să observăm de asemenea că însuși modul (curent) de a pune faimoasa „problemă a piețelor” ascunde o serie de absurdități. Formularea obișnuită (vezi § I) se bazează pur și simplu pe presupunerile cele mai neverosimile: că rîndurile economice ale societății s-ar putea crea sau desființa prin voința unui grup oarecare de persoane — prin voința

* Țăranii înșiși au dat acestui proces denumirea foarte nimerită de „desfărînire”. [Vezi „Analele agricole ale guberniei Nijni-Novgorod pe anul 1892”, N.-N., 1893, Partea a III-a, pag. 186—187].

** Ignorarea acestui fenomen constituie una din cele mai mari greșeli teoretice ale d-lui Nikolai—on.

„intelectualității“ sau a „guvernului“ (pentru că altfel nici nu s-ar putea pune întrebări ca : „poate“ oare capitalismul să se dezvolte ? „trebuie“ oare Rusia să treacă prin capitalism ? „se cuvine“ oare să menținem obștea ? etc.) -, că capitalismul ar exclude sărăcirea poporului, că piața ar fi ceva separat și independent de capitalism, o condiție deosebită a dezvoltării sale.

Fără a corija aceste absurdități, problema nu poate fi rezolvată.

Să ne închipuim, într-adevăr, că la întrebarea : „poate oare capitalismul să se dezvolte în Rusia când masa poporului este săracă și sărăcește tot mai mult ?“, cineva s-ar gândi să răspundă astfel : „Da, poate, deoarece capitalismul nu se va dezvolta pe seama obiectelor de consum, ci pe seama mijloacelor de producție“. Este evident că la baza acestui răspuns stă ideea absolut justă că creșterea productivității globale a unei națiuni capitaliste are loc mai ales pe seama mijloacelor de producție (adică mai mult pe seama mijloacelor de producție decât a obiectelor de consum), dar este și mai evident că un astfel de răspuns nu ne va apropia nici cu un pas de rezolvarea problemei, tot așa cum nu se poate trage o concluzie justă dintr-un silogism atunci când premisa minoră e justă, iar cea majoră e absurdă. Un astfel de răspuns (repet) presupune că capitalismul se dezvoltă, cuprinde întreaga țară, trece la o fază tehnică superioară (marea industrie mecanizată), pe când întrebarea este construită tocmai pe negarea posibilității dezvoltării capitalismului și a înlocuirii micii producții prin marea producție.

„Problema piețelor“ trebuie să fie deplasată din sfera speculațiilor sterile cu privire la „ceea ce este posibil“ și „ceea ce trebuie“ pe terenul realității, pe terenul studierii și *explicării* modului în care se formează rînduilele economice în Rusia și de ce se formează ele tocmai așa și nu altfel.

Mă voi limita să citez unele exemple din materialul de care dispun, pentru a arăta în mod concret care anume date stau la baza expunerii precedente.

Pentru a arăta diferențierea micilor producători și a dovedi că în rîndurile lor se desfășoară nu numai un proces de sărăcire, ci și un proces de formare a unei gospodării burgheze (relativ) mari, voi cita date privitoare la trei județe prin

excelență agricole din Rusia europeană și care fac parte din guberniile diferite : județul Dneprovsk din gubernia Taurida, județul Novouzensk din gubernia Samara și județul Kamișin din gubernia Saratov. Datele sînt luate din culegerile de statistică ale zemstvelor. Pentru a preveni eventualele obiecții, în sensul că județele alese nu sînt tipice (în regiunile noastre periferice, care aproape nu au cunoscut iobăgia și care au fost populate în considerabilă măsură în condițiile rînduieiilor „libere“ de după reformă, procesul diferențierii s-a desfășurat într-adevăr mai rapid decît la centru), voi spune următoarele :

1) Din cele trei județe de pe continent ale guberniei Taurida a fost ales județul Dneprovsk pentru motivul că este un județ pur rusesc [numai 0,6% sînt gospodăriile ale coloniștilor] și este populat de țărani care stăpînesc pămîntul în obște.

2) Pentru județul Novouzensk au fost luate numai datele privitoare la populația rusă (care stăpînește pămîntul în obște) [vezi „Culegere de date statistice cu privire la județul Novouzensk“, pag. 432-439. Rubrica a], fără a include pe așa-ziii „hutoreni“, adică pe țărani din obște care au părăsit obștea și s-au stabilit separat pe pămînt cumpărat sau luat în arendă. Dacă am fi adăugat pe acești adevărați reprezentanți ai gospodăriei de tipul fermei *, procesul de diferențiere ar fi fost accentuat în mod considerabil.

3) Pentru județul Kamișin au fost luate numai datele privitoare la populația velicorusă (care stăpînește pămîntul în obște), [vezi schema de la pag. 107. - *Nota trad.*].

În culegeri împărțirea în grupuri s-a făcut în felul următor : în județul Dneprovsk după numărul descatinelor de suprafață cultivată care revin de gospodărie, iar în celelalte după numărul vitelor de muncă.

Grupul *sărac* cuprinde - în județul Dneprovsk - gospodăriile care nu cultivă nimic și cele care cultivă pînă la 10 desetine de gospodărie ; în județele Novouzensk și Kamișin - gospodăriile fără vite de muncă și cele cu 1 vită de muncă. Grupul *mijlociu* cuprinde gospodăriile cu o suprafață

* Într-adevăr, 2.294 de hutoreni au 123.252 de desetine de suprafață cultivată (adică cîte 53 de desetine în medie de gospodar). Ei au 2.662 de muncitori salariați (și 234 de muncitoare) și mai mult de 40.000 de cai și boi. Au foarte multe unelte perfecționate : vezi pag. 453 din „Culegerea de date statistice cu privire la județul Novouzensk“.

Grupuri de țărani după starea materială	Jud. Dneprovsk					Jud. Novouzensk					Jud. Kamîșin				
	Numărul gospodăriilor	in %	Numărul deosecitinelor de suprafață cultivată	în %	Revin la 1 gospodărie de suprafață cultivată	Numărul gospodăriilor	în %	Numărul deosecitinelor de suprafață cultivată	în %	Revin la 1 gospodărie de suprafață cultivată	Numărul gospodăriilor	in %	Numărul deosecitinelor de suprafață cultivată	în %	Revin la 1 gospodărie de suprafață cultivată
Grupul sărac	7.800	40	38.439	11	4,8	10.504	37	36.007	8	3,4	9.313	54	29.194	20	3,1
Grupul mijlociu	8.234	42	137.344	43	16,6	10.757	38	128.986	29	12	4.980	29	52.735	35	10,6
Grupul înstărit	3.643	18	150.614	46	41,3	7.015 ²⁴	25	284.069	63	40,5	2.881	17	67.844	45	23,5
<i>Total</i>	19.757	100	326.397	100	17,8	28.276	100	449.062	100	15,9	17.174	100	149.773 ²⁵	100	8,7

cultivată de 10-25 de deseatine de gospodărie în județul Dneprovsk ; în județul Novouzensk – gospodăriile cu 2-4 vite de muncă ; în județul Kamișin – gospodăriile cu 2-3 vite de muncă. Grupul *înstărit* cuprinde gospodăriile cu o suprafață cultivată de peste 25 de deseatine (județul Dneprovsk) sau care au mai mult de 4 vite de muncă de gospodărie (județul Novouzensk) și mai mult de 3 vite (județul Kamișin).

Din aceste date se vede clar că în rîndurile țărănimii noastre agricole și ale celei care posedă pămîntul în obște nu are loc un proces de sărăcire și de ruinare în general, ci un proces de diferențiere în burghezie și proletariat. O imensă masă de țărani (grupul sărac) – în medie circa $\frac{1}{2}$ – își pierde independența economică. În mîinile ei nu se mai află decît o pîrticică infimă din întreaga economie agricolă a țăranilor localnici – vreo $13\frac{0}{10}$ (în medie) din suprafața cultivată ; de gospodărie revin 3-4 deseatine de suprafață cultivată. Pentru a ne putea da seama ce înseamnă o asemenea suprafață cultivată, vom arăta că în gubernia Taurida, de pildă, o gospodărie țărănească are nevoie de o suprafață cultivată de 17-18 deseatine* ca să se poată întreține exclusiv din gospodăria sa agricolă de sine stătătoare, fără a recurge la așa-zisele „cîștiguri în afară”. Este limpede că țăranii din grupul inferior în cea mai mare măsură își cîștigă existența nu din gospodăria lor, ci din cîștiguri în afară, adică din vînzarea forței lor de muncă. Și dacă vom cerceta date mai amănunțite care caracterizează situația țăranilor din acest grup, vom vedea că tocmai el este acela care furnizează cel mai mare contingent de țărani care și-au lăsat în părăsire gospodăria, care dau în arendă loturile, care n-au inventar agricol și care pleacă să-și cîștige existența în afară. Țăranii din acest grup sînt reprezentanții proletariatului nostru de la sate.

Dar, pe de altă parte, din rîndurile aceluiași țărani care posedă pămîntul în obște se desprinde un grup cu totul diferit, avînd un caracter diametral opus. Țăranii din grupul superior au o suprafață cultivată de 7-10 ori mai mare decît aceea a țăranilor din grupul inferior. Dacă comparăm aceste

* În guberniile Samara și Saratov această normă va fi o dată și jumătate mai mică, dat fiind că nivelul stării materiale al populației de aici este mai scăzut.

suprafețe cultivate (23-40 de desetine de gospodărie) cu numărul „normal“ de desetine cultivate care permit unei familii să trăiască fără lipsuri numai din gospodăria ei agricolă, vom vedea că ele întrec de 2-3 ori pe acestea din urmă. Este limpede că această țărănime se ocupă cu agricultura pentru a realiza venituri, pentru a face comerț cu cereale. Ea adună economii serioase și le folosește pentru îmbunătățirea gospodăriei și a metodelor de cultură, introduce, de pildă, mașini agricole și unelte perfecționate : de pildă, în județul Novouzensk, în general, 14⁰/₀ din numărul țăranilor au unelte agricole perfecționate ; printre țăranii din grupul superior însă, procentul celor care au unelte perfecționate este de 42⁰/₀ (astfel încît țăranilor din grupul superior le revine 75⁰/₀ din numărul total al gospodăriilor din județ care au unelte agricole perfecționate) și în mîinile lor sînt concentrate 82⁰/₀ din numărul total al uneltelor perfecționate de care dispune „țărănimea“ *. Țăranii din grupul superior nu mai sînt în stare să facă față muncilor agricole cu propriile lor forțe de muncă și de aceea recurg la angajarea de muncitori : de pildă, în județul Novouzensk 35⁰/₀ din țăranii din grupul superior țin muncitori salariați permanenți (fără a socoti pe cei care sînt angajați, de pildă, în perioada secerișului etc.) ; la fel stau lucrurile și în județul Dneprovsk. Într-un cuvînt, țăranii din grupul superior nu sînt, fără îndoială, altceva decît burghezii. Forța lor nu se mai bazează pe jefuirea altor producători (ca forța cămătarilor și a „chiaburilor“), ci pe organizarea ** de sine stătătoare a producției ; în mîinile acestui grup, care nu reprezintă decît $\frac{1}{5}$ din întreaga țărănime, este concentrată mai mult de $\frac{1}{2}$ din întreaga suprafață cultivată [iau cifra medie generală pentru toate trei județe]. Dacă luăm în considerație faptul că productivitatea muncii (adică recoltele) este incomparabil mai mare la acești țărani decît la proletarii din grupul inferior, care lucrează în mod cu totul primitiv pămîntul, nu putem să nu tragem concluzia că în producția de cereale principalul motor este burghezia sătească.

* În total, pe județ, țărănimea are 5.724 de unelte perfecționate.

** Bazată, bineînțeles, tot pe jaf, dar nu pe jefuirea producătorilor de sine stătători, ci pe jefuirea muncitorilor.

Ce influență trebuia deci să exercite această scindare a țărănimii în burghezie și proletariat [narodnicii nu văd în acest proces nimic în afară de „sărăcirea masei“] asupra mărimii „pieței“, adică asupra mărimii acelei părți de cereale care se transformă în *marfă*? Este clar că această parte trebuia să crească în mod considerabil, pentru că țăranii din grupul superior dispuneau de mari cantități de cereale, care depășeau cu mult nevoile lor proprii, și aceste cereale luau drumul pieței; pe de altă parte, cei din grupul inferior erau nevoiți să mai cumpere cereale cu mijloacele bănești realizate din cîștigurile din afară.

Pentru a prezenta date precise în această problemă, va trebui de data aceasta să recurgem nu la culegerile de statistică ale zemstvelor, ci la lucrarea lui V. E. Postnikov: „Gospodăria țărănească din sudul Rusiei“. Postnikov descrie, pe baza datelor statistice ale zemstvelor, gospodăria țărănească din cele trei județe de pe continent ale gubernici Taurida (Berdeansk, Melitopol și Dneprovsk) și analizează această gospodărie în cadrul diferitelor grupuri de țărani [împărțiți în 6 categorii după întinderea suprafeței cultivate: 1) țărani care nu cultivă nimic; 2) care cultivă pînă la 5 deseatine; 3) de la 5 la 10 deseatine; 4) de la 10 la 25 de deseatine; 5) de la 25 la 50 de deseatine și 6) peste 50 de deseatine]. Cercetînd relațiile cu piața ale diferitelor grupuri, autorul împarte suprafața cultivată a fiecărei gospodării agricole în următoarele 4 părți: 1) *suprafața gospodărească* – așa numește Postnikov acea parte din suprafața cultivată care furnizează sămînța necesară pentru semănat; 2) *suprafața de alimentare* – care dă cereale necesare întreținerii familiei țăranului și a lucrătorilor; 3) *suprafața furajeră* – care dă nutreț pentru vitele de muncă, și, în sfîrșit 4) *suprafața comercială sau pentru piață* – care dă produsul ce se transformă în marfă și se vinde pe piață. Se înțelege că numai această din urmă suprafață dă un venit *în bani*, pe cînd celelalte dau un venit în natură, adică dau un produs care se consumă chiar în gospodărie.

Calculînd întinderea fiecăreia din aceste suprafețe în cadrul diferitelor grupuri de țărani, Postnikov dă următorul tabel:

	Din 100 deseatine de suprafață cultivată revine pentru suprafața				Se realizează venit în bani		În cele trei județe din gubernia Taurida		Întinderea medie a suprafeței cultivate în fiecare grup
	gospodă-rească	de ali-mentare	furajeră	comerci-ală	la 1 des. de supra-față cul-tivată	la 1 gos-podărie	Numărul de deseatine de suprafață cultivată	Lin care su-prața co-mercială	
					(ruble)				
Cei care cultivă pînă la 5 des.	6	90,7	42,3	-39	-	-	34.070	-	3,5 des.
„ „ 5-10 „	6	44,7	37,5	+11,8	3,77	30	140.426	16.851	8 „
„ „ 10-25 „	6	27,5	30	36,5	11,68	191	540.093	194.433	16,4 „
„ „ 25-50 „	6	17,0	25	52	16,64	574	494.095	256.929	34,5 „
„ peste 50 „	6	12,0	21	61	19,52	1.500	230.583	140.656	75 „
<i>Total</i>	6			42			1.439.267	608.869	17-18 des.

Notă la tabel :

1) Postnikov nu dă penultima rubrică; ea a fost calculată de mine.

2) Postnikov stabilește mărimea venitului în bani, presupunînd că întreaga suprafață comercială este însămințată cu grîu și calculînd recolta medie la hectar și valoarea medie a cerealelor.

Din aceste date vedem că, cu cît o gospodărie devine mai mare, cu atît mai mult capătă ea un caracter de gospodărie producătoare de marfă, cu atît mai mare este partea de cereale pe care o produce pentru vînzare [12-36-52-61% pe grupuri]. Principalii cultivatori, țărani din cele două grupuri superioare (ei dețin mai mult de $\frac{1}{2}$ din întreaga suprafață cultivată), vînd mai mult de jumătate din întregul lor produs agricol [52 și 61%].

Dacă n-ar exista scindarea țărănimii în burghezie și proletariat, dacă, cu alte cuvinte, suprafața cultivată ar fi repartizată în mod „egalitar“ între toți „țăranii“, atunci toți țărani ar face parte din grupul mijlociu (care cultivă 10-25 de deseatine), și pe piață ar intra numai 36% din totalul producției de cereale, adică produsul a 518.136 de deseatine însămințate (36% din 1.439.267 = 518.136). Acum însă, după cum se poate vedea din tabel, pe piață intră 42% din întreaga producție de cereale, produsul a 608.869 de deseatine. Așadar, „sărăcirea masei“, decăderea totală a gospodăriei la 40% din țărani (grupul sărac, adică cel care cultivă pînă la 10 deseatine) și formarea unui proletariat sătesc au făcut ca pe piață să fie aruncat produsul a 90.000* de deseatine cultivate.

Nu vreau nicidecum să afirm că mărirea „pieței“ ca urmare a diferențierii țărănimii s-ar mărgini numai la aceasta. Nici pe departe. Am văzut, de pildă, că țărani introduc unelte perfecționate, adică folosesc economiile lor pentru „producția mijloacelor de producție“. Am văzut că, în afară de cereale, a intrat pe piață și o altă marfă – forța de muncă a omului. Eu nu menționez toate acestea numai pentru că prin acest exemplu urmăresc un scop special și limitat : să dovedesc că la noi în Rusia sărăcirea masei duce într-adevăr la întărirea economiei bazate pe producția de mărfuri și a economiei capitaliste. Intenționat am ales un astfel de produs cum sînt cerealele, care pretutindeni și întotdeauna este atras cel mai tîrziu și cel mai lent în circulația mărfurilor. De aceea și regiunea aleasă a fost o regiune prin excelență agricolă.

* 90.733 de deseatine = 6,3% din întreaga suprafață cultivată.

Voi lua acum un alt exemplu, care se referă la o regiune pur industrială, gubernia Moscova. Gospodăria țărănească este descrisă de statisticienii zemstvei în volumele al VI-lea și al VII-lea ale „Culegerii de date statistice cu privire la gubernia Moscova“, care conțin un număr de studii excelente despre industria meșteșugărească. Mă voi mărgini să reproduc un singur pasaj din studiul „*Meșteșugul dantelăriei*“*, care explică cum și de ce în epoca de după reformă meșteșugurile țărănești s-au dezvoltat în ritm deosebit de rapid.

Meșteșugul dantelăriei a apărut între 1820 și 1830 în două sate învecinate din plasa Voronov, județul Podolsk. „Între 1840 și 1850 acest meșteșug începe să se extindă lent în alte sate situate în apropiere, deși tot nu cuprinde încă o regiune mare. Dar, începînd cu perioada 1860–1870, și mai ales în ultimii 3-4 ani, el se răspîndește repede în împrejurimi“.

Din cele 32 de localități rurale în care există acest meșteșug în momentul de față, el a apărut

în	2	localități rurale	–	în	1820
„	4	„	„	–	„ 1840
„	5	„	„	–	„ 1860–1870
„	7	„	„	–	„ 1870–1875
„	14	„	„	–	„ 1876–1879

„Dacă vom căuta să pătrundem cauzele care dau naștere unui astfel de fenomen – spune autorul studiului –, adică fenomenului răspîndirii extraordinar de rapide a acestui meșteșug tocmai în ultimii ani, vom vedea că, pe de o parte, în cursul acestei perioade condițiile de trai ale țăranilor s-au înrăutățit în mod simțitor, iar pe de altă parte trebuințele populației – ale acelei părți din populație care se află în condiții mai prielnice – au crescut în mod simțitor.“

În sprijinul afirmației sale autorul citează următoarele date luate din statistica zemstvei guberniei Moscova, date pe care le reproduc sub formă de tabel**.

* „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova“. Secțiunea statistică economică. Vol. VI, partea a II-a. Meșteșugurile din gubernia Moscova, partea a II-a, Moscova, 1880.

** Am omis datele privitoare la repartizarea vacilor (concluzia este aceeași) și am adăugat calculele în procente.

Plasa Voronov, județul Podolsk:

In plasa Voronov	Numărul țăranilor	Numărul de		Reveneau la 100 de persoane de ambele sexe		Numărul țăranilor					Numărul de cai la țăranii				Numărul țăranilor cu lot				
		cai	vacii	cai	vacii	vite mici	fără cai	cu 1 cal	cu 2 cai	cu 3 cai	cu mai mult de 3 cai	cu 1 cal	cu 2 cai	cu 3 cai	cu mai mult de 3 cai	Total	care își lucrează lotul		care nu se ocupă cu agricultura
																	singuri	prin angajare	
În 1869 erau	1.233	1.473	1.472	22	22	30	276 22%	567 46%	298 24%	70 6%	22 2%	567 39%	506 40%	210 14%	100 7%	1.067	900 84%	92 9%	75 7%
În 1877 erau	1.244	1.607	1.726	25	27	38	319 26%	465 37%	313 25%	95 8%	52 4%	465 29%	626 39%	285 18%	231 14%	1.166	965 82,5%	5 0,5%	196 17%

„Aceste cifre – continuă autorul – arată în chip grăitor că în această plasă numărul *total* al cailor, vacilor și vitelor mici a crescut, dar de îmbunătățirea stării materiale au avut parte numai unele persoane, și anume cele din categoria țărănilor care au câte 2–3 și mai mulți cai...

...Vedem, prin urmare, că, paralel cu sporirea numărului de țărani care nu au nici vacă și nici cal, crește și numărul acelor care încetează să lucreze pământul : dacă nu sînt vite, nu există nici îngrășăminte în cantitate suficientă ; pământul este secătuit, nu mai merită să fie cultivat ; pentru a se întreține, pentru a-și întreține familia, pentru a nu muri de foame, nu este de ajuns ca numai bărbații să se îndeletnicească cu meșteșugurile – ei se îndeletniceau cu meșteșugurile și înainte, în timpul cînd nu erau ocupați cu muncile agricole –, trebuie ca și ceilalți membri ai familiei să caute cîștiguri în afară...

...Datele reproduse de noi în tabele ne-au arătat și un alt fenomen ; în aceste sate *a crescut* de asemenea numărul oamenilor care au câte 2–3 cai, vaci. Prin urmare, starea materială a acestor țărani s-a îmbunătățit ; or, totodată noi am declarat că «toate femeile și copiii din cutare sat se îndeletnicesc cu meșteșugurile». Cum se explică acest fenomen ?... Pentru a înțelege acest fenomen va trebui să vedem ce viață duc aceste sate, să cunoaștem mai de aproape cum trăiesc familiile țărănești, și atunci, poate, vom înțelege cauza acestei puternice tendințe spre producția de marfă pentru vînzare.

Nu ne vom apuca, firește, să cercetăm aici în mod amănunțit în ce împrejurări fericite se desprind încetul cu încetul din masa populației țărănești persoane, familii mai avute, datorită căror condiții se creează bunăstarea lor, precum și datorită căror condiții sociale această bunăstare, o dată apărută, poate să crească repede, și să crească într-atît încît o parte din locuitorii satului să se deosebească considerabil de cealaltă parte. E destul să urmărim acest proces și să scoatem în relief unul dintre fenomenele cele mai obișnuite în satul țărănesc. Într-un sat, un anumit țăran are printre consătenii săi faima unui om muncitor, sănătos, robust și nebăutor ; el are o familie numeroasă, în cea mai mare parte feciori, care se deosebesc și ei printr-o constituție robustă și prin porniri bune ; trăiesc cu toții laolaltă, nu se împart ; primesc un lot pentru 4–5 suflete. Se înțelege că pentru culti-

varea lui nu este nevoie chiar de toate brațele de muncă de care dispune familia. 2-3 dintre feciorii lui se îndeletnicesc în permanență cu vreun meșteșug fie în altă parte, fie chiar în sat, și numai în timpul cositului își lasă pentru scurtă vreme îndeletnicirile meșteșugărești și ajută familiei la muncile cîmpului. Câștigul diferiților membri ai familiei nu se fărîmîțează, ci este un bun comun ; dacă toate celelalte condiții sînt prielnice, acest câștig depășește considerabil cheltuielile pentru satisfacerea nevoilor familiei. Apar economiile, datorită cărora familia este în stare să se îndeletnicească cu meșteșugul în condiții mai bune : poate cumpăra materie primă cu bani peșin direct de la sursă, să vîndă marfa produsă atunci cînd are preț, poate să se dispenseze de mijlocirea diferiților «intermediari», negustori și negustorese etc.

Se ivește posibilitatea de a mai angaja 1-2 lucrători sau de a da de lucru la domiciliu țărănilor săraci, care nu mai au posibilitatea de a avea o îndeletnicire de sine stătătoare. Datorită acestor condiții, precum și altora de același fel, familia avută despre care am vorbit are posibilitatea să obțină profit nu numai de pe urma muncii ei proprii. Nu ne referim aici, bineînțeles, la acele cazuri cînd din mijlocul unor astfel de familii se ridică indivizi cărora li se spune chiaburi, lipitori ale satelor, ci analizăm numai fenomenele cele mai obișnuite din rîndurile populației țărănești. Tabelele cuprinse în volumul al II-lea al Culegerii și în partea 1 a volumului al VI-lea arată limpede că, pe măsură ce se înrăutățește situația unei părți a țărănimii, crește în majoritatea cazurilor bunăstarea altei părți, a unei părți mici a ei sau a unor indivizi izolați.

Pe măsură ce îndeletnicirile meșteșugărești se răspîndesc, legăturile cu lumea din afară, cu orașul, în cazul de față cu Moscova, devin mai frecvente, și unele obiceiuri moscovite pătrund încetul cu încetul în sat și se manifestă la început tocmai în aceste familii mai înstărite. Își procură un samovar, vase de sticlă și faianță, îmbrăcăminte «mai curată». Dacă în cazul bărbatului această curățenie a îmbrăcămînții se manifestă la început prin aceea că în loc de opinci va purta cizme, la femei ghetele și cizmulițele desăvîrșesc, ca să zicem așa, o îmbrăcăminte mai curată ; ele se simt în primul rînd

atrasede de stambă de culoare vie și pestriță, basmale, șaluri imprimate de lână și alte minunății...

...În familia țărănească se obișnuiește «de cînd lumea» ca femeia să-și îmbrace bărbatul, copiii și pe ea însăși... Cît timp semănau ei înșiși în, cheltuiau mai puțini bani pentru a cumpăra pînză și obiecte necesare pentru îmbrăcăminte, iar banii aceștia și-i procurau din vînzarea gănilor, ouălor, ciupercilor, fructelor, a unui ghem de ață rămas neîntrebuințat sau a unei bucăți de pînză care prisosea. Tot restul se producea în casă. Tocmai aceste condiții, adică producția casnică a tuturor obiectelor care se cereau țărâncelor, precum și faptul că această muncă le absorbea tot timpul cît nu erau ocupate cu muncile agricole, explică în cazul de față de ce în satele din plasa Voronov meșteșugul dantelăriei s-a dezvoltat extrem de lent. La împletitul dantelelor lucrau mai ales fetele din familiile mai înstărite sau din familiile mai numeroase, unde nu era nevoie ca toate femeile din familia respectivă să se ocupe cu torsul inului și cu țesutul pînzei. Dar stambele imprimate și neimprimate ieftine au început să înlătore încetul cu încetul pînza ; la aceasta s-au mai adăugat și alte condiții : ba nu se făcea inul, ba îi venea chef să-i coasă bărbatului o cămașă roșie, iar pentru ea o rochie mai de găteală, și iată că încetul cu încetul obiceiul de a țese în casă diferite pînzeturi și basmale pentru îmbrăcăminte țărănească este înlăturat sau se restrînge foarte mult. Și îmbrăcăminte însăși se schimbă, în parte sub influența înlăturării țesăturilor de producție casnică și a înlocuirii lor prin țesături produse în fabrici...

...Așa se explică de ce majoritatea populației trebuie să tindă să producă marfă pentru vînzare, precum și atragerea chiar și a copiilor la această producție“.

Această povestire nemeșteșugită a unui observator atent dovedește în mod concret cum se desfășoară în rîndurile maselor noastre țărănești procesul diviziunii muncii sociale, cum duce aceasta la creșterea producției de mărfuri [deci și a pieței] și cum această producție de mărfuri duce de la sine, adică chiar prin forța acelor relații cu piața în care ea îl pune pe producător, la aceea că vînzarea-cumpărarea de forță de muncă umană devine „un fenomen dintre cele mai obișnuite“.

VIII

În încheiere poate că n-ar fi de prisos să ilustrăm problema controversată – prea încărcată, pare-se, cu abstracții, scheme și formule – prin analiza raționamentelor unuia dintre cei mai noi și mai de văză exponenți ai „concepțiilor curente“.

Mă refer la d-l Nikolai-on*.

El consideră că cea mai mare „piedică“ în calea dezvoltării capitalismului în Rusia este „restringerea“ pieței interne, „micșorarea“ puterii de cumpărare a țăranilor. Meșteșugurile, căpătînd un caracter capitalist – spune el –, au eliminat producția casnică a obiectelor destinate consumului lui propriu; țăranul este nevoit să-și cumpere îmbrăcăminte. Pentru a-și procura bani în acest scop, țăranul a început să-și extindă arăturile și, din cauză că loturile nu erau suficiente, a lărgit aceste arături dincolo de limitele pe care le presupune o gospodărie rațională; el a ridicat la o sumă scandalosă arenda pentru pămînt – și în cele din urmă s-a ruinat. Capitalismul și-a săpat singur mormîntul, a adus „economia populară“ la cumplita criză din 1891 și... s-a oprit, întrucît nu avea teren sub picioare, nu avea putere să continue „să meargă pe aceeași cale“. Dîndu-și seama că „*noi* ne-am abătut de la orînduirea populară consfințită de veacuri“, Rusia așteaptă tocmai acum... dispoziții din partea autorităților cu privire la „altoirea mării producții la obște“.

În ce constă absurditatea acestei teorii „veșnic noi“ (pentru *narodnicii* din Rusia)?

Oare în faptul că autorul ei nu înțelege înseamnăta „producției mijloacelor de producție pentru producerea mijloacelor de producție“? Desigur că nu. D-l Nik.-on cunoaște bine această lege și menționează chiar că ea s-a manifestat și la noi (pag. 186, 203–204). E drept că, datorită aptitudinii sale de a-și da la cap prin propriile sale contradicții, el uită uneori (vezi pag. 123) această lege, dar este limpede că îndreptarea unor asemenea contradicții n-ar îndrepta cîtuși

* Se înțelege că nici vorbă nu poate fi aici de o analiză a întregii sale opere – pentru aceasta ar fi nevoie de o lucrare specială –, ci numai de analiza *unuia* dintre argumentele sale preferate.

de puțin principalul raționament (citat mai sus) al autorului.

Absurditatea teoriei sale constă în faptul că el nu știe să explice capitalismul nostru și-și construiește raționamentele cu privire la el pe pure ficțiuni.

D-l Nik.—on privește „țărănimea“, care s-a ruinat din cauză că produsele de fabrică au eliminat produsele casnice, ca pe ceva omogen și solidar în interiorul ei, ca ceva care reacționează la orice fenomene din viață ca un singur om.

În realitate lucrurile nu stau de loc așa. Producția de mărfuri nici n-ar fi putut să apară în Rusia dacă unitățile producătoare (gospodăriile țărănești) n-ar fi fost izolate, și oricine știe că fiecare țăran al nostru gospodărește într-adevăr separat și independent de ceilalți ; el produce produse care intră în proprietatea sa particulară, pe riscul și răspunderea sa proprie ; el intră în relații cu „piața“ de unul singur.

Să vedem cum stau lucrurile în rîndurile „țărănimii“.

„Avînd nevoie de bani, țăranul extinde peste măsură arăturile și se ruinează“.

Dar numai țăranul înstărit, care are sămînță pentru însămînțări și suficient inventar viu și mort, poate să extindă arăturile. *Asemenea* țărani (și ei, după cum se știe, formează minoritatea) își măresc într-adevăr suprafața cultivată și-și extind pînă într-atît gospodăria, încît nici nu pot face față muncilor agricole fără a angaja muncitori. Majoritatea țăranilor însă nu este de loc în stare să-și satisfacă nevoia de bani prin extinderea gospodăriei, neavînd nici un fel de rezerve și nici mijloace de producție suficiente. Pentru a-și procura bani, un *astfel* de țăran caută „cîștiguri în afară“, adică nu mai duce pe piață produsul său, ci forța sa de muncă. Căutarea de cîștiguri în afară aduce, firește, după sine o nouă decădere a gospodăriei agricole, și acest țăran termină prin a da în arendă lotul unui membru bogat al aceleiași obști, care își rotunjește gospodăria și, se înțelege, nu consumă el însuși produsul rezultat de pe lotul luat în arendă, ci îl trimite pe *pieță*. Rezultatul este „sărăcirea poporului“, creșterea capitalismului și mărirea pieței. Dar, asta nu este tot. Țăranul nostru bogat căruia gospodăria sa agricolă lărgită îi ocupă tot timpul nu mai poate, așa cum

se întâmpla pînă acum, să producă singur pentru sine, hai să spunem, încălțăminte, îi convine mai curînd s-o cumpere. Cît privește pe țăranul sărăcit, și el este nevoit să cumpere încălțăminte : el n-o mai poate produce în gospodăria sa pentru simplul motiv că nu mai are o gospodărie proprie. Apare o cerere de încălțăminte și o ofertă de cereale, întrucît țăranul gospodar care îl înduioșează pe d-l V. V. prin mer-sul progresist al gospodăriei sale produce un surplus de cereale. Vecinii meșteșugari care produc încălțăminte ajung în aceeași situație ca și agricultorii de mai sus : pentru a putea cumpăra cereale pe care gospodăria sa care decade le produce în cantitate prea mică, trebuie să-și lărgească producția. Și iarăși, bineînțeles, producția și-o lărgește numai acel meșteșugar care are economii, adică unul care face parte din minoritate ; el capătă putința să mai angajeze muncitori sau să dea de lucru la domiciliu țăranilor săraci. Cît privește majoritatea meșteșugarilor, aceștia nici nu se pot gîndi la lărgirea stabilimentului lor ; ei vor fi bucuroși dacă scușci-cul îmbogățit le „va da de lucru“, adică dacă vor putea găsi un cumpărător pentru singura lor marfă – forța de muncă. Urmarea este tot sărăcirea poporului, creșterea capitalismului și mărirea pieței ; se dă un nou impuls dezvoltării și adîncirii mai departe a diviziunii sociale a muncii. Unde se va termina această mișcare ? Aceasta nimeni n-o poate spune, tot așa cum nimeni nu poate spune unde a început ea ; de altfel, lucrul acesta nici nu este important. Important este că în fața noastră avem un unic proces organic viu, procesul de dezvoltare a economiei bazate pe producția de mărfuri și de creștere a capitalismului. „Deșțărănirea“ de la sate ne arată începutul acestui proces, nașterea lui, primele lui faze ; marele capitalism de la orașe ne arată sfîrșitul acestui proces, tendințele lui. Încercați să rupeți aceste fenomene unul de altul, încercați să le analizați separat și independent unul de altul, și veți vedea că nu veți putea ajunge cu raționamentul vostru la nici o concluzie, că nu veți putea explica nici unul din aceste două fenomene, nici sărăcirea poporului și nici creșterea capitalismului.

De cele mai multe ori se întâmplă însă că autorii unor asemenea raționamente fără cap și fără coadă, nefiind în stare

să-și explice procesul, își întrerup cercetarea și declară că unul dintre cele două fenomene pe care ei deopotrivă nu le-au înțeles [și, desigur, tocmai fenomenul care contrazice „simțul moral dezvoltat al individului care gîndește critic“] este „absurd“, „întîmplător“, „atîrnă în aer“.

În realitate, bineînțeles, ceea ce „atîrnă în aer“ sînt propriile lor raționamente.

мисл. „Разрешивание“ в дуровъ показават
наше право свое право, заградението, ето
разни случаи; дуровъ кампанията в города
показават наше право свое право, ето
таждешко. Показуяне разубиват свои елени,
показуяне разубиват из оубитото и разуби-
сило дуровъ от дуровъ, — а вон не смарете в
свои разубивани елени конел ет кондани,
не смарете обидението на право дуровъ елени,
не, не обидението кондани, не дуровъ кампанията.

Туръ дуровъ еднакво показуяне елени
таждешко, ето обидението показуяне разубиват
наше право и дуровъ кондани, не дуровъ обидението
кондани, обидението кондани показуяне разубиват,
еднакво дуровъ, обидението кондани, ето елени.
не [показуяне кондани дуровъ елени не, кондани
показуяне обидението показуяне разубиват
кондани, обидението, кондани. в. дуровъ].

На кондани елени, показуяне, обидението в кондани
дуровъ еднакво кондани из обидението показуяне-

ми-30

CE SÎNT „PRIETENII POPORULUI“
ȘI CUM LUPTĂ EI ÎMPOTRIVA
SOCIAL-DEMOCRAȚILOR ?

(RĂSPUNS LA ARTICOLELE
IMPOTRIVA MARXISTILOR
PUBLICATE ÎN „RUSSKOE BOGATSTVO“) ²⁶

*Scris în primăvara și vara
anului 1894*

*Publicat în 1894 într-o ediție
șapirografiată*

*Se tipărește după textul
ediției șapirografiate din 1894*

PARTEA

I

„Russkoe Bogatstvo“²⁷ a pornit o campanie împotriva social-democraților. Încă anul trecut, unul dintre fruntașii acestei reviste, d-l N. Mihailovski, a anunțat în nr. 10 că ea va începe în curînd o „polemică“ împotriva „așa-zișilor marxiști sau social-democrați de la noi“²⁸. Apoi a apărut articolul d-lui S. Krivenko „Despre solitarii culți“ (în nr. 12) și cel al d-lui N. Mihailovski „Literatura și viața“ (în „R. B.“ din 1894, nr. 1 și 2). Cît despre propriile concepții ale revistei asupra realităților noastre economice, ele au fost expuse în mod cît se poate de complet în articolul d-lui S. Iujakov „Problemele dezvoltării economice a Rusiei“ (nr. 11 și 12). Acești domni, care pretind în general că înfățișează în revista lor ideile și tactica adevăraților „prieteni ai poporului“, sînt niște dușmani înverșunați ai social-democrației. Să încercăm deci să-i privim mai de aproape pe acești „prieteni ai poporului“, să analizăm critica pe care o fac ei marxismului, ideile lor, tactica lor.

D-l N. Mihailovski își concentrează atenția în primul rînd asupra bazelor teoretice ale marxismului, oprindu-se de aceea în mod special asupra analizei concepției materialiste a istoriei. Expunînd, în linii generale, conținutul vastei literaturi marxiste consacrate acestei doctrine, d-l Mihailovski își începe critica cu următoarea tiradă :

„În primul rînd – spune el – se pune de la sine întrebarea: în ce lucrare și-a expus Marx concepția sa materialistă asupra istoriei ? În «Capitalul» el ne-a dat un model de îmbinare

a forței logice cu erudiția, de studiere meticuloasă atît a întregii literaturi economice cît și a faptelor respective. El a scos la lumină teoreticieni ai științei economice uitați de mult sau necunoscuți azi de nimeni și n-a trecut cu vederea nici cele mai mici amănunte din rapoartele făcute de inspectorii de fabrică sau din depozitiile făcute de experți în fața diferitelor comisii speciale ; într-un cuvînt, a studiat cu meticulozitate un imens material factic, în parte spre a fundamenta și în parte spre a ilustra teoriile sale economice. Dacă a creat o concepție «absolut nouă» asupra procesului istoric, dacă a explicat tot trecutul omenirii dintr-un punct de vedere nou, făcînd bilanțul tuturor teoriilor filozofice-istorice anterioare, a făcut-o, desigur, cu aceeași meticulozitate : a reconsiderat efectiv, supunîndu-le unei analize critice, toate teoriile cunoscute asupra procesului istoric și a analizat o sumedenie de fapte din istoria mondială. Comparația cu Darwin, atît de obișnuită în literatura marxistă, întărește și mai mult această părere. Ce reprezintă întreaga operă a lui Darwin ? Cîteva idei de sinteză, strîns legate între ele, care încununează un adevărat Mont Blanc de material factic. Unde găsiți la Marx o lucrare corespunzătoare ? Ea nu există. Și nu numai că nu o găsim la Marx, dar nu o găsim nici în întreaga literatură marxistă, cu toate că aceasta e cantitativ atît de vastă și atît de răspîndită“.

Toată această tiradă este extrem de caracteristică : ea ne arată cît de puțin înțeleg unii „Capitalul“ și pe Marx. Copleșiți de imensa putere de convingere a expunerii, ei îi fac reverențe lui Marx, îl laudă, dar în același timp pierd cu totul din vedere conținutul principal al doctrinei și, ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic, continuă vechiul cîntec al „sociologiei subiectiviste“. În legătură cu acestea, nu pot să nu-mi amintesc de un foarte potrivit epigraf care figurează în cartea lui Kautsky despre doctrina economică a lui Marx :

Wer wird nicht einen Klopstock loben ?
Doch wird ihn jeder lesen ? Nein.
Wir wollen weniger erhoben
Und fleissiger gelesen sein !*

* — Pe-un Klopstock cine nu-l va lăuda ?
Il vor citi însă cu toții ? Nu, iubite !
Am vrea să fim slăvite mai puțin,
Dar mai stăruitor citite ! (Lessing). — *Nota trad.*

Exact așa ! D-l Mihailovski ar trebui să-l laude mai puțin pe Marx, dar în schimb să-l citească mai stăruitor sau, mai bine, să aprofundeze mai serios cele citite.

„În «Capitalul», Marx ne-a dat un model de îmbinare a forței logice cu erudiția“, spune d-l Mihailovski. În această frază d-l Mihailovski ne-a dat un model de îmbinare a unei fraze strălucite cu o lipsă totală de conținut, a remarcat un marxist. Și această remarcă este absolut justă. Într-adevăr, prin ce s-a manifestat această forță logică a lui Marx ? Ce rezultate a dat ea ? Citind tirada d-lui Mihailovski reprodușă mai sus, s-ar putea crede că toată această forță a fost concentrată asupra „teoriilor economice“ în accepția cea mai strictă a cuvîntului, și atîta tot. Și pentru a sublinia și mai mult îngustimea terenului pe care și-a desfășurat Marx forța sa logică, d-l Mihailovski insistă asupra „celor mai mici amănunte“, asupra „studierii meticuloase“, asupra „teoreticienilor necunoscuți de nimeni“ etc. Reiese că Marx n-ar fi adus nimic esențialmente nou, nimic demn de menționat, în metodele de construire a acestor teorii, că el ar fi lăsat știința economică în aceleași limite în care se afla ea la economiștii anteriori, nelărgind aceste limite, neaducînd o concepție „absolut nouă“ asupra acestei științe însăși. Or, toți cei care au citit „Capitalul“ știu că toate acestea nu sînt decît neadevăruri. În legătură cu aceasta, nu pot să nu amintesc cele scrise de d-l Mihailovski despre Marx acum 16 ani, cînd polemiza cu trivialul burghez I. Jukovski²⁹. Erau, poate, alte vremuri atunci, poate erau mai proaspete sentimentele ; în orice caz, atît tonul cît și conținutul articolului d-lui Mihailovski erau cu totul altele.

– „Scopul final al acestei opere este de a dezvoltă legea dezvoltării (în original : Das ökonomische Bewegungsgesetz, legea economică a dezvoltării) a societății moderne» – spune K. Marx despre «Capitalul» său și urmează strict consecvent acest program“, declara d-l Mihailovski în 1877. Să analizăm deci mai îndeaproape acest program, strict consecvent, precum recunoaște însuși criticul. El constă în „a dezvoltă legea economică a dezvoltării societății moderne“.

Însăși această formulare ne pune direct în fața cîtorva probleme care se cer lămurite. De ce vorbește Marx despre societatea „modernă“, pe cînd toți economiștii care l-au pre-

cedat au vorbit despre societate în general ? În ce sens întrebunțează el cuvîntul „modern“, după ce criterii clasifică el aparte această societate modernă ? Mai departe : ce înseamnă această lege economică a dezvoltării societății ? Ne-am obișnuit să-i auzim pe economiști spunînd – și aceasta este, în treacăt fie zis, una dintre ideile preferate ale publiciștilor și economiștilor din mediul din care face parte „Russkoe Bogatstvo“ – că numai producția de valori este subordonată exclusiv legilor economice, pe cînd repartitia, zic ei, depinde de factorul politic, de caracterul influenței exercitate de puterea de stat, de intelectualitate etc. asupra societății. În ce sens vorbește deci Marx de legea economică a dezvoltării societății, pe care o denumeste în același pasaj Naturgesetz, lege naturală ? Cum trebuie înțelese toate acestea din moment ce atîția dintre sociologii noștri autohtoni au consumat o grămadă de hîrtie pentru a dovedi că domeniul fenomenelor sociale se desprinde, ca ceva aparte, din domeniul fenomenelor istorice-naturale și că, în consecință, pentru cercetarea celor dintîi trebuie folosită o metodă cu totul deosebită, „metoda subiectivă în sociologie“ ?

Toate aceste nedumeriri se ivesc în mod firesc și necesar, și desigur că numai un om cu totul ignorant le poate ocoli atunci cînd vorbește de „Capitalul“. Pentru a lămuri aceste chestiuni, vom reproduce în prealabil încă un pasaj din aceeași prefață a „Capitalului“, pasaj care urmează doar cu cîteva rînduri mai jos :

„Punctul meu de vedere – spune Marx – concepe dezvoltarea formațiunii social-economice ca un proces istoric-natural“³⁰.

Este suficient să confruntăm fie chiar numai aceste două pasaje din prefață reproduse mai sus, pentru a vedea că tocmai aici e ideea fundamentală a „Capitalului“, dezvoltată, precum am auzit, cu strictă consecvență și cu o rară forță logică. Referitor la toate acestea, să menționăm, înainte de toate, două lucruri : Marx vorbește numai de o singură „formațiune social-economică“, de cea capitalistă, adică afirmă că a cercetat legea dezvoltării numai a acestei formațiuni și nu a alteia. Aceasta în primul rînd. În al doilea rînd, să notăm metodele prin care a ajuns Marx la concluziile sale :

aceste metode constau, după cum am auzit acum de la d-l Mihailovski, în „studierea meticuloasă a faptelor respective“.

Să trecem acum la analiza acestei idei fundamentale a „Capitalului“, pe care cu atîta dibăcie a încercat s-o ocolească filozoful nostru subiectivist. În ce constă propriu-zis noțiunea de formațiune social-economică ? Și în ce sens dezvoltarea unei atari formațiuni poate și trebuie să fie considerată ca un proces istoric-natural ? Iată întrebările în fața cărora ne aflăm. Am arătat deja că, din punctul de vedere al vechilor (dar nu pentru Rusia) economiști și sociologi, noțiunea de formațiune social-economică este cu totul inutilă ; ei vorbesc de societate în general, polemizează cu diverși Spenceri pe tema : ce este societatea în general, care este scopul și esența societății în general etc. În aceste raționamente, acești sociologi subiectiviști se sprijină pe argumente ca acela că scopul societății este de a fi de folos tuturor membrilor ei, că de aceea echitatea cere o anumită organizare și că rînduierile care nu sînt în concordanță cu această organizare ideală („Sociologia trebuie să înceapă cu o anumită utopie“, aceste cuvinte ale unuia dintre autorii metodei subiective, d-l Mihailovski, caracterizează cum nu se poate mai bine esența metodelor lor) sînt anormale și trebuie să fie înlăturate. „Misiunea esențială a sociologiei – afirmă, de pildă, d-l Mihailovski – este de a arăta condițiile sociale în care o cerință oarecare a naturii umane poate fi satisfăcută“. Precum vedeți, pe acest sociolog îl interesează numai o societate care satisface natura umană și nu-l interesează de loc cine știe ce formațiuni sociale, care s-ar putea să fie bazate pe un fenomen atît de contrar „naturii umane“ cum este înrobirea majorității de către o minoritate. Vedeți de asemenea că, din punctul de vedere al acestui sociolog, nici vorbă nu poate fi de a considera dezvoltarea societății ca un proces istoric-natural. („Din moment ce a stabilit că ceva este sau nu este de dorit, sociologul trebuie să găsească condițiile realizării a ceea ce este de dorit sau condițiile înlăturării a ceea ce nu este de dorit“, „condițiile realizării outăror sau cutăror idealuri“, afirmă același domn Mihailovski). Mai mult, nu poate fi vorba nici măcar de dezvoltare, ci numai de diferite abateri de la ceea ce este „de dorit“, de „defecte“ care se observă în istorie din cauză că... oamenii n-au dat dovadă

de inteligență, n-au știut să înțeleagă bine cerințele naturii umane, n-au știut să găsească condițiile necesare pentru realizarea acestor rînduiri raționale. E clar că ideea fundamentală a lui Marx asupra procesului istoric-natural al dezvoltării formațiunilor social-economice surpă din temelie această morală puerilă care are pretenția să fie denumită sociologie. Și cum a elaborat Marx această idee fundamentală? El a făcut-o desprinzînd din diferitele domenii ale vieții sociale domeniul economic, desprinzînd din totalitatea relațiilor sociale *relațiile de producție* ca fiind relațiile fundamentale, primordiale, care determină toate celelalte relații. Iată cum a expus Marx însuși mersul raționamentelor sale asupra acestei probleme :

„Prima lucrare întreprinsă pentru a spulbera îndoielile care mă asaltau a fost revizuirea critică a filozofiei hegeliene a dreptului³¹. Cercetările mele m-au dus la rezultatul că relațiile juridice, ca și formele de stat, nu pot fi înțelese nici din ele însele, nici din așa-numita dezvoltare generală a spiritului omenesc, ci, dimpotrivă, își au rădăcinile în condițiile materiale de existență, a căror totalitate Hegel o cuprinde, după pilda englezilor și francezilor din secolul al XVIII-lea, sub denumirea de «societatea civilă», și că deci anatomia societății civile trebuie căutată în economia politică. Rezultatul general la care am ajuns și care, odată obținut, a slujit de fir călăuzitor studiilor mele poate fi formulat pe scurt astfel : În producția socială a vieții lor, oamenii intră în relații determinate, necesare, independente de voința lor, *relații de producție* care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forțelor lor materiale de producție. Totalitatea acestor relații de producție formează structura economică a societății, baza reală pe care se înalță o suprastructură juridică și politică și căreia îi corespund forme determinate ale conștiinței sociale. Modul de producție a vieții materiale condiționează în genere procesul vieții sociale, politice și spirituale. Nu conștiința oamenilor le determină existența, ci, dimpotrivă, existența lor socială le determină conștiința. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forțele materiale de producție ale societății intră în contradicție cu relațiile de producție existente, sau, ceea ce nu este decît expresia lor juridică, cu relațiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au

dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forțelor de producție, aceste relații se prefac în cătușe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluție socială. O dată cu schimbarea bazei economice este revoluționată mai încet sau mai repede toată uriașa suprastructură. Cercetînd astfel de revoluționări, trebuie să facem întotdeauna o deosebire între revoluționarea materială a condițiilor economice de producție, care poate fi constatată cu precizia științelor naturii, și formele juridice, politice, religioase, artistice sau filozofice, într-un cuvînt ideologice, în care oamenii devin conștienți de acest conflict și-l rezolvă prin luptă. După cum un individ oarecare nu poate fi judecat după ceea ce gîndește despre sine, tot astfel o asemenea epocă de revoluții nu poate fi judecată prin prisma conștiinței sale, ci, dimpotrivă, această conștiință trebuie explicată prin contradicțiile vieții materiale, prin conflictul existent între forțele de producție sociale și relațiile de producție... În linii generale, modurile de producție asiatic, antic, feudal și burghez-modern pot fi numite epoci de progres ale formațiunii economice a societății³².

Însăși această idee a materialismului în sociologie a fost o idee genială. Se înțelege că *în primul moment* ea nu a fost decît o ipoteză, însă o ipoteză care crea pentru prima dată posibilitatea unei atitudini strict științifice față de problemele istorice și sociale. Pînă atunci, sociologii, incapabili să coboare pînă la relațiile cele mai simple și primordiale, cum sînt relațiile de producție, se apucau să cerceteze și să studieze de-a dreptul formele politice și juridice și, izbindu-se de faptul că aceste forme se nasc din cutare sau cutare idei ale omenirii din epoca respectivă, se opreau aici; reieșea că relațiile sociale ar fi stabilite de oameni în mod conștient. Dar această concluzie, care și-a găsit expresia deplină în ideea Contractului social³³ (ale cărei urme sînt foarte vizibile în toate sistemele socialismului utopic), era în totală contradicție cu tot ce s-a observat în istorie. Nu s-a întîmplat niciodată și nu se întîmplă nici acum ca membrii societății să-și reprezinte totalitatea relațiilor sociale în care trăiesc ca ceva determinat, unitar, pătruns de un anumit principiu; dimpotrivă, masa se adaptează în mod inconștient acestor relații și pînă într-atît nu și le reprezintă ca pe niște relații sociale istorice deosebite, încît explicarea relațiilor de schimb,

de pildă, în care oamenii au trăit veacuri și veacuri de-a rândul, n-a fost dată decît în ultimul timp. Materialismul a înlăturat această contradicție, continuînd mai în adîncime analiza, pînă la însăși originea acestor idei sociale ale omului ; și concluzia lui, în sensul că mersul ideilor depinde de mersul lucrurilor, este singura concluzie compatibilă cu o psihologie științifică. Totodată, această ipoteză a ridicat și sub un alt aspect, și tot pentru prima oară, sociologia la rangul de știință. Pînă atunci, sociologilor le-a fost greu să facă deosebire, în rețeaua complicată a fenomenelor sociale, între fenomenele importante și cele neimportante (aici își are rădăcina subiectivismul în sociologie) ; ei n-au știut să găsească un criteriu obiectiv pentru a face această delimitare. Materialismul a dat un criteriu cu desăvîrșire obiectiv, desprinzînd *relațiile de producție* ca structură a societății și creînd posibilitatea de a se aplica acestor relații criteriul științific general al repetării, a cărui aplicabilitate în sociologie era negată de subiecțiști. Cît timp s-au limitat la relațiile sociale ideologice (adică la acelea care, înainte de a se forma, trec prin conștiința * oamenilor), ei n-au putut observa repetarea și regularitatea fenomenelor sociale în diferitele țări, așa încît, în cel mai bun caz, știința lor nu era decît o descriere a acestor fenomene, o culegere de material brut. Analiza relațiilor sociale materiale (adică a acelor care se formează fără a trece prin conștiința oamenilor : făcînd schimb de produse, oamenii intră în relații de producție, fără a fi măcar conștienți de faptul că aici este vorba de relații sociale de producție) – analiza relațiilor sociale materiale a făcut imediat posibilă constatarea elementului de repetare și de regularitate și generalizarea rînduieilor din diferitele țări într-o singură noțiune fundamentală, noțiunea de *formațiune socială*. Numai această generalizare a dat posibilitatea de a se trece de la descrierea fenomenelor sociale (și de la aprecierea lor din punct de vedere ideal) la analiza lor strict științifică, analiză care relevă, de exemplu, ceea ce deosebește o țară capitalistă de alta și cercetează ceea ce este comun tuturor acestor țări.

În sfîrșit, în al treilea rînd, această ipoteză a făcut pentru prima oară posibilă o sociologie *științifică*, datorită și faptu-

* Este vorba tot timpul, firește, de conștiința relațiilor *sociale* și nicidecum a altor relații.

lui că numai reducerea relațiilor sociale la relațiile de producție și reducerea acestora din urmă la gradul de dezvoltare a forțelor de producție a oferit o bază solidă pentru reprezentarea dezvoltării formațiunilor sociale ca un proces istoric-natural. Și se înțelege de la sine că fără o asemenea concepție nu este posibilă o știință socială. (Subiectiviștii, de pildă, admițînd legitatea fenomenelor istorice, n-au fost totuși în stare să privească evoluția lor ca un proces istoric-natural, și aceasta tocmai pentru că s-au oprit la ideile și scopurile sociale ale omului, neștiind să reducă aceste idei și scopuri la relațiile sociale materiale).

Iată însă că Marx, care a emis această ipoteză în deceniul al 5-lea, procedează la o studiere concretă (nota bene) a materialului. El ia una dintre formațiunile social-economice – sistemul economiei bazate pe producția de mărfuri – și, pe baza unui imens număr de date (pe care le-a studiat nu mai puțin de 25 de ani), face o foarte amănunțită analiză a legilor de funcționare a acestei formațiuni și ale dezvoltării ei. Această analiză se limitează exclusiv la relațiile de producție dintre membrii societății: fără a recurge vreodată la factori din afara cadrului acestor relații de producție spre a explica lucrurile, Marx ne dă posibilitatea să vedem cum se dezvoltă organizarea economiei sociale pe baza producției de mărfuri, cum se transformă ea într-o organizare capitalistă, dînd naștere unor clase antagoniste (de astă dată în cadrul relațiilor de producție) – burghezia și proletariatul –, cum dezvoltă ea productivitatea muncii sociale, introducînd astfel un element care intră într-o contradicție ireductibilă cu înseși bazele acestei organizări capitaliste.

Iată *scheletul* „Capitalului“. Esențial e însă faptul că Marx nu s-a mulțumit cu acest schelet, că nu s-a limitat numai la „teoria economică“ în accepția obișnuită, că, *explicînd* structura și dezvoltarea acestei formațiuni sociale *exclusiv* prin relațiile de producție, el a urmărit totuși pretutindeni și în permanență suprastructurile corespunzătoare acestor relații de producție, dînd trup și sînge acestui schelet. „Capitalul“ a avut un succes atît de imens tocmai pentru că această carte a unui „economist german“ înfățișa aievea cititorului întreaga formațiune socială capitalistă: cu aspectele ei curente, cu manifestările sociale concrete ale antagonismului dintre clase

inerent acestor relații de producție, cu suprastructura politică burgheză care apără dominația clasei capitaliștilor, cu ideile burgheze despre libertate, egalitate etc., cu relațiile de familie burgheze. E limpede acum că comparația cu Darwin este pe deplin îndreptățită : „Capitalul“ nu reprezintă decît „cîteva idei de sinteză, strîns legate între ele, care încununează un adevărat Mont Blanc de material faptic“. Și dacă cineva, citind „Capitalul“, a reușit să nu observe aceste idei de sinteză, nu e de vină Marx, care, precum am văzut, a atras atenția chiar în prefață asupra acestor idei. Mai mult, această comparație este justă nu numai sub aspectul ei exterior (pentru care d-l Mihailovski a manifestat, nu se știe de ce, un deosebit interes), ci și sub aspectul ei interior. Așa cum Darwin a pus capăt concepției după care speciile de animale și de vegetale ar fi întâmplătoare, nelegate prin nimic între ele, „create de dumnezeu“ și neschimbătoare, și a așezat pentru prima oară biologia pe o bază pe deplin științifică, stabilind transformarea speciilor și succesiunea lor, tot așa și Marx a pus capăt concepției după care societatea ar fi un agregat mecanic de indivizi, care permite orice schimbări dictate de voința stăpînirii (sau, ceea ce este același lucru, de voința societății * și a cîrmuirii) și care ar apărea și s-ar transforma în mod întâmplător, și a așezat pentru prima oară sociologia pe o bază științifică, stabilind noțiunea de formațiune social-economică ca totalitate a relațiilor respective de producție și arătînd că dezvoltarea acestor formațiuni este un proces istoric-natural.

Acum, după apariția „Capitalului“, concepția materialistă a istoriei nu mai este o ipoteză, ci o doctrină dovedită științificește. Și atîta timp cît nu va exista o altă încercare de a explica științificește funcționarea și dezvoltarea vreunei formațiuni sociale — tocmai a unei formațiuni sociale și nu a condițiilor de trai ale unei țări sau ale unui popor sau chiar ale unei clase etc. —, o altă încercare capabilă să pună ordine în „faptele respective“, așa cum a făcut materialismul, și, tot ca acesta, să ne înfățișeze un viu tablou al unei anumite

* Aici, ca și în numeroase alte locuri din acest volum, Lenin folosește cuvîntul societate nu în sensul obișnuit, ci într-un sens mai restrîns, înțelegînd prin acest termen pătura politiceste activă din rîndurile claselor dominante (burghezia liberală, intelectuali, funcționari din aparatul de stat etc.). — *Noia trad.*

formațiuni, dînd totodată o explicare strict științifică a acesteia, concepția materialistă a istoriei va fi sinonimă cu știința socială. Materialismul nu este „prin excelență o concepție științifică asupra istoriei“, cum crede d-l Mihailovski, ci unica concepție științifică asupra istoriei.

Și acum, vă puteți închipui ceva mai amuzant ca faptul că s-au găsit oameni care, citind „Capitalul“, au reușit să nu găsească în el materialism? Unde este materialismul? – întreabă cu sinceră nedumerire d-l Mihailovski.

El a citit „Manifestul Comunist“ și n-a observat că acolo se dă o explicare materialistă a rînduieșilor moderne – juridice, politice, de familie, religioase și filozofice –, că chiar și critica făcută teoriilor socialiste și comuniste caută și găsește rădăcinile acestora în outare sau cutare relații de producție.

A citit „Mizeria filozofiei“ și n-a observat că sociologia lui Proudhon este analizată acolo din punct de vedere materialist, că critica la care este supusă soluția dată de Proudhon feluritelor probleme istorice pornește de la principiile materialismului, că propriile indicații ale autorului cu privire la sfera în care trebuie căutate datele pentru soluționarea acestor probleme se referă toate la relațiile de producție.

A citit „Capitalul“ și n-a observat că are în față un model de analiză științifică, făcută după metoda materialistă, a unei anumite formațiuni sociale – cea mai complexă dintre toate –, model recunoscut de toată lumea și neîntrecut de nimeni. Și iată-l adîncit în gînduri și reflectînd asupra profundeii probleme: „În ce lucrare și-a expus Marx concepția sa materialistă asupra istoriei?“.

Oricine cunoaște operele lui Marx i-ar răspunde cu o altă întrebare: în ce lucrare nu și-a expus Marx concepția sa materialistă asupra istoriei? Dar d-l Mihailovski va afla, probabil, despre cercetările materialiste ale lui Marx numai atunci cînd ele vor fi indicate sub outare număr în vreo lucrare istorică-filozofică a unui Kareev, la rubrica „materialismul economic“.

Ceea ce-i mai curios însă e că d-l Mihailovski îi aduce lui Marx acuzația că n-a „reconsiderat (sic!) toate teoriile cunoscute asupra procesului istoric“. Iată ceva amuzant de-a binelea. Dar ce reprezintă nouă zecimi din aceste teorii? Construcții pur apriorice, dogmatice, abstracte pe tema;

ce este societatea, ce este progresul ? etc. (Iau dinadins exemplele care sînt mai aproape de mintea și de inima d-lui Mihailovski). Aceste teorii nu sînt bune de nimic chiar prin însuși faptul că există, prin metodele lor de bază, prin caracterul lor iremediabil și pe de-a-ntregul metafizic. Căci a începe cu problemele : ce este societatea, ce este progresul – înseamnă a începe cu sfîrșitul. De unde veți lua noțiunea de societate și de progres în general dacă n-ați studiat încă în mod special nici o formațiune socială, dacă nici măcar n-ați știut să definiți această noțiune și să treceți la o cercetare serioasă a faptelor, la o analiză obiectivă a cutărilor sau cutărilor relații sociale ? Iată indiciul cel mai evident al metafizicii, cu care a început orice știință : cît timp oamenii n-au fost în stare să treacă la studiul faptelor, mereu au inventat apriori teorii generale, care au rămas totdeauna sterile. Chimistul metafizician, care nu știa încă să cerceteze efectiv procesele chimice, inventa o teorie cu privire la problema : ce fel de forță este afinitatea chimică ? Biologul metafizician își punea întrebarea : ce e viața și forța vitală ? Psihologul metafizician făcea raționamente pe tema : ce este sufletul ? În aceste cazuri metoda însăși era absurdă. Nu poți face raționamente asupra sufletului fără a fi explicat în mod special procesele psihice : progresul trebuie să constea, în acest caz, tocmai în părăsirea teoriilor generale și a construcțiilor filozofice referitoare la suflet, pentru a așeza pe o bază științifică cercetarea faptelor care caracterizează diferitele procese psihice. De aceea acuzația adusă de d-l Mihailovski este cu totul asemănătoare cu aceea pe care un psiholog metafizician, care toată viața sa a scris „cercetări“ asupra problemei : ce este sufletul (fără să cunoască precis explicarea nici unui fenomen psihic, fie el cît de simplu), s-ar apuca s-o aducă unui psiholog care folosește metode științifice, pentru faptul că acesta nu a reconsiderat toate teoriile cunoscute asupra sufletului. Respingînd teoriile filozofice asupra sufletului, acest psiholog care folosește metode științifice s-a apucat să studieze de-a dreptul substratul material al fenomenelor psihice – procesele nervoase –, analizînd și explicînd, să presupunem, cutare sau cutare procese psihice. Și iată că, citind această lucrare, psihologul nostru metafizician îi aduce laude : ce bine sînt descrise procesele și studiate faptele, zice el.

Și cu toate acestea nu se declară mulțumit. Dați-mi voie, exclamă el emoționat, auzind vorbindu-se mereu despre modul cu totul nou al acestui savant de a concepe psihologia, despre metoda deosebită a psihologiei științifice, dați-mi voie, se înfierbîntă filozoful : dar în ce lucrare este expusă această metodă ? Căci lucrarea aceasta nu conține „decît fapte“. Nu găsim în ea nici pomeneală de reconsiderare „a tuturor teoriilor filozofice cunoscute asupra sufletului“. Această lucrare nu e de loc corespunzătoare !

Tot așa, nici „Capitalul“ nu este, firește, o lucrare corespunzătoare pentru sociologul metafizician, care nu vede cît de sterile sînt raționamentele apriorice pe tema ce este societatea, care nu înțelege că, în loc să studieze și să explice societatea, asemenea metode nu fac decît să substituie pe furiș noțiunii de societate fie ideile burgheze ale negustorului englez, fie idealurile socialiste mic-burgheze ale democratului rus, atît și nimic mai mult. De aceea toate aceste teorii filozofice-istorice au apărut și s-au spulberat ca niște baloane de săpun, fiind în cel mai bun caz un simptom al ideilor și relațiilor sociale ale epocii lor, nefăcînd să progreseze nici cu o iotă putința omului de a *înțelege* fie chiar și unele relații sociale izolate, dar în schimb reale (și nu acelea care „corespund naturii umane“). Giganticul pas înainte făcut de Marx în această privință constă tocmai în faptul că el a înlăturat toate aceste raționamente asupra societății și progresului în general, făcînd în schimb analiza *științifică a unei singure societăți și a unui singur progres*, și anume a celor capitaliste. Și d-l Mihailovski îi aduce lui Marx acuzația de a fi început cu începutul și nu cu sfîrșitul, cu analiza faptelor și nu cu concluziile finale, cu studierea relațiilor sociale concrete, determinate istoricește, și nu cu teorii generale asupra naturii acestor relații sociale în general ! Și întrebă : „Unde găsiți lucrarea corespunzătoare ?“ O, preaițeleptule sociolog subiectivist !!

Dacă filozoful nostru subiectivist s-ar fi mărginit să-și exprime numai nedumerirea în legătură cu problema în ce lucrare a fost fundamentat materialismul, încă n-ar fi fost o nenorocire prea mare. Dar, deși n-a găsit nicăieri (sau poate tocmai pentru că n-a găsit) nu numai o fundamentare, dar nici măcar o expunere a concepției materialiste a istoriei, el

începe să atribuie acestei doctrine pretenții pe care ea nu le-a formulat niciodată. După ce citează un pasaj din *Blos* în care se spune că Marx a proclamat o *concepție* absolut nouă asupra istoriei, el afirmă în continuare, fără a se jena cîtuși de puțin, că această teorie ar pretinde „că a explicat omenirii trecutul ei“, că a explicat „tot (sic !!?) trecutul omenirii“ etc. Afirmația d-lui Mihailovski este pe de-a-n-tregul falsă ! Această teorie nu pretinde că ar fi explicat vreo altă organizare socială decît cea capitalistă. Dacă aplicarea materialismului în analizarea și explicarea unei singure formațiuni sociale a dat rezultate atît de strălucite, e absolut firesc ca materialismul aplicat la istorie să nu mai fie o ipoteză, ci o teorie verificată științificește ; e absolut firesc ca necesitatea unei asemenea metode să se extindă asupra celorlalte formațiuni sociale, chiar dacă acestea n-au fost supuse unei cercetări concrete speciale și unei analize amănunțite, tot așa cum ideea transformismului, demonstrată printr-un număr suficient de fapte, se extinde asupra întregului domeniu al biologiei, cu toate că faptul transformării unor anumite specii de animale și vegetale n-a putut fi încă stabilit cu exactitate. Și după cum transformismul nu are de loc pretenția de a explica „toată“ istoria formării speciilor, ci numai de a așeza metodele acestei explicări pe o bază științifică, tot așa și materialismul în istorie n-a avut niciodată pretenția de a explica totul, ci numai de a indica „singura metodă științifică“, după expresia lui Marx („Capitalul“), pentru explicarea istoriei³⁴. După toate acestea, ne putem da seama cît de inteligente, serioase și corecte sînt procedeele folosite în polemică de d-l Mihailovski, care mai întîi falsifică pe Marx, atribuind materialismului în istorie pretenția absurdă „de a explica totul“, de a fi găsit „cheia tuturor lacătelor istorice“ (pretenție pe care Marx a respins-o, firește, imediat, într-o formă foarte usturătoare, în „scrisoarea“³⁵ sa referitoare la articolele lui Mihailovski), apoi jonglează cu această pretenție născocită de el însuși și, în sfîrșit, reproducînd exact ideea lui Engels – exact pentru că de astă dată o citează și nu o parafrazează – în sensul că economia politică, așa cum o înțeleg materialistii, „urmează să fie abia creată“, că „ceea ce avem pînă în prezent în materie de știință economică se limitează“ la istoria

societății capitaliste³⁶, trage concluzia că „aceste cuvinte restrîng foarte mult sfera de aplicare a materialismului economic“ ! Ce infinit de naiv sau ce infinit de încrezut trebuie să fie cineva ca să-și închipuie că asemenea trucuri vor rămîne neobservate ! Mai întîi îl falsifică pe Marx, apoi jonglează cu propriile sale minciuni, după aceea reproduce exact unele idei și în cele din urmă are impertinența să afirme că aceste idei restrîng sfera de aplicare a materialismului economic !

De ce soi și de ce calitate sînt aceste jonglerii ale d-lui Mihailovski se poate vedea din următorul exemplu : „Marx nu le fundamentează nicăieri“ – adică nu fundamentează principiile teoriei materialismului economic –, spune d-l Mihailovski. „Ce-i drept, Marx intenționa să scrie împreună cu Engels o lucrare cu caracter filozofic-istoric și istoric-filozofic și chiar a și scris-o (în 1845–1846) ; dar ea n-a fost niciodată tipărită. «Prima parte a acestei lucrări³⁷ – spune Engels – constă într-o expunere a concepției materialiste a istoriei, care dovedește doar cît de incomplete erau cunoștințele noastre în domeniul istoriei economice». Așadar – conchide d-l Mihailovski – punctele fundamentale ale «socialismului științific» și ale teoriei materialismului economic au fost descoperite și apoi expuse în «Manifest» într-o vreme cînd, după propria mărturisire a unuia dintre autori, ei nu aveau suficiente cunoștințe pentru o asemenea treabă“.

Frumoasă critică, nu-i așa ? Engels afirmă că el și Marx nu aveau suficiente cunoștințe în domeniul „istoriei“ economice și că de aceea nici nu au publicat această lucrare a lor cu caracter istoric-filozofic „general“. D-l Mihailovski răs-tălmăcește această afirmație, interpretînd-o în sensul că ei nu aveau suficiente cunoștințe „pentru o asemenea treabă“ ca elaborarea „punctelor fundamentale ale socialismului științific“, adică pentru a face o critică științifică a orînduirii *burgheze*, care fusese deja expusă în „Manifest“. Una din două : ori d-l Mihailovski nu e în stare să înțeleagă deosebirea dintre încercarea de a îmbrățișa întreaga filozofie a istoriei și încercarea de a explica în mod științific regimul burghez, ori crede că Marx și Engels n-au avut suficiente cunoștințe pentru a face o critică a economiei politice. Și în acest caz el este foarte crud cu noi dacă nu ne împărtă-

șește considerațiile sale cu privire la această insuficiență, îndreptările și completările sale. Hotărîrea lui Marx și Engels de a nu-și publica lucrarea lor istorică-filozofică și de a-și concentra toate forțele asupra analizei științifice a unei singure organizări sociale nu dovedește decît un înalt grad de conștiinciozitate științifică. Hotărîrea d-lui Mihailovski de a face caz de această mică rezervă pentru a pretinde că Marx și Engels și-ar fi expus concepțiile într-o vreme cînd, după propria lor mărturisire, nu aveau suficiente cunoștințe pentru elaborarea lor, nu face decît să caracterizeze procedeele sale polemice, care nu denotă nici inteligență, nici bună-cuviință.

Alt exemplu : „Engels, acest alter ego * al lui Marx – spune d-l Mihailovski –, a făcut mai mult pentru fundamentarea materialismului economic ca teorie istorică. El are o lucrare istorică specială : «Originea familiei, a proprietății private și a statului în legătură (im Anschluss) cu concepțiile lui Morgan». Este extrem de remarcabil acest «Anschluss». Lucrarea americanului Morgan a apărut cu mulți ani după ce Marx și Engels au proclamat principiile materialismului economic și cu totul independent de această doctrină“. Și iată că, spune d-l Mihailovski, „adeptii materialismului economic s-au raliat“ la această lucrare și, cum în vremurile preistorice n-a existat lupta de clasă, ei au adus un „corectiv“ formulei concepției materialiste a istoriei, în sensul că, alături de producția de valori materiale, un factor determinant este și producerea omului însuși, adică procrearea, care a jucat un rol primordial în vremurile primitive, cînd productivitatea muncii era încă prea puțin dezvoltată.

„Lui Morgan – spune Engels – îi revine marele merit... de a fi găsit în legăturile de gintă ale indienilor din America de Nord cheia care dezleagă cele mai însemnate enigme, de nedezlegat pînă acum, ale istoriei străvechi a grecilor, romanilor și germanilor“³⁸.

„Așadar – declară sentențios d-l Mihailovski în legătură cu toate acestea – la sfîrșitul deceniului al 5-lea a fost descoperită și proclamată o concepție a istoriei cu desăvîrșire nouă, materialistă și cu adevărat științifică, care a făcut pentru știința istoriei ceea ce a făcut teoria lui Darwin pentru

* – al doilea eu. — *Nota trad.*

științele moderne ale naturii“. Dar această concepție, repetă apoi încă o dată d-l Mihailovski, n-a fost niciodată fundamentată în mod științific. „Nu numai că ea n-a fost verificată pe terenul vast și variat al faptelor concrete („Capitalul“ „nu este“ o lucrare „corespunzătoare“ : ea nu conține decît fapte și cercetări meticuloase !), dar n-a fost nici măcar motivată într-o măsură suficientă, cel puțin prin criticarea și excluderea altor sisteme filozofice-istorice“. Cartea lui Engels „Herrn E. Dührings Umwälzung der Wissenschaft“* „nu reprezintă decît încercări ingenioase făcute în treacăt“, și de aceea d-l Mihailovski consideră posibilă completa ocolire a multiplelor probleme esențiale atinse în această lucrare, cu toate că aceste „încercări ingenioase“ arată în chip foarte ingenios lipsa de conținut a sociologilor care „încep cu utopii“, cu toate că această operă conține o critică amănunțită a „teoriei violenței“, după care rînduie-lile politice-juridice le-ar determina pe cele economice și pe care o propagă cu atîta zel domnii publiciști de la „Russkoe Bogatstvo“. Și, într-adevăr, e mult mai ușor să arunci, referitor la această lucrare, cîteva fraze care nu spun nimic decît să examinezi serios fie și o singură problemă rezolvată în chip materialist în această lucrare ; de altfel, acest procedeu nu implică nici o primejdie, pentru că cenzura nu va îngădui, probabil, niciodată traducerea acestei cărți, iar d-l Mihailovski o poate califica drept ingenioasă, fără nici o teamă pentru propria sa filozofie subiectivistă.

Mai caracteristică și mai instructivă încă (pentru ilustrarea faptului că limba e dată omului spre a-și ascunde gîndurile sau pentru a da vidului forma de gîndire) este părerea sa asupra „Capitalului“ lui Marx. „Se găsesc în «Capitalul» pagini strălucite cu conținut istoric, dar (acest superb „dar“ ! Și nici nu e un simplu „dar“, ci faimosul „mais“ care pe rusește înseamnă : „urechile nu cresc mai sus de frunte“) ele, prin însuși obiectivul cărții, se referă numai la o singură perioadă istorică și nu afirmă principiile fundamentale ale materialismului economic, ci pur și simplu se referă la latura economică a unui anumit grup de fenomene istorice“. Cu alte cuvinte : „Capitalul“, care este consacrat

* — „Domnul Eugen Dühring revoluționează știința“ (Anti-Dühring).
— *Nota trad.*

exclusiv studierii societății capitaliste, ne oferă o analiză materialistă a acestei societăți și a suprastructurilor ei, „d a r“ d-l Mihailovski preferă să ocolească această analiză : aici este vorba, vedeți dv., numai de o „singură“ perioadă, în timp ce el, d-l Mihailovski, ar vrea să îmbrățișeze toate perioadele, și să le îmbrățișeze astfel încît să nu vorbească de nici una în special. Se înțelege că pentru a atinge acest scop, adică pentru a îmbrățișa toate perioadele, fără a te ocupa în fond de nici una dintre ele, nu există decît o singură cale : calea locurilor comune și a frazelor „strălucite“ și deșarte. Și nimeni nu se poate compara cu d-l Mihailovski în arta de a se eschiva prin fraze. Reiese că nu face să te ocupi (în mod separat) de fondul cercetărilor lui Marx, pentru motivul că el, Marx, „nu afirmă principiile fundamentale ale materialismului economic, ci pur și simplu se referă la latura economică a unui anumit grup de fenomene istorice“. Ce profunzime de gîndire ! – „Nu afirmă“, ci „pur și simplu se referă“ ! – Într-adevăr, cît de simplu poate fi escamotată orice chestiune printr-o frază ! De pildă, dacă Marx arată în repetate rînduri că egalitatea civică, libertatea de contractare și alte asemenea principii ale statului de drept au la bază relațiile existente între producătorii de mărfuri, ce înseamnă acest lucru ? Afirmă el astfel materialismul, ori „pur și simplu“ se referă la el ? Cu modestia care-l caracterizează, filozoful nostru se abține de a da un răspuns în fond, trăgînd de-a dreptul concluzii din „ingenioasa“ lui „încercare“ de a vorbi strălucit fără să spună nimic.

„Nu e de mirare – glăsuiește această concluzie – că istoria străveche a grecilor, romanilor și germanilor a continuat să rămînă o enigmă pentru această teorie, la 40 de ani după proclamarea ei, deși ea pretindea că a explicat istoria universală ; și cheia acestei enigme a fost găsită, în primul rînd, de un om care era absolut străin de teoria materialismului economic, care nu știa nimic despre ea, și, în al doilea rînd, cu ajutorul unui factor neeconomic. Sună cam nostim termenul «producerea omului însuși», adică procrearea, de care Engels se agață ca să păstreze măcar o legătură verbală cu formula fundamentală a materialismului economic. El este totuși nevoit să admită că în decurs de veacuri viața omenirii nu s-a format conform acestei for-

mule“. Într-adevăr, prea simplist polemizați, d-le Mihailovski ! Teoria despre care este vorba constă în următoarele : bazele „explicării“ istoriei nu trebuie căutate în relațiile ideologice, ci în relațiile sociale materiale. Insuficiența materialului factual n-a îngăduit folosirea acestei metode în analiza unor fenomene foarte importante din istoria străveche a Europei, ca, de pildă, organizarea gentilică³⁹, care tocmai de aceea a rămas o enigmă *. Iată însă că, în America, Morgan are posibilitatea, datorită bogatului material pe care l-a strâns, să analizeze esența organizării gentilice ; și el ajunge la concluzia că explicarea ei nu trebuie căutată în relațiile ideologice (în cele juridice sau cele religioase, de pildă), ci în cele materiale. E clar că acest fapt constituie o strălucită confirmare a metodei materialiste, atît și nimic mai mult. Și atunci cînd d-l Mihailovski *reproșează* acestei doctrine, în primul rînd, că cheia uneia dintre cele mai grele enigme istorice a fost găsită de un om „absolut străin“ de teoria materialismului economic, nu putem decît să ne mirăm văzînd în ce măsură nu pot unii să deosebească ceea ce pledează în favoarea lor de ceea ce este categoric împotriva lor. În al doilea rînd, spune filozoful nostru, procrearea nu e un factor economic. Dar unde ați văzut dv. la Marx sau la Engels ca ei să vorbească neapărat de materialism economic ? Definind concepția lor despre lume, ei au denumit-o pur și simplu materialism. Ideea lor fundamentală (formulată foarte precis chiar și în pasajul din Marx citat mai sus) e că relațiile sociale se împart în relații materiale și relații ideologice. Acestea din urmă nu reprezintă decît o suprastructură a celor dintîi, care iau naștere independent de voința și de conștiința omului, ca (rezultat) formă a activității omului îndreptate spre întreținerea existenței lui. Explicarea formelor politice și juridice, spune Marx în pasajul citat mai sus, trebuie căutată în „condițiile materiale de existență“. Nu cumva își închipuie d-l Mihailovski că relațiile de procreare fac parte din categoria relațiilor ideologice ?

* D-l Mihailovski nu scapă nici de astă dată prilejul de a face pe grozavul : cum vine asta, exclamă el : pe de o parte există o concepție științifică asupra istoriei, pe de altă parte istoria antichității rămîne o enigmă ! Puteți afla din orice manual, d-le Mihailovski, că problema organizării gentilice este una dintre cele mai grele probleme, care a dat naștere la o sumedenie de teorii menite s-o elucideze.

Explicațiile date de d-l Mihailovski în legătură cu această chestiune sînt atît de caracteristice, încît merită să ne oprim asupra lor. „Oricît am recurge la ingeniozități în chestiunea procreării – spune el –, străduindu-ne să stabilim cel puțin o legătură verbală între procreare și materialismul economic, oricît s-ar împleni procrearea, în rețeaua complicată a fenomenelor vieții sociale, cu alte fenomene, inclusiv cele economice, ea își are totuși propriile ei rădăcini fiziologice și psihice. (Sugacilor le povestiți oare, d-le Mihailovski, că procrearea are rădăcini fiziologice!? Ce tot îndrugați verzi și uscate?). Acest fapt ne amintește că teoreticienii materialismului economic nu și-au încheiat socotelile nu numai cu istoria, dar nici cu psihologia. Nu încapă nici o îndoială că legăturile gentilice și-au pierdut însemnătatea lor în cursul istoriei țărilor civilizate; nu s-ar putea însă spune aceasta cu aceeași certitudine despre raporturile propriuzise dintre sexe și raporturile de familie. Acestea au suferit, desigur, schimbări adînci sub presiunea complexității crescînde a vieții în general; dar, cu oarecare dibăcie dialectică, s-ar putea demonstra că nu numai relațiile juridice, ci și înseși relațiile economice formează o suprastructură a raporturilor dintre sexe și de familie. Nu ne vom ocupa de această chestiune; vom indica totuși, de pildă, instituția moștenirii“.

Filozoful nostru a reușit, în sfîrșit, să treacă de la fraze goale * la fapte precise, care pot fi verificate și care nu permit „escamotarea“ cu atîta ușurință a miezului chestiunii. Să vedem deci cum demonstrează criticul lui Marx că instituția moștenirii ar fi o suprastructură a raporturilor dintre sexe și de familie. „Prin moștenire – raționează d-l Mihailovski – se transmit produsele producției economice („Produsele producției economice“ !! Ce nivel de cultură ! ce sonoritate ! și ce limbă elegantă !), și însăși instituția moștenirii este condiționată, într-o anumită măsură, de concurența economică. Însă, în primul rînd, prin moștenire se transmit și

* Intr-adevăr, cum am putea denumi altfel procedeul de a reproșa materialiştilor că nu și-au încheiat socotelile cu istoria, fără a se face însă încercarea de a analiza *absolut nici una* dintre numeroasele explicații materialiste date de materialişti diferitelor probleme istorice? sau procedeul de a declara că s-ar putea demonstra, dar nu ne vom ocupa de această chestiune?

valori nemateriale, fapt care își găsește expresia în grija de a se da copiilor o educație în spiritul părinților“. Așadar, educația copiilor face parte din instituția moștenirii ! Legile civile ruse, de pildă, conțin un articol care glăsuiește că „părinții trebuie să se străduiască să formeze moravurile lor (ale copiilor) astfel ca ele să fie în conformitate cu vederile cîrmuirii“. Nu cumva acest lucru este denumit de filozoful nostru instituție a moștenirii ? „Și, în al doilea rînd – chiar dacă ne limităm exclusiv la domeniul economic –, dacă instituția moștenirii este de neconceput fără produsele transmise prin moștenire ale producției, ea este în egală măsură de neconceput fără produsele «procreării», fără aceste produse și fără complicata și încordata psihologie strîns legată de ele“. (Fiți atenți, vă rog, la felul de exprimare : complicata psihologie „legată“ de produsele procreării ! Un adevărat deliciu !). Așadar, instituția moștenirii este o suprastructură a raporturilor de familie și dintre sexe, pentru că moștenirea este de neconceput fără procreare ! Iată o adevărată descoperire a Americii ! Pînă acum toată lumea socotea că procrearea poate să explice instituția moștenirii tot atît de puțin cît poate necesitatea de a te hrăni să explice instituția proprietății. Pînă acum toată lumea credea că, dacă, de pildă, în Rusia, în epoca înfloririi sistemului pomestiilor⁴⁰, pămîntul nu putea fi transmis prin moștenire (deoarece nu era considerat decît proprietate convențională), explicarea acestui fapt trebuie căutată în particularitățile organizării sociale din acea vreme. D-l Mihailovski socoate, probabil, că acest fapt se explică pur și simplu prin aceea că, la moșierul din acea vreme, psihologia legată de produsele procreării nu era destul de complicată.

Zgîriați-l puțin pe „prietenul poporului“, am putea spune noi parafrazînd o cunoscută expresie, și veți da de burghez. Într-adevăr, ce alt sens ar putea avea aceste raționamente ale d-lui Mihailovski asupra legăturii dintre instituția moștenirii și educația copiilor, psihologia procreării etc. decît acela că instituția moștenirii este tot atît de veșnică, de necesară și de sacră ca și educația copiilor ! Ce-i drept, d-l Mihailovski a avut grijă să-și lase o porțiță de ieșire, declarînd că „instituția moștenirii este condiționată, într-o anu-

mită măsură, de concurența economică“ ; dar această observație nu este decît o încercare de a nu da un răspuns precis chestiunii, și încă o încercare făcută cu mijloace necorecte. Cum am putea lua în considerație această observație din moment ce nu se precizează de loc în ce „măsură“ anume depinde moștenirea de concurență, din moment ce nu ni se arată cîtuși de puțin prin ce se explică, propriu-zis, această legătură dintre concurență și instituția moștenirii ? În realitate, instituția moștenirii presupune existența proprietății private, iar aceasta apare numai o dată cu apariția schimbului. La baza apariției ei se află specializarea, care începuse să se dezvolte, a muncii sociale și înstrăinarea produselor pe piață. De pildă, atîta timp cît toți membrii comunității primitive indiene produsese în comun toate produsele necesare lor, proprietatea privată fusese imposibilă. Cînd însă în comunitate a pătruns diviziunea muncii și fiecare dintre membrii ei a început să se îndeletnicească cu producerea unui anumit produs și cu vînzarea lui pe piață, a apărut instituția proprietății private, ca expresie a acestei separări materiale a producătorilor de mărfuri. Atît proprietatea privată cît și moștenirea sînt categorii ale unei orînduirii sociale în care s-au format deja mici familii separate (monogame) și a început să se dezvolte schimbul. Exemplul d-lui Mihailovski dovedește exact contrarul a ceea ce a vrut să dovedească.

Mai găsim la d-l Mihailovski și o altă referire la fapte, care este și ea o perlă în felul ei ! „Cît privește legăturile gentilice – continuă el să corijeze materialismul –, ele au pălit în cursul istoriei popoarelor civilizate, în parte, datorită, ce-i drept, radiației influenței formelor de producție (iarăși o eschivare, numai că e mai evidentă. Care anume forme de producție ? Vorbe goale și nimic mai mult !) și, în parte, s-au dizolvat în legăturile naționale, care sînt propria lor continuare și generalizare“. Așadar, legăturile naționale sînt o continuare și o generalizare a legăturilor gentilice ! D-l Mihailovski își împrumută, de bună seamă, ideile sale asupra istoriei societății din basmele puerile care se predau liceenilor. Istoria societății, susține această doctrină școlărească, constă în aceea că la început a existat familia,

această celulă a oricărei societăți *, apoi – vedeți dv. – familia s-a dezvoltat transformîndu-se în trib, iar tribul s-a dezvoltat transformîndu-se în stat. Repetînd cu gravitate această absurditate puerilă, d-l Mihailovski nu face decît să ne arate, pe lîngă toate celelalte, că n-are nici cea mai slabă idee nici măcar despre desfășurarea istoriei ruse. Dacă se poate vorbi de existența legăturilor gentilice în vechea Rusie, în schimb este neîndoielnic că în evul mediu, în epoca statului Moscovei, aceste legături gentilice nu mai existau ; cu alte cuvinte, statul nu se mai întemeia pe uniuni de gîntă, ci pe uniuni teritoriale : moșierii și mănăstirile primeau pe domeniile lor țărani din diferite locuri, și comunitățile care se constituiau în acest fel erau uniuni pur teritoriale. Nu se poate însă vorbi de existența, în acele vremuri, a unor legături naționale în sensul propriu al cuvîntului : statul se împărțea în diferite „teritorii“, în parte chiar în diferite cnezate, care păstrau urme vizibile ale vechii autonomii, ale vechilor particularități administrative, uneori oștire proprie (boierii localnici mergeau la război cu cete proprii), granițe vamale separate etc. Abia perioada modernă a istoriei ruse (începînd aproximativ din secolul al XVII-lea) se caracterizează printr-o adevărată contopire a tuturor acestor regiuni, teritorii și cnezate într-un singur tot. Această contopire n-a fost determinată de legăturile gentilice, onorabile domn Mihailovski, și nici măcar de continuarea și generalizarea lor : ea a fost determinată de schimbul tot mai intens dintre diferitele regiuni, de circulația mărfurilor care creștea treptat, de concentrarea micilor piețe locale într-o singură piață a întregii Rusii. Întrucît conducătorii și stăpînii acestui proces au fost negustorii-capitaliști, stabilirea acestor legături naționale n-a fost altceva decît stabilirea legăturilor burgheze. Cu ambele sale referiri la fapte, d-l Mihailovski n-a făcut decît să-și dea singur la cap, neoferindu-ne nimic altceva decît o mostră de trivialități burgheze ; *trivialități*, pentru că a încercat să explice instituția moștenirii prin procreare și prin psihologia ei, iar naționalitatea prin legăturile gentilice ; *burgheze*, pentru că a considerat categoriile și suprastructu-

* Idee pur burgheză : micile familii fărîmîtate au devenit predominante abia în regimul burghez ; ele n-au existat de loc în vremurile preistorice. Nu este nimic mai caracteristic pentru un burghez decît extinderea trăsăturilor orînduirii moderne asupra tuturor epocilor și popoarelor.

rile unei formațiuni sociale istoricește determinate (bazată pe schimb) drept categorii tot atît de generale și de veșnice ca și educația copiilor și legăturile „propriu-zise“ dintre sexe.

Este cît se poate de caracteristic faptul că, de îndată ce a încercat să treacă de la fraze la referiri concrete bazate pe fapte, filozoful nostru subiectivist s-a împotmolit. Și, pe cît se pare, el se simte foarte bine pe această poziție nu tocmai curată : șade în mocirlă de ție mai mare dragul și împoașcă cu noroi de jur împrejur. Propunîndu-și, de pildă, să infirme teza că istoria nu reprezintă decît o serie de episoade ale luptei de clasă, el declară cu un aer grav că aceasta este o „exagerare“ și argumentează astfel : „Asociația internațională a muncitorilor, fondată de Marx și organizată în vederea luptei de clasă, nu i-a împiedicat pe muncitorii francezi și germani să se măcelărească și să se ruineze unii pe alții“, ceea ce, vedeți dv., dovedește că materialismul nu și-a încheiat socotelile „cu demonul amorului propriu național și al urii naționale“. Această afirmație dovedește din partea criticului cea mai grosolană neînțelegere a faptului că interesele foarte reale ale burgheziei comerciale și industriale constituie principala temelie a acestei uri și că a prezenta sentimentul național ca un factor de sine stătător nu înseamnă decît a eluda miezul chestiunii. De altfel am văzut mai sus ce profundă idee are filozoful nostru despre naționalitate. D-l Mihailovski nu poate vorbi despre Internațională ⁴¹ altfel decît cu o ironie pur bureninistă ⁴² : „Marx a fost conducătorul Asociației internaționale a muncitorilor, care, ce-i drept, s-a destrămat, dar urmează să renască“. Desigur, dacă vezi în sistemul schimbului „echitabil“ un nec plus ultra * al solidarității internaționale, cum susține cu filistină trivialitate autorul cronicii interne din „Russkoe Bogatstvo“ nr. 2, și nu înțelegi că schimbul, atît cel echitabil cît și cel inequitabil, presupune și implică totdeauna dominația burgheziei și că fără desființarea organizării economice bazate pe schimb nu se poate pune capăt conflictelor internaționale, atunci zeflemelele la adresa Internaționalei sînt de înțeles. Atunci este de înțeles de ce d-l Mihailovski nu poate cu nici un chip să priceapă adevărul simplu că nu există alt

* — limită extremă. — *Nota trad.*

mijloc de a combate ura națională decît organizarea și unirea strînsă a clasei asupriților în vederea luptei împotriva clasei asupritorilor din fiecare țară, decît unirea acestor organizații muncitorești naționale într-o singură armată muncitorească internațională în vederea luptei împotriva capitalului internațional. Cît privește observația că Internaționala nu a împiedicat pe muncitori să se măcelărească unii pe alții, e destul să amintim d-lui Mihailovski evenimentele Comunei, care au arătat adevărata atitudine a proletariatului organizat față de clasele guvernante care dezlănțuiseră războiul.

Ceea ce-i mai revoltător în toată această polemică a d-lui Mihailovski sînt tocmai procedeele lui. Dacă e nemulțumit de tactica Internaționalei, dacă nu împărtășește ideile în numele cărora se organizează muncitorii europeni, cel puțin să le critice direct și fățiș, expunîndu-și propriile sale idei asupra unei tactici mai raționale, asupra unor concepții mai juste. El nu vine însă cu nici o obiecție clară, precisă, și nu face decît să împrăstie peste tot, într-un potop de fraze goale, ironii stupide. Cum ar putea fi denumite toate acestea altfel decît mîrșăvie, mai ales dacă luăm în considerație faptul că apărarea legală a ideilor și tacticii Internaționalei nu e permisă în Rusia? La aceleași procedee recurge d-l Mihailovski atunci cînd polemizează cu marxistii ruși: el nu-și dă osteneala să formuleze în mod conștiincios și exact cutare sau cutare teze ale lor, spre a le supune unei critici fățișe și precise, ci preferă să se agațe de frînturile din argumentarea marxistă care au ajuns la urechea lui și s-o denatureze. Judecați singuri: „Marx era prea inteligent și prea învățat pentru a-și închipui că tocmai el a descoperit ideea necesității istorice și legitatea fenomenelor sociale... Pe treptele inferioare (ale scării marxiste) * nu se știe acest lucru (anume că „ideea necesității istorice nu este o noutate inventată

* Referitor la acest termen absurd, trebuie să notăm că d-l Mihailovski îl pune pe primul plan pe Marx (care e prea inteligent și prea învățat pentru ca una sau alta dintre tezele lui să poată fi criticate direct și fățiș de criticul nostru), după el îl situează pe Engels („o minte nu alît de creatoare“), apoi urmează cei care sînt, într-o măsură mai mică sau mai mare, gînditori de sine stătători, ca de pildă Kautsky, și după aceea ceilalți marxști. Ce semnificație serioasă ar putea însă avea această clasificare? Dacă criticul este nemulțumit de popularizatorii lui Marx, cine îl împiedică să-l corijeze potrivit concepțiilor lui Marx? El nu face acest lucru. A vrut, probabil, să fie spiritual, dar n-a leșit decît o platitudine.

sau descoperită de Marx, ci un adevăr de mult stabilit“) sau, cel mult, există doar o idee vagă de cîtă forță intelectuală și cîtă energie au fost cheltuite în decurs de veacuri pentru stabilirea acestui adevăr“.

Firește că asemenea declarații pot într-adevăr să producă impresie asupra unui public care aude pentru prima oară de marxism și în fața căruia criticul își poate ușor atinge scopul : să denatureze, să strîmbe din nas și „să învingă“ (cum se spune că sînt apreciate articolele d-lui Mihailovski de colaboratorii revistei „Russkoe Bogatstvo“). Oricine cunoaște cît de puțin operele lui Marx va vedea îndată toată falsitatea și inconsistența acestor procedee. Poți să nu fii de acord cu Marx, dar nu poți contesta că el și-a formulat cu desăvîrșită precizie concepțiile, care reprezentau o *noutate* în comparație cu cele ale socialiștilor premergători. Iată în ce consta această noutate : în timp ce socialiștii dinaintea lui Marx socoteau că pentru a-și fundamenta concepțiile e destul să arate aspirarea maselor în regimul existent, să arate superioritatea unei orînduiri în care fiecare ar urma să primească produsul muncii lui, să arate că această orînduire ideală este conformă cu „natura umană“, cu ideea de viață rațională și morală etc., Marx considera că un asemenea socialism nu ne poate satisface. El nu s-a limitat să caracterizeze orînduirea modernă, să-i dea aprecierea cuvenită și s-o condamne, ci a explicat-o științificește, plasînd această orînduire modernă, diferită în diferitele state europene și neeuropene, pe o bază comună : formațiunea socială capitalistă, ale cărei legi de funcționare și dezvoltare le-a supus unei analize obiective (arătînd *necesitatea* exploatării în cadrul acestei orînduiri). Tot astfel el a considerat că nu ne poate satisface aserțiunea că numai orînduirea socialistă e în concordanță cu natura umană, cum afirmau marii socialiști utopiști și jalnicii lor epigoni, sociologii subiectiviști. Cu ajutorul aceleiași analize *obiective* a orînduirii capitaliste, el a dovedit *necesitatea* transformării acesteia într-o orînduire socialistă. (Cum anume a dovedit Marx acest lucru și ce obiecții a adus d-l Mihailovski, asupra acestei chestiuni vom mai avea prilejul să revenim). – Iată izvorul invocării necesității, pe care o putem întilni adesea la marxiști. Denaturarea săvîrșită de d-l Mihailovski în

această chestiune este evidentă : el a lăsat la o parte tot conținutul concret al teoriei, toată esența ei, înfățișând lucrurile ca și cum toată această teorie s-ar reduce numai la un singur cuvînt, la „necesitate“ („nu e de ajuns s-o invocăm numai pe aceasta în chestiunile practice complexe“), ca și cum *dovada* acestei teorii ar fi argumentul că așa cere necesitatea istorică. Cu alte cuvinte, trecînd sub tăcere conținutul doctrinei, d-l Mihailovski s-a agățat de titulatura acesteia, începînd apoi iarăși să se strîmbe în fața „cercului pur și simplu plat“, la care el însuși s-a ostenit să reducă doctrina lui Marx. Nu-i vom urmări, firește, strîmbăturile, deoarece cunoaștem deja prea bine acest procedeu. N-are decît să facă pe piaița, spre marea distracție și plăcere a d-lui Burenin (care nu degeaba l-a mîngîiat pe cap pe d-l Mihailovski în „Novoe Vreame“⁴³), n-are decît ca, făcînd revenențe lui Marx, să latre la el pe furiș : „polemica lui cu utopiștii și idealistii este și așa unilaterală“, adică și fără repetarea de către marxiști a argumentelor ei. Nu putem numi aceste ieșiri altfel decît lătrat, pentru că d-l Mihailovski nu aduce absolut *nici o* obiecție concretă, precisă, verificabilă împotriva acestei polemici, așa că, oricît de bucuroși am fi să stăm de vorbă asupra acestei teme, considerînd că această polemică este extrem de importantă pentru rezolvarea problemelor socialiste care se pun în Rusia, ne este pur și simplu imposibil să răspundem unui lătrat. Nu ne rămîne decît să spunem ridicînd din umeri :

O fi puternic cățelușul dacă-i dă mina să latre la elefant !

Nu e lipsit de interes raționamentul pe care-l face în continuare d-l Mihailovski asupra necesității istorice, deoarece acest raționament ne dezvăluie, cel puțin în parte, adevăratul bagaj ideologic al „vestitului nostru sociolog“ (titlu de care se bucură d-l Mihailovski, deopotrivă cu d-l V. V., în mediul reprezentanților liberali ai „societății“ noastre „culte“). El vorbește despre „conflictul dintre ideea necesității istorice și importanța activității personale“ : militanții pe tărîm social se înșală dacă își închipuie că acționează, căci ei nu acționează, ci sînt „acționați“, sînt niște „marionete trase de sfori dintr-o tainiță de legile imanente ale

necesității istorice” – iată concluzia care ar decurge, chipurile, din această idee, pe care de aceea o califică drept „sterilă” și „difuză”. Bănuim că nu orice cititor va înțelege de unde a luat d-l Mihailovski toate aceste ineptii – marionete etc. Ei bine, este vorba de una dintre temele preferate ale filozofului nostru subiectivist : ideea conflictului dintre determinism și morală, dintre necesitatea istorică și rolul personalității. El a consumat o grămadă de hîrtie debitînd un noian de absurdități sentimentale mic-burgheze, pentru a rezolva acest conflict în favoarea moralei și a rolului personalității. În realitate, nu există aici nici un conflict : acesta a fost inventat de d-l Mihailovski, căruia îi e teamă (și nu fără temeii) ca determinismul să nu submineze morala mic-burgheză, care îi este atît de scumpă. Ideea determinismului, care stabilește necesitatea acțiunilor omului și spulberă povestea absurdă a liberului arbitru, nu exclude cîtuși de puțin nici rațiunea, nici conștiința omului și nici aprecierea acțiunilor lui. Dimpotrivă, numai punctul de vedere determinist face posibilă o apreciere riguroasă și exactă, în loc să pună totul pe seama liberului arbitru. De asemenea, ideea necesității istorice nu diminuează cîtuși de puțin rolul personalității în istorie : întreaga istorie se compune tocmai din acțiunile unor personalități care sînt, fără îndoială, forțe care acționează. Adevărata problemă care se pune atunci cînd urmează a se aprecia activitatea pe tărîm social a unei personalități este aceasta : în ce condiții va fi asigurat succesul acestei activități ? ce garanție avem că această activitate nu va rămîne un act izolat, înecat în oceanul unor acte contrare ? În aceasta constă și problema pe care social-democrații și ceilalți socialiști ruși o rezolvă într-un chip diferit : în ce mod trebuie să antreneze masele activitatea care tinde la înfăptuirea orînduirii socialiste, pentru ca ea să poată da rezultate serioase ? Este evident că rezolvarea acestei probleme depinde în mod direct de felul în care se concepe gruparea forțelor sociale din Rusia, lupta de clasă, care constituie realitatea rusă ; și de astă dată d-l Mihailovski n-a făcut decît să se învîrtească în jurul problemei, fără să încerce măcar s-o formuleze în mod precis și s-o rezolve într-un fel sau altul. Rezolvarea în spirit social-democrat a acestei probleme se bazează, precum se știe, pe

punctul de vedere că rînduierile economice din Rusia nu reprezintă altceva decît societatea burgheză, din care nu există decît o singură cale de ieşire, ce decurge în mod necesar din însăşi esenţa orînduirii burgheze, şi anume : lupta de clasă a proletariatului împotriva burgheziei. Este evident că o critică serioasă ar trebui să fie îndreptată fie împotriva punctului de vedere că rînduierile de la noi sînt burgheze, fie împotriva modului în care este concepută esenţa acestor rînduieri şi a legilor lor de dezvoltare. Or, d-l Mihailovski nici nu se gîndeşte să abordeze probleme serioase. El preferă să se mărginească la debitarea unor fraze lipsite de conţinut, în genul afirmaţiei că necesitatea ar fi o paranteză prea generală etc. Dar orice idee va fi o paranteză prea generală, d-le Mihailovski, dacă veţi începe prin a scoate din ea, ca dintr-o scrumbie afumată, tot conţinutul, pentru a vă ocupa apoi de învelişul rămas ! Acest domeniu, al învelişului care acoperă problemele cu adevărat serioase şi arzătoare ale contemporaneităţii, este domeniul favorit al d-lui Mihailovski ; de pildă, el subliniază cu deosebită mîndrie că „materialismul economic ignorează sau tratează greşit problema eroilor şi mulţimii“. Vedeţi dv., problema : din lupta căror clase anume şi pe ce teren este alcătuită realitatea rusă de astăzi, aceasta este, probabil, o problemă prea generală pentru d-l Mihailovski şi el o ocoleşte. În schimb însă, problema raporturilor dintre erou şi mulţime, indiferent ce fel de mulţime e aceasta, de muncitori, ţărani, fabricanţi sau moşieri, îl interesează în gradul cel mai înalt. Poate că sînt într-adevăr „interesante“ aceste probleme ; dar a reproşa materialiştilor că ei îşi îndreaptă toate eforturile în direcţia rezolvării problemelor care privesc direct eliberarea clasei celor ce muncesc nu înseamnă decît a fi amator de ştiinţă filistină şi nimic mai mult. În încheierea „criticii“ (?) pe care o face materialismului, d-l Mihailovski ne oferă încă o încercare de a prezenta inexact faptele şi încă o falsificare. Punînd la îndoială justetea părerii lui Engels după care „Capitalul“ a fost trecut sub tăcere de economişti oficiali⁴⁴ (şi bazîndu-şi îndoiala pe curiosul argument că în Germania există numeroase universităţi !), d-l Mihailovski spune : „Marx nu avea nicidecum în vedere numai acest cerc de cititori (muncitorii) ; el aştepta

ceva și din partea oamenilor de știință“. Este absolut inexact : Marx își dădea foarte bine seama cât de puțin se poate conta pe imparțialitate și pe o critică științifică din partea reprezentanților burghezi ai științei, și în postfața la ediția a doua a „Capitalului“ s-a pronunțat în modul cel mai precis asupra acestei chestiuni. Iată ce spune el acolo : „Înțelegerea pe care «Capitalul» a găsit-o în scurt timp în cercurile largi ale clasei muncitoare germane este cea mai bună răsplată a muncii mele. O persoană care în domeniul economiei se situează pe punctul de vedere burghez, domnul Mayer, fabricant din Viena, a arătat foarte just, într-o broșură publicată în timpul războiului franco-german, că spiritul teoretic dezvoltat (der grosse theoretische Sinn), care era considerat ca o particularitate a poporului german, a dispărut cu totul la așa-numitele clase culte ale Germaniei, dar că în schimb el renaște la clasa ei muncitoare“⁴⁵.

Urmează o nouă falsificare a materialismului, construită exact după primul șablon. „Teoria (materialismului) n-a fost niciodată fundamentată și verificată științificește“. Aceasta-i teza. – Și iată dovada : „Unele pagini bune, cu conținut istoric, din lucrările lui Engels, Kautsky și ale altor câtorva s-ar fi putut dispensa și ele (ca și cele din onorabila lucrare a lui Blos) de eticheta materialismului economic, deoarece (notați acest „deoarece“ !), în realitate (sic !), ele iau în considerare totalitatea vieții sociale, chiar dacă nota economică predomină în acest acord“. Concluzia... : „materialismul economic nu și-a dovedit valabilitatea în știință“.

Vechea poveste ! Spre a dovedi netemeinicia teoriei, d-l Mihailovski mai întâi o denaturează, atribuindu-i intenția absurdă de a nu lua în considerare totalitatea vieții sociale – pe cită vreme, tocmai dimpotrivă, materialistii (marxiștii) au fost primii socialiști care au formulat necesitatea analizării nu numai a vieții economice, dar și a tuturor laturilor vieții sociale* –, apoi constată că, „în realitate“, materialistii au

* Acest fapt și-a găsit expresia cât se poate de limpede în „Capitalul“ și în tactica social-democraților, spre deosebire de socialiștii anteriori. Marx a formulat direct necesitatea de a nu ne mărgini la latura economică. Trăsînd în 1843 programul unei reviste care urma să apară⁴⁶, Marx îi scria lui Ruge : „Dar și principiul socialist în ansamblul său nu reprezintă decît o singură latură... Trebuie însă să acordăm atenție și celeilalte laturi, existenței teoretice a omului, să facem, prin urmare, din religie, știință etc. un obiect al criticii noastre... Așa cum *religia* repre-

explicat „bine“ totalitatea vieții sociale prin factorul economic (fapt care, evident, îi dă autorului la cap) și, în sfârșit, trage concluzia că materialismul „nu și-a dovedit valabilitatea“. În schimb însă falsificările dv., d-le Mihailovski, și-au dovedit în mod strălucit valabilitatea !

Iată tot ce aduce d-l Mihailovski în sprijinul „infirării“ materialismului. Repet, n-avem de-a face cu o critică, ci cu o palavrageală pretențioasă și deșartă. Dacă am întreba : ce obiecții a adus d-l Mihailovski împotriva ideii că relațiile de producție stau la baza tuturor celorlalte relații ? prin ce a dezmințit el justetea noțiunii de formațiune socială și de proces istoric-natural de dezvoltare a acestor formațiuni, noțiune pe care Marx a elaborat-o cu ajutorul metodei materialiste ? cum a dovedit el inexactitatea explicărilor materialiste ale diferitelor probleme istorice, fie chiar numai a celor date de autorii menționați de el ? — oricine va răspunde : n-a adus nici o obiecție, n-a dezmințit prin nimic, n-a arătat nici o inexactitate. El n-a făcut decât să se învîrtească în jurul problemei, căutînd să-i escamoteze esența prin fraze goale și inventînd de circumstanță diferite trucuri ridicole.

Cu greu ne putem aștepta la ceva serios din partea unui asemenea critic atunci cînd el continuă, în nr. 2 al revistei „Russkoe Bogatstvo“, să combată marxismul. Singura deosebire este că inventivitatea lui în materie de falsificări s-a epuizat și că începe să folosească falsificările altora.

El începe prin a perora pe tema „complexității“ vieții sociale : iată, zice el, pînă și galvanismul poate fi pus în legătură cu materialismul economic, întrucît experiențele lui Galvani „l-au impresionat“ și pe Hegel. Ce extraordinară istețime ! Cu tot atîta succes am putea stabili o legătură între d-l Mihailovski și împăratul Chinei ! Ce altceva reiese de

zintă sumarul luptelor teoretice ale omenirii, tot așa *statul politic* reprezintă sumarul luptelor ei practice. Statul politic exprimă deci, în cadrul formei sale sub specie rei publicae (din punct de vedere politic), toate luptele, necesitățile și adevărurile sociale. Prin urmare, a face un obiect de critică dintr-o problemă politică cu totul specială, cum este bunăoară deosebirea dintre sistemul stărilor și cel reprezentativ, nu înseamnă cîtuși de puțin a coborî de la hauteur des principes (de la înălțimea principiilor. — *Nota trad.*), deoarece această problemă nu face decât să exprime în limba *politic* deosebirea dintre domnia omului și domnia proprietății private. Prin urmare, criticul nu numai că poate, dar și trebuie să abordeze aceste probleme politice (care, după părerea socialiștilor înfocați, nu merită nici o atenție)“⁴⁷.

aici decît că există oameni cărora le face plăcere să debiteze ineptii ? !

„Esența mersului istoric al lucrurilor – continuă d-l Mihailovski –, care este în genere inezisabilă, n-a fost sezisată nici de doctrina materialismului economic, deși aceasta se sprijină, pe cît se vede, pe două temelii : descoperirea rolului atotdeterminant al formelor de producție și de schimb și caracterul peremptoriu al procesului dialectic“.

Așadar, materialistii se sprijină pe „caracterul peremptoriu“ al procesului dialectic ! adică își fondează teoriile sociologice pe triadele⁴⁸ lui Hegel. Avem aici de-a face cu acuzația-șablon adusă marxismului că se bazează pe dialectica hegeliană, acuzație de care au uzat pînă la refuz criticii burghezi ai lui Marx. Nefiind în stare să aducă nici o obiecție de fond împotriva doctrinei, acești domni s-au agățat de modul de exprimare al lui Marx, au atacat originea teoriei lui, crezînd că vor submina astfel fondul ei. Și nici d-l Mihailovski nu se sfiește să recurgă la asemenea procedee. Drept pretext i-a servit un capitol din lucrarea lui Engels împotriva lui Dühring⁴⁹. Răspunzîndu-i lui Dühring, care atacase dialectica lui Marx, Engels spune că Marx nici nu s-a gîndit vreodată „să dovedească“ ceva cu triadele hegeliene, că Marx n-a făcut decît să studieze și să analizeze procesul real, că el nu admitea alt criteriu al valabilității teoriei decît conformitatea ei cu realitatea. Dacă, spune el, se întîmplă uneori ca dezvoltarea vreunui fenomen social să se încadreze în schema hegeliană : teză – negație – negarea negației, nu e de loc de mirare acest lucru, pentru că în general acest caz nu e rar în natură. Și Engels începe să aducă exemple din domeniul științelor naturii (dezvoltarea grăuntelui) și din cel social, ca, de pildă : la început a existat comunismul primitiv, apoi a apărut proprietatea privată, iar pe urmă socializarea capitalistă a muncii ; sau : la început a apărut materialismul primitiv, apoi idealismul și, în sfîrșit, materialismul științific etc. Este evident pentru oricine că centrul de greutate al argumentării lui Engels constă în ideea că sarcina materialistilor este de a înfățișa exact și precis adevăratul proces istoric, că insistarea asupra dialecticii, alegerea unor exemple dovedind justetea triadei nu sînt decît rămășițe ale hegelianismului din care s-a dezvoltat socialismul științific, rămășițe ale modului

de exprimare al hegelianismului. Într-adevăr, din moment ce se declară în mod categoric că ar fi absurd să vrei „să dovedești“ ceva cu ajutorul triadelor, că nimeni nu s-a gîndit la așa ceva, ce semnificație pot avea exemplele privitoare la procesele „dialectice“ ? Nu e oare clar că aici este vorba doar de o referire la originea doctrinei, atît și nimic mai mult ? D-l Mihailovski își dă singur seama de acest lucru atunci cînd spune că nu e cazul să aducem imputări acestei teorii pentru originea ei. Pentru a vedea în raționamentele lui Engels altceva decît originea teoriei, ar fi trebuit, evident, să se facă dovada că măcar o singură *problemă* istorică n-a fost rezolvată de materialişti pe baza faptelor respective, ci cu ajutorul triadelor. A încercat oare d-l Mihailovski să dovedească acest lucru ? Nicidecum. Dimpotrivă, el însuși a fost nevoit să admită că „deșarta schemă dialectică a fost în așa măsură umplută de Marx cu un conținut concret, încît ea poate fi scoasă de pe acest conținut așa cum ai lua capacul de pe oală, fără să se schimbe nimic“ (despre excepția pe care o face aici d-l Mihailovski în ce privește viitorul vom vorbi mai jos). Dacă așa stau lucrurile, atunci de ce se mai ocupă d-l Mihailovski cu atîta zel de acest capac care nu schimbă nimic ? De ce pretinde că materialişti „se sprijină“ pe caracterul peremptoriu al procesului dialectic ? De ce, luptînd împotriva acestui capac, afirmă neadevărul flagrant că luptă împotriva uneia dintre „temeliile“ socialismului științific ?

Firește că nu mă voi apuca să urmăresc cum analizează d-l Mihailovski exemplele de triade, pentru că, repet, toate acestea n-au nici o legătură nici cu materialismul științific, nici cu marxismul rus. Interesant este însă de știut ce motive a avut totuși d-l Mihailovski să denatureze în așa hal atitudinea marxiștilor față de dialectică ? D-l Mihailovski a avut două motive : 1) el a auzit ceva, fără să fi înțeles însă nimic ; 2) el a săvîrșit (sau, mai bine zis, a împrumutat de la Dühring) încă un fals.

Ad 1) *. Citind literatura marxistă, d-l Mihailovski s-a lovit mereu de „metoda dialectică“ în domeniul științei sociale și de „gîndirea dialectică“ tot în domeniul problemelor

* — La primul punct. — *Nota trad.*

sociale (domeniu despre care tocmai este vorba) etc. În naivitatea sa (ar fi bine dacă numai din naivitate), el și-a închipuit că această metodă constă în rezolvarea tuturor problemelor sociologice în conformitate cu legile triadei hegeliene. Dacă ar fi examinat ceva mai atent chestiunea, el n-ar fi putut să nu se convingă de absurditatea acestei păreri. Metoda dialectică, în opoziție cu metoda metafizică, nu înseamnă la Marx și Engels altceva decât metoda științifică în sociologie, metodă care concepe societatea ca un organism viu, aflat în permanentă dezvoltare (și nu ca o înlănțuire mecanică, permițând în consecință tot felul de combinații arbitrare de diferite elemente sociale), pentru studierea căruia este necesară o analiză obiectivă a relațiilor de producție care constituie formațiunea socială respectivă, precum și cercetarea legilor funcționării și dezvoltării acesteia. Vom încerca mai jos să arătăm cum se situează metoda dialectică față de metoda metafizică (noțiune în care intră, fără îndoială, și metoda subiectivă aplicată în domeniul sociologiei), servindu-ne chiar de raționamentele d-lui Mihailovski. Deocamdată vom spune doar că oricine va citi definiția și expunerea metodei dialectice fie la Engels (în polemica lui împotriva lui Dühring. Vezi traducerea în limba rusă a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“), fie la Marx (diferite note din „Capitalul“ și „Postfața“ la ediția a doua, precum și „Mizeria filozofiei“) ⁵⁰ va vedea că nici vorbă nu poate fi de triadele lui Hegel și că totul se reduce la a privi evoluția socială ca un proces istoric-natural de dezvoltare a formațiunilor social-economice. Ca dovadă, voi reproduce în extenso expunerea metodei dialectice așa cum a apărut în „Vestnik Evropi“ nr. 5 din 1872 (nota : „Punctul de vedere al criticii economiei politice la K. Marx“) ⁵¹, expunere pe care Marx o citează în „Postfața“ la ediția a doua a „Capitalului“. Marx spune acolo că metoda pe care a folosit-o în „Capitalul“ a fost prost înțeleasă. „Recenzenții germani țipă, firește, despre sofistică hegeliană“. Și, spre a-și prezenta mai clar metoda, Marx reproduce expunerea din sus-menționata notă. Pentru Marx, se spune în această notă, importă un singur lucru : să descopere legea fenomenelor pe care le cercetează. Importantă mai este pentru el înainte de toate legea schimbării lor, a dezvoltării lor, adică trecerea dintr-o formă

în alta, dintr-un sistem de relații sociale în altul. De aceea Marx se străduiește să facă un singur lucru : să dovedească, printr-o riguroasă cercetare științifică, necesitatea unor sisteme determinate de relații sociale și să constate în mod cât mai ireproșabil faptele care-i servesc drept puncte de plecare și de sprijin. În acest scop este cu totul suficient dacă el dovedește, o dată cu necesitatea ordinii actuale, și necesitatea altei ordini, care trebuie să ia naștere în mod inevitabil din prima, indiferent dacă oamenii cred sau nu cred acest lucru, dacă sînt sau nu sînt conștienți de el. Marx privește evoluția socială ca un proces istoric-natural, guvernat de legi care nu numai că sînt independente de voința, de conștiința și de intențiile oamenilor, ci, dimpotrivă, determină voința, conștiința și intențiile lor. (Aviz d-lor subiectiviști, care desprind evoluția socială din evoluția istorică-naturală tocmai pentru motivul că omul și-ar pune „scopuri” conștiente, călăuzindu-se după anumite idealuri). Dacă elementul conștient joacă în istoria culturii un rol atît de subordonat, se înțelege de la sine că critica al cărei obiect este însași cultura poate mai puțin decît orice să aibă la bază vreo formă sau vreun rezultat al conștiinței. Aceasta înseamnă că nu ideea, ci numai fenomenul exterior, obiectiv poate să-i servească drept punct de plecare. Critica se va mărgini să compare și să confrunte un fapt nu cu ideea, ci cu alt fapt. Pentru ea importă doar ca ambele fapte să fie cercetate cu maximum de precizie și ca ele să constituie într-adevăr, unul față de celălalt, momente diferite ale dezvoltării ; dar înainte de toate importă să fie cercetate cu aceeași precizie ordinea, succesiunea și conexiunea în care apar treptele de dezvoltare. Marx contestă tocmai ideea că legile vieții economice sînt aceleași pentru prezent și trecut. Dimpotrivă, fiecare perioadă istorică are legile ei proprii. Viața economică ne oferă un fenomen analog cu istoria dezvoltării din alte domenii ale biologiei. Vechii economiști își făceau o idee greșită despre natura legilor economice atunci cînd le asemuiau cu legile fizicii și ale chimiei. O analiză mai profundă a dovedit că organismele sociale se deosebesc tot atît de profund unele de altele ca și organismele plantelor și ale animalelor. Punîndu-și ca țintă să cerceteze și să explice din acest punct de vedere organizarea economică capitalistă, el nu face decît să formuleze

în mod strict științific ținta pe care trebuie s-o urmărească orice cercetare riguroasă a vieții economice. Valoarea științifică a unei asemenea cercetări stă în elucidarea legilor speciale (istorice) care guvernează nașterea, existența, dezvoltarea și moartea unui organism social dat și înlocuirea lui cu un altul, superior.

Iată expunerea metodei dialectice pe care Marx a pescuit-o din noianul de note asupra „Capitalului” apărute în reviste și în ziare și pe care el a tradus-o în limba germană, pentru că această caracterizare a metodei este, precum el însuși o spune, absolut exactă. Întrebăm : se face oare acolo cea mai mică aluzie la triade, la trihotomii, la caracterul peremptoriu al procesului dialectic și la alte absurdități asemănătoare împotriva cărora luptă atât de cavalereste d-l Mihailovski ? După ce reproduce expunerea de mai sus, Marx spune răspicat că metoda sa este „exact contrariul” metodei lui Hegel. După Hegel, dezvoltarea ideii în conformitate cu legile dialectice ale triadei determină dezvoltarea realității. Numai în acest caz, firește, se poate vorbi de însemnătatea triadelor, de caracterul peremptoriu al procesului dialectic. După mine, spune Marx, dimpotrivă, „lumea ideilor nu este decât oglindirea lumii materiale”. Și totul se reduce deci la „înțelegerea pozitivă a prezentului și a evoluției necesare a acestuia” : nu le rămîne triadelor alt rol decât acela de capac și de înveliș („am cochetat cu modul hegelian de exprimare”, spune Marx în aceeași postfață), pentru care pot manifesta interes numai filistinii. Și acum întrebăm : ce să credem despre un om care, propunându-și să critice una dintre „temeliile” materialismului științific, adică dialectica, se apucă să vorbească despre orice vreți, pînă și despre broaște și despre Napoleon, dar nu vorbește despre ceea ce este această dialectică, de chestiunea dacă evoluția societății este într-adevăr un proces istoric-natural, dacă este justă concepția materialistă asupra formațiunilor social-economice ca organisme sociale deosebite, dacă sînt juste metodele analizei obiective a acestor formațiuni, dacă într-adevăr ideile sociale determină dezvoltarea socială sau, dimpotrivă, ele sînt determinate de aceasta din urmă etc. ? Putem oare admite că numai de nepricepere este vorba în cazul de față ?

Ad 2) *. După ce face o asemenea „critică“ a dialecticii, d-l Mihailovski atribuie lui Marx această metodă de demonstrare „cu ajutorul“ triadei hegeliene și, bineînțeles, o combate în mod victorios. „În ce privește viitorul – spune el –, legile imanente ale societății sînt formulate în chip exclusiv dialectic“. (Totmai în aceasta constă excepția menționată mai sus). Raționamentul lui Marx cu privire la inevitabilitatea expropriării expropriatorilor în virtutea legilor de dezvoltare a capitalismului are „un caracter exclusiv dialectic“. „Idealul“ lui Marx privitor la proprietatea comună asupra pămîntului și a capitalului, „ca ceva inevitabil și neîndoielnic, are ca suport exclusiv capătul triadei hegeliene“.

Acest argument este *luat pe de-a-ntregul* de la Dühring, care-l expune în lucrarea sa „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus“ (3-te Aufl., 1879. S. 486–487) **. De Dühring d-l Mihailovski nu pomenește însă nici un cuvînt. Ori poate a ajuns el singur la această denaturare a lui Marx ?

Engels i-a dat lui Dühring un răspuns admirabil, și, întrucît el citează totodată critica făcută de Dühring, ne vom mărgini la acest răspuns al lui Engels ⁵². Cititorul va vedea că acest răspuns este în totul valabil și în ceea ce privește pe d-l Mihailovski.

„Acestă schiță istorică (a genezei așa-numitei acumulări primitive a capitalului în Anglia) – spune Dühring – este relativ partea cea mai bună din cartea lui Marx și ar fi și mai bună dacă nu s-ar fi sprijinit, în afară de cîrja științifică, și pe cîrja dialectică. În lipsa unor argumente mai bune și mai clare, negarea negației a lui Hegel trebuie să facă aici oficiul de moașă cu ajutorul căreia viitorul se naște din sînul trecutului. Desființarea proprietății individuale, care s-a efectuat, în modul arătat, începînd din secolul al XVI-lea, este prima negație. Ea va fi urmată de alta, care se caracterizează ca o negare a negației și deci ca o restabilire a „proprietății individuale“, dar într-o formă superioară, bazată pe proprietatea comună asupra pămîntului și a mijloacelor de muncă. Dacă această nouă „proprietate individuală“ a mai fost denumită

* – La punctul al doilea. — *Nota trad.*

** – „Istorie critică a economiei naționale și a socialismului“ (ed. a 3-a, 1879. Pag. 486–487). — *Nota trad.*

de d-l Marx și „proprietate socială“, apoi aici se face simțită unitatea superioară hegeliană, în care contradicția este rezolvată (aufgehoben – termen special hegelian), adică – potrivit jocului de cuvinte hegelian – este atît înlăturată cît și conservată.

...Exproprierea expropriatorilor este deci, așa zicînd, rezultatul automat al realității istorice în condițiile ei materiale exterioare... E greu de crezut că un om rezonabil se va lăsa convins de necesitatea proprietății comune asupra pămîntului și a capitalului, încrezîndu-se pur și simplu în calambururi hegeliene de felul negării negației. Ambiguitatea nebuloasă a ideilor lui Marx nu va surprinde de altfel pe cel care știe la ce rezultate, sau mai bine zis la ce absurdități se poate ajunge cînd se ia ca bază științifică dialectica lui Hegel. Pentru cei care nu cunosc aceste artificii, trebuie să observăm în mod expres că la Hegel prima negație corespunde noțiunii biblice a păcatului originar, iar cea de-a doua unității superioare care duce la mîntuire. Logica faptelor nu se poate, desigur, întemeia pe această analogie năstrușnică, luată din domeniul religiei... D-l Marx rămîne liniștit în lumea nebuloasă a proprietății sale în același timp individuale și sociale, lăsînd adeptilor săi sarcina de a dezlega singuri această profundă enigmă dialectică». Astfel glăsuiește d-l Dühring.

Prin urmare – conchide Engels – Marx nu poate să dovedească necesitatea revoluției sociale, necesitatea introducerii proprietății comune asupra pămîntului și a mijloacelor de producție create prin muncă altfel decît invocînd negarea negației a lui Hegel ; și întemeindu-și teoria sa socialistă pe această analogie năstrușnică, luată din domeniul religiei, el ajunge la concluzia că în societatea viitoare va exista o proprietate în același timp individuală și socială, ca unitate superioară hegeliană a contradicției rezolvate *.

* Că această formulare a concepțiilor lui Dühring îi este pe de-a-neregul aplicabilă și d-lui Mihailovski, ne-o dovedește și următorul pasaj din articolul său : „K. Marx judecă de d-l I. Jukovski“. Răspunzîndu-l d-lui Jukovski, care afirmase că Marx ar fi un apărător al proprietății private, d-l Mihailovski se referă la sus-menționata schemă a lui Marx, explicînd-o în felul următor : „Marx a introdus în schema sa două scamatorii, cunoscute de toată lumea, ale dialecticii hegeliene : în primul rînd, schema este construită conform legii triadei hegeliene ; în al doilea rînd, sinteza este bazată pe identitatea contrariilor, a proprietății individuale și a celei sociale. Cuvîntul «individual» are, prin urmare, în acest

Să lăsăm deocamdată la o parte negarea negației și să privim mai îndeaproape această «proprietate în același timp individuală și socială». Pe aceasta d-l Dühring o caracterizează drept «lume nebuloasă» și, ceea ce este uimitor, e că are într-adevăr dreptate în această privință. Dar, din păcate, nu e Marx acela care se află în această «lume nebuloasă», ci din nou d-l Dühring însuși... Corectându-l pe Marx în conformitate cu Hegel, el îi atribuie unitatea superioară a proprietății, despre care Marx nu a spus nici un cuvânt.

Marx spune : «Este negarea negației. Aceasta restabilește proprietatea individuală, dar pe baza realizărilor erei capitaliste, a cooperării lucrătorilor liberi și a proprietății lor comune asupra pământului și a mijloacelor de producție produse prin munca însăși. Transformarea proprietății private fărâmițate, bazată pe munca proprie a indivizilor, în proprietate capitalistă este, bineînțeles, un proces cu mult mai îndelungat, mai dur și mai anevoios decât transformarea proprietății private capitaliste, care, în fapt, se bazează deja pe producția socială, în proprietate socială». Asta-i tot. Starea de lucruri creată prin exproprierea expropriatorilor este deci caracterizată ca restabilire a proprietății individuale, dar *pe baza* proprietății sociale asupra pământului și a mijloacelor de producție produse prin munca însăși. Pentru oricine înțelege limba germană (sau limba rusă, d-le Mihailovski, căci traducerea este absolut exactă), aceasta înseamnă că proprietatea socială cuprinde pământul și celelalte mijloace de producție, iar proprietatea individuală produsele, adică obiectele de consum. Și pentru ca lucrurile să poată fi înțelese și de copiii de șase ani, Marx imaginează, la pagina 56 (ediția rusă, pag. 30)⁵³, o «asociație de oameni liberi care lucrează cu mijloace de producție comune și își cheltuiesc forțele lor de muncă individuale în mod conștient, ca o singură forță de muncă socială», adică o asociație organizată în chip socialist, și spune : «Produsul total al asociației este un produs social.

caz sensul special, pur convențional, al unui termen al procesului dialectic și nu se poate întemeia absolut nimic pe el". Acestea au fost spuse de un om animat de cele mai bune intenții, care-l apăra pe „sanguinul” Marx împotriva burghezului Lukovski în fața publicului rus. Și iată că, animat de aceste bune intenții, el îl explică pe Marx în sensul că acesta și-ar fonda concepțiile lui asupra acestui proces pe „scamatorii” ! D-l Mihailovski ar putea deduce de aici o morală utilă pentru el, și anume că în nici o chestiune nu e suficient să ai bune intenții,

O parte a acestui produs servește din nou ca mijloace de producție. *Ea rămîne socială*. Dar altă parte este consumată de membrii asociației sub formă de mijloace de subzistență. *Ea trebuie deci repartizată între dinșii*». Aceasta este doar destul de clar chiar și pentru d-l Dühring.

Proprietatea în același timp individuală și socială, această ambiguitate confuză, această absurditate la care se ajunge cu dialectica lui Hegel, această lume nebuloasă, această profundă enigmă dialectică, a cărei dezlegare Marx o lasă pe seama adeptilor săi, este tot o născocire, o creație liberă a d-lui Dühring...

Dar ce rol – continuă Engels – joacă la Marx negarea negației? La pagina 791 și urm. (ediția rusă, pag. 648 și urm.)⁵⁴ el trage concluziile din analiza economică și istorică, făcută în cele 50 de pagini precedente (în ediția rusă – 35), a așa-numitei acumulări primitive a capitalului. Înaintea erei capitaliste a existat, cel puțin în Anglia, mica producție bazată pe proprietatea privată a lucrătorului asupra mijloacelor sale de producție. Așa-numita acumulare primitivă a capitalului a constat aici în exproprierea acestor producători nemijlociți, adică în desființarea proprietății private bazate pe munca proprie. Acest lucru a devenit posibil pentru că mica producție menționată mai sus este compatibilă numai cu limite înguste, primitive, ale producției și societății, și la un anumit grad de dezvoltare creează ea însăși bazele materiale ale propriei sale desființări. Această desființare, transformarea mijloacelor de producție individuale și fărâmițate în mijloace de producție socialmente concentrate, constituie preistoria capitalului. Îndată ce lucrătorii sînt transformați în proletari, iar mijloacele lor de producție în capital, îndată ce modul de producție capitalist începe să stea pe propriile sale picioare, socializarea ulterioară a muncii și transformarea ulterioară a pămîntului și a celorlalte mijloace de producție (în capital), și deci și exproprierea ulterioară a proprietarilor privați, iau o formă nouă. «Cel ce urmează să fie expropriat acum nu mai este lucrătorul care lucrează independent, ci capitalistul care exploatează un număr mare de muncitori. Această expropriere se înfăptuiește prin jocul legilor imanente ale producției capitaliste însăși, prin concentrarea capitalurilor. Unii capitaliști răpun un număr mare de alți capitaliști. Mîna în mîna cu această concentrare,

adică cu exproprierea unui număr mare de capitaliști de către un număr mic, se dezvoltă pe o scară mereu crescîndă forma cooperativă a procesului de muncă, aplicarea tehnică conștientă a științei, exploatarea sistematică, în comun, a pămîntului, transformarea mijloacelor de muncă în mijloace de muncă ce nu pot fi întrebuițate decît în comun și economisirea tuturor mijloacelor de producție prin întrebuițarea lor ca mijloace de producție comune pentru o muncă socială combinată... O dată cu micșorarea continuă a numărului magnaților capitalului, care uzurpă și monopolizează toate avantajele acestui proces de transformare, crește mizeria, asuprirea, robia, degenerarea, exploatarea, dar și revolta clasei muncitoare, al cărei număr sporește fără încetare și care e educată, unită și organizată prin însuși mecanismul procesului de producție capitalist. Capitalul devine o cătușă pentru modul de producție care a înflorit o dată cu el și prin el. Concentrarea mijloacelor de producție și socializarea muncii ajung la un punct în care ele devin incompatibile cu învelișul lor capitalist. Acesta e sfârșit. Proprietății private capitaliste i-a sunat ceasul. Expropriatorii sînt expropriați».

Și acum întreb pe cititor : Unde sînt întortocherile și arabescurile dialectice, unde e confuzia de noțiuni care reduce toate deosebiriile la zero, unde sînt minunile dialectice pentru credincioși, unde sînt frazeologia dialectică misterioasă și întortocherile conform teoriei hegeliene a logosului, fără de care Marx nu este în stare, după cum susține d-l Dühring, să-și ducă la capăt expunerea ? Marx demonstrează pur și simplu istoricește și rezumă aici pe scurt că, așa cum altădată mica producție a creat în mod necesar, prin propria sa dezvoltare, condițiile desființării sale, adică ale exproprierii micilor proprietari, tot așa și modul de producție capitalist a creat acum condițiile materiale care trebuie să-l ducă la pieire. Acesta este un proces istoric, și dacă e în același timp și unul dialectic, vina nu este a lui Marx, oricît de neplăcut ar fi acest lucru pentru d-l Dühring.

Abia acum, după ce a terminat cu demonstrația sa istorică-economică, Marx continuă : «Modul de producție și de însușire capitalist, deci proprietatea privată capitalistă, este prima negație a proprietății private individuale, bazată pe munca proprie. Producția capitalistă produce cu necesitatea unui proces

natural propria ei negare. Este negarea negației» etc. (urmează citatul de mai sus).

Așadar, denumind acest proces negare a negației, Marx nici nu se gîndește să demonstreze prin asta necesitatea lui istorică. Dimpotrivă : după ce a demonstrat istoricește că în parte procesul a avut deja loc și în parte abia urmează să aibă loc, îl mai caracterizează în plus ca pe un proces care se produce după o anumită lege dialectică. Asta-i tot. Din nou d-l Dühring îi atribuie deci lui Marx lucruri pe care nu le-a spus, atunci cînd susține că negarea negației trebuie să facă aici oficiul de moașă cu ajutorul căreia viitorul se naște din sînul trecutului sau că Marx ar pretinde ca cineva, dînd crezare negării negației, să se lase convins de necesitatea proprietății comune asupra pămîntului și a capitalului“ (pag. 125).

Cititorul poate vedea că această admirabilă ripostă pe care i-o dă Engels lui Dühring este în totul valabilă și în ceea ce privește pe d-l Mihailovski, care afirmă exact același lucru, și anume că la Marx viitorul ar avea ca suport exclusiv capătul triadei hegeliene și că n-ar fi posibil ca cineva să fie convins de inevitabilitatea acestui viitor decît pe baza unei credințe *.

Toată deosebirea dintre Dühring și d-l Mihailovski se reduce la următoarele două puncte de mică importanță : 1) Dühring, deși nu poate vorbi de Marx fără să facă spume la gură, a socotit totuși necesar să amintească, în paragraful următor al „Istoriei“ sale, că Marx, în postfață ⁵⁵, respinge în mod categoric învinuirea de hegelianism. D-l Mihailovski însă a trecut sub tăcere această expunere cît se poate de precisă și de clară (reprodusă mai sus) a lui Marx asupra a ceea ce înțelege el prin metoda dialectică.

2) A doua particularitate a d-lui Mihailovski constă în faptul că el și-a concentrat toată atenția asupra folosirii timpurilor verbelor. De ce folosește Marx prezentul vorbind

* Credem că nu e inutil să menționăm că toată această elucidare este prezentată de Engels în același capitol în care vorbește despre bobul de grîu, despre doctrina lui Rousseau și despre alte exemple referitoare la procesul dialectic. S-ar părea că simpla confruntare a acestor exemple cu declarațiile atît de clare și de categorice ale lui Engels (și ale lui Marx, căruia i-a fost citit în prealabil manuscrisul acestei lucrări), în sensul că nici vorbă nu poate fi de a *demonstra* ceva cu ajutorul triadelor sau de a strecura în expunerea procesului real „termenii convenționali“ al acestor triade, — s-ar părea că această confruntare e perfect suficientă penru a se înțelege absurditatea acuzației aduse marxismului că se bazează pe dialectica hegeliană.

despre viitor ? – întrebă cu un aer victorios filozoful nostru. Puteți afla acest lucru din orice gramatică, prea onorabile critic : veți vedea că prezentul este folosit în locul viitorului atunci când acest viitor apare ca inevitabil și neîndoielnic. Dar de ce e așa, de ce este el neîndoielnic ? – se alarmează d-l Mihailovski, simulînd o emoție atît de puternică încît să justifice chiar și o falsificare. Marx a dat și în această privință un răspuns cît se poate de precis. Poți să consideri insuficient sau greșit acest răspuns, dar atunci trebuie să arăți *prin ce anume* și *de ce anume* este greșit, și nu să debitezi ineptii pe tema hegelianismului.

A fost un timp cînd d-l Mihailovski nu numai că știa care-i acest răspuns, dar explica și altora în ce constă el. D-l Jukovski, scria d-l Mihailovski în 1877, avea tot dreptul să considere problematică construcția lui Marx în privința viitorului ; el „nu avea însă dreptul moral“ de a ocoli problema socializării muncii, „căreia Marx îi atribuie o enormă însemnătate“. Firește ! Jukovski nu avea în 1877 dreptul moral de a ocoli problema, dar d-l Mihailovski are în 1894 acest drept moral ! Nu cumva quod licet Jovi, non licet bovi * ?!

N-aș putea să nu amintesc aici de un fapt curios referitor la felul în care a fost înțeleasă această socializare în „Otecestvennîe Zapiski“⁵⁶. În nr. 7 din 1883 al acestei reviste a fost publicată o „Scrisoare către redacție“ a unui oarecare domn Postoronni, care, întocmai ca d-l Mihailovski, considera problematică „construcția“ lui Marx în privința viitorului. „În fond – spunea acest domn –, în condițiile dominației capitalismului, forma socială a muncii se reduce la faptul că vreo cîteva sute sau mii de muncitori șlefuiesc, bat cu ciocanul, învîrtesc, ridică, coboară, trag și săvîrșesc încă o mulțime de alte operații în aceeași clădire. Caracterul general al acestui regim este admirabil exprimat de zicătoarea : «Fiecare pentru sine, iar dumnezeu pentru toți». Dar ce legătură au toate acestea cu forma socială a muncii ?“

Imediat se vede că a înțeles omul cum se prezintă chestiunea ! „Forma socială a muncii“ „se reduce“ la „munca în aceeași clădire“ !! Și după ce se debitează asemenea absurdități, într-o revistă care este, relativ, una dintre cele mai bune

* – ce-i îngăduit lui Jupiter nu-i îngăduit bouului, — *Nota trad.*

din Rusia, ni se dau asigurări că partea teoretică a „Capitalului” este universal recunoscută de știință. Firește, neputînd să aducă vreo obiecție cît de cît serioasă împotriva „Capitalului”, „știința universal recunoscută” a început să-i facă revelații, continuînd în același timp să dea dovadă de cea mai crasă ignoranță și să repete vechile banalități ale economiei din manualele de școală. Trebuie să ne oprim puțin asupra acestei chestiuni, spre a-i arăta d-lui Mihailovski în ce constă miezul problemei, pe care, după obiceiul lui dintotdeauna, l-a ocolit cu desăvîrșire.

Socializarea muncii de către producția capitalistă nu constă de loc în faptul că oamenii lucrează în aceeași clădire (aceasta nu e decît o părțică a procesului), ci în faptul că fenomenul concentrării capitalurilor este însoțit de specializarea muncii sociale, de micșorarea numărului capitaliștilor în fiecare ramură a industriei și de mărirea numărului ramurilor specializate ale industriei, în faptul că multiplele procese de producție fărîmițate se contopesc într-un singur proces de producție social. În epoca țesătoriei meșteșugărești, de pildă, micii producători torceau singuri și din firul tors produceau țesături, așa că existau puține ramuri industriale (torsul și țesătoria se contopeau). Atunci însă cînd producția este socializată de capitalism, numărul ramurilor specializate ale industriei se mărește : unii torc bumbacul, iar alții îl țes ; însăși această specializare și concentrare a producției dă naștere unor noi ramuri : producția de mașini, extracția cărbunelui etc. În fiecare ramură industrială, devenită acum mai specializată, numărul capitaliștilor se micșorează tot mai mult. Aceasta înseamnă că legăturile sociale dintre producători se întăresc tot mai mult, că producătorii încep să formeze un singur tot. Micii producători răzlețiți executau fiecare cîteva operații, fiind de aceea relativ independenți unii de alții : dacă, de pildă, meșteșugarul cultiva singur inul, îl torcea și îl țesea singur, el era aproape independent de alții. Pentru acest regim al micilor producători de mărfuri răzlețiți (și numai pentru acesta) este valabilă zicătoarea : „Fiecare pentru sine, iar Dumnezeu pentru toți”, adică anarhia oscilațiilor pieței. Cu totul altfel se prezintă lucrurile în condițiile cînd, datorită capitalismului, s-a ajuns la socializarea muncii. Fabricantul producător de țesături depinde de fabricantul filator

de bumbac ; acesta depinde de capitalistul plantator care cultivă bumbacul, de proprietarul uzinei constructoare de mașini, de proprietarul minei de cărbuni etc. etc. Rezultatul este că nici un capitalist nu se poate lipsi de ceilalți. Este clar că zicătoarea „fiecare pentru sine“ nu mai este de loc aplicabilă acestui regim : fiecare lucrează pentru toți, și toți pentru fiecare (iar pentru Dumnezeu nu mai rămîne loc nici ca fantasmă cerească și nici ca „vițel de aur“ pămîntesc). Caracterul regimului se schimbă cu desăvîrșire. Dacă pe timpul existenței regimului micilor întreprinderi răzlețe înceta lucrul în vreuna dintre ele, acest fapt nu se răsfrîngea decît asupra unui număr restrîns de membri ai societății, nu producea o perturbare generală și deci nu atrăgea atenția generală, nu provoca amestecul societății în această chestiune. Dacă însă un asemenea lucru se întîmplă într-o mare întreprindere care aparține unei ramuri industriale foarte specializate, lucrînd de aceea aproape pentru întreaga societate și depinzînd, la rîndul ei, de întreaga societate (pentru a simplifica lucrurile iau cazul în care socializarea a atins punctul culminant), lucrul trebuie să înceteze în toate celelalte întreprinderi ale societății, pentru că ele nu-și pot căpăta produsele necesare decît de la această întreprindere, nu-și pot realiza toate mărfurile dacă această întreprindere nu le livrează mărfurile ei. Producțiile din toate întreprinderile se contopesc astfel într-un singur proces de producție social, pe cîtă vreme producția din fiecare întreprindere se află în mîna unui capitalist individual, depinzînd de bunul lui plac, și produsele sociale devin proprietate privată a acestuia. Nu este oare clar că forma producției intră într-o contradicție ireductibilă cu forma însușirii ? Nu este oare evident că aceasta din urmă nu poate să nu se adapteze la cea dintîi, nu poate să nu devină tot socială, adică socialistă ? Dar istețul filistin de la „Otecestvennîe Zapiski“ reduce totul la munca în aceeași clădire. Iată ce înseamnă să nimerești cu oiștea-n gard ! (Am înfățișat numai procesul material, numai schimbarea relațiilor de producție, fără să vorbim de latura socială a procesului, de unirea, strîngerea laolaltă și organizarea muncitorilor, deoarece acesta este un fenomen derivat, secundar).

Dacă sîntem nevoiți să explicăm „democrațiilor“ ruși lucruri atît de elementare, aceasta se datorește faptului că ei s-au

împotmolit pînă în gît în idei mic-burgheze, așa că sînt cu totul incapabili să-și imagineze alte rînduieli decît cele mic-burgheze.

Să revenim însă la d-l Mihailovski. Ce obiecții a adus el împotriva faptelor și considerațiilor pe care și-a fondat Marx concluzia sa asupra inevitabilității instaurării orînduirii socialiste în virtutea legilor înseși ale dezvoltării capitalismului? A arătat el oare că în realitate – în condițiile cînd organizarea economiei sociale se bazează pe producția de mărfuri – nu are loc o creștere a specializării procesului social al muncii, a concentrării capitalurilor și a întreprinderilor, a socializării întregului proces al muncii? Nu, el n-a adus nici un argument care să dezmințе aceste fapte. A zdruncinat el oare teza că societății capitaliste îi este inerentă anarhia, care nu se împacă cu socializarea muncii? El n-a suflat nici un cuvînt în această privință. A dovedit el oare că reunirea proceselor de muncă din întreprinderile tuturor capitaliștilor într-un singur proces social al muncii se poate împăca cu existența proprietății private? că ar fi posibilă și s-ar putea concepe o altă ieșire din această contradicție decît cea indicată de Marx? Nu, el n-a suflat nici un cuvînt în această privință.

Pe ce se bazează atunci critica lui? Pe subterfugii, pe falsificări și pe un potop de fraze care nu sînt altceva decît o hîrîitoare.

Într-adevăr, cum ar putea fi denumite altfel aceste procedee: după ce mai întîi a debitat o mulțime de ineptii pe tema desfășurării istoriei în conformitate cu termenii triadei, criticul îi pune lui Marx cu un aer serios următoarea întrebare: „Și pe urmă?“, adică cum se va desfășura istoria după ce va fi atins stadiul final al procesului pe care l-a înfățișat el? Chiar de la începutul activității sale publicistice și revoluționare, Marx a precizat în modul cel mai concret ce pretinde el de la o teorie sociologică: ea trebuie să înfățișeze exact procesele reale, atît și nimic mai mult (vezi, de pildă, cele spuse în „Manifestul Comunist“ cu privire la criteriul teoriei comuniștilor⁵⁷). În „Capitalul“, el a respectat cu cea mai mare strictețe această cerință: fixîndu-și drept sarcină analiza științifică a formațiunii sociale capitaliste, el a pus punct după ce a dovedit că dezvoltarea acestei organizații –

dezvoltare care se desfășoară realmente în fața ochilor noștri – are o anumită tendință, că această organizație trebuie să piară în mod inevitabil și să se transforme într-o altă organizație, superioară. D-l Mihailovski însă, eludînd întreaga esență a doctrinei lui Marx, vine cu întrebarea sa prostească : „Și pe urmă ?“ Și adaugă cu un aer sentențios : „Trebuie să mărturisesc deschis că nu-mi imaginez tocmai bine răspunsul lui Engels“. În schimb noi trebuie să mărturisim deschis, d-le Mihailovski, că ne imaginăm foarte bine spiritul și procedeele unei asemenea „critici“ !

Sau, de pildă, raționamentul următor : „În evul mediu, proprietatea individuală a lui Marx, bazată pe munca proprie, nu era factorul unic și precumpănitor nici măcar în domeniul relațiilor economice. Alături de ea mai existau și multe altele, asupra cărora însă metoda dialectică, așa cum e interpretată de Marx (și nu așa cum e falsificată de d-l Mihailovski ?), nu ne îndeamnă să revenim... Este evident că toate aceste scheme nu reprezintă un tablou al realității istorice și nici măcar al proporțiilor ei, nefăcînd decît să satisfacă înclinația pe care o are mintea omenească de a concepe orice obiect în starea lui din trecut, prezent și viitor“. Pînă și procedeele la care recurgeți în falsificările dv., d-le Mihailovski, sînt de o monotonică care-ți face silă. Începînd prin a strecura în schema lui Marx – care nu pretinde decît că formulează procesul real al dezvoltării capitalismului * și nimic mai mult – intenția de a dovedi orice prin triade și constatînd apoi că schema lui Marx nu e în concordanță cu acest plan, care i-a fost atribuit chiar de dumnealui (al treilea stadiu nu restabilește decît o *singură* latură a celui dintîi, omițîndu-le pe toate celelalte), d-l Mihailovski trage cu multă dezinvoltură concluzia că „este evident că schema nu reprezintă un tablou al realității istorice“ !

Este oare de conceput o polemică serioasă cu un om care (cum spune Engels vorbind despre Dühring) nu e în stare să citeze exact nici măcar cu titlu de excepție ? Ce să-i mai

* Celelalte trăsături ale rînduiriilor economice din evul mediu au fost omise tocmai pentru că ele aparțin formațiunii sociale feudale, pe cîtă vreme Marx a studiat-o numai pe cea *capitalistă*. În forma sa pură, procesul dezvoltării capitalismului a început într-adevăr (de pildă în Anglia) cu regimul micilor producători de mărfuri răslețiti și cu proprietatea lor individuală, bazată pe muncă.

obiectezi din moment ce vrea să încredințeze publicul că „este evident“ că schema nu corespunde realității, fără măcar să încerce să arate în ce constă netemeinicia ei ?

În loc de a critica conținutul real al concepțiilor marxiste, d-l Mihailovski își manifestă istețimea pe tema categoriilor trecutului, prezentului și viitorului. De pildă, Engels, contestînd „adevărurile eterne“ ale d-lui Dühring, afirmă că „astăzi ni se propovăduiește“ o triplă morală : cea creștină-feudală, cea burgheză și cea proletară, încît trecutul, prezentul și viitorul au fiecare o teorie morală proprie⁵⁸ ; pe marginea acestor considerații, d-l Mihailovski raționează astfel : „cred că la baza tuturor triplelor împărțiri ale istoriei în perioade se află tocmai categoriile trecutului, prezentului și viitorului“. Ce profunzime de gîndire ! Cine nu știe că, cercetînd orice fenomen social în procesul dezvoltării lui, vom găsi întotdeauna în el rămășițe ale trecutului, baze ale prezentului și germeni ai viitorului ? Dar s-a gîndit oare, de pildă, Engels să afirme că istoria moralei (notați că el nu vorbea decît despre „prezent“) s-ar limita la cele trei momente menționate ? că morala feudală n-ar fi fost precedată, de pildă, de morala sclavagistă, iar aceasta din urmă de morala comunei primitive comuniste ? În loc de a supune unei critici serioase încercarea lui Engels de a se orienta în domeniul curenților moderne ale ideilor morale cu ajutorul explicării materialiste a acestora, d-l Mihailovski ne oferă cea mai deșartă frazeologie !

Cu privire la aceste procedee ale „criticii“ d-lui Mihailovski, care începe cu declarația că nu știe în ce lucrare este expusă concepția materialistă a istoriei, n-ar fi inutil, poate, să amintim că a fost o vreme cînd autorul cunoștea una dintre aceste lucrări și știa s-o aprecieze în mod mai just. În 1877 d-l Mihailovski s-a pronunțat în modul următor asupra „Capitalului“ : „Dacă debarasăm «Capitalul» de capacul greoi, apăsător și inutil al dialecticii hegeliene (Ce ciudățenie o mai fi și asta ? De ce în 1877 „dialectica hegeliană“ era „inutilă“, iar în 1894 se constată că materialismul se sprijină pe „caracterul peremptoriu al procesului dialectic“ ?), găsim în această operă, independent de celelalte merite ale ei, un material admirabil elaborat în vederea rezolvării problemei generale a raportului dintre forme și condițiile materiale ale

existenței lor și o admirabilă formulare a acestei probleme pentru un anumit domeniu“. – „Raportul dintre forme și condițiile materiale ale existenței lor“ este tocmai problema corelației dintre diferitele laturi ale vieții sociale, problema legăturii dintre suprastructura relațiilor sociale și ideologice și cele materiale, problemă a cărei cunoscută rezolvare constituie tocmai doctrina materialismului. Să mergem mai departe.

„*Capitalul*», în *întregimea sa* (subliniat de mine), este propriu-zis consacrat cercetării faptului că o formă socială, odată apărută, se dezvoltă neconținut, își accentuează trăsăturile ei tipice, subordonându-și și asimilând descoperirile, invențiile, perfecționările metodelor de producție, piețele noi și însăși știința, silindu-le să lucreze pentru ea, și că, în cele din urmă, această formă nu mai poate rezista schimbărilor ulterioare ale condițiilor materiale“.

Mare minunăție ! În 1877, „*Capitalul*», în *întregimea sa*“, era consacrat cercetării materialiste a formei sociale respective (căci ce altceva reprezintă materialismul dacă nu explicarea formelor sociale prin condițiile materiale ?), iar în 1894 se constată că nici nu se știe unde, în ce lucrare, trebuie căutată expunerea acestui materialism !

În 1877 „*Capitalul*“ consta în „cercetarea“ faptului că „această formă (adică cea capitalistă, nu-i așa ?) nu mai poate rezista (notați acest lucru) schimbărilor ulterioare ale condițiilor materiale“, iar în 1894 se constată că nu există nici o cercetare și că convingerea că forma capitalistă nu poate rezista dezvoltării ulterioare a forțelor de producție are „ca suport exclusiv capătul triadei hegeliene“ ! În 1877 d-l Mihailovski scria că „analiza raportului dintre o anumită formă socială și condițiile materiale ale existenței ei va rămâne *pe vecie* (subliniat de mine) un monument al forței logice și al enormei erudiții a autorului“, iar în 1894 declară că doctrina materialismului n-a fost niciodată și nicăieri verificată și fundamentată în mod științific !

Mare minunăție ! Dar ce înscamnă, de fapt, toate acestea ? Ce s-o fi întâmplat ?

S-au întâmplat două lucruri : în primul rând, socialismul *rus*, țărănesc din perioada 1870–1880, care „se burzuluise“ împotriva libertății din cauza caracterului ei burghez, luptând împotriva „liberalilor cu fruntea senină“ care cocoloșeau de

zor antagonismele vieții ruse, și care visase o revoluție țărănească, s-a descompus cu totul, dând naștere vulgarului liberalism mic-burghez, care descoperă „impresii reconfortante“ în tendințele progresiste ale economiei țărănești, uitînd că ele sînt însoțite (și condiționate) de exproprierea în masă a țărănimii. — În al doilea rînd, în 1877 d-l Mihailovski era atît de absorbit de sarcina de a-l apăra pe „sanguinul“ (adică pe revoluționarul socialist) Marx împotriva criticilor liberali, încît n-a observat incompatibilitatea dintre metoda lui Marx și propria sa metodă. Iată însă că această contradicție ireductibilă dintre materialismul dialectic și sociologia subiectivistă i-a fost explicată de articolele și cărțile lui Engels, i-a fost explicată de social-democrații ruși (la Plehanov găsim nu o dată observații foarte nimerite la adresa d-lui Mihailovski), iar d-l Mihailovski, în loc să procedeze la o reconsiderare serioasă a chestiunii, pur și simplu a luat-o razna. În loc de a-l saluta pe Marx (cum a făcut-o în 1872 și 1877)⁵⁹, latră acum la el, ascunzîndu-se sub paravanul unor laude de o calitate foarte dubioasă, și țipă și se stropșește la marxiștii ruși, care nu vor să se mulțumească cu „ocrotirea celui mai slab economicște“, cu depozite de mărfuri și îmbunătățiri la sate, cu muzee și cu arteluri de meșteșugari și cu alte asemenea progrese mic-burgheze bine intenționate, și care vor să rămîină „sanguini“, partizani ai revoluției sociale și să instruiască, să îndrumeze și să organizeze elementele cu adevărat revoluționare ale societății.

După această mică digresiune în domeniul unui trecut îndepărtat, am putea, cred, să încheiem analiza „criticii“ făcute de d-l Mihailovski teoriei lui Marx. Să încercăm deci să facem bilanțul și să rezumăm „argumentele“ numitului critic.

Doctrina pe care și-a propus s-o distrugă se bazează, în primul rînd, pe concepția materialistă a istoriei și, în al doilea rînd, pe metoda dialectică.

În ceea ce privește prima, criticul a declarat înainte de toate că nu știe în ce lucrare este expus materialismul. Negăsind nicăieri această expunere, s-a apucat să confecționeze singur o definiție a materialismului. Spre a ne da o idee despre pretențiile excesive ale acestui materialism, el a susținut că materialiiștii ar pretinde că au explicat tot trecutul,

prezentul și viitorul omenirii, iar cînd, după aceea, o confruntare cu afirmațiile autentice ale marxiștilor a arătat că ei consideră că au explicat numai o singură formațiune socială, criticul a hotărît că materialiștii restrîng sfera de aplicare a materialismului, dîndu-și astfel singuri la cap. Spre a ne da o idee despre metodele de elaborare a acestui materialism, el pretinde că materialiștii ar fi recunoscut ei înșiși că nu aveau suficiente cunoștințe pentru o asemenea treabă ca elaborarea socialismului științific, atunci cînd în realitate Marx și Engels și-au recunoscut (în 1845–1846) insuficiența cunoștințelor lor în domeniul istoriei economice în general, iar lucrarea la care se referă d-l Mihailovski și care ar fi vădit insuficiența cunoștințelor lor, ei n-au publicat-o niciodată. După aceste preludii ne-a fost servită și critica : „Capitalul” a fost anulat prin argumentul că nu se ocupă decît de o singură perioadă, pe cînd criticului îi trebuie toate perioadele, precum și prin acela că „Capitalul” nu afirmă materialismul economic, ci pur și simplu se referă la el, argumente atît de convingătoare și atît de serioase, firește, încît trebuia să se recunoască că materialismul n-a fost niciodată fundamentat științificește. Apoi a fost invocat împotriva materialismului argumentul că un om absolut străin de această doctrină, care a studiat vremurile preistorice în cu totul altă țară, a ajuns tot la concluzii materialiste. Spre a arăta apoi că procrearea a fost cu totul greșit legată de materialism, că nu este la mijloc decît o ingeniozitate verbală, criticul s-a apucat să demonstreze că relațiile economice prezintă o suprastructură a raporturilor dintre sexe și de familie. Indicațiile pe care le-a dat cu această ocazie seriosul critic ca învățătură pentru materialiști ne-au îmbogățit cu profundul adevăr că moștenirea nu este posibilă fără procreare, că de produsele acestei procreări este „strîns legată” o complicată psihologie și că copiii sînt educați în spiritul părinților. Totodată am mai aflat că legăturile naționale sînt o continuare și o generalizare a celor gentilice. Continuîndu-și investigațiile teoretice asupra materialismului, criticul a observat că conținutul multor argumente ale marxiștilor constă în ideea că asuprirea și exploatarea maselor sînt „necesare” în regimul burghez și că acest regim trebuie să se transforme „în mod necesar” într-unul socialist. Aici el se grăbește să

declare că necesitatea este o paranteză prea generală (din moment ce nu se spune ce anume socotesc oamenii necesar) și că, prin urmare, marxiștii sînt niște mistici și metafizicieni. Criticul a mai declarat că polemica lui Marx cu idealismul este „unilaterală“, dar n-a suflat nici un cuvînt despre raportul dintre concepțiile acestor idealști și metoda subiectivă și nici despre poziția pe care se situează față de ele materialismul dialectic al lui Marx.

Cît privește a doua bază a marxismului – metoda dialectică –, a fost de ajuns un singur ghiont al îndrăznețului critic pentru ca această bază să se năruie. Și ghiontul a fost dat cu foarte multă dibăcie : criticul a depus eforturi nemaipomenite pentru a infirma ideea că s-ar putea dovedi ceva cu ajutorul triadelor, trecînd sub tăcere faptul că metoda dialectică nu constă nicidecum în triade, că ea constă tocmai în negarea metodelor idealismului și ale subiectivismului în sociologie. Un alt ghiont a fost îndreptat în mod special împotriva lui Marx : cu ajutorul bravului domn Dühring, criticul i-a atribuit lui Marx absurditatea de necrezut că ar fi vrut să demonstreze necesitatea pieirii capitalismului cu ajutorul triadelor, absurditate împotriva căreia criticul a dus un război victorios.

Iată epopeea strălucitelor „victorii“ ale „vestitului nostru sociolog“ ! Cît de „edificatoare“ (Burenin) este contemplarea acestor victorii, nu-i așa ?

N-am putea să nu ne referim aici la încă o împrejurare, care nu are legătură directă cu critica doctrinei lui Marx, dar care este extrem de caracteristică pentru elucidarea idealurilor criticului și a modului în care înțelege el realitatea. Este vorba de atitudinea lui față de mișcarea muncitorească din Apus.

Am reprodus mai sus afirmația d-lui Mihailovski că materialismul nu și-a dovedit valabilitatea în „știință“ (poate că în știința „prietenilor poporului“ din Germania ?) ; însă acest materialism, spune d-l Mihailovski, „se răspîndește într-adevăr foarte repede în rîndurile clasei muncitoare“. Și cum explică d-l Mihailovski acest fapt ? „Cît privește succesul pe care materialismul economic îl are, ca să zicem așa, în largime – spune el –, răspîndirea lui într-o formă neverificată critic, centrul de greutate al acestui succes nu stă în știință, ci

în practica de toate zilele, determinată de perspectivele viitorului“. Ce alt sens ar putea avea această frază stîngace referitoare la practica „determinată“ de perspectivele viitorului dacă nu acela că materialismul se răspîndește nu pentru că explică în mod just realitatea, ci pentru că a întors spatele realității și își îndreaptă privirile spre perspective ? Iar mai departe spune : „Aceste perspective, pe care și le însușește clasa muncitoare germană, nu-i cer acesteia și celor ce se interesează cu ardoare de soarta ei nici cunoștințe, nici muncă de gîndire critică. Ele nu cer decît credință“. Cu alte cuvinte, răspîndirea materialismului și a socialismului științific în largime depinde de faptul că această doctrină promite muncitorilor un viitor mai bun ! Ajunge însă cea mai elementară cunoaștere a istoriei socialismului și a mișcării muncitorești din Apus pentru a vedea toată absurditatea și falsitatea acestei explicații. Oricine știe că socialismul științific n-a zugrăvit niciodată nici un fel de perspective de viitor ; el s-a mărginit să analizeze regimul burghez modern, să studieze tendințele dezvoltării organizării sociale capitaliste, și atîta tot. „Noi nu spunem lumii – a scris Marx încă în 1843 și a rămas credincios acestui program –, nu spunem lumii : «renunță la luptele tale, ele sînt o prostie» ; noi îi dăm adevărata lozincă de luptă. Noi îi arătăm doar pentru ce luptă ea de fapt, și conștiința aceasta este un lucru pe care lumea *trebuie* să și-l însușească vrînd-nevrînd“⁶⁰. Oricine știe că, de pildă, „Capitalul“, această operă principală și fundamentală care expune socialismul științific, se mărginește la cele mai generale aluzii în ceea ce privește viitorul, urmărind doar elementele existente astăzi din care se dezvoltă orînduirea viitoare. Oricine știe că, în ceea ce privește perspectivele de viitor, socialiștii anteriori au spus incomparabil mai multe ; ei au zugrăvit în toate amănuntele societatea viitoare, vrînd să stîrnească entuziasmul omenirii, prezentîndu-i tabloul unor rînduiri în care oamenii nu vor mai trebui să lupte, în care relațiile lor sociale nu se vor baza pe exploatare, ci pe adevăratele principii ale progresului, corespunzătoare condițiilor naturii umane. Dar, cu toate că aceste idei au fost expuse de o întregă falangă de oameni extrem de talentați și socialiști dintre cei mai convinși, teoriile acestora au rămas în afara vieții, iar programele lor au rămas străine de mișcările politice populare, pînă cînd marea in-

dustrie mecanizată a atras în vîltoarea vieții politice masele proletariatului muncitoresc și a fost găsită adevărata lozincă de luptă a acestuia. E a fost găsită de Marx, „un savant riguros, uneori chiar arid, și nu un utopist“, cum s-a exprimat d-l Mihailovski în vremuri de mult apuse, în 1872, și a fost găsită nu cu ajutorul vreunor perspective, ci printr-o analiză științifică a regimului burghez modern, prin explicarea *necesității* exploatării în acest regim, prin cercetarea legilor dezvoltării lui. D-l Mihailovski poate, desigur, să încredințeze pe cititorii revistei „Russkoe Bogatstvo“ că asimilarea elementelor acestei analize nu cere nici cunoștințe, nici muncă de gândire ; dar am putut deja vedea la el însuși (și o vom vedea într-o măsură și mai mare la economistul care colaborează cu el ⁶¹) o neînțelegere atît de crasă a adevărilor elementare statornicite de această analiză, încît o atare afirmație nu poate să provoace, bineînțeles, decît zîmbete. Rămîne incontestabil faptul că mișcarea muncitorească se extinde și se dezvoltă tocmai acolo unde se dezvoltă și în măsura în care se dezvoltă marea industrie capitalistă mecanizată ; doctrina socialistă are succes tocmai atunci cînd lasă la o parte raționamentele asupra condițiilor sociale corespunzătoare naturii umane și trece la o analiză materialistă a relațiilor sociale moderne, la explicarea necesității actualului regim de exploatare.

După ce încearcă să ocolească adevăratele cauze ale succesului materialismului în rîndurile muncitorimii cu ajutorul unei caracterizări – direct contrare adevărului – a raportului dintre această doctrină și „perspective“, d-l Mihailovski începe să-și bată joc în modul cel mai trivial și mai filistin de ideile și de tactica mișcării muncitorești din Apusul Europei. După cum am văzut, el n-a putut să combată prin nimic argumentele prin care Marx a demonstrat inevitabilitatea transformării orînduirii capitaliste în orînduire socialistă ca urmare a socializării muncii, ceea ce nu l-a împiedicat să facă ironii pline de impertinență, bunăoară că „armata proletarilor“ pregătește exproprierea capitaliștilor, „după care va înceta orice luptă de clasă și va fi pe pămînt pace și între oameni bună voire“. El, d-l Mihailovski, cunoaște căi mult mai simple și mai sigure pentru înfăptuirea socialismului : va fi de ajuns ca „prieteniî poporului“ să indice mai amănunțit căile „clare și infailibile“ ale „evoluției economice dorite“, și atunci acești

„prieteni ai poporului“ „vor fi chemați“ cu siguranță să rezolve „problemele economice practice“ (vezi articolul d-lui Iujakov : „Problemele dezvoltării economice a Rusiei“, „Russkoe Bogatstvo“ nr. 11), iar deocamdată... deocamdată muncitorii trebuie să aștepte, să se bizuie pe „prieteni ai poporului“ și să nu pornească cu „neîntemeiată încredere în sine“ o luptă de sine stătătoare împotriva exploataților. Dorind să dea o lovitură de moarte acestei „neîntemeiate încredere în sine“, autorul nostru tună și fulgeră împotriva „unei științe care aproape că încapă într-un dicționar de buzunar“. Ce grozăvie, într-adevăr : ce pot avea comun cu știința niște broșuri social-democrate care costă câțiva bani și încap în buzunar ! ! Nu este oare evident cât de neîntemeiată este încrederea în sine a unor oameni care apreciază știința numai în măsura în care ea îi învață pe exploatați să lupte în mod de sine stătător pentru eliberarea lor, să se ferească de diverșii „prieteni ai poporului“ care disimulează antagonismul dintre clase și vor să-și asume totul, și care oameni tocmai de aceea expun această știință în ediții ieftine ce șochează atât de mult pe filistini ? Cu totul altfel s-ar prezenta lucrurile dacă muncitorii și-ar încredința soarta „prietenilor poporului“ ; aceștia le-ar arăta știința adevărată, universitară și filistină, expusă în nenumărate tomuri, le-ar înfățișa în amănunțime organizarea socială conformă naturii umane, dacă... muncitorii ar consimți să aștepte și n-ar porni o luptă de sine stătătoare cu o atât de neîntemeiată încredere în sine !

Înainte de a trece la a doua parte a „criticii“ d-lui Mihailovski, care nu mai e îndreptată împotriva teoriei lui Marx în general, ci împotriva social-democraților ruși în special, trebuie să facem o mică digresiune. Este vorba de faptul că, după cum d-l Mihailovski, criticându-l pe Marx, nu numai că n-a încercat să expună exact teoria acestuia, dar chiar a denaturat-o, tot astfel el falsifică fără rușine și ideile social-democraților ruși. Trebuie restabilit adevărul. Și mijlocul cel mai simplu e acela de a pune față în față ideile socialiștilor ruși anteriori cu cele ale social-democraților. Expunerea ideilor celor dintâi o luăm din articolul d-lui Mihailovski apărut în „Russkaia Misl“ nr. 6, 1892, articol în care el vorbește tot

despre marxism (și vorbește, cu muștrare fie-i zis, pe un ton cuviincios, neatingînd chestiunile care, într-o presă supusă rigorilor cenzurii, nu pot fi tratate decît à la Burenin și nebăgînd pe marxîști în aceeași oală cu tot felul de spurcăciuni) și își expune concepțiile proprii în opoziție cu cele ale marxismului, sau, în orice caz, dacă nu în opoziție, în mod paralel. Nu vreau de loc, firește, să-l ofensez nici pe d-l Mihailovski, adică să-l număr printre socialiști, și nici pe socialiștii ruși, punîndu-i pe același plan cu d-l Mihailovski : cred numai că *mersul argumentării* este în fond unul și același și la dîșii și la el, deosebiri constînd doar în gradul de fermitate, de sinceritate și de consecvență al convingerilor.

Expunînd ideile publicației „Otecestvennîe Zapiski“, d-l Mihailovski scrie : „Printre idealurile morale și politice am enumerat posedarea pămîntului de către agricultor și a uneltelor de muncă de către producător“. Punctul de plecare este, precum vedeți, foarte generos și denotă cele mai bune intenții... „Formele de muncă medievale* existente încă la noi sînt puternic zdruncinate ; nu vedem însă rațiunea de a le lichida cu totul de dragul unor doctrine, indiferent care ar fi ele, liberale sau neliberale“.

Ciudat raționament ! „Formele de muncă“, oricare ar fi ele, pot fi zdruncinate numai dacă sînt înlocuite cu alte forme ; or, la autorul nostru nu găsim (și n-am putea găsi la nici unul dintre tovarășii lui de idei) nici măcar o încercare de a analiza și de a explica aceste forme noi și de a arăta cauzele înlăturării vechilor forme de către aceste forme noi. Și mai ciudată este a doua parte a tiradei : „nu vedem rațiunea de a lichida aceste forme de dragul unor doctrine“. Dar de ce mijloace dispunem „noi“ (adică socialiștii, vezi rezerva făcută mai sus) pentru „a lichida“ aceste forme de muncă, adică pentru a schimba relațiile de producție existente între membrii societății ? Nu este oare absurdă ideea de a schimba aceste relații în conformitate cu o doctrină ? Să ascultăm mai departe : „Misiunea noastră nu este de a făuri o civilizație neapărat «neașă», izvorîată din specificul nostru național, dar

* „Prin forme de muncă medievale — explică autorul într-alt loc — nu trebuie să înțelegem numai posesiunea în obște a pămîntului, industria meșteșugărească și artelurile. Toate acestea sînt, fără îndoială, forme medievale, însă trebuie să adăugăm și toate formele de posedare de către lucrător a pămîntului sau a uneltelor de producție“.

nici de a transplanta în întregime la noi civilizația apuseană, cu toate contradicțiile de care este sfîșiată : trebuie să luăm tot ce-i bun de oriunde se poate lua ; că îl vom lua de la noi sau din altă parte, aceasta nu mai este o chestiune de principiu, ci de comoditate practică. După cum se vede, este un lucru atît de simplu, clar și lesne de înțeles, încît nu mai avem ce vorbi“. Și, într-adevăr, ce simplu e ! Trebuie „să luăm“ de oriunde tot ce-i bun și totul va fi în regulă ! De la formele medievale trebuie „să luăm“ posedarea de către lucrător a mijloacelor de producție, iar de la cele noi (adică capitaliste) trebuie „să luăm“ libertatea, egalitatea, instrucțiunea și cultura. Și orice vorbă în plus e inutilă ! Metoda subiectivă în sociologie apare aici ca în palmă : sociologia începe cu o utopie – pămîntul trebuie să aparțină celui care îl muncește – și indică condițiile înfăptuirii acestui deziderat : trebuie „să luăm“ tot ce-i bun și de ici și de colo. Filozoful nostru privește relațiile sociale dintr-un punct de vedere pur metafizic, văzînd în ele un simplu agregat mecanic de instituții, o simplă înlănțuire mecanică a unor fenomene. Detașînd unul dintre aceste fenomene – formele medievale în care pămîntul aparține agricultorului –, el își închipuie că acest fenomen poate fi transpus în orice alte forme, așa cum ai muta o cărămidă de la o clădire la alta. Or, asta nu înseamnă a studia relațiile sociale, ci a deforma materialul care urmează să fie studiat ; căci în realitate nu există o asemenea posedare separată și de sine stătătoare a pămîntului de către agricultor, cum ați considerat dv. ; acest fenomen nu reprezintă decît o verigă a relațiilor de producție din acea vreme, care constau în aceea că pămîntul era împărțit între marii proprietari de pămînt, moșierii, care dădeau acest pămînt țăranilor în vederea exploatării acestora, astfel că pămîntul era un fel de salariu în natură : pămîntul dădea țăranului produsele necesare pentru ca acesta să poată produce plusprodusul pentru moșier ; pămîntul era baza serviciilor prestate de țăranii moșierului. De ce n-a urmărit autorul acest sistem de relații de producție, ci s-a mărginit să detașeze unul dintre fenomene, prezentîndu-l astfel într-o lumină cu totul falsă ? Pentru că autorul nu știe să trateze problemele sociale : el (repet, folosesc raționamentele d-lui Mihailovski numai ca un exemplu de felul

cum este criticat *întregul* socialism rus) nici nu se gîndește să explice „formele de muncă“ din acea vreme, să le prezinte ca un anumit sistem de relații de producție, ca o anumită formațiune socială. Îi este străină, ca să ne exprimăm în limbajul lui Marx, metoda dialectică, care ne obligă să considerăm societatea ca pe un organism viu, în procesul funcționării și dezvoltării lui.

Fără a se întreba cîtuși de puțin care sînt cauzele înlăturării vechilor forme de muncă de către cele noi, el repetă aceeași greșeală în raționamentele sale asupra acestor forme noi. El se mulțumește să constate că aceste forme „zdruncină“ posedarea pămîntului de către agricultor, adică că, în general vorbind, ele își găsesc expresia în separarea producătorului de mijloacele de producție, și să le condamne ca necorespunzătoare idealului. Și de astă dată raționamentul lui este cu totul absurd : el detașează un fenomen (deposedarea de pămînt), fără a încerca să-l înfățișeze ca o verigă a unui alt sistem de relații de producție, întemeiat pe *economia bazată pe producția de mărfuri*, care generează în mod necesar concurența între producătorii de mărfuri, inegalitatea, ruina unora și îmbogățirea altora. Constatînd un fenomen – ruina maselor –, el îl omite pe celălalt – îmbogățirea unei minorități –, punîndu-se astfel în situația de a nu-l putea înțelege nici pe primul, nici pe al doilea.

Și a folosi asemenea metode înseamnă, după el, „a căuta răspunsuri la problemele vieții așa cum apar ele în realitatea lor vie“ („Russkoe Bogatstvo“ nr. 1, 1894), atunci cînd el, dimpotrivă, nefiind în stare și nedorind să explice realitatea, s-o privească drept în față, fuge în mod rușinos de problemele vieții, ignorînd lupta dintre cei avuți și cei neavuți, și se retranșează în domeniul unor utopii naive ; și asta înseamnă, după el, „a căuta răspuns la problemele vieții așa cum apar ele în mod ideal în realitatea lor vie și complexă“ („Russkoe Bogatstvo“ nr. 1), atunci cînd, de fapt, el nici măcar n-a încercat să analizeze și să explice această realitate.

În loc de aceasta, el ne-a oferit o utopie plăsmuită din elemente disparate, desprinse în modul cel mai absurd din formațiuni sociale diferite, luînd din cea medievală cutare lucru, din cea „nouă“ cutare lucru etc. Se înțelege că o teorie bazată pe asemenea metode nu putea să nu rămînă în afara

adevăratei evoluții sociale, și aceasta din simplul motiv că utopiștii noștri trăiau și acționau nu în cadrul unor relații sociale alcătuite din elemente luate și de ici și de colo, ci în cadrul acelora care determină relațiile dintre țăran și chibur (țăran înstărit), dintre meșteșugar și scupșcic, dintre muncitor și fabricant, și pe care ei nu le-au înțeles de loc. Încercările și eforturile lor de a transforma, în conformitate cu idealul lor, aceste relații, pe care nu le înțelegeau, nu puteau să nu se soldeze cu un eșec.

Iată, în linii foarte generale, cum se prezenta problema socialismului în Rusia atunci când „au apărut marxistii ruși“.

Ei au început tocmai prin a critica metodele subiective ale socialiștilor anteriori ; nemulțumindu-se cu constatarea exploatării și cu condamnarea acesteia, ei și-au propus *s-o explice*. Văzînd că întreaga istorie a Rusiei de după reformă constă în ruina maselor și îmbogățirea unei minorități, observînd exproprierea în proporții uriașe a micilor producători paralel cu progresul tehnic general și constatînd că aceste tendințe diametral opuse apar și se intensifică acolo unde se dezvoltă și se consolidează economia bazată pe producția de mărfuri și în măsura în care are loc acest fenomen, ei nu puteau să nu ajungă la concluzia că au de-a face cu o organizare burgheză (capitalistă) a economiei sociale, care generează *in mod necesar* exproprierea și asuprirea maselor. Programul lor practic era direct determinat de această convingere : sensul lui era că ei trebuiau să adere la această luptă a proletariatului împotriva burgheziei, la lupta claselor sărace împotriva celor avute, luptă care constituie principalul conținut al realităților economice din Rusia, începînd cu sătucul cel mai îndepărtat și terminînd cu fabrica cea mai modernă și mai perfecționată. Cum să adere ? Răspunsul le-a fost de asemenea sugerat de realitatea însăși. Capitalismul a făcut ca ramurile principale ale industriei să ajungă la stadiul de mare industrie mecanizată ; socializînd astfel producția, el a creat condițiile materiale pentru statornicirea unor noi rînduiri și, în același timp, a creat și o nouă forță socială : clasa muncitorilor din fabrici și uzine, proletariatul orășenesc. Supusă aceleiași exploatări burgheze, cum este în esența ei economică exploatarea întregii populații muncitoare din Rusia, această clasă se află însă, în ceea ce privește

eliberarea ei, în condiții deosebit de prielnice : ea nu mai este legată prin nimic de vechea societate, bazată în întregime pe exploatare ; înseși condițiile ei de muncă și de viață o organizează, o obligă să gîndească, îi dau posibilitatea să se manifeste în arena luptei politice. Era firesc ca social-democrații să-și îndrepte toată atenția spre această clasă, punîndu-și în ea toate speranțele, să-și rezume întregul lor program la dezvoltarea conștiinței ei de clasă, să-și concentreze întreaga activitate asupra obiectivului de a ajuta această clasă să se ridice la o luptă politică directă împotriva actualului regim și de a atrage în această luptă întregul proletariat din Rusia.

Să vedem acum cum luptă d-l Mihailovski împotriva social-democraților. Ce obiecții aduce el împotriva concepțiilor lor teoretice, împotriva activității lor politice socialiste ?

Criticul expune concepțiile teoretice ale marxiștilor în felul următor :

„Adevărul – după spusele marxiștilor, afirmă dumnealui – este că Rusia, în virtutea legilor imanente ale necesității istorice, își va dezvolta o producție capitalistă proprie, cu toate contradicțiile ei lăuntrice, cu înghițirea capitalurilor mici de către cele mari, iar între timp țăraniii ruși de pămînt se vor transforma în proletari, se vor uni, se vor socializa și totul se va aranja spre fericirea omenirii“.

Reiese deci, vedeți dv., că marxiștii nu se deosebesc prin nimic de „prieteniul poporului“ în ceea ce privește înțelegerea realității, ci numai în ceea ce privește reprezentarea viitorului : ei, se vede treaba, nici nu se ocupă de prezent, ci numai de „perspective“. Că tocmai aceasta este ideea d-lui Mihailovski, e în afară de orice îndoială : marxiștii, spune dumnealui, „sînt absolut convinși că nu este nimic utopic în previziunile lor asupra viitorului, că totul e cîntărit și măsurat după prescripțiile stricte ale științei“ ; iar apoi o spune și mai clar : marxiștii „profesează credința în imuabilitatea unei scheme istorice abstracte“.

Într-un cuvînt, avem de-a face cu cea mai banală și mai vulgară acuzație adusă marxiștilor, acuzație care constituie de mult calul de bătaie al tuturor celor ce nu pot aduce nici

o obiecție de fond împotriva concepțiilor marxiste. „Marxiștii profesează credința în imuabilitatea unei scheme istorice abstracte“ !!

Dar această afirmație nu este decît o minciună, o născocire !

Nici un marxist n-a argumentat nicăieri și niciodată în sensul că în Rusia „trebuie să existe“ capitalism „pentru că“ el există în Apus etc. Nici un marxist n-a văzut vreodată în teoria lui Marx o schemă filozofică-istorică universal obligatorie, n-a văzut în ea nimic altceva decît explicarea unei anumite formațiuni social-economice. Numai un filozof subiectivist ca d-l Mihailovski s-a învrednicit de o atît de crasă neînțelegere a teoriei lui Marx, încît a văzut în ea o teorie filozofică universală, fapt pentru care a căpătat drept răspuns din partea lui Marx explicația absolut precisă că a greșit adresa. Nici un marxist nu și-a bazat vreodată concepțiile sale social-democrate pe altceva decît pe cerința conformității teoriei cu realitatea și cu istoria relațiilor social-economice respective, adică a celor ruse, și nici n-ar fi putut face altfel, pentru că această cerință impusă teoriei este formulată cît se poate de clar și pusă la baza întregii doctrine de către însuși întemeietorul „marxismului“, Marx.

Desigur, d-l Mihailovski poate să dezmință oricît pofteste aceste declarații, spunînd că a auzit cu „propriile lui urechi“ profesîndu-se o schemă istorică abstractă. Dar ce ne privește pe noi, social-democrații, sau pe oricare altul că i s-a întîmplat d-lui Mihailovski să audă de la interlocutorii săi fel de fel de absurdități ? Nu dovedește oare aceasta că el își alege în mod foarte fericit interlocutorii, și nimic altceva ? Se prea poate, desigur, că acești isteți interlocutori ai istețului filozof își ziceau marxiști, social-democrați etc., dar cine nu știe că în timpurile de azi (precum de mult s-a observat) oricărei pușlamale îi place să se drapeze în veșminte „roșii“ ? * Și dacă d-l Mihailovski este atît de perspicace încît nu e în stare să deosebească pe acești „travestiți“ de marxiști sau dacă l-a înțeles atît de profund pe Marx încît n-a observat criteriul, subliniat cu atîta tărie de Marx, al întregii lui doc-

* Scriu toate acestea presupunînd că d-l Mihailovski a auzit într-adevăr profesîndu-se scheme istorice abstracte și că n-a denaturat nimic. Socot totuși absolut necesar să fac o rezervă: ce am cumpărat, aceea vînd.

trine (formularea „a ceea ce se petrece sub ochii noștri“), asta nu face decît să dovedească încă o dată că d-l Mihailovski este lipsit de inteligență, atît și nimic mai mult.

În orice caz, din moment ce s-a apucat să polemizeze în presă împotriva *social-democrațiilor*, el ar fi trebuit să aibă în vedere grupul de socialiști care poartă de mult această denumire, și numai el o poartă – așa că alte grupuri nu pot fi confundate cu el –, și care își are reprezentanții săi literari : Plehanov și cercul lui ⁶². Dacă d-l Mihailovski ar fi procedat astfel – și, evident, astfel ar fi trebuit să procedeze orice om cît de cît corect – și ar fi citit măcar prima scriere social-democrată, cartea lui Plehanov „Divergențele noastre“, ar fi găsit chiar în primele pagini această declarație categorică, făcută de autor în numele tuturor membrilor cercului :

„În nici un caz nu vrem să apărăm programul nostru invocînd prestigiul aceluia mare nume“ (adică prestigiul lui Marx). Înțelegeți rusește, d-le Mihailovski ? Înțelegeți acum diferența dintre profesarea unor scheme abstracte și tăgăduirea oricărei autorități a lui Marx în tratarea problemelor ruse ?

Înțelegeți că, prezentînd o apreciere întîmplătoare, pe care ați avut norocul s-o auziți de la interlocutorii dv., drept marxistă și nedînd nici o atenție declarației făcute în presă de către unul dintre membrii marcantî ai social-democrației în numele întregului grup, ați procedat în mod necinstit ?

Iar apoi această declarație este formulată și mai precis :

„Repet – spune Plehanov –, între cei mai consecvenți marxști pot exista divergențe în aprecierea realității ruse de astăzi“ ; doctrina noastră este „prima încercare de aplicare a acestei teorii științifice la analiza unor relații sociale foarte complexe și încurcate“.

Cred că ar fi greu să se exprime cineva mai limpede : marxștii iau în mod necondiționat din teoria lui Marx numai prețioasele ei metode, fără de care nu este posibilă explicarea relațiilor sociale ; prin urmare, pentru ei criteriul aprecierii acestor relații nu constă nicidecum în scheme abstracte și în alte absurdități de acest fel, ci în exactitatea acestei aprecieri și în conformitatea ei cu realitatea.

Sau poate credeți că, făcînd aceste declarații, autorul gîndea de fapt altfel ? Nu este adevărat. Problema de care se ocupa el era : „Trebuie oare Rusia să treacă în mod inevita-

bil prin faza capitalistă de dezvoltare?” Problema aceasta fusese deci formulată într-un mod cu totul nemarxist; ea fusese formulată după metodele subiective ale diferiților filozofi autohtoni care văd criteriul acestei inevitabilități ba în politica dusă de cîrmuire, ba în activitatea „societății”, ba în idealul societății „corespunzător naturii umane” și în alte baliverne de acest fel. Și acum ne întrebăm: cum ar fi răspuns la această chestiune un om care profesează scheme abstracte? Evident, el s-ar fi apucat să vorbească despre caracterul peremptoriu al procesului dialectic, despre caracterul de filozofie universală al teoriei lui Marx, despre faptul că fiecare țară trebuie să treacă în mod inevitabil prin faza... etc. etc.

Și care a fost răspunsul lui Plehanov?

Singurul răspuns pe care putea să-l dea un marxist.

El a lăsat cu totul la o parte chestiunea inevitabilității, ca ceva inutil care ar putea interesa numai pe subiectiviști, referindu-se tot timpul numai la relațiile social-economice reale, la evoluția lor reală. De aceea el nici n-a dat un răspuns direct la această chestiune, pusă în mod greșit, ci a răspuns astfel: „Rusia a *pășit* pe calea capitalistă”.

Iar d-l Mihailovski, cu un aer de cunoscător în materie, vorbește de profesarea unei scheme istorice abstracte, de legi imanente ale necesității și alte asemenea ineptii! Și mai numește toate acestea „polemică împotriva social-democraților” !!

Nu pot să înțeleg cu nici un chip: dacă asta înseamnă a polemiza, atunci ce înseamnă a palavragi?!

În legătură cu raționamentul citat mai sus al d-lui Mihailovski, trebuie să mai observăm că el expune concepțiile social-democraților în așa fel, încît ar reieși că „Rusia își *va dezvolta* o producție capitalistă proprie”. Este clar că, după părerea acestui filozof, Rusia n-are o producție capitalistă „proprie”. Autorul împărtășește, de bună seamă, părerea că capitalismul rus se limitează la 1.500.000 de muncitori. Vom mai întilni mai jos această idee puerilă a „prietenilor poporului”, care nu se știe în ce categorie or fi încadrînd tot ce mai există în plus ca exploatare a muncii libere. „Rusia își *va dezvolta* o producție capitalistă proprie, cu toate contradic-

țiile ei lăuntrice, iar între timp țărani ruși de pământ se vor transforma în proletari“. Cu cât te afunzi în pădure, cu atât mai mulți copaci vezi ! Așadar, în Rusia nu există „contradicții lăuntrice“ ? adică, vorbind deschis, nu există exploatarea masei poporului de către un pumn de capitaliști ? nu are loc ruina imensei majorități a populației și îmbogățirea unui mic grup de persoane ? Țăranul abia urmează să fie rupt de pământ ? Dar în ce constă întreaga istorie a Rusiei de după reformă dacă nu în exproprierea în masă a țărânimii, expropriere care a atins o intensitate nemaivăzută nicăieri ? Trebuie să ai mult curaj ca să spui asemenea lucruri în auzul tuturor. Și d-l Mihailovski are acest curaj : „Marx a operat cu un proletariat deja format și cu un capitalism deja format, pe când noi trebuie abia să creăm toate acestea“. Rusia trebuie abia să-și creeze un proletariat ? ! În Rusia — singura țară în care se poate vedea o atât de cumplită mizerie a maselor, o exploatare atât de nerușinată a celor ce muncesc, care a fost comparată (și pe bună dreptate) cu Anglia în ceea ce privește situația sărăcimii ei, în care se constată fenomenul cronic al înfometării maselor de milioane ale poporului paralel, de pildă, cu creșterea tot mai mare a exportului de cereale —, în Rusia nu există proletariat ! !

Cred că pentru aceste cuvinte clasice ar trebui să i se ridice d-lui Mihailovski un monument în timpul vieții ! *

De altfel vom vedea mai jos că avem de-a face aici cu o tactică permanentă și foarte consecventă a „prietenilor poporului“, aceea de a închide ochii în mod fariseic în fața situației imposibile a oamenilor muncii din Rusia, de a o prezenta doar ca „precară“, așa încât ar fi suficient ca „societatea cultă“ și cîrmuirea să depună eforturi, pentru ca toate să fie îndreptate pe calea cea bună. Acești cavaleri își închipuie că dacă vor închide ochii în fața faptului că situația maselor muncitoare este proastă nu pentru că ar fi „precară“,

* S-ar putea, de altfel, ca d-l Mihailovski să încerce și de data aceasta să se eschiveze și s-o întoarcă cam așa : n-am vrut de loc să spun că în Rusia nu există în genere un proletariat, ci numai că nu există un proletariat al societății capitaliste. — Așa ? Atunci de ce n-ai spus acest lucru ? Căci tocmai aceasta e *toată chestiunea* : este proletariatul rus un proletariat inerent organizării burgheze a economiei sociale sau un altfel de proletariat ? Cine-l de vină că, în două articole întregi, n-ai suflat *nici un cuvînt* despre această chestiune, singura serioasă și importantă, preferînd să îndrugați verzi și uscate, încît, pînă la urmă, ajungeți să bateți cîmpii ?

ci pentru că ele sînt supuse celui mai nerușinat jaf din partea unui pumn de exploatare, că dacă își vor ascunde capul în nisip ca struțul pentru a nu-i vedea pe exploatare, aceștia vor dispărea. Și atunci cînd social-democrații le spun că a te teme să privești realitatea în față este o lașitate rușinoasă și iau ca punct de plecare faptul exploatării, afirmînd că singura explicație posibilă a acestui fapt trebuie căutată în organizarea burgheză a societății ruse, care divide masa poporului în proletariet și burghezie, și în caracterul de clasă al statului rus, care nu este altceva decît organul de dominație a acestei burghezii, că de aceea nu există *altă cale de ieșire* decît lupta de clasă a proletarietului împotriva burgheziei, acești „prieteni ai poporului“ încep să țipe că social-democrații vor să deposedeze poporul de pămînt !! că vor să distrugă organizarea noastră economică populară !!

Ajungem acum la cel mai revoltător pasaj din toată această „polemică“, în cel mai bun caz necuviincioasă, și anume la „critica“ (?) pe care o face d-l Mihailovski activității politice a social-democraților. Oricine înțelege că activitatea socialiștilor și a agitatorilor în rîndurile muncitorilor nu poate fi supusă unei discuții cinștite în presa noastră legală și că singurul lucru pe care poate să-l facă în această privință o presă corectă controlată de cenzură e „să tacă cu tact“. Uitînd această regulă elementară, d-l Mihailovski nu s-a jenat să-și folosească monopolul de a se adresa publicului cititor, pentru a-i împrășca cu noroi pe socialiști.

Se vor găsi, totuși, și în afara jurnalisticii legale mijloace de luptă împotriva acestui critic lipsit de pudoare !

„Pe cît înțeleg eu – declară cu un aer naiv d-l Mihailovski –, marxiștii ruși pot fi împărțiți în trei categorii : marxiștii spectatori (observatori indiferenți ai procesului) ; marxiștii pasivi (care nu fac decît „să ușureze durerile nașterii“ ; ei „nu se interesează de cei care au pămînt, ci își îndreaptă atenția spre cei care au fost deja despărțiți de mijloacele de producție, punîndu-și în ei toate speranțele“) ; marxiștii activi (care preconizează în mod direct ruina satului)“.

Ce înseamnă asta ? ! Doar nu se poate ca d-l critic să nu știe că marxiștii ruși sînt socialiști care pornesc de la ideea că realitatea e tocmai societatea capitalistă și că nu există decît o singură cale de ieșire din aceasta : lupta de clasă a

proletariatului împotriva burgheziei. Atunci cum se explică faptul că el confundă concepțiile lor cu niște banalități absurde, pe ce temeii o face? Ce drept (moral, firește) are el să extindă denumirea de marxști asupra unor oameni care în mod vădit nu acceptă tezele cele mai elementare și fundamentale ale marxismului, care nu s-au manifestat niciodată și nicăieri ca un grup cu o poziție proprie, care nu și-au formulat niciodată și nicăieri un program propriu?

D-l Mihailovski și-a lăsat o serie întreagă de porțițe de ieșire spre a putea justifica aceste procedee scandaloase.

„Poate că – glumește el cu o dezinvoltură de filfizon – aceștia nu-s adevărați marxști, dar se consideră și se declară ca atare“. Unde și când s-au declarat ei ca atare? În saloanele liberale și radicale din Petersburg? În scrisori particulare? Fie. În acest caz întrețineți-vă cu ei în saloanele și în corespondența dv. ! Dv. însă vă ridicați în presă, în mod public, împotriva unor oameni care niciodată și nicăieri nu s-au manifestat (sub steagul marxismului) în public. Și mai aveți îndrăzneala să declarați că polemizați cu *social-democrații*, deși știți că această denumire nu o poartă decît un singur grup de revoluționari socialiști și că nici un alt grup nu poate fi confundat cu el ! *

D-l Mihailovski se sucește și se învîrtește ca un licean prins asupra faptului : n-am nici o vină – se silește el să-l convingă pe cititor –, „am auzit cu propriile mele urechi și am văzut cu propriii mei ochi“. Foarte bine ! Nu ne îndoim nici o clipă de faptul că nu aveți în fața dv. decît niște indivizi vulgari și netrebnici ; ce au a face însă toate acestea cu noi, social-democrații ? Cine nu știe că „în momentul de față, când“ nu numai activitatea socialistă, dar și orice altă activi-

* Mă voi opri asupra singurei indicații *concrete* pe care o găsim la d-l Mihailovski. Oricine a citit articolul lui va trebui să recunoască că el îl trece și pe d-l Skvorțov (autorul „Cauzelor economice ale foametei“) printre „marxști“. Or, acest domn nici nu se intitulează astfel, și este suficientă cea mai elementară cunoaștere a scrierilor social-democraților spre a vedea că, din punctul lor de vedere, el este un burghez cum nu se poate mai vulgar, și nimic mai mult. Ce fel de marxist este el din moment ce nu înțelege că mediul social pentru care își alcătuiește proiectele sale de progres este mediul burghez, că de aceea toate „îmbunătățirile culturii“, care într-adevăr se observă chiar și în economia țărănească, nu înseamnă decît un progres burghez, care îmbunătățește situația unei minorități și proletarizează masele ? Ce fel de marxist este el din moment ce nu înțelege că statul căruia îi propune proiectele sale este un stat cu caracter de clasă, care nu poate decît să sprijine burghezia și să asuprească proletariatul ?

tate publică cît de cît independentă și cinstită atrage după sine prigonirea politică, – de fiecare militant care activează realmente sub un steag sau altul – fie al curentului „Narodnaia Volea“, fie al marxismului sau chiar al constituționalismului – revin cîteva zeci de frazeologi care își ascund lașitatea lor de liberali în dosul acestor denumiri, și poate și cîteva ticăloși sadea care își aranjează propriile lor afaceri ? Nu este oare clar că numai un om extrem de josnic ar putea să reproșeze oricărui dintre aceste curente faptul că steagul îi este întinat (și încă nu în mod public, nu pe față) de tot felul de ticăloși ? Întreaga expunere a d-lui Mihailovski nu este decît un lanț neîntrerupt de deformări, denaturări și falsificări. Am văzut mai sus că el a denaturat cu totul „adevărurile“ care constituie punctul de plecare al social-democraților, expunîndu-le într-un mod în care nu le-a expus și nu putea să le expună nicăieri și niciodată nici unul dintre marxiști. Dacă ar fi expus adevăratele concepții ale social-democraților asupra realității ruse, el n-ar fi putut să nu vadă că nu există *decît un singur mod* de „a se conforma“ acestor concepții, și anume contribuind la dezvoltarea conștiinței de clasă a proletariatului, organizîndu-l și unindu-l pentru lupta politică împotriva actualului regim. De altfel, dumnealui i-a mai rămas încă un subterfugiu. Cu un aer de inocență ofensată el ridică fariseic ochii spre cer și exclamă pe un ton mios : „Sînt foarte bucuros să aud asta, dar nu înțeleg ce vă face să protestați“ (acestea sînt chiar cuvintele lui din „Russkoe Bogatstvo“ nr. 2). „Citiți mai atent părerea mea asupra marxiștilor pasivi și veți vedea că eu spun : din punct de vedere etic nu li se poate obiecta nimic“.

Asta, desigur, nu este decît o rumezare a jalnicelor lui subterfugii de mai înainte.

Spuneți-mi, vă rog, ce ați zice despre un om care, declarînd că critică narodnicismul social-revoluționar (iau perioada în care nu apăruse încă un alt curent narodnicist), s-ar fi apucat să vorbească cam așa :

„Narodnicii, pe cît înțeleg eu, se împart în trei categorii : narodnicii consecvenți, care acceptă în totul ideile țaranului, generalizînd în strictă conformitate cu dorințele acestuia bătaia cu nuiiele, maltratarea nevestei și care în general sprijină mîrșava politică a cnutului și a bîtei practică de cîrmuire, denu-

mită, de altfel, politică populară ; urmează apoi narodnicii lași, care nu se interesează de părerea țaranului, încercînd doar să transplanteze în Rusia, cu ajutorul unor asociații etc., o mișcare revoluționară străină acestuia, fapt împotriva căruia, de altfel, nu s-ar putea obiecta nimic din punct de vedere etic dacă drumul n-ar fi atît de alunecos încît ar putea face ca narodnicul laș să se transforme ușor într-un narodnic consecvent sau curajos ; și, în sfîrșit, narodnicii curajoși, care înfăptuiesc pe deplin idealurile populare ale țaranului înstărit, și de aceea acaparează pămînturi pentru a se închiaburi de-a binelea“. Orice om cumsecade ar fi calificat, desigur, asemenea declarații drept o batjocură mîrșavă și josnică. Și dacă, pe lîngă aceasta, omul care ar fi susținut asemenea lucruri n-ar fi putut să fie dezmințit de narodnici în aceeași presă, dacă concepțiile acestor narodnici ar fi fost expuse pînă atunci numai în mod ilegal și de aceea multă lume n-ar fi avut o idee exactă despre ele și ar fi putut să se încreadă ușor în tot ce li s-ar fi spus despre narodnici, toată lumea ar fi fost de acord să spună că un astfel de om este un...

De altfel poate că nici d-l Mihailovski încă n-a uitat de tot cuvîntul care trebuie pus aici.

Dar ajunge ! Mai găsim multe insinuări de acest fel la d-l Mihailovski, dar nu cunosc o muncă mai extenuantă, mai ingrată, mai penibilă decît aceea de a scormoni în acest noroi, de a culege aluziile împrăștiate pe ici, pe colo, de a le confrunța, de a te strădui să găsești măcar o singură obiecție cît de cît serioasă.

Ajunge !

Aprilie 1894

DIN PARTEA EDITORILOR ⁶³

În textul acestui articol, cititorul va găsi note de subsol în care se menționează că unele probleme vor fi analizate ulterior ; în realitate însă această analiză nu există în acest text.

Explicația este că articolul de față nu constituie decît prima parte a răspunsului la articolele asupra marxismului apărute în „Russkoe Bogatstvo“. Din lipsă de timp, acest articol n-a putut apărea la vreme ; apariția lui nu mai poate fi amînată : și așa am întîrziat cu două luni. Iată de ce am luat hotărîrea de a publica deocamdată analiza „criticii“ d-lui N. Mihailovski, fără a mai aștepta tipărirea întregului articol.

În părțile a doua și a treia, care sînt în curs de pregătire, cititorul va găsi, în afară de această analiză, și o analiză a concepțiilor sociale și economice ale altor fruntași ai revistei „Russkoe Bogatstvo“, d-nii S. Iujakov și S. Krivenko, în legătură cu studiul realităților economice din Rusia și „ideile și tactica social-democrată“ care rezultă de aici.

CU PRIVIRE LA EDIȚIA DE FAȚĂ ⁶⁴

Ediția de față constituie o reproducere exactă a primei ediții. Dat fiind că n-am participat cîtuși de puțin la întocmirea textului, nu ne-am considerat în drept să facem nici cea mai mică schimbare, mărginindu-ne numai la procesul editării. Am întreprins această editare deoarece sîntem convinși că lucrarea de față va constitui un imbold pentru o oarecare înviorare a propagandei noastre social-democrate.

Considerînd că dorința de a sluji această propagandă trebuie să fie neapărat o consecință a convingerilor social-democrate, ne adresăm tuturor tovarășilor de idei ai autorului broșurii de față, propunîndu-le să contribuie prin toate mijloacele (mai ales, desigur, prin reeditări) la o răspîndire cît mai largă atît a lucrării de față cît și, în general, a tuturor publicațiilor de propagandă marxistă. Momentul de față este deosebit de prielnic pentru acordarea unui asemenea ajutor. Activitatea revistei „Russkoe Bogatstvo“ capătă un caracter tot mai sfidător față de noi. În tendința ei de a paraliza răspîndirea ideilor social-democrate în rîndurile societății, această revistă a mers pînă la a ne învinui direct că am fi indiferenți față de interesele proletariatului și că am preconiza ruina maselor. Ne permitem să credem că prin asemenea procedee revista nu va face decît să-și dăuneze ei însăși și să pregătească victoria noastră. Totuși nu trebuie să uităm că acești calomniatori dispun de toate mijloacele materiale necesare pentru a propaga pe o scară foarte largă calomniile lor. Ei au la dispoziția lor o revistă cu un tiraj

de cîteva mii de exemplare, ei pot dispune de săli de lectură și biblioteci. De aceea trebuie să depunem toate eforturile pentru a arăta adversarilor noștri că nici avantajele unei situații privilegiate nu asigură întotdeauna succesul insinuărilor. Ne exprimăm deplina convingere că aceste eforturi vor fi depuse.

Iulie 1894

P A R T E A

A III-a

Выпускъ III.

ЧТО ТАКОЕ „ДРУЗЬЯ НАРОДА“
и
КАКЪ ОНИ ВОЮЮТЪ ПРОТИВЪ
СОЦІАЛ - ДЕМОКРАТОВЪ

Сентябрь 1894

Издание
провинциальной группы
социал-демократовъ.

Coperta părții a III-a a cărții lui V. I. Lenin „Ce sînt «prietenii poporului»
și cum luptă ei împotriva social-democraților ?”
în ediție șapirografiată. — 1894

Micșorat

În încheiere, să facem cunoștință cu încă un „prieten al poporului“, d-l Krivenko, care de asemenea pornește la un război fățiș împotriva social-democraților.

De altfel, nu vom analiza articolele sale („Despre solitarii culți“, publicat în nr. 12, 1893, și „Scrisori din călătorie“, publicat în nr. 1, 1894), cum am procedat cu articolele d-lor Mihailovski și Iujakov. În ceea ce-i privește pe aceștia, era necesară o amplă analiză a articolelor lor, pentru a ne putea face, în primul caz, o idee clară despre conținutul obiecțiilor lor împotriva materialismului și marxismului în general, iar în al doilea caz despre teoriile lor economice și politice. Pentru a ne face o idee completă despre acești „prieteni ai poporului“ trebuie acum să facem cunoștință cu tactica lor, cu propunerile lor practice, cu programul lor politic. Acest program n-a fost expus de ei nicăieri în mod direct, cu aceeași consecvență și deplinătate cu care și-au expus concepțiile lor teoretice. Sînt nevoit deci să iau acest program din diferite articole apărute în revistă, care se caracterizează printr-o suficientă solidaritate a colaboratorilor ei pentru a nu putea da loc la contraziceri. Voi ține seama de articolele menționate ale d-lui Krivenko mai mult decît de altele, atît pentru că ele oferă mai mult material cît și pentru că autorul lor este în cadrul revistei un tot atît de tipic specialist în chestiuni practice, politice, cum este d-l Mihailovski în materie de sociologie, iar d-l Iujakov în chestiuni economice.

Dar înainte de a trece la programul lor cred că este absolut necesar să ne ocupăm de încă un punct teoretic. Am văzut mai

sus cum se eschivează d-l Iujakov prin fraze care nu spun nimic, debitate pe tema arenzii populare pe care s-ar sprijini economia populară etc., mascându-și cu aceste fraze neînțelegera structurii economice a gospodăriilor agricultorilor noștri. De meșteșuguri el nu se ocupă, limitându-se la datele referitoare la creșterea mării industrii de fabrică. Acum d-l Krivenko repetă fraze cu totul similare despre industria meșteșugărească. El opune direct „industria noastră populară”, adică cea meșteșugărească, industriei capitaliste (nr. 12, pag. 180-181). „În majoritatea cazurilor – spune el – producția populară (sic!) apare în mod firesc”, pe când industria capitalistă „este creată mai totdeauna în mod artificial”. În altă parte el opune „mica industrie populară” „mării industrii capitaliste”. Dacă veți întreba prin ce se caracterizează cea dintâi, veți afla doar că e „mică” * și că în cadrul ei uneltele de muncă sînt unite cu producătorii (împrumut această ultimă definiție din articolul d-lui Mihailovski menționat mai sus). Toate acestea însă nu definesc nici pe departe structura ei economică și, în plus, sînt cu totul neadevărate. D-l Krivenko afirmă, de pildă, că „mica producție populară mai furnizează și astăzi o parte mult mai mare din producția globală și ocupă mai multe brațe de muncă decît marea industrie capitalistă”. Acest autor are în vedere, probabil, datele referitoare la numărul meșteșugarilor, care se ridică la 4.000.000, iar după alte calcule la 7.000.000. Dar cine nu știe că forma predominantă a economiei meșteșugurilor noastre este sistemul mării producții la domiciliu? că meșteșugarii, în marea lor majoritate, nu dețin o situație de sine stătătoare în domeniul producției, ci una cu totul dependentă, subordonată, că nu lucrează cu materiale proprii, ci cu materialele negustorului, care plătește meșteșugarului doar un salariu? Datele referitoare la predominarea acestei forme au fost publicate chiar și în publicații legale. Mă voi referi, de pildă, la excelenta lucrare a cunoscutului statistician S. Harizomenov,

* Mai puteți afla următoarele: „din ea se poate dezvolta o adevărată (sic!) industrie populară”, spune d-l Krivenko. Este procedeul obișnuit al „prietenilor poporului”: să debiteze fraze goale și absurde, în loc să facă o caracterizare exactă și directă a realității.

publicată în „Juridiceskii Vestnik“⁶⁵ (1883, nr. 11 și 12). Totalizînd datele existente în publicații cu privire la industria noastră meșteșugărească din guberniile centrale, unde ea are cea mai mare dezvoltare, S. Harizomenov ajunge la concluzia că predomină, incontestabil, sistemul mării producții la domiciliu, adică o formă neîndoielnic capitalistă de industrie. „Definind rolul economic al micii industrii de sine stătătoare – scrie el –, ajungem la următoarele concluzii : în gubernia Moscova 86,50% din volumul producției anuale a industriei meșteșugărești revin sistemului mării producții la domiciliu și numai 13,50% micii industrii de sine stătătoare. În județele Aleksandrovski și Pokrovski, gubernia Vladimir, 960% din volumul producției anuale a industriei meșteșugărești revin sistemului mării producții la domiciliu și manufacturilor și numai 40% micii industrii de sine stătătoare“.

După cîte știm, nimeni n-a încercat să dezmință aceste date, și ele nici n-ar putea fi dezmințite. Cum pot fi deci ocolite și trecute sub tăcere aceste fapte, cum poate fi numită „populară“ o asemenea industrie în opoziție cu cea capitalistă, cum se poate vorbi de posibilitatea de a se dezvolta din ea o adevărată industrie ?

Explicația acestei totale ignorări a faptelor nu poate fi decît aceasta : tendința generală a „prietenilor poporului“, ca și a tuturor liberalilor din Rusia, de a disimula antagonismul dintre clase și exploatarea oamenilor muncii în Rusia, prezentînd toate acestea ca niște simple „defecte“. Și poate că explicația trebuie căutată și în profundele cunoștințe în materie de care dă dovadă, de pildă, d-l Krivenko, denumind „producția de cuțite din Pavlovo“ „o producție cu caracter semi-meșteșugăresc“. E de necrezut în ce măsură pot denatura faptele „prieteni poporului“ ! Cum se poate vorbi în acest caz de caracter meșteșugăresc din moment ce producătorii de cuțite din Pavlovo lucrează pentru piață, și nu pe bază de comenzi ! Nu cumva își închipuie d-l Krivenko că aparțin sferei meșteșugurilor rînduieșilor în virtutea cărora negustorul comandă meșteșugarului anumite produse pentru a le trimite la tîrgul din Nijni-Novgorod ? E extrem de amuzant, dar probabil că așa este.

În realitate, producția de cuțite și-a păstrat în cea mai mică măsură (în comparație cu celelalte ramuri de producție din Pavlovo) forma de mică producție meșteșugărească însoțită de o situație de sine stătătoare (în aparență) a producătorilor : „Producția de cuțite de masă și de cuțite-unelte pentru meseriași * – spune N. F. Annenski – se apropie deja în mare măsură de producția de fabrică sau, mai bine zis, de cea manufacturieră“. Dintre 396 de meșteșugari din gubernia Nijni-Novgorod care se îndeletnicesc cu confecționarea cuțitelor de masă, numai 62 (16%) lucrează pentru piață, 273 (69%) lucrează pentru patroni **, iar 61 (15%) ca muncitori salariați. Așadar, numai $\frac{1}{6}$ din numărul acestor meșteșugari nu este direct înrobite de întreprinzător. Cît privește cealaltă subdiviziune a producției de cuțite, producția de bricege, după spusele aceluiași autor, ea „deține un loc intermediar între producția de cuțite de masă și producția de lacăte : o mare parte dintre meșteșugari lucrează aici pentru patroni, dar în afară de ei mai există încă destul de mulți meșteșugari de sine stătători, care lucrează pentru piață“.

Cu confecționarea acestui sort de cuțite se ocupă în gubernia Nijni-Novgorod 2.552 de meșteșugari, dintre care 48% (1.236) lucrează pentru piață, 42% (1.058) pentru patroni, iar 10% (258) ca muncitori salariați. Prin urmare, și în acest caz meșteșugarii de sine stătători (?) formează o minoritate. Desigur însă că și cei care lucrează pentru piață nu sînt de sine stătători decît în aparență, ei fiind de fapt în aceeași măsură înrobiți de *capitalul* scupșcilor. Dacă luăm datele referitoare la meșteșugurile din întregul județ Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod, în care se îndeletnicesc cu meșteșugurile 21.983 de lucrători, adică 84,5% din *totalitatea lucrătorilor existenți* ***, obținem următoarele cifre (date exacte asupra

* Această ramură de producție este aici cea mai importantă, prin proporțiile ei, printre toate celelalte : ea furnizează produse în valoare de 900.000 de ruble, în timp ce volumul total al producției din Pavlovo se ridică la 2.750.000 de ruble.

** Adică pentru negustorii care dau materiale meșteșugarilor, plătin-du-le pentru muncă salariul obișnuit.

*** Economisții ruși neaoși, care iau ca etalon al capitalismului rus numărul muncitorilor din fabrici (sic!), încadrează fără ezitare pe acești lucrători și pe mulți alții asemenea lor în categoria populației care se ocupă cu agricultura și care nu îndură jugul capitalului, ci presiunile artificiale exercitate asupra „orînduirii populare“ (???)

structurii economice a meșteșugurilor există numai în privința a 10.808 lucrători din următoarele meșteșuguri : prelucrarea metalelor, pielărie, curelărie, pislărie, torsul cînepei) : 35,6⁰/₀ dintre meșteșugari lucrează pentru piață, 46,7⁰/₀ lucrează pentru patroni și 17,7⁰/₀ sînt muncitori salariați. Așadar, *putem constata și în acest caz predominarea sistemului mării producții la domiciliu, predominarea unor relații în care munca este înrobită de capital.*

Dacă „prieteni poporului“ ocolesc cu atîta dezinvoltură asemenea fapte, aceasta se datorește și împrejurării că, în concepția lor asupra capitalismului, ei n-au depășit reprezentările vulgare curente după care capitalistul este un întreprinzător bogat și cult, a cărui întreprindere este bazată pe marea producție mecanizată, și nu vor să știe de conținutul științific al noțiunii de capitalism. În capitolul precedent am văzut că d-l Iujakov, vorbind de capitalism, începe de-a dreptul cu industria mecanizată, trecînd peste cooperăția simplă și manufactură. Aceasta este o greșeală foarte răspîndită, care are ca urmare, printre altele, ignorarea structurii capitaliste a industriei noastre meșteșugărești.

Este în afară de orice îndoială că sistemul mării producții la domiciliu reprezintă o formă capitalistă de industrie ; găsim aici toate trăsăturile caracteristice ale acestei forme : o economie bazată pe producția de mărfuri și care a ajuns la un înalt grad de dezvoltare, concentrarea mijloacelor de producție în mîinile unor indivizi, exproprierea masei muncitorilor care nu posedă mijloace de producție proprii și de aceea lucrează pentru alții, muncesc pentru capitalist și nu pentru ei. E evident că, prin structura lor, meșteșugurile nu reprezintă altceva decît capitalism ; particularitatea acestora, în comparație cu marea industrie mecanizată, constă în tehnica lor nedezvoltată (care se explică mai ales prin salariile revoltător de mici) și în faptul că muncitorii își păstrează o minusculă gospodărie agricolă. Această ultimă împrejurare îi dezorientează cu totul pe „prieteni poporului“, obișnuiți să gîndească, cum le șade bine unor adevărați metafizicieni, în contradicții nete și nemijlocite : „da-da, nu-nu ; tot ce e în plus vine de la necuratul“.

Nu posedă pământ muncitorii, avem capitalism ; posedă pământ, nu mai avem capitalism ; și ei se mărginesc la această filozofie liniștitoare, scăpînd din vedere întreaga organizare socială a economiei, uitînd faptul îndeobște cunoscut că posedarea unui petic de pământ nu înlătură nicidecum cumplita mizerie a acestor posesori de pământ, care au de îndurat cel mai nerușinat jaf din partea tot a unor posesori de pământ - „țăranii“.

Ei nici un știu, pare-se, că nicăieri capitalismul, atîta timp cît s-a aflat pe trepte de dezvoltare relativ inferioare, n-a putut să rupă cu totul de pământ pe muncitor. În privința Europei apusene, Marx a stabilit o lege, și anume că numai marea industrie mecanizată expropriează definitiv pe muncitor. Așadar, este evident că raționamentele curente prin care se pretinde că la noi nu există capitalism, aducîndu-se în sprijinul acestei păreri argumentul că „poporul posedă pământ“, sînt cu totul absurde, deoarece capitalismul, în stadiul cooperației simple și al manufacturii, n-a implicat nicăieri și niciodată separarea totală de pământ a lucrătorului, ceea ce, bineînțeles, nu l-a împiedicat cîtuși de puțin să rămînă capitalism.

Cît privește marea industrie mecanizată din Rusia - și această formă o iau rapid cele mai importante și mai mari ramuri ale industriei noastre -, ea prezintă și în țara noastră, cu tot caracterul specific al condițiilor de la noi, aceeași particularitate ca și în întregul Occident capitalist, și anume de a fi absolut incompatibilă cu o situație în care muncitorul ar mai păstra vreo legătură cu pământul. Acest lucru a fost dovedit, printre altele, de Dementiev, prin date statistice exacte, pe baza cărora a tras concluzia (cu totul independent de Marx) că producția mecanizată implică în mod inevitabil separarea totală de pământ a lucrătorului. Această cercetare a dovedit o dată mai mult că Rusia este o țară capitalistă, că în Rusia legătura lucrătorului cu pământul este atît de slabă și iluzorie, iar atotputernicia celor avuți (a posesorilor de bani, a scușșicilor, a bogătașilor satelor, a proprietarilor de manufacturi etc.) este deja atît de trainică, încît va fi de

ajuns încă un pas al tehnicii pentru ca „țăranul“ (? ? care de foarte multă vreme trăiește din vânzarea forței sale de muncă) să se transforme pur și simplu într-un muncitor*. Neînțelegerea de care dau dovadă „prietanii poporului“ în ceea ce privește structura economică a meșteșugurilor noastre e departe de a se mărgini numai la aceasta. Ideea pe care și-o fac ei chiar și despre meșteșugurile în care nu se lucrează „pentru patron“ este tot atât de superficială ca și ideea pe care o au despre agricultori (după cum am văzut mai sus). De altfel, acest lucru este foarte firesc din moment ce se apucă să emită păreri și să se pronunțe în probleme de economie politică niște domni care, pe cât se vede, nu știu altceva decît că există pe lume mijloace de producție care „pot“ fi unite cu lucrătorul, ceea ce e foarte bine, și „pot“ fi și despărțite de acesta, ceea ce e foarte rău. Cu un asemenea bagaj nu poți ajunge prea departe.

În raționamentele sale asupra meșteșugurilor care devin capitaliste și asupra acelor care nu devin capitaliste (în cadrul cărora „poate ființa nestinjenit mica producție“), d-l Krivenko susține, printre altele, că în unele ramuri de producție „investițiile de bază pentru producție“ sînt foarte neînsemnate și că în cadrul lor este deci posibilă mica producție. El dă ca exemplu producția de cărămizi, unde valoarea investițiilor poate fi, spune dumnealui, chiar și de 15 ori mai mică decît volumul producției anuale a cărămidărilor.

Întrucît aceasta este aproape singura referire la fapte pe care o găsim la acest autor (repet, trăsătura cea mai caracteristică a sociologiei subiectiviste constă în aceea că ea se teme să caracterizeze direct și exact și să analizeze realitatea, planînd de preferință în sfera „idealurilor“... mic-burgeze), o vom lua în considerare pentru a arăta cît de greșite sînt ideile pe care și le fac „prietanii poporului“ despre realitățile de la noi.

* Sistemul marii producții la domiciliu nu este numai un sistem capitalist, ci chiar cel mai rău sistem capitalist, deoarece îmbină cea mai cruntă exploatare a lucrătorului cu cele mai mici posibilități pentru muncitori de a lupta pentru eliberarea lor.

O prezentare a acestui meșteșug (confeccionarea cărămizilor din argilă albă) ne-o oferă statistica economică a zemstvei din Moscova („Culegere“, vol. VII, partea a 2-a etc.). Acest meșteșug este concentrat mai ales în 3 plăși ale județului Bogorodsk, în care se găesc 233 de stabilimente de acest fel cu 1.402 muncitori (567 de muncitori membri de familie * = 41% și 835 de muncitori salariați – 59%) și cu o producție anuală în valoare de 357.000 de ruble. Acest meșteșug a apărut aici de mult, dar s-a dezvoltat mai ales în ultimii 15 ani, datorită construirii unei căi ferate care înlesnește în mare măsură desfacerea. Până la construirea căii ferate, rolul principal l-a avut forma de producție bazată pe munca membrilor de familie, care acum cedează locul exploatării muncii salariate. Și în acest meșteșug se constată dependența micilor producători de cei mari în domeniul desfacerii : din „lipsă de mijloace bănești“, cei dinții își vînd pe loc cărămizile (uneori „în formă brută“, nearse) celor din urmă la prețuri extrem de scăzute.

Avem însă posibilitatea să cunoaștem structura acestui meșteșug în afara acestei dependențe, datorită recensămîntului stabilimentelor meșteșugărești anexat la această statistică, în care este indicat numărul muncitorilor și volumul producției anuale care revine de fiecare stabiliment.

Pentru a vedea dacă este aplicabilă acestui meșteșug legea în virtutea căreia economia bazată pe producția de mărfuri este o economie capitalistă, în sensul că prima, pe o anumită treaptă a dezvoltării ei, se transformă inevitabil în cea de-a doua, trebuie să facem o comparație între diferitele stabilimente după mărimea lor ; problema este tocmai aceasta : care este raportul dintre stabilimentele mici și cele mari din punctul de vedere al rolului lor în producție și al exploatării muncii salariate ? Luînd ca bază numărul de muncitori, vom împărți stabilimentele acestor meșteșugari în trei grupuri : I) stabilimente cu 1-5 muncitori (atît membri de familie cît și salariați), II) cu 6-10 muncitori și III) cu peste 10 muncitori.

* Muncitori „membri de familie“ sînt denumiți, spre deosebire de muncitorii salariați, membrii care muncesc ai familiei patronului.

Urmărind proporțiile stabilimentelor, numărul de muncitori și volumul producției din fiecare grup, obținem următoarele date :

Grupuri de meșteșugari după numărul muncitorilor	%		Producția anuală a unui muncitor	Repartizarea procentuală			Cifre absolute			
	Numărul mediu de muncitori care revine la un stabiliment	Stabilimente cu muncitori salariați		Muncitori salariați	Stabilimente	Muncitori	Volumul producției	Numărul stabilimentelor*	Numărul muncitorilor	Volumul producției (în ruble)
I. Cu 1—5 muncitori	2,8	25	19	251	72	34	34	167/43	476/92	119.500
II. „ 6—10 „	7,3	90	58	249	18	23	22	43/39	317/186	79.000
III. „ peste 10 „	26,4	100	91	260	10	43	44	23/23	609/557	158.500
<i>Total</i>	6	45	59	254	100	100	100	233/105	1.402/835	357.000

Examinați mai îndeaproape acest mic tabel și veți vedea că acest meșteșug are o structură burgheză, sau, ceea ce e același lucru, o structură capitalistă : cu cît stabilimentele sînt mai mari, cu atît este mai ridicată productivitatea muncii** (grupul mijlociu constituie o excepție), se intensifică exploatarea muncii salariate***, crește concentrarea producției****.

Al treilea grup, în care producția se bazează aproape în întregime pe munca salariată, deține 44⁰/₁₀₀ din volumul total

* Numitorul arată respectiv numărul stabilimentelor cu muncitori salariați și numărul muncitorilor salariați. — La fel și în tabelul următor.

** În primul grup, un muncitor dă într-un an o producție în valoare de 251 de ruble; în al doilea — de 249 de ruble; în al treilea — de 260 de ruble.

*** Procentul stabilimentelor cu muncitori salariați este de 25% în primul grup, de 90% în al doilea grup și de 100% în al treilea grup; procentul muncitorilor salariați este respectiv de 19%, 58% și 91%.

**** În primul grup, 72% din numărul stabilimentelor dau 34% din volumul total al producției; în al doilea, 18% dau 22%; în al treilea, 10% dau 44%.

al producției, deși el nu reprezintă decît 10% din numărul total al stabilimentelor.

Prin această concentrare a mijloacelor de producție în mîinile unei minorități, concentrare care este legată de exproprierea majorității (muncitorii salariați), se explică atît starea de dependență a micilor producători față de scupșici (marii producători nu sînt altceva decît scupșici) cît și asupra muncii în cadrul acestui meșteșug. Vedem deci că *cauza* expropriării lucrătorului și a exploatării lui rezidă în înseși relațiile de producție.

Socialiștii narodnici din Rusia aveau, precum se știe, o părere contrară : ei considerau că cauza asupra muncii în cadrul meșteșugurilor nu trebuie căutată în relațiile de producție (pretinzînd că acestea se bazează pe un principiu care exclude exploatarea), ci în afara lor, în domeniul politicii, și anume al politicii agrare, al politicii fiscale etc. Se naște întrebarea : prin ce se explică faptul că s-a menținut și continuă să se mențină această părere, care astăzi a căpătat aproape tăria unei prejudecăți ? Nu cumva prin aceea că predomină o *altă* idee despre relațiile de producție în cadrul meșteșugurilor ? Nicidecum. Ea se menține numai datorită faptului că nu s-a făcut absolut nici o încercare *de caracterizare exactă și precisă a formelor existente, reale ale organizării economice* ; ea se menține numai datorită faptului că relațiile de producție nu sînt cercetate ca atare, nu sînt supuse unei analize speciale. Într-un cuvînt, ea se menține numai datorită faptului că singura metodă științifică a științelor sociale, metoda materialistă, nu este înțeleasă. Devine explicabil acum și modul de a raționa al vechilor noștri socialiști. În ce privește industria meșteșugărească, ei căutau cauza exploatării în fenomene *din afara* sferei relațiilor de producție ; în ce privește marele capitalism industrial, ei nu puteau să nu vadă că *în acest caz* cauza exploatării rezidă tocmai în relațiile de producție. Rezulta deci o contradicție ireductibilă, o neconcordanță, devenea de neînțeles de unde s-a putut ivi acest mare capitalism dacă în relațiile de producție din cadrul industriei meșteșugărești (care, de altfel, nici nu erau analizate !) nu există nimic capitalist. S-a ajuns în mod firesc la următorul rezultat : nefiind înțeleasă legătura dintre industria meșteșugărească și cea capitalistă, prima este opusă celeilalte, ca o in-

dustrie „populară“ față de una „artificială“. Apare ideea unei opoziții între capitalism și „orînduirea populară“ de la noi, idee atît de răspîndită și pe care d-l Nikolai-on a servit-o nu de mult publicului rus într-o ediție revăzută și îmbunătățită. Această idee se menține datorită rutinei, deși se caracterizează printr-o fenomenală lipsă de logică : capitalismul industrial este considerat așa cum este în realitate, iar industria meșteșugărească așa cum „ar putea fi“, primul pe baza unei analize a relațiilor de producție, iar a doua fără a se încerca măcar să se analizeze separat relațiile de producție, întreaga problemă fiind trecută de-a dreptul în domeniul politicii. Este suficient să analizăm aceste relații de producție, pentru a vedea că „orînduirea populară“ nu reprezintă decît aceleași relații de producție capitaliste, deși într-o stare nedezvoltată, embrionară, că, dacă lăsăm la o parte prejudecata naivă după care toți meșteșugarii sînt egali între ei și exprimăm exact deosebirea existente în mediul lor, constatăm că deosebirea dintre „capitalistul“ proprietar de fabrică sau de uzină și „meșteșugar“ este uneori mai mică decît deosebirea dintre un „meșteșugar“ și un altul, că *capitalismul nu este în contradicție cu „orînduirea populară“, ci, dimpotrivă, reprezintă o directă, imediată și nemijlocită continuare și dezvoltare a acesteia.*

Poate că unii vor face observația că e nepotrivit exemplul pe care l-am luat, considerînd că în cazul de față procentul de muncitori salariați este în general prea mare*. Dar aici nu importă nicidecum cifrele absolute, ci *relațiile* dezvăluite de ele, relații care, prin esența lor, au un caracter burghez și care își păstrează acest caracter indiferent dacă el este mai mult sau mai puțin pronunțat.

Voi lua, dacă vreți, un alt caz, și anume un caz în care caracterul burghez este mai puțin pronunțat ; voi lua (din cartea d-lui Isaev cu privire la meșteșugurile din gubernia Moscova) meșteșugul olăriei, „meșteșug pur casnic“, după cum spune d-l profesor. Acest meșteșug poate fi, desigur, reprezentativ pentru micile meșteșuguri țărănești : o tehnică extrem de simplă, unelte cu totul rudimentare, producția furnizează

* Cred că această observație nu este justă în ceea ce privește meșteșugurile din gubernia Moscova ; în ceea ce privește însă meșteșugurile mai puțin dezvoltate din restul Rusiei s-ar putea să fie justă.

obiecte necesare de uz general. Și iată că, datorită recensământului stabilimentelor acestor meșteșugari, întocmit după aceleași criterii ca și în cazul precedent, avem posibilitatea să analizăm structura economică și a acestui meșteșug, care este, fără îndoială, cât se poate de tipic pentru uriașa masă a micilor meșteșugari „populare” din Rusia. Vom împărți pe acești meșteșugari în următoarele grupuri : I) cu 1-3 muncitori (atit membri de familie cât și salariați) ; II) cu 4-5 muncitori ; III) cu peste 5 muncitori, și vom face aceleași calcule :

Grupuri de meșteșugari după numărul muncitorilor	Numărul mediu de muncitori care revine la un stabiliment		%		Producția anuală a unui muncitor	Repartizarea procentuală			Cifre absolute		
	Stabilimente cu muncitori salariați	Muncitori salariați				Stabilimente	Muncitori	Volumul producției	Numărul stabilimentelor	Numărul muncitorilor	Volumul producției (tn ruble)
I. Cu 1—3 muncitori	2,4	39	19	468	60	38	36	72/28	174/33	81.500	
II. „ 4—5 „	4,3	48	20	498	27	32	32	33/16	144/29	71.800	
III. „ peste 5 „	8,4	100	65	533	13	30	32	16/16	134/87	71.500	
<i>Total</i>	3,7	49	33	497	100	100	100	121/60	452/149	224.800	

Este evident că și în cadrul acestui meșteșug — și putem aduce nenumărate exemple de acest fel — *relațiile* au tot un caracter burghez : constatăm și aici aceeași diferențiere generată de economia bazată pe producția de mărfuri, și anume o diferențiere specific capitalistă, avînd ca urmare exploatarea muncii salariate, exploatare care are deja rolul principal în grupul superior, care, cuprinzînd $\frac{1}{8}$ din numărul total al stabilimentelor și 30% din numărul muncitorilor, concentrează aproape $\frac{1}{3}$ din întreaga producție, productivitatea muncii în cadrul lui fiind considerabil superioară celei mijlocii. Înseși aceste relații de producție ne explică apariția

scușcicilor și forța lor. Putem vedea că o minoritate, care posedă stabilimente mai mari și mai rentabile și care obține un profit „net“ de pe urma muncii altora (în grupul superior de olari revin 5,5 muncitori salariați la un stabiliment), acumulează „economii“, în timp ce majoritatea se ruinează, astfel că pînă și micii patroni (nu mai vorbim de muncitorii salariați) nu sînt în stare s-o scoată la capăt. Este firesc și inevitabil ca aceștia din urmă să fie aserviți de cei dinții, inevitabil datorită tocmai caracterului capitalist al acestor relații de producție. Aceste relații constau în faptul că produsul muncii sociale, organizate de economia bazată pe producția de mărfuri, revine unor persoane particulare, constituind în mîinile lor un instrument de asigurare și de înrobire a oamenilor muncii, un mijloc de îmbogățire personală pe seama exploatării masei. Și să nu vă închipuiți că – dat fiind că acest caracter al relațiilor de producție este încă slab dezvoltat, că acumularea *capitalului*, care are loc paralel cu ruinarea producătorilor, se realizează în proporții infime – această exploatare, această asigurare ar fi mai puțin pronunțată. Tocmai dimpotrivă. Această împrejurare nu face decît să genereze forme de exploatare mai brutale, iobăgiste : capitalul, nefiind încă în stare să subordoneze direct pe muncitor prin simpla cumpărare a forței lui de muncă la valoarea ei, învăluie pe omul muncii cu o întreagă rețea de chingi cămătărești, îl leagă de sine prin procedee chiaburești și, ca urmare, îi sustrage nu numai supravaloarea, ci și o enormă parte din salariu, și totodată îl abrutizează, răpindu-i posibilitatea de a-și schimba „stăpînul“, își bate joc de el, obligîndu-l să considere o binefacere faptul că-i „dă“ (sic !) de lucru. – Se înțelege că nici un muncitor nu va consimți vreodată să-și schimbe situația sa cu situația meșteșugarului rus „de sine stătător“ în cadrul industriei „adevărate“, „populare“. Se înțelege, de asemenea, că toate măsurile îndrăgite de radicalii din Rusia fie că nu vor stingheri cîtuși de puțin exploatarea oamenilor muncii și înrobirea lor de către capital, rămînînd niște experimente izolate (artelurile), fie că vor înrăutăți situația oamenilor muncii (interzicerea înstrăinării loturilor de pămînt) sau, în sfîrșit, nu vor face decît să purifice, să dezvolte și să consolideze aceste relații capitaliste (îmbunătățirea tehnicii, credite etc.).

De altfel, „prieteniul poporului“ nu vor putea niciodată să înțeleagă că în cadrul meșteșugurilor țărănești – cu toată starea mizeră generală a acestora, cu toate că proporțiile stabilimentelor sînt relativ infime, iar productivitatea muncii este extrem de scăzută, cu toate că folosesc o tehnică primitivă și au un număr mic de muncitori salariați – poate exista *capitalism*. Ei nu pot să înțeleagă nici în ruptul capului că *capitalul* reprezintă o anumită relație între oameni, relație care își păstrează acest caracter indiferent de gradul de dezvoltare mai înalt sau mai scăzut al categoriilor pe care le comparăm. Economisții burghezi n-au putut să înțeleagă niciodată acest lucru : ei n-au admis niciodată această definiție a capitalului. Îmi aduc aminte că unul dintre ei, vorbind în „Russkaia Misl“ despre cartea lui Sieber (cu privire la teoria lui Marx), cita această definiție (*capitalul este o relație*) punînd semne de exclamare și manifestîndu-și indignarea.

Trăsătura cea mai caracteristică a filozofilor burghezi constă în aceea că ei consideră categoriile regimului burghez drept veșnice și firești ; în consecință, ei recurg și în ceea ce privește capitalul la definiții de felul acesta : muncă acumulată în vederea continuării producției, cu alte cuvinte ei definesc capitalul ca o categorie veșnică a societății omeneste, disimulînd astfel formațiunea economică deosebită, determinată istoricește, în care această *muncă acumulată*, organizată de economia bazată pe producția de mărfuri, ajunge în mîinile acelor care nu muncesc, servind pentru exploatarea muncii altora. Și tocmai de aceea, în loc să cerceteze și să analizeze un anumit sistem de relații de producție, ei debitează o serie de banalități aplicabile tuturor orînduirilor și drese cu sosul sentimental al moralei mic-burgheze.

Înțelegeți acum de ce această industrie e denumită „populară“ de către „prieteniul poporului“, de ce o opun ei celei capitaliste ? Numai pentru că acești domni nu sînt decît niște ideologi ai micii burghezii și nici nu-și pot imagina că acești mici producători trăiesc și își desfășoară activitatea economică în cadrul sistemului economiei bazate pe producția de mărfuri (tocmai de aceea îi și consider mic-burghezi pe acești domni) și că relațiile acestor mici producători cu piața îi divid în mod necesar și inevitabil în burghezie și proletariat. Încercați, vă rog, să studiați adevărata structură a meșteșugurilor noastre

„populare“, în loc să debitați fraze goale pe tema a ceea ce „ar putea“ rezulta din ele, și să vedem dacă veți putea găsi în Rusia o ramură cit de cit dezvoltată a industriei meșteșugărești care să nu aibă o structură capitalistă.

Iar dacă nu sînteți de acord că trăsăturile necesare și suficiente pentru caracterizarea acestei noțiuni le constituie monopolizarea mijloacelor de producție de către o minoritate, deposedarea majorității de aceste mijloace de producție și exploatarea muncii salariate (în general vorbind, esența capitalismului constă tocmai în însușirea de către persoane particulare a produsului muncii sociale, organizate de economia bazată pe producția de mărfuri), atunci dați-vă osteneala să formulați propria „dumneavoastră“ definiție a capitalismului și propria „dumneavoastră“ istorie a acestuia.

În realitate, structura meșteșugurilor noastre „populare“ ne oferă o minunată ilustrare a istoriei generale a dezvoltării capitalismului. Ea ne arată în mod plastic cum apare capitalismul, ne arată faza lui embrionară, de pildă sub forma cooperăției simple (grupul superior din cadrul meșteșugului olăritului), și apoi cum „economiiile“ care se acumulează în mîinile unor indivizi, datorită economiei bazate pe producția de mărfuri, devin *capital*, monopolizînd la început desfacerea mărfurilor („scupșcicii“ și negustorii), datorită faptului că numai posesorii acestor „economii“ dispun de mijloacele necesare pentru vînzarea cu ridicata, care le permit să aștepte realizarea mărfurilor pe piețe îndepărtate; apoi, cum acest capital comercial înrobește masa producătorilor și organizează producția manufacturieră capitalistă, sistemul capitalist al marii producții la domiciliu și, în sfîrșit, cum lărgirea pieței și intensificarea concurenței duc la perfecționarea tehnicii, cum acest capital comercial devine capital industrial și organizează marea producție mecanizată. Și atunci cînd acest capital, după ce s-a consolidat și a înrobit milioane de oameni ai muncii, regiuni întregi, începe să exercite, direct și fără jenă, presiuni asupra cîrmuirii, transformînd-o într-un lacheu al său, isteții noștri „prieteni ai poporului“ încep să țipe că „se sădește capitalismul“, că el „este creat în mod artificial“ !

S-au sezisat la timp, nimic de zis !

Așadar, prin frazele despre o industrie populară, adevărată, justă etc., d-l Krivenko încearcă pur și simplu să escamoteze

faptul că meșteșugurile noastre nu reprezintă altceva decât capitalism în diferite stadii ale dezvoltării sale. Cunoaștem destul de bine aceste procedee din scrierile d-lui Iujakov, care, în loc să analizeze reforma țărănească, debitează fraze goale despre țelul fundamental al faimosului manifest⁶⁶ etc.; în loc să cerceteze arenda, o denumește populară; în loc să cerceteze cum se formează piața internă a capitalismului, filozofează pe tema inevitabilei pieiri a acestuia din lipsă de piețe etc.

Pentru a arăta în ce măsură denaturează faptele domnii „prieteni ai poporului“, mă voi opri și asupra unui alt exemplu*. Filozofii noștri subiectiviști ne dăruiesc atât de rar referiri precise la fapte, încât ar fi nedrept să trecem cu vederea una dintre cele mai precise referiri ale lor, și anume referirea d-lui Krivenko (nr. 1 pe 1894) la bugetele țărănești din gubernia Voronej. Pe baza datelor alese chiar de ei, vom putea vedea în mod concret cine își reprezintă mai just realitatea: radicalii ruși și „prietanii poporului“, sau social-democrații ruși?

D-l Șerbina, statistician al zemstvei din Voronej, a întocmit o lucrare în care înfățișează gospodăriile țărănești din județul Ostrogojsk, prezentînd, într-o anexă, date referitoare la 24 de bugete de gospodării țărănești tipice, pe care le analizează în text**.

D-l Krivenko reia această analiză, nevăzînd sau, mai bine zis, nevînd să vadă că ea este făcută cu ajutorul unor metode care nu ne pot da nici cea mai slabă idee despre structura economică a gospodăriilor agricultorilor țărani. Aceste 24 de bugete înfățișează gospodării cu totul diferite — și înstărite, și mijlocii, și sărace —, fapt asupra căruia atrage atenția și d-l Krivenko (pag. 159). Dumnealui însă, ca și d-l Șerbina, operează pur și simplu cu cifre *medii*, punînd laolaltă tipuri

* Deși acest exemplu se referă la diferențierea țărănimii, despre care s-a vorbit destul de mult, socot totuși necesar să analizez *propriile lor date*, pentru a arăta în mod concret cu ce nerușinare mint „prietanii poporului“ atunci cînd pretînd că social-democrații nu manifestă interes pentru realitățile existente, ci pentru „perspectivele de viitor“, și în ce mod șarlatanesc procedează ei atunci cînd, în polemica lor împotriva noastră, eludează esența concepțiilor noastre, eschivîndu-se prin fraze absurde.

** „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Voronej“. Vol. II, partea a II-a. Gospodăriile țărănești din județul Ostrogojsk. Voronej. 1887. — Bugetele sînt prezentate în anexe, pag. 42—49. Analiza se găsește în capitolul al XVIII-lea: „Structura și bugetele gospodăriilor țărănești“.

de gospodari cu totul diferite și disimulînd astfel cu desăvîrșire diferențierea acestora. Or, diferențierea micilor noștri producători este un fenomen atît de general, atît de important (asupra căruia social-democrații au atras de mult atenția socialiștilor ruși. Vezi lucrările lui Plehanov), încît reiese foarte clar chiar și din puținele date alese de d-l Krivenko. Vorbînd despre *gospodăriile* țăranilor, în loc să împartă pe țărani în categorii după proporțiile gospodăriilor lor, după tipul economic al acestor gospodării, el îi împarte, ca și d-l Șerbina, în categorii juridice – cea a țăranilor care au aparținut statului și cea a țăranilor care au aparținut moșierilor –, îndreptîndu-și toată atenția asupra faptului că cei dintii sînt mai înstăriți decît ceilalți și scăpînd din vedere faptul că deosebiriile dintre țărani în cadrul fiecărei categorii sînt mult mai pronunțate decît deosebirile dintre aceste categorii*. Pentru a dovedi acest lucru, voi împărți aceste 24 de bugete în trei grupuri : a) voi lua separat 6 țărani înstăriți, apoi b) 11 țărani mijlocii (bugetele nr. 7-10 și 16-22 din tabelul lui Șerbina) și c) 7 țărani săraci (bugetele nr. 11-15 și 23-24 din acest tabel). D-l Krivenko spune, de pildă, că, în cazul țăranilor care au aparținut statului, cheltuielile care revin la o gospodărie reprezintă 541,3 ruble, iar în cazul țăranilor care au aparținut moșierilor 417,7 ruble. El scapă însă din vedere că aceste cheltuieli nu sînt de loc aceleași la toți țăranii : printre țăranii care au aparținut statului există, de pildă, unii ale căror cheltuieli reprezintă 84,7 ruble și unii ale căror cheltuieli reprezintă 887,4 ruble, adică sînt *de zece ori mai mari* (nu mai vorbim de coloniștii germani, ale căror cheltuieli reprezintă 1.456,2 ruble). Ce sens poate avea o medie dedusă din adunarea unor asemenea cifre ? Dacă luăm împărțirea în categorii indicată de mine, constatăm : la țăranii înstăriți cheltuielile care revin la o gospodărie reprezintă, în medie, 855,86 de ruble ; la țăranii mijlocii – 471,61 de ruble, iar la țăranii săraci – 223,78 de ruble**.

* Nu încapă îndoială că gospodăria țăranului care trăiește exclusiv de pe urma gospodăriei sale agricole și ține muncitori salariați se deosebește ca tip de gospodăria țăranului care este el însuși muncitor salariat, obținînd de pe urma muncii salariate $\frac{2}{3}$ din cîștigul său. Iar printre acești 24 de gospodari găsim țărani și de un fel și de celălalt. Vedeti deci cît de „științific“ este să pui laolaltă pe muncitorii agricoli și pe gospodarii care țin muncitori agricoli și să operezi cu cifre medii !

** Variațiile în ceea ce privește numărul membrilor unei familii de țărani mijlocii sînt mult mai mici : a) 7,83, b) 8,36, c) 5,28.

Raportul dintre cheltuieli este aproximativ de 4 : 2 : 1.

Să mergem mai departe. Ca și Șerbina, d-l Krivenko arată volumul cheltuielilor pentru satisfacerea nevoilor personale ale țăranilor din diferitele categorii juridice. În cazul țăranilor care au aparținut statului, de pildă, cheltuielile anuale pentru hrana în vegetale reprezintă 13,4 ruble de fiecare gură, iar în cazul țăranilor care au aparținut moșierilor 12,2 ruble. Dacă luăm însă împărțirea în categorii economice, obținem respectiv următoarele cifre : a) 17,7 ; b) 14,5 și c) 13,1. La țăranii care au aparținut moșierilor, cheltuielile pentru hrana în carne și lactate reprezintă 5,2 ruble de fiecare gură, iar la țăranii care au aparținut statului 7,7 ruble. După categoriile economice însă ele reprezintă respectiv 11,7 - 5,8 - 3,6. Este evident că socoteala făcută pe baza categoriilor juridice nu face decât să ascundă deosebiri enorme și nimic mai mult, și de aceea nu e bună de nimic. Venitul țăranilor care au aparținut statului este mai mare decât acela al țăranilor care au aparținut moșierilor, și anume cu 53,70%, spune d-l Krivenko : media generală (la cele 24 de bugete) reprezintă 539 de ruble ; calculat pe fiecare dintre aceste categorii, venitul reprezintă respectiv peste 600 de ruble și aproape 400 de ruble. Dacă luăm însă ca criteriu starea materială, venitul se prezintă astfel : a) 1.053,2 ruble ; b) 473,8 ruble ; c) 202,4 ruble, raportul fiind astfel de 10 : 2 și nu de 3 : 2.

„Valoarea avuției gospodăriilor țărănești reprezintă 1.060 de ruble la țăranii care au aparținut statului și 635 de ruble la cei care au aparținut moșierilor“, spune d-l Krivenko. După categoriile economice însă * ea reprezintă respectiv : a) 1.737,91 de ruble, b) 786,42 de ruble și c) 363,38 de ruble, încît raportul este iarăși de 10 : 2 și nu de 3 : 2. Împărțind *țărănimea* în categorii juridice, autorul și-a răpit posibilitatea de a-și face o idee justă despre structura economică a gospodăriilor acestei *țărănimi*.

* Deosebit de mari sînt diferențele în ceea ce privește valoarea inventarului : valoarea inventarului este, în medie, de 54,83 de ruble la o gospodărie. Dar la țăranii înstăriți ea este de 111,80 de ruble, adică de două ori mai mare, iar la țăranii săraci este de 16,04 ruble, deci de trei ori mai mică. La țăranii mijlocii este 48,44 de ruble.

Considerînd gospodăriile diferitelor tipuri de țărani din punctul de vedere al stării materiale, vedem că familiile înstărite au, în medie, un venit de 1.053,2 ruble și cheltuieli în sumă de 855,86 de ruble, adică un venit net de 197,34 de ruble. Familiile de țărani mijlocii au un venit de 473,8 ruble și cheltuieli în sumă de 471,61 de ruble, ceea ce reprezintă un venit net de 2,19 ruble la o gospodărie (și aceasta fără să punem la socoteală datoriile și restanțele de dări). Firește că ele abia o scot la capăt : din 11 gospodării, 5 sînt deficitare. Grupul inferior, cel al familiilor de țărani săraci, lucrează pur și simplu în pierdere : venit 202,4 ruble, cheltuieli 223,78 de ruble, adică un deficit de 21,38 de ruble *. Este evident că, dacă am pune laolaltă aceste gospodării și am lua media generală (venit net 44,11 ruble), am denatura complet realitatea. Procedînd astfel, am ocoli (cum a și făcut d-l Krivenko) faptul că toți cei șase țărani înstăriți, care obțin un venit net, țin muncitori agricoli (în număr de 8), fapt care ne explică caracterul gospodăriilor lor agricole (ele sînt pe cale de a se transforma în ferme) care le permit să obțină un venit net și îi scutesc aproape cu totul de necesitatea de a recurge la „îndeletniciri în afară“. Acești gospodari (toți la un loc) își acoperă cu venitul obținut de pe urma îndeletnicirilor în afară numai 6,5% din bugetul lor (412 ruble din 6.319,5), iar aceste îndeletniciri, după cum arată d-l Șerbina, constau, de pildă, în „cărăușie“ sau chiar în „cumpărarea de oi“, adică nu numai că nu vădesc o stare de dependență, dar, dimpotrivă, presupun exploatarea muncii altora (și anume, în ultimul caz, „economii“ acumulate se transformă în *capital* comercial). Acești gospodari au patru stabilimente meșteșugărești, din care obțin un venit de 320 de ruble (5%) **.

Cu totul altul este tipul gospodăriilor țăranilor mijlocii : aceștia, după cum am văzut, abia o pot scoate la capăt. Ei nu-și pot acoperi nevoile cu ceea ce le dă agricultura ; 19% din venitul lor provin din așa-zisele îndeletniciri în afară.

* Este interesant de observat că muncitorii agricoli — 2 dintre cei 7 gospodari săraci — își încheie bugetul fără deficit : 99 de ruble venit și 93,45 de ruble cheltuieli de fiecare familie. Unul dintre cei doi muncitori agricoli primește hrană, îmbrăcăminte și încălțăminte de la stăpîn.

** Vezi Anexa I. (Volumul de față, pag. 303. — *Nota red.*).

Ce fel de îndeletniciri sînt acestea se vede din articolul d-lui Șcerbina. Ele sînt indicate în privința a 7 gospodari : numai doi dintre ei au o îndeletnicire de sine stătătoare (croitorie și prepararea mangalului) ; ceilalți 5 își vînd forța de muncă („a lucrat ca cosaș“ ; „lucrează la fabrica de spirt“, „lucrează cu ziua în timpul strîngerii recoltei“, „se angajează ca cio-ban“, „a lucrat pe moșia din partea locului“). Aceștia sînt semițărani, semimuncitori. Îndeletnicirile în afară îi distrag de la gospodărie, ceea ce duce la ruina totală a acesteia.

Cît privește pe țărani săraci, aceștia fac pur și simplu agricultură în pierdere ; însemnătatea pe care o au în bugete „îndeletnicirile în afară“ crește și mai mult (ele dau 24% din venit), iar aceste îndeletniciri se reduc aproape în întregime (cu excepția unui singur gospodar) la vînzarea forței de muncă. În cazul a doi dintre acești țărani săraci, „îndeletnicirile în afară“ (munca salariată) predomină, dîndu-le $\frac{2}{3}$ din venitul lor.

De aici reiese clar că avem a face cu mici producători care se diferențiază radical : grupurile superioare se transformă în burghezi, iar cele inferioare în proletariat. Firește că, dacă vom lua mediile generale, nu vom vedea nimic din toate acestea și nu ne vom putea face nici cea mai slabă idee despre structura economică a satului.

Numai faptul că operează cu aceste medii fictive a permis autorului să facă uz de o metodă ca aceasta. Pentru a determina locul acestor gospodării tipice în cadrul tipului general al gospodăriilor țărănești din județul respectiv, d-l Șcerbina grupează pe țărani după întinderea loturilor și conchide că nivelul stării materiale a celor 24 de gospodării este (în medie generală) aproximativ cu $\frac{1}{3}$ mai înalt decît cel al gospodăriei medii pe întregul județ. Acest calcul nu poate fi considerat satisfăcător, atît pentru faptul că între acești 24 de gospodari există foarte mari deosebiri cît și pentru faptul că gruparea țăranilor după întinderea loturilor disimulează diferențierea țărănimii : părerea autorului că „lotul constituie factorul primordial al bunăstării“ țaranului este cu totul greșită. Oricine știe că împărțirea „egalitară“ a pămîntului în cadrul obștii nu împiedică cîtuși de puțin ca membrii obștii care nu au cai să lase în părăsire pămîntul, să-l dea

în arendă, să caute cîştiguri în afară și să devină proletari, iar cei care au mai mulți cai să ia în arendă mari suprafețe de pămînt și să aibă o gospodărie mare și rentabilă. Dacă vom examina, de pildă, cele 24 de bugete, vom vedea că un țăran bogat cu un lot de 6 deseatine are un venit de 758,5 ruble, un țăran mijlociu cu un lot de 7,1 deseatine are un venit de 391,5 ruble, iar un țăran sărac cu un lot de 6,9 deseatine are un venit de 109,5 ruble. În general am văzut că raportul dintre veniturile obținute în diferitele grupuri este acesta : 4 : 2 : 1, pe cînd raportul dintre suprafețele loturilor este următorul : $22,1 : 9,2 : 8,5 = 2,6 : 1,08 : 1$. Acest fapt este în totul explicabil, întrucît se constată, de pildă, că țăranii înstăriți, cu un lot de 22,1 deseatine de fiecare gospodărie, mai iau în arendă cîte 8,8 deseatine, pe cînd cei mijlocii, care au un lot mai mic (9,2 deseatine), nu iau în arendă decît 7,7 deseatine, iar cei săraci, care au un lot și mai mic (8,5), nu iau în arendă decît 2,8 deseatine *. Prin urmare, dacă d-l Krivenko afirmă : „Din păcate, datele prezentate de d-l Șerbina nu pot fi un criteriu exact pentru starea generală de lucruri din gubernie și nici măcar pentru cea din județ“, trebuie să spunem că ele nu pot fi un criteriu numai în cazul cînd se recurge la metoda greșită de a stabili medii generale (metodă la care d-l Krivenko n-ar fi trebuit să recurgă) și că, în general vorbind, datele prezentate de d-l Șerbina sînt atît de ample și de valoroase, încît oferă posibilitatea de a se trage concluzii juste ; iar dacă d-l Krivenko n-a făcut acest lucru, nu e vina d-lui Șerbina.

La pag. 197, de pildă, d-l Șerbina grupează pe țărani nu după întinderea loturilor, ci după numărul vitelor de muncă, adică îi grupează după criteriul economic și nu după cel juridic, iar acest mod de grupare a țăranilor ne îndreptățește întru totul să afirmăm că relațiile dintre diferitele categorii în care se împart cele 24 de gospodării tipice sînt absolut de același tip cu relațiile dintre diferitele grupuri economice pe întregul județ.

* Bineînțeles, nu vreau să spun că datele referitoare la cele 24 de gospodării ar putea *ele singure* să infirme teza că lotul are o însemnătate primordială. Am prezentat însă mai sus date referitoare la cîteva județe care o infirmă cu desăvîrșire⁶⁷.

Iată acest mod de grupare a țăranilor * :

Județul Ostrogojsk, gubernia Voronej

Grupuri de gospodari după numărul vitelor de muncă	Numărul		Revin la o gospodărie			O familie mijlocie (suflete)	Procentul gospodăriilor					
	Gospodariilor	Procentul lor	Vite mari	pământ (deseatine)			Cu muncitori agricoli	Cu stabilimentele comerciale-industriale	Fără case	Fără lucrători	Care nu lucrează pământul	Fără inventar
				Loturi	Luat în arendă							
I. Fără vite de muncă.....	8.728	28,0	0,7	6,2	0,2	4,6	0,6	4,0	9,5	16,6	41,6	98,5
II. Cu 1 vită de muncă	10.510	31,3	3,0	9,4	1,3	5,7	1,4	5,4	1,4	4,9	2,9	2,5
III. Cu 2—3 vite de muncă	11.191	33,3	6,8	13,8	3,6	7,7	8,3	12,3	0,4	1,3	0,4	—
IV. Cu 4 și mai multe vite de muncă ..	3.152	9,4	14,3	21,3	12,3	11,2	25,3	34,2	0,1	0,4	0,3	—
<i>Total</i>	<i>33.581</i>	<i>100,0</i>	<i>4,4</i>	<i>11,2</i>	<i>2,5</i>	<i>6,7</i>	<i>5,7</i>	<i>10,0</i>	<i>3,0</i>	<i>6,3</i>	<i>11,9</i>	<i>23,4</i>
Dintre cele 24 de gospodării tipice**	muncitorii agricoli		0,5	7,2	0	4,5						
	țăranii săraci ..		2,8	8,7	3,9	5,6						
	țăranii mijlocii ..		8,1	9,2	7,7	8,3						
	țăranii înstăriți ..		13,5	22,1	8,8	7,8						
	<i>Total</i>		<i>7,2</i>	<i>12,2</i>	<i>6,6</i>	<i>7,3</i>	***					

* Compararea celor 24 de gospodării tipice cu categoriile de gospodării pe întregul județ este făcută tot după metodele cu ajutorul cărora d-l Șerbina a comparat gospodăria medie din cadrul celor 24 de gospodării cu diferitele grupuri după întinderea loturilor.

** În acest caz sînt excluși din categoria țăranilor săraci doi muncitori agricoli (bugetele nr. 14 și 15 din tabelul d-lui Șerbina), așa că rămîn numai 5 țărani săraci.

*** În legătură cu acest tabel trebuie de asemenea să observăm că și în acest caz se constată o creștere a întinderii pământului luat în arendă pe măsura creșterii bunăstării, cu toate că și întinderea lotului propriu se mărește. Așadar, și datele referitoare la acest județ ne arată că este greșită este părerea că lotul are o însemnătate primordială. Dimpotrivă, putem vedea că în fiecare grup partea lotului în suprafața totală se micșorează pe măsura creșterii bunăstării grupurilor. Adunînd suprafața lotului cu cea a pământului luat în arendă și calculînd raportul procentual dintre suprafața lotului și suprafața totală, obținem următoarele cifre pe grupuri: I) 96,8% ; II) 85,0% ; III) 79,3% ; IV) 63,3%. Acest fenom-

E în afară de orice îndoială că, în general și în medie, cele 24 de gospodării tipice au o situație mai bună față de tipul de gospodărie țărănească pe întregul județ. Dar dacă în locul acestor medii fictive vom lua categoriile economice, vom avea posibilitatea să facem o comparație justă.

Putem vedea că, în cadrul gospodăriilor tipice, situația muncitorilor agricoli este ceva mai proastă decât cea a gospodarilor fără vite de muncă, apropiindu-se însă foarte mult de aceasta. Situația gospodarilor săraci se apropie foarte mult de situația gospodarilor cu 1 vită de muncă (dacă cei dinții au cu 0,2 mai puține vite – ei au 2,8, iar cei cu un cal au 3 –, în schimb la ei suprafața totală, lotul plus pământul luat în arendă, este ceva mai mare decât la ceilalți: 12,6 desetine față de 10,7). Gospodării mijlocii au o situație cu foarte puțin mai bună decât gospodării cu 2–3 vite de muncă

men este în totul explicabil. Știm că, după reforma prin care au fost eliberați țărani, pământul a devenit o marfă în Rusia. Cine are bani poate cumpăra oricând pământ: și loturile trebuie să fie cumpărate. Firește că țărani înstăriți concentrează pământul în mâinile lor și că această concentrare își găsește o expresie mai puternică în arendare; datorită îngrădirilor medievale ale circulației loturilor. „Prietenii poporului“, care se pronunță în favoarea acestor îngrădiri, nu înțeleg că această măsură absurdă și reacționară nu face decât să înrăutățească situația țărănimii sărace; țărani ruinați și lipsiți de inventar trebuie în orice caz să dea în arendă pământul, așa că interzicerea acestei arendări (sau vânzării) va avea ca urmare fie că pământul va fi dat în arendă pe ascuns și deci în condiții mai proaste pentru cel care-l dă în arendă, fie că țărani săraci vor da gratuit pământul lor „obștii“, adică tot chiaburilor.

N-ăs putea să nu citez aici raționamentul, atât de profund și de just, al lui Gurvici asupra acestei faimoase „inalienabilități“:

„Pentru a elucida această chestiune, trebuie să vedem cine cumpără pământul țărănesc. Am văzut că numai cea mai mică parte din pământurile cetvertine era cumpărată de către negustori. În general vorbind, micile parcele vândute de nobili sînt cumpărate numai de țărani. Prin urmare, această chestiune privește numai relațiile dintre țărani, neavînd nici o contingentă cu interesele nobilimii și nici cu ale clasei capitaliștilor. Se prea poate că în asemenea cazuri guvernul rus va binevoi să arunce o pomană narodnicilor. Este însă puțin probabil ca această bizară îmbinare (mésalliance) a unei tutele patriarhale orientale (oriental paternalism) cu un monstruos prohibiționism socialist de stat să nu provoace o împotrivire din partea acelor care urmează să fie făcuți fericiți. Întrucît diferențierea satului își are, evident, rădăcinile în interiorul acestuia și nu în afara lui, interzicerea înstrăinării pământurilor țărănești va echivala pur și simplu cu o expropriere fără despăgubire a țărănilor săraci în favoarea membrilor bogați ai obștii.

Putem observa că la țărani cetvertini⁶⁸, care aveau dreptul să-și înstrăineze pământul, procentul acelor care se strămutau era cu mult mai mare decât la țărani care aparținuseră statului și care posedau pământ în obște: de pildă, în județul Ranenburg (gubernia Reazan), în primul caz procentul era de 17%, iar în al doilea caz de 9%. În județul Dankov procentul era respectiv de 12% și 5%. De unde provine această diferență? Un exemplu concret ne va explica acest lucru:

«În 1881, o mică obște, compusă din 5 gospodări foști lobagi ai lui Grigorov, s-a strămutat din satul Bighildino, județul Dankov. Ea și-a vîndut pământul, în suprafață de 30 de desetine, unui țaran bogat pe

(ei au ceva mai multe vite ; pământ ceva mai puțin), iar situația gospodarilor înstăriți se apropie de situația gospodarilor cu 4 și mai multe vite de muncă, fiind doar ceva *mai proastă* în comparație cu aceasta. Sintem deci îndreptățiți să tragem concluzia că cel puțin 0,1 din gospodarii din județ au o gospodărie agricolă normală, rentabilă și nu trebuie să caute câștiguri în afară. (Venitul lor — notați acest lucru — se exprimă în bani, ceea ce, prin urmare, presupune o agricultură cu caracter comercial). În gospodăriile lor, muncile sînt indeplinite în mare măsură cu ajutorul muncitorilor salariați : cel puțin $\frac{1}{4}$ din aceste gospodării țin muncitori agricoli permanenți, iar cîte dintre ele mai angajează și zileri nu se știe. Mai departe : mai bine de jumătate din gospodarii din județ sînt săraci (aproape 0,6 : cei fără cai plus cei cu un singur cal, respectiv $26\% + 31,3\% = 57,3\%$) ; gospodăriile lor sînt pur și simplu deficitare, și de aceea ei se ruinează, sînt supuși unei permanente și inexorabile exproprieri. Ei sînt nevoiți să-și vîndă forța de muncă ; aproape $\frac{1}{4}$ din țărani trăiesc de pe urma muncii salariate în mult mai mare măsură decît de pe urma agriculturii. Ceilalți țărani, cei mijlocii, cu greu o scot la capăt cu gospodăriile lor agricole, avînd deficite permanente și trebuind să caute câștiguri și în afară, fiind deci lipsiți de orice stabilitate economică.

M-am ocupat atît de amănunțit de aceste date tocmai pentru a arăta cît de denaturat este înfățișată realitatea de d-

1.500 de ruble. În satul din care plecaseră, acești coloniști nu aveau cu ce trăi, fiind în majoritatea lor muncitori cu anul» («Culegerea de date statistice», partea a II-a, pag. 115 și 247). Din datele prezentate de d-l Grigoriev («Migrațiunea țăranilor din gubernia Reazan») rezultă că cu 300 de ruble — prețul unui lot mijlociu, de 6 desetine — o familie țărănească poate să-și încropească o gospodărie agricolă în sudul Siberiei. Prin urmare, un țăran complet ruinat, vînzîndu-și lotul pe care îl posedă în obște, ar avea posibilitatea să devină agricultor într-o nouă regiune. Respectul sfintelor datini strămoșești n-ar putea rezista unei asemenea tentații dacă n-ar fi amestecul birocrăției atomilostive, care acționează în sens contrar.

Voi fi, desigur, învinuit de pesimism, așa cum am fost învinuit nu de mult pentru punctul meu de vedere în problema colonizării țărănilor (articolul publicat de Bogdanovski în «Severnii Vestnik» nr. 5, 1892). De obicei se raționează cam așa : să admitem că lucrurile sînt prezentate în deplină concordanță cu realitățile vieții ; dar consecințele dăunătoare (ale strămutării) se datoresc condițiilor anormale în care trăiesc țărănimia ; dacă ar exista condiții normale, obiectiile (aduse împotriva strămutării) «ar înceta să mai fie valabile». Din nenorocire însă, aceste condiții într-adevăr «anormale» se dezvoltă în mod spontan și nu stă în puterea ocrotitorilor țărănimii să creeze condiții «normale» (op. cit., pag. 137) ⁶⁹,

Krivenko. Fără a sta mult pe gânduri, el ia medii generale și operează cu ele ; firește că rezultatul la care ajunge nu este numai o ficțiune, ci pur și simplu o falsificare. Am văzut, de pildă, că venitul net (+197,34) al unui țăran înstărit (dintre cei care figurează în bugetele tipice) acoperă deficitele a *nouă* gospodării sărace ($- 21,38 \times 9 = - 192,42$); prin urmare, cei 10% țărani bogați din județ nu numai că acoperă deficitele celor 57% țărani săraci, dar mai au și un oarecare excedent. Iar d-l Krivenko, deducînd din bugetul mediu al celor 24 de gospodării că excedentul respectiv reprezintă 44,14 ruble, iar dacă se scad datoriile și restanțele de dări - 15,97 ruble, vorbește, pe baza acestor date, doar de o „decădere“ a gospodariilor mijlocii și a celor cu o situație mai proastă decît a acestora. De fapt însă se poate vorbi de o simplă decădere numai în ceea ce privește țăranimea mijlocie *, deoarece în ceea ce privește masa țăranimii sărace se constată o directă *expropriere* a ei, însoțită de concentrarea mijloacelor de producție în mîinile unei minorități cu gospodării relativ mari și solide.

Ignorarea acestei ultime împrejurări l-a împiedicat pe autor să observe și o altă trăsătură, foarte interesantă, a bugetelor : ele dovedesc de asemenea că *diferențierea țăranimii creează o piață internă*. Pe de o parte, pe măsură ce trecem de la grupul superior la cel inferior vedem că crește însemnătatea venitului obținut de pe urma îndeletnicirilor în afară (la țăranii înstăriți el reprezintă 6,5% din întregul buget ; la cei mijlocii, 18,8% ; la cei săraci, 23,6%), adică mai ales de pe urma vînzării forței de muncă. Pe de altă parte, pe măsură ce trecem de la grupurile inferioare la cele superioare constatăm că agricultura capătă în tot mai mare măsură un caracter de producție de mărfuri (ba mai mult : un caracter *burghez*, după cum am văzut), că crește tot mai mult procentul cerealelor destinate vînzării : venitul obținut din agricultură, calculat pe categoriile de gospodari, se prezintă astfel : a) $\frac{3.861,7}{1.774,4}$, b) $\frac{3.163,8}{899,9}$, c) $\frac{689,9}{175,25}$. Numitorul

* Dar și acest lucru este îndoielnic, deoarece decăderea presupune doar o pierdere temporară și întâmplătoare a stabilității, pe cîia vreme, după cum am văzut, țăranimea mijlocie se găsește permanent într-o situație de instabilitate vecină cu ruina.

indică partea bănească a venitului *, parte care, pe măsură ce trecem de la categoria superioară la cea inferioară, reprezintă respectiv 45,90/o, 28,30/o, 25,40/o.

Și în acest caz vedem în mod concret cum mijloacele de producție de care sînt despărțiți țărani expropriați se transformă în *capital*.

Desigur că d-l Krivenko nu putea trage concluzii juste din materialul pe care l-a utilizat – sau, mai bine zis, l-a mutilat – în acest chip. Înfățișînd, pe baza celor povestite de un țăran din Novgorod cu care a călătorit în același vagon, caracterul comercial al gospodăriei țărănești din acele locuri, el e nevoit să tragă concluzia justă că tocmai în aceste condiții, în condițiile economiei bazate pe producția de mărfuri, „se formează” „aptitudini speciale” și nu există decît o singură preocupare: „să cosești cît mai ieftin (finul)” și „să vinzi cît mai scump” (pag. 156) **. Aceste condiții constituie o „școală” „care trezește (foarte just!) aptitudini pentru comerț și le perfecționează”. „Apar talente din rîndurile cărora se ridică diverși Kolupaevi, Derunovi și alte soiuri de lipitori ale satelor ***, pe cînd cei naivi și prostănaci rămîn în urmă, decad, se ruinează și devin argați” (pag. 156).

Datele referitoare la o gubernie care se află în cu totul alte condiții, avînd un caracter agrar (gubernia Voronej), ne conduc la aceleași concluzii. S-ar părea că totul e aici foarte clar: se conturează net sistemul economiei bazate pe producția de mărfuri ca principală temelie a economiei țării

* Pentru a putea calcula venitul în bani obținut din agricultură (Șcerbina nu-l indică), am fost nevoit să recurg la calcule destul de complicate. A trebuit să exclud din venitul total obținut din cultivarea cerealelor venitul corespunzător paielor și plevel, care, după spusele autorului, sînt folosite ca nutreț pentru vite. Insuși autorul exclude, în cap. XVIII, paiele și pleava, însă numai în ceea ce privește datele totalizatoare pe întregul județ și nu în ceea ce privește datele referitoare la cele 24 de gospodării luate aparte. Pe baza datelor totalizatoare prezentate de autor, am calculat procentul venitului corespunzător grînelor (față de venitul total obținut de pe urma cerealelor, adică atît de pe urma grînelor cît și de pe urma paielor și a plevei), pentru a exclude în acest caz, cu ajutorul acestui procent, paiele și pleava. La secară acest procent este de 78,98%, la grîu de 72,67%, la ovăz și orz de 73,32%, iar la mei și hrișcă de 77,78%. Iar după aceea, pentru a stabili cantitatea de grîne destinate vînzării, am scăzut cantitatea consumată în gospodărie.

** „Lucrătorul trebuie tocmit cît mai ieftin și să se obțină cît mai mult folos de la el”, spune pe bună dreptate, tot acolo, d-l Krivenko.

*** Domnule Iujakov! Cum vine asta: colegul dv. afirmă că „talentele” devin „lipitori”, iar dv. susțineți că oamenii devin „lipitori” numai datorită faptului că au „o minte necritică”? Nu e frumos, domnilor, ca în paginile aceleiași reviste să vă contraziceți unul pe altul!

în general și al economiei „țăranilor“ care posedă pământ în „obște“ în special, se conturează și *faptul* că această economie bazată pe producția de mărfuri, și *tocmai ea*, divide „poporul“ și „țărănimea“ în proletariat (cei care se ruinează devin muncitori agricoli) și burghezie (lipitorile satului), adică se transformă în economie capitalistă. Dar „prieteniul poporului“ nu se vor hotărî niciodată să privească *realitatea* drept în față și să spună lucrurilor pe nume (asta ar fi ceva „dur“) ! Și d-l Krivenko continuă astfel :

„Unii consideră că această ordine este cît se poate de firească (ar fi trebuit să adauge : este o urmare cît se poate de firească a caracterului capitalist al relațiilor de producție ; în acest fel ar fi redat exact părerile acestor „unora“ și n-aș mai fi putut să se eschiveze în fața acestor păreri prin fraze goale, ci, dimpotrivă, ar fi trebuit să analizeze lucrurile în fond. Atunci cînd autorul nu urmărește țelul special de a combate pe acești „unii“, trebuie să admită și el că gospodăria cu caracter comercial constituie tocmai „școala“ din care ies lipitorile „talentate“ și argații „naivi“) și văd în ea o misiune ineluctabilă a capitalismului. (Bineînțeles ! A considera că trebuie să lupti tocmai împotriva acestei „școli“ și a „lipitorilor“ care sînt stăpîni în ea, ca și împotriva lacheilor lor administrativi și intelectuali, înseamnă a considera că capitalismul este de neînving. În schimb însă, a nu te atinge cîtuși de puțin de „școala“ capitalistă și de lipitorile ei și a-ți propune să înlături prin jumătăți de măsuri liberale urmările ei capitaliste înseamnă a fi un adevărat „prieteni al poporului“ !). Noi privim oarecum altfel lucrurile. Capitalismul are, desigur, un rol important în această privință, fapt pe care l-am și arătat mai sus (este vorba de indicația de mai sus referitoare la școala lipitorilor și argaților), dar nu s-ar putea afirma că acest rol este chiar atît de atotcuprinzător și hotărîtor, că schimbările care au loc în economia populară nu se datoresc și altor factori și că nu există nici o altă cale de ieșire în viitor“ (pag. 160).

Poftim ! În loc să facă o caracterizare exactă și directă a orînduirii actuale, în loc să dea un răspuns precis la întrebarea de ce se divide *țărănimea* în lipitori și muncitori agricoli, d-l Krivenko se eschivează prin fraze care nu spun nimic. „Nu s-ar putea afirma că rolul capitalismului e hotărî-

tor". - Tocmai aceasta e chestiunea : se poate afirma sau nu se poate afirma acest lucru ?

Pentru a-și susține punctul de vedere, autorul ar fi trebuit să ne indice care alți factori sînt *botăritori*, ce altă *cale de ieșire* mai există în afară de calea arătată de social-democrați : lupta de clasă a proletariatului împotriva lipitorilor *. Dar el nu ne dă nici o indicație în această privință. Sau poate că consideră drept o indicație cele ce urmează mai jos. Ar fi foarte bizar să fie așa, dar de la „prieteni poporului“ te poți aștepta la orice.

„După cum am văzut, încep să decadă în primul rînd gospodăriile slab dezvoltate, care au pămînt puțin“, adică un lot cu o suprafață mai mică de 5 deseatine. „În schimb, gospodăriile tipice ale țăranilor care au aparținut statului, cu un lot de 15,7 deseatine, se caracterizează prin stabilitatea lor... Ce-i drept, pentru a obține un asemenea venit (un venit net de 80 de ruble), ei mai iau în arendă cîte 5 deseatine, dar acest fapt arată doar că ei trebuie să posede mai mult pămînt“.

Ei bine, la ce se reduce acest „corectiv“, care asociază capitalismului faimoasa „lipsă de pămînt“ ? La faptul că cei care au pămînt puțin pierd și ce au, iar cei avuți (care au cîte 15,7 deseatine) dobîndesc și mai mult **. Dar asta nu este decît o simplă parafrază a ideii că unii se ruinează, iar alții se îmbogățesc ! ! Ar fi timpul să se renunțe la aceste fraze lipsite de conținut pe tema lipsei de pămînt, care nu explică nimic (întrucît loturile nu se dau țăranilor gratuit, ci le sînt vîndute), descriind doar procesul respectiv, și încă în mod inexact, deoarece trebuie să se vorbească nu numai de pămînt, ci în general de toate mijloacele de producție, nu de faptul că țăranii posedă „puține“ mijloace de producție, ci de faptul că țăranii sînt *deposedați* de ele, că ei sînt *expropriati* de capitalismul în curs de dezvoltare. „Nu vrem de loc

* Dacă deocamdată ideea luptei de clasă a proletariatului și-o pot însuși numai muncitorii industriali de la orașe, iar nu și muncitorii agricoli, „naivi și prostănaci“, de la sate, adică și-o pot însuși tocmai acei oameni care nu mai posedă aceste drăguțe însușiri, atît de strîns legate de „temeliile de veacuri“ și de „spiritul de obște“, acest fapt nu face decît să dovedească justetea teoriei social-democraților cu privire la acțiunea progresistă, revoluționară a capitalismului în Rusia.

** Nu mai vorbesc de absurditatea părerii că țăranii cu loturi egale de pămînt ar fi egali între ei și nu s-ar împărți și ei în „lipitori“ și „argați“.

să spunem – își încheie filozofarea d-l Krivenko – că agricultura poate și trebuie să rămână, în orice condiții, o agricultură «naturală» și separată de industria prelucrătoare (iar fraze goale ! oare n-ați fost nevoit să recunoașteți, puțin mai înainte, existența, chiar de pe acum, a școlii pe care o constituie gospodăria cu caracter comercial care presupune schimbul și, prin urmare, separarea agriculturii de industria prelucrătoare ? Atunci ce rost are această vorbărie despre ceea ce poate fi și trebuie să fie ?), ci afirmăm doar că este nerațional să creăm în mod artificial o industrie separată (ar fi interesant de știut : sînt „separate“ oare industria din Kimri și cea din Pavlovo ? și cine „le-a creat în mod artificial“, în ce mod și cînd ?), că despărțirea lucrătorului de pămînt și de mijloacele de producție nu are loc numai sub influența capitalismului, ci și a altor factori, care îl preced și-l favorizează“.

Și de astă dată, probabil, avem de-a face cu o idee profundă, în sensul că dacă lucrătorul se desparte de pămînt, care trece în mîinile lipitorilor, asta s-ar datora faptului că el are „puțin“ pămînt, iar lipitorile „mult“ pămînt.

Și o asemenea filozofie învinuiește pe social-democrați că ar fi „înguști“, pentru că ei consideră drept factor hotărîtor capitalismul !... Dacă ne-am ocupat din nou atît de amănunțit de problema diferențierii țăranilor și a meșteșugarilor, am făcut-o tocmai pentru că trebuia arătat în mod concret cum privesc lucrurile social-democrații și cum le explică ei. Trebuia arătat că aceleași fapte care pentru un sociolog subiectivist înseamnă că țăranii „au sărăcit“, iar „jinduitorii“ și „lipitorile“ „au agonisit cîștiguri“, reprezintă pentru un materialist o diferențiere burgheză a producătorilor de mărfuri, o diferențiere determinată în mod necesar de însăși forța economiei bazate pe producția de mărfuri. Trebuia arătat pe ce fapte se bazează teza (prezentată mai înainte, în partea I*) că lupta dintre avuți și neavuți se desfășoară pretutindeni în Rusia, nu numai în fabrici și uzine, ci și în cel mai îndepărtat cătun, și că pretutindeni această luptă este o luptă între burghezie și proletariat, clase care se dezvoltă pe terenul economiei bazate pe producția de mărfuri. Dife-

* Vezi volumul de față, pag 186—187. — *Nota red.*

rențierea, deștărănizarea țăranilor și a meșteșugarilor noștri, care, datorită admirabilului material pe care ni-l oferă statistica zemstvelor, poate fi înfățișată cu toată exactitatea, constituie o dovadă *concretă* a justeței punctului de vedere social-democrat asupra realității ruse, după care țăranul și meșteșugarul sînt *mici producători* în accepția „categorică” a cuvîntului, adică *mici burghezi*. Această teză poate fi considerată drept un punct central al teoriei SOCIALISMULUI MUNCITORESC spre deosebire de vechiul socialism țărănesc, care nu înțelegea nici condițiile economiei bazate pe producția de mărfuri în care trăiesc acești mici producători, nici procesul diferențierii capitaliste a acestora care are loc pe acest teren. Prin urmare, un om care și-ar propune să critice în mod serios social-democratismul, ar trebui să-și concentreze argumentarea sa tocmai asupra acestei chestiuni, să demonstreze că Rusia nu este din punct de vedere economic și politic o țară cu o economie bazată pe producția de mărfuri, că procesul diferențierii țărănimii nu are loc pe acest teren, că exproprierea masei populației și exploatarea celor ce muncesc pot fi explicate prin altceva decît prin organizarea burgheză, capitalistă a economiei noastre sociale (inclusiv a celei țărănești).

Încercați, vă rog, domnilor, să demonstrați acest lucru !

Apoi, mai e un motiv pentru care am preferat să iau datele referitoare tocmai la economia țărănească și cea meșteșugărească în vederea ilustrării teoriei social-democrate. Ar fi fost o abatere de la metoda materialistă dacă, criticînd concepțiile „prietenilor poporului”, m-aș fi limitat să confrunt ideile lor cu ideile marxiste. În afară de aceasta, mai trebuia să explic ideile „narodniciste”, să arăt care este baza lor MATERIALĂ, că aceasta rezidă în relațiile social-economice existente în prezent la noi. Exemplele și ilustrările referitoare la structura economică a gospodăriilor noastre țărănești și a meșteșugurilor noastre arată ce este acest „țaran”, ai cărui ideologi vor să fie „prietenii poporului”. Ele dovedesc caracterul burghez al economiei satului nostru, confirmînd justețea încadrării „prietenilor poporului” în categoria ideologilor micii burghezii. Mai mult : ele dovedesc că există o foarte strînsă legătură între ideile și programele radicalilor noștri și interesele micii burghezii. Această legătură, care va deveni

și mai clară după ce vom analiza în amănunțime programul lor, ne explică faptul că aceste idei radicale sînt atît de răs-pîndite în „societatea“ noastră ; totodată ea explică de mi-nune și slugărnicia politică a „prietenilor poporului“, ca și faptul că ei sînt atît de dispuși să facă compromisuri.

În sfîrșit, mai este încă un motiv care m-a determinat să mă ocup în mod atît de amănunțit de structura economică tocmai a acelor laturi ale vieții noastre sociale în care capitalismul este mai puțin dezvoltat și din care narodnicii își luau de obicei materialul pentru teoriile lor. Studiarea și prezentarea acestei structuri economice constituia cea mai lesnicioasă cale pentru a răspunde în fond la una dintre cele mai răs-pîndite obiecții împotriva social-democrației care circulă în rîndurile publicului nostru. Pornind de la ideea curentă asupra existenței unei opoziții între capitalism și „orînduirea populară“ și văzînd că social-democrații consi-deră că marele capitalism este un fenomen progresist, că tocmai pe acesta vor ei să se sprijine pentru a desfășura lupta împotriva actualului regim de jaf, radicalii noștri, fără a sta mult pe gînduri, aduc social-democraților învinuirea că ar ignora interesele maselor largi ale populației țărănești, că ar vrea „să fiarbă pe fiecare țăran în cazanul fabricii“ etc.

Toate aceste considerații se bazează tocmai pe procedeul uimitor de nelogic și bizar de a judeca capitalismul după ceea ce este el în realitate, iar satul după ceea ce „ar putea fi“. De-sigur că nu s-ar putea da acestor domni un răspuns mai nimerit decît acela de a le înfățișa satul *real*, structura lui economică *reală*.

Oricine va cerceta în mod științific, nepărtinitor această structură economică, va trebui să recunoască că Rusia sate-lor reprezintă un sistem de mici piețe răspletite (sau de mici subdiviziuni ale pieței centrale), care dirijează viața econo-mică și socială a unor mici regiuni. Și în fiecare dintre aceste regiuni constatăm toate acele fenomene care sînt în general inerente organizării social-economice al cărei regu-lator îl constituie piața : constatăm fenomenul diferențierii în bogați și săraci a producătorilor direcți, patriarhali, altădată egali, constatăm apariția *capitalului*, mai ales a celui comercial, care învăluie în mrejele lui pe cei ce muncesc, sugîndu-le toată vloga. Cînd compari modul în care înfăți-

șează radicalii noștri structura economică a gospodăriilor țărănești cu datele exacte ale izvoarelor originale cu privire la viața economică a satului, te uimește faptul că în sistemul de concepții criticat de noi nu se ia în considerare masa de mici negustori care mișună în fiecare piață, toți acești jupini și mai știu eu cum le vor fi zicînd țăranii, toată această masă de mici exploatatori care stăpînesc în aceste piețe, împilînd fără cruțare pe cei ce muncesc. De obicei ei sînt pur și simplu lăsați la o parte, sub cuvînt că „nu mai sînt țărani, ci negustorași“. — Da, aveți perfectă dreptate : ei „nu mai sînt țărani“. Încercați însă să încadrați într-un grup separat pe toți acești „negustorași“, adică, folosind un limbaj strict economic, pe toți cei care fac comerț și care, fie și în parte, își însușesc munca altora, încercați să exprimați prin date exacte forța economică a acestui grup și rolul lui în întreaga economie a regiunii respective ; încercați apoi să încadrați într-un alt grup, opus celui dintîi, pe toți acei care de asemenea „nu mai sînt țărani“ pentru că nu aduc pe piață decît forța lor de muncă, pentru că nu lucrează pentru sine, ci pentru alții, încercați să satisfaceți toate aceste cerințe elementare pe care le implică o cercetare serioasă și nepărtinitoare, și vă va apărea în fața ochilor un tablou atît de sugestiv al diferențierii burgheze, încît din mitul „orînduirii populare“ nu va mai rămîne decît o amintire. Această masă de mici exploatatori de la sate reprezintă o forță teribilă, teribilă mai ales prin faptul că ei împilează oameni ai muncii răzlețiți, încătușîndu-i de persoana lor și răpindu-le orice speranță de scăpare ; teribilă prin aceea că această exploatare, în condițiile de extremă înapoiere a satului, care sînt determinate de productivitatea scăzută a muncii și de lipsa de legături — fenomen inerent sistemului pe care-l înfățișăm —, nu reprezintă numai o jefuire a muncii, ci și o asiatică batjocorire a individualității umane, fapt care se observă permanent la sate. Dacă veți face o comparație între acest sat *real* și capitalismul nostru, veți înțelege de ce consideră social-democrații că capitalismul nostru are o acțiune progresistă : el reunește aceste mici piețe răzlețite într-o singură piață pe întreaga Rusie, înlocuiește puzderia de mici lipitori bine intenționate printr-un mănunchi de mari „stîlpi ai patriei“, socializează munca și ridică produc-

tivitatea ei, distruge subordonarea celor ce muncesc față de lipitorile locale, înlocuind-o prin subordonarea față de marele *capital*. Această subordonare, cu toate grozăviile legate de asuprirea muncii, de pieirea oamenilor, de abrutizare, de ruina sănătății femeilor și copiilor etc., reprezintă totuși un progres față de cea dintii, pentru că ea TREZEȘTE GÎNDIREA MUNCITORULUI, transformă nemulțumirea surdă și vagă într-un protest conștient, transformă răzmerițele izolate, de mici proporții și fără rost, într-o luptă de clasă organizată, dusă în vederea eliberării tuturor celor ce muncesc și care își trage forța din înseși condițiile de existență ale acestui mare capitalism, putînd deci conta cu certitudine pe un SUCCES SIGUR.

La învinuirea că ignorează masle țărănești, social-democrații pot răspunde cu deplină îndreptățire prin următoarele cuvinte ale lui Karl Marx :

*„Critica a înlăturat florile imaginare care acopereau lanțul nu pentru ca omul să poarte lanțul dezolant și prozaic, ci pentru ca el să arunce lanțul și să culeagă floarea vie“*⁷⁰.

Social-democrații ruși înlătură florile imaginare care acoperă satul nostru, luptă împotriva idealizărilor și fanteziilor și desfășoară acea activitate distructivă pentru care sînt urîți de moarte de „prieteni poporului“ nu pentru ca masa țărănimii să rămînă în situația actuală, care o condamnă la asuprire, dispariție și înrobire, ci pentru ca proletariatul să înțeleagă ce reprezintă lanțurile care încătușează pretutindeni pe cei ce muncesc, să înțeleagă cum se făuresc aceste lanțuri și să știe să se ridice împotriva lor pentru a le înlătura și a culege adevăratele flori.

Atunci cînd social-democrații răspîndesc această idee în rîndurile acelor care sînt reprezentanții celor ce muncesc și care, prin situația lor, sînt singurii în stare să dobîndească conștiința de clasă și să înceapă lupta de clasă, ei sînt învinuiți că vor să fiarbă pe țaran în cazan.

Și cine le aduce această învinuire ? —

Niște oameni care își pun speranțele de eliberare a celor ce muncesc în bunăvoința „cîrmuirii“ și a „societății“, adică

a organelor aceleiași burghezii care încătușează pretutindeni pe cei ce muncesc !

Și acești viermi se mai încumetă să vorbească de lipsa de idealuri a social-democraților !

Să trecem la programul politic al „prietenilor poporului“, de ale căror concepții teoretice ne-am ocupat, cred, de ajuns și prea de ajuns. Prin ce măsuri vor ei „să stingă incendiul“ ? Care este, după părerea lor, soluția, din moment ce pretind că cea indicată de social-democrați este greșită ?

„Reorganizarea băncii țărănești – recomandă d-l Iujakov în articolul său „Ministerul agriculturii“ („Russkoe Bogatstvo“ nr. 10) –, înființarea unei direcții a colonizărilor, reglementarea în interesul economiei populare a arendării pământurilor aparținând statului..., elaborarea și reglementarea problemei arenzii – iată programul restabilirii economiei populare și al ocrotirii acesteia împotriva violenței (sic !) economice exercitate de plutocrația în curs de formare“. Iar în articolul său „Probleme ale dezvoltării economice“, acest program de „restabilire a economiei populare“ este completat cu următorii „primi dar necesari pași“ : „înlăturarea tuturor obstacolelor care stau în calea dezvoltării obștii sătești ; eliberarea acesteia de sub tutelă, trecerea la arături obștești (socializarea agriculturii) și dezvoltarea prelucrării în obște a materiilor prime obținute din cultivarea pământului“. Iar d-nii Krivenko și Karișev mai adaugă : „credit ieftin, artele, asigurarea desfacerii, posibilitatea excluderii câștigului întreprinzătorului (de această chestiune ne vom ocupa în mod special mai jos), inventarea unor motoare mai ieftine și a altor perfecționări ale tehnicii“ și, în sfârșit, „muzee, depozite, birouri de comision“.

Examinați cu atenție acest program și veți vedea că acești domni se situează în întregime pe terenul societății actuale (adică pe terenul rînduielilor capitaliste, fapt de care ei nu-și dau seama) și vor să reducă totul la cîrpeți și meremetiseli, neînțelegînd că toate progresele preconizate de ei – credit ieftin, îmbunătățirea tehnicii, bănci etc. – nu pot

duce la altceva decît la întărirea și dezvoltarea burgheziei.

Nik.—on are, desigur, perfectă dreptate — și aceasta este una dintre cele mai valoroase teze ale lui, împotriva căreia nu se putea să nu protesteze „prieteniul poporului“ — atunci cînd afirmă că nici un fel de reforme efectuate în condițiile rînduieiilor actuale nu pot ajuta la nimic, că nici creditele, nici colonizările, nici reformele fiscale, nici trecerea întregului pămînt în mîinile țărănilor n-ar putea schimba nimic în esență, ci, dimpotrivă, ar intensifica dezvoltarea economiei capitaliste, care în prezent e frînată de o „tutelă“ inutilă, de rămășițele plăților iobăgiste, de legarea țărănilor de pămînt etc. Economiștii care preconizează o dezvoltare extensivă a creditului — spune el —, cum ar fi, de pildă, prințul Vasilcikov (care prin ideile lui este, incontestabil, un „prietin al poporului“), vor același lucru ca și economiștii „liberali“, adică burghezi : „ei tind la dezvoltarea și consolidarea relațiilor capitaliste“. Ei nu înțeleg caracterul antagonist al relațiilor noastre de producție (și în ceea ce privește țărănimea ca și celelalte stări sociale) și, în loc de a căuta să scoată la iveală acest antagonism, în loc de a se alătura direct celor înrobiți datorită acestui antagonism și a se strădui să-i ajute să se ridice la luptă, visează să pună capăt luptei prin măsuri aplicabile tuturor, care să împace și să unească pe toată lumea. Nu e greu de înțeles la ce rezultat pot duce toate aceste măsuri : e suficient să ne amintim de exemplele privitoare la diferențiere prezentate mai sus, pentru a ne convinge că de toate aceste credite *, îmbunătățiri, bănci și alte asemenea „progrese“ nu se vor putea folosi decît cei care, avînd o gospodărie normală, solidă, dispun de oarecare „economii“, adică o infimă minoritate, mica burghezie. Și, oricum ați reorganiza banca țărănească și alte asemenea instituții, nu veți putea schimba nici cu o iotă faptul fundamental și esențial că mase largi ale populației sînt expropriate și continuă să fie expropriate, și nu dispun nici măcar de mijloacele ne-

* Această idee — de a se sprijini prin credite „economia populară“, adică gospodăriile micilor producători în condițiile relațiilor capitaliste (a căror existență, după cum am văzut, nu mai poate fi negată de „prieteniul poporului“) — această idee absurdă, care trădează o totală neînțelegere a celor mai elementare adevăruri ale economiei politice teoretice, vădește că se poate de limpede caracterul vulgar al teoriilor acestor domni, care încearcă să stea în două luntre.

cesare pentru a-și asigura hrana și, cu atât mai puțin, pentru a-și întemeia o gospodărie normală.

Același lucru trebuie spus și despre „arteluri“ și „arăturile obștești“. Pentru d-l Iujakov, acestea din urmă înseamnă „socializarea agriculturii“, ceea ce e, desigur, pur și simplu ridicol, fiindcă pentru realizarea socializării este necesară organizarea producției nu numai în cadrul vreunui cătun, fiindcă pentru aceasta este necesară exproprierea „lipitorilor“, care au monopolizat mijloacele de producție și care dirijează actuala economie socială a Rusiei. Iar pentru aceasta este nevoie de luptă, luptă și iar luptă, și nu de o morală filistină, lipsită de orice valoare.

De aceea toate aceste măsuri se transformă la ei în timide jumătăți de măsuri liberale, care sînt înfăptuite, ca vai de lume, din mila burghezilor filantropi și care, prin faptul că abat de la luptă pe cei exploatați, aduc un prejudiciu cu mult mai mare decît folosul pe care l-ar putea aduce o eventuală îmbunătățire a situației unor indivizi, care, în condițiile generale ale relațiilor capitaliste, nu poate să nu fie mizeră și nestabilă. Pînă la ce nerușinare ajung acești domni în tendința lor de disimulare a antagonismului existent în viața rusă, disimulare operată, desigur, cu cele mai bune intenții în vederea încetării actualei lupte, adică cu intenții aidoma aceloră cu care este pardosit infernul, se poate vedea din următorul raționament al d-lui Krivenko :

„intelectualii conduc întreprinderile fabricanților și ei pot conduce și industria populară“.

Toată filozofia acestor domni se reduce la lamentări pe tema că există luptă și exploatare, dar că „s-ar putea“ și să nu existe dacă... dacă n-ar fi exploatare. Într-adevăr, ce a vrut să spună autorul prin fraza sa absurdă ? Se poate oare nega faptul că universitățile din Rusia și alte așezăminte de învățămînt confecționează în fiecare an niște „intelectuali“ (??) care nu fac decît să caute pe cineva care să-i întrețină ? Se poate oare nega faptul că în Rusia mijloacele necesare pentru întreținerea acestor „intelectuali“ se găsesc actualmente numai în mîna minorității burgheze ? Vor dispărea oare intelectualii burghezi din Rusia atunci cînd vor afla de la „prieteniile poporului“ că „ar putea“ să nu fie în slujba burgheziei ? Da, „ar putea“ *dacă* n-ar fi intelectuali burghezi.

„Ar putea“ să nu fie intelectuali burghezi „dacă“ n-ar exista în Rusia burghezie și capitalism ! Și se găsesc oameni care o viața întreagă nu fac decît să se ocupe de acești „dacă“ și „ce-ar fi dacă“ ! De altfel acești domni nu numai că refuză să atribuie capitalismului o importanță hotărîtoare, dar nici nu vor să vadă nimic rău în el. Dacă vor fi înlăturate unele „defecte“, ei se vor aranja, probabil, destul de bine sub aripa lui. Ascultați, vă rog, această declarație a d-lui Krivenko :

„Producția capitalistă și evoluția capitalistă a meșteșugurilor nu constituie nicidecum o poartă prin care industria prelucrătoare n-ar putea decît să se îndepărteze de popor. Desigur, ea poate să se îndepărteze, dar poate și să intre în viața poporului, apropiindu-se în mai mare măsură de agricultură și de industria extractivă. În această privință sînt posibile cîteva combinații, iar acest scop poate fi atins atît prin această poartă cît și prin altele“ (161). D-l Krivenko are unele însușiri foarte bune în comparație cu d-l Mihailovski. De pildă, franchețe și atitudine rectilinie. Spre deosebire de d-l Mihailovski, care ar fi umplut pagini întregi cu fraze pomădate și săltărețe, învîrtindu-se în jurul chestiunii fără a se atinge de ea, d-l Krivenko, cu spiritul său practic, vorbește pe șleau, servind cititorilor, fără nici o jenă, concepțiile sale în toată absurditatea lor. Ascultați, vă rog : „capitalismul poate să intre în viața poporului“. Cu alte cuvinte, capitalismul este posibil fără separarea celor ce muncesc de mijloacele de producție ! E într-adevăr delicios ; acum putem, cel puțin, să ne dăm seama cu toată claritatea ce anume vor „prieteni poporului“. Ei vor economie bazată pe producția de mărfuri fără capitalism, capitalism fără expropriere și fără exploatare, doar cu mică burghezie, care să vegeteze în tihnă sub aripa moșierilor umani și a administratorilor liberali. Și, cu aerul grav al unui funcționar departamental care își propune să ferească Rusia, ei se apucă să născocască combinații în vederea creării unei orînduiri care să împace și capra și varza. Ne putem face o idee despre caracterul acestor combinații din articolul publicat de același autor în nr. 12 („Despre solitarii culți“) : „Forma de artel și de stat a industriei – perorează d-l Krivenko, închipuindu-și, probabil, că a și fost „chemat“ „să rezolve problemele economice practice“ =

nu reprezintă nici pe departe absolut tot ce ne-am putea reprezenta în cazul de față. E posibilă, de pildă, următoarea combinație“. Urmează apoi o relatare din care aflăm că la redacția revistei „Russkoe Bogatstvo“ s-a prezentat un tehnician cu un proiect de exploatare tehnică a regiunii Donului prin intermediul unei întreprinderi constituite sub formă de societate anonimă cu acțiuni mici (pînă la 100 de ruble). I s-a propus autorului acestui proiect să facă unele modificări, cam în sensul următor : „acțiunile să nu aparțină unor persoane private, ci obștilor sătești, urmînd ca acea parte a populației obștilor care va lucra în întreprinderi să primească salariul obișnuit, iar obștile sătești să-i garanteze legătura cu pămîntul“.

Ce geniu administrativ, nu-i așa ? Cu cîtă înduioșătoare simplitate și cu cîtă ușurință este introdus capitalismul în viața poporului și se înlătură urmările lui dăunătoare ! Nu trebuie decît să fie aranjate lucrurile în așa fel încît bogătanii satelor să poată cumpăra acțiunile * prin intermediul obștii și să obțină venit din întreprinderi în care va lucra „o parte a populației“ căreia i se va garanta legătura cu pămîntul, și anume o „legătură“ care nu permite omului să trăiască numai din ceea ce îi dă pămîntul (altminteri cine ar accepta să lucreze pentru „un salariu obișnuit“ ?), dar care e suficientă pentru a-l împiedica să-și schimbe locul, pentru a-l aservi tocmai întreprinderii capitaliste locale și a-i răpi posibilitatea de a-și schimba patronul. Sînt pe deplin îndreptățit să folosesc în acest caz termenul patron, capitalist,

* Spun că bogătanii vor fi aceia care vor cumpăra acțiunile — cu toată precizarea pe care o face autorul în sensul că acțiunile vor aparține obștilor — deoarece el menționează totuși că acțiunile vor fi cumpărate pe bani, iar bani n-au decît bogătanii. De aceea, indiferent dacă această operație se va efectua sau nu prin intermediul obștii, numai bogătanii vor putea cumpăra aceste acțiuni, tot așa cum faptul că obștile cumpără sau iau în arendă pămînt nu înlătură cituși de puțin monopolizarea acestor pămînturi de către bogătani. Apoi, venitul (dividendele) va reveni numai acelor care au cumpărat acțiunile, altminteri acțiunile n-ar mai fi acțiuni. Și cred că propunerea pe care o face autorul trebuie înțeleasă în sensul că o anumită parte din venit urmează să fie destinată „asigurării legăturii muncitorilor cu pămîntul“. — Iar dacă autorul are în vedere altceva (deși interpretarea noastră decurge în mod necesar din cele afirmate de el), anume ca bogătanii să plătească bani pentru acțiuni fără a primi dividende, proiectul său se reduce pur și simplu la ideea ca cei avuți să împartă venitul cu cei neavuți. Aceasta ne amintește de anecdota cu preparatul pentru distrugerea muștelor: prinzi muștele, le puși în farfuria în care se află preparatul și ele mor imediat.

deoarece un om care plătește lucrătorului *salarium* nu poate fi denumit altfel.

Cititorul se va plînge, poate, de faptul că insist atît de mult asupra unor asemenea absurdități, care, evident, nu merită nici o atenție. Dați-mi voie : ele sînt absurdități, însă absurdități pe care este util și necesar să le analizați, deoarece ele reflectă relațiile social-economice reale din Rusia și, în consecință, fac parte din ideile sociale cele mai răspîndite la noi și de care social-democrații vor trebui să țină seama încă multă vreme. Este vorba de faptul că, în Rusia, trecerea de la modul de producție iobăgist, feudal, la cel capitalist crea celor ce muncesc, și în parte continuă să creeze și acum, o situație datorită căreia țaranul, întrucît ceea ce-i dădea pămîntul nu-i permitea să se întrețină și să *presteze toate servituțile datorate moșierului (și pe care le prestează și astăzi)*, se vedea nevoit să recurgă la „îndeletniciri în afară“, care la început, în frumoasele vremuri de altădată, fie că erau de sine stătătoare (de pildă căraușia) sau nu, erau plătite relativ acceptabil, datorită extrem de slabei lor dezvoltări. Această situație asigura țărănimii o oarecare bunăstare în comparație cu starea de acum, bunăstarea iobagului care vegetează în tihnă sub aripa a o sută de mii de polițai de elită și a burghezilor, noii întregitori ai pămîntului rusesc.

Și iată că „prieteniul poporului“ idealizează această orînduire, lăsînd pur și simplu la o parte laturile ei întunecate, visează la această orînduire ; „visează“ deoarece ea nu mai există de mult în realitate, fiind de mult distrusă de capitalism, care a generat exproprierea în masă a țăranilor agricultori și a transformat „îndeletnicirile“ de altădată în cea mai deșănțată exploatare a „brațelor“ de muncă, care se oferă din belșug.

Acești cavaleri ai filistinismului vor păstrarea „legăturii“ țaranului cu pămîntul, dar nu vor iobăgia, singura care a asigurat această legătură și care a fost năruită tocmai de economia bazată pe producția de mărfuri și de capitalism, care au făcut imposibilă această legătură. Ei vor îndeletniciri în afară care să nu rupă pe țaran de pămînt și care, în condițiile producției pentru piață, să nu genereze concurența, să nu creeze *capitalul* și să nu aservească acestuia marea masă

a populației. Fideli metodei subiective în sociologie, ei vor „să ia“ ceea ce e bun și de aici și de colo ; de fapt însă această dorință puerilă nu duce, firește, decît la visuri reacționare care ignorează realitatea, la incapacitatea de a înțelege și de a utiliza laturile într-adevăr progresiste, revoluționare ale noilor rînduiri și la predilecția pentru măsuri de natură să eternizeze frumoasele rînduiri de altădată, legate de munca semiobăgăstă, semilibă, rînduiri care se caracterizează prin toate grozăviile exploatării și asupririi și care nu oferă nici o posibilitate de ieșire.

Pentru a dovedi justetea acestei explicații, care îi situează pe „prieteni poporului“ printre reacționari, voi aduce două exemple.

În statistica zemstvei din Moscova putem citi descrierea unei exploatări agricole aparținînd unei oarecare doamne K. (din județul Podolsk), care (exploatarea agricolă, nu descrierea) a stîrnit entuziasmul atît al statisticienilor din Moscova cît și al d-lui V. V., dacã nu mă înșală memoria (pe cît îmi aduc aminte, d-l V. V. vorbește despre asta într-un articol de revistă).

Această faimoasă exploatare agricolă a d-nei K. reprezintă pentru d-l V. Orlov „un fapt care confirmă în mod convingător, în practică“, teza lui favorită care pretinde că, „acolo unde gospodăriile țărănești au un nivel satisfăcător, exploatările proprietarilor funciari particulari au de asemenea un nivel mai ridicat“. Din cele relatate de d-l Orlov despre moșia acestei doamne reiese că această gospodărie se bazează pe munca țăranilor din partea locului, care lucrează pămîntul moșieresei pentru faină etc. luate cu împrumut în timpul iernii, că ea se îngrijește foarte mult de acești țărani, îi ajută, și, datorită acestui fapt, ei sînt acum țăranii cei mai îndestulați din plasa lor, astfel că grînele „le ajung aproape pînă la noua recoltă (înainte nu le ajungeau nici pînă în iarnă, nici pînă la Sf. Nicolaie)“.

Se pune întrebarea : exclude oare „o asemenea stare de lucruri contradicția de interese dintre țăran și proprietarul de pămînt“, cum își închipuie d-nii N. Kablukov (vol. V, pag. 175) și V. Orlov (vol. II, pag. 55-59 etc.) ? Evident că nu, deoarece d-na K. trăiește de pe urma muncii țăranilor ei. Prin urmare, exploatarea nu este de loc înlăturată. Dacă d-nei K,

i se poate ierta că nu vede exploatarea care se ascunde în dosul atitudinii binevoitoare față de cei exploatați, în nici un caz însă nu i se poate ierta așa ceva unui economist-statistician, care este entuziasmat de cele constatate în acest caz și deci se aseamănă întru totul cu acei Menschenfreunde * din Occident care sînt entuziasmați de atitudinea binevoitoare a capitaliștilor față de muncitori și relatează cu încîntare cazurile cînd fabricanții se îngrijesc de muncitori, înființează pentru ei prăvălii cu articole de consum, le asigură locuințe etc. A porni de la constatarea că asemenea „fapte“ există (și deci sînt „posibile“) pentru a conchide de aici că nu există contradicție de interese înseamnă să nu vezi pădurea din cauza copacilor. Aceasta în primul rînd.

În al doilea rînd, din cele relatate de d-l Orlov aflăm că țărani d-nei K., „datorită unor recolte foarte bune (moșierita le-a dat semințe de soi), și-au putut cumpăra vite“ și au o gospodărie „îndestulată“. Să presupunem că acești „gospodari îndestulați“ ar fi devenit nu numai „aproape“, ci pe deplin îndestulați, că grînele le-ar ajunge nu numai „aproape“ pînă la noua recoltă și nu numai „celor mai mulți dintre ei“, ci tuturor, și pe deplin ; că acești țărani ar poseda suficient pămînt, că ar avea și „pășuni și imașuri“, pe care acum nu le au (frumoasă îndestulare !) și le iau în arendă de la d-na K., prestîndu-i muncă în schimb. Nu cumva își închipuie d-l Orlov că dacă lucrurile s-ar prezenta astfel, adică dacă gospodăriile țărănești ar fi într-adevăr îndestulate, acești țărani ar mai „îndeplini toate muncile cu sîrguință, la timp și repede pe moșia d-nei K.“, cum fac acum ? Sau poate că recunoștința lor față de această generoasă cucoană, care sugerează cu atîta simț matern vloga acestor țărani îndestulați, va constitui un impuls tot atît de puternic ca și actuala situație fără ieșire a țăranilor, care nu se pot lipsi de pășuni și imașuri ?

E evident că tocmai aceasta este de fapt ideea „prietenilor poporului“ : ca adevărați ideologi ai micii burghezii, ei nu vor desfășura exploatarea, ci atenuarea ei ; nu vor lupta, ci împăciuire. Vastele lor idealuri, în numele cărora se năpustesc cu atîta zel asupra înguștilor social-democrați, se

* — „iubitori de oameni“, filantropi. — Nota trad.

rezumă la o țărănime „îndestulată“, care să-și îndeplinească „prestațiile“ datorate moșierilor și capitaliștilor, cu condiția doar ca moșierii și capitaliștii să aibă o atitudine echitabilă față de ea.

Alt exemplu. În cunoscutul său articol „Normele proprietății funciare populare în Rusia“ („Russkaia Mîsl“, 1885, nr. 9), d-l G. Iujakov și-a expus punctul său de vedere în ceea ce privește proporțiile pe care ar trebui să le aibă proprietatea funciară „populară“, adică, după terminologia liberalilor noștri, o proprietate funciară care să excludă capitalismul și exploatarea. Acum, după ce d-l Krivenko a lămurit atît de bine chestiunea, constatăm că și d-l Iujakov privește lucrurile din punctul de vedere al „introducerii capitalismului în viața poporului“. El consideră că proprietatea funciară „populară“ trebuie să fie destul de mare ca să poată fi acoperite „nevoile de grîne și dările“*, restul putînd fi, vedeți dv., dobîndit prin „îndeletniciri în afară“... Cu alte cuvînte, el se împacă pur și simplu cu o ordine în care țăranul, păstrîndu-și legătura cu pămîntul, îndură o dublă exploatare : pe de o parte pe cea a moșierului, în legătură cu „lotul“, iar pe de altă parte pe cea a capitalistului, în legătură cu celelalte „îndeletniciri“. Această situație a micilor producători, care îndură o dublă exploatare și sînt puși în condiții de viață care în mod necesar generează în rîndurile lor o stare de depresiune și abrutizare, răpînd orice speranță nu numai într-o luptă victorioasă a clasei celor asupriți, ci și în însăși posibilitatea ca ea să ducă lupta, această situație semi-medievală reprezintă un nec plus ultra al orizontului și idealurilor „prietenilor poporului“. Și iată că atunci cînd capitalismul, care, dezvoltîndu-se cu o repeziciune extraordinară în decursul întregii istorii a Rusiei de după reformă, a început să smulgă pe de-a-ntregul țărănimea patriarhală, semiiobagă – această temelie a vechii Rusii – din condițiile medievale,

* Pentru a arăta ce reprezintă aceste cheltuieli în bugetul țăranului, mă voi referi la aceleași 24 de bugete din județul Ostrogojsk. Cheltuielile unei familii reprezintă, în medie, 495 de ruble și 39 de copeici (în natură și în bani). Din această sumă, 109 ruble și 10 copeici se cheltuiesc pentru întreținerea vitelor, 135 de ruble și 80 de copeici pentru hrană vegetală și pentru plata impozitelor, iar restul de 250 de ruble și 49 de copeici pentru celelalte trebuințe : hrană nevegetală, îmbrăcăminte, inventar, arendă etc. Întreținerea vitelor, d-l Iujakov o pune pe seama fînețelor și a altor terenuri.

semifeudale, și s-o pună în condiții noi, pur capitaliste –, silind pe țărani să-și părăsească locurile de baștină și să colinde prin întreaga Rusie în căutare de lucru –, suprimînd starea de înrobire față de „patronul“ local și arătînd în ce rezidă bazele exploatării în general, care acum nu mai consta în jaful cutărei sau cutărei lipitori, ci era o exploatare de clasă, – atunci cînd capitalismul a început să atragă în masă în vîrtejul vieții sociale și politice, din ce în ce mai complexe, restul populației țărănești, strivite și abrutizate, reduse la o stare de vită, cavalerii noștri au început să țipe și să se vaiete pe tema decăderii și sfărîmării vechilor temelii. Și ei continuă și acum să țipe și să ofteze după frumosele vremuri de altădată, deși acum, desigur, trebuie să fii orb ca să nu vezi latura revoluționară a acestei noi orînduirii a vieții, să nu vezi că capitalismul generează o nouă forță socială, nelegată prin nimic de vechiul regim al exploatării și pusă în condiții care îi permit să lupte împotriva lui.

„Prietenii poporului“ însă nu manifestă nici cea mai mică dorință de a se ajunge la o schimbare cît de cît radicală a rînduielilor actuale. Ei se mulțumesc pe deplin cu măsuri liberale luate pe acest teren, iar d-l Krivenko vedește, în domeniul născocirii unor asemenea măsuri, veritabile aptitudini administrative de pompadur autohton ⁷¹.

„În general, această chestiune – raționează el pe tema necesității «studierii amănunțite și a transformării radicale» «a industriei noastre populare» – necesită o analiză specială și împărțirea ramurilor de producție în grupuri de ramuri care se pot adapta la viața poporului (sic ! l) și în grupuri a căror adaptare se lovește de dificultăți serioase“.

O pildă de asemenea împărțire în grupuri ne-o oferă același domn Krivenko, care împarte meșteșugurile în meșteșuguri care nu devin capitaliste, în meșteșuguri care au devenit deja capitaliste și în meșteșuguri care-și pot „disputa existența cu marea industrie“.

„În primul caz – hotărăște acest administrator – mica producție poate să ființeze nestinjenit“ – și să fie independentă de piață, ale cărei oscilații divid pe micii producători în burghezie și proletariat ? să fie independentă de fenomenul extinderii piețelor locale și al reunirii lor într-o singură piață mare ? să fie independentă de progresul tehnicii ? Sau

poate că, în condițiile economiei bazate pe producția de mărfuri, acest progres al tehnicii ar putea să nu aibă un caracter capitalist? — În ultimul caz autorul cere „organizarea producției tot pe scară largă“ : „E clar — spune el — că și în acest caz e necesară organizarea producției pe scară largă, e nevoie de capital fix și capital circulant, de mașini etc. sau de compensarea acestor condiții prin altceva : credit ieftin, înlăturarea intermediarilor de prisos, arteluri și posibilitatea excluderii câștigului întreprinzătorului, asigurarea desfacerii, inventarea unor motoare mai ieftine și a altor perfecționări ale tehnicii sau, în sfârșit, o oarecare reducere a salariului cu condiția ca ea să fie compensată prin alte avantaje“.

Aceste raționamente sînt cum nu se poate mai potrivite pentru caracterizarea „prietenilor poporului“, cu vaste idei în vorbe și un liberalism-șablon în fapt. Filozoful nostru începe, precum vedeți, nici mai mult nici mai puțin decît cu posibilitatea excluderii câștigului întreprinzătorului și cu organizarea unei mari producții. Foarte bine : e tocmai CEEA CE vor și social-democrații. Dar în ce fel vor să ajungă la acest rezultat „prieteni poporului“ ? Căci organizarea unei mari producții fără întreprinzători necesită, în primul rînd, desființarea organizării economiei sociale bazate pe producția de mărfuri și înlocuirea ei printr-o organizare obștească, comunistă, în care regulatorul producției să nu mai fie piața, ca acum, ci înșiși producătorii, însăși societatea muncitorilor, în care mijloacele de producție să nu mai aparțină unor persoane particulare, ci întregii societăți. Este evident că o asemenea înlocuire a *formet* private de *însușire* printr-una obștească necesită transformarea *prealabilă a formei de producție*, necesită contopirea proceselor de producție răslețite, izolate, de mici proporții, ale micilor producători într-*un singur proces de producție social*, necesită, într-un cuvînt, tocmai condițiile materiale pe care le creează capitalismul. Dar „prieteni poporului“ n-au cituși de puțin intenția să se sprijine pe capitalism. Cum intenționează ei dar să acționeze? Mister. Ei nici nu pomenesc de desființarea economiei bazate pe producția de mărfuri : evident că vastele lor idealuri nu pot depăși cituși de puțin cadrul acestui sistem de producție socială. Apoi suprimarea câștigului întreprinză-

torului presupunc exproprierea întreprinzătorilor, al căror „cîștig“ provine tocmai de acolo că ei au monopolizat mijloacele de producție. Pentru înfăptuirea exproprierii stîlpilor patriei noastre este însă nevoie de o mișcare populară revoluționară împotriva regimului burghez, mișcare care nu poate fi desfășurată decît de proletariatul muncitoresc, care nu e legat prin nimic de acest regim. Dar „prietenilor poporului“ nici nu le trece prin gînd că e nevoie de luptă, ei nici nu bănuiesc că este posibil și necesar să existe și altfel de militanți pe tărîm social, în afară de organele administrative ale întreprinzătorilor înșiși. E clar că ei n-au nicidecum intenția de a se ridica într-adevăr împotriva „cîștigului întreprinzătorului“ : pe d-l Krivenko l-a luat pur și simplu gura pe dinainte. Și imediat urmează rectificarea : „posibilitatea excluderii cîștigului întreprinzătorului“ poate fi „compensată“ „prin altceva“, și anume prin credite, prin organizarea desfacerii și prin perfecționarea tehnicii. Așadar, totul se aranjează cum nu se poate mai bine : în locul unui lucru atît de supărător pentru domnii întreprinzători cum este desființarea dreptului lor sacru de a stoarce „cîștiguri“, apar măsuri liberale foarte blajine, care nu vor face decît să dea capitalismului arme de luptă și mai bune și care nu vor duce decît la consolidarea, întărirea și dezvoltarea micii noastre burghezii „populare“. Și pentru a nu lăsa nici urmă de îndoială asupra faptului că „prieteniile poporului“ nu fac decît să apere interesele acestei mici burghezii, d-l Krivenko mai dă și următoarea admirabilă lămurire : suprimarea cîștigului întreprinzătorului ar putea fi „compensată“... „prin reducerea salariului“ !!! La prima vedere s-ar părea că aceasta este o simplă ineptie. Dar nu e de loc așa. Aceasta este o concluzie care decurge în mod necesar din ideile micii burghezii. Autorul observă un fapt, lupta dintre marele capital și micul capital, și, ca un adevărat „prietin al poporului“, se situează, bineînțeles, de partea micului... *capital*. În plus, el a mai auzit că unul dintre cele mai puternice mijloace de luptă ale micilor capitaliști este reducerea salariilor, fapt foarte just observat și constat și în Rusia într-o mulțime de ramuri de producție, paralel cu prelungirea zilei de muncă. Și iată că dumnealui, dorind să-i salveze cu orice preț pe micii... *capitaliști*, propune „o oarecare reducere a salariului cu condiția

ca ea să fie compensată prin alte avantaje“ ! Domnii întreprinzători, despre al căror „cîștig“ s-au spus la început lucruri cam stranii, pot fi liniștiți. Cred că ar fi dispuși să-l facă ministru de finanțe pe acest genial administrator care preconizează, *împotriva* întreprinzătorilor, reducerea salariilor.

Se mai poate aduce încă un exemplu care arată cum, de îndată ce este vorba de chestiuni practice, umanii și liberalii administratori grupați în jurul revistei „Russkoe Bogatstvo“ se dovedesc a fi burghezi pur sînge. În „Cronica internă“ din nr. 12 al revistei „Russkoe Bogatstvo“ se vorbește de monopoluri.

„Monopoluri și sindicate * – spune autorul acestei cronici –, iată idealul industriei dezvoltate“. Apoi se miră că aceste instituții apar și la noi, deși la noi nu există „o puternică concurență între capitaluri“. „Nici industria zahărului, nici industria petroliferă n-au atins încă cine știe ce grad de dezvoltare. Consumul de zahăr, ca și consumul de gaz este încă la noi cu totul neînsemnat, lucru care reiese din faptul că cantitatea din aceste produse care revine la noi pe cap de consumator este infimă în comparație cu alte țări. S-ar părea că aceste ramuri ale industriei au încă în fața lor un larg cîmp de dezvoltare, care ar mai putea absorbi o mulțime de capitaluri“.

E caracteristic că tocmai în acest caz – într-o chestiune practică – autorul uită ideea favorită a revistei „Russkoe Bogatstvo“ cu privire la restrîngerea pieței interne. El este nevoit să recunoască că această piață are perspectiva unei mari dezvoltări și nu a unei restrîngerii. El ajunge la această concluzie pe baza unei comparații cu Occidentul, unde consumul e mai ridicat. De ce ? – Pentru că acolo există o cultură cu un nivel mai ridicat. – Dar în ce rezidă bazele materiale ale acestei culturi dacă nu în dezvoltarea tehnicii capitaliste, în dezvoltarea economiei bazate pe producția de mărfuri și a schimbului, fapt datorită căruia oamenii vin mai des în contact unii cu alții, punîndu-se astfel capăt izolării medievale a diferitelor regiuni. Oare nu este adevărat că în Franța, de pildă, înaintea marii revoluții, cînd nu se ter-

*. Este vorba de sindcatele capitaliștilor. — *Noia trad.*

minase încă procesul scindării țărănimii semimedievale în burghezie sătească și proletariat, cultura nu era superioară culturii noastre? Și dacă autorul ar cerceta mai atent viața rusă, nu s-ar putea să nu observe, de pildă, faptul că în regiunile cu capitalism dezvoltat trebuințele populației țărănești sînt mult mai mari decît în regiunile pur agricole. Acest fapt a fost observat în mod unanim de toți cercetătorii meșteșugurilor noastre în toate cazurile cînd aceste meșteșuguri ajung la o asemenea dezvoltare, încît ele își imprimă pecetea asupra întregii vieți a populației*.

„Prietenii poporului“ nu dau nici cea mai mică atenție unor asemenea „nimicuri“, deoarece ei își explică acest fapt „pur și simplu“ prin gradul de cultură și prin complicarea vieții în general, fără să se întrebe măcar care sînt bazele materiale ale acestei culturi și ale acestei complicări. — Iar dacă ar analiza fie chiar numai structura economică a satului nostru, ei ar trebui să recunoască că tocmai divizarea țărănimii în burghezie și proletariat este aceea care creează piața internă.

Ei își închipuie, probabil, că dezvoltarea pieței nu înseamnă nicidecum și dezvoltarea burgheziei. Autorul cronicii interne citat mai sus își continuă raționamentul astfel: „La noi, în condițiile slabei dezvoltări a producției în general și ale lipsei spiritului întreprinzător și de inițiativă, monopolurile vor constitui o nouă piedică în calea dezvoltării forțelor țării“. Vorbînd de monopolul tutunului, autorul ajunge la concluzia că „acest monopol va sustrage circulației populare 154.000.000 de ruble“. În cazul de față se pierde pur și simplu din vedere faptul că temelia rînduieilor noastre economice o constituie tocmai economia bazată pe producția de mărfuri, al cărei conducător este și la noi, ca pretutindeni, burghezia. Și în loc să vorbească de faptul că monopolurile stingheresc burghezia, autorul vorbește despre „țară“; în loc să vorbească de circulația de mărfuri burgheză, el vorbește de circulația „populară“**. Burghezul nu

* În această privință mă voi referi, cu titlu de exemplu, la meșteșugarii din Pavlovo în comparație cu țărani din satele învecinate. Vezi lucrările lui Grigoriev și Annenski. — Într-adins iau ca exemplu tot un sat în care există, chipurile, „o orînduire populară“ aparte.

** Expresie care trebuie să-i fie reproșată autorului cu atît mai mult, cu cît revistei „Russkoe Bogatstvo“ îi place să întrebuinteze termenul „popular“ în opoziție cu termenul burghez.

va fi niciodată în stare să sezeze deosebirea dintre aceste noțiuni, deși ea este colosală. Pentru a arăta cât de evidentă este în realitate această deosebire, mă voi referi la o revistă care se bucură de autoritate în ochii „prietenilor poporului“, și anume „Otecestvennie Zapiski“. În articolul „Plutocrația și bazele ei“, publicat în nr. 2, 1897, putem citi următoarele :

„După o caracterizare a lui Marlo, trăsătura cea mai esențială a plutocrației este predilecția ei pentru statul de tip liberal, sau, cel puțin, pentru principiul libertății îmbogățirii. Dacă luăm în considerare această trăsătură și ne gândim cum se prezentau lucrurile cu vreo 8-10 ani în urmă, vedem că în ceea ce privește liberalismul am înregistrat succese uriașe... Orice ziar sau revistă ai lua în mână, constați că ele toate reprezintă, într-o măsură mai mare sau mai mică, principiul democratic, toate luptă pentru interesele poporului. Dar, paralel cu concepțiile democratice și chiar sub egida lor (*notați* acest lucru), se promovează adeseori, intenționat sau nu, tendințe plutocratice“.

Autorul aduce ca exemplu o adresă a negustorimii din Petersburg și Moscova prin care această prea onorabilă pătură a burgheziei din Rusia exprimă mulțumiri ministrului de finanțe pentru faptul că „a pus la baza vieții financiare a Rusiei principiul unei cât mai mari lărgiri a activității private, singura în stare să dea roade“. Și autorul articolului conchide : „Elemente plutocratice și tendințe plutocratice există, incontestabil, în societatea noastră, și încă din belșug“.

Precum vedeți, predecesorii dv., în vremuri de mult apuse, când mai erau intacte și proaspete impresiile produse de marea reformă de eliberare (care, după descoperirea făcută de d-l Iujakov, trebuia să genereze căi line și raționale de dezvoltare a producției „populare“ și care, în realitate, n-a generat decât căile de dezvoltare a plutocrației), au trebuit să recunoască și ei caracterul plutocratic, adică burghez, al inițiativei private din Rusia.

De ce ați uitat acest lucru ? De ce oare, vorbind de circulația „populară“ și de dezvoltarea „forțelor țării“ datorită dezvoltării „spiritului întreprinzător și de inițiativă“, nu pomeniți de caracterul antagonist al acestei dezvoltări ? de caracterul exploatator al acestui spirit întreprinzător și al

acestui spirit de inițiativă ? Putem și trebuie, firește, să ne pronunțăm împotriva monopolurilor și a altor asemenea instituții, deoarece ele înrăutățesc, incontestabil, situația oamenilor muncii ; dar nu trebuie să uităm că oamenii muncii, pe lângă aceste lanțuri medievale, sînt încătușați și de noi lanțuri, mai puternice, cele burgheze. Fără îndoială că desființarea monopolurilor va folosi întregului „popor“, deoarece de cînd economia burgheză a devenit baza vieții economice a țării, aceste rămășițe ale rînduielilor medievale nu fac decît să adauge la plăgile capitaliste plăgi și mai cumplite, cele medievale. Fără îndoială că ele vor trebui să fie neapărat lichidate – și cu cît vor fi lichidate mai radical și mai repede, cu atît va fi mai bine – pentru ca, prin curățirea societății burgheze de lanțurile semifeudale moștenite de ea, să fie dezlegate miinile clasei muncitoare, să-i fie înlesnită lupta împotriva burgheziei.

Tocmai așa trebuie pusă chestiunea, spunînd lucrurilor pe nume : desființarea monopolurilor și a tuturor celorlalte îngrădiri medievale (al căror nume e în Rusia legiune) este absolut necesară clasei muncitoare pentru a-i înlesni lupta împotriva rînduielilor burgheze. Asta-i tot. Numai burghezii, invocînd solidaritatea de interese a întregului „popor“ împotriva instituțiilor medievale, feudale, pot să treacă cu vederea antagonismul profund și ireductibil care există între burghezie și proletariat în sînul acestui „popor“.

De altfel ar fi absurd să credem că, arătînd toate acestea, i-am putea face pe „prietanii poporului“ să se rușineze, din moment ce, vorbind de nevoile satului, ei pot să spună, de pildă, asemenea lucruri :

„Atunci cînd, cu cîțiva ani în urmă – istorisește d-l Krivenko –, mai multe ziare s-au ocupat de problema profesiunilor și intelectualilor necesari satului, ele au ajuns la o lungă și foarte variată enumerare, care îmbrățișa aproape întreaga viață ; după doctori și doctorițe urmau felcerii, după aceștia avocații, după avocați învățătorii, organizatorii de biblioteci și librării, agronomii, silvicultorii și, în general, persoane cu îndeletniciri agricole, tehnicieni de cele mai variate profesii (domeniu foarte vast și în care nu s-a făcut încă aproape nimic), organizatori și conducători de instituții de credit, de depozite de mărfuri etc.“.

Să ne oprim fie chiar numai la „intelectualii“ (??) a căror activitate e în directă legătură cu domeniul economic, la acești silvicultori, agronomi, tehnicieni etc. Cît de necesari sînt într-adevăr acești oameni satului ! C Ă R U I sat însă ? Bineînțeles, satului de proprietari de pămînt, satului de țărani înstăriți, care posedă „economii“ și sînt în stare să plătească serviciile acestor profesioniști, pe care d-l Krivenko a binevoit să-i ridice la rangul de „intelectuali“. Acest sat tinjește într-adevăr de multă vreme și după tehnicieni, și după credite, și după depozite de mărfuri ; o mărturie în acest sens ne oferă întreaga literatură economică. Există însă și un altfel de sat, pe care îl întîlnim mult mai des și de care n-ar strica să-și aducă mai des aminte „prietenii poporului“ : satul de țărani ruinați, ruși și goi, cărora li se ia și cenușa din vatră ; acești țărani nu numai că nu au „economii“ pentru a plăti munca „intelectualilor“, dar nu au nici măcar grîne în cantități suficiente ca să nu moară de foame. Și *acestui* sat vreți să-i veniți în ajutor prin crearea de *depozite de mărfuri* !! Ce să aducă la aceste depozite țărani noștri cu un cal sau fără nici un cal ? Propria lor îmbrăcăminte ? Ei au amanetat-o încă în 1891 chiaburilor de la sate și orașe, care, urmînd rețeta dv. umană și liberală, și-au creat atunci adevărate „depozite de mărfuri“ în casele, cîrciumile și prăvăliile lor. Nu mai rămîn decît „brațele“ de muncă. Pentru acest fel de marfă însă nici vajnicii noștri dregători n-au putut născoci încă „depozite de mărfuri“...

Cu greu ne-am putea închipui o dovadă mai concretă a extremei trivialități a acestor „democrați“ : ei se înduioșează în fața progreselor tehnice ale gospodăriilor „țăranimii“ și închid ochii în fața exproprierii în masă a aceleiași „țăranimi“. De pildă, în nr. 2 al revistei „Russkoe Bogatstvo“ („Studii“, § XII), d-l Karîșev relatează, cu o încîntare de creștin liberal, cazuri de „perfecționări și îmbunătățiri“ în gospodăria țărănească, „folosirea în gospodăriile țărănești a unor soiuri îmbunătățite de semințe“ : ovăz american, seară de Wasa, ovăz de Clydesdale etc. „În unele locuri țărani rezervă, pentru producerea de semințe, mici parcele, pe care, după o bună pregătire a solului, sînt însămînțate cu mîna boabele selecționate“. „Multe și foarte variate inovații“ se

observă „în domeniul îmbunătățirii uneltelor și mașinilor“ * : unelte de mușuroit, mici pluguri ușoare, treierători, vînturători și trioare. Se constată că „îngrășămintele devin tot mai variate“, se folosesc fosfați, oase măcinate, gunoi de păsări etc. „Corespondenții insistă asupra necesității de a se organiza la sate depozite locale, ale zemstvelor, pentru vînzarea fosfaților“ ; și d-l Karișev, citînd lucrarea d-lui V. V. : „Tendințe progresiste în gospodăria țărănească“ (la care se referă și d-l Krivenko), ajunge la accente patetice atunci cînd vorbește despre aceste emoționante progrese :

„Aceste știri, pe care nu le-am putut expune decît pe scurt, sînt reconfortante și totodată întristătoare... Sînt reconfortante deoarece ne arată că acești oameni – sărăciți, înglodăți în datorii și care, în bună parte, nu mai au cai – nu-și încrucișează brațele, nu se lasă cuprinși de desperare, nu-și schimbă îndeletnicirea, ci rămîn credincioși pămîntului, înțelegînd că pămîntul, buna lui cultivare, reprezintă viitorul lor, forța lor, avuția lor. (O, desigur ! E de la sine înțeles că tocmai acești țărani sărăciți, fără cai, sînt aceia care cum-pără fosfați, trioare, treierători, semințe de ovăz de Clydesdale ! O, sancta simplicitas ! ** Și nu o elevă de pension scrie aceste lucruri, ci un profesor, un doctor în științe economice !! Nu, orice ați spune, în acest caz nu poate fi vorba numai de sfîntă simplitate). Ei caută cu înfrigurare mijloacele necesare pentru această bună cultivare, caută cai noi, noi metode de cultivare a pămîntului, semințe, unelte, îngrășă-minte, tot ce-ar putea spori rodnicia pămîntului care-i hră-nește și care, mai curînd sau mai tîrziu, îi va răsplăti însutit *** ... Aceste știri sînt totodată și întristătoare, deoarece

* Amintesc cititorului repartizarea acestor unelte îmbunătățite în ju-dețul Novouzensk : 37% din țărani (cei săraci), respectiv 10.000 de gos-podării din 28.000, nu posedă decît 7 unelte din totalul de 5.724, adică $\frac{1}{800}$! $\frac{1}{5}$ din unelte sînt monopolizate de gospodăriile bogătanilor, care nu reprezintă decît $\frac{1}{4}$ din totalul gospodăriilor.

** — O, sîntîă simplicitate ! — *Nota trad.*

*** Aveți perfectă dreptate, onorabile domnule profesor, atunci cînd spuneți că gospodăria îmbunătățită va răsplăti *însutit* pe acești „oameni“ care nu „se lasă cuprinși de desperare“ și „rămîn credincioși pămîntului“. Dar n-ați observat, oare, o mare doctor în științe economice, că, pentru a putea dobîndi toți acești fosfați etc., acest „mujiic“ trebuie să se ridice din masa țărănilor săraci și infomețați, ceea ce presupune că el trebuie să dispună de bani, iar banii nu sînt decît un produs al muncii *sociale*, care revine unor persoane particulare ; că a-și însuși „răsplata“ pentru

ne arată că (vă închipuiți, poate, că acest „prieten al poporului” amintește măcar aici de exproprierea în masă a țărânimii, care însoțește și determină concentrarea pământului în mâinile țăranilor înstăriți și transformarea lui în *capital*, în temelia gospodăriei *îmbunătățite*, – expropriere care aruncă pe piață „brațe” „libere” și „ieftine” care asigură succesele „spiritului întreprinzător” autohton în legătură cu toate aceste treierători, trioare, vînturători? – Da de unde!), deoarece ne arată că... trebuie să ne trezim pe noi înșine. Cu ce ajutam noi pe mujic în năzuința sa de a-și îmbunătăți gospodăria? Noi avem la dispoziție cuceririle științei, literatura, muzee, depozite, birouri de comision. (Zău, domnilor, chiar așa sînt înșirate unele lingă altele: „cuceririle științei” și „birourile de comision”... „Prietenii poporului” trebuie studiați nu așa cum apar ei cînd luptă împotriva social-democraților, deoarece cu acest prilej ei se drapează într-o haină făcută din zdrențele „idealurilor părinților”, ci așa cum apar în hainele lor de toate zilele, cînd discută în amănunțime problemele vieții de fiecare zi. Atunci putem să-i vedem pe acești ideologi ai micii burghezii în toată splendoarea lor). Dispune oare de așa ceva și mujicul? El dispune, desigur, de unii germeni în această privință, care însă se dezvoltă cam greu. Mujicul vrea exemple, dar unde găsiți la noi terenuri experimentale, gospodării-model? Mujicul e dornic de slovă tipărită, dar unde găsiți la noi o literatură agronomică populară?... Mujicul jinduește după unelte, îngrășăminte, semințe, dar unde găsiți la noi depozite ale zemstvelor, aprovizionare cu ridicata, înlesniri pentru a putea cumpăra și a vinde?... Unde sînteți voi, militanți din zemstve și din afara zemstvelor? A sunat de mult ceasul, puneți-vă pe treabă, și

Recunoștință sinceră

Vă va păstra poporul rus!”

N. Karișev („Russkoe Bogatstvo”, nr. 2, pag. 19)

Iată-i deci pe acești prieteni ai micilor burghezi „populari” desfătîndu-se din plin cu progresele lor mic-burgheze!

această îmbunătățire a gospodăriei înseamnă a-și însuși munca *allora*; vă numai cei mai jalnici lingăi ai burgheziei pot vedea izvorul acestei răsplăți îmbelșugate în sîrguința personală a gospodarului care „nu-și încruciează brațele”, „ci sporește rodnicia pământului care-l hrănește”?

S-ar părea că, chiar dacă nu facem o analiză a economiei satului nostru, e suficient să observăm acest fapt din istoria noastră economică mai recentă, fapt care sare în ochi, și anume progresele înregistrate de gospodăriile țărănești, constatate de toată lumea, paralel cu exproprierea în masă a *țărănimii*, pentru a ne convinge cât de absurd este să vezi în *țărănime* un tot unitar și omogen, pentru a ne convinge de caracterul burghez al tuturor acestor progrese ! Dar „prieteni populului“ rămân surzi la toate acestea. Nemaipăstrînd nimic din laturile pozitive ale vechiului narodnicism social-revoluționar din Rusia, ei s-au agățat cu amîndouă miinile de unul dintre marile lui cusururi : neînțelegerea antagonismului de clasă existent în rîndurile țărănimii.

„Narodnicii din perioada 1870–1880 – remarcă foarte just Gurvici – nu aveau nici cea mai slabă idee despre antagonismul de clasă existent în rîndurile țărănimii însăși, limitînd acest antagonism exclusiv la relațiile dintre «exploatare» – chiabur sau lipitoare a satului – și victima lui, țărănul, pătruns de spiritul comunist *. Gleb Uspenski rămînea izolat cu scepticismul lui, răspunzînd printr-un zîmbet ironic la ceea ce era o iluzie împărtășită de toată lumea. Cu excelența sa cunoaștere a țărănimii și cu marele său talent artistic, care pătrundea pînă în miezul lucrurilor, el nu putea să nu vadă că individualismul devenise baza relațiilor economice nu numai dintre cămătar și datornic, dar și dintre țărani în general. Vezi articolul lui «Nivelarea generală»⁷², publicat în «Russkaia Misl», 1882, nr. 1“ (op. cit., pag. 106).

Dar dacă în deceniile al 7-lea și al 8-lea, cînd nu existau încă decît relativ foarte puține date exacte cu privire la structura economică a satului, cînd diferențierea satului nu era încă atît de manifestă, era permis și chiar firesc să împărtășești această iluzie, astăzi trebuie să închizi într-adîns ochii ca să nu vezi această diferențiere. E extrem de caracteristic faptul că tocmai în ultimul timp, cînd ruinarea țărănimii a ajuns – pe cît se pare – la apogeu, se vorbește pretutindeni despre tendințele progresiste ale gospodăriei țărănești. D-I V. V. (care de asemenea este, incontestabil, un „prieteni

* „În sinul obștii sătești au apărut clase sociale antagoniste“, spune Gurvici în alt loc (pag. 104). Îi citez pe Gurvici numai ca o completare la datele concrete indicate mai sus.

al poporului") a scris pe această temă o carte întreagă. Și nu i s-ar putea reproșa că nu prezintă exact faptele ca atare. Dimpotrivă, acest fapt – progresele tehnice și agricole ale gospodăriilor țărănești – nu poate fi pus la îndoială, dar tot atât de neîndoielnic e și faptul expropriării în masă a țărănimii. Și iată că „prietanii poporului” își concentrează toată atenția asupra faptului că „mujicul” caută cu înfrigurare noi metode de cultivare a pământului, care să-l ajute să sporească rodnicia pământului care-l hrănește, scăpînd din vedere reversul medaliei, înfrigurata separare a „mujicului” de pământul lui. Ei își ascund capul în nisip ca struțul pentru a nu privi în față realitatea, pentru a nu vedea că asistă tocmai la procesul transformării în capital a pământului de care țărănimea este despărțită, la procesul formării pieței interne *. Să încerce dumnealor să dezmință *existența* acestor două procese, diametral opuse, în obștea noastră țărănească, să încerce să le *explice* altfel decît prin caracterul burghez al societății noastre ! – Ți-ai găsit ! Să cînte aleluia și să debiteze torente de fraze generoase și umane – iată alfa și omega a întregii lor „științe”, a întregii lor „activități” politice.

Și din aceste timide cîrpeli liberale ale rînduieilor actuale ei fac o întreagă filozofie. „O activitate modestă, dar concretă – raționează cu un aer grav d-l Krivenko – cîntărește mult mai mult decît o mare inactivitate”. – Ceva și nou, și inteligent. Și apoi, continuă dumnealui, „o activitate modestă nu este de loc sinonimă cu un scop modest”. Ca exemplu de asemenea „lărgire a activității” în decursul căreia acțiunile modeste devin „utile și binevenite”, ei indică activitatea desfășurată de o doamnă pe tărîmul înființării de școli, apoi activitatea pe care avocații o desfășoară în rîndurile țărănimii și care elimină pe jelbari, intenția avocaților de a însoți tribunalele districtuale în deplasările lor prin județe pentru a apăra pe impricinați și, în sfîrșit, organizarea de depozite pentru meșteșugari, idee cu care am făcut deja cunoștință : lărgirea activității (pînă la proporțiile unui mare scop) tre-

* Căutarea „unor noi metode de cultivare a pământului” devine „înfrigurată” tocmai pentru că țăranul înstărit trebuie să posede o gospodărie mai mare, căreia nu-i poate face față cu vechile metode ; tocmai pentru că concurența îl silește să caute noi metode, dat fiind că agricultura capătă din ce în ce mai mult un caracter de producție de mărfuri, un caracter burghez.

buie să constea în acest caz în organizarea de depozite, „în punctele cu cel mai mare vad, cu ajutorul forțelor unite ale zemstvelor“.

Toate acestea sînt, desigur, acțiuni nobile, umane și liberale, „liberale“ pentru că ele vor curăța sistemul economic burghez de toate îngrădirile medievale, înlesnind astfel lupta muncitorului împotriva acestui sistem, sistem pe care, firește, asemenea măsuri nu numai că nu-l vor atinge, ci, dimpotrivă, îl vor întări ; despre toate aceste măsuri se vorbește de multă vreme în toate publicațiile liberale ruse. Nici n-ar merita să luăm atitudine împotriva acestor idei dacă nu ne-ar sili s-o facem domnii de la revista „Russkoe Bogatstvo“, care s-au apucat să preconizeze aceste „timide începuturi de liberalism“ **Î M P O T R I V A** social-democraților, dîndu-le acestora ca exemplu și aducîndu-le totodată reproșul de a fi renunțat la „idealurile părinților“. Și nu putem să nu remarcăm că e cel puțin amuzant faptul de a-i combate pe social-democrați preconizînd și indicînd o atît de moderată și circumspectă activitate *liberală* (citește : în slujba burgheziei). Iar în privința părinților și a idealurilor lor, trebuie să observăm că, oricît de greșite, oricît de utopice erau vechile teorii ale narodnicilor ruși, în orice caz însă ei au avut o atitudine **CATEGORIC** negativă față de asemenea „timide începuturi de liberalism“. Împrumut această expresie dintr-o recenzie a d-lui N. K. Mihailovski : „În legătură cu ediția rusă a cărții lui K. Marx“ („Otecestvennîie Zapiski“, 1872, nr. 4), recenzie scrisă cu multă vioiciune, sprinteneală și proștețime (în comparație cu scrierile lui de acum) și în care se protesta cu vehemență împotriva pretenției ca tinerii noștri liberali să nu fie ofensați.

Acest lucru s-a întîmplat însă de mult, atît de de mult încît „prieteniile poporului“ au reușit să uite cu desăvîrșire toate acestea, dovedind în mod concret prin tactica lor că, dacă instituțiile politice nu sînt supuse unei critici materialiste, dacă nu este înțeles caracterul de clasă al statului modern, de la radicalismul politic la oportunismul politic nu este decît un pas.

Iată cîteva mostre ale acestui oportunism :

„Transformarea ministerului domeniilor statului într-un minister al agriculturii – declară d-l Iujakov – ar putea avea

o profundă înrîurire asupra mersului dezvoltării noastre economice, dar s-ar putea și ca ea să se reducă la o simplă transferare a funcționarilor respectivi“ („Russkoe Bogatstvo“ nr. 10).

Prin urmare, totul depinde de următorul lucru : cine va fi „chemat“ la cîrmă : prietenii poporului, sau reprezentanții intereselor moșierilor și capitaliștilor ? Cît despre interesele înseși, s-ar putea ca ele să rămînă neatînse.

„Ocrotirea celor mai slabi economicește împotriva celor mai puternici economicește este sarcina firească și primordială a imixtiunii statului“, continuă tot acolo același domn Iujakov, iar autorul cronicii interne din nr. 2 al revistei „Russkoe Bogatstvo“ îi ține isonul, folosind aceleași expresii. Și, ca să nu rămînă nici o îndoială asupra faptului că înțelege această ineptie * filantropică la fel ca onorabilii lui tovarăși de idei, ideologii liberali și radicali ai micii burghezii din Occidentul Europei, el adaugă după cele citate mai sus :

„Legile agrare ale lui Gladstone ⁷³, asigurările sociale pentru muncitori instituite de Bismarck, sistemul inspectorilor de fabrică, ideea creării unei bănci țărănești proprii, organizarea strămutărilor, măsuri împotriva chiaburimii, toate acestea sînt încercări de aplicare a acestui principiu al imixtiunii statului în vederea apărării celor mai slabi economicește“.

Aceste rînduri au, cel puțin, meritul de a fi sincere. Autorul declară direct că dorește să se situeze pe terenul relațiilor sociale existente, la fel ca alde domnii Gladstone și Bismarck, că tot la fel dorește el să meremetisească și să cîrpească societatea modernă burgheză – lucru pe care el nu-l înțelege, după cum nu-l înțeleg nici adepții Gladstonilor și Bismarckilor din Europa occidentală), și nu să lupte împotriva ei. În deplină concordanță cu concepția lor teoretică fundamentală este și faptul că ei consideră drept instrument pentru înfăptuirea reformelor statul, adică un organ care s-a dezvoltat pe terenul acestei societăți moderne și care apără interesele claselor dominante în această societate. Ei îl consideră ca fiind atotputernic și situat deasupra tuturor cla-

* Ineptie, pentru că forța „celor mai puternici economicește“ constă, printre altele, tocmai în faptul că ei dețin puterea politică. Fără aceasta ei nu și-ar putea menține dominația economică.

selor, așteptînd din partea lui nu numai „sprijin“ pentru cei ce muncesc, dar și crearea unor rînduiri juste, normale (după cum am aflat de la d-l Krivenko). Firește că de la acești domni, acești ideologi tipici ai micii burghezii, nici nu ne puteam aștepta la altceva. Căci una dintre trăsăturile caracteristice esențiale ale micii burghezii – trăsătură care, între altele, o face să fie o clasă reacționară – este că micii producători, răzlețiți și izolați prin înseși condițiile de producție, legați de un anumit loc și de un anumit exploatator, nu sînt în stare să înțeleagă caracterul de clasă al exploatării și asupririi, de pe urma cărora suferă uneori în aceeași măsură ca și proletarii, nu sînt în stare să înțeleagă că în societatea burgheză statul nu poate fi decît un stat cu caracter de clasă*.

Cum se face însă, prea onorabili domni „prieteni ai poporului“, că pînă în ziua de azi – și îndeosebi după reforma de eliberare – cîrmuirea noastră „sprijină, ocrotește și creează“ numai burghezia și capitalismul? Cum se face că această activitate nu prea frumoasă a cîrmuirii absolutiste, care, după părerea dv., planează deasupra claselor, a coincis tocmai cu o perioadă istorică care în viața internă se caracterizează prin dezvoltarea economiei bazate pe producția de mărfuri, a comerțului și industriei? De ce considerați dv. că aceste ultime schimbări intervenite în viața internă sînt posteroare, iar politica cîrmuirii este anterioară, cu toate că primele schimbări au fost atît de profunde, încît nici n-au fost observate de cîrmuire, care pune nenumărate piedici în calea lor, cu toate că, în alte condiții ale vieții interne, aceeași cîrmuire „absolutistă“ „sprijinea“, „ocrotea“ și „crea“ o altă clasă?

O, „prieteni ai poporului“ nici nu-și pun vreodată asemenea întrebări! Toate acestea, vedeți dv., nu sînt decît materia-

* Tocmai de aceea sînt „prieteni ai poporului“ niște reacționari inveterați: ei susțin că statului îi revine sarcina firească de a ocroti pe cei slabi economicește (așa ar trebui să fie după morala lor băbească și vulgară); or, întreaga istorie a Rusiei și întreaga ei politică internă ne arată că sarcina statului nostru constă în a ocroti exclusiv pe moșierii lăbăgiști și marea burghezii și în a reprima în modul cel mai bestial orice încercare „a celor slabi economicește“ de a se apăra. Și aceasta este, desigur, sarcina lui firească, deoarece absolutismul și birocrăția sînt imbibate pînă în măduva oaselor de spiritul lăbăgist-burghez și deoarece în domeniul economic burghezia deține conducerea și dominația exclusivă, ținînd pe muncitor într-o stare de subordonare care poate fi caracterizată prin cuvintele: „să nu miști, să nu crîcnești“.

lism și dialectică, „hegelianism“, „misticism și metafizică“. Ei își închipuie pur și simplu că, dacă am ruga cîrmuirea cu frumosul, înduioșînd-o, ea ar putea aranja totul cu bine. Iar în ceea ce privește înduioșarea, să fim drepti cu „Russkoe Bogatstvo“ : chiar și printre publicațiile liberale din Rusia, ea se distinge prin incapacitatea sa de a avea o atitudine cît de cît independentă. Judecați și dv. :

„Desființarea impozitului pe sare, desființarea capitației și reducerea plăților de rîscumpărare“ sînt considerate de d-l Iujakov „o serioasă înlesnire pentru economia populară“. Mai e vorbă ? Dar desființarea impozitului pe sare n-a fost oare însoțită de instituirea a nenumărate noi impozite indirecte și de majorarea celor vechi ? Oare desființarea capitației n-a fost însoțită de majorarea dărilor plătite de țărani care au aparținut statului prin transformarea lor în plăți de rîscumpărare ? Nu se menține oare și acum, după faimoasa reducere a plăților de rîscumpărare (reducere prin care statul n-a restituit țăranilor nici măcar beneficiul pe care l-a realizat de pe urma operației de rîscumpărare), neconcordanța dintre aceste plăți și rentabilitatea pămîntului, neconcordanța care reprezintă pur și simplu o rămășiță a dijmei feudale ? – Nu face nimic ! Important este că s-a făcut „primul pas“, important este „principiul“, iar după aceea... după aceea vom mai putea ruga frumos !

Dar toate acestea nu sînt decît floare la ureche în comparație cu cele ce urmează :

„Deceniul al 9-lea a ușurat povara poporului (tocmai prin măsurile pomenite mai sus), salvîndu-l astfel de la o ruină totală“.

Și aceasta este o frază clasică prin nerușinarea și slugărnicia ei și care n-ar putea fi alăturată decît declarației d-lui Mihailovski, citată mai sus, care pretinde că abia trebuie să creăm un proletariat. În legătură cu aceasta nu putem să nu ne amintim de povestea evoluției liberalului rus, atît de magistral prezentată de Șcedrin. Acest liberal începe prin a cere stăpînirii reforme „în limita posibilităților“, continuă prin a cerși să se acorde „măcar ceva“ și sfîrșește prin a se situa pe eterna și imuabila poziție „care se adaptează la nîrșăvie“. Și cum să nu spui că „prieteniile poporului“ s-au situat pe această eternă și imuabilă poziție din moment ce ei, sub im-

presia încă proaspătă a foametei care a lovit milioane de oameni – împrejurare în care cîrmuirea la început a dat dovadă de o cărpănoșie de precupeț, iar după aceea de o lășitate tot de precupeț –, declară în presă că cîrmuirea a salvat poporul de la o ruină totală !! Vor mai trece cîțiva ani, va urma o și mai rapidă expropriere a țăranilor, cîrmuirea va adăuga la înființarea ministerului agriculturii desființarea a unuia sau a două impozite directe și instituirea cîtorva noi impozite indirecte, apoi foametea va cuprinde 40.000.000 de oameni, iar acești domni vor scrie tot așa : iată, flămînzesc 40.000.000 și nu 50.000.000 ; și asta pentru că cîrmuirea a ușurat povara poporului, a salvat poporul de la o ruină totală, pentru că a ascultat de „prieteni poporului“ și a înființat ministerul agriculturii !

Alt exemplu :

Declarînd în nr. 2 al revistei „Russkoe Bogatstvo“ că Rusia este, „din fericire“ (sic !), o țară înapoiată, „care își păstrează elementele necesare pentru întemeierea unei orînduirii economice proprii bazate pe principiul solidarității“ *, autorul cronicii interne afirmă că, datorită acestui fapt, ea este în măsură să apară „în relațiile internaționale ca un promotor al solidarității economice“ și că șansele ei în această direcție sînt sporite de incontestabila ei „forță politică“ !!

Așadar, acest jandarm al Europei, acest sprijin permanent și sigur al oricărei reacțiuni, care a acoperit de rușine poporul rus, folosindu-l pe el, care era oprimat la dînsul acasă, ca unealtă pentru oprimarea popoarelor din Occident, – acest jandarm este prezentat ca promotor al solidarității economice !

Asta întrece orice măsură ! Domnii „prieteni ai poporului“ îi bagă în buzunar pe toți liberalii. Ei nu se mulțumesc să roage cîrmuirea, s-o ridice în slăvi ; ei se închină în fața acesteia, bătînd mătănii pînă la pămînt, se închină cu atîta ardoare, încît te apucă groaza cînd auzi cum trosnesc, izbite de pămînt, frunțile lor de supuși devotați.

* Intre cine ? Intre moșier și țăran ? Intre țăranul înstărit și țăranul desculț ? Intre fabricant și muncitor ? Pentru a înțelege sensul acestui clasic „principiu al solidarității“, trebuie să ne amintim că solidaritatea dintre întreprinzător și muncitor se obține „prin reducerea salariului“.

Mai țineți minte definiția germană a filistinului ?

Was ist der Philister ?
Ein hohler Darm,
Voll Furcht und Hoffnung,
Dass Gott erbarm *

Această definiție nu se potrivește în totul condițiilor de la noi. Dumnezeu... la noi Dumnezeu e cu totul pe al doilea plan. În schimb, când este vorba de stăpînire, e cu totul altceva. Și dacă în această definiție vom pune, în locul cuvîntului „dumnezeu“, cuvîntul „stăpînirea“, vom obține imaginea cea mai exactă a bagajului de idei, a nivelului moral și a curajului civic al „prietenilor poporului“ liberali și umani din Rusia.

Acest absurd punct de vedere al „prietenilor poporului“ în ceea ce privește cîrmuirea este însoțit de o atitudine cores-punzătoare față de așa-zisa „intelectualitate“. Astfel, d-l Kri-venko scrie : „Literatura“... trebuie „să aprecieze fenomenele după sensul lor social și să încurajeze orice tendință serioasă spre mai bine. Ea insistă și continuă să insiste asupra faptu-lui că nu avem destui profesori, medici și tehnicieni, că poporul boală, sărăcește (nu avem destui tehnicieni !), că e neștiutor de carte etc. ; și atunci cînd se ivesc oameni cărora li s-a urît să tot stea la masă de joc, să participe la specta-cole de amatori, să consume plăcinte cu morun la mareașalii nobilimii și care, în ciuda numeroaselor obstacole, se pun pe treabă cu o rară abnegație (într-adevăr : ei au renunțat la mesele de joc, la spectacole și la plăcinte !), ea trebuie să salute apariția lor“.

Două pagini mai departe, el dojenește, cu seriozitatea gravă a unui funcționar trecut prin ciur și prin dîrmon, pe cei care, „după introducerea noii legi, șovăiau în fața întrebării : să devină sau să nu devină zemski nacealnici**“, primari, președinți și membri ai consiliilor zemstvelor ? Într-o societate pe deplin conștientă de cerințele și îndatoririle cetățenești (ascultați, domnilor : asta nu e cu nimic mai prejos de fra-

* — Ce este filistinul ? Un maț gol, plin de frică și de nădejdea că Dumnezeu se va îndura (Goethe). — *Nota trad.*

** *Zemski nacealnik* — funcție instituită în 1889 și care cuprindea atât puterea administrativă cît și pe cea judecătorească. — *Nota trad.*

zele debitate de faimoșii pompaduri ruși, de un Baranov sau Kosici l) nu ar fi de conceput nici asemenea șovăieli, nici o asemenea atitudine, deoarece o astfel de societate ar asimila în felul ei orice reformă care prezintă laturi viabile, adică ar folosi și ar dezvolta laturile ei utile, prefăcînd în literă moartă laturile netrebuincioase ; iar dacă reforma s-ar dovedi a nu fi de loc viabilă, ea ar rămîne pur și simplu un corp străin“.

Ce drăcie o mai fi și asta ? Un oportunism de două parale, și mai manifestă o asemenea încîntare de sine ! Sarcina literaturii e să culeagă bîrfelile de salon pe seama afurisiților de marxiști, să se închine în fața cîrmuirii care a salvat poporul de la o ruină totală, să salute apariția acelor oameni cărora li s-a urît cu masa de joc, să convingă „publicul“ să nu se dea în lături nici de la asemenea funcții ca cea de zemski nacealnik... Și unde citim toate acestea ? În „Nedelea“⁷⁴ sau în „Novoe Vremea“ ? – Nu, în „Russkoe Bogatstvo“, organul democraților înaintați din Rusia...

Și acești domni vorbesc de „idealurile părinților“, pretinzînd că dumnealor, și numai dumnealor, păstrează tradițiile vremurilor cînd Franța răsplinea în întreaga Europă ideile socialismului⁷⁵ și cînd însușirea acestor idei în Rusia dădea naștere teoriilor și doctrinelor lui Herțen și Cernișevski. Asta e curată neobrăzare și ne-am simți profund revoltați și ofensați de această insolență dacă „Russkoe Bogatstvo“ nu ar fi atît de ridicolă, dacă asemenea declarații publicate în paginile unei asemenea reviste nu ar face decît să stîrnească un rîs homeric. Da, voi pîngăriți aceste idealuri ! Într-adevăr, care erau idealurile primilor socialiști ruși, ale socialiștilor din epoca atît de plastic caracterizată de Kautsky prin cuvintele :

– „cînd fiecare socialist era poet și fiecare poet era socialist“.

– *Credința într-o orînduire specifică a vieții ruse, într-o orînduire bazată pe obște ; și de aici credința în posibilitatea unei revoluții socialiste țărănești* – iată ce-i însuflețea pe ei, iată ce ridica zeci și sute de oameni la o luptă eroică împotriva cîrmuirii. Și nu puteți imputa social-democraților că n-au știut să prețuiască imensul merit istoric al acestor luptători, cei mai buni oameni ai epocii lor, că n-au știut să cinstească, cu un profund sentiment de respect, memoria lor. Dar vă întreb : unde găsiți acum această credință ? Ea nu

există, ea este atit de inexistentă, încît, atunci cînd d-l V. V. a încercat, anul trecut, să susțină că obștea educă poporul în spiritul unei activități solidare, că ea constituie un focar de sentimente altruiste etc.⁷⁶, pînă și d-l Mihailovski s-a simțit rușinat și, pe un ton jenat, a început să explice d-lui V. V. că „nu există nici un *studiu* care să dovedească existența vreunei legături între obștea noastră și altruism“⁷⁷. Și, într-adevăr, un asemenea studiu nu există. Dar să vedeți : a fost o vreme cînd fără nici un fel de studiu oamenii credeau, și încă fără rezerve.

Cum asta ? de ce ? pe ce teme ?...

– „fiecare socialist era poet și fiecare poet era socialist“.

Și apoi, adaugă același domn Mihailovski, toți cercetătorii conștiințioși recunosc că satul se scindează, generînd, pe de o parte, masa proletariatului și, pe de altă parte, un mănunchi de „chiaburi“, care țin sub călcîiul lor restul populației. Și el are și de astă dată dreptate : într-adevăr, satul se scindează. Mai mult, satul s-a scindat de mult, s-a scindat cu totul. Și o dată cu el s-a scindat și vechiul socialism țărănesc rus, pe de o parte cedînd locul socialismului muncitoresc, iar pe de altă parte degenerînd într-un vulgar radicalism mic-burghez. Altfel decît degenerare n-ar putea fi numită această transformare. Dintr-o doctrină care vorbea de o orînduire specifică a vieții țărănești, de existența unor căi de dezvoltare cu totul specifice în țara noastră, a răsărit un fel de eclecticism diluat, care nu mai poate nega faptul că economia bazată pe producția de mărfuri a devenit temelia dezvoltării noastre economice, că ea s-a transformat în capitalism, și care totuși nu vrea să vadă că toate relațiile de producție au un caracter burghez, nu vrea să vadă necesitatea luptei de clasă în cadrul acestei orînduiri. Dintr-un program politic care urmărea să ridice țărănimea la o revoluție socialistă *împotriva temeliilor societății existente* *, a răsărit un program care urmărește să cîrpească, „să îmbunătățească“ situația țărănimii *în condițiile menținerii temeliilor societății existente*.

* La aceasta se reduceau de fapt toate vechile noastre programe revoluționare, începînd fie și cu bakuniștii și răzvrătiții⁷⁸, continuînd cu narodnicii și terminînd cu narodovoltii⁷⁹, la care de asemenea credința că țărănimea va trimite o covîrșitoare majoritate socialistă în viitorul Zemski sobor⁸⁰ nu era de loc pe ultimul plan.

La drept vorbind, cele spuse pînă aici ne pot da o idee despre „critica“ la care ne putem aștepta din partea acestor domni de la „Russkoe Bogatstvo“ atunci cînd ei se apucă „să-i distrugă“ pe social-democrați. Nu veți găsi la acești domni nici cea mai mică încercare de a expune în chip direct și conștiincios concepția social-democraților asupra realității ruse (acest lucru ar fi fost pe deplin posibil, chiar dacă ținem seama de opreliștile cenzurii ; ca să le ocolească, ar fi fost de ajuns să insiste mai ales asupra laturii economice, folosind aceleași expresii generale, uneori chiar esopice, de care s-au servit în întreaga lor „polemică“) și de a contesta prin obiecții de fond valabilitatea acestei concepții, valabilitatea concluziilor practice care decurg din ea. În loc să facă aceasta, ei preferă să se eschiveze prin fraze lipsite de orice conținut pe tema unor scheme abstracte și a credinței în aceste scheme, pe tema convingerii că fiecare țară trebuie să treacă prin faza... și a altor asemenea ineptii, pe care le cunoaștem îndeajuns din scrierile d-lui Mihailovski. Uneori găsim la ei și directe denaturări. D-l Krivenko, de pildă, declară că Marx „a considerat că țara noastră, dacă am dori (? !! Așadar, *după Marx*, evoluția relațiilor economice și sociale depinde de voința și conștiința oamenilor ?? Ce-i asta : nețăr-murită ignoranță sau insolență fără seamăn ? !) și am acționa în mod corespunzător, ar putea să evite peripețiile capitaliste și să pășească pe o altă cale, mai rațională (sic !!!)“.

Ca să poată spune o asemenea absurditate, cavalerul nostru a trebuit să recurgă la o directă denaturare. Citînd vestita „Scrisoare a lui K. Marx“ („Juridiceskii Vestnik“, 1888, nr. 10), și anume pasajul în care Marx vorbește de profunda stimă pe care o are pentru Cernișevski, care considera că este posibil ca Rusia „să nu treacă prin chinurile orînduirii capitaliste“, d-l Krivenko, nemaicitînd între ghilimele, adică încetînd să redea exact spusele lui Marx (care se termină cu cuvintele : „el (Cernișevski) se pronunță în sensul ultimei soluții“), adaugă : „Și eu – declară Marx – *împărtășesc* (sublinierea aparține d-lui Krivenko) acest punct de vedere“ (pag. 186, nr. 12).

În realitate însă Marx spune următoarele : „Și onorabilul meu critic era cel puțin tot atît de îndreptățit să deducă din

stima pe care i-o port acestui «mare învățat și critic rus» că împărtășesc punctul lui de vedere în această chestiune, pe cît era de îndreptățit să deducă din polemica mea împotriva «beletristului» și panslavistului rus că resping acest punct de vedere”⁸¹ („Juridiceskii Vestnik“, 1888, nr. 10, pag. 271).

Prin urmare, Marx afirmă că d-l Mihailovski nu era îndreptățit să vadă în el un adversar al ideii unei dezvoltări specifice a Rusiei, deoarece el are stimă și pentru cei care împărtășesc această idee, iar d-l Krivenko răstălmăcește această afirmație, interpretînd-o în sensul că Marx „admite” posibilitatea unei asemenea dezvoltări specifice. E o directă denaturare. Din declarația lui Marx citată mai sus se vede cum nu se poate mai clar că el evită să dea un răspuns în fond : „D-l Mihailovski putea să ia de bună oricare dintre aceste două observații contradictorii, adică nu era îndreptățit să-și întemeieze pe nici una dintre ele vreo concluzie asupra punctului meu de vedere în problemele ruse în general”. Și pentru ca aceste observații să nu dea loc la interpretări greșite, Marx, în aceeași „scrisoare”, dă un răspuns direct la întrebarea cum ar putea fi aplicată teoria lui în condițiile din Rusia. Acest răspuns arată foarte clar că Marx evită să dea un răspuns în fond, să analizeze condițiile existente în Rusia, singurele care pot să dea soluția problemei : „Dacă Rusia – spune el – tinde să devină o națiune capitalistă după modelul națiunilor din Europa occidentală – și în decursul ultimilor ani ea și-a dat multă osteneală în această privință –, ea nu va putea realiza acest lucru dacă în prealabil nu va transforma o mare parte din țărani ei în proletari”⁸².

Cred că e cît se poate de clar ; problema era tocmai aceasta : tinde sau nu Rusia să devină o națiune capitalistă, are loc sau nu un proces de ruinare a țărănimii ei, un proces de creare a rînduieiilor capitaliste, a unui proletariat al societății capitaliste ? Și Marx răspunde că, „dacă” ea tinde să devină o națiune capitalistă, pentru a realiza acest lucru este necesar ca o mare parte din țărani să fie transformați în proletari. Cu alte cuvinte, teoria lui Marx constă în studierea și explicarea evoluției rînduieiilor economice din diferite țări, iar „aplicarea” ei în condițiile din Rusia nu poate consta decît în A STUDIA, CU AJUTORUL procedeelelor elaborate ale

metodei MATERIALISTE și ale economiei politice TEORETICE, relațiile de producție din Rusia și evoluția lor. *

Elaborarea unei noi teorii metodologice și economice a însemnat un atît de gigantic progres al științei sociale, un atît de colosal pas înainte al socialismului, încît aproape imediat după apariția „Capitalului“ problema „destinelor capitalismului în Rusia“ a devenit pentru socialiștii ruși principala problemă teoretică ; în jurul acestei probleme s-au încins discuții foarte aprinse, în funcție de această problemă erau stabilite cele mai importante teze programatice. Și e semnificativ faptul că, atunci cînd (acum vreo zece ani) a apărut un grup de socialiști cu o poziție proprie, care a rezolvat problema evoluției capitaliste a Rusiei în sens pozitiv, întemeindu-și această rezolvare pe datele realității economice ruse, el n-a întîmpinat o critică de fond, fățișă și precisă, care, adoptînd aceleași teze fundamentale generale – metodologice și teoretice –, să fi explicat altfel datele acestei realități.

„Prietenii poporului“, care au pornit o adevărată cruciadă împotriva marxiștilor, nu-și bazează nici ei argumentarea pe o analiză a datelor concrete. După cum am văzut în primul articol, ei nu fac decît să se eschiveze prin fraze goale. Și, în plus, d-l Mihailovski nu scapă prilejul de a face spirite pe tema că nu există unitate de vederi în rîndurile marxiștilor, că ei nu s-au pus de acord. Și „vestitul nostru“ N. K. Mihailovski face mare haz vorbind de marxiștii „veritabili“ și „neveritabili“. Că în rîndurile marxiștilor nu există o deplină unitate de vederi este adevărat. Dar, în primul rînd, acest fapt este prezentat greșit de d-l Mihailovski și, în al doilea rînd, el nu este o dovadă de slăbiciune a social-democrației din Rusia, ci, dimpotrivă, o dovadă a forței și viabilității ei. În ultimul timp este caracteristic mai ales faptul că socialiștii ajung la concepțiile social-democrate pe căi diferite, astfel că, fiind în totul de acord în ceea ce privește teza fundamentală și principală, și anume că Rusia reprezintă o societate burgheză, care a luat naștere din orînduirea iobăgistă, că forma ei politică este statul cu caracter de clasă și că singura cale de a pune capăt exploatării celor ce muncesc este lupta de clasă a proletariatului, – în multe probleme speciale există

* Această concluzie, repet, era, desigur, evidentă pentru oricine a citit „Manifestul Comunist“, „Mizeria filozofiei“ și „Capitalul“; numai pentru d-l Mihailovski a fost nevoie de explicații speciale.

între ei deosebiri atît în ceea ce privește metodele de argumentare cît și în ceea ce privește detaliile explicării cutărilor sau cutărilor fenomene ale vieții ruse. Așa că putem să facem d-lui Mihailovski o surpriză plăcută anunțîndu-l că și în ceea ce privește, de pildă, problemele tratate în aceste însemnări fugitive – problemele referitoare la reforma agrară, la structura economică a agriculturii țărănești și a industriei meșteșugărești, la arendă etc. – există, în limitele tezei fundamentale menționate mai sus, admisă de toți social-democrații, păreri diferite în rîndurile lor. Unitatea de păreri a unor oameni care se mulțumesc să recunoască în unanimitate „adevăruri înalte” în genul aceluia că reforma agrară *ar putea* să deschidă Rusiei căi line de dezvoltare normală, că statul *ar putea* să-i cheme la cîrmă pe „prieteniile poporului” și nu pe reprezentanții intereselor capitalismului, că obștea *ar putea* să socializeze agricultura o dată cu industria prelucrătoare, pe care meșteșugarul *ar putea* s-o transforme în mare producție, că arenda *populară* ar sprijini economia *populară*, această înduioșătoare și emoționantă unitate de păreri a fost înlocuită prin divergența de păreri a unor oameni care caută explicarea structurii economice *reale, actuale* a Rusiei, privită ca un sistem de anumite relații de producție, explicarea *adevărutei* ei evoluții economice, a suprastructurilor ei politice și de orice altă natură.

Și dacă această muncă – care, pornind de la diferite puncte de vedere, duce la admiterea aceleiași teze generale care determină, incontestabil, și o activitate politică solidară și, în consecință, îndreptățește și obligă pe toți cei ce o admit să se considere și să se numească „SOCIAL-DEMOCRAȚI” — mai lasă un cîmp vast pentru divergențe de păreri în o mulțime de probleme speciale, rezolvate în chip diferit, aceasta, desigur, nu face decît să dovedească forța și viabilitatea social-democrației ruse*.

* Pentru simplul motiv că aceste probleme *n-au fost de loc rezolvate pînă acum*. Într-adevăr, nu poate fi considerată ca o rezolvare a problemelor arenzii afirmația că „arendă populară sprijină economia populară” sau următoarea prezentare a sistemului de cultivare a pămînturilor moșierești cu ajutorul inventarului țăranului: „țăranul s-a dovedit a fi mai puternic decît moșierul”, care „și-a jertfit independența în favoarea țăranului de sine stătător”; „țăranul a smuls din mîinile moșierului marea producție”; „poporul rămîne învingător în lupta lui pentru o anumită formă de cultivare a pămîntului”. Această palavrageală liberală se găsește în lucrarea „Destinele capitalismului” a „vestitului nostru” domn V. V.

Totodată, condițiile în care se desfășoară această muncă sînt neînchipuit de proaste : nu există și nu poate exista un organ care să coordoneze diferitele activități ; în condițiile noastre polițienești, contactele personale sînt extrem de anevoioase. Se înțelege deci că social-democrații, neavînd posibilitatea să se înțeleagă cum trebuie și să se pună de acord asupra detaliilor, se contrazic între ei...

Nu-i așa că e caraghios ?

În „polemica“ d-lui Krivenko împotriva social-democraților poate să trezească nedumerire faptul că el vorbește de nu știu ce „neomarxiști“. Unii cititori își vor închipui că în rîndurile social-democraților s-a produs un fel de sciziune, că s-au ivit niște „neomarxiști“ care s-au despărțit de vechii social-democrați. — Nici pomeneală de așa ceva. Nimeni, nicăieri și niciodată n-a criticat în public, în numele marxismului, teoria și programul social-democraților ruși și n-a susținut vreun altfel de marxism. Adevărul este că d-nii Krivenko și Mihailovski au auzit diferite birfeli de salon pe seama marxiștilor, au cunoscut diverși liberali care-și maschează sub denumirea de marxism găunoșia liberală și, cu un asemenea bagaj, cu istețimea și tactul care-i caracterizează, s-au apucat „să critice“ pe marxiști. Nu-i de mirare că această „critică“ nu reprezintă decît un neîntrerupt lanț de caraghioslîcuri și ieșiri mîrșave.

„Ca să fim consecvenți — raționează d-l Krivenko —, trebuie să dăm un răspuns afirmativ“ (la întrebarea : „nu trebuie oare să ne străduim să dezvoltăm industria capitalistă ?“) și „să nu ne jeneză nici acapararea pămîntului țărănesc, nici faptul că se deschid prăvălii și cîrciumi“, trebuie „să ne bucure succesul pe care-l au numeroșii cîrciumari în dumă, să dăm ajutor și mai numeroșilor scușcici de grîne ale țăranilor“.

Nu-i așa că e amuzant ? Încercați să-i spuneți acestui „prietin al poporului“ că pretutindeni în Rusia exploatarea celor ce muncesc este, prin esența ei, o exploatare capitalistă, că țăraniii înstăriți și scușcicii de la sate trebuie trecuți printre reprezentanții capitalismului în virtutea cutăror și cutăror indicii economice și politice care dovedesc caracterul burghez al diferențierii țărănimii, și el va începe să urle, declarînd că asta este o erezie fără seamăn, va începe să țipe că se împrumută orbește formule și scheme abstracte din Apusul Europei

(ocolind însă cu cea mai mare grijă conținutul real al acestei argumentări „eretice“). Iar atunci cînd trebuie să fie zgrăvite „grozăviile“ pe care le aduc cu sine afurisiții de marxiști, atunci pot fi lăsate la o parte știința înaltă și idealurile pure, atunci se poate recunoaște că scupșcii de grîne și de pămînturi ale țăranilor sînt într-adevăr reprezentanți ai capitalismului, și nu numai „amatori“ să pună mîna pe bunurile altora.

Încercați să dovediți acestui „prieten al poporului“ că burghezia rusă nu numai că este deja pretutindeni stăpînă pe munca poporului, ca urmare a concentrării mijloacelor de producție exclusiv în mîinile ei, ci totodată exercită o presiune asupra cîrmuirii, generînd, impunînd și determinînd caracterul burghez al politicii acestei cîrmuiri, — și el va începe să-și iasă din fire, va începe să țipe că cîrmuirea noastră este atotputernică, că numai dintr-o fatală neînțelegere și nenorocită întîmplare sînt mereu „chemați“ la putere reprezentanții intereselor capitalismului și nu „prieteni poporului“, că această cîrmuire sădește în mod artificial capitalismul... Iar pe furiș ei înșiși trebuie să recunoască drept reprezentanți ai capitalismului pe cîrciumarii din dumă, adică unul dintre elementele acestei cîrmuiri care planează, chipurile, deasupra claselor. Și oare, domnilor, interesele capitalismului sînt reprezentate la noi în Rusia numai în „dumă“ și numai de „cîrciumari“ ?...

Cît despre ieșirile mîrșave, le-am văzut îndeajuns și prea îndeajuns la d-l Mihailovski și le întîlnim din nou la d-l Krivenko, care, dorind, de pildă, să distrugă odiosul social-democratism, ne povestește că „unii se angajează la fabrici (atunci cînd, în treacăt fie zis, li se oferă posturi bune de tehnicieni și de funcționari de birou), motivînd acest lucru exclusiv prin ideea accelerării procesului capitalist“. Nici nu face, desigur, să răspundem la asemenea afirmații, care depășesc cu totul limitele bunei-cuviințe. Punem punct și atîta tot.

Continuați, domnilor, pe aceeași strună, continuați fără grijă l Guvernul imperial, același guvern care, după cum am auzit-o acum de la dv., a și luat măsuri (deși nu lipsite de defecte) pentru salvarea poporului de la o ruină totală, va lua și măsuri pentru a vă salva de dezvoltarea trivialității și ignoranței dv., măsuri care de astă dată nu vor mai prezenta nici un fel de defecte. „Societatea cultă“ va continua să discute cu plăcere, în intervalul dintre plăcinta cu morun și masa de

joc, despre fratele mai mic și să ticluiască proiecte foarte umane de „îmbunătățire“ a situației acestuia ; reprezentanții ei vor afla cu plăcere de la dv. că, ocupînd posturi de zemski nacealnici sau de supraveghetori ai buzunarului țaranului, ei dau dovadă de o înaltă conștiință a cerințelor și îndatoririlor cetățenești. Continuați ! Vă va fi asigurată nu numai liniștea sufletească, ci și aprobarea și laudele... domnilor Burenini.

În încheiere, nu va fi de prisos, cred, să răspund la o întrebare care va fi încolțit, probabil, în mintea multor cititori. Merita oare să ne angajăm într-o dispută atît de lungă cu acești domni ? Merita oare să răspundem în fond la această avalanșă de mîrșăvii liberale, ocrotite de cenzură, pe care ei și-au permis s-o numească polemică ?

Cred că merita, nu pentru ei, desigur, și nici pentru publicul „cult“, ci pentru învățămintele folositoare pe care socialiștii ruși pot și trebuie să le tragă din această campanie. Această campanie ne oferă cea mai palpabilă, cea mai convingătoare dovadă a faptului că a dispărut pentru totdeauna acea perioadă de dezvoltare socială a Rusiei în care democratismul și socialismul formau un tot unic, indisolubil (cum a fost, de pildă, pe vremea lui Cernișevski). Păreră că în Rusia nu ar exista o deosebire profundă, calitativă între concepțiile democrațiilor și cele ale socialiștilor – păreră care și astăzi continuă să persiste pe alocuri în rîndurile socialiștilor ruși, avînd repercusiuni extrem de dăunătoare atît asupra teoriilor lor cît și asupra activității lor practice – este acum cu desăvîrșire lipsită de orice temeii.

Tocmai dimpotrivă : între aceste concepții există o adevărată prăpastie, și de mult ar fi timpul ca socialiștii să înțeleagă acest lucru, să înțeleagă **CARACTERUL INEVITABIL ȘI NECESITATEA IMPERIOASĂ A UNEI RUPTURI DEPLINE ȘI DEFINITIVE** cu ideile democrațiilor.

Să vedem, într-adevăr, ce reprezenta acest democrat rus în perioada care a dat naștere ideii arătate și ce a devenit el între timp. „Prietenii poporului“ ne oferă destul material în vederea unei asemenea paralele.

Extrem de interesantă este în această privință ieșirea pe care a avut-o d-l Krivenko împotriva d-lui Struve, care combătuse într-o publicație germană utopismul d-lui Nik-on (articolul său „In legătură cu problema dezvoltării capitaliste a Rusiei“, *Zur Beurtheilung der kapitalistischen Entwicklung Russlands*, a apărut în „Sozialpolitisches Centralblatt“⁸³ III, nr. 1 din 2 octombrie 1893). D-l Krivenko îl atacă pe d-l Struve pentru faptul că acesta ar fi caracterizat drept „socialism național“ (care, după cum afirmă dînsul, este „de natură pur utopică“) ideile aceluia care „se pronunță pentru obștea țărănească și pentru lotul de pămînt“. Această teribilă învinuire, chipurile, de socialism are darul să-l înfurie de-a binelea pe stimabilul nostru autor :

„Oare nimeni altul (în afară de Hertzen, de Cernîșevski și de narodnici) – exclamă el – nu s-a mai pronunțat pentru obște și pentru lotul de pămînt ? Dar aceia care au întocmit regulamentul referitor la țărani și care au pus la baza reformei obștea țărănească și independența economică a țăranilor ? Dar cercetătorii istoriei noastre și ai vieții noastre contemporane care în lucrările lor pledează în favoarea acestor principii ? Dar aproape întreaga noastră presă serioasă și onorabilă, care se pronunță de asemenea pentru aceste principii ? Oare toți aceștia sînt și ei victime ale rătăcirii care poartă denumirea de «socialism național» ?“

Liniștește-te, prea stimate domnule „prieten al poporului“ ! Această teribilă învinuire de socialism te-a speriat în asemenea hal, încît nici nu ți-ai dat măcar osteneala să citești cu atenție „micul articolaș“ al d-lui Struve. Într-adevăr, ce nedreptate strigătoare la cer ar fi să-i acuze cineva de socialism pe cei care se pronunță „pentru obște și pentru lotul de pămînt“ ! Unde, rogu-vă, vedeți aici ceva care să semene a socialism ? Se știe doar că prin socialism se înțelege protestul și lupta împotriva exploatării oamenilor muncii, luptă care are drept obiectiv desființarea totală a acestei exploatări, pe cînd „a te pronunța pentru lotul de pămînt“ înseamnă să preconizezi răscumpărarea de către țărani a întregului pămînt care fusese odinioară în posesiunea lor. Chiar dacă cineva s-ar pronunța nu pentru răscumpărare, ci pentru împroprietărirea gratuită a țăranilor pe întregul pămînt care a fost în posesiunea lor înainte de reformă, chiar și în acest caz nu este aici

absolut nimic care să semene a socialism, pentru că tocmai această proprietate țărănească asupra pămîntului (formată în cursul perioadei feudale) este aceea care a devenit pretutindeni, în Occident ca și la noi în Rusia *, temelia societății burgheze. „A te pronunța pentru obștea țărănească“, adică a protesta împotriva amestecului polițienesc în procedeele tradiționale ale repartizării pămîntului, unde vedeți aici ceva care să semene a socialism, cînd oricine știe că exploatarea oamenilor muncii se împacă foarte bine cu această obște și ia naștere în cadrul ei? Ar însemna într-adevăr să extinzi pînă la imposibil noțiunea de „socialism“ : în acest caz va trebui, poate, ca și d-l Pobedonostev să fie socotit printre socialiști !

D-l Struve este însă foarte departe de a săvîrși o asemenea nedreptate îngrozitoare. El vorbește de „caracterul utopic al socialismului național“ al *narodnicilor*, iar faptul că califică drept polemică cu narodnicii scrierea lui Plehanov „Divergențele noastre“ arată limpede pe cine numește el narodnici. Plehanov a polemizat, fără îndoială, cu socialiști, cu oameni care nu au nimic comun cu presa rusă „serioasă și onorabilă“. De aceea d-l Krivenko n-a avut nici un drept să se considere vizat prin aprecieri care au fost făcute la adresa narodnicilor. Iar dacă ținea neapărat să cunoască părerea d-lui Struve asupra curentului din care face parte d-sa, este de mirat că n-a observat și n-a tradus pentru „*Russkoe Bogatstvo*“ următorul pasaj din articolul d-lui Struve :

„Pe măsura înaintării dezvoltării capitaliste – scrie autorul –, concepția expusă mai sus (concepția narodnică) trebuie să piardă teren. Ea ori va degenera (wird herabsinken), transformîndu-se într-un destul de anemic curent pentru reforme, capabil de compromisuri și căutător de compromisuri ** – în această privință există de mult începuturi foarte promițătoare –, ori va recunoaște caracterul inevitabil al dezvoltării reale, trăgînd concluziile teoretice și practice care rezultă în mod necesar din acest fapt, adică, cu alte cuvinte, va înceta să fie utopică“.

Dacă d-l Krivenko nu ghicește unde există la noi începuturile unui asemenea curent, capabil doar de compromisuri, l-aș

* Dovadă : diferențierea țărănimii.

** Ziemlich blasse kompromissfähige und kompromissüchtige Reformrichtung, ceea ce cred că s-ar putea traduce în rusește și prin oportunism cultural.

sfătui să răsfoiască „Russkoe Bogatstvo“, să examineze vederile teoretice ale acestei reviste, vederi care reprezintă o jalnică tentativă de a lipi frînturi de doctrină narodnică cu recunoașterea dezvoltării capitaliste a Rusiei, să citească programul ei politic, care preconizează ridicarea și refacerea gospodăriei micilor producători în cadrul rînduieiilor capitaliste existente*.

Degenerarea narodnicismului în oportunism mic-burghez constituie, în genere, unul dintre cele mai caracteristice și mai semnificative fenomene ale vieții noastre sociale din ultimul timp.

Într-adevăr, dacă privim conținutul programului pentru care militează „Russkoe Bogatstvo“, toate aceste reglementări ale colonizărilor și arendărilor, toate aceste credite ieftine, muzee, depozite, perfecționări ale tehnicii, arteluri și arături obștești, vedem că acest program se bucură într-adevăr de o foarte largă răspîndire în întreaga „presă serioasă și onorabilă“, adică în toate publicațiile liberale care nu fac parte din categoria organelor iobăgiste sau reptile⁸⁴. Ideea necesității și utilității tuturor acestor măsuri, ideea că sînt imperios cerute de viață și că sînt „nedăunătoare“, a prins rădăcini adînci în întreaga intelectualitate și a căpătat o răspîndire neobișnuit de largă : o veți întîlni și în foile și ziarele provinciale, și în toate studiile, culegerile, descrierile etc. etc. publi-

* Tentativa d-lui Krivenko de a se război cu d-l Struve produce în general o impresie penibilă. „Este o adevărată neputință puerilă de a obiecta ceva în fond, însoțită de o iritare la fel de puerilă. D-l Struve spune, de pildă, că d-l Nik. — on e un „utopist“, arătînd totodată cît se poate de limpede că-l numește astfel : 1) pentru că ignorează „dezvoltarea reală a Rusiei“ ; 2) pentru că se adresează „societății“ și „statului“, neînțelegînd caracterul de clasă al statului nostru. Ce poate obiecta la aceasta d-l Krivenko ? Contestă el oare că dezvoltarea noastră are într-adevăr un caracter capitalist ? Afirmă el oare că ea ar avea alt caracter ? Că statul nostru n-are caracter de clasă ? Nu, d-sa preferă să ocolească cu desăvîrșire aceste chestiuni, pentru a se război, plin de ridicolă indignare, împotriva unor „șabloane“ pe care chiar el le-a născocit. Alt exemplu. D-l Struve îi reproșează d-lui Nik.—on nu numai că acesta din urmă nu înțelege lupta de clasă, ci și faptul că teoria sa cuprinde grave erori în domeniul „faptelor pur economice“. El arată printre altele că, vorbind despre procentul neînsemnat al populației noastre neagricole, d-l Nik.—on „nu observă că dezvoltarea capitalistă a Rusiei va netezi această deosebire dintre 80 % (populația rurală din Rusia) și 44% (populația rurală din America) : aceasta constituie, putem spune, misiunea ei istorică“. D-l Krivenko denaturează, în primul rînd, acest pasaj, vorbind de misiunea „noastră“ (?) de a deposeda de pămînt țărănimea, pe cînd în realitate este vorba pur și simplu de tendința capitalismului de a micșora populația rurală, iar în al doilea rînd, fără să spună ceva în fond (dacă este sau nu posibil un capitalism care să nu ducă la micșorarea populației rurale), d-sa se apucă să îndruge verzi și uscate despre „bucheri“ etc. Vezi Anexa II. (Volumul de față, pag. 310. — Nota red.).

cate de zemstve. Este neîndoielnic că, dacă ar fi să se considere că *aceasta* înseamnă narodnicism, succesul ar fi enorm și incontestabil.

În realitate însă, aceasta nu este nicidecum narodnicism (în înțelesul vechi, obișnuit al cuvîntului), și acest succes, această uriașă răspîndire în lărgime au fost obținute cu prețul golirii narodnicismului de adevăratul său conținut, cu prețul transformării narodnicismului social-revoluționar, diametral opus liberalismului nostru, într-un oportunism cultural care se contopește cu acest liberalism și care exprimă doar interesele micii burghezii.

Pentru a ne convinge de acest lucru e de ajuns să examinăm sus-menționatele tablouri în care este înfățișată diferențierea țărănimii și a meșteșugărimii ; aceste tablouri nu zugrăvesc nicidecum fapte izolate sau noi, ci reprezintă pur și simplu o încercare de a exprima în limbajul economiei politice acea „școală“ a „lipitorilor satului“ și „argaților“ a cărei existență în satul nostru nu este contestată nici chiar de adversari. Se înțelege că măsurile „narodnice“ nu pot decît să întărească mica burghezie, sau (artelurile și arăturile obștești) să rămînă simple paliative, jalnice experimente de felul celor pe care burghezia liberală le cultivă cu atîta duiosie pretutindeni în Europa, și aceasta pentru bunul motiv că ele nu ating cîtuși de puțin „școala“ propriu-zisă. Din același motiv, nici chiar d-nii Ermolov și Witte nu pot avea nimic împotriva unor asemenea progrese. Ba chiar dimpotrivă. Pofțiți, domnilor ! Ei vă vor da și bani „pentru experimente“, numai să abateți „intelectualitatea“ de pe calea activității revoluționare (dezvăluirea antagonismului, lămurirea lui în conștiința proletariatului, încercarea de a transpune acest antagonism în domeniul luptei politice directe) și s-o îndrumați pe calea unei asemenea cîrpiri a antagonismului, pe calea concilierii și a unirii. Pofțiți !

Să ne oprim puțin asupra procesului care a dus la această degenerare a narodnicismului. La apariția ei, în forma ei inițială, această teorie se prezenta destul de încheată – pornind de la ideea unei orînduiri specifice a vieții poporului, ea credea în instinctele comuniste ale țăranilor care posedă pămînt în „obște“ și de aceea vedea în țăranime un luptător direct pentru cauza socialismului –, dar pe de o parte îi lipsea o fundamentare teoretică, o confirmare bazată pe realitățile

vieții rusești, iar pe de alta nu avea nici o experiență în domeniul aplicării unui program politic bazat pe aceste presupuse calități ale țaranului.

De aceea dezvoltarea teoriei s-a desfășurat în aceste două direcții : în direcția teoretică și în cea practică. Munca teoretică a avut drept țintă mai ales studierea acelei forme de *posesiune* funciară în care narodnicii voiau să vadă germeii comunismului ; și această muncă a furnizat un material factic foarte bogat și extrem de variat. Dar acest material, care se referă în special la forma *posesiunii* funciare, a ascuns cu desăvîrșire de ochii cercetătorilor structura *economică* a satului. Și acest lucru s-a întîmplat în mod cu atît mai firesc, cu cît, în primul rînd, acești cercetători n-au avut o temeinică teorie metodologică în domeniul științelor sociale, teorie care să arate necesitatea de a desprinde relațiile de producție și de a le studia aparte ; în al doilea rînd, materialul factic care fusese cules arăta limpede, în mod nemijlocit, nevoile imediate ale țărănimii, calamitățile imediate care apăsau gospodăria țărănească. De aceea toată atenția cercetătorilor s-a concentrat în jurul studierii acestor calamități : lipsa de pămînt, plățile ridicate, lipsa de drepturi, starea oprimată și oropsită a țăranilor. Toate acestea au fost descrise, studiate și lămurite pînă în cele mai mici detalii și cu o bogăție de material atît de impresionantă, încît nu încapе îndoială că, dacă statul nostru n-ar fi un stat cu caracter de clasă, dacă politica lui n-ar fi călăuzită de interesele claselor dominante, ci de discutarea nepărtinitoare a „nevoilor poporului“, de mult el ar fi trebuit să se convingă de necesitatea înlăturării acestor calamități. Cercetătorii naivi care au crezut în posibilitatea de „a convinge“ societatea și statul s-au înecat literalmente în mormanele de detalii factice culese de ei, pierzînd din vedere un singur lucru : structura economică a satului, trăsăturile esențiale ale gospodăriei pe care o apăsau într-adevăr aceste calamități nemijlocite, imediate. Și rezultatul a fost, firește, acela că apărarea intereselor gospodăriei care lîncezea sub apăsarea lipsei de pămînt etc. s-a dovedit a fi o apărare a intereselor clasei care ținea în mîinile ei această gospodărie, singura clasă care se putea menține și dezvolta în condițiile relațiilor social-economice date în cadrul obștii, în condițiile sistemului economic dat al țării.

Activitatea teoretică, avînd drept obiectiv studierea acelei instituții care urma să constituie temelia și reazemul desființării exploatării, s-a soldat cu elaborarea unui program care exprimă interesele micii burghezii, adică tocmai ale clasei pe care se sprijină aceste rînduiri bazate pe exploatare !

În același timp, activitatea revoluționară practică a evoluat și ea într-o direcție cu totul neașteptată. Crediința în instinctele comuniste ale țaranului cerea socialiștilor, firește, să lase pe planul al doilea politica și „să meargă în popor“. La îmfăptuirea acestui program au pornit numeroși militanți talentați și foarte energici, care au trebuit să se convingă în practică cît de naivă era ideea că țaranul ar avea instincte comuniste. Ei au ajuns de altfel la concluzia că miezul problemei îl constituie nu mujicul, ci cîrmuirea, și întreaga activitate a fost îndreptată pe calea luptei împotriva cîrmuirii, luptă care însă nu a mai fost dusă decît de intelectuali și de *muncitorii* care li se alăturau uneori. La început această luptă era dusă în numele socialismului, avînd la baza ei teoria că poporul este pregătit pentru socialism și că prin simpla cucerire a puterii va putea fi săvîrșită nu numai revoluția politică, ci și revoluția socială. În ultimul timp, această teorie pierde în mod vizibil orice credit, iar lupta narodovolților împotriva cîrmuirii devine o luptă dusă de radicali pentru cucerirea libertăților politice.

Prin urmare, și în această privință activitatea desfășurată a avut rezultate diametral opuse punctului ei de plecare ; și în această privință s-a ajuns la un program care nu exprimă decît interesele democrației burgheze radicale. La drept vorbind, acest proces încă nu a luat sfîrșit, dar se poate spune că s-a conturat pe deplin. Această evoluție a narodnicismului a fost întru totul firească și inevitabilă, deoarece la baza doctrinei narodnice stătea mitul unei structuri specifice (comunitare) a economiei țărănești : în contact cu realitatea, acest mit s-a spulberat, iar socialismul țărănesc a dat naștere unui curent democrat-radical care reprezintă interesele țărănimii mic-burgheze.

Să luăm cîteva exemple care ilustrează evoluția democrației :

„Cei care năzuiesc să devină eroi – spune d-l Krivenko – ar trebui să bage de seamă ca în loc de eroi să nu devină

cumva niște molii fără pereche, care sînt animați doar de vagi elanuri generoase, dar nu sînt capabili nici de o adevărată jertfire de sine, nici de a dura ceva temeinic în viață“. Admirabilă morală ; să vedem cum e aplicată. „În această din urmă privință – continuă d-l Krivenko – cunosc următorul fapt regretabil“ : trăiau cîndva în sudul Rusiei niște tineri „animați de cele mai bune intenții și de dragoste pentru fratele mai mic ; erau plini de atenție și de stimă față de mujic ; îl puneau aproape în capul mesei, mîncau din aceeași strachină cu el, îl tratau cu dulceață și cozonac, pentru orice lucru îi plăteau mai scump decît alții, îi dădeau bani – și cu împrumut, și «de un păhărel de rachiu» sau pur și simplu în dar –, îi vorbeau despre rînduiele europene și despre asociațiile muncitorești etc. Pe aceleași meleaguri trăia pe atunci un tînăr german cu numele de Schmidt, un administrator, sau, mai bine zis, un simplu grădinar, un om care nu era călăuzit de idei umanitare, un adevărat neamț cu spirit îngust și formalist (sic ? ? ! !)“ etc. După ce au stat vreo trei-patru ani pe aceste meleaguri, toți aștia au plecat care încotro. Au mai trecut vreo 20 de ani, și iată că d-l Krivenko, vizitînd această regiune, a aflat că „d-l Schmidt“ (datorită activității sale folositoare, grădinarul Schmidt a devenit d-l Schmidt) i-a învățat pe țărani să cultive vița de vie, ceea ce le aduce în prezent „un oarecare venit“ de cîte 75–100 de ruble pe an, și pentru acest motiv oamenii din partea locului i-au păstrat „o bună amintire“, pe cîtă vreme „despre domnii care nu făceau decît să nutrească sentimente bune pentru mujic și care n-au făcut nimic esențial (!) pentru el nici nu-și mai aminteste cineva“.

Un calcul sumar ne arată că întîmplările descrise s-au petrecut în anii 1869–1870, adică aproximativ pe vremea cînd socialiștii-narodnici ruși au încercat să transpună în Rusia cea mai înaintată și mai importantă particularitate a „rînduieilor europene“ – Internaționala ⁸⁵.

Deoarece faptele relatate de d-l Krivenko produc o impresie din cale-afară de penibilă, d-sa se grăbește s-o atenueze printr-o precizare :

„Prin aceasta, firește – explică el –, nu vreau să spun că Schmidt ar fi fost mai bun decît acești domni ; vreau doar să arăt prin ce anume, cu toate defectele sale, el a lăsat totuși

pe aceste meleaguri și în rîndurile populației o urmă mai durabilă. (Nu vreau să spun că ar fi fost mai bun, dar spun că a lăsat o urmă mai durabilă, ce-o mai fi însemnînd și asta ? !). Nu spun de asemenea că el ar fi făcut cine știe ce lucru important ; dimpotrivă, ceea ce a făcut el este citat aici ca exemplu pentru ilustrarea unui fapt mărunț, pe care el l-a săvîrșit în treacăt și care nu l-a costat nimic, dar care este fără îndoială ceva viabil“.

Această precizare este, precum vedeți, foarte echivocă, dar ceea ce interesează aici nu este caracterul ei echivoc, ci faptul că, opunînd sterilitatea unei activități eficacității celeilalte, acest autor nici nu bănuiește, evident, deosebirea fundamentală existentă între direcțiile în care sînt orientate aceste două genuri de activitate. Și tocmai acesta este elementul esențial care face ca această povestire să fie atît de caracteristică pentru fixarea fizionomiei democratului din zilele noastre.

Într-adevăr, tinerii care-i vorbeau țăranului despre „rînduiri europene și despre asociațiile muncitorești“ urmăreau, evident, să-l antreneze pe calea transformării formelor vieții sociale (s-ar putea ca în cazul de față această concluzie a mea să fie greșită, dar nimeni, cred, nu va contesta că e pe deplin legitimă, deoarece decurge de la sine din povestirea d-lui Krivenko redată mai sus), să-l ridice la revoluție socială împotriva societății actuale, care, concomitent cu zarva generală pe tema diferitelor progrese liberale, aduce oamenilor muncii jugul unei exploatări și asuprii atît de revoltătoare. Pe cînd „d-l Schmidt“, ca adevărat gospodar ce era, voia doar să învețe pe ceilalți gospodari cum să-și folosească mai bine pămîntul și nimic mai mult. Cum pot fi comparate, așadar, aceste două activități, îndreptate în direcții diametral opuse ? E ca și cum cineva s-ar apuca să compare nereușita activității unuia care voia să dărîme o clădire oarecare cu succesul activității aceluia care voia s-o consolideze ! Pentru a se face o comparație care să aibă oarecare sens, ar fi trebuit să se vadă mai întîi de ce a fost atît de nereușită încercarea acestui tineret care mersese în popor pentru a ridica la revoluție țărănimea, să se vadă dacă nu cumva această nereușită se datorește faptului că el, tineretul, pornea de la ideea greșită că tocmai „țărănimea“ ar fi reprezentanta populației muncitoare

și exploatare, pe cînd în realitate țărănimea nu constituie o clasă aparte (iluzie care poate fi explicată numai ca un reflex tardiv al epocii în care s-a produs prăbușirea iobăgiei, cînd țărănimea se manifesta într-adevăr ca o clasă, dar ca o clasă a societății feudale), deoarece în sînul ei se formează acum o burghezie și un proletariat, într-un cuvînt ar fi trebuit analizate vechile teorii socialiste, precum și critica pe care le-o fac social-democrații. În loc de aceasta însă d-l Krivenko se străduiește din răspuțeri să demonstreze că ceea ce a făcut „domnul Schmidt“ este „fără îndoială ceva viabil“. Foarte bine, stimate domnule „prieteni al poporului“, dar de ce te căznești să deschizi o ușă deschisă ? Cine se îndoiește de acest lucru ? Să sădești o vie și să obții de la ea un venit de 75-100 de ruble, ce poate fi într-adevăr mai viabil ? *

Și autorul se apucă să explice că dacă cineva sădește o vie avem de-a face cu o activitate răzleață, pe cînd dacă același lucru e făcut de cîțiva oameni avem de-a face cu o activitate generalizată și răspîndită, care transformă o acțiune mărunță într-una adevărată, justă, ca în cazul lui A. N. Engelhardt ⁸⁶, *de pildă*, care nu numai că folosește pe moșia sa fosfați, ci a introdus și la alții folosirea fosfaților pentru îngrășarea solului.

Admirabil democrat, nu-i așa ?

Să luăm încă un exemplu din domeniul părerilor în legătură cu reforma țărănească. Ce atitudine avea față de ea Cernișevski, democrat din sus-amintita epocă în care democratismul și socialismul formau un tot indisolubil ? Neavînd posibilitatea de a-și exprima deschis părerile, el *păstra tăcerea*, iar pe ocolite caracteriza astfel reforma care se pregătea :

„Să presupunem că eu am avut interesul să se ia măsuri pentru păstrarea unor provizii care servesc la alcătuirea prînzului dv. Se înțelege de la sine că, din moment ce am făcut-o din simpatie pentru dv., rîvna mea se întemeia pe presupunerea că proviziile vă aparțin dv. și că prînzul ce vi se pregătește este dătător de sănătate și convenabil pentru dv. Închipuiți-vă însă starea mea sufletească cînd aflu că proviziile

* Să fi încercat să propui această acțiune „viabilă“ tinerilor care îi vorbeau mujicului despre asociațiile din Europa ! Ce primire ți-ar fi făcut ei, ce ripostă admirabilă ți-ar fi dat ! Ideile lor ți-ar fi inspirat aceeași frică cumplită pe care ți-o inspiră astăzi materialismul și dialectica !

acestea nici nu vă aparțin și că pentru fiecare prînz pregătit din ele vi se ia un preț pe care nu numai că nu-l merită prînzul (aceste rînduri au fost scrise înainte de reformă. Or, d-l Iujakov și cei de teapa lui afirmă acum că principiul ei de bază este să asigure interesele țăranilor !!), dar pe care nici nu-l puteți plăti fără să vă strîmtorați extrem de mult. Ce gînduri îmi vin în minte atunci cînd descopăr lucruri atît de ciudate?... Ce neghiob am fost că am depus stăruințe pentru un lucru căruia nu-i sînt asigurate condițiile necesare spre a putea fi util! Cine, afară doar de un neghiob, ar putea să stăruie pentru păstrarea proprietății în anumite mîini fără a se încredința în prealabil că proprietatea va ajunge în aceste mîini și că va ajunge în condiții convenabile?... Mai bine să se prăpădească toate aceste provizii care aduc numai ponoase omului care mi-e drag! Mai bine să piară toate aceste proiecte care nu vă aduc decît ruină!”

Am subliniat pasajele care arată în mod pregnant cît de profund și cît de bine a înțeles Cernîșevski realitățile timpului său. El înțelegea ce reprezintă plățile țărănești, înțelegea antagonismul dintre clasele sociale din Rusia. Este de asemenea important de relevat că astfel de idei pur revoluționare el a știut să le expună în presa controlată de cenzură. În lucrările sale apărute ilegal, el spunea aceleași lucruri, dar le spunea pe șleau. În „Prologul prologului“, Volghin (în gura căruia își pune Cernîșevski gîndurile) spune :

*„N-au decît să dea pe mîna partidului moșieresc rezolvarea problemei eliberării țăranilor. Deosebirea nu e mare”**, iar la observația interlocutorului că, dimpotrivă, deosebirea e colosală, deoarece partidul moșieresc e împotriva împroprietăririi țăranilor, el răspunde categoric :

„Nu, nu e colosală, e infimă. Ar fi colosală dacă țăranii ar primi pămîntul fără răscumpărare. Între a lua cuiwa un lucru sau a i-l lăsa e o deosebire ; dar între a-i lăsa cu plată un lucru sau a nu i-l lăsa de loc nu este nici o deosebire. Planul partidului moșieresc se deosebește de planul progresiștilor numai prin aceea că este mai simplu, mai scurt. De aceea

* Citez din articolul lui Plehanov : „N. G. Cernîșevski“, publicat în „Sotial-Demokrat“⁸⁷.

este chiar mai bun. E legat de mai puține tărăgăneli și va fi, probabil, mai puțin împovărat pentru țărani. Țăranul care are bani își va putea cumpăra pământ. Pe cel care nu are bani n-are nici un rost să-l obligi să cumpere. Asta nu va face decât să-l ruineze. Răscumpărarea e tot cumpărare“.

Era nevoie de geniul lui Cernîșevski pentru ca atunci, în perioada înfăptuirii reformei țărănești (cînd nici în Occident caracterul ei nu fusese încă îndeajuns de elucidat), să înțelegi atît de limpede caracterul ei esențialmente burghez, să înțelegi că încă pe atunci în „societatea“ și în „statul“ rus stăpîneau și cîrmuiau clase sociale ireconciliabil vrăjmașe oamenilor muncii și că dominația acestor clase determina, fără doar și poate, ruina și deposedarea de pământ a țărănimii. Cernîșevski înțelegea totodată că existența unei cîrmuiri care acoperă relațiile noastre sociale antagoniste constituie un rău imens care înrăutățește nespus situația oamenilor muncii.

„La drept vorbind – continuă Volghin –, ar fi mai bine să-i elibereze fără pământ“. (Adică, din moment ce moșierii iobăgiști au la noi în țară o putere atît de mare, ar fi mai bine ca ei să procedeze deschis, pe față și să spună limpede ce au de spus decît să camufleze aceleași interese iobăgiste sub masca compromisurilor fățarnice cîrmuiri absolutiste).

„Chestiunea e pusă în așa fel, încît nu văd nici un motiv să ne ciorovăim nici chiar pe tema dacă țăranii vor fi sau nu eliberați ; cu atît mai puțin nu trebuie să ne ciorovăim pe tema dacă vor fi eliberați de liberali sau de moșieri. După mine, e tot una. Ba ar fi chiar mai bine s-o facă moșierii“.

În „Scrisori fără adresă“ : *„Se spune : trebuie eliberați țăranii... Unde sînt forțele care să înfăptuiască o asemenea operă ? Nu există încă. Nu poți să te apuci de o treabă cînd nu ai forțele necesare în acest scop. Și, după cum vedeți, lucrurile evoluează în așa fel, încît vor proceda la eliberarea țăranilor. Dar ce-o să iasă de aici ? Nu trebuie să vă mai spun ce poate să iasă atunci cînd te apuci de o treabă pe care nu o poți îndeplini. Strici totul, iar rezultatul nu poate fi decît o mîrșăvie“*⁸⁸.

Cernîșevski înțelegea că statul rus feudal-birocratic nu este în stare să înfăptuiască eliberarea țăranilor, adică răsturna-

rea moșierilor ; el își dădea seama că acest stat e în stare doar să facă o „mîrșăvie“, un jalnic compromis între interesele liberalilor (răscumpărarea e tot cumpărare) și cele ale moșierilor, un compromis care amăgea pe țărani cu iluzia îndestulării și a libertății, dar în realitate îi ruina și îi dădea în întregime pe mîna moșierilor. De aceea Cernișevski protesta, de aceea blestema reforma, dorea eșecul ei, dorea ca guvernul să se încurce în echilibristica sa între liberali și moșieri, astfel încît de aici să iasă un faliment care să îndrepte Rusia pe calea unei lupte fățișe între clase.

Pe cînd „democrații“ noștri contemporani cîntă ditirambe la adresa acestor reforme *astăzi*, cînd genialele previziuni ale lui Cernișevski au devenit realitate, cînd istoria ultimilor 30 de ani a spulberat fără cruțare toate iluziile economice și politice ; ei văd în ea *astăzi* o consfîțire a producției „populare“ și se căznesc să deducă din ea dovada posibilității unei căi care *să ocolească* clasele sociale vrăjmașe oamenilor muncii. Repet, atitudinea față de reforma agrară dovedește în modul cel mai evident cît de mult s-au îmburghezit democrații noștri. Acești domni n-au învățat nimic ; în schimb au uitat multe, foarte multe.

Pentru a face o paralelă, voi lua „Otecestvennîe Zapiski“ pe anul 1872. Mai sus am reprodus din articolul „Plutocrația și bazele ei“ unele pasaje în legătură cu succesele înregistrate de societatea rusă în domeniul liberalismului (care camuflează interesele plutocrației) în primul deceniu de după „marea“ reformă „eliberatoare“.

Dacă înainte, scria același autor în același articol, puteai întîlni adesea oameni care se văicăreau de reforme și regretau vremurile de odinioară, astăzi nu se mai găsesc asemenea oameni. „Noile rînduieli sînt pe placul tuturor, toți sînt veseli și liniștiți“, și autorul arată în continuare că și literatura „devine un organ al plutocrației“, promovînd „sub vălul democratismului“ interesele și tendințele plutocrației. Citiți cu toată atenția cuvintele reproduse aici. Autorul este nemulțumit de faptul că „toată lumea“ este mulțumită cu noile rînduieli create de reformă, că „toți“ (reprezentanții „societății“ și ai „intelectualității“, desigur, iar nu oamenii muncii) sînt veseli și liniștiți, cu toate trăsăturile vădit burgheze, antagoniste ale acestor noi rînduieli : publicul nu observă că li-

beralismul nu face decît să camufleze „libertatea de a dobîndi“, și bineînțeles că este vorba de a dobîndi pe seama masei oamenilor muncii și în detrimentul ei. Și autorul protestează. Ceea ce e prețios în raționamentul său este tocmai acest protest, care-l caracterizează pe socialist. Și nu trebuie să uităm că acest protest împotriva plutocratismului camuflat sub masca democratismului contravine teoriei generale propagate de această revistă, care neagă existența oricăror momente, elemente și interese burgheze în reforma țărănească, neagă caracterul de clasă al intelectualității ruse și al statului rus, neagă existența unui teren pentru dezvoltarea capitalismului în Rusia și, cu toate acestea, nu poate să nu simtă, să nu sezeze prezența capitalismului și a burghezismului. Și în măsura în care, simțind caracterul antagonist al societății ruse, revista „Otecestvennîe Zapiski“ a luptat împotriva liberalismului și democratismului burghez, în aceeași măsură ea a lucrat pentru o cauză comună tuturor primilor noștri socialiști, care, deși nu au știut să înțeleagă acest caracter antagonist, își dădeau seama de existența lui și voiau să lupte împotriva organizării însăși a unei societăți care genera acest caracter antagonist ; în aceeași măsură revista „Otecestvennîe Zapiski“ a avut caracter progresist (bineînțeles din punctul de vedere al proletariatului). „Prietenii poporului“ au uitat de acest caracter antagonist ; ei au pierdut complet simțul necesar pentru a putea desluși că și la noi, în sfînta Rusie, „sub vîlul democratismului“ se ascund burghezi pur sînge ; de aceea ei sînt acum reacționari (față de proletariat), deoarece cocoloșesc antagonismul, nu vorbesc despre luptă, ci despre activitate culturală împăciuitoare.

Dar bine, domnilor, oare seninul liberal din Rusia, reprezentantul democratic al plutocrației din anii 1860-1870, a încetat să fie ideologul burgheziei în perioada de după 1890 numai pentru că pe chipul lui s-a așternut o ușoară umbră de întristare civică ?

Oare „libertatea de a dobîndi“ pe scară largă, libertatea de a obține mari credite, de a dobîndi mari capitaluri, de a introduce mari îmbunătățiri tehnice încetează a fi o libertate liberală, adică burgheză, în cadrul actualelor relații social-economice, numai pentru că este înlocuită prin libertatea de

a obține mici credite, de a dobîndi mici capitaluri, de a introduce mici îmbunătățiri tehnice ?

Repet, ei n-au adoptat o altă părere sub influența unei schimbări radicale de concepții sau a unei răsturnări radicale a rînduieiilor noastre. Nu, ei au uitat pur și simplu.

Pierzînd această unică trăsătură datorită căreia premergătorii lor fuseseră odinioară progresiști, cu toată lipsa de consistență a teoriilor lor, cu toate concepțiile lor naive și utopice asupra realității, „prietanii poporului“ n-au învățat absolut nimic în tot acest interval de timp. Or, independent chiar de orice analiză a realităților ruse în lumina teoriei economice, însăși istoria politică a Rusiei din ultimii 30 de ani ar fi trebuit să-i învețe multe lucruri.

Atunci, în anii de *după 1860*, forța iobăgiștilor fusese zdruncinată : ei suferiseră o înfrîngere care, deși nedefinitivă, era totuși atît de categorică, încît au trebuit să se retragă de pe scenă. Liberalii, dimpotrivă, au ridicat capul. Au început să curgă fraze liberale pe tema progresului, științei, binelui, pe tema luptei împotriva nedreptății, pe tema intereselor poporului, conștiinței poporului, forțelor poporului etc. etc., aceleași fraze pe care, în clipe de adîncă deprimare, le debitează și astăzi plîngăreții noștri radicali în saloanele lor, frazeologii noștri liberali la banchetele lor jubiliare, în paginile revistelor și ziarelor lor. Liberalii au ajuns să fie atît de puternici, încît au transformat în felul lor „noile rînduiei“, desigur nu cu totul, dar într-o măsură considerabilă. Cu toate că nici pe vremea aceea nu exista în Rusia „lumina clară a luptei fățișe de clasă“, era totuși mai multă lumină ca astăzi, astfel încît chiar și ideologii clasei celor ce muncesc care nu aveau nici cea mai mică idee despre această luptă de clasă și care preferau să viseze un viitor mai bun decît să *explice* mîrșavul prezent, chiar și ei nu puteau să nu vadă că în spatele liberalismului se ascunde plutocrația, că aceste noi rînduiei sînt rînduiei burgheze. Tocmai scoaterea din scenă a iobăgiștilor, care acum nu mai abăteau atenția asupra unor și mai acute chestiuni la ordinea zilei și nu mai împiedicau ca noile rînduiei să fie văzute sub forma lor (relativ) pură, a permis să fie văzute toate acestea. Dar democrații noștri de atunci, deși au știut să veștejească liberalismul plutocratic, n-au fost în stare totuși să-l înțeleagă și să-l explice în

mod științific, n-au fost în stare să înțeleagă necesitatea lui în cadrul organizării capitaliste a economiei noastre sociale, n-au fost în stare să înțeleagă caracterul progresist al acestei noi orînduiri a vieții în comparație cu orînduirea ei veche, iobagă, n-au fost în stare să înțeleagă rolul revoluționar al proletariatului, căruia îi dădea naștere această nouă orînduire, și de aceea se mărgineau „să strîmbe din nas“ la vederea acestor rînduieli de „libertate“ și de „umanitate“, considerau că rînduielile burgheze reprezintă ceva întîmplător, așteptau ca „orînduirea populară“ să mai dea la iveală și alte relații sociale.

Și iată că istoria le-a arătat aceste alte relații sociale. Iobăgiștii, pe care reforma atît de revoltător deformată în interesul lor nu-i strivise cu desăvîrșire, au reînviat (pentru un timp), arătînd în mod concret care sînt aceste alte relații sociale ale noastre, în afară de cele burgheze, și au arătat-o sub forma unei reacțiuni atît de dezamățate, atît de neînchipuit de crîncene și de bestiale, încît democrații noștri, în loc de a merge înainte, transformînd în social-democratism democratismul lor naiv care a fost în stare să simtă caracterul burghez al relațiilor noastre, dar nu a fost în stare să-l înțeleagă, s-au speriat, s-au potolit și au luat-o înapoi, spre liberali, mîndrin-du-se acum că văicărelile..., adică, vreau să spun, teoriile și programele lor sînt împărtășite de „întreaga presă serioasă și onorabilă“. Se părea că lecția fusese cît se poate de edificatoare : devenea prea evidentă iluzia vechilor socialiști că viața poporului ar avea o orînduire aparte, că poporul ar avea instincte socialiste, că burghezia și capitalismul ar reprezenta fenomene întîmplătoare, se părea că era cazul, în sfîrșit, ca ei să privească realitatea drept în față și să recunoască deschis că n-au existat și că nu există în Rusia nici un fel de alte relații social-ecōnomice în afară de cele burgheze și de perimatele relații feudale și că, în consecință, nu poate fi altă cale spre socialism decît prin mișcarea muncitorească. Dar acești democrați n-au învățat nimic, astfel încît iluziile naive ale socialismului mic-burghez au făcut loc lucidității practice a progreselor mic-burgheze.

Astăzi teoriile acestor ideologi ai micii burghezii, atunci cînd aceștia își arogă rolul de exponenți ai intercșelor oamenilor muncii, sînt de-a dreptul reacționare. Ele cocoloșesc

caracterul antagonist al relațiilor social-economice din Rusia de azi, raționînd în așa fel ca și cum problema ar putea fi rezolvată prin măsuri generale care să asigure tuturor posibilități de „propășire“, „îmbunătățire“ etc., ca și cum împăciuirea și unirea ar fi posibile. Ele sînt reacționare pentru că înfățișează statul nostru ca fiind situat deasupra claselor și deci capabil să acorde un ajutor serios și cinstit populației exploatate.

În sfîrșit, ele sînt reacționare pentru că nu înțeleg de loc necesitatea luptei oamenilor muncii înșiși în vederea eliberării lor, luptă care nu poate fi decît înverșunată. Din spusele „prietenilor poporului“ rezultă, de pildă, că ei ar putea aranja totul singuri. Muncitorii pot fi liniștiți. În redacția revistei „Russkoe Bogatstvo“ a și venit, de altfel, un tehnician și ei erau chiar cit pe aci să elaboreze una dintre „combinațiile“ menite „să introducă capitalismul în viața poporului“. **PRINCIPALUL ÎNVĂȚĂMÎNT UTIL** care trebuie tras din această campanie este că socialiștii trebuie să rupă **CATEGORIC** și **DEFINITIV** cu toate ideile și teoriile mic-burgheze.

Rog să se ia notă că vorbesc despre o ruptură cu ideile mic-burgheze și nu cu „prieteni poporului“, nici cu ideile lor, pentru că nu poți rupe cu cineva cu care n-ai avut niciodată nici un fel de legături. „Prieteni poporului“ nu sînt decît exponenții unuia dintre curentele de idei socialiste mic-burgheze de acest soi. Și dacă în legătură cu acest caz eu trag concluzia necesității unei rupturi cu ideile socialiste mic-burgheze, cu ideile vechiului socialism țărănesc rus *în general*, este pentru că actuala campanie pe care au pornit-o împotriva marxiștilor exponenții vechilor idei, speriați de creșterea marxismului, i-a determinat pe aceștia din urmă să formuleze într-o manieră deosebit de pregnantă și deplină ideile mic-burgheze. Confruntarea acestor idei cu socialismul din zilele noastre, cu datele actuale asupra realităților ruse ne arată cu o claritate izbitoare în ce măsură s-au învechit aceste idei, cit de mult și-au pierdut ele orice bază teoretică coerentă, coborînd la nivelul unui jalnic eclecticism, la nivelul celui mai plat program cultural-oportunist. S-ar putea obiecta că vina nu este a vechilor idei ale socialismului în general, ci numai a acestor domni, pe care de altfel nimeni nu-i consideră socialiști; o asemenea obiecție îmi pare însă cu totul neîntemeiată. Peste tot m-am străduit să dovedesc inevitabilitatea unei asemenea

degenerări a vechilor teorii, peste tot m-am străduit să acord cât mai puțin spațiu criticării acestor domni în special și cât mai mult spațiu tezelor generale și fundamentale ale vechiului socialism rus. Și dacă acești socialiști ar considera că tezele lor au fost expuse de mine într-un mod greșit sau inexact sau incomplet, nu mi-ar rămâne decît să le răspund cu rugămintea prea plecată : poftiți, domnilor, expuneți-le chiar dv., expuneți-le complet, cum se cuvine !

Vă rog să mă credeți că nimeni n-ar fi mai bucuros ca social-democrații dacă li s-ar oferi posibilitatea de a polemiza cu acești socialiști.

Doar nu vă închipuiți că ne este plăcut să răspundem „polemicii“ unor asemenea domni sau că ne-am fi angajat în această polemică dacă ei nu ne-ar fi provocat într-un mod direct, insistent, sfidător.

Doar nu vă închipuiți că ne vine ușor să biruim dezgustul pe care ni-l provoacă citirea, recitirea și analizarea acestei respingătoare îmbinări de fraze liberale stereotipe și de morală mic-burgheză.

Nu e însă vina noastră că numai asemenea domni se apucă astăzi de fundamentarea și de expunerea acestor idei. Vă rog să notați de asemenea că vorbesc de necesitatea unei rupturi cu ideile *socialiste* mic-burgheze. Teoriile mic-burgheze analizate sînt **INCONTESTABIL** reacționare **ÎN MĂSURA ÎN CARE** ele se prezintă drept teorii socialiste.

Dar dacă vom înțelege că în realitate ele nu conțin nimic socialist, cu alte cuvinte dacă vom înțelege că toate aceste teorii nu explică cîtuși de puțin exploatarea oamenilor muncii și că, în consecință, ele nu pot servi cîtuși de puțin în lupta pentru eliberarea lor, că în realitate toate aceste teorii oglindesc și promovează interesele micii burghezii, atunci va trebui să le privim altfel, va trebui să ne punem întrebarea : *ce atitudine trebuie să aibă clasa muncitoare față de mica burghezie și față de programele ei ?* Și la această întrebare nu se poate răspunde fără a se ține seama de dublul caracter al acestei clase (la noi, în Rusia, acest dublu caracter este deosebit de pronunțat, datorită faptului că antagonismul dintre mica și marea burghezie e mai puțin dezvoltat). Mica burghezie este progresistă în măsura în care formulează revendicări democratice generale, adică în măsura în care luptă împotriva oricărui

rămășițe ale epocii medievale și ale iobăgiei ; ea este reacționară în măsura în care luptă pentru menținerea situației ei de mică burghezie, străduindu-se să frîneze, să întoarcă înapoi dezvoltarea generală a țării care se desfășoară în direcție burgheză. Asemenea revendicări reacționare, ca, de pildă, faimoasa inalienabilitate a loturilor țărănești, ca și multe alte proiecte de tutelare a țărănimii, se ascund de obicei sub pretextul onorabil al apărării oamenilor muncii ; în fapt însă ele nu fac decît să înrăutățească situația acestora, îngreindu-le totodată lupta pentru propria lor eliberare. Trebuie să facem o distincție riguroasă între aceste două laturi ale programului mic-burghez și, contestînd acestor teorii orice caracter socialist, combătînd laturile lor reacționare, nu trebuie să uităm partea lor democratică. Voi explica printr-un exemplu cum negarea deplină a teoriilor mic-burgheze de către marxiști nu numai că nu exclude democratismul din programul lor, ci, dimpotrivă, reclamă să se insiste asupra lui cu și mai multă stăruință. Mai sus au fost arătate trei calamități fundamentale pe care le invocă întotdeauna în teoriile lor reprezentanții socialismului mic-burghez : lipsa de pămînt, plățile ridicate ale țărănimii, asuprirea din partea organelor administrative.

Nu e absolut nimic socialist în revendicarea înlăturării acestor calamități, căci ele nu explică cîtuși de puțin exproprierea și exploatarea, iar înlăturarea lor nu va slăbi cîtuși de puțin asuprirea muncii de către capital. Dar înlăturarea lor va curăța această asuprire de reminiscentele ei medievale, care o fac și mai crîncenă, va ușura muncitorului lupta directă împotriva capitalului, și de aceea, ca revendicare democratică, se va bucura de sprijinul cel mai energic al muncitorilor. Plățile și impozitele constituie, în general vorbind, o problemă căreia numai niște mici burghezi pot să-i atribuie o însemnătate deosebită, dar la noi plățile care apasă pe umerii țărănimii reprezintă în multe privințe o simplă rămășiță a iobăgiei : astfel sînt, de pildă, plățile de răscumpărare, care trebuie să fie anulate imediat și necondiționat ; astfel sînt și acele impozite care apasă numai pe umerii țăranilor și a păturilor de mijloc și de care „nobili” sînt scutiți. Social-democrații vor sprijini întotdeauna revendicarea înlăturării acestor rămășițe ale relațiilor medievale care generează stagnarea economică și politică. Aceiași lucru trebuie spus și despre lipsa de pămînt. Mai sus am

demonstrat amănunțit caracterul burghez al văicărelilor pe această temă. Este însă neîndoielnic, de pildă, că reforma agrară, tăind din pământul țăranilor, i-a jefuit pur și simplu pe aceștia în favoarea moșierilor, aducînd astfel un mare serviciu acestei enorme forțe reacționare atît în mod direct (tăind o parte din pământul țărănesc) cît și indirect (prin defalcarea abilă a loturilor). Și social-democrații vor cere în modul cel mai energic ca țăranilor să le fie restituite imediat pămînturile ce le-au fost luate, ca proprietatea funciară moșierească, acest bastion al instituțiilor și tradițiilor medievale, să fie în întregime expropriată. Acest din urmă punct, echivalent cu naționalizarea pămîntului, nu conține nimic socialist, deoarece îmfăptuirea lui nu ar face decît ca relațiile fermierești în curs de apariție la noi să se dezvolte și mai repede și mai impetuos, dar el este extraordinar de important din punctul de vedere democratic, deoarece reprezintă unica măsură în stare să zdrobească definitiv moșierimea nobiliară. În sfîrșit, numai d-nii Iujakov, V. V. și cei de teapa lor pot, desigur, să vadă în lipsa de drepturi a țăranilor cauza exproprierii și exploatării lor ; în realitate, asupra îndurată de țăranime din partea administrației nu numai că este un fapt incontestabil, dar nici măcar nu e simplă asupra, ci o adevărată tratare disprețuitoare a țărănimii ca o „gloată infamă“, a cărei menire este să fie subordonată nobililor moșieri, căreia uzul drepturilor civile generale i se acordă numai ca o favoare deosebită (de pildă strămutările *) și de care orice satrap poate să dispună ca de niște oameni deținuți într-o casă de muncă. Social-democrații aderă fără rezerve la revendicarea restabilirii depline a drepturilor civile ale țărănimii, a desființării totale a tuturor privilegiilor nobilimii, a desființării tutelei birocratice asupra țărănimii, acordîndu-i-se totodată dreptul de autoadministrare.

În general, comuniștii ruși, adepți ai marxismului, ar trebui, mai mult ca oricare alții, să se numească SOCIAL - D E M O -

* N-am putea să nu amintim aici de nerușinarea, tipică lobăgistului rus, cu care, în cartea sa „Recolta proastă și calamitatea publică“, d-l Ermolov, actualul ministru al agriculturii, se declară împotriva strămutărilor. Din punctul de vedere al statului, pretinde d-sa, aceste strămutări nu pot fi considerate raționale atîta timp cît în Rusia europeană moșierii mai duc lipsă de brațe de muncă disponibile. — Intr-adevăr, pentru ce există țăranii dacă nu pentru a hrăni prin munca lor pe trîntorii de moșieri și pe „sus-pușii“ lor acoliți ?

CRAȚI, iar în activitatea lor ei nu trebuie să uite niciodată marea importanță a **DEMOCRATISMULUI***.

În Rusia, rămășițele instituțiilor medievale, semiobăgiste, sînt încă atît de puternice (în comparație cu Europa occidentală) și constituie un jug atît de apăsător pe grumazul proletariatului și al poporului în general, împiedicînd dezvoltarea gîndirii politice în toate clasele și stările sociale, încît este imperios necesar să se insiste asupra importanței enorme pe care o prezintă pentru muncitori lupta împotriva tuturor instituțiilor feudale, împotriva absolutismului, împotriva împărțirii în stări sociale, împotriva birocrăției. Muncitorilor trebuie să li se arate în modul cel mai amănunțit ce cumplită forță reacționară reprezintă aceste instituții, cît de mult accentuează ele subjugarea muncii de către capital, cît de umilitor apasă ele pe cei ce muncesc, cît de mult contribuie ele la menținerea capitalului în formele sale medievale, care, din punctul de vedere al exploatării muncii, nu sînt cu nimic mai prejos de cele moderne, industriale, dar care adaugă acestei exploatări enorme greutăți ale luptei pentru eliberare. Muncitorii trebuie să știe că fără dărîmarea acestor stîlpi ai reacțiunii ** nu vor avea nici cea mai mică posibilitate de a duce cu succes lupta lor împotriva burgheziei, deoarece, atîta timp cît vor exista acești stîlpi, proletariatul rus de la sate, al cărui sprijin constituie o condiție necesară a victoriei clasei muncitoare, nu va putea niciodată să iasă din starea sa actuală de masă terorizată, ținută în întuneric, capabilă doar de o mută deznădejde,

* Este un punct foarte important. Plehanov are perfectă dreptate cînd spune că revoluționarii noștri au „doi dușmani: pe de o parte, vechile prejudecăți, care n-au fost încă cu totul dezrădăcinate, și, pe de altă parte, înțelegerea îngustă a noului program“. Vezi Anexa a III-a. (Volumul de față, pag. 328. — *Nota red.*).

** O instituție reacționară deosebit de puternică, a căreia revoluționarii noștri i-au acordat relativ puțină atenție, este *birocrația* noastră, care de facto este aceea care administrează statul rus. Recrutîndu-se mai ales din rîndurile raznocîinilor, această birocrație este profund burgheză atît prin obîrșia sa cît și prin menirea și caracterul activității sale, dar absolutismul și marile privilegii politice ale moșierilor nobili i-au imprimat însușiri deosebit de dăunătoare. Manevrînd mereu după cum bate vîntul, ea își vede suprema misiune în a îmbina interesele moșierului cu cele ale burghezului. Perfidă și fățarnică, ea își folosește simpatia și relațiile în rîndurile lobăgiștilor pentru a trage pe sfoară pe muncitori și pe țărani, înfăptuind — sub pretextul „apărării celui slab din punct de vedere economic“ și a „ocrotirii“ lui împotriva chiaburului și a cămătarului — măsuri în urma cărora oamenii muncii sînt reduși la situația de „gloată infamă“, dîndu-i complet pe mîna moșierului feudal și făcîndu-i astfel și mai lipsiți de apărare împotriva burgheziei. Extrem de periculoasă prin ipocrizia ei, ea învață din experiența meșterilor reacțiunii vest-europene și-si camuflează cu dibăcie veleitățile araceeviste⁹⁹, ascunzîndu-le sub frunza de viță a declarațiilor de dragoste pentru popor.

dar incapabilă de a protesta și a duce lupta în mod rațional și tenace. De aceea lupta alături de democrația radicală împotriva absolutismului, împotriva stărilor sociale și a instituțiilor reacționare, constituie pentru clasa muncitoare o datorie directă, iar social-democrații trebuie să-i însuflească conștiința acestei datorii, fără a uita măcar o clipă să-i însuflească totodată și ideea că lupta împotriva tuturor acestor instituții e necesară numai ca mijloc menit să ușureze lupta împotriva burgheziei, că îndeplinirea revendicărilor democratice generale este necesară muncitorilor numai pentru a netezi drumul care duce spre victoria asupra principalului dușman al oamenilor muncii, *capitalul*, această instituție pur democratică prin natura ei, care la noi, în Rusia, este deosebit de înclinată să-și sacrifice democratismul și să intre în alianță cu reacționarii pentru a-i sugruma pe muncitori, pentru a întârzia și mai mult apariția unei mișcări muncitorești.

Cele expuse mai sus definesc, cred, îndeajuns atitudinea social-democraților față de absolutism și față de lupta pentru libertate politică, ca și atitudinea lor față de curentul – devenit deosebit de accentuat în ultimul timp – care tinde spre „unificarea” și „coalizarea” tuturor fracțiunilor revoluționare în vederea cuceririi libertății politice⁹⁰.

Acesta este un curent destul de original și de caracteristic.

Original, prin faptul că propunerile de „coalizare” nu vin din partea unui anumit grup sau a unor anumite grupuri cu programe bine determinate, care să coincidă în cutare sau cutare puncte. Dacă ar fi așa, problema coalizării ar fi o problemă care s-ar rezolva de la caz la caz, o problemă concretă pe care ar trebui s-o soluționeze reprezentanții grupurilor care urmează să se unească. Atunci nu ar putea să existe un curent „unificator” deosebit. Dar un asemenea curent există și el pornește pur și simplu de la oameni care s-au îndepărtat de cele vechi fără a fi aderat la ceva nou : teoria pe care s-au sprijinit pînă în prezent luptătorii împotriva absolutismului se prăbușește, după cum se vede, distrugînd totodată acele condiții de solidaritate și de organizare care sînt necesare în această luptă. Și iată că acești domni „unificatori” și „coalizatori” își închipuie, probabil, că o asemenea teorie ar putea fi creată în modul cel mai ușor reducînd-o în întregime la protestul împotriva absolutismului și la revendicarea libertății

politice și ocolind toate celelalte probleme socialiste și nesocialiste. Se înțelege că această eroare naivă va ieși la iveală chiar la primele încercări de a realiza o asemenea unire.

Caracteristic este acest curent „unificator“ pentru că reprezintă unul dintre ultimele stadii ale procesului de transformare a narodnicismului combativ, revoluționar într-un democratism politic radical, proces pe care m-am străduit să-l schizez în expunerea precedentă. Unirea trainică a tuturor grupurilor revoluționare nesocial-democrate în jurul steagului arătat mai sus va fi posibilă numai atunci când se va elabora un program temeinic de revendicări *democratice*, care s-o rupă definitiv cu prejudecățile vechii concepții a specificului rusesc. Crearea unui asemenea partid democrat social-democrației o consideră, desigur, ca un folositor pas înainte, iar activitatea lor îndreptată împotriva narodnicismului trebuie să contribuie la aceasta, să contribuie la dezrădăcinarea tuturor prejudecăților și miturilor, la gruparea socialiștilor în jurul steagului marxismului și la crearea de către celelalte grupuri a unui partid democrat.

Evident, social-democrații, care consideră necesară organizarea de sine stătătoare a muncitorilor într-un partid muncitoresc aparte, nu s-ar putea „uni“ nici cu un asemenea partid, dar muncitorii ar sprijini cât se poate de energic orice luptă a democrațiilor împotriva instituțiilor reacționare.

Degenerarea narodnicismului și transformarea lui într-o teorie radicală mic-burgheză de duzină, degenerare pe care pozițiile „prietenilor poporului“ o atestă într-un chip atât de grăitor, – ne arată ce imensă greșală comit cei care propovăduiesc printre muncitori ideea luptei împotriva absolutismului, fără a le explica totodată caracterul antagonist al relațiilor noastre sociale, datorită căruia și ideologii burgheziei se pronunță pentru libertăți politice, și fără a le explica rolul istoric al muncitorului rus ca luptător pentru eliberarea întregii populații muncitoare.

Unii au tendința de a reproșa social-democrațiilor că ar dori să ia în folosință exclusivă teoria lui Marx, în timp ce, spun ei, teoria sa economică este acceptată de toți socialiștii. Se pune însă întrebarea : ce rost are să li se explice muncitorilor forma valoare, esența rînduielilor burgheze și rolul revoluționar al proletariatului dacă la noi, în Rusia, exploatarea oamenilor muncii este, în general și pretutindeni, explicată nu prin orga-

nizarea burgheză a economiei sociale, ci, de pildă, prin lipsa de pământ, prin povara plăților, prin asuprirea exercitată de către administrație ?

Ce rost are să li se explice muncitorilor teoria luptei de clasă, dacă această teorie nu poate să explice nici măcar relațiile dintre ei și fabricanți (capitalismul nostru este sădit în mod artificial de către guvern), fără să mai vorbim de masa „poporului” care nu aparține clasei deja formate a muncitorilor industriali ?

Cum poate fi acceptată teoria economică a lui Marx cu concluzia ei privind rolul revoluționar al proletariatului ca organizator al comunismului, trecându-se prin faza capitalismului, din moment ce la noi unii vor să caute căi spre comunism fără a se trece prin faza capitalismului și fără proletariatul pe care-l generează acesta ?

Este evident că, în asemenea condiții, o chemare adresată muncitorilor de a porni la luptă pentru libertate politică va echivala cu un îndemn de a scoate castanele din foc pentru burghezia avansată, căci nu se poate nega (și e caracteristică până și narodnicii și narodovolții n-au negat acest lucru) că libertatea politică va servi în primul rând interesele burgheziei și nu va aduce muncitorilor o ușurare a situației lor, ci numai... numai o ușurare a condițiilor luptei lor... *împotriva acestei burghezii*. Spun aceasta împotriva socialiștilor care, deși nu acceptă teoriile social-democraților, desfășoară totuși o muncă de agitație în mediul muncitoresc, convingându-se în practică că numai în rîndurile muncitorilor pot fi găsite elemente revoluționare. Acești socialiști fac ca teoria lor să intre în contradicție cu practica și săvîrșesc o greșeală extrem de gravă sustrăgîndu-i pe muncitori de la sarcina lor directă, **ACEEA DE A ORGANIZA UN PARTID MUNCITORESC SOCIALIST***.

* Pe două căi se poate ajunge la concluzia necesității de a ridica pe muncitori la luptă împotriva absolutismului: *fie* văzînd în muncitori pe singurul luptător pentru instaurarea orînduirii socialiste, ceea ce înseamnă a vedea în libertatea politică una dintre condițiile care-i înlesnesc muncitorului această luptă — și așa văd lucrurile social-democrații —, *fie* adresîndu-i-te pur și simplu ca unuia care are cel mai mult de îndurat de pe urma rînduieilor actuale, care nu are nimic de pierdut și care de aceea poate să se ridice cu maximum de hotărîre împotriva absolutismului. Dar aceasta nu ar însemna altceva decît să-l silești să se țîrască în coada radicalilor burghezi, care îndărătul solidarității întregului „popor” împotriva absolutismului nu vor să vadă antagonismul dintre burghezle și proletariat.

Această greșeală a apărut în mod firesc pe vremea când antagonismele de clasă ale societății burgheze erau încă complet nedezvoltate, înnăbușite de iobăgie, când aceasta din urmă genera protestul solidar și lupta întregii intelectualități, creînd iluzia unui democratism specific al intelectualității noastre și a inexistenței unei deosebiri profunde între ideile liberalilor și cele ale socialiștilor. În prezent însă, când dezvoltarea economică a înaintat atît de mult încît pînă și cei care altădată negau existența unui teren prielnic pentru dezvoltarea capitalismului în Rusia recunosc că am pășit tocmai pe calea dezvoltării capitaliste, în prezent nu mai sînt posibile nici un fel de iluzii în această privință. Componenta „intelectualității“ se conturează tot atît de limpede ca și componenta societății care se îndeletnicește cu producerea bunurilor materiale : dacă în aceasta din urmă atotezăcătoarea e capitalismul, în rîndurile celei dintîi tonul îl dă o haită, din ce în ce mai numeroasă, de carieriști și de năimiți ai burgheziei – „intelectualitatea“ mulțumită și liniștită, care, străină de orice aiureli, știe foarte bine ce anume vrea. Radicalii și liberalii noștri nu numai că nu neagă acest fapt, ci, dimpotrivă, îl subliniază cu tărie, străduindu-se din răspuțeri să demonstreze caracterul său amoral, să-l osîndească, să-l distrugă, să arate cît de rușinos este el... și să-l nimicească. Aceste naive pretenții de a face pe intelectualitatea burgheză să se rușineze de caracterul ei burghez sînt tot atît de ridicole ca și încercările economiștilor mic-burghezi de a speria burghezia noastră (invocînd experiența „fraților mai mari“), avertizînd-o că drumul urmat de ea duce la ruina poporului, la mizerie și șomaj pentru mase, la infometarea lor ; această judecată asupra burgheziei și a ideologilor ei ne amintește acea judecată în urma căreia știuca a fost osîndită să fie aruncată în apă. Dincolo de aceste limite începe „intelectualitatea“ liberală și radicală, care debitează torente de fraze pe tema progresului, a științei, a adevărului, a poporului etc., căreia îi place să verse lacrimi de regret în amintirea anilor șaizeci, cînd nu exista discordie, declin, deprimare și apatie și cînd în toate inimile ardea flacăra democratismului.

Cu naivitatea care-i caracterizează, acești domni nu vor nicidecum să înțeleagă că solidaritatea de atunci era determi-

nată de condițiile materiale de atunci care nu se mai pot întoarce : iobăgia îi stînjenea deopotrivă pe toți – și pe vătaful iobag, care pusese ceva bani deoparte și care dorea să trăiască după placul inimii, și pe țăranul gospodar, care-l ura pe boier pentru dările la care-l supunea, pentru amestecul acestuia și pentru că îl rupea de la treburile gospodăriei, și pe argatul proletar, și pe țăranul sărăcit, care era vîndut ca rob negustorului ; din cauza iobăgiei sufereau atît negustorul-fabricant cît și muncitorul, atît meșteșugarul cît și calfa. Între toți aceștia nu exista altă legătură decît aceea a ostilității lor față de iobăgie ; dincolo de limitele acestei solidarități începea cel mai acut antagonism economic. Trebuie să te lași prea mult legănat de visuri dulcele ca să nu vezi nici în zilele noastre acest antagonism, cu toată dezvoltarea uriașă pe care a luat-o, ca să dorești fierbinte reîntoarcerea vremurilor de solidaritate, în timp ce realitatea care luptă, cere ca toți cei ce nu vor să fie, CU VOIE sau FĂRĂ VOIE, cîraci ai burgheziei să se situeze de partea proletariatului.

Dacă nu veți crede pe cuvînt frazele pompoase cu privire la „interesele poporului“ și veți încerca să scormoniți mai adînc, veți vedea că aveți în fața voastră pe cei mai autentici ideologi ai micii burghezii, care dorește îmbunătățirea, sprijinirea și refacerea micii gospodării („populare“ în limbajul lor) cu ajutorul unor progrese neînsemnate și care nu este cîtuși de puțin în stare să înțeleagă că, în cadrul actualelor relații de producție, toate aceste progrese nu fac decît să adîncească tot mai mult proletarizarea maselor. Trebuie să fim recunoscători „prietenilor poporului“ pentru faptul că au contribuit mult la clarificarea caracterului de clasă al intelectualității noastre, confirmînd astfel teoria marxiștilor cu privire la caracterul mic-burghez al micilor noștri producători ; „prieteni poporului“ vor accelera fără doar și poate dispariția vechilor iluzii și mituri care i-au tulburat atîta timp pe socialiștii ruși. „Prieteni poporului“ au folosit atît de frecvent aceste teorii și, uzînd de ele la fiecare pas, le-au murdărit într-un asemenea hal, încît socialiștii ruși care se călăuzeau după aceste teorii se găsesc puși în mod inevitabil în fața dilemei : ori să revizuiască aceste teorii, ori să le părăsească cu desăvîrșire, lăsîndu-le

în folosința exclusivă a domnilor care, cu un aer triumfător și plin de mulțumire de sine, vestesc urbi et orbi * că bogățiașii satelor cumpără unelte perfecționate și care, pe un ton cît se poate de serios, ne asigură că trebuie salutată atitudinea celor care s-au săturat să stea la masa de joc. Și în același sens vorbesc ei despre „orînduirea populară“ și despre „intelectualitate“ nu numai cu un aer foarte serios, dar și folosind fraze foarte pretențioase despre marile idealuri, despre formularea ideală a problemelor vieții l...

Intelectualitatea socialistă va putea să conteze pe o activitate rodnică numai atunci cînd se va debarasa de iluzii și va căuta sprijin în dezvoltarea reală a Rusiei și nu într-o dezvoltare așa cum ar dori-o ea, în relațiile social-economice reale și nu în relațiile posibile. Activitatea ei TEORETICĂ va trebui să se orienteze spre *studierea concretă a tuturor formelor de antagonism economic în Rusia, spre studiarea legăturii dintre ele și a dezvoltării lor succesive*; ea trebuie să *dezvăluie acest antagonism oriunde el este disimulat de istoria politică, de particularitățile rînduielilor juridice, de prejudecățile teoretice existente*. Ea trebuie să prezînte un tablou unitar al realității noastre ca sistem de relații de producție bine determinat, să demonstreze că în cadrul acestui sistem *exploatarea și exproprierea oamenilor muncii este inevitabilă, să arate calea de izbăvire de aceste rînduieli pe care o indică dezvoltarea economică*.

Întemeiată pe studiarea amănunțită a istoriei și a realității ruse, această teorie trebuie să dea răspuns la problemele proletariatului și, dacă ea va satisface cerințele științei, fiecare trezire a gândirii protestatara a proletariatului va aduce în mod necesar această gîndire pe făgașul social-democratismului. Cu cît elaborarea acestei teorii va progresa mai mult, cu atît mai rapid va crește social-democratismul, deoarece nici cei mai ingenioși paznici ai actualelor rînduieli nu sînt în stare să împiedice trezirea gîndirii proletariatului; nu sînt în stare pentru că înseși aceste rînduieli atrag după sine, în mod necesar și inevitabil, exproprierea tot mai largă a producători-

* — întregii lumi. — Nota trad.

lor, creșterea tot mai accentuată a proletariatului și a armatei de rezervă a muncii, toate acestea paralel cu creșterea avuției sociale, cu creșterea enormă a forțelor de producție și a socializării muncii de către capitalism. Oricît de mult ar mai fi rămas de făcut pentru elaborarea acestei teorii, cheazășia îndeplinirii acestei munci de către socialiști o constituie răs-pîndirea în rîndurile lor a materialismului, singura metodă științifică, care cere ca orice program să fie formularea exactă a procesului real ; cheazășie în acest sens este succesul social-democrației care adoptă aceste idei, succes care i-a întăritat într-atîta pe liberalii și pe democrații noștri, încît, după cum a observat un marxist, voluminoasele lor reviste au încetat să fie plictisitoare.

Subliniind necesitatea, importanța și vastitatea muncii teoretice a social-democrațiilor, nu vreau cîtuși de puțin să spun că această muncă trebuie să fie pusă pe primul plan, înaintea celei PRACTICE* ; cu atît mai puțin nu vreau să spun ca aceasta din urmă să fie amînată pînă la terminarea celei dintii. La asemenea concluzii ar putea ajunge numai adepții „metodei subiective în sociologie“ sau adepții socialismului utopic. Desigur, dacă se consideră că sarcina socialiștilor este de a căuta pentru țară „alte căi de dezvoltare“ (decît cele reale), este de la sine înțeles că în acest caz activitatea practică ar deveni posibilă numai atunci cînd filozofii geniali vor fi descoperit și indicat aceste „alte căi“ ; și invers, după descoperirea și indicarea acestor căi, activitatea teoretică ar lua sfîrșit și ar începe activitatea celor ce urmează să îndrumeze „patria“ pe aceste „alte căi“, „nou descoperite“. Cu totul altfel se prezintă însă lucrurile dacă se consideră că sarcina socialiștilor este de a fi conducătorii ideologici ai proletaria-tului în lupta sa reală împotriva unor dușmani adevărați și reali, care stau în fața sa pe drumul *real* al dezvoltării economice-sociale date. În aceste condiții, munca teoretică și munca practică se contopesc într-o singură muncă, pe care Lieb-

* Dimpotrivă, pe primul plan se pune întotdeauna și neapărat munca practică de propagandă și agitație, pentru că, în primul rînd, munca teoretică nu face decît să dea răspuns la problemele pe care le ridică cea dintii. În al doilea rînd însă, din cauze independente de voința lor, social-democrații sînt prea adeseori nevoiți să se limiteze numai la munca teoretică, și de aceea ei prețuiesc în mod deosebit fiecare clipă în care este posibilă desfășurarea unei activități practice.

knecht, veteranul social-democrației germane, a caracterizat-o atât de bine prin cuvintele :

Studieren, Propagandieren, Organisieren*.

Fără o astfel de muncă teoretică, socialiștii nu vor putea fi conducători ideologici, după cum nu vor putea fi asemenea conducători dacă nu vor orienta această muncă pe făgașul cerințelor practicii, dacă nu vor propaga rezultatele acestor teorii în rîndurile muncitorilor și nu vor ajuta la organizarea lor.

Acest mod de a formula sarcina social-democrației o ferește pe aceasta din urmă de dogmatism și de sectarism, lipsuri de care suferă atât de des diferitele grupuri de socialiști.

Nu poate exista dogmatism acolo unde criteriul unic, criteriul suprem al doctrinei este concordanța ei cu procesul real al dezvoltării economice-sociale ; nu poate fi sectarism atunci cînd sarcina constă în a ajuta la organizarea proletariatului, cînd, prin urmare, rolul „intelectualității“ constă în a face să nu fie nevoie de conducători intelectuali.

De aceea, cu toate divergențele existente între marxiști cu privire la diferite probleme teoretice, din primul moment al apariției grupului și pînă în ziua de astăzi metodele activității lor politice au rămas aceleași.

Activitatea politică a social-democrațiilor constă în a ajuta la dezvoltarea și la organizarea mișcării muncitorești din Rusia, la scoaterea ei din faza actualelor încercări de protest, de „răzvrătiri“ și de greve – încercări răzlețe și lipsite de idei călăuzitoare – și transformarea ei într-o luptă organizată a **INTREGII CLASE** muncitoare ruse, îndreptată împotriva regimului burghez și tinzînd să înfăptuiască exproprierea expropriatorilor, să desființeze rînduiriile sociale întemeiate pe aspirarea oamenilor muncii. La baza acestei activități se află convingerea generală a marxiștilor că muncitorul rus este singurul reprezentant firesc al întregii populații muncitoare și exploatată a Rusiei **.

* * — A studia, a face propagandă, a organiza. — *Nota trad.*

** În Rusia, omul viitorului este țărănul, — așa considerau reprezentanții socialismului țărănesc, narodnicii în cea mai largă accepție a acestui cuvînt. În Rusia, omul viitorului este muncitorul, — așa consideră social-democrații. Astfel a fost formulat într-un manuscris punctul de vedere al marxiștilor.

Reprezentantul firesc, pentru că *pretutindeni* în Rusia exploatarea oamenilor muncii este în fond o exploatare capitalistă dacă omitem rămășițele pe cale de dispariție ale economiei feudale ; numai că exploatarea masei producătorilor este realizată pe o scară mică, este fărâmițată, nedezvoltată, pe cînd exploatarea proletariatului din fabrici și din uzine este realizată pe o scară mare, este socializată și concentrată. În primul caz, această exploatare este încă învelită în forme medievale, în diferite chichițe, tertipuri și viclesuguri politice, juridice și uzuale, care-l împiedică pe omul muncii și pe ideologul său să vadă esența rînduicelilor care-l apasă pe omul muncii, să vadă pe unde și în ce mod ar fi posibilă o cale de ieșire. Dimpotrivă, în cazul al doilea, exploatarea este deja pe deplin dezvoltată, apărînd în forma ei pură, fără aspecte particulare care să-i mascheze fondul. Muncitorul nu mai poate să nu vadă că el este asuprit de *capital*, că lupta trebuie să fie dusă împotriva *clasei* burgheze. Și această luptă a lui, care are drept obiectiv satisfacerea nevoilor sale economice imediate, îmbunătățirea situației sale materiale, cere în mod necesar ca muncitorii să se organizeze, devine în mod necesar un război dus împotriva unei *clase*, iar nu împotriva unor persoane, un război dus împotriva clasei care-l asuprește și-l apasă pe omul muncii nu numai în fabrici și uzine, ci peste tot și pretutindeni. Iată de ce muncitorul din fabrică și din uzină nu este decît reprezentantul înaintat al întregii populații exploatare ; și, pentru ca el să-și afirme într-o luptă organizată și perseverentă calitatea lui de reprezentant, se cere cu totul altceva decît ademenirea lui prin zugrăvirea unor „perspective“ ; pentru aceasta nu se cere decît să i se explice pur și simplu care este *situația lui*, să i se explice structura economică-politică a sistemului care-l asuprește, să i se explice caracterul necesar și inevitabil al antagonismelor de clasă în cadrul acestui sistem. Această situație a muncitorului industrial în cadrul sistemului general al relațiilor capitaliste face ca el, muncitorul industrial, să fie singurul luptător pentru eliberarea clasei muncitoare, pentru că numai stadiul superior al dezvoltării capitalismului, marea industrie mecanizată, creează condițiile materiale și forțele sociale necesare pentru desfășurarea acestei lupte. În toate celelalte locuri, în cadrul formelor inferioare

de dezvoltare a capitalismului nu există aceste condiții materiale ; producția este fărîmîtată în mii de gospodării foarte mici (care nu incetează să fie *gospodării* minuscule chiar și în cadrul celor mai egalitate forme de *posesiune* funciară în cadrul obștii), cel exploatat mai posedă încă în majoritatea cazurilor o brumă de gospodărie, care-l leagă tocmai de sistemul burghez împotriva căruia el trebuie să ducă lupta ; această împrejurare îngreuiază și frînează dezvoltarea forțelor sociale capabile să răstoarne capitalismul. Mica exploatare, izolată, fărîmîtată, îi leagă pe oamenii muncii de locul lor, îi dezbină, nu le dă posibilitatea de a deveni conștienți de solidaritatea lor de clasă, nu le dă posibilitatea de a se uni în urma înțelegerii faptului că pricina asupririi rezidă în întregul sistem economic și nu în cutare sau cutare persoană. Dimpotrivă, marele capital rupe în mod inevitabil orice legătură dintre muncitor și vechea societate, rupe tot ce-l leagă de un anumit loc și de un anumit exploatator, îl unește cu ceilalți muncitori, îl silește să gîndească și-l pune în condiții care dau posibilitatea de a începe o luptă organizată. De aceea social-democrația consacră clasei muncitoare întreaga ei atenție și activitate. Atunci cînd reprezentanții înaintați ai acestei clase își vor fi însușit ideile socialismului științific, cînd își vor fi însușit ideea rolului istoric al muncitorului rus, cînd aceste idei vor fi căpătat o largă răspîndire și cînd printre muncitori vor fi fost create organizații viguroase care să transforme într-o luptă de clasă conștientă actualul război economic al muncitorilor dus cu forțe răslețite, atunci **MUNCITORUL** rus, ridicîndu-se în fruntea tuturor elementelor democratice, va răsturna absolutismul și va călăuzi **PROLETARIATUL RUS** (alături de proletariatul **TUTUROR ȚĂRILOR**) *pe drumul drept al luptei politice fățișe, spre o REVOLUȚIE COMUNISTĂ VICTORIOASĂ.*

Sfirșit

1894

Anexa I

Reproduc în tabelul care urmează datele referitoare la cele 24 de bugete despre care este vorba în text.

Culegere de date asupra structurii și bugetelor a 24 de gospodării țărănești tipice din județul Ostrogojsk.

Explicarea tabelului

1. Primele 21 coloane sînt luate în întregime din culegerea arătată. Coloana a 22-a înglobează coloanele din culegere referitoare la secară, grîu, ovăz și orz, mei și hrișcă, celelalte grîne, cartofi, legume și fin (8 coloane). Cum a fost calculat venitul provenit din grîne (coloana a 23-a), exceptîndu-se paiele și pleava, s-a arătat în text. Coloana a 24-a înglobează coloanele din culegere referitoare la cai, vite cornute, oi, porci, păsări, piei și lînă, slănină și carne, produse lactate, ulei (9 coloane). Coloanele 25-29 sînt luate în întregime din culegere. Coloanele 30-34 înglobează coloanele din culegere referitoare la cheltuielile pentru secară, grîu, mei și hrișcă, cartofi, legume, sare, ulei, slănină și carne, pește, produse lactate, rachiu, ceai (12 coloane). Coloana a 35-a înglobează coloanele din culegere referitoare la săpun, gaz, luminări, îmbrăcăminte și veselă (4 coloane). Celelalte coloane nu comportă explicații.

2. Coloana a 8-a reprezintă suma descatinelor de pămînt luat în arendă și a descatinelor de pămînt arabil din cadrul lotului (există în culegere o asemenea coloană).

3. Cifrele de dedesubt din coloanele „Repartizarea veniturilor și a cheltuielilor“ reprezintă *partea bănească a cheltuielilor și a veniturilor*. Veniturile (respectiv cheltuielile) trecute în coloanele 25-28 și 37-42 sînt în întregime venituri și cheltuieli bănești. Partea bănească (autorul nu o indică) a fost calculată scăzîndu-se din venitul global partea consumată în gospodărie.

Categoriile de gospodari și numărul lor		Numărul sufletelor de ambe sexe	Numărul lucrătorilor de sex masculin	Muncitori agricoli	
				Gospodării cu muncitori agricoli	Numărul muncitorilor și muncitorilor agricoli
		1	2	3	4
6 gospodari înstăriți	Total	47	11	6	8
	În medie de 1 gospodărie	7,83	1,8	—	—
11 gospodari mijlocași	Total	92	26	2	2
	În medie de 1 gospodărie	8,36	2,4	—	—
7 gospodari săraci	Total	37	10	2	2
	În medie de 1 gospodărie	5,28	1,4	—	—
Total 24 gospodari	Total	176	47	10	12
	În medie de 1 gospodărie	7,33	1,9	—	—
2 muncitori agricoli (incluși în numărul gospodărilor săraci)	Total	9	2	—	—
	În medie de 1 gospodărie	4,5	1	—	—

Pământ din lot (deseatine)	Arendă		Total pământ arabil	Numărul con- strucțiilor	Numărul stabili- mentelor indu- striale	Numărul unelte- lor agricole	Vite (capete)	
	Numărul gospodă- riilor	Desea- tine					Vite de munaș	Total scos în capete de vite mari
5	6	7	8	9	10	11	12	13
132,6	6	52,8	123,4	52	4	224	35	81
22,1	—	8,8	20,6	8,6	—	37,3	5,8	13,5
101,2	10	85,5	140,2	70	—	338	40	89,1
9,2	—	7,7	12,7	6,4	—	30,7	3,6	8,1
57,8	4	19,8	49,8	31	—	108	7	15,3
8,5	—	2,8	7,1	4,4	—	15,4	1	2,2
291,6	20	158,1	313,4	153	4	670	82	185,4
12,1	—	6,6	13	6,4	—	27,8	3,4	7,7
14,4	—	—	6,8	6	—	11	—	1,1
7,2	—	—	3,4	3	—	5,5	—	0,5

Categoriile de gospodari și numărul lor		Valoare în ruble						
		Construcții	Alte bunuri imobile	Inventar	Obiecte de uz casnic	Îmbrăcăminte	Vite și stupi	Total
		14	15	16	17	18	19	20
6 gospodari înstăriți	Total	2.696	2.237	670,8	453	1.294,2	3.076,5	10.427,5
	În medie la 1 gospodărie	449,33	372,83	111,80	75,5	215,7	512,75	1.737,81
11 gospodari mijlocași	Total	2.362	318	532,9	435,9	2.094,2	2.907,7	8.650,7
	În medie la 1 gospodărie	214,73	28,91	48,44	39,63	190,38	264,33	786,42
7 gospodari săraoi	Total	835	90	112,3	254	647,1	605,3	2.543,7
	În medie la 1 gospodărie	119,28	12,85	16,04	36,29	92,45	86,47	363,38
Total 24 gospodari	Total	5.893	2.645	1.316	1.142,9	4.035,5	6.589,5	21.621,9
	În medie la 1 gospodărie	245,55	110,21	54,83	47,62	168,14	274,56	900,91
2 muncitori agricoli (incluși în numărul gospodărilor săraoi)	Total	155	25	6,4	76,8	129,3	9,1	401,6
	În medie la 1 gospodărie	77,5	12,5	3,2	38,4	64,65	4,55	200,8

Credite scadente și neacordate (ruble)	Repartizarea veniturilor								
	Din agricultură		Din creșterea vitelor	Din apicultură și piscicultură	Din ocupații în sfera gospodăriei	Din stabilimente	Diverse	Total în ruble	
	Total	Inclusiv din cereale							
21	22	23	24	25	26	27	28	29	
80	61,2% 3.861,7 1.774,4	2.598,2 1.774,4	15,4% 872,6 396,5	4,3% 271	6,5% 412	5% 320	7,6% 482,2	100% 6.319,5 3.656,1	
13,3	643,6	—	162,1	45,2	68,6	53,3	80,4	1.053,2 609,3	
357	60,7% 3.163,8 899,9	2.203,8 899,9	16,1% 837,5 423,2	0,7% 36,1	18,8% 979,3	—	3,7% 195,5	100% 5.212,2 2.534	
32,4	287,7	—	76,1	3,2	89	—	17,8	473,8 230	
233,6	48,7% 689,9 175,25	502,08 175,24	22,9% 324,2 216,6	1,9% 27	23,8% 336,8	—	2,7% 39	100% 1.416,9 794,64	
33,4	98,5	—	46,3	3,9	48,1	—	5,5	202,4 113,5	
670,6	59,6% 7.715,4 2.849,54	5.304,8 2.849,54	16,5% 2.134,3 1.036,3	2,6% 334,1	13,3% 1.728,1	2,5% 320	5,5% 716,7	100% 12.948,6 6.984,74	
27,9	321,5	—	88,9	13,9	72	13,3	29,9	539,5 281,03	
50	59,5 3	—	5,7 4,8	—	128,8	—	4	198 140,6	
25	29,75	—	2,85	—	64,4	—	2	99 70,3	

Categoriile de gospodari și numărul lor		Repartizarea					
		Hrană					Îmbrăcăminte și obiecte de uz casnic
		Total	Vegetală	Restul hranei	din care:		
					Lapte, carne etc.	Sare, rachiu, ceai	
30	31	32	33	34	35		
6 gospodari înstăriți	Total	29,2% 1.500,8 218,7	823,8	676,8	561,3 103,2	115,5	8,2% 423,8 58,6
	În medie la 1 gospodărie	250,1	—	—	—	—	70,63
11 gospodari mijlocași	Total	37,6% 1.951,9 257,7	1.337,3 33,4	614,6	534,3 144	80,3	10,6% 548,1 49,5
	În medie la 1 gospodărie	177,45	—	—	—	—	49,83
7 gospodari săraci	Total	42,1% 660,8 253,46	487,7 160,96	173,1	134,4 53,8	38,7	14,6% 229,6 26,8
	În medie la 1 gospodărie ..	94,4	—	—	—	—	32,8
Total 24 gospodari	Total	34,6% 4.113,3 729,86	2.648,8	1.464,5	1.230	234,5	10,1% 1.201,5 134,9
	În medie la 1 gospodărie ..	171,39	110,37	61,02	51,25	9,77	50,08
2 muncitori agricoli (incluși în numărul gospodariilor săraci)	Total	81,7 50,7	72,1 42,5	9,6	6,1 4,7	3,5	14,9 4,6
	În medie la 1 gospodărie ..	40,85	—	—	—	—	7,45

cheltuielilor								
Întreținerea viteilor	Învenșar vin și moșt	Plata muncitorilor și ciobanilor	Arendă	Dări	Pentru popi	Diverse	Total în ruble	Venit net + deficit
36	37	38	39	40	41	42	43	44
24,9% 1.276,6	9,4% 484,5	13,5% 691,7	6,5% 332	4,9% 253,5	1,1% 56	2,3% 116,5	100% 5.135,2 2.211,5	+ 1.184,3
212,76	80,75	115,29	55,33	42,25	9,33	19,42	855,86 368,6	+ 197,34
21,2% 1.098,2	5% 256	0,9% 47,6	6,8% 351,7	4,9% 254,9	1,3% 69,9	11,7% 608,4	100% 5.187,7 1.886,7	+ 24,5
99,84	23,27	4,33	31,97	23,17	6,35	55,4	471,6 172,5	+ 2,19
15,6% 243,7	7,1% 110,6	1,6% 24,3	6% 94,5	6,5% 101,8	1,8% 28	4,7% 73,2	100% 712,66	— 149,6
34,81	15,8	3,47	13,5	14,54	4	10,46	223,78 101,8	— 21,38
22,2% 2.618,5	7,1% 851,1	6,4% 783,6	6,5% 778,2	5,1% 610,2	1,3% 153,9	6,7% 799,1	100% 11.889,4 4.820,86	+ 1.059,2
109,1	35,46	31,82	32,43	25,43	6,41	33,29	495,39 200,87	+ 44,11
8	53,2	0,4	—	22,6	2,8	3,3	186,9 137,6	+ 11,1
4	26,6	0,2	—	11,3	1,4	1,65	93,45 68,8	+ 5,55

Anexa a II-a

În critica pe care i-o face lui Nik.-on, d-l Struve pune pe bună dreptate pe primul plan constatarea că „teoria marxistă a luptei de clasă și a statului îi este cu desăvîrșire străină acestui economist rus“. Nu am îndrăzneala d-lui Krivenko pentru ca, doar pe baza acestui articolaș (ocupînd 4 coloane), să mă pronunț asupra sistemului concepțiilor d-lui Struve (alte articole ale d-sale nu-mi sînt cunoscute) ; trebuie să spun de asemenea că sînt de acord numai cu unele dintre ideile enunțate de d-sa, și de aceea nu pot susține întregul său articol, ci numai anumite teze fundamentale formulate de d-sa. În orice caz însă, faptul menționat a fost sesizat cît se poate de just : într-adevăr, neînțelegerea luptei de clasă inerente societății capitaliste constituie *eroarea fundamentală* a d-lui Nik.-on. Simpla corijare a acestei erori ar fi fost suficientă pentru ca chiar din tezele și cercetările d-sale teoretice să rezulte în mod necesar concluzii social-democrate. Într-adevăr, pierderea din vedere a luptei de clasă denotă o arhigosolană neînțelegere a marxismului, neînțelegere cu atît mai imputabilă d-lui Nik.-on, cu cît d-sa ține neapărat să apară în postura unui fervent adept al principiilor lui Marx. Ar putea oare cineva care cunoaște cît de cît doctrina lui Marx să conteste că teoria luptei de clasă constituie centrul de greutate al întregului său sistem de concepții ?

D-l Nik.-on putea, desigur, să accepte teoria lui Marx cu excepția acestui punct, fie și, de pildă, pentru că acest punct n-ar fi în concordanță, să zicem, cu datele istoriei și realității

ruse ; dar dacă ar fi fost așa, ar fi, în primul rînd, cu neputință să se susțină că teoria lui Marx poate explica rîndu-ielile noastre, ar fi chiar cu neputință să se vorbească de această teorie în legătură cu capitalismul, deoarece ar trebui modificată teoria și elaborată noțiunea unui alt capitalism, căruia nu-i sînt inerente relații antagoniste și lupta de clasă. În orice caz, autorul ar fi trebuit să specifice acest lucru în modul cel mai amănunțit, arătînd de ce, spunînd în materie de marxism *A*, nu spune și *B*. Or, d-l Nik.—on nu a făcut nimic din toate acestea.

De aceea d-l Struve a conchis, pe bună dreptate, că neînțelegerea luptei de clasă îl face pe d-l Nik.—on *utopist*, pentru că cel ce ignorează lupta de clasă care se desfășoară în cadrul societății capitaliste ignorează eo ipso * întregul conținut real al vieții politice-sociale a acestei societăți și, în ceea ce privește realizarea dezideratelor sale, se condamnă singur în mod inevitabil să plutească în sfera unor visuri inofensive. Această neînțelegere face din el un *reacționar*, căci apelurile către „societate“ și către „stat“, adică către ideologii și oamenii politici ai burgheziei, nu pot decît să-i deruteze pe socialiști, făcîndu-i să vadă niște aliați în cei mai înverșunați dușmani ai proletariatului, nu pot decît să frîneze lupta de eliberare a muncitorilor, în loc de a contribui la intensificarea, clarificarea și cît mai buna organizare a acestei lupte.

Fiindcă a venit vorba despre articolul d-lui Struve, trebuie să spunem aici cîteva cuvinte și despre răspunsul d-lui Nik.—on în nr. 6 al revistei „Russkoe Bogatstvo“ **.

„Rezultă — spune d-l Nik.—on citînd date care arată creșterea lentă a numărului de muncitori din fabrici și uzine, infe-

* — implicit. — *Nota trad.*

** În general, în articolele sale din „Russkoe Bogatstvo“, d-l Nik.—on pare a se strădui din răsputeri să demonstreze că poziția pe care se situează d-sa nu e chiar atît de departe de cea a radicalismului mic-burghez, precum s-ar fi putut crede ; că și d-sa e în stare să vadă în creșterea burgheziei țărănești (nr. 6, pag. 118 — răspîndirea printre „țărani“ a uneltelor perfecționate, a fosiaților etc.) o dovadă a faptului că „însăși țărănimea“ (care țărănime ? aceea care este expropriată în masă ?) „înțelege necesitatea de a se smulge din situația în care se află“.

rioară creșterii populației —, rezultă că la noi capitalismul nu numai că nu-și îndeplinește «misiunea istorică», dar pune singur limite proprii sale dezvoltării. Iată de ce, printre altele, au de o mie de ori dreptate cei care caută «pentru patria lor o cale de dezvoltare diferită de aceea pe care a urmat-o și o urmează Europa occidentală». (Și aceasta o scrie un om care constată că Rusia urmează aceeași cale capitalistă !). După părerea d-lui Nik-on, neîndeplinirea acestei „misiuni istorice“ constă în faptul că „curentul economic ostil obștii (adică capitalismul) nimicește înseși temeliile existenței acesteia din urmă, fără a-și exercita rolul unificator atât de caracteristic pentru Europa occidentală și care începe să se manifeste cu o deosebită vigoare în America de Nord“.

Cu alte cuvinte, avem în fața noastră argumentul stereotip folosit împotriva social-democraților, argument născocit de celebrul domn V.V., care privea capitalismul din punctul de vedere al unui slujbaș de minister care rezolvă problema de stat a „introducerii capitalismului în viața poporului“ : dacă își îndeplinește „misiunea“, se poate admite ; dar dacă nu și-o îndeplinește, „nu se admite“. În afară de toate celelalte merite ale acestui ingenios raționament, însăși „misiunea“ capitalismului era înțeleasă de d-l V.V. — și este înțeleasă, precum se vede, și de d-l Nik-on — într-un mod imposibil, monstruos de greșit și de îngust ; bineînțeles că și de astă dată domniile aceștia nu se jenează să atribuie social-democraților îngustimea de înțelegere care-i caracterizează pe ei înșiși : despre social-democrați se poate îndruga orice, pentru bunul motiv că, din fericire, nu sînt admiși în presa legală !

Marx considera că opera progresistă, revoluționară a capitalismului consta în faptul că acesta, socializînd munca, în același timp, prin însuși mecanismul acestui proces, „educă, unește și organizează clasa muncitoare“, o învață să lupte, organizează „revolta“ ei, o unește în vederea „expropriării expropriatorilor“, în vederea cuceririi puterii politice și a smulgerii mijloacelor de producție din mâinile „unui număr restrîns de uzurpatori“ pentru a le trece în mâinile întregii societăți („Capitalul“, 650) ⁹¹.

Aceasta este formularea lui Marx.

Nici pomeneală, firește, de „numărul muncitorilor din fabrici și uzine“ : se vorbește de concentrarea mijloacelor de

producție și de socializarea muncii. E clar că aceste criterii n-au nimic comun cu „numărul muncitorilor din fabrici și uzine“.

Dar originalii noștri tălmăcitori ai lui Marx l-au răstăl-măcit în sensul că socializarea muncii în condițiile capitalismului s-ar reduce la aceea că mai mulți muncitori industriali lucrează într-o singură clădire, și de aceea, pretind ei, opera progresistă a capitalismului se măsoară... după numărul muncitorilor din fabrici și uzine !!! Dacă numărul muncitorilor din fabrici și uzine crește înseamnă că capitalismul își îndeplinește bine opera progresistă ; dacă acest număr scade înseamnă că capitalismul „nu-și îndeplinește bine menirea sa istorică“ (pag. 103 din articolul d-lui Nik.-on), așa încît „intellectualitatea“ trebuie „să caute pentru patrie alte căi de dezvoltare“.

Și iată că intelectualitatea Rusiei pornește în căutarea „altor căi“. Și nu e primul deceniu de cînd caută și găsește asemenea căi, străduindu-se din răspuțeri să demonstreze * că capitalismul reprezintă o cale de dezvoltare „greșită“, deoarece duce la șomaj și la crize. Iată, zic ei, în 1880 am trecut printr-o criză, la fel și în 1893 : e timpul să părăsim această cale, căci este clar că ne merge prost.

Iar burghezia rusă „aude și-și vede de treabă“⁹² : într-adevăr, merge „prost“ din moment ce nu se mai pot obține profituri exorbitante ; și iat-o ținînd în cor isonul liberalilor și radicalilor și apucîndu-se totodată să construiască de zor, cu ajutorul capitalurilor disponibile și mai ieftine, noi căi ferate. „Ne“ merge prost pentru că în vechile locuri „noi“ am despuiat pînă la piele poporul și sîntem nevoiți să trecem la capitalul industrial, de pe urma căruia nu te poți îmbogăți în aceeași măsură ca de pe urma celui comercial : „ne“ vom îndrepta deci înspre regiunile periferice din răsăritul și

* Aceste demonstrații sînt lipsite de orice efect nu pentru că ar fi neadevărate — ruina, sărăcirea și flămînzirea poporului constituie urmări neîndoielnice și inevitabile ale capitalismului —, ci pentru că sînt aruncate pur și simplu în vînt. „Pătura cultă“, chiar atunci cînd acționează sub paravanul democratismului, promovează interesele plutocrației ; cît despre aceasta din urmă, desigur că nimeni nu se așteaptă ca tocmai ea să se ridice împotriva capitalismului. „Guvernul“ . . . — citez părerea unui adversar, d-l N. K. Mihailovski —, oricît de puțin am cunoaște programul guvernului nostru — scria el cîndva —, îl cunoaștem însă în orice caz îndeajuns pentru a fi siguri că „socializarea muncii“ nu intră în programul lui.

nordul Rusiei europene, unde mai este încă posibilă „acumularea primitivă“, care furnizează câştiguri de câteva sute la sută, unde descompunerea cu caracter burghez a ţărănimii e încă departe de a fi fost încheiată. Intelectualii văd toate acestea, avertizându-ne mereu că „noi“ vom ajunge iar la un crah. Şi, într-adevăr, se produce un nou crah. Un mare număr de mici capitalişti este strivit de marii capitalişti, mase de ţărani sînt eliminate din agricultură, care trece tot mai mult în mîinile burgheziei; mizeria, şomajul, moartea prin înfometare iau proporţii colosale, iar „intelectualitatea“ declară cu conştiinţa împăcată că ea a prevăzut toate aceste calamităţi şi continuă să se plîngă de greşita alegere a căii de dezvoltare, străduindu-se să demonstreze prin lipsa de pieţe externe şubrezenia capitalismului nostru.

Iar burghezia rusă „aude şi-şi vede de treabă“. În timp ce „intelectualii“ caută alte căi, ea întreprinde gigantice construcţii de căi ferate în direcţia coloniilor ei, creîndu-şi acolo o piaţă, ducînd în ţări tinere splendorile rînduieiilor burgheze, creînd şi acolo condiţiile pentru creşterea deosebit de rapidă a unei burghezii industriale şi agrare şi aruncînd mase de producători în rîndurile mulţimii veşnic flămînde şi lipsite de lucru.

Este posibil oare ca nişte socialişti să continue a se limita la văicăreli pe tema căilor greşite şi să caute să dovedească şubrezenia capitalismului... invocînd creşterea lentă a numărului muncitorilor din fabrici şi uzine !!!

Înainte de a trece la această idee copilărească*, trebuie să spunem cîteva cuvinte în legătură cu faptul că d-l Nik.-on a reprodus extrem de inexact pasajul criticat din articolul d-lui Struve. În articolul acestuia din urmă citim textual următoarele :

„Autorul (adică d-l Nik.-on) invocă deosebirea dintre structura populaţiei ruse şi a celei americane din punctul de vedere al ocupaţiilor – în ceea ce priveşte Rusia se consideră că 80%⁰

* Cum să nu califici într-adevăr drept copilărească această idee cînd vezi că pentru stabilirea caracterului progresist al acţiunii capitalismului nu se ia gradul de socializare a muncii, ci un indiciu atît de variabil cum este dezvoltarea unei singure ramuri a muncii naţionale! Oricine ştie că numărul muncitorilor nu poate să nu fie extrem de nestabil în cadrul modului de producţie capitalist, că el depinde de o multime de factori secundari, ca, de pildă, crizele, mărimea armatei de rezervă, gradul de exploatare a muncii, gradul de încordare a muncii etc. etc.

din populația economică activă (erwerbsthätigen) se îndeletnicește cu agricultura, pe cînd în Statele Unite această populație reprezintă numai 44% —, dar el nu observă totodată că tocmai dezvoltarea capitalistă a Rusiei va duce la micșorarea acestei diferențe dintre 80 și 44 : aceasta este, se poate spune, misiunea lui istorică“.

S-ar putea obiecta că termenul „misiune“ este aici cu totul impropriu, dar ideea d-lui Struve este clară : d-l Nik.—on n-a observat că dezvoltarea capitalistă a Rusiei (el însuși constată că această dezvoltare are într-adevăr un caracter capitalist) va duce la micșorarea populației sătești ; or, aceasta este o lege generală a capitalismului. Prin urmare, pentru a respinge această observație critică, d-l Nik.—on ar fi trebuit să arate *fi*e că 1) d-sa n-a pierdut din vedere această tendință a capitalismului, *fi*e că 2) capitalismul nu are o asemenea tendință.

În loc de a proceda astfel, d-l Nik.—on se apucă să analizeze datele referitoare la numărul muncitorilor noștri de fabrică (1% din totalul populației, după calculul d-sale). Dar parcă în articolul d-lui Struve este vorba de muncitorii din fabrici ? Oare 20% din populația Rusiei și 56% din populația Americii reprezintă muncitori de fabrică ? Oare noțiunile „muncitori de fabrică“ și „populație care nu se îndeletnicește cu agricultura“ sînt identice ? Se poate contesta oare faptul că și în Rusia se micșorează partea din populație care se îndeletnicește cu agricultura ?

După această rectificare, pe care o consider cu atît mai necesară cu cît sub pana d-lui Krivenko același pasaj a mai fost denaturat o dată în coloanele aceleiași reviste, trecem la examinarea ideii d-lui Nik.—on potrivit căreia „capitalismul nostru își îndeplinește prost misiunea“.

În primul rînd, e profund greșit să identifiți numărul muncitorilor din fabrici și uzine cu numărul muncitorilor ocupați în producția capitalistă, cum face autorul „Studiilor“. Aceasta înseamnă a repeta (și chiar a agrava) eroarea economiștilor mic-burgezi din Rusia, la care capitalismul începe de-a dreptul cu marea industrie mecanizată. Oare milioanele de meșteșugari ruși care lucrează pentru negustori cu materialele acestora și în schimbul unui salariu obișnuit, oare aceștia nu sînt ocupați în producția capitalistă ? Oare muncitorii agricoli

și zilerii din agricultură nu primesc de la stăpînii lor salariu și nu le dau plusvaloare? Oare muncitorii ocupați în industria de construcții (care după reformă s-a dezvoltat rapid la noi) n-au de îndurat exploatarea capitalistă? etc.*

În al doilea rînd, e absurd să raportezi la întreaga populație numărul muncitorilor din fabrici (1.400.000) și să exprimi în procente acest raport. A proceda astfel înseamnă pur și simplu a compara mărimi incomparabile: populația aptă de muncă cu cea inaptă pentru muncă, populația care se îndeletnicește cu producția bunurilor materiale cu „stările ideologice” etc. Oare fiecare muncitor de fabrică nu întreține un anumit număr de membri de familie care nu lucrează? Oare muncitorii de fabrică nu întrețin, în afară de propriii lor patroni și de o întreagă haită de negustori, și o mulțime de soldați, slujbași de stat și alți domni de aceeași teapă, pe care dv. îi înglobați în populația agricolă, opunînd întreg

* Mă mărginesc să critic aici *procedul* d-lui Nik.—on de a aprecia amploarea „rolului unificator al capitalismului” după numărul muncitorilor de fabrică. Nu pot intra în analiza cifrelor, deoarece n-am la îndemînă izvoarele de care s-a folosit d-l Nik.—on. Trebuie să observ însă că aceste izvoare n-au fost fericit alese de d-sa. El ia mai întîi din „Culegerea de statistică militară” date pentru anul 1865 și din „Indexul fabricilor și uzinelor” pe 1894, date pentru anul 1890. Rezultă că numărul muncitorilor (fără muncitorii din mine) reprezenta respectiv 829.573 și 875.764. Creșterea de 5,5% este mult mai mică decît creșterea populației (91.000.000 și 61.420.000, adică o creștere de 48,1%). În *pagina următoare* sînt indicate alte date, atît pentru 1865 cît și pentru 1890, date luate din „Indexul” pe 1893. Potrivit acestor date, numărul muncitorilor reprezenta respectiv 392.718 și 716.792, creșterea fiind deci de 82%. Aceste date însă nu includ industria ale cărei produse sînt supuse la plata accizelor, industrie în care numărul muncitorilor reprezenta 186.053 de muncitori în 1865 și 144.332 în 1890 (pag. 104). Adunînd aceste din urmă cifre cu cele dinainte, rezultă că numărul total al muncitorilor (fără muncitorii din mine) reprezenta 578.771 în 1865 și 861.124 în 1890, ceea ce înseamnă o creștere de 48,7% în condiții cînd creșterea populației este de 48,1%. Așadar, în 5 pagini consecutive autorul indică date dintre care unele arată o creștere de 5%, iar altele o creștere de 48%! Și pe baza unor asemenea date contradictorii el se apucă să demonstreze șubreznenia capitalismului în țara noastră!!

Dar, în afară de aceasta, de ce n-a luat autorul datele cu privire la numărul muncitorilor reproduse în „Studiile” sale (tabelele XI și XII), date care vădese că în decurs de *trei ani* (1886—1889) numărul muncitorilor a crescut cu 12—13%, ceea ce denotă o creștere care depășește rapid creșterea populației? Autorul va spune, poate, că intervalul de timp este prea mic. În schimb însă aceste date au un caracter omogen, sînt comparabile și prezintă avantajul de a fi mai demne de crezare; aceasta în primul rînd. În al doilea rînd însă, nu le-a folosit oare chiar d-sa, cu toate că intervalul de timp e mic, pentru a aprecia creșterea marii industrii?

Firește, datele referitoare la o singură ramură a muncii naționale se dovedesc a fi necesarmente instabile dacă pentru a aprecia starea acestei ramuri se ia un criteriu atît de oscilant cum e numărul muncitorilor. Vă puteți imagina ce visător incorrigibil de naiv trebuie să fie cineva pentru ca, pe baza unor asemenea date, să-și facă iluzii că la noi în țară capitalismul se va destrăma, va dispărea de la sine, fără o luptă dîrză și înversunată, pentru a opune aceste date dominației și dezvoltării incontestabile a capitalismului în toate ramurile muncii naționale!

acest ghiveci părții din populație care lucrează în fabrici și uzine? Apoi nu există oare în Rusia ocupații ca pescăritul etc., care de asemenea nu pot fi puse în aceeași rubrică cu agricultura, în opoziție cu marea industrie? Dacă ați dori să vă faceți o idee despre structura populației Rusiei după ocupații, ar trebui în primul rînd să puneți separat populația care se îndeletnicește cu producerea bunurilor materiale (excluzînd, prin urmare, pe de o parte populația care nu muncește, iar pe de altă parte soldații, funcționarii de stat, popii etc.), iar în al doilea rînd să încercați s-o repartizați pe diferitele ramuri ale muncii naționale. Dacă ați constata că nu există datele necesare în acest scop, ar trebui să renunțați la efectuarea unor asemenea calcule * și nu să îndrugați verzi și uscate pe

* În „Studiile“ sale, d-l Nik.—on a încercat să înfățișeze un asemenea calcul, dar a făcut-o într-o manieră extrem de nereușită. La pag. 302 putem citi următoarele:

„În ultimul timp s-a făcut o încercare de a stabili numărul total al muncitorilor disponibili în cele 50 de gubernii ale Rusiei europene (S. A. Korolenko: „Munca salariată“, Petersburg, 1892). Într-o cercetare întreprinsă de ministerul agriculturii s-a stabilit că în cele 50 de gubernii ale Rusiei europene numărul total al populației sătești apte de muncă se cifrează la 35.712.000 de oameni, în timp ce numărul total al lucrătorilor necesari în agricultură, în industria prelucrătoare, extractivă, în transporturi etc. este evaluat, în total, la 30.124.000 de oameni. Prin urmare, numărul muncitorilor cu totul de prisos se exprimă prin uriașa cifră de 5.588.000 de oameni, care împreună cu familiile lor, socotite după normele uzuale, reprezintă cel puțin 15.000.000 de oameni“. (Acest calcul este repetat la pag. 341).

Dacă examinăm această „cercetare“, vedem că a fost „cercetată“ numai munca salariată folosită de moșieri și că la această cercetare d-l S. Korolenko a adăugat un „studiu“ asupra Rusiei europene „sub aspectul agricol și industrial“. În acest studiu se face (nu pe baza vreunei „cercetări“, ci pe temelul vechilor date existente) încercarea de a repartiza pe ramuri de activitate populația muncitoare a Rusiei europene. Rezultatele obținute de d-l S. A. Korolenko sînt următoarele. În cele 50 de gubernii ale Rusiei europene există 35.712.000 de lucrători, dintre care:

În agricultură	27.435.400	} 30.124.000
în ramura culturilor de plante speciale	1.466.400	
în fabrici, uzine, în industria extractivă	1.222.700	}
evrei	1.400.400	
în exploatarea forestieră	circa 2.000.000	
în ramura creșterii vitelor	” 1.000.000	
în transportul feroviar	” 200.000	
în ramura pescăritului	” 200.000	
în mesesuguri și alte ocupații exercitate		
în localitatea respectivă sau în alte locali-		
tăți, vînătoare etc.	787.200	
Total	35.712.100	

Deci aici se vede că d-l Korolenko a repartizat pe ramuri de activitate (rău sau bine) pe toți lucrătorii, pe cînd d-l Nik.—on, luînd în mod arbitrar primele trei rubrici, vorbește de 5.588.000 de muncitori „cu totul de prisos“ (??).

În afară de această deficiență, trebuie să observăm că d-l Korolenko face o socoteală extrem de grosolană și de inexactă: numărul lucrătorilor din agricultură este stabilit pe baza unei norme generale unice pentru

tema că populația care lucrează în marea industrie ar reprezenta 10% (? ? ! !).

În al treilea rînd — și aceasta este principala și cea mai flagrantă denaturare a teoriei lui Marx în ceea ce privește opera progresistă, revoluționară a capitalismului —, de unde ați scos dv. că „rolul unificator“ al capitalismului își găsește expresia numai în reunirea muncitorilor de fabrică ? Sau poate că în materie de marxism vă împrumutați ideile din articolele care apar în coloanele revistei „Otecestvennîe Zapiski“ în legătură cu problema socializării muncii ? Nu cumva socotiți și dv. că socializarea muncii nu înseamnă decît efectuarea muncii în cadrul unuia și aceluiași local ?

Dar nu. S-ar părea că d-lui Nik.—on nu i se poate face un asemenea reproș, pentru că în pagina a doua a articolului său din nr. 6 al revistei „Russkoe Bogatstvo“ d-sa caracterizează în mod corect socializarea muncii în condițiile capitalismului, menționînd în mod just ambele indicii ale acestei socializări : 1) faptul că se lucrează produse destinate întregii societăți și 2) faptul că mai mulți lucrători colaborează la obținerea produsului muncii comune. Dar, dacă lucrurile stau astfel, ce rost avea să se aprecieze „misiunea“ capitalismului după numărul muncitorilor din fabrici atunci cînd această „misiune“ este îndeplinită prin dezvoltarea capitalismului și prin socializarea muncii în general, prin crearea proletariatului în general, față de care muncitorii din fabrici și uzine nu au decît rolul unor detașamente înaintate, rolul de avangardă ? Este incontestabil, desigur, că mișcarea revoluționară a proletariatului depinde și de numărul acestor muncitori, și de gradul lor de concentrare, și de nivelul conștiinței lor etc., dar toate acestea nu ne îndreptățesc cîtuși de puțin să apreciem „rolul unificator“ al capitalismului numai după numărul muncitorilor din fabrici și uzine. Aceasta ar însemna să îngustăm pînă la imposibil ideea lui Marx.

Să dau un exemplu. În broșura sa „Zur Wohnungsfrage“ *

Întreaga Rusie ; nu este arătată separat populația neproductivă (d-l Korolenko, influențat de iudeofobia autorităților, i-a încadrat în această categorie pe... *evrei* ! Numărul lucrătorilor neproductivi trebuie să fie mai mare de 1.400.000 : negustorii, pauperii, vagabonzii, înfractorii etc.) ; ridicol de mic e numărul meșteșugarilor (ultima rubrică, meșteșuguri exercitate pe loc sau în alte localități) etc. Decît asemenea calcule mai bine lipsă.

* — „Contribuții la problema locuințelor“. — *Nota trad.*

Friedrich Engels, vorbind de industria germană, arată că în nici o altă țară în afară de Germania – Engels are în vedere numai Europa occidentală – nu există un număr atât de mare de muncitori salariați care să posede un loc de grădină sau un petic de pământ arabil. *„Industria meșteșugărească rurală, îmbinată cu grădinaritul sau cu agricultura pe scară restrînsă – arată el –, alcătuiește temelia largă a tinerei industriei mari a Germaniei“* ⁹³. Pe măsură ce se agravează starea de mizerie a micii țărănime germane, această industrie meșteșugărească crește din ce în ce mai mult (ca și în Rusia, vom adăuga noi), dar ÎMBINAREA industriei cu agricultura nu aduce meșteșugarului BUNĂSTARE, ci, dimpotrivă, o ASUPRIRE și mai mare. Legat de locul său, el este nevoit să accepte orice preț, cedînd astfel capitalistului nu numai supravaloarea, ci și o mare parte din salariul său (ca și în Rusia, cu uriașa ei dezvoltare a sistemului marii producții bazate pe munca la domiciliu). *„Aceasta este una din fețele problemei – continuă Engels –, care are însă și reversul ei... O dată cu extinderea industriei meșteșugărești, țărănimea unei regiuni după alta este atrasă în mișcarea industrială din epoca contemporană. Această revoluționare a regiunilor rurale prin intermediul industriei meșteșugărești face ca revoluția industrială din Germania să cuprindă teritorii mult mai întinse decît în Anglia și Franța... Aceasta explică de ce în Germania, spre deosebire de Anglia și Franța, mișcarea muncitorească revoluționară a luat proporții atât de mari într-o mare parte a țării în loc să se limiteze exclusiv la centrele orașenești. Același lucru explică dezvoltarea calmă, fermă și nestăvilită a acestei mișcări. În Germania este de la sine înțeles că o insurecție victorioasă în capitală și în celelalte orașe mari va fi cu puțință numai atunci cînd și majoritatea orașelor mici, precum și cea mai mare parte a regiunilor rurale, vor fi coapte pentru revoluție“* ⁹⁴.

Iată deci că nu numai „rolul unificator al capitalismului“, dar și succesul mișcării muncitorești depinde, după cum se vede, nu numai de numărul muncitorilor din fabrici, ci și de numărul... *meșteșugarilor* ! Pe cînd adepții specificului rusesc, ignorînd organizarea pur capitalistă a marii majorități a meșteșugarilor ruse, le prezintă pe acestea, în opoziție cu capitalismul, ca un fel de industrie „populară“, apreciînd „procentul

populației care se află la dispoziția nemijlocită a capitalismului“ după numărul muncitorilor din fabrici ! Aceasta ne amintește următorul raționament al d-lui Krivenko : marxiștii vor să concentreze întreaga atenție asupra muncitorilor din fabrici ; cum însă aceștia nu reprezintă decît 1.000.000 din 100.000.000 înseamnă că ei nu sînt decît un colțișor neînsemnat al vieții ; dacă ne-am consacra unui asemenea colțișor, ar fi ca și cum ne-am mărgini să activăm în instituții de castă sau de binefacere („Russkoe Bogatstvo“ nr. 12). Fabricile și uzinele, pretinde d-sa, constituie un colțișor tot atît de neînsemnat al vieții ca și instituțiile de castă și cele de binefacere ! ! O, cît ești de genial, d-le Krivenko ! Nu cumva instituțiile de castă sînt acelea care produc produse pentru întreaga societate ? Nu cumva rînduiriile existente în instituțiile de castă explică exploatarea și exproprierea oamenilor muncii ? Nu cumva în instituțiile de castă trebuie să căutăm pe reprezentanții înaintați ai proletariatului capabili să înalțe stindardul dezrobirii muncitorilor ?

Nu este de mirare cînd auzi asemenea lucruri din gura unor mărunți filozofi burghezi ; dar cînd întilnești la d-l Nik.—on afirmații de acest soi, te simți pur și simplu șocat.

La pag. 393 din „Capitalul“⁹⁵, Marx citează date referitoare la structura populației engleze. În 1861 Anglia și Wales numărau în total 20.000.000 de locuitori. Numărul muncitorilor ocupați în principalele ramuri ale mării industriei era de 1.605.440 *. În același timp, personalul casnic număra 1.208.648 de persoane, iar într-o notă adăugată în ediția a doua, Marx relevă creșterea deosebit de rapidă a acestei din urmă clase. Închipuiți-vă acum că în Anglia s-ar fi găsit „marxiști“ care, pentru a-și face o idee despre „rolul unificator al capitalismului“, ar începe să împartă 1.600.000 la 20.000.000 ! ! Va rezulta $8\frac{0}{10}$, *mai puțin de o douăsprezecime* ! ! ! Cum se poate vorbi deci de o „misiune“ a capitalismului din moment ce el n-a reunit nici măcar a 12-a parte

* 642.607 oameni lucrau în industria textilă, în fabricile de ciorapi și de dantele (la noi zeci de mii de femei, ocupate în producția meșteșugărească de ciorapi și de dantele, îndură cea mai crîncenă exploatare din partea „negustoreselor“ pentru care lucrează. Salariul lor ajunge uneori pînă la 3 (sic !) copeici pe zi ! Și dv. susțineți, d-le Nik.—on, că ele nu „se află la dispoziția nemijlocită a capitalismului“ ?). 565.835 de oameni lucrau în minele de cărbuni și de minereuri și 396.998 în toate manufacturile și stabilimentele de prelucrare a metalelor.

din populație ! În plus, crește mai repede clasa „sclavilor domestici“, această pierdere netă de „muncă națională“ care dovedește că „noi“, englezii, urmăm o „cale greșită“ ! Nu e limpede oare că „noi“ trebuie „să căutăm pentru patria noastră alte căi de dezvoltare“, necapitaliste ? !

Din argumentarea d-lui Nik.—on a mai rămas un singur punct : spunind despre capitalismul nostru că nu exercită rolul unificator care este „atît de caracteristic pentru Europa occidentală și care începe să se manifeste cu o deosebită viçoare în America de Nord“, d-sa are în vedere, probabil, mișcarea muncitorească. Așadar, trebuie să căutăm alte căi, deoarece capitalismul nostru nu generează o mișcare muncitorească. Acest argument a mai fost invocat, pare-se, și de d-l Mihailovski. Marx opera cu un proletariat gata format — îi învăța d-l Mihailovski pe marxiști. Și la observația unui marxist că d-sa vede în mizerie numai mizeria, d-l Mihailovski a răspuns după cum urmează : ca de obicei, această observație este luată în întregime de la Marx. Dacă citim însă cu atenție pasajul respectiv din „Mizeria filozofiei“, zice d-sa, vom vedea că el nu este aplicabil stărilor de lucruri de la noi, că mizeria noastră e numai mizerie. — În realitate însă nu vom vedea încă nimic dacă citim pasajul respectiv din „Mizeria filozofiei“. Marx spune acolo despre comuniștii de școală veche că văd în mizerie numai mizeria, fără a observa latura ei revoluționară, distructivă, care va răsturna vechea societate⁹⁶. Afirmînd că acest pasaj este inaplicabil stărilor de lucruri de la noi, d-l Mihailovski se bazează pe lipsa unei „manifestări“ a mișcării muncitorești în țara noastră. În legătură cu acest argument vom observa, în primul rînd, că numai o foarte superficială cunoaștere a faptelor poate sugera ideea că Marx ar fi operat cu un proletariat gata format. Marx a elaborat programul comunist încă înainte de 1848. Ce mișcare muncitorească * exista pe atunci în Germania ? Nu existau pe atunci în această țară nici măcar libertăți politice, iar activitatea comuniștilor se limita la cadrul unor cercuri secrete (ca astăzi la noi). Mișcarea muncitorească social-democrată, care a dovedit tuturor în mod

* Cît de redusă numericeste era pe atunci clasa muncitoare se poate vedea din faptul că după 27 de ani, în 1875, Marx scria : „....În Germania poporul muncitor se compune în majoritate din țărani și nu din proletari“⁹⁷. Iată ce înseamnă „să operezi (??) cu un proletariat gata format“ !

pregnant rolul revoluționar și unificator al capitalismului, a început cu 20 de ani mai târziu, când doctrina socialismului științific se formase definitiv, când marea industrie se dezvoltase pe o scară mai largă și când s-au ivit numeroși propagatori talentați și energici ai acestei doctrine în mediul muncitoresc. Prezentînd într-o lumină falsă faptele istorice, ignorînd vasta activitate pe care au desfășurat-o socialiștii pentru a insufla mișcării muncitorești conștiință și spirit de organizare, filozofii noștri îi mai atribuie lui Marx și arhi-absurda concepție fatalistă că organizarea și socializarea muncitorilor s-ar desfășura de la sine, așa încît, pretind ei, dacă vedem capitalismul și nu vedem o mișcare muncitorească, aceasta se datorește faptului că capitalismul nu-și îndeplinește misiunea și nu faptului că noi facem încă prea puțin pentru această organizare și pentru această propagandă în mijlocul muncitorilor. Acest laș pretext filistin al filozofilor specificului rusec nici nu merită să fie infirmat : îl infirmă întreaga activitate a social-democrațiilor din toate țările, îl infirmă fiecare cuvîntare publică a oricărui marxist. Social-democrația, spune pe bună dreptate Kautsky, este unirea mișcării muncitorești cu socialismul. Și pentru ca opera progresistă a capitalismului „să se manifeste“ și la noi, este necesar ca socialiștii noștri să se apuce de munca lor cu toată energia ; ei trebuie să elaboreze mai amănunțit concepția marxistă asupra istoriei și realității ruse, urmărind mai concret toate formele luptei de clasă și ale exploatării, care sînt deosebit de încîlcite și de voalate în Rusia. Ei trebuie apoi să popularizeze această teorie, s-o aducă muncitorului, trebuie să-l ajute pe acesta să și-o însușească și să elaboreze *forma organizatorică* cea mai **POTRIVITĂ** în condițiile noastre pentru răspîndirea social-democratismului și închegarea muncitorilor într-o forță politică. Social-democrații ruși nu numai că n-au afirmat niciodată că ar fi terminat, că ar fi îndeplinit această muncă de ideologi ai clasei muncitoare (în acest domeniu munca e abia la începutul ei), ci dimpotrivă, au subliniat mereu că nu se află decît la începutul ei, că pentru a putea crea ceva cît de cît trainic mai e nevoie de multe eforturi din partea unui foarte mare număr de persoane.

În afară de acest mod nesatisfăcător și extrem de îngust de a înțelege teoria lui Marx, această obiecție curentă cu privire la inexistența operei progresiste a capitalismului nostru

se bazează, pare-se, și pe ideea absurdă a miticei „orinduirii populare“.

Cînd, în cadrul faimoasei „obști“, „țărănimea“ se scindează în sărăcani și bogătani, în proletari și posesori de capital (mai ales comercial), adepții teoriei specificului rusesc nu vor să vadă aici un capitalism embrionar, medieval ; ocotind problema structurii economice a satului, ei perorează, în căutare de „noi căi pentru patrie“, despre modificările care survin în forma de *stăpînire* a pămîntului de către țărani, făcînd totodată greșcala de neiertat de a confunda cu aceasta din urmă forma de organizare economică, ca și cum în cadrul „obștii“ celei mai „egalitare“ n-ar înflori la noi diferențierea pur burgheză a țărănimii. Și atunci cînd acest capitalism, dezvoltîndu-se, depășește formele înguste ale capitalismului sătesc, medieval, destramă puterea iobăgistă a pămîntului și-l silește pe țăranul de mult adus la sapă de lemn și istovit de foame să-și părăsească pămîntul în obște, lăsîndu-l să fie repartizat în mod egalitar între chiaburii triumfători și, plecînd din satul lui să cutreere toată Rusia, pierzînd o mulțime de timp fără lucru, să se tocmească azi la un moșier, mîine la un antreprenor de construcții de căi ferate, apoi ca salahor la oraș sau ca muncitor agricol la un țăran bogat etc. ; atunci cînd acest „țăran“, tot schimbîndu-și stăpînii prin toată Rusia, vede că oriunde ar veni el este jecmănit în modul cel mai nerușinat, că alături de el sînt jecmăniți și alții, sărăcani ca și el, că jecmănesc nu numai „boierii“, ci și „frați de-ai săi, țărani ca și el“, dacă dispun de bani pentru a cumpăra forță de muncă ; cînd vede că cîrmuirea se află pretutindeni în slujba stăpînilor lui, restrîngînd drepturile muncitorilor și înnăbușînd ca rebeliune orice încercare a acestora din urmă de a-și apăra drepturile cele mai elementare, că munca muncitorului rus devine din ce în ce mai încordată și că bogăția și luxul cresc tot mai repede, în timp ce situația muncitorului se înrăutățește tot mai mult, exproprierea se intensifică, iar șomajul devine regulă, — atunci cînd se întîmplă toate acestea, criticii ruși ai marxismului caută alte căi pentru patrie și-și propun să rezolve profunda problemă dacă se poate vorbi de o acțiune progresistă a capitalismului atunci cînd vedem cît de lent crește numărul muncitorilor de fabrică și dacă n-ar trebui să respingem capitalismul nostru și să declarăm

că el reprezintă o cale greșită, deoarece „își îndeplinește prost, foarte prost misiunea sa istorică“.

Ce preocupare înaltă, adînc umanitară, nu-i așa ?

Și ce doctrinari înguști sînt afurisiții de marxști, care afirmă că a căuta pentru patrie alte căi, în condiții cînd pretutindeni în Rusia există exploatarea capitalistă a oamenilor muncii, înseamnă a fugi de realitate spre a te refugia în sfera utopiilor, și care consideră că nu capitalismul nostru își îndeplinește prost misiunea, ci prost își îndeplinesc misiunea socialiștii ruși care nu vor să înțeleagă că a nutri visul unei aplanări a secularei lupte economice dintre clasele antagoniste ale societății ruse înseamnă a cădea în manilovism⁹⁸, care nu vor să înțeleagă că trebuie depuse eforturi pentru a imprima acestei lupte un caracter organizat și conștient și că în acest scop trebuie desfășurată o activitate social-democrată.

Nu putem încheia aceste rînduri fără a releva încă o ieșire a d-lui Nik.—on împotriva d-lui Struve în același nr. 6 al revistei „Russkoe Bogatstvo“.

„N-am putea să trecem cu vederea — scrie d-l Nik.—on — o anumită trăsătură specifică a polemicii d-lui Struve. D-sa a scris pentru publicul german, într-o revistă germană serioasă, dar a uzat de procedee ce mi se par a fi cu totul nepotrivite. E de presupus că nu numai publicul german, ci și cel din Rusia «s-a maturizat» îndeajuns pentru a nu se lăsa indus în eroare de diferitele «gogorițe» cu care e presărat articolul d-lui Struve. «Utopie», «program reacționar» și alte asemenea expresii se întîlnesc în fiecare coloană. Dar vai ! aceste «cuvinte teribile» nu mai produc efectul scontat, după cît se pare, de d-l Struve“ (pag. 128).

Să încercăm să ne dăm seama dacă în această polemică dintre d-nii Nik.—on și Struve există „procedee nepotrivite“ și dacă da, cine face uz de ele ?

D-l Struve este învinuit că face uz de „procedee nepotrivite“ pentru că într-un articol cu conținut serios vrea să impresioneze publicul cu „gogorițe“ și „cuvinte teribile“.

A folosi „gogorițe“ și „cuvinte teribile“ înseamnă a face adversarului o caracterizare care, fiind net reprobatoare, nu

este totodată clar și deslușit motivată, deoarece nu decurge în mod necesar din punctul de vedere al autorului respectiv (punct de vedere expus în termeni preciși), ci exprimă pur și simplu dorința de a-l ocări pe adversar, de a-l face praf.

E limpede că numai acest din urmă indiciu face ca un epitet net reprobator să devină o „gogoriță“. Să luăm, de pildă, cazul d-lui Slonimski, care a folosit termeni foarte tari la adresa d-lui Nik.-on : deoarece însă paralel cu aceasta d-sa și-a formulat clar și precis punctul său de vedere, punctul de vedere al unui liberal de duzină, care este cu totul incapabil de a înțelege caracterul burghez al rînduieilor contemporane, deoarece și-a formulat cît se poate de limpede fenomenalele sale argumente, el poate fi învinuit de orice, dar nu de „procedee nepotrivate“. La rîndul său, și d-l Nik.-on a folosit termeni foarte tari la adresa d-lui Slonimski, citîndu-i, printre altele, spre edificare și învățătură cuvintele lui Marx, „care s-au adevărit și la noi“ (recunoaște d-l Nik.-on), cu privire la caracterul *reacționar* și *utopic* al acelei apărări a micii producții meșteșugărești și a micii proprietăți funciare țărănești pe care o preconizează d-l Slonimski, reproșîndu-i totodată „îngustimea“, „naivitatea“ etc. Priviți, articolul d-lui Nik.-on este „presărat“ cu aceleași epitete (subliniate) ca și articolul d-lui Struve, dar nimeni nu-l poate învinui de „procedee nepotrivate“, căci totul este motivat, totul decurge din punctul de vedere precis formulat al autorului și din sistemul concepțiilor sale, care pot fi greșite, dar, dacă le-ai adoptat, nu-l poți trata pe adversar altfel decît ca utopist naiv, îngust, reacționar.

Să vedem cum stau lucrurile cu articolul d-lui Struve. Învinuindu-l pe d-l Nik.-on de utopism, care trebuia să-l ducă în mod necesar la un program reacționar, precum și de naivitate, d-l Struve arată cît se poate de limpede motivele care l-au determinat să ajungă la această părere. În primul rînd, dorind „socializarea producției“, d-l Nik.-on „apelează la societate (sic !) și la stat“. Acest lucru „vădește că teoria marxistă a luptei de clasă și a statului îi e cu totul străină economistului rus“. Statul nostru nu este decît „reprezentantul claselor guvernante“. – În al doilea rînd : „Dacă se opune capitalismului *real* o orînduire economică *inchipuită*, care *trebuie* să apară numai pentru că noi o *dorim*, cu alte cuvinte

dacă se dorește o socializare a producției în afara capitalismului, aceasta nu vedește decît o concepție naivă, în discordanță cu istoria“. O dată cu dezvoltarea capitalismului, cu eliminarea gospodăriei naturale, cu scăderea populației rurale, „statul actual va ieși din semiintenericul în care se mai află încă în vremurile noastre patriarhale (vorbim despre Rusia), va apărea în lumina clară a luptei de clasă fățișe, iar pentru socializarea producției vor trebui căutate alte forțe și alți factori“.

Nu constituie oare aceasta o motivare destul de clară și deslușită? Ar putea oare să susțină cineva că d-l Struve nu redă exact ideile autorului cu care polemizează? Se poate spune oare că în realitate d-l Nik.-on a luat în considerare lupta de clasă inerentă societății capitaliste? Nicidecum. El vorbește de societate și de stat, omițînd această luptă, excluzînd-o. El afirmă, de pildă, că statul a sprijinit capitalismul, în loc de a fi socializat munca prin intermediul obștii etc. Este evident că, după părerea d-sale, statul ar fi putut proceda fie într-un fel, fie într-altul, ceea ce înseamnă așadar că în concepția d-lui Nik.-on statul este situat *deasupra claselor*. În aceste condiții, nu e limpede oare că învinuirea adusă d-lui Struve că ar recurge la „gogorițe“ este *profund* nedreaptă? Nu e limpede oare că cineva care consideră că statul nostru are un caracter de clasă nu poate să nu-l califice utopist naiv și reacționar pe acela care se adresează acestui stat pentru a-i cere socializarea muncii, adică înlăturarea claselor guvernante? Mai mult. Atunci cînd cineva, învinuindu-și adversarul că ar recurge la „gogorițe“, *trece sub tăcere* totodată concepția adversarului din care rezultă aprecierea respectivă, cu toate că acesta și-a formulat limpede concepția în cauză, și cînd totodată învinuirea se face într-o revistă legală în care menționata concepție nu poate să pătrundă, nu se cuvine oare să considerăm că aceasta constituie „un procedeu cu totul nepotrivit“?

Să mergem mai departe. Al doilea argument al d-lui Struve este formulat într-un mod tot atît de clar. E neîndoielnic că a vorbi despre socializarea muncii în afara capitalismului, prin intermediul obștii, înseamnă a vorbi despre o orînduire imaginară, căci ea nu există în realitate. Iar realitatea ne este zugrăvită chiar de d-l Nik.-on în modul următor : pînă

în 1861 unitățile producătoare au fost „familia“ și „obștea“ („Studii“, pag. 106–107). Această „mică producție, fărâmițată în cadrul unor gospodării minuscule care-și satisfăceau singure trebuințele, nu putea să ia o dezvoltare considerabilă ; de aceea ea se și caracterizează ca o producție extrem de rutinară, cu o productivitate redusă“. Schimbarea produsă consta în faptul că „diviziunea socială a muncii se adâncea din ce în ce mai mult“. Capitalismul a distrus, prin urmare, limitele înguste ale vechilor unități producătoare, socializînd munca în întreaga societate. *Această socializare a muncii, înfăptuită de capitalismul nostru, este recunoscută deci și de d-l Nik.-on.* De aceea, atunci cînd pentru socializarea muncii d-sa nu vrea să se sprijine pe capitalism, care a și socializat munca, ci pe obște, a cărei distrugere este aceea care a adus pentru prima oară socializarea muncii în întreaga societate, d-sa este un utopist reacționar. Aceasta este ideea d-lui Struve. Poți s-o consideri justă sau greșită, dar nu se poate contesta că din această părere au rezultat în chip logic și inevitabil calificativele tari la adresa d-lui Nik.-on și că de aceea nu poate fi vorba de vreo „gorigă“.

Mai mult. Atunci cînd d-l Nik.-on își încheie polemica cu d-l Struve atribuindu-i acestuia dorința de a deposeda de pămînt țărănimea („dacă prin program progresist trebuie să înțelegem deposedarea de pămînt a țărănimii..., atunci autorul «Studiilor» preferă să fie conservator“) – contrar declarației categorice a d-lui Struve că este pentru socializarea muncii, că dorește înfăptuirea ei prin intermediul capitalismului, că în acest scop dorește să se sprijine pe forțele care vor ieși la iveală în „lumina clară a luptei de clasă fățișe“ –, acest mod de a proceda nu poate fi calificat altfel decît ca o redare diametral opusă adevărului. Și dacă se ține seama de faptul că în presa legală d-l Struve n-ar putea vorbi despre forțele care se manifestă în lumina clară a luptei de clasă, că, prin urmare, adversarului d-lui Nik.-on i se pune astfel botniță la gură, cu greu s-ar putea contesta că acest procedeu al d-lui Nik.-on este într-adevăr cu totul „nepotrivit“.

Anexa a III-a

Atunci cînd vorbesc despre înțelegerea îngustă a marxismului, mă gîndesc chiar la marxiști. În legătură cu aceasta trebuie relevat că cea mai revoltătoare îngustare și denaturare a marxismului are loc atunci cînd liberalii și radicalii noștri se apucă să-l expună în coloanele presei legale. Ce mai expunere ! Gîndiți-vă numai în ce hal trebuie mutilată această doctrină revoluționară pentru ca ea să încapă în patul lui Procust⁹⁹ al cenzurii ruse ! Și publiciștii noștri fac cu inima ușoară o asemenea operație : în expunerea lor, marxismul se reduce, putem spune, la o doctrină care arată cum în cadrul orînduirii capitaliste proprietatea individuală întemeiată pe munca proprietarului își săvîrșește dezvoltarea dialectică, cum se transformă în propria ei negație, iar apoi se socializează. Și ei cred în mod serios că prin această „schemă“ exprimă întregul conținut al marxismului, ocolind toate particularitățile metodei lui sociologice, ocolind teoria luptei de clasă, ocolind scopul direct al cercetării : acela de a scoate la iveală toate formele în care se manifestă antagonismul și exploatarea, pentru a ajuta proletariatul să le desființeze. Nu e de mirare că rezultă ceva atît de șters și de îngust, încît radicalii noștri încep să-i deplîngă pe bieții marxiști ruși. Ba bine că nu ! Absolutismul rus și reacțiunea rusă n-ar fi fost absolutism și reacțiune dacă în condițiile existenței lor ar fi posibilă o expunere integrală, exactă și deplină a marxismului, cu toate concluziile lui formulate pînă la capăt ! Și dacă liberalii și radicalii noștri ar cunoaște cum se cuvine marxismul (fie și din literatura germană), ei s-ar simți jenați să-l

mutileze în halul acesta în coloanele presei legale. Dacă nu puteți expune această teorie, păstrați tăcere sau faceți mențiunea că expunerea e departe de a fi completă, că omiteți tocmai esențialul ; dar dacă expuneți numai fragmente, de ce faceți atîta zarvă pe tema îngustimii ?

Căci numai astfel se poate ajunge la asemenea situații curioase, posibile numai în Rusia, cînd sînt considerați drept marxiști niște oameni care nu au nici cea mai mică idee despre lupta de clasă, despre antagonismul necesar, inerent societății capitaliste, despre dezvoltarea acestui antagonism, despre rolul revoluționar al proletariatului, și chiar oameni care nu preconizează decît proiecte de-a dreptul burgheze, dacă în vocabularul lor figurează cuvinte ca „economie bănească“, „necesitatea“ acesteia și alte expresii de același fel, pentru a căror considerare ca specific marxiste e necesară întreaga profunzime de gîndire a d-lui Mihailovski.

Marx însă considera că întreaga valoare a teoriei sale constă în faptul că „prin esența ei ea este critică * și revoluționară“¹⁰⁰. Și această ultimă însușire este într-adevăr pe de-a-n-tregul și în mod absolut inerentă *marxismului*, pentru că teoria marxistă își propune deschis să *dezvăluie* toate formele de antagonism și de exploatare din societatea contemporană, să urmărească evoluția lor, să demonstreze caracterul lor trecător și inevitabilitatea transformării lor într-o altă formă și să *slujească astfel proletariatul pentru ca acesta să poată desființa, cît mai repede și cît mai ușor cu putință, orice fel de exploatare*. Irezistibila putere de atracție pe care această teorie o exercită asupra socialiștilor din toate țările constă tocmai în faptul că ea îmbină un înalt și riguros spirit științific (care constituie ultimul cuvînt al științei sociale) cu spiritul revoluționar, și le îmbină nu în mod întîmplător, nu numai pentru motivul că întemeietorul doctrinei întrunea calitățile unui om de știință și pe acelea ale unui revoluționar, ci le îmbină chiar în cadrul teoriei, în mod intrinsec și indisolubil. Într-adevăr, aici sarcina teoriei, menirea științei este

* Trebuie relevat că Marx vorbește aici despre critica materialistă, singura pe care o consideră științifică și care confruntă fenomenele politice-juridice, sociale etc. cu economia, cu sistemul relațiilor de producție, cu interesele claselor care se formează în mod inevitabil pe baza tuturor relațiilor sociale antagoniste. Cu greu ar putea cineva să se îndoiască de caracterul antagonist al relațiilor sociale ruse, dar nimeni n-a încercat încă să le ia ca bază a unei asemenea critici.

net formulată din capul locului și constă în a veni în ajutorul clasei celor asupriți în lupta ei economică care se desfășoară în mod real.

„Nu spunem lumii : încetează de a lupta, întreaga ta luptă e zadarnică ; noi nu facem decît să-i dăm adevărata lozincă de luptă“¹⁰¹.

Prin urmare, după Marx, sarcina directă a științei este aceea de a da adevărata lozincă de luptă, adică de a ști să înfățișeze în mod obiectiv această luptă ca produs al unui anumit sistem de relații de producție, de a ști să înțeleagă necesitatea acestei lupte, conținutul ei, mersul și condițiile dezvoltării ei. „Lozincă de luptă“ nu poate fi dată fără a studia în modul cel mai amănunțit fiecare formă concretă a acestei lupte, fără a o urmări pas cu pas în procesul trecerii ei de la o formă la alta, pentru a putea stabili în fiecare moment situația, fără a pierde din vedere caracterul general al luptei, scopul ei general : desființarea totală și definitivă a oricărei exploatare și a oricărei asupririi.

Încercați acum să comparați cu teoria „critică și revoluționară“ a lui Marx searbăda palavrageală pe care a expus-o în „critica“ sa și pe care a combătut-o „binecunoscutul nostru“ N. K. Mihailovski, și veți fi uimiți văzînd că pot exista într-adevăr oameni care se consideră „ideologi ai clasei celor ce muncesc“ și care se mărginesc... la acel „cerc de platitudini“ în care publiciștii noștri transformă teoria lui Marx, ștergînd tot ce este viu în ea.

Încercați să comparați cu cerințele acestei teorii literatura noastră narodnică, care pornește tot de la dorința de a fi exponentul ideologic al celor ce muncesc, literatură consacrată istoriei și stării contemporane a rînduielilor noastre economice în general și a țărănimii în special, și veți fi uimiți văzînd că niște socialiști au putut să se mulțumească cu o asemenea teorie, care se mărginea să studieze și să descrie calamitățile existente și să țină predici morale în legătură cu aceste calamități. Iobăgia nu este prezentată ca o anumită formă de organizare economică, care a generat cutare mod

de exploatare, cutare clase antagoniste, cutare rînduiei politice, juridice etc., ci pur și simplu ca un șir de abuzuri din partea moșierilor și ca o nedreptate față de țărani. Reforma agrară nu este prezentată ca ciocnirea unor anumite forme economice și a unor anumite clase economice, ci ca o măsură luată de cîrmuire, care, cu toate că a avut cele mai bune intenții, „a ales“ din greșeală „un drum greșit“. Dezvoltarea Rusiei în perioada de după reformă este prezentată ca o abatere de la drumul cel adevărat, însoțită de calamități pentru oamenii muncii, iar nu ca un anumit sistem de relații de producție antagoniste, care se dezvoltă în cutare și cutare fel.

În prezent, de altfel, discreditarea acestei teorii este neîndoielnică, și cu cît socialiștii ruși vor înțelege mai repede că la actualul nivel al cunoștințelor nu poate exista teorie revoluționară în afara marxismului, cu cît își vor concentra mai repede toate forțele asupra aplicării acestei teorii în condițiile Rusiei atît sub raport teoretic cît și sub raport practic, cu atît mai sigur și mai rapid va fi succesul activității revoluționare.

Pentru a ilustra în mod concret cum pervertesc d-nii „prieteni ai poporului“ „sărăcăcioasa gîndire rusească“ contemporană, îndemnînd intelectualitatea să exercite asupra „poporului“ o influență culturală în vederea „creării“ unei adevărate producții raționale etc., vom cita părerea unor oameni care au un mod de a gîndi cu totul deosebit de al nostru, părerea „narodopravților“, acești urmași direcți ai narodovolților. Vezi broșura „O chestiune actuală“, 1894. Editura partidului „Narodnoe pravo“*.

După ce au dat o ripostă admirabilă aceluia soi de narodnici care susțin „că în nici un caz, nici măcar în condițiile unor largi libertăți, Rusia nu trebuie să se despartă de structura ei economică, care asigură (!) omului muncii o poziție de sine stătătoare în producție“, care spun : „nu avem nevoie de reforme politice, ci de reforme economice, înfăptuite în mod sistematic“, narodopravții continuă :

* — „Dreptul poporului“. — *Nota trad.*

„Nu sîntem apărători ai burgheziei și cu atît mai puțin admiratori ai idealurilor ei, dar dacă o soartă vitregă ar pune poporul în fața necesit ii de a alege între «reforme economice sistematice» sub scutul zemski nacialnicilor, care le apără cu zel împotriva tentativelor burgheziei, și aceasta din urmă în condiții de libertate politică, adică în condiții care să *asigure* poporului posibilitatea de a-și apăra în mod organizat interesele, credem că, aleg nd ultima alternativă, poporul nu ar avea dec t de c știgat. Acum nu avem «reforme politice» care să amenin e a r pi poporului organizarea sa economică pretins independentă, ci avem ceea ce toată lumea numește pretutindeni o politică burgheză, care-și găsește expresia în cea mai brutală exploatare a muncii poporului. Nu avem astăzi nici libertăți largi, nici libertăți înguste, ci un regim de ocrotire a intereselor de castă, regim la care nici nu mai visează marii proprietari funciari și capitaliștii din țările cu sistem constitu ional. Nu avem astăzi un «parlamentarism burghez», pătura cultă este ținută departe de opera de c rmuire, dar  i avem în schimb pe  ei de teapa lui Naidenov, Morozov, Kazi și Belov, care cer crearea unui zid chinezesc pentru ocrotirea intereselor lor, alături de reprezentanții «credincioasei noastre nobilimi», care merg până la a cere un credit gratuit de 100 de ruble de fiecare deseatină. Ei sînt invitați în comisii, ei sînt ascultați cu respect, ei au cuvîntul hot r itor în problemele fundamentale ale vieții economice a țării. Dar cine și unde își ridică glasul în apărarea poporului? Nu cumva zemski nacialnicii? Oare nu pentru popor se proiectează crearea companiilor de muncitori agricoli? Oare nu în zilele noastre s-a declarat, cu o sinceritate care frizează cinismul, că loturile de p m nt au fost acordate poporului exclusiv pentru a-l pune în situația de a-și putea plăti dările și indeplini prestațiile, cum s-a exprimat în circulara sa guvernatorul Vologdei? Acesta n-a făcut altceva dec t să formuleze și să rostească cu glas tare ceea ce autocrația sau, mai bine zis, absolutismul birocratic aplică în mod inevitabil în politica sa“.

Oric t de nebuloase ar continua să fie ideile narodopravților despre acel „popor“ ale cărui interese ei vor să le apere, despre acea „pătură cultă“  n care ei continuă să vadă un organ de ocrotire a intereseelor muncii demn de toată  ncre-

derea, trebuie însă să recunoaştem în orice caz că formarea partidului „Narodnoe pravo“ constituie un pas înainte, un pas către lepădarea definitivă de visurile şi de iluziile cu privire la „alte căi pentru patrie“, un pas către recunoaşterea fără teamă a căilor reale existente şi către căutarea, pe această bază, a elementelor pentru lupta revoluţionară. Aici se vedeşte limpede o tendinţă spre crearea unui partid democratic. Spun doar „tendinţă“ pentru că, din păcate, narodopravţii nu-şi promovează în mod consecvent punctul lor de vedere fundamental. Ei continuă să vorbească despre unire şi alianţă cu socialiştii, nedorind să înţeleagă că a atrage pe muncitori pe calea unui simplu radicalism politic nu înseamnă decât a-i rupe pe muncitorii culţi de masa muncitoarească, nu înseamnă decât a condamna la neputinţă mişcarea muncitoarească, pentru că aceasta din urmă poate fi puternică numai pe terenul promovării depline şi multilaterale a intereselor clasei muncitoare, pe terenul luptei economice împotriva capitalului, luptă care se contopeşte indisolubil cu lupta politică împotriva slugilor capitalului. Ei nu vor să înţeleagă că „unirea“ tuturor elementelor revoluţionare va fi incomparabil mai bine înfăptuită prin organizarea separată a reprezentanţilor intereselor deosebite * şi prin acţiuni comune întreprinse în anumite cazuri de un partid şi de celălalt. Ei continuă să-şi numească partidul „partid social-revoluţionar“ (vezi Manifestul partidului „Narodnoe pravo“, datat 19 februarie 1894), deşi în acelaşi timp se limitează să revendice reforme exclusiv politice, ocolind cu cea mai mare grijă „blestematele“ noastre probleme socialiste. Un partid care cere cu atîta insistenţă să se pună capăt iluziilor n-ar trebui să semene iluzii în minţile altora chiar de la primele cuvinte ale „manifestului“ său ; el n-ar trebui să vorbească de *socialism*, acolo nu e nimic altceva decât *constituţionalism*. Repet însă că atitudinea narodopravţilor nu poate fi just

* Ei înşişi protestează împotriva credinţei în puterea făcătoare de minuni a intelectualităţii, ei înşişi vorbesc despre necesitatea de a atrage în luptă poporul propriu-zis. În acest scop însă este necesar ca lupta să fie legată de anumite interese de zi cu zi, este necesar, prin urmare, să se facă distincţie între diferitele interese, pentru a le putea atrage separat în luptă... Dar dacă aceste interese deosebite vor fi estompate de revendicări exclusiv politice, pe care le înţeleg numai intelectualii, nu va însemna oare aceasta să ne întoarcem iarăşi înapoi, să ne limităm iarăşi numai la lupta dusă de intelectualitate, a cărei neputinţă a fost recunoscută chiar acum ?

apreciată dacă nu se ține seama de faptul că ei sînt urmașii narodovolșilor. De aceea nu se poate tăgădui că ei fac un pas înainte atunci cînd își întemeiază lupta lor exclusiv politică, care nu are nici o legătură cu socialismul, pe un program de asemenea exclusiv politic. Social-democrații doresc din toată inima narodopravșilor succes în lupta lor, doresc ca partidul lor să crească și să se dezvolte, doresc o mai strînsă apropiere a lor de elementele sociale care se situează pe terenul rînduieiilor economice existente * și ale căror interese *de zi cu zi* sînt realmente cît se poate de strîns legate de *democratism*.

Lașul și împăciuitorul narodnicism sentimental-visător al „prietenilor poporului“ nu se va putea menține multă vreme atunci cînd va fi atacat din amîndouă părțile : din partea radicalilor politici, pentru faptul că ei, „prieteni poporului“, sînt în stare să exprime încredere în birocrație, că nu înțeleg necesitatea absolută a luptei politice, și din partea social-democrațiilor, pentru faptul că încearcă să se prezinte aproape într-o postură de socialiști, fără a avea vreo legătură cu socialismul, fără a avea cea mai mică idee despre cauzele asupririi oamenilor muncii și despre caracterul luptei de clasă în curs de desfășurare.

* (Adică capitaliste) — și nu pe terenul negării inevitabile a acestor rînduiei și al luptei necruțătoare împotriva lor.

CONȚINUTUL ECONOMIC
AL NARODNICISMULUI
ȘI CRITICA LUI
ÎN CARTEA D-LUI STRUVE

(OGLINDIREA MARXISMULUI
IN LITERATURA BURGHEZA)

Pe marginea cărții lui *P. Struve* „Note critice
cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei”.
Petersburg. 1894¹⁰²

*Scris la sfârșitul anului 1894
— începutul anului 1895*

*Publicat în 1895 în culegerea „Ma-
teriale pentru caracterizarea dezvoltă-
tării noastre economice”. Petersburg
Semnat: K. Tulin*

*Se tipărește după textul culegerii
„Materiale pentru caracterizarea dez-
voltării noastre economice”, confrun-
tat cu textul culegerii:
VI. Ilin. „În 12 ani”, 1907*

МАТЕРІАЛЫ

КЪ ХАРАКТЕРИСТИКЪ

НАШЕГО ХОЗЯЙСТВЕННОГО РАЗВИТІЯ.

СБОРНИКЪ СТАТЕЙ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ

Типографія П. П. Соѣкина, Стрѣмянная ул., № 12

1895

Coperta culegerii în care a fost publicată
lucrarea lui V. I. Lenin „Conținutul economic
al narodnicismului și critica lui în cartea
d-lui Struve“. — 1895

Cartea aceasta a d-lui Struve reprezintă o critică sistematică a narodnicismului, cuvîntul acesta fiind luat într-un sens larg, ca o doctrină teoretică ce rezolvă în mod precis principalele probleme sociologice și economice și ca „un sistem de dogme ale politicii economice“ (pag. VII). Chiar simpla formulare a unei asemenea sarcini ar putea să confere cărții un interes deosebit ; dar și mai important este, în această privință, punctul de vedere din care se face critica. Despre acest punct de vedere autorul spune, în prefață, următoarele :

„Împărtășind, în unele probleme fundamentale, concepții perfect conturate în publicistică, el (autorul) nu s-a considerat cîtuși de puțin legat de litera sau de codul vreunei doctrine. El nu este molipsit de ortodoxism“ (IX).

Din întregul conținut al cărții reiese că prin aceste „concepții perfect conturate în publicistică“ se înțeleg concepțiile marxiste. Se pune întrebarea : care anume sînt acele „unele“ teze „fundamentale“ ale marxismului pe care autorul le admite și care sînt acelea pe care le respinge ? și, totodată, de ce și în ce măsură ? La această întrebare el nu ne dă un răspuns direct. De aceea, pentru a stabili ce anume din cartea aceasta poate fi raportat la marxism, care sînt tezele doctrinei pe care le admite autorul și cu cîtă consecvență le susține el, care sînt tezele pe care le respinge și care este în aceste cazuri rezultatul, pentru a stabili toate acestea e necesară o analiză amănunțită a cărții.

Conținutul ei este extrem de variat : autorul face mai întîi o expunere a „metodei subiective în sociologie“, care e

admisă de narodnicii noștri, critică această metodă și-i opune metoda „materialismului istoric-economic“. După aceea ne prezintă o critică a narodnicismului sub raport economic, în primul rînd, pe baza „experienței general umane“ (pag. IX) și, în al doilea rînd, pe baza datelor istoriei economice ruse și a realităților din Rusia. Totodată ne oferă și o critică a dogmelor economiei politice narodniciste. Această diversitate a conținutului (cu totul inevitabilă cînd se face critica unui curent atît de important din gîndirea noastră socială) determină și forma analizei : ea te obligă să urmărești pas cu pas expunerea autorului, oprindu-te asupra fiecărui grup de argumente.

Dar, înainte de a proceda la o analiză a cărții, socot că e necesar să dau unele explicații preliminare mai amănunțite. Scopul articolului de față este de a face critica cărții d-lui Struve din punctul de vedere al unui om care „împărtășește“ în *toate* „problemele fundamentale“ (și nu numai în „unele“ dintre ele) „concepții perfect conturate în publicistică“.

Aceste concepții au mai fost expuse în repetate rînduri, cu scopul de a fi criticate, în coloanele presei liberale-narodniciste ; ea le-a prezentat însă într-un mod scandalos de confuz, ba mai mult decît atît : le-a denaturat, amestecînd în această chestiune hegelianismul, care nu are nici o legătură cu ele, „credința că fiecare țară trebuie să treacă în mod obligatoriu prin faza capitalismului“ și multe alte absurdități pur novovremiste*.

A fost denaturată îndeosebi latura practică a doctrinei, aplicarea ei la realitățile rusești. Nevrînd să înțeleagă că doctrina marxistă rusă are ca punct de plecare o idee cu totul diferită despre realitățile rusești, liberalii și narodnicii noștri confruntau această doctrină cu vechile lor vederi asupra acestor realități și ajungeau la concluzii care nu numai că erau absurde, dar conțineau, pe deasupra, cele mai stupide învinuiri la adresa marxiștilor.

De aceea mi se pare că nu poți proceda la o analiză a cărții d-lui Struve fără a-ți defini cu precizie propria atitudine

* — de la titlul ziarului „Novoe Vremea“. — *Nota trad.*

față de narodnicism. În afară de aceasta, confruntarea prealabilă a punctului de vedere narodnicist cu cel marxist e necesară pentru lămurirea multor pasaje din cartea în discuție, care se mărginește la latura obiectivă a doctrinei și lasă aproape cu totul la o parte concluziile practice.

Această confruntare ne va arăta care sînt punctele de plecare comune narodnicismului și marxismului și care este deosebirea esențială dintre ele. În acest scop e mai indicat să luăm vechiul narodnicism rus, în primul rînd pentru că este incomparabil superior celui contemporan (reprezentat prin publicații de felul lui „Russkoe Bogatstvo“) sub aspectul consecvenței și al plenitudinii, iar în al doilea rînd pentru că înfățișează mai complet părțile cele mai bune ale narodnicismului, cărora, în unele privințe, li se alătură și marxismul.

Să luăm una dintre aceste professions de foi * ale vechiului narodnicism rus și să-l urmărim pas cu pas pe autor.

* — profesii de credință. — *Nota trad.*

CAPITOLUL I
COMENTARIU AMĂNUNȚIT
LA O PROFESSION DE FOI NARODNICISTĂ

În volumul CCXLII al publicației „Otecestvennie Zapiski” * se află următorul articol nesemnat : „Noi vlăstare pe ogorul poporului”, care scoate în relief laturile progresiste ale narodnicismului în opoziție cu liberalismul rus.

Autorul începe prin a spune că a protesta „astăzi” împotriva „oamenilor care se desprind din mijlocul poporului și ajung pe o treaptă socială mai înaltă” se consideră „aproape ca o trădare”.

„Nu de mult, un măgar din cei ce se ocupă cu publicistica a dat cu copita în «Otecestvennie Zapiski», învinuind-o de *pesimism în ce privește poporul*, cum s-a exprimat el referindu-se la o scurtă recenzie a cărții lui Zlatovratski, în care, în afară de pesimismul provocat de cămătăria și de influența pervertitoare a banului în general, nu era nimic pesimist ; iar când, mai tirziu, Gl. Uspenski a scris un comentariu la ultimele sale schițe („Otecestvennie Zapiski” nr. 11, 1878), mocirla liberală a început să se agite întocmai ca în poveste... și, ca din senin, au apărut atât de mulți apărători ai poporului, încât am fost cu adevărat uimiți că poporul nostru are atîția prieteni... Nu pot să nu privesc cu simpatie... acest mod de a pune problema satului, înfățișat în chip de fată frumoasă, și a atitudinii pe care o au față de el flăcăii literari sau, mai bine zis, nu flăcăii, ci bătrînii donjuani din rindurile domnilor nobili și lachei, precum și ale tinerei negustorimi... A cînta serenade satului și «a-i face ochi dulci» încă nu înseamnă a-l iubi și a-l respecta, după cum a arăta lipsurile lui nu înseamnă în nici un caz a avea o atitudine dușmănoasă față de el. Dacă-l veți întreba pe același Uspenski... încotro îl trage mai mult inima și unde vede dînsul mai multe garanții de viitor — în sat sau în stratul vechi-nobiliar și în cel nou-burghez — mai poate fi vreo îndoială că vă va răspunde : «în sat» ?”.

* Anul 1879, nr. 2. „Cronică contemporană”, pag. 125—152.

Acest pasaj este cît se poate de caracteristic. În primul rînd, el arată în mod concret ce este în esență narodnicismul : un protest împotriva feudalismului (stratul vechii nobilimi) și împotriva rînduielilor burgheze (stratul noii burghezii) din Rusia *de pe poziția țaranului, a micului producător*. În al doilea rînd, el arată totodată că acesta este protestul unor visători, al unor oameni care întorc spatele faptelor.

Oare „satul“ există undeva *în afara* rînduielilor „vechi-nobiliare“ sau a celor „nou-burgheze“ ? Căci ce altceva decît „satul“ construiau și construiesc în felul lor atît reprezentanții unora cît și ai celorlalți ? Satul nu este doar altceva decît tocmai acest „strat“ în parte „vechi-nobilitar“, în parte „nou-burghez“. Oricum l-ați lua și l-ați suci, dacă vă veți mărgini să constatați realitatea (și tocmai despre asta este vorba) și nu posibilitățile, nu veți putea găsi în el nimic altceva, nici un fel de al treilea „strat“. Și dacă narodnicii *găsesc* totuși așa ceva, aceasta se datorește numai faptului că îndărătul copacilor ei nu văd pădurea, îndărătul formei de *posesiune* a pămîntului de către diferitele obști țărănești nu văd organizarea economică a întregii economii sociale rusești. Această organizare, transformînd pe țaran într-un producător de mărfuri, face din el un mic-burghez, un mic proprietar care produce în mod izolat pentru piață ; din această cauză, ea exclude posibilitatea de a căuta *în urmă* „garanțiile de viitor“ și impune căutarea lor *înainte* – nu în „sat“, în care îmbinarea stratului „vechi-nobilitar“ cu cel „nou-burghez“ înrăutățește foarte mult situația muncii și-i răpește posibilitatea de a lupta împotriva celor ce beneficiază de rînduielile „nou-burgheze“, pentru că însăși opoziția dintre interesele lor și interesele muncii nu este îndeajuns de dezvoltată, – ci în stratul complet dezvoltat, „nou-burghez“ pînă la capăt, care s-a debarasat pe de-a-ntregul de frumusețile „vechi-nobiliare“, a socializat munca, a dus pînă la capăt și a limpezit antagonismul social care la sate se găsește încă într-o stare embrionară, comprimată.

Acum trebuie să arătăm ce deosebiri teoretice există între doctrinele care *duc* respectiv la narodnicism și la marxism, între diferitele *concepții* asupra realităților și istoriei ruse.

Să-l urmărim mai departe pe autor.

El asigură pe „d-nii cu sufletul plin de indignare“ că Uspenski înțelege corelația dintre sărăcia și moralitatea poporului

„mai bine decât mulți dintre admiratorii satului pentru care... satul este... un fel de certificat de liberalism, cu care, în epoci ca aceea prin care trecem acum, se asigură de obicei toți burghezii deștepți și practici“.

Cum se face – vă întrebați dv., d-le narodnic, – că unui om care dorește să reprezinte interesele muncii i se întâmplă un lucru atât de trist și de jignitor ca transformarea într-un „certificat de liberalism“ a ceea ce el consideră drept „garanții de viitor“? Acest viitor trebuie să excludă burghezia, în timp ce calea pe care vreți dv. să mergeți spre acest viitor nu numai că nu este privită cu dușmănie de către „burghezii deștepți și practici“, dar, dimpotrivă, este acceptată cu plăcere, este primită ca un „certificat“.

Ce credeți dv., ar fi fost de conceput un lucru atât de scandalos dacă ați fi indicat „garanțiile de viitor“ nu acolo unde antagonismele sociale, caracteristice orînduirii în care stăpînesc „burghezii deștepți și practici“, se află încă într-o stare nedezvoltată, embrionară, ci acolo unde ele sînt împinse pînă la capăt, pînă la nec plus ultra *, unde, prin urmare, nu te poți limita la paliative și jumătăți de măsură, unde nu te poți folosi în propriul tău interes de desiderata ** celor ce muncesc, unde problema se pune cu toată acuitatea ei?

Căci chiar dv. spuneți, mai departe, următorul lucru :

„Prietenii pasivi ai poporului nu vor să înțeleagă adevărul elementar că toate forțele care acționează în societate se reduc de obicei la două rezultante opuse și că forțele pasive, care, după cît se vede, nu iau parte la luptă, servesc doar forței care precumpănește într-un moment sau altul“ (pag. 132).

Nu se încadrează oare satul în această caracterizare, și reprezintă el o lume aparte în care nu există aceste „forțe opuse“ și această luptă, încît să poți vorbi despre el ca despre un tot, fără teama de a da astfel apă la moară „forței care precumpănește“? Din moment ce este vorba de luptă, există oare vreun temei să începi de acolo unde conținutul acestei lupte este copleșit de o sumedenie de împrejurări

* – la extrema limită. — *Nota trad.*

** – revendicări, deziderate. — *Nota trad.*

lăturalnice care te împiedică să faci o separație netă și definitivă între aceste forțe opuse, te împiedică să vezi limpede care e dușmanul principal? Nu este oare evident că programul pe care îl propune autorul la sfârșitul articolului său — învățătura de carte, sporirea întinderii de pământ aflate în posesiunea țăranului, reducerea birurilor — nu poate să atingă cituși de puțin forța care precumpănește și că ultimul punct din program — „organizarea producției populare“ — presupune chiar că lupta nu numai că a avut loc, dar, mai mult decît atît, că ea s-a și terminat printr-o victorie? Programul dv. nu ține seama de antagonismul a cărui existență nici dv. n-ați putut să n-o recunoașteți. Tocmai de aceea el nici nu inspiră teamă stăpînilor din „stratul nou-burghez“. Programul dv. e un vis mic-burghez. Iată de ce el nu poate servi decît ca un „certificat de liberalism“.

„Oamenii pentru care satul este o noțiune abstractă, iar țăranul un Narcis abstract gîndesc greșit și atunci cînd spun că trebuie numai să lauzi satul și să susții că el va rezista de minune la toate influențele distrugătoare. Dacă satul este pus în asemenea condiții încît țăranii trebuie să se zbată în fiecare zi pentru un ban, dacă-l jupoaie cămătarii, îl înșală chiaburii și-l asupresc moșierii, dacă țăranii sînt uneori bătuiți cu nuiete la administrația plășii, pot oare toate acestea să nu exercite o influență asupra laturii lui morale?... Dacă rubla, această lună capitalistă, apare pe primul plan al peisajului rural, dacă spre această rublă se îndreaptă toate privirile, toate gîndurile și forțele spirituale, dacă ea devine scopul vieții și etalonul apatitudinilor individului, este oare cu putință să ascunzi acest fapt și să spui că țăranul e un fel de Cosma fără de arginți care n-are de loc nevoie de bani? Dacă se observă la sate tendințe de dezbinare, dacă chiaburimea înflorește din plin și caută să robească pe țăranul sărac și să-l transforme în muncitor agricol, dacă tinde să distrugă obștea etc., vă întreb: pot fi oare ascunse toate aceste fapte? ! Putem dori o cercetare mai temeinică și mai completă a acestor fapte, putem să ni le explicăm prin condițiile apăsătoare ale sărăciei (împinși de foame, oamenii fură,ucid, iar în cazuri extreme se și mănincă unii pe alții), dar nu putem în nici un caz să le ascundem. A le ascunde înseamnă a apăra statu-quo*, înseamnă a preconiza faimosul laissez faire, laissez aller**, pînă cînd aceste triste fenomene vor lua proporții îngrozitoare. În general, nu are nici un rost să sulemenim adevărul“.

Și de astă dată, cît de reușită este această caracterizare a satului și cît de mărunte sînt concluziile scoase dintr-însa ! Cît de just au fost sesizate faptele și cît de lamentabilă este

* — starea de lucruri existentă. — *Nota trad.*

** — lăsați lucrurile să-și urmeze cursul. — *Nota trad.*

explicarea și înțelegerea lor ! Vedem din nou aceeași prăpastie adîncă dintre dezideratele privind apărarea muncii și mijloacele necesare pentru realizarea lor. Pentru autor, capitalismul la sate nu este altceva decît „un fenomen întristător“. Cu toate că vede același capitalism și la oraș – și în proporții mari –, cu toate că vede cum el și-a subordonat nu numai toate domeniile muncii poporului, dar chiar și literatura „progresistă“, care prezintă măsurile burgheze ca fiind preconizate în numele poporului și în interesul lui, el nu vrea să admită că aici este vorba de o organizare specifică a economiei noastre sociale și se mîngîie cu visul că nu este vorba decît de un fenomen întristător, provocat de „condiții apăsătoare“. Dacă s-ar abandona însă teoria neintervenției, susține el, aceste condiții ar putea fi înlăturate. *Dacă !* Dar în Rusia n-a existat niciodată o politică de neintervenție ; s-a practicat întotdeauna o politică de intervenție... în favoarea burgheziei, și numai dulcile reverii „ale unuia care-și face tihnit siesta“ pot să trezească speranța într-o schimbare a acestei stări de lucruri fără „o redistribuire a forței sociale între clase“, cum spune d-l Struve.

„Uităm că societatea noastră simte nevoia de idealuri – politice, civice etc. – mai ales pentru ca, avîndu-le puse deoparte, să nu se mai gîndească la nimic, că ea nu le caută cu neliniște tinerească, ci ca unul care-și face tihnit siesta, că, încetînd să mai creadă în ele, ea nu încearcă nici un fel de suferințe sufletești, ci face totul cu ușurința unui prinț din Arcadia. Așa se prezintă, în tot cazul, marea majoritate a societății noastre. La drept vorbind, ea n-are nevoie de nici un fel de idealuri, pentru că e sătulă și se mulțumește pe deplin cu procesul digestiei“.

Excelentă caracterizare a societății noastre liberale-narodniciste !

Se pune atunci întrebarea : cine este mai consecvent – „narodnicii“, care continuă să-și piardă vremea dădăcînd această „societate“, pe care vor s-o înspăimînte cu tabloul grozăviilor capitalismului care „vine“, al „răului care amenință“* – cum s-a exprimat autorul articolului –, narodnicii care îndeamnă pe reprezentanții ei să părăsească drumul greșit pe care ne-am abătut „noi“ etc., sau marxiștii, care sînt atît de „înguști“ încît se delimitează categoric de societate

* Ce amenință el ? Procesul digestiei ? Capitalismul nu numai că nu-l „amenință“, dar, dimpotrivă, îi promite cele mai fine și mai alese mîncăruri.

și consideră necesar să se adreseze numai aceluia care nu „se mulțumesc” și *nu se pot mulțumi* „cu procesul digestiei”, care au nevoie de idealuri, pentru care ele sînt o necesitate a vieții de toate zilele ?

Aceasta este o atitudine de domnișoară de pension, continuă autorul. Aceasta

„dovedește grava pervertire a gîndirii și a sentimentelor... Niciodată n-a mai existat o depravare atît de cuviincioasă, atît de poleită, atît de inocentă și, în același timp, atît de profundă. Această depravare este, în întregime, un apanaj al istoriei noastre contemporane, al culturii burgheze [adică, mai precis, al rînduieiilor burgheze, capitaliste. K.T.], care s-a dezvoltat pe baza boieriei, a sentimentalismului aristocrat, a ignoranței și lenei. Burghezia a adus cu sine știința ei, codul ei moral și sofismele ei”.

S-ar părea că autorul a apreciat destul de just realitatea pentru a înțelege și care este singura soluție posibilă. Dacă toată pricina e cultura noastră burgheză, înseamnă că nu se pot găsi altundeva „garanții de viitor” decît la „antipodul” acestei burghezii, pentru că numai el „s-a diferențiat” definitiv de această „cultură burgheză”, numai el îi este categoric și irevocabil ostil, nefiind în stare să facă nici un fel de compromisuri, din care e atît de comod să ticluiești „certificate de liberalism”.

Dar iată că nu e așa. De ce să nu mai visăm puțin ? „Cultură” este, într-adevăr, numai „meschinărie burgheză”, numai depravare. Dar acesta nu este decît un rezultat al vechii boierii (el însuși a recunoscut, chiar acum, că această cultură a fost creată de istoria contemporană, de acea istorie care tocmai că a desființat vechea boierie) și al lenei ; prin urmare, nu este decît ceva întîmplător și lipsit de rădăcini trairnice etc. etc. Urmează apoi niște fraze care nu au nici un sens, în care nu găsim nimic în afară de o ignorare a faptelor și de reverii sentimentale, care trec cu vederea *existența* „forțelor opuse”. Ascultați :

„Ea (burghezia) are nevoie de înscăunarea lor (a științei, a codului moral) la catedră, în literatură, în justiție și în alte domenii ale vieții. [Am văzut mai sus că ea *le-a și înscăunat* într-un „domeniu al vieții” atît de adînc cum este satul. K.T.]. În primul rînd, ea nu găsește oameni destul de potriviți pentru această treabă și, de nevoie, se adresează unor oameni de alte tradiții. [Tocmai burghezia rusă „să nu găsească oameni” ? ! Nici nu face să mai combatem o asemenea afirmație, cu atît mai mult cu cît ceva mai departe autorul se dezmințe singur. K.T.]. Oamenii aces-

tia [capitaliștii ruși ? ! K.T.] sînt lipsiți de pricepere, pașii lor sînt neexperimentați, iar mișcările stingace [ei „sînt destul de pricepuți“ pentru a realiza profituri de zeci și sute la sută ; destul de „experimentați“ pentru a practica pretutindeni truck-systemul¹⁰³ ; destul de dibaci pentru a obține taxe vamale protecționiste. Numai unuia care nu simte *direct* pe pielea lui asuprirea acestor oameni, numai unui mic-burghez a putut să i se năzărească asemenea fantezie. K.T.] ; ei caută să imite burghezia occidentală, comandă cărți, învață [iată că însuși autorul trebuie să recunoască caracterul fantezist al elucubrației zămislite adineauri de el că la noi „cultura burgheză“ s-a dezvoltat pe baza *ignoranței*. Nu-i adevărat. Căci ea a adus Rusiei de după reformă cultura, „instrucțiunea“. „În general, nu are nici un rost să sulemenești adevărul“, să-l prezinți pe dușman ca fiind neputincios și lipsit de orice bază. K.T.] ; uneori ei regretă trecutul, iar alții meditează asupra viitorului, pentru că se aud de undeva glasuri care spun că burghezia nu e decît un parvenit impertinent, că știința ei nu rezistă la nici o critică, iar codul ei moral nu face nici două parole“.

Burghezia rusă are păcatul că „regretă trecutul“ și „meditează asupra viitorului“ ? ! Haida de ! De ce-or fi vrînd unii oameni să se amăgească pe ei înșiși, să calomnieze cu atîta cruzime sărmana burghezie rusă, afirmînd că ea s-ar fi intimidat la auzul unor glasuri care spun că „burghezia nu e bună de nimic“ ! N-o fi tocmai invers ? Nu s-or fi „intimidat“ cumva aceste „glasuri“ cînd s-a răstit cineva zdravăn la ele, nu cumva sînt ele acelea care se dedau la „meditări asupra viitorului“ ?...

Și domnii aceștia se mai miră și se prefac că nu înțeleg de ce li se zice romantici !

„Dar trebuie să găsceti o scăpare. Burghezia nu te roagă, ci îți poruncește, sub sancțiunea pieirii, să te duci la lucru*. Dacă nu te duci, rămii fără pîine și ajungi să stai în mijlocul străzii și să strigi : «ajutați pe un căpitan în retragere !», sau crăpi pur și simplu de foame. Și iată că începe treaba, se aud scrișnete, scîrțituri, zăngăneli, se produce tărăboi. Treaba e urgentă, nu suferă întîrziere. În cele din urmă, mecanismul e pus în funcțiune. Scrișnetele și zgomotele stridente parcă s-au mai potolit, s-ar zice că piesele se potrivesc, se aude doar huruind ceva greoi. Dar spectacolul e cu cu atît mai înfricoșător : scîndurile se îndoie tot mai mult, șuruburile slăbesc, și te poți aștepta ca dintr-un moment într-altul totul să se prefacă în tîndări“.

Pasajul acesta este deosebit de caracteristic prin faptul că oferă, într-o formă frumoasă, laconică și plastică, o schemă a

* Notează bine, cititorule. Cînd un narodnic spune că la noi în Rusia „burghezia îți poruncește să te duci la lucru“, se consideră că această afirmație coresponde adevărului. Dar dacă un marxist va spune că la noi predomină modul de producție capitalist, d-l V.V. îi va riposta în gura mare că vrea „să înlocuiască orînduirea democratică (sic !!) cu cea capitalistă“.

raționamentelor pe care narodnicii ruși ni le prezintă de predilecție îmbrăcate într-o formă științifică. Pornind de la fapte incontestabile, absolut neîndoielnice, care dovedesc că în orînduirea capitalistă există contradicții, există asuprire, șomaj, mortalitate ridicată etc., ei caută în fel și chip să demonstreze că capitalismul e ceva cît se poate de rău, ceva „greoi“ [comp. V. V., *Kablukov* („Problema muncitorilor în agricultură“) și, în parte, d-l Nikolai-on] și că ne putem aștepta ca „dintr-un moment într-altul“ să se prefacă în țândări.

Sînt ani și ani de zile de cînd tot privim și vedem cum această forță care ordonă poporului rus să se ducă la lucru se întărește și crește mereu, se laudă în fața întregii Europe cu tăria Rusiei, pe care ea o creează, și se bucură, firește, că „glasurile care se aud“ nu vorbesc decît de necesitatea de a spera să se producă o „slăbire a șuruburilor“.

„Oamenilor slabi le îngheață inima de spaimă. «Cu atît mai bine», spun cei îndrăzneți. «Cu atît mai bine» – spune și burghezia. – «Să comandăm cît mai repede din străinătate un mecanism nou, să pregătim cît mai repede fundamentele, scindurile și celelalte piese brute din materiale autohtone, să facem în așa fel ca să avem cît mai repede mecanici iscusiți». Cît despre latura morală a societății, ea se află în tot acest timp în cea mai proastă situație. Unii prind gustul noii activități și se străduiesc din răspuțeri, iar alții rămîn în urmă și se simt dezamăgiți de viață“.

Biata burghezie rusă ! Se străduiește „din răspuțeri“ să-și însușească supravaloarea, și se simte prost din punct de vedere moral ! (Nu uitați că în pagina precedentă toată această moralitate se reducea la procesul digestiei și la depravare). Se înțelege că, în acest caz, nu mai e nevoie să se ducă împotriva ei o luptă, și cu atît mai puțin o luptă de clasă, ci trebuie doar muștrată binișor și ea va înceta orice autoviolentare.

„La popor însă nu se gîndește aproape nimeni ; dar, după cum preținde burghezia, totul se face pentru popor și în folosul lui ; și fiecare frunză al vieții publice și fiecare publicist se crede obligat să vorbească într-una de binele poporului... Acest curent de cochetărie liberală le-a înnăbușit pe toate celelalte și a devenit preponderent. În secolul nostru *democratic*, nu numai d-l Suvorin face în public declarații de dragoste poporului : «Eu am iubit totdeauna poporul – spune el și-l voi iubi pînă la moarte ; eu însumi am ieșit din popor» (ceea ce nu dovedește încă absolut nimic) ; dar pînă și ziarul «Moskovskie Vedomosti» are cu totul altă atitudine față de el... și se îngrijește, în felul său desigur, de bunăstarea

lui. În momentul de față nu mai există nici un organ de presă în genul răposatei «Vesti», adică în mod fățiș ostil poporului. Dar atitudinea fățiș ostilă era mai bună, pentru că atunci vedeai dușmanul ca în palmă : puteai să-ți dai seama în ce măsură ai de-a face cu un prost și în ce măsură cu un impostor. Acum toți sînt prieteni și, în același timp, toți sînt dușmani ; toate s-au amestecat în acest haos general. Poporul, cum spune Uspenski, este învăluit parcă într-o ceață, care zăpăcește și derutează pe omul fără experiență. Altădată el nu avea în fața ochilor decît abuzuri practice fățiș. Acum însă i se spune că e tot atît de liber ca și moșierul, i se spune că își poate vedea nestînjnit de treburile sale, i se spune că este ridicat din nimicnicie și pus pe picioare, în timp ce prin toată grija asta străbate, ca un fir subțire, dar tare, o nesfîrșită falsitate și ipocrizie“.

Ce-i drept e drept !

„Numai puțini se îndeletniceau pe atunci cu organizarea asociațiilor de împrumut și păstrare, care încurajează chiaburimea și lasă fără credit pe adevărații țărani săraci“.

La început s-ar fi putut crede că, dîndu-și seama de caracterul burghez al creditului, autorul se va feri cu strășnicie de orice măsuri burgheze de acest fel. Dar trăsătura distinctivă și esențială a micului-burghez este că el luptă împotriva sistemului burghez chiar cu mijloacele societății burgheze. De aceea și autorul nostru, ca și narodnicii în general, *vrea să corecteze* activitatea burgheză, cerînd credite mai largi, credite pentru adevărații țărani săraci !

„...Nu se vorbea despre necesitatea unei agriculturi intensive, pe care o împiedică reîmpărțirea ogoarelor și obștea(?) ; nu se vorbea de povara capitației, trecindu-se sub tăcere impozitele indirecte și faptul că în practică impozitul pe venit se transformă de obicei într-un impozit care lovește tot în țărani săraci ; nu se vorbea de necesitatea unui credit funciar cu ajutorul căruia țărani să cumpere de la moșieri terenuri cu prețuri extrem de ridicate etc... Același lucru se petrece și în societate : și acolo poporul are ațîția prieteni că stai și te minunezi... Probabil că în curînd cămătarii și circiumarii vor începe și ei să vorbească despre dragostea de popor“.

E minunat acest protest împotriva sistemului burghez, dar concluziile sînt mizere : burghezia e stăpînă și în viață și în societate. S-ar părea că trebuie să întorci spatele societății și să te îndrepti spre antipodul burgheziei.

Nu ! Trebuie să propagăm ideea creditelor în favoarea „adevăraților țărani săraci“ !

„Cine-î mai vinovat de această stare de lucruri atît de tulbure – literatură sau societatea – e greu de stabilit; de altfel ar fi și absolut inutil. Se spune că peștele de la cap se împute, dar eu nu dau nici o importanță acestei constatări pur culinare“.

Se descompune societatea burgheză – iată deci care este ideea autorului. Este cazul să subliniem că tocmai acesta este punctul de plecare al marxiștilor.

„Or, în timp ce noi cochetăm cu satul și-i facem ochi dulci, roata istoriei se învîrtește, forțele spontane acționează, sau, vorbind mai pe înțeles și mai simplu, fel de fel de pehlivani se prind de viață și o transformă în felul lor. În timp ce în publicațiile literare se va discuta despre sat, despre naivitatea și ignoranța țăranului, în timp ce publiciștii vor consuma tone întregi de cerneală dezbătînd problemele obștii și ale formelor de posesiune a pămîntului, în timp ce comisia fiscală va continua să discute reforma fiscală, satul va ajunge la sapă de lemn“.

Așa va să zică ! „În timp ce noi vorbim, roata istoriei se învîrtește, forțele spontane acționează“ !

Ce tărăboi ați fi făcut voi, amicii mei, dacă lucrurile astea le-aș fi spus eu !¹⁰⁴

Cînd marxiștii vorbesc despre „roata istoriei și despre forțele spontane“, arătînd totodată cu precizie că aceste „forțe spontane“ sînt forțele burgheziei în dezvoltare, d-nii narodnici preferă să treacă sub tăcere problema veridicității și justeii aprecieri a creșterii acestor „forțe spontane“ și, îndrugînd verzi și uscate, să taxeze drept „mistici și metafizicieni“ pe cei ce sînt în stare să vorbească despre „roata istoriei“ și despre „forțele spontane“.

Deosebirea dintre mărturisirea narodnicului, citată de noi mai sus, și obișnuita teză a marxiștilor – o deosebire cît se poate de esențială – este doar aceea că în timp ce pentru un narodnic aceste „forțe spontane“ se reduc la niște „pehlivani“, care se „prind de viață“, pentru un marxist ele se întruchipează în *clasa* burgheză, care este produsul și expresia „vieții“ sociale care reprezintă o formațiune socială capitalistă, și nu „se prind de viață“ întîmplător sau de undeva din afară. Limitîndu-se la o analiză superficială a diferitelor credite, biruri, forme de posesiune a pămîntului, rcîmpărțiri, îmbunătățiri etc., narodnicul nu poate să vadă adîncile rădăcini pe care le are burghezia în relațiile de producție din Rusia, și de aceea se consolează cu iluzia puerilă că aici nu este vorba decît de niște „pehlivani“. Și este firesc ca, din-

tr-un *asemenea* punct de vedere, existența luptei de clasă să fie cu totul de neînțeles dacă totul se reduce la înlăturarea „pehliivanilor“. Este firesc ca, la indicațiile stăruitoare și repetate ale marxiștilor care explică rolul acestei lupte, d-nii narodnici să răspundă prin tăcerea nedumerită a omului care nu vede o clasă, ci numai „pehliivani“.

Împotriva unei clase poate lupta numai o *altă clasă*, și anume o clasă care trebuie să fie complet „diferențiată“ de dușmanul ei, care să-i fie cu totul opusă, în timp ce împotriva „pehliivanilor“ este suficient, firește, să lupte numai poliția sau, la rigoare, „societatea“ și „statul“.

Vom vedea însă de îndată cum arată acești „pehliivani“ după caracterizarea făcută chiar de narodnic, cât de adânci sînt rădăcinile lor și cât de cuprinzătoare sînt funcțiile lor sociale.

Mai departe, imediat după cuvintele reproduse de noi despre „prieteni pasivi ai poporului“, autorul continuă precum urmează :

„Asta-i ceva mai rău decît neutralitatea armată în politică ; mai rău pentru că aici se dă întotdeauna un ajutor activ celui mai tare. Oricît de sincer ar fi, în sentimentele lui, prietenul pasiv, oricît de modestă și de pașnică ar fi poziția pe care ar căuta s-o adopte el în viață, tot va face rău prietenilor săi...“

„...Pentru niște oameni mai mult sau mai puțin integri și care iubesc sincer poporul *, această stare de lucruri devine, în cele din urmă, insuportabil de dezgustătoare. Le e rușine și silă să asculte aceste unanime și dulcele declarații de dragoste, care se repetă an de an și zi de zi, se repetă și în cancelarii, în saloanele mondene și în bodegi la un păhărel de lichior, și care niciodată nu se traduc în fapte. Iată de ce ajung ei, în cele din urmă, să respingă în bloc întreg acest mișmaș“.

Această caracterizare a atitudinii narodnicilor ruși din trecut față de liberali s-ar potrivi aproape pe de-a-ntregul cu atitudinea marxiștilor față de narodnicii de astăzi. Și pentru marxiști a devenit „insuportabil“ să tot audă vorbindu-se de ajutorarea „poporului“ prin credite, cumpărări de pămînt, ameliorări tehnice, arteluri, arături obștești ** etc. Și ei cer ca cei ce doresc să fie nu de partea... „poporului“, nu — ci de

* Cît de vag sînt înfățișate aici trăsăturile care deosebesc pe ceilalți de „prieteni pasivi“ ! Se întîmplă doar ca și aceștia să fie oameni „integri“, și nu încapă îndoială că și ei „iubesc sincer poporul“. Din antiteza de mai sus reiese cît se poate de clar că celor pasivi trebuie să le fie opusă cei care iau parte la lupta *forțelor sociale* „opuse“. Hier l'egt der Hund begraben (Aici e buba. — *Nota trad.*)

** D-l Iujakov în „Russkoe Bogatstvo“ nr. 7. 1894.

partea aceloră căroră burghezia le poruncește să se ducă la lucru —, „să respingă în bloc“ întreg acest mișmaș liberal-narodnicist. Ei găesc că este o ipocrizie „insuportabilă“ să vorbești despre alegerea căilor Rusiei, despre calamitățile capitalismului care „amenință“, despre „nevoile producției populare“, cînd în toate domeniile acestei producții populare domnește capitalul și se duce o luptă surdă de interese, care nu trebuie disimulată, ci dezvăluită; nu trebuie să visezi că „ar fi mai bine fără luptă“*, ci să *dezvolți* această luptă sub raportul trăinicieii, al continuității, al consecvenței și, mai ales, sub raportul ideologic.

„Totmai de aceea apar, pînă la urmă, anumite imperative civice, anumite cerințe categorice de onestitate, cerințe riguroase și uneori chiar înguste, din care cauză nu prea le au la inimă avințații liberali, căroră le place să plutească în ceață și care uită originea lor logică“.

Excelent deziderat! Fără îndoială că este nevoie totmai de cerințe „riguroase“ și „înguste“.

Dar nenorocirea e că toate aceste minunate intenții ale narodnicilor au rămas în domeniul „dezideratelor pioase“. Cu toate că ei își dădeau seama de necesitatea unor asemenea cerințe, cu toate că au avut destul și prea destul timp pentru realizarea lor, ei nu le-au elaborat nici pînă astăzi, s-au contopit mereu cu societatea liberală rusă printr-o întreagă serie de tranziții treptate și continuă să se contopească și astăzi cu ea**.

Ei singuri sînt de vină dacă acum marxiștii formulează *împotriva* lor cerințe într-adevăr foarte „riguroase“ și foarte „înguste“: cerința de a sluji *în mod exclusiv* unei *singure* clase (și anume clasei care „s-a diferențiat de viață“), dezvoltării și gîndirii ei independente, cerința de a rupe definitiv cu „onestitatea“ „civică“ a burghezilor „onești“ ruși.

*Expresia d-lui Krivenko („Russkoe Bogatstvo“, 1894, nr. 10) ca răspuns la cuvintele d-lui Struve despre „lupta crîncenă a claselor sociale“.

**Unii narodnici naivi, care în simplitatea lor nu-și dau seama că cele scrise de ei se îndreaptă chiar împotriva lor, se laudă chiar cu asta:

„Intelectualitatea noastră, în general, și literatura, în special — scrie d-l V. V. *împotriva* d-lui Struve —, și pînă și reprezentanții curentelor celor mai burgheze au, ca să zic așa, un caracter narodnicist“ („Nedelea“, 1894, nr. 47, pag. 1.506).

După cum în viață micul producător se contopește cu burghezia printr-o serie de tranziții pe nesimțite, tot așa și în literatură „dezideratele pioase“ ale narodnicilor devin „un certificat de liberalism“ pentru cavalerii procesului de digestie, pentru moftangii¹⁰⁵ etc.

„Într-adevăr, oricât de înguste ar fi aceste imperative considerate în amănunt, în nici un caz n-ai ce spune împotriva acestei cerințe cu caracter general : «una din două : ori să fiți prieteni adevărați, ori să fiți dușmani pe față !».

Trecem, în momentul de față, printr-un proces istoric extrem de important : formarea stării a treia. Sub ochii noștri se grupează reprezentanții unei noi forțe sociale, în curs de formare, care se pregătește să îndrumeze viața“.

De-abia „se pregătește“ ? Dar cine „îndrumează“ ? Care altă „forță socială“ ?

N-o fi cumva aceea care-și spunea cuvîntul în publicații à la * „Vesti“¹⁰⁶ ? – Așa ceva e cu neputință. Nu sîntem în 1894, ci în 1879, în ajunul „dictaturii inimii“¹⁰⁷, cînd, după expresia autorului articolului de care ne ocupăm, „ultra-conservatorii sînt arătați cu degetul pe stradă“ și „se rîde“ de ei „cu hohote“.

N-o fi cumva „poporul“, oamenii muncii ? – Întreg articolul autorului nostru ne dă un răspuns negativ la această întrebare.

Și, după toate acestea, să ni se mai spună că „se pregătește să îndrumeze“ ? ! Nu, forța aceasta „s-a pregătit“ de mult, „îndrumează“ de mult ; de pregătit „se pregătesc“ numai narodnicii – să aleagă căile cele mai bune pentru Rusia, și, probabil, se vor tot pregăti pînă cînd dezvoltarea continuă a contradicțiilor de clasă va da în lături și va arunca peste bord pe toți cei ce vor să le evite.

„Acest proces, care în Europa a început mult mai devreme decît la noi, în multe state a și ajuns la sfîrșit** ; în altele el mai este încă întirziat de rămășițele feudalismului și de opoziția claselor muncitoare, dar roata istoriei sfărîmă și aici, an de an tot mai mult, aceste rămășițe și netezește terenul pentru noile rînduiri“.

Iată cît de departe sînt narodnicii noștri de înțelegerea mișcării muncitorești din Europa occidentală ! Ea, vedeți dv., „întirzie“ dezvoltarea capitalismului, și de aceea este pusă, ca o „rămășiță“, alături de feudalism !

* – de felul lui. — *Nota trad.*

** Ce înseamnă „a ajuns la sfîrșit“ ? Că se apropie deja de sfîrșit, că se alcătulește „noua forță“ ? Atunci se apropie și la noi de sfîrșit. Sau înseamnă că acolo nu mai ia naștere starea a treia ? Asta nu-i adevărat, pentru că și acolo mai sînt încă mișii producători, din care se formează grupuri de burghezi și mase de proletari.

Avem aici o dovadă concretă că, nu numai cînd este vorba de Rusia, dar nici cînd se referă la Apus, narodnicii noștri nu sînt în stare să înțeleagă cum poți să lupți împotriva capitalismului nu prin „întîrzierea“ dezvoltării lui, ci prin accelerarea ei ; nu din spate, ci din față ; nu prin metode reacționare, ci progresiste.

„În linii generale, acest proces constă în următoarele : între nobile și popor se formează o nouă pătură socială, din elementele care coboară de sus și cele care se ridică de jos și care, dacă putem să ne exprimăm astfel, au parcă aceeași greutate specifică ; elementele acestea se unesc strîns între ele, se contopesc, suferă o profundă schimbare internă și încep să modifice atît pătura de sus cît și pe cea de jos, adaptîndu-le la necesitățile lor. Procesul acesta este extrem de interesant prin el însuși, iar pentru noi are o însemnătate cu totul deosebită. Pentru noi se pun aici o serie întreagă de întrebări : reprezintă oare dominația stării a treia o treaptă fatală și inevitabilă a civilizației fiecărui popor ?...“

Ce nerozie ! De unde și pînă unde această „fatală inevitabilitate“ ? N-a descris chiar autorul nostru și nu ne prezintă el și mai amănunțit, ceva mai jos, dominația stării a treia la *noi*, în sfînta Rusie, în anii 1870-1880 ?

El se servește, bineînțeles, de argumentele teoretice în dosul cărora se ascundeau reprezentanții burgheziei noastre.

Dar ce înseamnă a lua de bune asemenea bazaconii dacă nu o superficialitate de visător ? Cum să nu-ți dai seama că în dosul acestor raționamente „teoretice“ stau *interese*, interesele societății care a fost caracterizată acum atît de just, interesele burgheziei ?

Numai un romantic ar putea să creadă că poți lupta cu silogisme împotriva intereselor.

„...N-ar putea oare statul să treacă de-a dreptul de la o treaptă la cealaltă fără să facă vreun salt mortal din acelea care li se năzăresc la fiecare pas filistinilor peste măsură de prudenți și fără să asculte pe fataliștii care văd în istorie doar o ordine fatală, datorită căreia dominația stării a treia e tot atît de inevitabilă pentru stat pe cît este bătrînețea sau tinerețea pentru om ?...“

Iată cît de profund înțeleg narodnicii realitățile noastre ! Dacă statul favorizează dezvoltarea capitalismului, aceasta nu se explică în nici un caz prin faptul că burghezia dispune de atîta forță materială încît „trimite la muncă“ poporul și face să încline politica de partea ei. Nici vorbă de așa ceva. Totul se reduce la faptul că profesori ca Vernadski, Cicerin,

Mendeleev și alții profesează teorii greșite pe tema ordinii „fatale”, iar statul le dă „ascultare”.

„...N-am putea, în sfârșit, să atenuăm laturile negative ale ordinii care vine, să modificăm într-un fel sau să reducem durata dominației ei ? Este într-adevăr statul ceva atât de inert, atât de lipsit de voință și de nepuțincios, încât să nu-și poată influența și schimba destinele sale ; este el într-adevăr un fel de sfirlează lansată de providență care nu se mișcă decît pe un anumit drum și numai un timp anumit, făcînd un anumit număr de rotații, sau un fel de organism cu o voință foarte îngrădită ; este el într-adevăr dirijat de un fel de roată uriașă de fontă care strivește pe orice îndrăzneț care se încumetă să încerce drumurile cele mai scurte spre fericirea omenească ? !”

Acesta este un pasaj extrem de caracteristic care arată deosebit de sugestiv *modul mic-burghez, reacționar* în care au înțeles și înțeleg narodnicii ruși să reprezinte interesele producătorilor direcți. Avînd o atitudine ostilă față de capitalism, micii producători constituie o clasă de tranziție care are puncte de contact cu burghezia, și de aceea nu sînt în stare să înțeleagă că marele capitalism, care nu le este pe plac, nu e ceva întîmplător, ci un produs direct al întregii orînduirii economice (și sociale, și politice, și juridice) moderne, care se formează prin lupta forțelor sociale opuse. Numai neînțelegerea acestui adevăr poate să ducă la o absurditate atât de absolută cum este aceea de a apela la „stat”, ca și cum rînduielele politice nu și-ar avea rădăcina în cele economice, ca și cum nu le-ar exprima și nu le-ar sluji pe ele.

Este oare statul ceva inert ? — se întrebă desperat micul producător, văzînd că față de interesele *lui* statul se dovedește a fi într-adevăr ceva foarte inert.

Nu — am putea să-i răspundem noi —, statul nu este în nici un caz ceva inert ; el acționează continuu, și acționează foarte energic, totdeauna activ și niciodată pasiv, și însuși autorul a caracterizat, cu o pagină mai înainte, această activitate energică, caracterul ei burghez și roadele ei firești. Rău este numai că el nu vrea să vadă legătura dintre acest caracter al ei și organizarea capitalistă a economiei sociale ruse ; de aceea este el atât de superficial.

Este oare statul o sfirlează, este el o roată de fontă ? — întrebă Kleinbürger *-ul văzînd că „roata” se învîrtește cu totul altfel de cum ar fi vrut el.

* — mic-burghezul. — Nota trad.

O, nu – am putea să-i răspundem noi –, statul nu este o sfîrlează, o roată, o lege a fatalității sau o voință a providenței : el e dirijat „prin șirul de obstacole“ * (cum ar fi, de pildă, rezistența producătorilor direcți sau a reprezentanților păturii vechi-nobiliare), de „personalități vii“, și anume de „personalitățile vii“ care aparțin forței sociale precumpănitoare. De aceea, pentru a face ca roata să se învîrtească în altă direcție, trebuie ca împotriva „personalităților vii“ (adică a elementelor sociale care nu aparțin tagmelor ideologice, ci exprimă direct interesele economice vitale), să faci apel tot la „personalități vii“, iar împotriva clasei să faci apel tot la o clasă. Pentru aceasta bunele și pioasele deziderate cu privire la „căile cele mai scurte“ sînt absolut insuficiente ; pentru aceasta se cere „o redistribuire a forței sociale între clase“, se cere să devii nu ideologul aceluia producător direct care stă în afara luptei, ci al aceluia care se află în vîltoarea ei, care „s-a diferențiat“ definitiv „de viața“ societății burgheze. Aceasta este *singura* și, prin urmare, cea mai scurtă „cale spre fericirea omenească“, calea pe care se poate obține nu numai atenuarea părților negative ale stării de lucruri existente, calea pe care e cu puțință nu numai să se scurteze existența acestei stări de lucruri prin accelerarea dezvoltării ei, dar și să i se pună definitiv capăt, făcînd ca „roata“ (forțelor sociale, de astă dată, și nu a forțelor statului) să se învîrtească în cu totul altă direcție.

„...Pe noi ne interesează numai procesul organizării stării a treia, ba chiar numai oamenii care ies din popor și intră în rîndurile ei. Oamenii aceștia prezintă o mare importanță ; ei îndeplinesc funcții sociale extrem de importante și de ei depinde în mod direct gradul de intensitate al ordinii burgheze. De ei nu s-a putut dispensa nici una dintre țările în care s-a instaurat această ordine. Dacă într-o țară ei nu există sau sînt în număr insuficient, trebuie să fie ridicați din popor, trebuie ca în viața poporului să se creeze condiții menite să favorizeze formarea și ridicarea lor, trebuie, în sfîrșit, ca ei să fie ocrotiți și ajutați în creșterea lor pînă cînd vor prinde putere. Avem de-a face aici cu un amestec direct în destinele istorice din partea unor oameni mai energici care folosesc împrejurările și momentul potrivit pentru interesele lor. Aceste împrejurări își

* D-I N. Mihailovski, citat de d-l Struve la pag. 8 : „Personalitatea vie, cu toate gîndurile și sentimentele ei, devine făuritorul istoriei pe propriul său risc. Ea, și nu vreo forță mistică oarecare, fixează telul în istorie și dirijează spre ele evenimentele prin șirul de obstacole pe care i le pun în cale forțele elementare ale naturii și ale condițiilor istorice“,

găsesc expresia mai ales în necesitatea progresului industrial (în înlocuirea producției meșteșugărești prin cea manufacturieră și a producției manufacturiere prin cea de fabrică, în înlocuirea unui sistem de agricultură prin altul, mai rațional), de care un stat cu o anumită densitate a populației și cu anumite relații internaționale nu se poate, într-adevăr, dispensa, cît și într-o lipsă de armonie politică și morală, care e provocată atît de factorii economici cît și de dezvoltarea ideilor. Tocmai aceste schimbări, indispensabile în viața de stat, le leagă, de obicei, de ei și de anumite rînduiri oamenii abili care, fără nici o îndoială, ar putea fi și pot fi oricînd înlocuiți cu alți oameni, dacă aceștia vor fi mai inteligenți și mai energici decît au fost ei pînă acum^a.

Așadar, autorul nu poate să nu recunoască faptul că burghezia îndeplinește „importante funcții sociale“, care, în linii generale, ar putea fi astfel exprimate : subordonarea muncii poporului, conducerea acestei munci și ridicarea productivității ei. El nu poate să nu vadă că „progresul“ economic este într-adevăr „legat“ de aceste elemente, cu alte cuvinte că burghezia noastră aduce într-adevăr cu sine progresul economic sau, mai exact, progresul tehnic.

Dar tocmai aici începe deosebirea radicală dintre marxist și ideologul micului producător. Narodnicul explică acest *fapt* (legătura dintre burghezie și progres) prin aceea că „oamenii abili“ „folosesc împrejurările și momentul potrivit pentru interesele lor“, cu alte cuvinte consideră acest fenomen drept întîmplător și, de aceea, conchide cu o naivă cutezanță : „fără îndoială că acești oameni pot fi oricînd (!) înlocuiți cu alții“, care de asemenea vor aduce un progres, dar un progres care nu va fi burghez.

Marxistul explică acest fapt prin acele relații sociale între oameni – în producția valorilor materiale – care se creează în economia bazată pe producția de mărfuri și care transformă munca într-o marfă, o subordonează capitalului și-i ridică productivitatea. El nu vede în aceasta o întîmplare, ci un produs necesar al organizării capitaliste a economiei noastre sociale. De aceea, după părerea lui, soluția nu trebuie căutată în balivernele despre ce „ar putea, fără îndoială“, să facă oamenii care i-ar înlocui pe burghezi (căci mai întîi trebuie „să-i înlocuiești“, iar pentru aceasta nu-i de ajuns să te mîrginești la simple vorbe sau să faci apel la societate și la stat), ci în dezvoltarea contradicțiilor de clasă ale orînduirii economice date.

Oricine înțelege că aceste două explicații sînt diametral opuse, că din ele decurg două sisteme de acțiune care se exclud unul pe altul. Narodnicul, considerînd că burghezia este ceva întîmplător, nu vede legăturile dintre ea și stat și, cu credulitatea unui „țăran naiv“, apelează tocmai la acela care apără interesele ei. Activitatea lui se reduce la acea activitate moderată și corectă, oficial-liberală, care este perfect echivalentă cu filantropia, pentru că nu atinge în mod serios „interesele“ și nu le amenință cu nimic. Marxistul își întoarce fața de la acest mișmaș și spune că nu pot exista alte „garanții de viitor“ decît „lupta crîncenă dintre clasele economice“.

Se înțelege de asemenea că, dacă aceste deosebiri dintre sistemele de acțiune decurg direct și inevitabil din deosebirile dintre modurile de *explicare* a dominației burgheziei noastre, marxistul, în cadrul unei *discuții teoretice*, se mulțumește să dovedească necesitatea și inevitabilitatea (în actuala formă de organizare a economiei sociale) acestei burghezii (acesta a fost cazul și cu cartea d-lui Struve), și dacă narodnicul, ocolind chestiunea acestor diferite moduri de explicare, se lansează în discuții despre hegelianism și despre „cruzimea față de individ“*, el nu face decît să-și dovedească în mod concret neputința.

„Istoria stării a treia din Europa apuseană este extrem de lungă... Nu vom repeta, firește, toată această istorie, în ciuda teoriei fataliștilor; de asemenea, reprezentanții luminați ai stării a treia de la noi nu se vor apuca, desigur, să facă uz, pentru realizarea scopurilor lor, de toate mijloacele la care se recurgea înainte, ci vor alege dintre ele numai pe cele mai nimerite și mai potrivite cu locul și timpul. Pentru deposedarea de pămînt a țăranilor și crearea unui proletariat industrial, ei nu vor recurge, desigur, la forța militară brutală sau la nu mai puțin brutala curățire a moșiilor...“

„Nu vor recurge...“ ? !! Numai la teoreticienii optimismului dulceag poți găsi această uitare cu bună știință a *faptelor* din trecut și din prezent, care au spus deja „da“, și speranța trandafirică că în viitor va fi, desigur, „nu“. Aceasta, firește, e o minciună.

„...ci vor recurge la desființarea posesiunii pămîntului în obște, la crearea unei pături de fermieri, a unei clase restrînse de țărani înstăriți** și,

* D-I Mihailovski în „Russkoe Bogatstvo“ nr. 10, 1894.

** Aceasta se realizează de minune și fără distrugerea obștii, care nu înlătură cituși de puțin diferențierea din sinul țăranimii, așa cum reiese din statistica zemstvelor.

în general, la mijloace care fac ca acela care este slab economiceste să piară de la sine. Ei nu se vor apuca să creeze acum bresle, ci vor organiza asociații de credit, asociații pentru aprovizionarea cu materii prime, asociații de consum și de producție, care, făgăduind fericirea generală, nu vor face decât să ajute celui puternic să devină și mai puternic, iar celui slab să ajungă și mai slab. Ei nu vor cere o jurisdicție patrimonială, ci vor căuta să obțină o legislație care să încurajeze hărnicia, cumpătarea și instrucțiunea, în condițiile cărora își va desfășura activitatea numai tinăra burghezie, în timp ce masele largi vor continua s-o ducă în beție, să trăiască în ignoranță și să muncească pentru alții“.

Cît de bine sînt caracterizate aici toate aceste asociații de credit, de aprovizionare cu materii prime și diferite alte asociații, toate aceste măsuri de încurajare a hărniciei, cumpătării și instrucțiunii, față de care presa noastră liberal-narodnicistă de astăzi, inclusiv „Russkoe Bogatstvo“, are o atitudine atît de înduioșătoare ! Marxistului nu-i rămîne decât să sublinieze cele spuse și să fie pe deplin de acord că într-adevăr *toate acestea nu sînt decît o reprezentanță a stării a treia* și, prin urmare, că oamenii care se îngrijesc de ele nu sînt altceva decît niște *mic-burghezi*.

Citatul acesta constituie un răspuns suficient dat narodnicilor de azi, care, din atitudinea de dispreț a marxștilor față de asemenea măsuri, trag concluzia că ei vor să fie „spectatori“, că vor să stea cu brațele încrucișate. Da, firește, ei niciodată nu vor lua parte la activitatea burgheză, față de care vor rămîne întotdeauna niște simpli „spectatori“.

„Din păcate, rolul acestei clase (a celor ieșiți din popor, a micii burghezii), care formează pichetele de pază, lanțul de trăgători și avangarda armatei burgheze, i-a interesat prea puțin pe istorici și pe economiști, cu toate că rolul ei, repetăm, e extrem de important. Distrugerea obștii și deposedarea de pămînt a țăranilor n-a fost săvîrșită în nici un caz numai de lorzi și de cavaleri, ci și de țăranii semeni ai lor, adică de aceiași oameni ieșiți din popor, cu inteligență practică și cu spinare flexibilă care erau în grațiile boierilor, care au pescuit în apă tulbure sau au dobîndit prin jaf un capital oarecare și cărora clasele de sus și legislația le-au întins o mină binevoitoare. Ei erau considerați drept elementele cele mai harnice, mai capabile și mai cumpătate ale poporului...“

Această observație e cît se poate de justă sub raportul faptic. Într-adevăr, deposedarea de pămînt a țăranului a fost făcută mai ales de către „semenul său“, micul-burghez. Dar narodnicul nu înțelege cum trebuie acest fapt. El nu

face distincție între cele două clase antagoniste, feudali și burghezia, între reprezentanții rînduieiilor „vechi-nobiliare” și aceia ai rînduieiilor „nou-burgheze”, nu face distincție între diferitele sisteme de organizare economică, nu vede semnificația progresistă a celei de-a doua clase în comparație cu prima. Aceasta în primul rînd. În al doilea rînd, creșterea burgheziei este atribuită de el jafului, inteligenței practice, servilismului etc., în timp ce mica gospodărie bazată pe producția de mărfuri transformă pe cel mai cumpătat și mai harnic gospodar într-un mic-burghez : el realizează „economii” și, în virtutea raporturilor existente, aceste „economii” se transformă în *capital*. Toate acestea pot fi aflate din descrierile întreprinderilor meșteșugărești și ale gospodăriei țărănești, făcute de literații noștri narodnici.

„...De fapt, ea nu formează lanțul de trăgători și avangarda burgheziei, ci grosul armatei ei, gradele inferioare active, care sînt încadrate în detașamente comandate de ofițeri superiori și de ofițeri inferiori, de comandanți de unități și de un mare stat-major, compus din publiciști, oratori și savanți*. Burghezia n-ar putea să facă nimic fără această armată. Ar putea landlorzii englezi, al căror număr nu trece de 30.000, să conducă fără fermieri o masă de cîteva zeci de milioane de flămînzi ? ! Fermierul este un adevărat soldat combatant din punct de vedere politic și o mică celulă expropriatoare din punct de vedere economic... În fabrici, rolul fermierilor îl îndeplinesc maștrii și ajutorii de maștrii, care primesc o leafă foarte bună nu numai pentru munca lor mai iscusită, dar și pentru ca să supravegheze pe muncitori, pentru ca să plece ultimii de la locul de muncă, pentru ca să nu lase pe muncitori să ceară sporirea salariilor sau reducerea orelor de lucru și pentru ca să dea patronilor posibilitatea să spună, dîndu-i ca exemplu pe ei : «uitați-vă cît plătim acelora care muncesc și ne aduc folos» ; acest rol îl mai îndeplinesc și prăvăliașii, care sînt în cele mai strînse raporturi cu patronii și cu administrația uzinei ; funcționarii de birou, supraveghetorii de tot felul și alte asemenea insecte mărunte, în vinele cărora mai curge încă sînge de muncitor, dar în al căror suflet tronează atotputernic capitalul. [Foarte just ! K.T.]. Firește, același lucru pe care-l vedem în Anglia îl putem vedea și în Franța, Germania și alte țări. [Foarte just ! Și în Rusia. K.T.]. Se schimbă, în unele cazuri, doar amănunțele ; dar și ele rămîn în cea mai mare parte neschimbate. Burghezia franceză, care la sfîrșitul secolului trecut a reputat victoria asupra nobilimii sau, mai bine zis, a profitat de victoria poporului, a degajat din sînul acestuia mica burghezie, care a ajutat-o să jefuiască poporul și l-a jefuit și ea însăși, dîndu-l pe mîna unor aventurieri... În timp ce în literatură se înălțau osanale poporului francez, în timp ce se

* Ar fi trebuit să se adauge : din administratori și din burocrăți. Altfel, specificarea componenței „marelui stat-major” are neajunsul de a fi absolut incompletă, în special cînd este vorba de condițiile din Rusia.

proslăvea măreția, mărinimia și dragostea lui de libertate, în timp ce toate aceste tămăieri pluteau ca o ceață deasupra Franței, motanul burghez înfuleca liniștit puilul, și l-a înfulecat aproape tot, lăsând poporului numai oasele. Slăvita proprietate funciară populară s-a dovedit a fi o proprietate microscopică, care se măsură în metri și care de multe ori nu acoperea nici măcar impozitele...”

Să ne oprim asupra acestui pasaj.

În primul rînd, am vrea să-l întrebăm pe narodnic : cine „a profitat” la noi „de victoria asupra iobăgiei”, asupra „păturii vechi-nobiliare” ? Probabil că nu burghezia. Ce se petrecea la noi în „popor” în timp ce „în literatură se înălțau osanalele” despre care a pomenit aici autorul și în care era vorba de popor, de dragostea față de popor, de mărinimie, de însușirile și calitățile obștii, de „adaptarea socială reciprocă și activitatea solidară” în sînul obștii și în care se spunea că toată Rusia este un singur artel, că obștea reprezintă „tot ce este în gîndurile și faptele omului de la țară” etc. etc. etc., osanale care se mai cîntă și astăzi (deși într-o tonalitate minoră) în coloanele presei liberal-narodniciste. Țăranilor nu li s-au luat, desigur, pămînturile ; motanul burghez nu a înfulecat puilul, nu l-a înfulecat aproape tot ; „slăvita proprietate funciară populară” nu „s-a dovedit a fi o proprietate microscopică” ; în condițiile acestei proprietăți, plățile n-au depășit veniturile ? * – Nu, numai „misticii și metafizicienii” pot să afirme asemenea lucruri, să le ia drept realitate, să ia această realitate drept punct de plecare pentru raționamentele lor în legătură cu treburile noastre, pentru activitatea lor care nu urmărește să găsească „alte căi pentru patrie”, ci să acționeze asupra căii capitaliste existente, care s-a și conturat pe deplin.

În al doilea rînd, este interesant să comparăm *metoda* autorului cu *aceea* a marxiștilor. Deosebirea dintre ele poate fi mult mai bine lămurită pe baza unor raționamente concrete decît cu ajutorul unor considerente abstracte. De ce spune autorul nostru despre „burghezia” franceză că la sfîrșitul secolului trecut a triumfat asupra nobilimii ? De ce o activitate care consta mai ales, și aproape exclusiv, din activitatea intelectualității este numită activitate burgheză ? Și,

* Și nu numai „de multe ori”, ca în Franța, ci ca regulă generală, iar această depășire se cifrează nu numai la zecî, dar chiar la sute de procente.

apoi, nu guvernul a fost acela care a acționat, luînd pămîntul de la țărani, impunîndu-le plăți mari etc. ? În sfîrșit, n-au vorbit acești militanți despre dragostea de popor, despre egalitatea și fericirea generală, așa cum au vorbit și vorbesc liberalii și narodnicii din Rusia ? În asemenea condiții se mai poate vedea în toate acestea numai „burghezia“ ? Nu este oare prea „strîmtă“ această concepție care reduce mișcările politice și ideologice la Plusmacherei ? * — Precum vedeți, sînt aceleași întrebări cu care sînt copleșiți marxistii ruși cînd spun lucruri asemănătoare despre reforma noastră țărănească (văzînd deosebirea numai în „amănunte“), despre Rusia de după reformă în general. Vorbesc aici, repet, nu de justetea de fapt a concepției noastre, ci de *metoda* pe care o folosește narodnicul în cazul de față. El ia drept *criteriu* rezultatele („s-a dovedit“ că proprietatea funciară populară e microscopică, că motanul „înfuleca“ și „a înfulecat“ tot puiul), și totodată numai *rezultatele* economice.

Se pune întrebarea : de ce folosește el această *metodă* numai pentru Franța și nu vrea s-o folosească și cînd este vorba de Rusia ? Căci metoda trebuie să fie pretutindeni aceeași. Dacă, în Franța, îndărătul activității *guvernului* și a *intelectualității* căutați *interese*, de ce *nu* le căutați și în sfînta Rusie ? Dacă *acolo* criteriul dv. ridică problema : ce „s-a dovedit a fi“ proprietatea funciară populară, de ce *aici* criteriul se referă la ceea ce „ar putea“ ea să fie ? Dacă frazeologia care se debitează acolo pe seama poporului și a mărinimiei de care dă el dovadă în timp ce „se înfulecă puiul“ vă inspiră, pe bună dreptate, dezgust, de ce *aici* nu întoarceți spatele, ca unor filozofi burghezi, acelora care în prezența incontestabilă a „înfulecării“, fapt recunoscut chiar de dv., pot să mai vorbească despre „adaptarea socială reciprocă“, despre „spiritul de obște al poporului“, despre „nevoile producției populare“ și despre alte lucruri de acest fel ?

Răspunsul nu poate fi decît acesta : pentru că sînteți un ideolog al micii burghezii, pentru că ideile dv., adică ideile narodniciste în general, iar nu acelea ale lui Ivan, Petr sau Sidor, sînt un rezultat al ogîndirii intereselor micului producă-

* — goana după profit, după îmbogățire. — *Nota trad.*

tor și a punctului său de vedere, și nicidecum un rezultat al gândirii „pure“ *.

„Dar pentru noi este deosebit de instructivă în această privință Germania, care, ca și noi, a întârziat cu reforma burgheză și care de aceea a folosit experiența altor popoare nu în sens pozitiv, ci în sens negativ, desigur“. Compoziția țărănimii din Germania, arată autorul nostru citindu-l pe Vasilcikov, nu era omogenă: țăranii se deosebeau între ei atât sub raportul drepturilor cit și sub acela al posesiunii pământurilor, al întinderii loturilor. Întregul proces a dus la formarea unei „aristocrații țărănești“, a unei „pături de mici moșieri de origine nenobilă“, la transformarea masei țăranilor „din gospodari în salahori“. „În sfârșit, constituția semiaristocratică, semiburgheză de la 1849, care a dat drept de vot numai nobilimii și burgheziei înstărite, a încununat acest proces, tăind orice căi legale de îndreptare a situației muncitorilor“.

Original raționament ! Constituția „a tăiat“ căile legale ? ! Aceasta este încă o reflectare a vechii și naivei teorii a narodnicilor ruși în virtutea căreia „intelectualii“ erau invitați să jertfească „libertatea“ sub cuvânt că ea nu-i servește decît pe dinșii și dă poporul pe mîna „burgheziei înstărite“. Nu ne vom apuca să combatem această teorie absurdă și reacționară, pentru că narodnicii de azi, în general, și d-nii publiciști de la „Russkoe Bogatstvo“, adversarii noștri cei mai apropiați, în special, au renunțat la ea. Dar nu putem să nu subliniem că, renunțînd la această idee, făcînd un pas înainte spre o recunoaștere deschisă a căilor *date* ale Rusiei în loc să peroreze pe tema posibilității unor alte căi, acești narodnici și-au afirmat astfel definitiv natura lor mic-burgheză, întrucît insistența cu care ei, datorită unei totale neînțelegeri a luptei de clasă, pledează pentru mărunte reforme mic-burgheze, îi situează de partea liberalilor și împotriva acelor care se situează de partea „antipodului“, văzînd în el unicul, ca să zicem așa, destinatar ** al bunurilor despre care este vorba.

„Și în Germania erau pe atunci mulți dintre aceia care, timp de 10, 20, 30 de ani și chiar mai mult nu au făcut altceva decît să se lase cunși de extaz în fața emancipării ; care considerau că orice scepticism, orice nemulțumire în legătură cu reforma dă apă la moară reacțiunii, și le anatemizau. Cei mai naivi dintre ei își închipuiau poporul ca un cal lăsat în libertate, pe care poți să-l înclzi din nou în grajd și să începi să faci iarăși cu el curse de poștă (ceea ce e departe de a fi întotdeauna cu putință). Dar mai erau și șarlatani care linguseau poporul și care,

* Expresia aparține d-lui V.V. Vezi „Curențele de ia noi“, precum și „Nedelea“ nr. 47—49, 1894.

** Aici în sensul de creator. — *Nota trad.*

profitând de zarva creată, urmau o altă linie, șarlatani care se dădeau pe lângă nătăfleiți animați de o sinceră dragoste de popor care puteau fi amăgiți și exploatați. Ah, nătăfleiți ăștia sinceri ! Cînd începe lupta civilă, nu oricine se dovedește pregătit s-o întîmpine și nu oricine este în stare să participe la desfășurarea ei“.

Minunate cuvinte, care rezumă admirabil cele mai bune tradiții ale vechiului narodnicism rus și pe care putem să le folosim pentru a caracteriza atitudinea marxiștilor ruși față de narodnicismul rus *de astăzi*. Pentru o asemenea întrebuintare, ele n-au nevoie de prea multe schimbări : pînă-ntr-atît este de *omogen* procesul dezvoltării capitaliste în cele două țări ; pînă-ntr-atît sînt de *omogene* ideile politice-sociale care au oglindit acest proces.

Și la noi, în publicistica „progresistă“, vedem cum taie și spînzură cei ce vorbesc despre „deosebirile esențiale dintre reforma agrară de la noi și cea din Apus“, despre „consacrarea producției populare“ (sic !), despre marea „împroprietărire“ (adică răscumpărare ! !) etc., și așteaptă de aceea să le vină din partea autorităților minunea numită „socializarea muncii“, așteaptă „10, 20, 30 de ani și chiar mai mult“, în timp ce motanul despre care am vorbit adineauri înfulecă puilul, privind cu duioșia fiarei sătule și împăcate la „sincerii nătăfleiți“ care vorbesc despre necesitatea de a alege o altă cale pentru patrie, despre relele capitalismului care „amenință“, despre măsurile de ajutorare a poporului prin credite, arteluri, arături obștești și alte nevinovate cîrpeli de acest fel. „Ah, nătăfleiți ăștia sinceri !“

„Tocmai printr-un asemenea proces de formare a stării a treia trecem și noi azi, și mai cu seamă țărănimea noastră. În această privință, Rusia a rămas în urma întregii Europe, și chiar a colegei sale de pension, sau, mai bine zis, a preceptoarei sale, Germania. În Europa, principala pepinieră și principalul ferment al stării a treia au fost pretutindeni orașele. La noi, dîmpotrivă“, populația urbană e incomparabil mai puțin numeroasă... „Principala cauză a acestei deosebiri este, la noi, proprietatea funciară populară, căci ea reține populația la sate. Creșterea populației urbane în Europa e strîns legată de deposedarea de pămînt a poporului și de marea industrie, care, în condițiile producției capitaliste are nevoie de brațe de muncă ieftine și de un excedent al ofertei de brațe de muncă. În timp ce țărănimea europeană, izgonită din sate, mergea să caute de lucru la oraș, țărănimea noastră se cramponează din răspuțeri de pămînt. Proprietatea funciară populară este principalul punct strategic, cheia principală a poziției țăranilor, de a cărei importanță își dau foarte bine seama conducătorii burgheziei și de aceea își îndreaptă asupra ei toată arta și

toate forțele lor. De aici și pornesc toate atacurile împotriva obștii, de aici și izvorăște acea sumedenie de proiecte de tot felul prin care se urmărește despărțirea plugarului de pământ, în vederea aplicării unei agronomii raționale, în vederea propășirii industriei, în numele progresului și gloriei naționale !”

Aici apare cât se poate de clar superficialitatea teoriei narodniciste, care, visînd „alte căi“, apreciază cu totul greșit realitatea : ea vede „punctul principal“ în niște instituții juridice care nu dețin un rol esențial, cum ar fi formele de *posesiune* a pământului de către țărani (în obște sau pe gospodării) ; ea vede ceva deosebit în mica noastră gospodărie țărănească, ca și cum aceasta n-ar fi o gospodărie obișnuită a unor mici producători, absolut identică – ca tip de organizare politică-economică – cu gospodăria meseriașilor și țăranilor din Europă occidentală, ci nu știu ce proprietate funciară „populară“ (! ?). În terminologia statornicită în presa noastră liberal-narodnicistă, expresia „populară“ înseamnă ceva care exclude exploatarea celui ce muncește, așa încît autorul, prin caracterizarea făcută, cocoloșește pur și simplu faptul incontestabil că în producția noastră țărănească există aceeași apropiere a supravaloarii, aceeași muncă pentru alții care domnește și în afara „obștii“, și deschide larg porțile unui fariseism sentimental și dulceag.

„Obștea noastră de astăzi, cu pământ puțin și împovărată de biruri, încă nu constituie cine știe ce garanție. Țăranul nu avea nici înainte mult pământ, iar acum, datorită creșterii populației și scăderii fertilității solului, are și mai puțin ; povara birurilor nu scade, ci sporește ; meșteșuguri sînt puține ; posibilitățile locale de cîștig sînt și mai reduse ; viața la țară devine atît de grea, încît sate întregi de țărani pleacă departe în căutare de lucru, lăsînd acasă numai soțiile și copiii. Județe întregi rămîn astfel pustii... Tocmai sub influența acestor grele condiții de trai, pe de o parte, din rîndurile țărănimii se desprinde o clasă aparte de oameni, tinăra burghezie, care caută să cumpere în mod individual pământ în altă parte, care tinde spre practicarea altor îndeletniciri, cum sînt comerțul, camăta, organizarea de arteluri de muncă pe care să le conducă ea, obținerea a tot felul de antreprize și alte mici afaceri dubioase de acest fel“.

E cazul să ne ocupăm cât se poate de amănunțit de acest pasaj.

Găsim aici, în primul rînd, constatarea unor anumite fapte, care pot fi exprimate în două cuvinte : țăranii fug ; în al doilea rînd, aprecierea (negativă) dată acestor fapte și, în al

treilea rînd, explicarea lor, din care decurge în mod direct și un întreg program, care nu este expus aici, dar care este prea bine cunoscut (sporirea loturilor de pămînt ; reducerea birurilor ; „ridicarea“ și „dezvoltarea“ meșteșugurilor).

E necesar să subliniem că, din punctul de vedere al marxistului, sînt indiscutabil și perfect juste atît *primul punct* cît și *al doilea* (numai că ele, după cum vom vedea numaidecît, sînt exprimate cu totul nesatisfăcător). În schimb, *al treilea punct* * nu e bun de nimic, absolut de nimic.

Să mă explic. Primul punct este just. Este adevărat că obștea noastră nu constituie o garanție, că țărănimea pleacă din sate, părăsește pămînturile ; ar fi trebuit să se spună : este expropriată, pentru că a stăpînit (cu titlul de proprietate privată) anumite mijloace de producție (dintre acestea pămîntul, pe baza unui drept special, care prevedea însă darea în exploatare privată și a pămîntului *răscumpărat* de obști) pe care le pierde. Este adevărat că meșteșugurile „decad“, *adică* țărăniile sînt expropriați și în acest domeniu, își pierd mijloacele și uneltele de producție, se lasă de țesătoria casnică și se angajează ca lucrători la construcțiile de căi ferate, ca zidari, salahori etc. Mijloacele de producție de care se eliberează țărăniile ajung în mîinile unei infime minorități, servind drept sursă de exploatare a forței de muncă, drept *capital*. De aceea are dreptate autorul cînd spune că posesorii acestor mijloace de producție devin „burghezie“, *adică* o clasă care în condițiile organizării capitaliste a economiei sociale ține în mîinile ei munca „poporului“. Toate aceste fapte sînt just constatate și corect apreciate în ce privește semnificația lor exploatare.

Dar chiar din cele expuse pînă aici cititorul a putut, desigur, să-și dea seama că marxistul *explică* cu totul altfel aceste fapte. Narodnicul vede cauza acestor fenomene în faptul că e „puțin pămînt“, că birurile sînt împovărătoare, că scad „cîștigurile“, *adică* în specificul *politicii* – agrare, fiscale, industriale – și nu în specificul *organizării sociale a producției*, din care decurge în mod necesar politica *respectivă*.

* Iată de ce teoreticienii marxismului, în lupta lor împotriva narodnicismului, stăruie atît de mult asupra explicării, înțelegerii, asupra laturii obiective.

E puțin pământ, judecă narodnicul, și este din ce în ce mai puțin. (Nu înțeleg să mă refer neapărat la această afirmație a autorului articolului, ci la teza generală a doctrinei narodniciste). — E perfect adevărat, dar de ce spuneți numai că e pământ puțin și nu adăugați : *se vinde puțin*. Știți doar că țărani noștri își răscumpără loturile de la moșieri. De ce vă concentrați atunci atenția asupra faptului că e puțin și nu asupra faptului că *se vinde* ?

Însuși faptul acesta al vânzării, al răscumpărării indică dominația unor principii (dobândirea cu bani a mijloacelor de producție) în virtutea cărora oamenii muncii vor rămâne oricum fără mijloace de producție, indiferent dacă vânzarea acestora va căpăta proporții mai mari sau mai mici. Trecând sub tăcere acest fapt, dv. treceți sub tăcere modul de producție capitalist, singurul pe baza căruia a putut să apară o asemenea vânzare. Trecându-l sub tăcere, dv. vă situați în mod implicit pe terenul acestei societăți burgheze și deveniți un simplu politician care discută dacă e cazul să se vîndă pământ mult sau puțin. Dv. nu vedeți că însăși răscumpărarea ca atare arată că „în suflul“ acelor care au înfăptuit în interesul lor „marea“ reformă, care au aplicat-o, „tronează deja atotputernic *capitalul*“, că întregă această „societate“ liberal-narodnicistă, care se sprijină pe rînduilele create de reformă, făcînd demagogie politicianistă pe tema diferitelor îmbunătățiri ale acestor rînduiele, nu primește lumină decît de la „luna capitalistă“. Tocmai de aceea narodnicul se năpustește cu atîta ură asupra acelor care, din punct de vedere principial, se mențin în mod consecvent pe o altă poziție. El face mare zarvă că aceștia n-au grijă de popor, că vor să-l exproprieze pe țaran ! !

El, narodnicul, are grijă de popor, nu vrea să deposedeze pe țărani de pământ, și vrea ca ei să aibă (*să li se vîndă*) mai mult pământ. El e un prăvăliaș cinstit. Ce-i drept, el trece sub tăcere faptul că pământul nu se dă gratuit, ci se vinde, dar parcă în prăvălie se spune că mărfurile trebuie plătite cu bani ? Asta o știe oricine, fără să i se mai spună.

E firesc ca el să nu-i poată suferi pe marxiști, care spun că trebuie să te adresezi exclusiv acelor care „s-au diferențiat“ deja de această societate de prăvăliași, care „au fost excomunicăți“ din ea, dacă ne este permis să folosim aceste foarte

caracteristice expresii mic-burgheze ale d-lor Mihailovski și Iujakovi *.

Să mergem mai departe. „Sînt puține meșteșuguri“ – iată punctul de vedere al narodnicului în privința meșteșugurilor. Și în acest caz el trece sub tăcere felul cum sînt organizate aceste meșteșuguri. El închide foarte liniștit ochii asupra faptului că atît meșteșugurile care „decad“ cît și acelea care „se dezvoltă“ sînt organizate tot pe baze capitaliste, implicînd o completă robire a muncii de către capitalul scușcicilor, al negustorilor etc., și se mărginește la revendicări mic-burgheze de progrese, îmbunătățiri, arteluri etc., ca și cum asemenea măsuri ar putea să atingă cît de puțin *existența* dominației capitalului. Atît în domeniul agriculturii cît și în acela al industriei prelucrătoare, el se situează pe terenul organizării lor actuale și luptă nu împotriva acestei organizări, ci împotriva diferitelor ei imperfecțiuni. – În ceea ce privește birurile, aici narodnicul s-a dezmințit pe sine însuși, scoțînd în relief principala trăsătură caracteristică a narodnicismului : aptitudinea de a face compromisuri. El însuși a afirmat mai sus că orice impozit (chiar și acela pe venit) va fi suportat de brațele de muncă atîta timp cît există sistemul apropiierii de suprava-loare, dar cu toate acestea el nu se dă în lături să discute cu societatea liberală dacă birurile sînt mari sau mici și să dea departamentului birurilor și taxelor, cu „onestitate civică“, sfaturile cuvenite.

Într-un cuvînt, după părerea marxistului, cauza nu trebuie căutată în politică, în stat sau în „societate“, ci în actualul sistem de organizare economică a Rusiei ; aici nu este vorba de faptul că „oamenii abili“ sau „pehlivanii“ pescuiesc în apă tulbure, ci de faptul că „poporul“ este compus din două clase opuse și care se exclud reciproc : „toate forțele care acționează în societate se grupează în două rezultante opuse“.

„Oamenii care au interes să înscăuneze ordinea burgheză, văziud eșecul proiectelor lor **, nu se opresc aici ; ei repetă într-una țără-

* D-nii narodnici nu numai că trec sub tăcere și nu înțeleg caracterul capitalist al răscumpărării, dar ocolesc cu discreție și faptul că, în timp ce țăranii „au pămînt puțin“, reprezentanții păturii „vechi-nobiliare“ au bucăți de pămînt destul de respectabile.

** Așadar, eșecul proiectului de desființare a obștii înseamnă o victorie asupra intereselor „înscăunării ordinii burgheze“ ! !

Făcîndu-și din „obște“ o utopie mic-burgheză, narodnicul ajunge la o ignorare atît de fantezistă a realității, încît proiectul împotriva obștii nu

nimii că vinovate de toate neajunsurile sînt obștea și răspunderea solidară, reimpărțirile ogoarelor și rînduielele obștii, care toate la un loc încurajează pe leneși și pe bețivi ; ei organizează pentru țărani înstăriți asociații de împrumut și păstrare și stăruie pentru organizarea unui credit agricol mărunț pentru proprietarii de parcele ; ei înființează la orașe școli tehnice, școli de meserii și diferite alte școli în care, tot așa, intră numai copiii oamenilor înstăriți, în timp ce masele largi rămîn fără școli ; ei ajută pe țărani bogați să-și îmbunătățească soiurile de vite prin organizarea de expoziții, acordarea de premii, folosirea de reproducători de rasă pe care stațiile de montă îi dau contra plată etc. Toate aceste mici eforturi se adună într-o singură forță considerabilă, care are efecte dizolvante asupra lumii satelor și scindează tot mai mult țărănimea în două“.

Caracterizarea „micilor eforturi“ e bine făcută. Ideea auturului că toate aceste mici eforturi (pe care „Russkoe Bogatstvo“ și întreaga noastră presă liberal-narodnicistă le preconizează cu atîta zel) desemnează, exprimă și promovează pătura „nou-burgheză“, rînduielele capitaliste, este cît se poate de justă.

Tocmai această împrejurare este cauza atitudinii negative a marxiștilor față de asemenea eforturi. Iar faptul că aceste „eforturi“ reprezintă, incontestabil, niște deziderate imediate ale micilor producători dovedește, după părerea lor, justețea tezei lor fundamentale că nu poți vedea în țaran un reprezentant al ideii muncii, pentru că, fiind în organizarea economică capitalistă un mic-burghez, el se situează, în virtutea acestui fapt, pe terenul rînduielilor existente și, prin unele laturi ale vieții lui (și ale ideilor lui), se apropie de burghezie.

Este de asemenea nimerit să ne folosim de acest pasaj pentru a sublinia următorul fapt. Atitudinea negativă a marxiștilor față de „micile eforturi“ provoacă obiecții îndeosebi din partea domnilor narodnici. Amintindu-le de înaintașii lor, noi le arătăm că a fost o vreme cînd narodnicii priveau altfel această chestiune, cînd nu se pretau atît de bucuroși și cu atîta

e pentru el decît o încercare de înscăunare a ordinii burgheze, pe cîtă vreme aici nu este vorba decît de o simplă manevră politicianistă în cadrul orînduirii burgheze pe deplin „încăunată“.

Pentru el argumentul cel mai decisiv împotriva marxistului este întrebarea pe care o pune de obicei cu un aer de triumf definitiv : răspundeți, vreți să desființați obștea sau nu ? — Pentru el, în aceasta constă toată problema, toată „încăunarea“. El nu vrea să înțeleagă nici în ruptul capului că, din punctul de vedere al marxistului, „încăunarea“ este un fapt de mult împlinit și irevocabil, pe care nu l-ar putea atinge nici desființarea obștii și nici întărirea ei, după cum și astăzi dominația capitalului se exercită atît în satul cu proprietate de obște cît și în cel cu proprietate individuală.

Protestul mai categoric împotriva „încăunării“, narodnicul încearcă să-l prezinte drept o apologie a înscăunării. Omul care se înecă se agață și de un pal.

rîvnă la compromisuri [deși se pretau și pe atunci, după cum dovedește chiar articolul în discuție], cînd ei – nu zic : înțelegeau – dar, cel puțin, simțeau că toate aceste eforturi au un caracter burghez, cînd atitudinea negativă față de asemenea eforturi era condamnată ca „pesimism față de popor“ numai de către cei mai naivi dintre liberali.

Contactul agreabil al domnilor *národnici* cu aceștia din urmă, în calitate de reprezentanți ai „societății“, a dat, după cît se vede, roade folositoare.

A nu te declara mulțumit cu „micile eforturi“ ale progresului burghez nu înseamnă în nici un caz a avea o atitudine absolut negativă față de reformele parțiale. Marxiștii nu contestă cîtuși de puțin că aceste măsuri aduc un oarecare folos (deși infim) : ele pot să aducă celui ce muncește o oarecare îmbunătățire (deși infimă) a situației lui ; ele vor grăbi dispariția formelor deosebit de înapoiate ale capitalului – cămătăria, aservirea etc. –, vor accelera transformarea lor în formele mai moderne și mai umane ale capitalismului european. De aceea, la întrebarea dacă trebuie să se ia asemenea măsuri, marxiștii ar răspunde, firește, că trebuie, dar ar explica totodată atitudinea lor în general față de orînduirea capitalistă, care se îmbunătățește prin aceste măsuri, și ar motiva totodată răspunsul lor afirmativ prin dorința de a grăbi dezvoltarea acestei orînduiri și, prin urmare, de a apropia sfîrșitul ei *.

„Dacă ne vom îndrepta atenția asupra faptului că la noi, ca și în Germania, țărănimea se împarte, după drepturi și proprietate, în diferite categorii (țărani care au aparținut statului, țărani domeniali, țărani care au aparținut moșierilor, dintre care unii au primit loturi întregi, alții loturi mijlocii sau cîrvertine **, iar alții sînt argați boierești) ; că modul de trai bazat pe obște nu este la noi ceva general ; că în regiunea de sud-vest, unde există proprietate individuală asupra pămîntului, găsim iarăși țărani care au vite de muncă, țărani lipsiți de vite de muncă ***, țărani grădinari, muncitori agricoli și cișevici ****, dintre care unii au cîte 100 de desetine de pămînt și mai bine, iar alții n-au nici o palmă de pămînt ; că în guberniile baltice sistemul agrar apare ca o copie fidelă a celui german etc., – vom vedea că și la noi există teren pentru burghezie“.

* Aceasta se referă nu numai la „școlile tehnice și la alte școli“, la îmbunătățirea tehnicii țărănilor și meșteșugarilor, dar și la „extinderea proprietății funciare țărănești“, la „credite“ etc.

** Vezi adnotarea 68. — *Nota trad.*

*** Vezi volumul de față, pag. 38. — *Nota red.*

**** — arendași ereditari pe timp nelimitat. — *Nota trad.*

Nu putem să nu observăm aici o exagerare fantezistă a importanței obștii, prin care au păcătuit întotdeauna narodnicii. Autorul se exprimă în așa fel de parcă ar vrea să spună că „modul de trai bazat pe obște“ ar exclude burghezia, ar exclude fărîmițarea țărănimii ! Dar acesta este un neadevăr flagrant !

Toată lumea știe că și țăranii din obști sînt fărîmițați sub raportul drepturilor și al loturilor, că în orice sat constituit în obște, oricît de pronunțat ar fi caracterul lui de obște, țăranii sînt de asemenea fărîmițați atît „sub raportul drepturilor“ (țărani fără pămînt, țărani care au loturi, foști argați boierești, țărani care și-au răscumpărat loturile prin vărsăminte speciale, țărani care fuseseră afectați fabricilor etc. etc.) cît și „sub raportul proprietății“ : țărani care și-au dat în arendă loturile, țărani cărora le-au fost luate loturile pentru restanțele datorate sau pentru că nu-și lucrează pămîntul și-l lasă în paragină și țărani care iau în arendă loturile altora ; țărani care au pămînt „de veci“ sau „care cumpără pe un număr de ani“ cîteva desetine ; în sfîrșit, țărani fără casă, țărani lipsiți de orice fel de vite, țărani fără cai și țărani cu mai mulți cai. Toată lumea știe că în orice sat constituit în obște, oricît de pronunțat ar fi caracterul lui de obște, pe acest teren al fărîmițării economice și al economiei bazate pe producția de mărfuri înfloresc din plin capitalul uzurar, înfloresc toate formele de aservire. Iar narodnicii continuă să înșire basmele lor dulcege despre nu știu ce „mod de trai bazat pe obște“ !

„Și, într-adevăr, tinăra burghezie crește la noi văzînd cu ochii, și crește nu numai în regiunile periferice unde locuiesc evrei, ci și în interiorul Rusiei. Deocamdată este foarte greu de arătat în cifre cît de numeroasă este ea, dar, luînd în considerare numărul tot mai mare de proprietari de pămînt, numărul tot mai mare de licențe de comerț, numărul tot mai mare de plîngerii care vin de la sate împotriva chiaburimii și a lipitorilor satelor, precum și alte indicii *, se poate presupune că efectivul ei numeric este deja considerabil“.

* La care trebuie adăugate cumpărările cu ajutorul băncii țărănești, „tendențele progresiste din gospodăria țărănească“ : îmbunătățirea tehnicii și a culturii, introducerea uneltelor perfecționate, cultura plantelor furajere etc., dezvoltarea creditului mărunt și organizarea desfacerii pentru meșteșugari etc.

Perfect adevărat ! Tocmai acest fapt, cert pentru anul 1879 și incontestabil, într-o măsură incomparabil mai mare, pentru anul 1895, constituie una dintre bazele înțelegerii marxiste a realităților din Rusia.

Atitudinea noastră față de acest fapt este deopotrivă de negativă ; amîndoi sîntem de acord că el exprimă fenomene opuse intereselor producătorilor direcți, dar *înțelegem* aceste fapte într-un mod cu totul diferit. Am arătat mai sus aspectul teoretic al acestei deosebiri ; voi trece acum la aspectul ei practic.

Burghezia, în special cea rurală, este la noi *încă* slabă ; este abia în fașă, spune narodnicul. Tocmai de aceea se *mai* poate lupta împotriva ei. Orientarea burgheză este încă foarte slabă ; de aceea se *mai* poate cîrmi înapoi. Încă nu e prea tîrziu.

Numai un sociolog-metafizician (care în practică se manifestă ca un romantic laș și reacționar) este în stare să raționeze în felul acesta. Nu mai vorbesc de afirmația că „slăbiciunea“ burgheziei rurale se explică prin aceea că elementele ei puternice, vîrfurile ei, pleacă la oraș, că la sate nu rămîn decît „soldații“, în timp ce la orașe s-a instalat deja „statul-major“, – nu voi vorbi despre toate aceste denaturări absolut evidente ale faptelor de către narodnici. În acest raționament mai este o eroare, care-i și imprimă un caracter metafizic.

Avem de-a face aici cu un anumit raport social, raportul dintre micul burghez de la țară (țăranul bogat, negustorul, chiaburul, lipitoarea satului etc.) și țăranul „muncitor“, care, bineînțeles, muncește „pentru alții“.

Raportul acesta există, și narodnicul nu poate contesta că el este răspîndit peste tot. Dar e slab, spune el, și de aceea *mai* poate fi îndreptat.

Istoria o fac „personalitățile vii“, vom spune noi acestui narodnic, servindu-i propriile lui cuvinte. Îndreptarea, schimbarea raporturilor sociale este posibilă, firește, dar numai atunci cînd pornește *de la înșiși termenii acestor raporturi sociale care urmează să fie îndreptate sau schimbate*. Aceasta e limpede ca lumina zilei. Se naște întrebarea : poate țăranul „muncitor“ să schimbe acest raport ? Și în ce constă el ? – În faptul că doi mici producători lucrează în sistemul producției de mărfuri, că această economie bazată pe producția de mă-

furi îi scindează „în două“, că unuia îi dă *capitalul*, iar pe celălalt îl silește să muncească „pentru alții“.

Cum va putea atunci țăranul nostru muncitor să schimbe acest raport dacă el însuși stă cu un picior chiar pe terenul care trebuie schimbat? Cum ar putea el să înțeleagă că izolarea și economia bazată pe producția de mărfuri constituie un rău dacă el însuși este izolat și produce pe riscul său propriu, pentru piață, dacă aceste condiții de viață fac să se nască în el „gînduri și sentimente“ caracteristice celui ce produce de unul singur pentru piață, dacă țărani muncitori sînt fărîmițați prin înseși condițiile lor materiale, prin proporțiile și caracterul gospodăriei lor și, în virtutea acestui fapt, opoziția țăranului muncitor față de capital este încă atît de puțin dezvoltată încît el nu poate să-și dea seama că este vorba tocmai de *capital* și nu de „pehlivani“ și de oameni abili?

Nu este oare evident că trebuie să ne îndreptăm privirile într-acolo unde *același* (nota bene) raport social este dezvoltat *pînă la capăt*, unde termenii acestui raport care sînt producătorii direcți „s-au diferențiat“ ei înșiși în mod definitiv și „s-au excomunicat“ din rînduilele burgheze, unde opoziția este atît de dezvoltată încît devine ceva de la sine înțeles și unde problema nu mai poate fi pusă într-un mod atît de fantezist și de trunchiat? Și atunci cînd producătorii direcți care se află în aceste condiții înaintate vor fi „diferențiați de viața“ societății burgheze nu numai *în fapt*, dar și *în conștiința lor*, atunci țărănimea muncitoare, care e pusă în condiții înapoiate, mai rele, va vedea și ea „prin ce se explică toate acestea“ și se va alătura tovarășilor ei de muncă „pentru alții“.

„Cei ce vorbesc la noi despre cumpărările de pămînt făcute de țărani și arată că aceștia cumpără pămînt atît în proprietate individuală cît și în obște uită aproape întotdeauna să adauge că cumpărările în obște nu constituie decît o excepție rară și cu totul neînsemnată de la regula generală a cumpărărilor individuale“.

Prezentînd apoi o serie de date din care reiese că numărul proprietarilor de pămînt particulari, care în 1861 se ridica la 103.158, s-a dovedit a fi, potrivit datelor din anii 1860-1870, de 313.529 și spunînd că această diferență se explică prin faptul că a doua oară au fost puși la socoteală și micii pro-

prietari țărani care nu fuseseră socotiți în timpul iobăgiei, autorul continuă :

„Tocmai aceasta este tinăra noastră burghezie rurală, care este foarte apropiată de mica nobilime și se unește cu ea“.

E adevărat, vom spune noi în această privință, e foarte adevărat, mai ales acolo unde se afirmă că ea „este apropiată“ și „se unește“ ! De aceea îi considerăm ideologi ai micii burghezii pe aceia care acordă o importanță deosebită (în ce privește interesele producătorilor direcți) „lărgirii proprietății funciare țărănești“, adică îl considerăm ca atare și pe autor, care ne spune acest lucru la pag. 152.

Tocmai de aceea considerăm că aceia care discută problema cumpărării individuale și a cumpărării în obște în așa fel de parcă „încăunarea“ rînduieilor burgheze ar depinde cît de puțin de ea nu sînt decît niște simpli politicieni. Noi considerăm că, în ambele cazuri, cumpărările țin de sistemul burghez, întrucît cumpărarea este cumpărare și banii sînt bani în ambele cazuri, adică sînt o marfă care ajunge numai în mîna micilor burghezi *, indiferent dacă ei sînt uniți în obște „pentru adaptare socială reciprocă și activitate solidară“ sau sînt răslețiți datorită proprietății parcelare.

„De altfel, ea (tinăra burghezie rurală) este departe de a fi arătată aici în întregime. Firește, «lipitoarea satului» nu este un termen nou în Rusia, însă el n-a avut niciodată sensul pe care l-a căpătat acum și n-a exercitat niciodată asupra consătenilor presiunea pe care o exercită astăzi. Lipitoarea satului era înainte un personaj patriarhal în comparație cu cea de astăzi, un personaj care se supunea totdeauna obștii, iar uneori era pur și simplu un trîntor, care nici nu căuta cu tot dinadinsul să se îmbogățească. În momentul de față, cuvîntul lipitoare are altă semnificație, iar în majoritatea guberniilor el a devenit o simplă noțiune generică, se întrebuintează relativ rar și e înlocuit cu cuvintele : chiabur, parazit, negustor, cărciumar, speculant, antreprenor, cămătar etc. Această fărîmîtare a unui cuvînt în mai multe altele, dintre care unele nici nu sînt noi, iar altele sînt noi de tot sau n-au mai circulat pînă acum în mediul țărănesc, arată, în primul rînd, că în exploatarea poporului s-a produs o diviziune a muncii, iar în al doilea rînd ea indică o largă extindere și o specializare a jafului. Aproape în fiecare sat există unul sau mai mulți exploatare de acest fel“.

* Aici nu este vorba, bineînțeles, de banii care servesc numai pentru cumpărarea obiectelor de consum necesare, ci de banii *disponibili*, care pot fi economisii pentru cumpărarea de mijloace de producție.

Nu încape nici o îndoială că observația aceasta cu privire la extinderea jafului e cît se poate de justă. Păcat numai că, în ciuda tuturor acestor fapte, autorul nostru, ca toți narodnicii de altfel, nu vrea să înțeleagă că chiaburimea, acest fenomen sistematic, general, regulat (prezentînd chiar și o diviziune a muncii), înseamnă o manifestare a capitalismului în agricultură, înseamnă dominația capitalului în formele lui primare, care, pe de o parte, secretează neîncetat capitalismul orășenesc, bancar, în general european, pe care narodnicii îl consideră drept ceva importat, iar pe de altă parte este susținut și alimentat de acest capitalism; într-un cuvînt, că aceasta este una dintre laturile organizării capitaliste a economiei naționale ruse.

Afară de aceasta, caracterizarea „evoluției“ lipitorii satului ne oferă posibilitatea de a-l da din nou de gol pe narodnic.

Narodnicul vede în reforma din 1861 o consacrare a producției populare și găsește în ea deosebiri esențiale față de cea din Occident.

Măsurile pe care el le dorește acum atît de mult se reduc și ele la o astfel de „consacrare“ a obștii etc., la astfel de „asigurări cu loturi“ și cu mijloace de producție în general.

Cum se explică atunci, domnule narodnic, că reforma, care „a consacrat producția populară“ (și nu pe cea capitalistă), n-a făcut decît ca „trîntorul patriarhal“ să devină un jefuitor relativ energic, ager și cu o poleială de civilizație? Că ea n-a dus decît la o schimbare a *formei* de jaf, ca și marile reforme analoge din Occident?

De ce credeți dv. că măsurile următoare de „consacrare“ (întrutotul posibil sub forma lărgirii proprietății funciare țărănești, a strămutărilor, a reglementării arendării și a altor progrese neîndoielnice, însă numai progrese burgheze) vor duce la altceva decît la o nouă schimbare a *formei*, la o nouă europeanizare a *capitalului*, la transformarea lui din capital comercial în capital productiv, din capital medieval în capital modern?

Și *nici nu se poate* altfel, pentru simplul motiv că asemenea măsuri nu ating cîtuși de puțin *capitalul*, adică acel raport dintre oameni în care în mîinile unora sînt acumulați banii – produsul muncii *sociale*, organizate de economia bazată pe pro-

ducția de mărfuri —, iar alții n-au nimic afară de „mîinile“ * lor libere, adică libere tocmai de produsul care este concentrat în mîinile celor din categoria precedentă.

„...Dintre ei (dintre acești chiaburi etc.), cei mai mărunți, care sînt lipsiți de capital, se apropie de obicei de marii negustori, care le dau credite sau îi însărcinează să cumpere în contul lor; cei care sînt mai înstăriți lucrează pe cont propriu, intră singuri în legătură cu marile orașe comerciale și cu marile porturi, trimit acolo pe cont propriu vagoane și pleacă singuri după mărfurile de care se simte nevoie în părțile lor. Pe orice linie ferată ați călători, veți întîlni negreșit în clasa a III-a (rareori în a II-a) zeci de oameni de acest fel, care se duc undeva cu diferite treburi. Îi veți recunoaște după îmbrăcămintea lor aparte, după manierele lor grosolane, după hohotele de ris cu care răspund unei cucoane care-i roagă să nu fumeze sau cînd văd vreun țărănaș [chiar așa scrie: „țărănaș“, K. T.] care merge undeva după ciștig și la care privesc ca la un «necioplit» pentru că nu se pricepe de loc la negustorie și poartă opinci. Îi veți recunoaște și după vorbă. Ei discută de obicei despre «miei», despre «untdelemn», despre piele, despre «pietroșei», despre mei etc. Îi veți auzi povestind cu cinism despre înșelăciunile și falsificările de mărfuri practicate de ei; veți auzi cum niște carne sărată «care mirosea rău de tot a fost vîndută la o fabrică»; veți auzi că «oricine știe să vopsească ceaiul dacă-i arăți o dată»; cum «punînd apă poți să faci ca o căpățînă de zahăr să fie cu trei funți mai grea, iar cumpărătorul să nu bage de seamă nimic» etc. Toate acestea sînt povestite cu atîta sinceritate și lipsă de jenă, încît îți dai bine seama că, dacă oamenii aceștia nu fură lingurile de la bufet și nu deșurubează becurile de gaz de prin gări, e numai de frica închisorii. Morala acestor oameni noi este mai prejos de cerințele cele mai elementare; ea se întemeiază în întregime pe ban și se rezumă la aforismele: negustorul e un vînător; de-aia e știuca în apă ca să nu doarmă carasul; să n-o sfeclești; ocheste unde poți să dai lovitura; profită de moment cînd nu te vede nimeni; să nu-ți fie milă de cel slab; cînd e nevoie, pleacă-ți spinarea și ploconește-te“. Apoi se discută despre cazul, relatat de ziare, al unui oarecare Volkov, circiumar și cămătar, care a dat foc casei pe care și-o asigurase pe o sumă mare. Pe acest individ, „învățătorul și preotul din localitate îl consideră drept cel mai respectabil dintre cunoscuții lor“, un „învățător îi întocmește — pentru vin — toate hîrțile necesare pentru diferite procese“. „Secretarul de plasă îi fâgăduiește că va prinde în mreje pe mordvini“. „Un agent de asigurări al zemstvei, care este în același timp și membru al consiliului zemstvei, îi asigură casa, destul de veche, pe 1.000 de ruble“ etc. „Volkov nu este un fenomen izolat, ci un tip generic. Nu există localitate care să nu-și aibă Volkovii ei și în care să nu auzi vorbindu-se nu numai despre acest sistem de spoliere și aservire a țăranilor, dar și despre cazuri identice de punere de foc...“

* „Masa va munci ca și mai înainte... pentru alții“ (articolul de care ne ocupăm, pag. 135): dacă n-ar fi „liberă“ (de facto, căci de jure poate că și este „asigurată cu loturi“), firește că așa ceva n-ar mai fi cu putință.

„...Care este însă atitudinea țărănimii față de astfel de oameni ? Dacă ei sînt proști, brutali, cruzi și meschini ca Volkov, țărăni nu-i iubesc și se tem de ei, se tem pentru că le pot face tot felul de mizerii, pe cînd țărăni nu le pot face nimic ; casele lor sînt asigurate și ei au cai luți, zăvoare solide, cîini răi și legături cu autoritățile locale. Dar dacă acești oameni sînt mai deștepți și mai șireți decît Volkov, dacă îmbracă spolierea și subjugarea țărănilor într-o formă decentă, dacă tînuind o rublă dau în același timp un gologan ca să-i vadă lumea, dacă nu precupețesc o jumătate de litru de rachiu sau o baniță de mei pentru locuitorii unui sat mistuit de incendiu, atunci se bucură de stima și respectul țărănilor și de autoritate în mijlocul lor, fiind considerați drept niște binefăcători ai țărănilor săraci, care s-ar prăpădi fără ei. Țăranul îi privește ca pe niște oameni deștepți și le încredințează chiar copiii la învățătură, considerînd drept o cinste că băiatul său stă și el în prăvălie și fiind sigur că astfel va ajunge om“.

Am reprodus dinadins în mod mai amănunțit raționamentele autorului, ca să arăt cum este caracterizată tînăra burghezie de la noi de către un *adversar* al tezei organizării burgheze a economiei sociale ruse. Analiza acestei caracterizări poate să ne lămurească multe aspecte din teoria marxismului rus, să ne ajute să înțelegem caracterul atacurilor curente îndreptate împotriva lui de *narodnicismul contemporan*.

Judecînd după începutul acestei caracterizări, autorul pare să înțeleagă că această burghezie are rădăcini adînci, pare să-și dea seama de legătura ei cu marea burghezie, de care este „apropiată“ mica burghezie, legătura ei cu țărănimea, care îi cere să-i primească „copiii la învățătură“ ; însă din exemplele autorului se vede că el e departe de a aprecia cum se cuvine forța și vigoarea acestui fenomen.

Exemplele date de el vorbesc despre infracțiuni penale, despre înșelăciuni, incendieri etc. Se creează impresia că „spolierea și subjugarea“ țărănimii este ceva întîmplător, un rezultat (cum s-a exprimat mai sus autorul) al condițiilor grele de viață, al „ideilor morale grosolane“, al stînjenirii „pătrunderii literaturii în popor“ (pag. 152) etc., într-un cuvînt că toate acestea nu sînt în nici un caz o consecință necesară a organizării de azi a economiei noastre sociale.

Marxistul însă împărtășește tocmai această din urmă părere ; el afirmă că aici nu poate fi cituși de puțin vorba de ceva întîmplător, ci de o necesitate, de o necesitate determinată de modul de producție capitalist care predomină în Rusia. Din momentul în care țăranul devine producător de marfă (și în

prezent toți țărani au devenit producători de marfă), în mod inevitabil „morală“ lui „se va întemeia pe ban“, și nu trebuie să i se facă o vină din asta, pentru că înseși condițiile de viață îl silesc să vindeze acest ban prin fel de fel de șiretlicuri negustorești *. În aceste condiții, fără nici un fel de fapte penale, fără nici un fel de slugărnice, fără nici un fel de falsificări, se desprind din „țărănime“ bogați și săraci. Egalitatea de altădată nu poate rezista fluctuațiilor pieței. Nu este vorba aici de un raționament, ci de un fapt. Și fapt este că „bogăția“ celor puțini devine în aceste condiții *capital*, iar „sărăcia“ celor mulți îi obligă să-și vîndă brațele, să muncească pentru alții. Așadar, din punctul de vedere al marxistului, capitalismul s-a înscăunat în mod temeinic, s-a constituit și s-a conturat pe deplin nu numai în producția industrială, dar și la sate și, în general, pretutindeni în Rusia.

Vă puteți da seama acum cît de spirituali sînt d-nii narodnici atunci cînd – drept răspuns la argumentarea marxistului că pricina acestor „fenomene întristătoare“ de la sate nu este politica, nu e lipsa de pămînt, nu sînt dările și nici „indivizii“ rîi, ci capitalismul, că toate acestea sînt niște fenomene *necesare* și inevitabile în modul de producție capitalist, sub dominația clasei burgheze, – cînd drept răspuns la această argumentare narodnicul începe să vocifereze că marxiștii vor să deposedeze pe țărani de pămînt, că ei „preferă“ pe proletar țăranului „de sine stătător“, că ei – cum spun domnișoarele din provincie și cum arată d-l Mihailovski în răspunsul său către d-l Struve – manifestă „dispreț și cruzime“ față de „personalitate“ !

Acest tablou al satului, interesant prin faptul că este înfățișat de un adversar, ne arată în mod plastic absurditatea obiecțiilor curente aduse marxiștilor, caracterul fantezist al acestor obiecții pornite de la niște oameni care ignorează faptele și dau uitării propriile lor declarații anterioare, și toate acestea pentru a salva, coûte que coûte **, niște teorii bazate pe reverii și compromisuri și pe care, din fericire, nici o forță nu le mai poate salva acum.

Vorbind despre capitalismul din Rusia, marxiștii împrumută scheme gata făcute, repetă, ca pe niște dogme, o serie de teze

* Comp. *Uspenski* 108.

** — cu orice preț. — *Nota trad.*

care sînt copia unor condiții cu totul diferite. Ei extind asupra masei țărănești, care încă mai posedă pămînt, producția capitalistă din Rusia, producție infimă ca dezvoltare și importanță (în fabricile și uzinele noastre lucrează doar 1.400.000 de oameni). Așa sună una dintre obiecțiile preferate ale celor din lagărul liberal-narodnicist.

Și iată că tot din acest tablou al satului vedem că narodnicul, descriind rînduielile țăranilor „din obști“ și pe acelea ale țăranilor „de sine stătători“, nu se poate lipsi de aceeași categorie a burgheziei, împrumutată din schemele abstracte și din dogmele străine, nu poate să nu constate că ea este ceva tipic în sat și nu un caz izolat, că este legată cu fire foarte trainice de marea burghezie de la orașe, că este legată și cu țărănimea, care „îi cere să-i primească copiii la învățătură“ și din care, cu alte cuvinte, ia ființă această tînără burghezie. Vedem, prin urmare, că această tînără burghezie ia naștere în sînul „obștii“ noastre, și nu în afara ei, că ea este generată de înseși relațiile sociale existente în mediul țărănimii devenite producătoare de mărfuri; vedem că nu numai cei „1.400.000 de oameni“, dar și întreaga masă a populației rurale ruse muncește pentru *capital*, se află sub „administrația“ lui. — Cine, prin urmare, trage concluzii mai juste din aceste fapte, care sînt constatate nu de vreun marxist „mistic și metafizician“ care crede în „triade“, ci de un narodnic neaoș, care știe să prețuiască particularitățile modului de trai din Rusia? Narodnicul, atunci cînd discută despre alegerea unei căi mai bune — ca și cum capitalul nu și-ar fi făcut deja alegerea —, cînd discută despre o cotitură spre altă orînduire, așteptată de la „societate“ și de la „stat“, adică de la niște elemente care n-au crescut decît pe terenul acestei alegeri și *pentru ea*? Sau marxistul, care spune că a visa la alte căi înseamnă a fi un romantic naiv, întrucît realitatea arată cît se poate de evident că a și fost aleasă „calea“, că dominația capitalului este un fapt de care nu poți scăpa prin imputări și reproșuri, un fapt de care pot să țină seama numai producătorii direcți?

Un alt reproș, dintre cele mai frecvente. Marxiștii consideră că în Rusia marel capitalism este un fenomen progresist. Ei preferă deci pe proletar țăranului „de sine stătător“, privesc cu simpatie deposedarea de pămînt a poporului și, situîndu-se

pe punctul de vedere al unei teorii care proclamă drept ideal ca mijloacele de producție să aparțină muncitorilor, văd cu ochi buni separarea muncitorului de mijloacele de producție, cu alte cuvinte cad într-o contradicție ireductibilă.

Da, marxiștii consideră că marele capitalism este un fenomen progresist, dar, firește, nu pentru că înlocuiește „independența” prin dependență, ci pentru că creează condițiile pentru desființarea dependenței. Cît despre „independența” țaranului rus, asta nu-i decît o dulceagă poveste narodnicistă, și nimic mai mult ; în realitate ea nu există. Și tabloul prezentat aici (ca, de altfel, toate lucrările și cercetările asupra situației economice a țărănimii) conține și el constatarea acestui fapt (că în realitate nu există independență) : ca și muncitorii, țaranii muncesc și ei „pentru alții”. Vechii narodnici ruși recunoșteau acest lucru. Dar ei nu înțelegeau cauzele și caracterul acestei *dependențe*, nu înțelegeau că aceasta este tot o dependență *capitalistă*, care se deosebește de cea de la oraș prin faptul că nu este atît de dezvoltată și conține mai multe rămășițe de forme medievale și semiiobage ale capitalului și nimic mai mult. Să facem, de pildă, o comparație chiar între satul pe care ni l-a înfățișat narodnicul și o fabrică. Deosebirea (în ce privește independența) constă numai în faptul că acolo vedem „insectele mărunte”, iar aici pe cele mari ; acolo vedem exploatarea fiecărui om în parte cu procedee semiiobage, iar aici exploatarea maselor, care este totodată o exploatare pur capitalistă. Cea de-a doua, bineînțeles, are un caracter progresist : același capitalism care la țară este în stare înapoiată, și de aceea îmbicsit cu cămătărie etc., aici este dezvoltat ; același contrast care există la țară își găsește aici expresia în întregime ; aici scindarea este deja totală și nu există posibilitatea acelei formulări echivoce a problemei cu care se mulțumește micul producător (și ideologul lui), care poate să dojenească, să certe și să blesteme capitalismul, dar nu este în stare să renunțe la însăși baza * lui, la încrederea în slugile lui, la visurile trandafirii în care întrevețe că „ar

* Pentru a evita orice confuzie, voi lămuri că prin „baza” capitalismului înțeleg raportul social care, sub diferite forme, domnește în societatea capitalistă și pe care Marx l-a exprimat prin formula : bani — marfă — bani cu un adaos în plus.

Măsurile narodniciste nu afectează acest raport, deoarece nu zdruncină nici producția de mărfuri, care dă pe mîna persoanelor particulare bani =

fi mai bine fără luptă“, cum spunea sublimul domn Krivenko. *Aici* nu mai sînt posibile visurile, și acest lucru reprezintă prin el însuși un uriaș pas înainte ; aici se vede clar de partea cui este forța și nu se mai poate palavragi despre alegerea căii, pentru că este limpede că mai întii trebuie să se procedeze la „redistribuirea“ acestei forțe.

„Un optimism dulceag“, astfel a caracterizat d-l Struve narodnicismul, și această caracterizare este foarte justă. Și cum să fie altceva decît optimism, cînd cea mai deplină dominație a capitalului la sate este ignorată de el, trecută sub tăcere sau prezentată drept ceva întîmplător ? cînd propune acordarea de diferite credite, crearea de arteluri, practicarea arăturilor obștești, ca și cum toți acești „chiaburi, paraziți, negustori, circiumari, antreprenori, cămătari“ etc., ca și cum toată această „tînără burghezie“ n-ar ține deja „în mîinile“ ei „orice sat“ ? – Cum să nu fie dulcegărie, cînd oamenii continuă să spună de „10, 20, 30 de ani și chiar mai mult“ că „ar fi mai bine fără luptă“, în timp ce lupta a și început, numai că ea este o luptă surdă, inconștientă și nu este luminată de o idee.

„Dacă vei trece acum, cititorule, la oraș, vei întîlni tînăra burghezie într-un număr și mai mare și prezentînd o diversitate și mai mare. Toți cei care au ajuns să fie ștutori de carte și se consideră apți pentru o activitate mai nobilă, toți cei care se consideră vrednici de o soartă mai bună decît soarta tristă a țaranului de rînd, în sfîrșit toți cei care în aceste condiții nu-și mai găsesc loc în sat năzuiesc acum să se mute la oraș...“

Și, totuși, domnii narodnici se complac în tot felul de dulcegării pe tema „caracterului artificial“ al capitalismului de la orașe, susținînd că acest capitalism este „o plantă de seră“, care va pieri de la sine dacă nu va fi îngrijită etc. Ajunge să privești *faptele* mai îndeaproape, ca să vezi limpede că această burghezie „artificială“ nu este alcătuită din altceva decît din lipitorile satelor care s-au mutat la oraș, care apar cu totul spontan pe terenul luminat de „luna capitalistă“ și care silește pe orice țaran de rînd să cumpere mai ieftin și să vîndă mai scump.

produs al muncii sociale, nici scindarea „poporului“ în posesori ai acestor bani și sărăcime.

Marxistul se referă la acest raport în forma lui cea mai dezvoltată, care este chintesenta tuturor celorlalte forme, și arată producătorului care îi e sarcina și scopul : să nimicească acest raport și să-l înlocuiască prin altul,

„...Întâlnești aici vânzători, funcționari de birou, negustori de mărunțișuri, negustori ambulanti, tot felul de antreprenori (tencuitori, dulgheri, zidari etc.), conductori, portari, sergenți de stradă, vâtafi de muncitori, proprietari de mijloace de transport, de ospătării și de hanuri, patroni a tot felul de ateliere, maiștri de fabrică etc. etc. Toți aceștia reprezintă cu adevărat tinăra burghezie, cu toate semnele ei caracteristice. Nici aici codul ei moral nu este prea amplu : întreaga ei activitate se întemeiază pe exploatarea muncii *, iar rostul ei în viață este să strângă un capital mai mare sau mai mic care să-i permită să-și petreacă timpul în modul cel mai stupid...” „...Știu că mulți se bucură privind pe acești oameni, găsesc la ei inteligență, energie și spirit întreprinzător, îi consideră drept cele mai progresiste elemente ale poporului, văd în ei un progres direct și firesc al civilizației noastre naționale, ale cărei asperități se vor netezi cu timpul. O, știu de mult că la noi s-a format o burghezie superioară de oameni instruiți, proveniți din negustorime și din nobilimca care nu a rezistat crizei din 1861 și a decăzut, sau care a fost cuprinsă de spiritul vremii ; că această burghezie a și format cadrele stării a treia și nu-i mai lipsesc decât acele elemente ieșite din popor fără care nu poate să facă nimic și care tocmai de aceea îi și plac...”

Și aici s-a lăsat o portiță pentru „optimismul dulceag” : marii burghezii „nu-i mai lipsesc decât” elementele burgheze din popor !! Dar de unde a ieșit oare marea burghezie, dacă nu din popor ? Nu cumva are de gând autorul să nege legăturile dintre „negustorimea” noastră și țărănime ?

Aici se străvede tendința de a prezenta această creștere a tinerei burghezii ca un fenomen întâmplător, ca un rezultat al politicii etc. Această superficială înțelegere a fenomenului, care nu e în stare să vadă rădăcinile lui în însăși structura economică a societății, – care poate să enumere foarte amănunțit pe diferiții reprezentanți ai micii burghezii, dar nu e în stare să înțeleagă că, în condițiile economice existente, însăși mica gospodărie de sine stătătoare a țaranului și meșteșugarului nu mai este cîtuși de puțin o gospodărie „populară”, ci o gospodărie *mic-burgheză* – este extrem de tipică pentru narodnic.

* Inexact. Micul-burghez se deosebește de cel mare tocmai prin aceea că muncește și el, cum muncesc și cei din categoriile enumerate de autor. Exploatarea muncii există, firește, dar nu numai ea.

Însă o mică observație : rostul vieții aceluia care nu se mulțumesc cu soarta țaranului de rînd este să strângă capital. Așa spune (în momente de luciditate) narodnicul. Țărănimea rusă nu tinde spre o orînduire bazată pe obști, ci spre o orînduire mic-burgheză. Așa spune marxistul.

Ce deosebire există între aceste teze ? Nu cumva numai aceea că unul ne prezintă o observație empirică asupra faptelor vieții zilnice, pe cînd celălalt sintetizează faptele observate (care exprimă „gîndurile și sentimentele” reale ale unor „personalități vii”, reale) într-o lege politică-economică ?

„...Știu că numeroși descendenți ai unor familii vechi au și început să se ocupe cu distilarea alcoolului și cu circiumăritul, cu concesiunile feroviare și cu explorările, că s-au cuibărit prin consiliile de administrație ale băncilor pe acțiuni, că s-au oploșit pînă și în literatură și cîntă acum o melodie nouă. Știu că multe din producțiile lor literare sînt extrem de duioase și simțite, că în ele se vorbește de nevoile și dorințele poporului; dar mai știu că datoria unei literaturi oneste este să dezvăluie intențiile unora de a oferi poporului piatră în loc de pîine“.

Ce idilă arcadică !¹⁰⁹ Numai „*intenția*“ de a oferi ?!

Și cum se potrivesc toate acestea : „*știe*“ că burghezia s-a format „de mult“ și totuși socoate că sarcina lui constă în „dezvăluirea intențiilor“ de a crea o burghezie !

Tocmai asta se și numește „optimism exagerat“ : în fața unei armate gata mobilizate, în fața „soldaților“ așezați în front, uniți de „marele stat-major“ format încă „de mult“, oamenii continuă să discute despre „dezvăluirea intențiilor“ și nu despre lupta de interese care a și ieșit pe de-a-ntregul la iveală.

„...Burghezia franceză pretindea și ea că se identifică cu poporul și își prezenta întotdeauna revendicările în numele poporului, dar îl înșela întotdeauna. Considerăm că orientarea burgheză adoptată în ultimii ani de societatea noastră este dăunătoare și primejdioasă pentru moralitatea și bunăstarea poporului“.

În această frază apare, poate, mai limpede ca oriunde spiritul mic-burghez al autorului. El afirmă că orientarea burgheză e „dăunătoare și primejdioasă“ pentru moralitatea și bunăstarea poporului ! Dar pentru a cărui „popor“, onorabile domn moralist ? A poporului care muncea pentru moșieri sub regimul iobăgiei, regim care întărea „căminul familiei“, „stabilitatea domiciliului“ și „sfînta datorie a muncii“ ?*, sau a aceluia care după aceea căuta să-și facă rost de rubla necesară pentru răscumpărare ? Dv. știți bine că achitarea acestei ruble era condiția principală, esențială pentru a obține „eliberarea“ și că țăranul nu putea să-și procure această rublă decît de la d-l Cupon¹¹⁰. Dv înșivă ați descris felul cum își făcea mendrele acest domn, cum „burghezia a introdus în viață știința ei, codul ei moral și sofismele ei“, cum s-a și format o întreagă literatură care proslăvește „inteligenta, spiritul întreprinzător și energia“ burgheziei. E

* Cuvintele d-lui Iujakov.

clar că totul se reduce la înlocuirea unei forme de organizare socială cu alta : sistemul de apropiere a supramuncii țăranilor iobagi legați de pământ a creat morala iobăgistă ; sistemul „muncii libere“, al muncii „pentru alții“, pentru posesorul de bani, a creat în locul ei morala burgheză.

Dar mic-burghezul se teme să privească lucrurile drept în față și să le spună pe nume : el întoarce spatele acestor fapte incontestabile și începe să viseze. El consideră că numai mica gospodărie de sine stătătoare este „morală“ (faptul că ea lucrează *pentru piață* îl trece, cu modestie, sub tăcere), iar munca salariată este „imorală“. El nu înțelege legătura dintre una și cealaltă – care e o legătură indisolubilă – și consideră că morala burgheză e o boală întimplătoare, iar nu un produs direct al rînduielilor burgheze, care izvorăsc din economia bazată pe producția de mărfuri (împotriva căreia, de fapt, el nu are nimic).

Și iată-l că începe să se vaite ca o babă : „e dăunător și primejdios“.

El nu confruntă cea mai nouă formă de exploatare cu cea precedentă, cu cea iobăgistă, nu ține seama de modificările pe care le-a introdus ea în raporturile dintre producător și proprietarul mijloacelor de producție, și o compară cu o utopie absurdă mic-burgheză : cu „o mică gospodărie de sine stătătoare“, care, fiind o gospodărie producătoare de mărfuri, n-ar duce la ceea ce duce (comp. mai sus : „chiaburimea în-florește din plin, caută să robească pe cel slab, transformîndu-l în muncitor agricol“ etc.). De aceea protestul lui împotriva capitalismului (care ca atare, ca protest, este perfect legitim și just) devine o lamentare reacționară.

El nu înțelege că, înlocuind forma de exploatare care-l lega pe omul muncitor de locul lui de muncă printr-o formă de exploatare care-l aruncă din loc în loc prin toată țara, „orientarea burgheză“ a făcut un lucru util ; că, înlocuind o formă de exploatare în care apropierea plusprodusului se ascundea sub păienjenişul relațiilor personale dintre exploatare și producător, sub păienjenişul îndatoririlor civice și politice reciproce și al „asigurării cu un lot de pământ“ etc., printr-o formă care înlocuiește toate aceste lucruri prin „neîndurătoarea plată în bani peșin“, compară forța de muncă cu oricare altă marfă, cu un obiect, că prin această

„orientarea burgheză“ despoaie exploatarea de toate obscuritățile și iluziile ei, – ceea ce constituie în sine un mare merit.

Vă mai atrag atenția asupra afirmației că societatea noastră a căpătat o orientare burgheză „în ultimii ani“. – Cum, numai „în ultimii ani“? Nu s-a manifestat destul de limpede această orientare încă de prin anii 1860–1870? N-a fost ea dominantă și în cursul întregii perioade dintre 1870 și 1880?

Mic-burghezul încearcă și aici să atenueze lucrurile, să prezinte burghezismul care caracterizează „societatea“ noastră de-a lungul întregii epoci de după reformă ca un curent trecător, ca o modă. A nu vedea pădurea din cauza copacilor – iată principala trăsătură a doctrinei mic-burgeze. În dosul protestului împotriva iobăgiei și al atacurilor înverșunate împotriva ei, el (ideologul micii burghezii) nu vede fondul burghez, pentru că se teme să privească drept în față bazele economice ale rînduielilor care s-au clădit în zgomotul acestor strigăte furibunde. Îndărătul discuțiilor care se poartă în întreaga literatură progresistă („liberal-cochetă“, pag. 129) în legătură cu creditele, asociațiile de împrumut și păstrare, povara birurilor, extinderea proprietății de pămînt țărănești și alte asemenea măsuri de ajutorare a „poporului“, el nu vede decît burghezismul din „ultimii ani“. În sfîrșit, îndărătul tînguielilor pe tema „reacțiunii“, îndărătul suspinelor după vremurile de altădată – „perioada 1860–1870“, el nu mai vede de loc burghezismul care stă la temelia tuturor acestor manifestări și de aceea se contopește tot mai mult cu această „societate“.

În realitate, în cursul tuturor acestor trei perioade ale istoriei de după reformă, acest ideolog al țărănimii a stat întotdeauna alături de „societate“ și împreună cu ea, neînțelegînd că burghezismul acestei „societăți“ face ca protestul lui antiburghez să fie lipsit de vigoare și-l condamnă în mod inevitabil la visări sau la lamentabile compromisuri mic-burgeze.

Această apropiere a narodnicismului nostru („în principiu“ ostil liberalismului) de societatea liberală a înduioșat pe mulți și continuă să-l înduioșeze și astăzi pe d-l V. V. (comp.

articolul lui din „Nedelea“ nr. 47-49, pe anul 1894). De aici unii deduc că la noi intelectualitatea burgheză este slabă sau chiar inexistentă, ceea ce ei explică prin faptul că capitalismul rus este lipsit de orice bază. În realitate însă lucrurile stau tocmai invers : această apropiere este cel mai puternic argument împotriva narodnicismului, o confirmare directă a caracterului lui mic-burghez. Așa cum în viață micul producător se contopește cu burghezia prin faptul că există producția izolată de mărfuri destinate pieței, prin șansele lui de a răzbate, de a ajunge în rîndul marilor întreprinzători, tot așa și ideologul micului producător se identifică cu liberalul, discutînd împreună chestiuni în legătură cu diferite credite, arteluri etc.; așa cum micul producător nu este în stare să lupte împotriva burgheziei și își pune nădejdea într-o serie de măsuri de ajutorare, ca scăderea birurilor, sporirea loturilor de pămînt etc., tot așa și narodnicul are încredere în „societatea“ liberală și în flecăreala ei voalată despre „popor“, care e plină de „nemărginită falsitate și ipocrizie“. Chiar dacă ocărăște uneori „societatea“, el adaugă numaidecît că ea nu s-a stricat decît „în ultimii ani“ și că, în general, de felul ei nu este tocmai rea.

„Analizînd, de curînd, noua clasă economică formată la noi după reformă, «Sovremennîe Izvestiia» o caracterizează cît se poate de reușit : «Modest și bărbos, cu cizme unse, milionarul de altădată, care se pleca în fața unui polițist de grad inferior, a devenit repede un antreprenor european, degajat, fără jenă și chiar arrogant, care e uncori împodobit cu un ordin de seamă și cu un grad înalt. Dacă te uiți mai de aproape la acești oameni, care au crescut pe neașteptate, constai cu surprindere că cei mai mulți dintre acești aștri ai zilei sînt cîrciumarii, antreprenorii, vînzătorii etc de ieri. Noii veniți au înviorat viața orașelor, dar n-au îmbunătățit-o. Ei au adus cu sine o stare de forfotă și de agitație și o extraordinară confuzie în noțiuni. Intensificarea rotației capitalului și cererea de capital au provocat febra fondării de noi întreprinderi, care s-a transformat într-o pasiune de jucător. Mulțimea de averi îngrămădite pe neașteptate a făcut ca pofta de îmbogățire să ajungă la culme» etc..

Nu încapă îndoială că asemenea oameni exercită cea mai funestă înrîurire asupra moralității poporului [iată deci unde este nenofocirea : în stricarea moravurilor, iar nicidecum în relațiile de producție capitaliste ! K.T.) ; și dacă nu există nici o îndoială că muncitorii de la orașe sînt mai pervertiți decît cei de la sate, atunci, desigur, nu ne putem îndoii nici că această pervertire se datorește faptului că aici ei sînt într-o măsură mult mai mare înconjurați de acest soi de oameni, respiră atmosfera lor și trăiesc viața creată de ei“.

Iată o confirmare concretă a părerii d-lui Struve despre caracterul reacționar al narodnicismului. „Pervertirea“ muncitorilor de la orașe îl sperie pe mic-burghez, care preferă „căminul familiei“ (cu raporturi sexuale între socru și noră, cu bîta), „stabilitatea domiciliului“ (în care domnește oprirea și sălbăticia) și nu înțelege că trezirea omului în „calul de povară“¹¹¹, trezire care are o însemnătate istorică mondială atît de mare că îndreptățește toate sacrificiile, nu poate să nu ia forme violente în condițiile capitaliste în general și mai cu seamă în condițiile din Rusia.

„Dacă pe moșierul rus îl caracteriza sălbăticia și n-aveai decît să-l zgîrii puțin ca să dai de tatar, apoi burghezul rus nici nu trebuie măcar zgîriat. Dacă vechea negustorie rusă a creat o împărăție a întinericului, apoi împreună cu noua burghezie ea va crea acum o beznă, în care va dispărea orice gînd și orice sentiment omenesc“.

Autorul nostru se înșală amar. Aici totul trebuie pus la timpul trecut, iar nu la viitor ; și trebuia pus la trecut și atunci, în anii 1870-1880.

„Cetele noilor cuceritori se răspîndesc în toate părțile și nu întîmpină rezistență nicăieri și din partea nimănui. Moșierii îi protejează și-i întîmpină cu bucurie, oamenii zemstvelor le acordă uriașe prime de asigurare, învățătorii le întocmesc hîrțile pentru diferite procese, preoții le fac vizite, iar secretarii de plasă îi ajută să prindă în mreje pe mordvini“.

O caracterizare cît se poate de justă ! Nu numai că „nu întîmpină rezistență din partea nimănui“, dar se bucură de concursul tuturor reprezentanților „societății“ și ai „statului“, pe care autorul i-a enumerat adineauri, pentru exemplificare. De aceea - originală logică ! -, ca să schimbi lucrurile, trebuie să recomanzi alegerea altei căi și să faci această recomandare tocmai „societății“ și „statului“.

„Dar ce-i de făcut, totuși, împotriva unor asemenea oameni ?“

„...A aștepta dezvoltarea intelectuală a exploatatorilor și îmbunătățirea opiniei publice nu este cu puțință nici din punctul de vedere al echității, și nici din punctul de vedere moral și politic pe care trebuie să-l adopte statul“.

Vedeți dv. : statul trebuie să adopte „un punct de vedere moral și politic“ ! Asta nu-i altceva decît curată frazeologie. Oare reprezentanții și agenții „statului“ (de la secretarii de plasă în sus), care ne-au fost înfățișați mai adineauri, n-au

adoptat deja un punct de vedere „politic“ [comp. mai sus : „mulți se bucură... îi consideră drept cele mai progresiste elemente ieșite din popor, văd în ei un progres direct și firesc al civilizației noastre naționale“] și „moral“ [comp. tot acolo : „inteligentă, energie, spirit întreprinzător“] ? Atunci pentru ce mușamalizați faptul acesta al scindării ideilor morale și politice, care sînt tot atît de ostile pe cît de incontestabil ostile sînt în viață „noile mlădițe“ față de cei „cărora burghezia le poruncește să se ducă la lucru“ ? Cu ce scop estompați lupta dintre aceste idei, care nu este altceva decît o suprastructură a luptei dintre clasele sociale ?

Toate acestea sînt rezultatul firesc și inevitabil al punctului de vedere mic-burghez. Micul producător suferă cumplit de pe urma rînduieilor de azi, dar el stă la o parte de antagonismele fățișe, complet dezvăluite, se teme de ele și se consolează cu visul naiv și reacționar că „statul trebuie să adopte un punct de vedere moral“, și anume tocmai punctul de vedere al moralității care este pe placul micului producător.

Nu, n-aveți dreptate. Statul căruia vă adresați dv., statul actual, statul modern, *trebuie* să adopte punctul de vedere al moralității, care este pe placul marii burghezii ; *trebuie* pentru că așa este repartizată forța socială între clasele sociale existente.

Sînteți revoltat și începeți să strigați în gura mare că, recunoscînd acest „trebuie“, această necesitate, marxistul apără burghezia.

Nu-i adevărat. Vă dați seama că faptele vorbesc împotriva dv. și de aceea recurgeți la un truc : atribuiți dorința de a apăra pe burghezi tocmai aceluia care, pornind de la dominația burgheziei — care constituie un fapt —, răstoarnă visul dv. mic-burghez de a alege o cale fără burghezie ; aceleora care, referindu-se la adîncile rădăcini ale burgheziei în structura economică a societății și la lupta economică dintre clase, care se află la temelia „societății“ și a „statului“, dovedesc ineficacitatea măsurilor mărunte și mizere preconizate de voi împotriva burgheziei ; aceluia care cer ideologilor clasei celor ce muncesc să rupă orice legături cu aceste elemente și să se pună numai și numai în slujba celor ce „s-au diferențiat de viață“ societății burgheze.

„Nu considerăm, firește, că influența literaturii este cu totul neputincioasă, dar pentru aceasta ea trebuie, în primul rînd, să-și înțeleagă mai bine menirea și să nu se mărginească numai (sic!!!) la educarea chiarurii, dar să și trezească opinia publică“.

Iată-l pe petit bourgeois * gol-goluț ! Dacă literatura educă chiaburimea, lucrul acesta se întîmplă din cauză că-și înțelege prost menirea !! Și acești domni se mai miră cînd sînt calificați drept naivi, cînd li se spune că sînt niște romantici !

Dimpotrivă, onorabile domn narodnic : „chiaburimea“ ** este aceea care educă literatura – furnizîndu-i idei (despre inteligență, energie, spirit întreprinzător, despre progresul firesc al civilizației noastre naționale), punîndu-i la îndemîină mijloacele necesare. Apelul pe care-l adresați dv. literaturii este tot atît de ridicol ca și gestul unuia care, văzînd două armate inamice stînd față în față, s-ar adresa aghiotantului feld-mareșalului inamic cu umila rugămintă de „a acționa mai strîns uniți“. Este exact același lucru.

La fel și cu dezideratul de „trezi opinia publică“. – Opinia unei societăți care „caută idealuri cu liniștea unui om care-și face tihnit siesta“ ? Este o îndeletnicire obișnuită a domnilor narodnici, căreia ei i se dedau cu un strălucit succes „de 10, 20, 30 de ani și mai mult“.

Mai încercați, domnilor ! Societatea cuprinsă de deliciale siestei mîrîie uneori ; ceea ce înseamnă că ea s-a pregătit să acționeze în strînsă unitate împotriva chiaburimii. Mai stați de vorbă cu ea. Allez toujours ! ***

„...iar în al doilea rînd ea trebuie să se bucure de o mai mare libertate a cuvîntului și să poată pătrunde mai adînc în rîndurile poporului“.

Frumoasă dorință. „Societatea“ nutrește simpatie față de acest „ideal“. Dar pentru că și pe el îl „caută“ cu liniștea unui om care-și face tihnit siesta și pentru că nimic n-o sperie pe lumea asta mai mult decît tulburarea acestei liniști, ea... se grăbește foarte încet și progresează cu atîta înțelepciune, încît pe an ce trece se pomenește rămasă tot mai mult în urmă. Domnii narodnici cred că această rămînire în urmă

* – micul-burghez. — *Nota trad.*

** Cuvîntul acesta este prea îngust. Trebuia spus mai precis și mai lămurit : *burghezia*.

*** – Haide, continuați ! — *Nota trad.*

este ceva întâmplător, că de îndată siesta va lua sfârșit și va începe adevăratul progres. Așteptați numai pînă atunci !

„Tot așa, nici noi nu considerăm complet neputincioasă nici influența educației și a învățaturii, dar socotim înainte de toate că : 1) de învățatură trebuie să se bucure toți și fiecare, iar nu numai unele personalități excepționale, care sînt desprinse din mediul lor și transformate în chiaburi...”

„Toți și fiecare”... – adică tocmai ceea ce vor marxistii. Dar ei cred că acest lucru nu se poate realiza pe baza actualelor relații social-economice, deoarece, chiar și atunci cînd învățămîntul va fi gratuit și obligatoriu, pentru „învățătură” va fi nevoie de bani, de care dispun numai „cei ieșiți din popor”. Ei cred că nici aici, prin urmare, nu există ieșire în afara „cumplitei lupte dintre clasele sociale”.

„...2) că în școlile elementare trebuie să aibă acces nu numai dascălii pensionați, funcționarii și tot felul de bețivani, ci și oamenii cu adevărat de treabă și care iubesc sincer poporul”.

Înduioșătoare dorință ! Dar cei care văd „inteligentă, spirit întreprinzător și energie” la „cei ieșiți din popor” ne dau de asemenea asigurări (și nu totdeauna nesincer) că „iubesc poporul” și mulți din ei sînt, fără îndoială, oameni „cu adevărat de treabă”. Cine să mai judece aici ? Personalitățile care au o gîndire critică și o morală dezvoltată ? Dar n-a spus oare însuși autorul că asupra acestor oameni ieșiți din popor disprețul nu are nici un efect ? *

Iată-ne din nou, la încheiere, în fața aceleiași trăsături de căpetenie a narodnicismului pe care am avut prilejul s-o observăm încă de la început : ignorarea faptelor.

Cînd narodnicul face o descriere a faptelor, este el însuși întotdeauna nevoit să recunoască că realitatea aparține capitalului, că adevărata noastră evoluție e capitalistă, că forța se află în mîinile burgheziei. Acest lucru a fost recunoscut acum, de pildă, și de autorul articolului pe care-l comentăm, care a constatat că la noi s-a creat „o cultură burgheză”, că burghezia este aceea care poruncește poporului să se ducă la lucru, că societatea burgheză este preocupată numai de procesul de digestie și de siesta ei, că „burghezia” a creat chiar

* Pag. 151 : „...nu disprețuiesc ei oare dinainte (observați bine acest „dinainte”) pe cei care ar putea să-i disprețuiască pe ei ?”

o știință burgheză, o morală burgheză, sofisme burgheze în materie de politică, o literatură burgheză.

Și, totuși, *toate* raționamentele narodnicilor se întemeiază *întotdeauna* pe ipoteza contrară : că forța nu este de partea burgheziei, ci de partea „poporului“. Narodnicul se lansează în raționamente pe tema alegerii unei căi (paralel cu recunoașterea caracterului capitalist al căii reale), a socializării muncii (pe care o „administrează“ burghezia), a necesității ca statul să adopte un punct de vedere moral și politic, a datoriei pe care o au tocmai narodnicii de a învăța poporul etc., ca și cum forța s-ar afla de pe acum de partea celor ce muncesc sau a ideologilor lor și n-ar mai rămîne decît să se indice care sînt „cele mai imediate“, „cele mai potrivite“ etc. metode de folosire a acestei forțe.

Toate aceste raționamente nu sînt, de la început și pînă la sfîrșit, decît o minciună dulceagă. Se mai putea concepe un *raison d'être* * pentru asemenea iluzii acum o jumătate de veac, pe vremea cînd un regierungsrat prusian¹¹² a descoperit în Rusia „obștea“, dar acum, după 30 de ani și mai bine de istorie a muncii „libere“, ele nu sînt altceva decît o batjocură sau o dovadă de fariseism și dulceagă fățarnicie.

Sarcina teoretică de căpetenie a marxismului este să spulbere această minciună bineintenționată și inocentă. Prima îndatorire a acelor care vor să caute „căile spre fericirea omenească“ este să nu se amăgească pe ei înșiși, să aibă curajul de a recunoaște sincer realitatea așa cum e.

Și cînd ideologii clasei celor ce muncesc vor înțelege acest adevăr și se vor pătrunde de el, vor recunoaște că „idealurile“ trebuie să constea nu în construirea celor mai bune și mai apropiate căi, ci în formularea sarcinii și scopurilor „cumplitei lupte dintre clasele sociale“, care se desfășoară în văzul nostru, în societatea noastră capitalistă ; că nu elaborarea de sfaturi pentru „stat“ și „societate“ constituie criteriul succesului aspirațiilor lor, ci gradul de răspîndire a acestor idealuri în rîndurile unei anumite clase sociale ; că cele mai înalte idealuri nu fac două parale atîta timp cît n-ai știut să le contopești în mod indisolubil cu interesele acelor care participă ei înșiși la lupta economică, atîta timp cît n-ai știut să le contopești cu „înguste“ și măruntele pro-

* — temel. — *Nota trad.*

bleme de fiecare zi ale clasei respective, cum este problema unei „juste retribuiri a muncii“, fața de care narodnicul nostru, atît de darnic în promisiuni, manifestă un dispreț suveran.

„...Dar asta nu-i de ajuns ; dezvoltarea intelectuală, după cum se vede, din nefericire, la fiecare pas, nu-l apără încă pe om de tentative și de instincte prădalnice. De aceea trebuie să se ia imediat măsuri de apărare a satului împotriva jefuitorilor, trebuie să se ia, în primul rînd, măsuri pentru apărarea obștii noastre ca formă de conviețuire socială care vine în ajutorul imperfecțiunii morale a naturii umane. Existența obștii trebuie să fie asigurată o dată pentru totdeauna. Dar nici asta nu-i de ajuns : în condițiile ei economice de astăzi și cu actuala ei povară fiscală, obștea nu poate să existe, și de aceea este nevoie de măsuri în vederea extinderii proprietății funciare țărănești, reducerii birurilor, organizării producției populare.

Iată mijloacele de luptă împotriva chiaburimii, asupra cărora trebuie să cadă de acord și pe care trebuie să le apere toate publicațiile oneste. Se înțelege că aceste mijloace nu sînt noi ; fapt este însă că ele sînt unice în felul lor, dar nu-s prea mulți aceia care sînt convinși de acest lucru“. (Sfîrșit.)

Iată și programul acestui narodnic, atît de darnic în promisiuni ! Din expunerea faptelor am văzut că pretutindeni se manifestă o totală contradicție între interesele economice, „pretutindeni“ în sensul că ea se manifestă nu numai atît la oraș cît și la sat, atît în sînul obștii cît și în afara ei, atît în fabrici și uzine cît și în producția „populară“, dar și în afara sferei fenomenelor economice, atît în literatură cît și în „societate“, în sfera ideilor morale, politice, juridice etc. Iar cavalerul nostru Kleinbürger varsă lacrimi amare și imploră : „să se ia imediat măsuri de apărare a satului“. Superficialitatea modului de înțelegere mic-burghez și graba de a accepta compromisuri apar cît se poate de evident. Însuși acest sat, după cum am văzut, reprezintă sciziune și luptă, reprezintă o orînduire cu interese contrare, dar narodnicul vede rădăcina răului nu în însăși această orînduire, ci în diferitele ei lipsuri ; el nu-și construiește programul pe necesitatea de a da un conținut ideologic luptei care se desfășoară, ci pe „apărarea“ satului împotriva „jefuitorilor“ nelegitimi, ocazionali, care vin din afară ! Și cine, onorate d-le romantic, trebuie să ia măsuri de apărare ? „Societatea“ care se mulțumește cu procese de digestie pe socoteala tocmai a acelor pe care trebuie să-i apere ? Agenții zemstvei,

agenții de plasă și ceilalți agenți de tot felul care primesc o parte din plusvaloare și trăiesc din ea, și de aceea, după cum am văzut, nu opun nici o rezistență, ci, dimpotrivă, dau o mână de ajutor ?

Narodnicul consideră că această situație nu este altceva decât o tristă întâmplare, rezultatul unei proaste „înțelegeri a menirii lor“ ; că e de ajuns să faci apel la „înțelegere și la acțiune unită“ pentru ca toate aceste elemente „să părăsească drumul lor greșit“. El nu vrea să vadă că, dacă în relațiile economice s-a format sistemul Plusmacherei, dacă s-au statornicit astfel de rînduieli în care numai „un om ieșit din popor“ poate dispune de mijloacele și de timpul necesar pentru învățatură, iar „mulțimea“ trebuie „să rămînă ignorantă și să muncească pentru alții“, o consecință directă a acestor rînduieli e faptul că în „societate“ intră numai oameni din prima categorie, că numai din rîndurile acestei „societăți“ și din rîndul „celor ieșiți din popor“ se pot recruta secretarii de plasă, agenții de zemstve etc., pe care narodnicul are naivitatea să-i considere drept ceva *mai presus* de raporturile economice și de clase, drept ceva ce se situează *deasupra* lor.

De aceea și apelul său : „apărați“ nu se adresează cui trebuie.

El se mulțumește fie cu paliative mic-burgheze (lupta împotriva chiaburimii – vezi, mai sus, pasajele în care vorbește despre asociațiile de împrumut și păstrare, despre credit, despre legislația pentru încurajarea cumpătării, hărniciei și învățaturii ; despre extinderea proprietății funciare țărănești – vezi, mai sus, pasajele în care vorbește despre creditul funciar și cumpărări de pămînt ; despre reducerea birurilor, – vezi, mai sus, pasajele în care vorbește despre impozitul pe venit), fie cu visurile trandafirii – ca acelea ale unei domnișoare de pension – „de a organiza o producție populară“.

Dar nu este ea deja organizată ? Toată această tînără burghezie, de care a fost vorba în cele de mai sus, nu a și organizat ea în felul ei, burghez, această „producție populară“ ? Altfel, cum ar putea „să țină în mîinile ei orice sat“ ? Cum ar putea „să poruncească poporului să se ducă la lucru“ și cum ar putea să-și însușească supravaloarea ?

Narodnicul ajunge la cel mai înalt grad de revoltă morală. Este imoral, strigă el, să consideri capitalismul drept o „organizare“, când e clădit pe anarhia producției, pe crize, pe șomajul în continuă creștere al maselor ca fenomen permanent și normal, pe o înrăutățire fără precedent a situației celor ce muncesc.

Dimpotrivă, e imoral să sulemenești adevărul, să prezinți drept ceva întâmplător și accidental rînduielele care caracterizează întreaga Rusie de după reformă. Este de mult stabilit că orice națiune capitalistă introduce progresul tehnic și socializarea muncii cu prețul schilodirii și mutilării producătorului. Dar să faci din acest *fapt* un material de discuții morale cu „societatea“ și, închizînd ochii asupra luptei în curs, să gîngurești cu liniștea omului care-și face tihnit siesta : „apărați“, „asigurați“, „organizați“, înseamnă să fii un romantic, un romantic naiv și reacționar.

Citorului i se va părea, poate, că acest comentariu nu are nici o legătură cu analiza cărții d-lui Struve. După mine, nu este aici decît o lipsă de legătură exterioară.

Cartea d-lui Struve nu înseamnă cîtuși de puțin o descoperire a marxismului rus. Ea nu face decît să aducă pentru prima oară în publicistica noastră teorii deja existente și care au fost expuse mai înainte *. Punerea în circulație a acestor teorii a fost precedată, după cum am mai arătat, de o critică înverșunată a marxismului în presa liberal-narodnicistă, care a semănat astfel confuzie și a denaturat realitatea.

Fără a răspunde la această critică nu se putea, în primul rînd, aborda problema așa cum se prezintă ea azi și, în al doilea rînd, nu putea fi înțeleasă cartea d-lui Struve, caracterul și rostul ei.

Pentru a da un asemenea răspuns ne-am folosit de un vechi articol narodnicist, pentru că era nevoie de un articol de principii și, în plus, de un articol care păstrează măcar unele dintre preceptele vechiului narodnicism rus, ațit de prețioase pentru marxism.

* Comp. V. V. : „Studii de economie teoretică“, Petersburg. 1895, pag. 257—258 ¹¹⁾.

Am căutat să arătăm, în acest comentariu, caracterul fantezist și absurd al procedeelelor curente folosite de polemica liberal-narodnicistă. Afirmările ei că marxismul este legat de hegelianism *, de credința în triade, în dogme și scheme abstracte care nu se cer verificate prin fapte, de credința în ideea că fiecare țară trebuie să treacă în mod obligatoriu prin faza capitalismului etc., nu sînt decît o simplă trîncăneală.

Marxismul are drept criteriu *formularea și explicarea* teoretică a luptei, care se desfășoară în văzul nostru, între clasele sociale și între interesele economice.

Marxismul nu se întemeiază pe nimic altceva decît pe faptele istorice și pe realitățile din Rusia ; și el este o ideologie a clasei celor ce muncesc, numai că explică cu totul altfel faptele, îndeobște cunoscute, ale creșterii și victoriilor capitalismului rus, înțelege cu totul altfel sarcinile pe care le pun realitățile noastre ideologilor producătorilor direcți. De aceea, cînd un marxist vorbește despre caracterul necesar, inevitabil și progresist al capitalismului rus, el pornește de la fapte unanim recunoscute, despre care nu se pomenește totdeauna tocmai pentru că sînt îndeobște recunoscute, pentru că nu sînt noi ; el explică altfel cele povestite și răspovestite de literatura narodnicistă ; iar dacă, drept răspuns la acest mod de a explica, narodnicul afirmă sus și tare că marxistul nu vrea să țină seama de fapte, pentru respingerea acestei acuzații e suficientă chiar și o simplă referire la oricare articol de principii narodnicist scris în anii 1870-1880.

Să trecem acum la analiza cărții d-lui Struve.

CAPITOLUL AL II-LEA

CRITICA SOCIOLOGIEI NARODNICISTE

După părerea autorului, „esența“, „ideea fundamentală“ a narodnicismului o constituie „teoria dezvoltării economice specifice a Rusiei“. Această teorie are, după spusele lui, „două izvoare principale : 1) o anumită teorie despre rolul personalității în procesul istoric și 2) convingerea, căpătată în mod direct, că există un caracter și un spirit național

* Vorbesc, bineînțeles, nu de originea istorică a marxismului, ci de conținutul lui de azi.

specific al poporului rus și că el are destin istoric deosebit" (2). Într-o notă la acest pasaj, autorul arată că „narodnicismul se caracterizează prin idealuri sociale bine definite” * și spune că va face, în cele ce urmează, o expunere a concepției economice despre lume a narodnicilor.

O asemenea caracterizare a esenței narodnicismului cere, pare-mi-se, un anumit corectiv. Ea este prea abstractă, prea idealistă, întrucît ne arată care sînt teoriile dominante ale narodnicismului, fără să ne arate însă nici „esența” și nici „izvorul” lui. Rămîne cu totul neclar de ce idealurile arătate s-au îmbinat cu credința într-o dezvoltare specifică, cu o teorie specială despre rolul personalității, de ce aceste teorii au devenit curentul „cel mai influent” în gîndirea noastră socială? Dacă autorul nostru, vorbind despre „ideile sociologice ale narodnicismului” (titlul capitolului 1), n-a putut să se mărginească, totuși, la probleme pur sociologice (metoda în sociologie), ci s-a ocupat și de concepțiile narodnicilor despre realitățile economice din Rusia, el ar fi trebuit să arate care e esența acestor concepții. Or, în nota menționată, acest lucru este făcut numai pe jumătate. Esența narodnicismului constă în faptul că el reprezintă interesele producătorilor din punctul de vedere al micului producător, al micului-burghez. D-l Struve, în articolul său în limba germană despre cartea d-lui N.-on („Sozialpolitisches Centralblatt”, 1893, nr. 1), a calificat narodnicismul drept „socialism național” („Russkoe Bogatstvo”, 1893, nr. 12, pag. 185). În loc de „național” ar fi trebuit să spună „țărănesc” acolo unde este vorba de vechiul narodnicism rus, și „mic-burghez” acolo unde este vorba de cel contemporan. „Izvorul” narodnicismului îl constituie predominarea clasei micilor producători în Rusia capitalistă de după reformă.

Această caracterizare are nevoie de o explicație. Expresia „mic-burghez” nu este luată de mine în sensul obișnuit al cuvîntului, ci în sensul lui economic. Micul producător care produce în sistemul economiei bazate pe producție de mărfuri – iată cele două trăsături caracteristice care alcătu-

* Firește, această expresie: „idealuri bine definite” nu poate fi înțeleasă ad litteram, adică în sensul că narodnicii ar ști foarte precis ce anume vor. O asemenea părere ar fi absolut greșită. Prin „idealuri bine definite” nu trebuie înțeles nimic altceva decît ideologia producătorilor direcți, oricît de dezlnată ar fi ea.

iesc noțiunea de „mic-burghez“, de Kleinbürger sau, ceea ce e același lucru, de meșceanin *. Astfel această noțiune cuprinde atît pe țăran cît și pe meșteșugar, pe care narodnicii i-au pus întotdeauna pe același plan, și pe bună dreptate, pentru că amîndoi sînt producători care lucrează pentru piață și se deosebesc doar prin gradul de dezvoltare a producției de mărfuri. Mai departe, eu fac distincție între vechiul narodnicism ** și cel contemporan, pentru că narodnicismul a fost într-o oarecare măsură o doctrină armonioasă, care s-a format într-o perioadă cînd în Rusia capitalismul era încă foarte slab dezvoltat, cînd caracterul mic-burghez al gospodăriei țărănești nu ieșise încă de loc la iveală, cînd latura practică a doctrinei reprezenta o pură utopie, cînd narodnicii se separau în mod categoric de „societatea“ burgheză și „mergeau în popor“. Acum e altceva : drumul capitalist al dezvoltării Rusiei nu mai este contestat de nimeni, iar descompunerea satului este un fapt indiscutabil. Din armonioasa doctrină a narodnicismului, cu încrederea lui puerilă în „obște“, n-au mai rămas decît zdrențe. Sub raport practic, locul utopiei l-a luat un program de „progrese“ mic-burghez, care nu este de loc utopic, și numai frazele pompoase ne mai amintesc de legătura istorică dintre aceste jalnice compromisuri și reveriile pe tema unor căi mai bune și specifice pentru patrie. În locul separării de societatea liberală vedem cea mai înduioșătoare apropiere de ea. Tocmai această schimbare ne obligă să facem deosebire între ideologia țărănimii și aceea a micii burghezii.

Acest corectiv în privința adevăratului conținut al narodnicismului ni s-a părut cu atît mai necesar, cu cît caracterul abstract, arătat de noi, al expunerii d-lui Struve constituie principala ei lipsă ; aceasta în primul rînd. Iar în al doilea rînd, „unele“ teze „fundamentale“ ale doctrinei de care nu se simte legat d-l Struve cer tocmai explicarea ideilor sociale prin relațiile social-economice.

Vom încerca acum să arătăm că fără o asemenea explicare nu putem înțelege nici măcar niște idei pur teoretice ale narodnicismului, cum e problema metodei în sociologie.

* În limba rusă. — *Nota trad.*

** — Prin vechii narodnici eu nu înțeleg pe cel care, de pildă, au fost inițiatorii revistei „Otecestvenne Zapiski“, ci pe cel care „mergeau în popor“.

Arătînd că teoria narodnicistă cu privire la metoda specială în sociologie este expusă cel mai bine de d-nii Mirtov și Mihailovski, d-l Struve califică această teorie drept „idealism subiectiv“ și, pentru a motiva această apreciere, citează din operele persoanelor menționate o serie de pasaje, asupra cărora e cazul să ne oprim.

Ambii autori pun pe primul plan teza că istoria a fost făcută de „personalități luptătoare izolate“. „Personalitățile creează istoria“ (Mirtov). La d-l Mihailovski această idee este și mai limpede exprimată : „Personalitatea vie, cu toate gîndurile și sentimentele ei, devine un făuritor al istoriei pe propriul ei risc. Ea, și nu vreo forță mistică, fixează scopuri în istorie și dirijează evenimentele spre înfăptuirea lor, înfruntînd o serie de piedici pe care i le pun în cale forțele spontane ale naturii și ale condițiilor istorice“ (8). Această teză, și anume că personalitățile fac istoria, este lipsită de orice conținut teoretic. Toată istoria constă tocmai în acțiuni ale personalităților, și sarcina științei sociale constă în a explica aceste acțiuni, astfel că referirea la „dreptul de a interveni în mersul evenimentelor“ (cuvintele d-lui Mihailovski, citate de d-l Struve la pag. 8) nu este decît o tautologie goală. Acest lucru reiese deosebit de limpede din ultima tiradă a d-lui Mihailovski. Personalitatea vie, raționează dînsul, dirijează evenimentele, înfruntînd o serie de piedici pe care i le pun în cale forțele spontane ale condițiilor istorice. Dar în ce constau aceste „condiții istorice“ ? După logica autorului, ele constau tot în acțiunile altor „personalități vii“. Profundă filozofie a istoriei, nu-i așa ? Personalitatea vie dirijează evenimentele, înfruntînd o serie de piedici pe care le creează alte personalități vii ! Și de ce aceste acțiuni ale unor personalități vii sînt calificate drept spontane, iar despre celelalte se spune că „dirijează evenimentele“ spre scopuri dinainte stabilite ? Este clar că a căuta în asemenea afirmații un conținut teoretic înseamnă a face o încercare cu prea puține șanse de reușită. Totul se reduce la faptul că condițiile istorice care au dat subiectiviștilor noștri material pentru „teorie“ au constituit (după cum constituie și astăzi) raporturi antagoniste, au dat naștere exproprierei producătorului. Nefiind în stare să înțeleagă aceste raporturi antagoniste, nefiind în stare să găsească *chiar în ele* ele-

mentele sociale cărora să li se fi putut alătura „personalități izolate“, subiectiviștii s-au mulțumit să născocoască o serie de teorii menite să consoleze personalitățile „izolate“ cu convingerea că istoria a fost făcută de „personalități vii“. Faimoasa „metodă subiectivă în sociologie“ nu exprimă nimic altceva decît bune intenții și o proastă înțelegere. Raționamentele ulterioare ale d-lui Mihailovski pe care le citează autorul nostru confirmă cu prisosință acest lucru.

Viața europeană, spune d-l Mihailovski, „s-a constituit într-un mod tot așa de stupid și de amoral cum e, în natură, curgerea unui rîu sau creșterea unui copac. Rîul curge pe linia celei mai mici rezistențe, distruge cît poate, chiar dacă întîlnește o mină de diamante, și ocolește ceea ce nu poate distruge, chiar dacă în calea lui e o grămadă de gunoi. Ecluzele, digurile, canalele de centură și de scurgere se fac din inițiativa rațiunii și a sentimentelor omului. S-ar putea spune că această rațiune și aceste sentimente n-au fost prezente (? P.S.) la apariția actualei orînduiri economice din Europa. Ele erau în stare embrionară, și acțiunea lor asupra mersului firesc, spontan, al lucrurilor a fost cu totul neînsemnată“ (9).

D-l Struve pune un semn de întrebare, și noi rămînem nedumeriți de ce a pus el acest semn doar la un singur cuvînt și nu la toate, căci întregă această tiradă este complet lipsită de conținut ! Ce prostie mai e și asta că rațiunea și sentimentele n-au fost prezente la apariția capitalismului ? Dar în ce constă capitalismul dacă nu în anumite relații între oameni ? Căci oameni lipsiți de rațiune și de sentimente nu cunoaștem. Și ce rost are falsa afirmație că acțiunea rațiunii și a sentimentelor „personalităților vii“ de atunci asupra „mersului lucrurilor“ a fost „cu totul neînsemnată“ ? Lucrurile stau tocmai invers. Oamenii, în deplinătatea facultăților lor mintale și cu memoria trează, construiau pe atunci ecluze și diguri extrem de iscusite care-l mînau pe țăranul nesupus în albia exploatării capitaliste ; prin diverse măsuri politice și financiare, ei creau canale de centură extrem de ingenioase pe care porneau, vijelioase, acumularea capitalistă și exproprierea capitalistă, care nu se mulțumeau numai cu acțiunea legilor economice. Într-un cuvînt, toate aceste declarații ale d-lui Mihailovski sînt atît de eronate,

încît nu pot fi explicate prin simple greșeli teoretice. Ele se explică în întregime prin punctul de vedere mic-burghez pe care l-a adoptat acest autor. Capitalismul și-a dezvoltat cu o perfectă claritate tendințele, a dezvoltat pînă la capăt antagonismul care-l caracterizează, contradicția dintre interese începe să capete forme precise, găsindu-și oglindirea chiar în legislația rusă, dar micul producător se menține în afara acestei lupte. El este încă legat de vechea societate burgheză prin minuscula lui gospodărie, și de aceea, asuprit fiind de orînduirea capitalistă, nu este în stare să înțeleagă adevăratele cauze ale asupririi sale și continuă să se consoleze cu iluzia că toate relele se trag din faptul că rațiunea și sentimentele oamenilor se află încă „în stare embrionară“.

„Desigur – continuă ideologul acestui mic-burghez –, oamenii au căutat întotdeauna să influențeze într-un fel sau altul mersul lucrurilor“.

„Mersul lucrurilor“ constă tocmai în acțiunile și „influența“ oamenilor, și în nimic altceva, deci și aceasta este tot o frazeologie goală.

„Dar ei se călăuzeau în toate acestea după indicațiile celei mai sărace experiențe și după cele mai brutale interese ; și se înțelege că numai în cazuri extrem de rare acești conducători puteau, cu totul întîmplător, să nimerească drumul pe care-l indică știința modernă și ideile morale moderne“ (9).

Aceasta e o morală mic-burgheză, care, din cauza nepriceperii de a-și apropia „idealurile“ sale de orice interese vitale, condamnă „brutalitatea intereselor“ ; o ignorare mic-burgheză a sciziunii care s-a și produs și care exercită o puternică influență asupra științei moderne și a ideilor morale moderne.

Toate aceste însușiri ale raționamentelor d-lui Mihailovski rămîn, bineînțeles, neschimbate și atunci cînd trece la Rusia. El „salută din toată inima“ balivernele tot atît de ciudate ale unui oarecare domn Iakovlev, care afirmă că Rusia este un fel de tabula rasa, că ea poate s-o ia de la început, să evite greșelile altor țări etc. etc. Și toate acestea sînt spuse cu deplina conștiință a faptului că pe această tabula rasa se mențin încă, foarte trainic, reprezentanții orînduirii „vechi-

nobiliare", cu marea proprietate funciară și cu imense privilegii politice, că pe ea crește repede capitalismul, cu „progresele“ sale de tot felul. Micul-burghez, laș din fire, închide ochii în fața acestor *fapte* și se refugiază în reveriile sale nevinovate, care-l duc la convingerea că „începem să trăim acum, când știința se află în posesia unor adevăruri și se bucură de un oarecare prestigiu“.

Așadar, chiar în aceste raționamente ale d-lui Mihailovski, care au fost citate de către d-l Struve, se vedește originea de clasă a ideilor sociologice ale narodnicismului.

Nu putem să lăsăm fără obiecție o observație a d-lui Struve împotriva d-lui Mihailovski. „După părerea lui – spune autorul –, nu există tendințe istorice nestăvilite care, ca atare, să servească, pe de o parte, ca punct de plecare, iar pe de altă parte ca limite obligatorii pentru activitatea rațională a personalității și a grupurilor sociale“ (11).

Acesta este limbajul unui obiectivist, și nu al unui marxist (materialist). Între aceste noțiuni (sisteme de concepții) există o deosebire asupra căreia trebuie să ne oprim, întrucât explicarea incompletă a acestei deosebiri constituie una dintre principalele lipsuri ale cărții d-lui Struve, care se manifestă în cea mai mare parte din raționamentele lui.

Obiectivistul vorbește despre necesitatea procesului istoric dat; materialistul constată cu precizie formațiunea social-economică dată și relațiile antagoniste generate de ea. Obiectivistul, demonstrând necesitatea unei anumite serii de fapte, riscă întotdeauna să se abată spre poziția de apologet al acestor fapte; materialistul dezvăluie contradicțiile de clasă și, implicit, își precizează punctul său de vedere. Obiectivistul vorbește despre „tendințe istorice nestăvilite“; materialistul vorbește despre clasa care „dirijează“ ordinea economică dată, creînd anumite forme de împotrivire din partea altor clase. În felul acesta, pe de o parte, materialistul este mai consecvent decît obiectivistul, iar obiectivitatea lui este mai consecventă, mai profundă. El nu se mărginește să arate necesitatea unui proces, ci lămurește care anume formațiune social-economică dă conținut acestui proces, *care clasă anume determină această necesitate*. În cazul de față, bunăoară, materialistul nu s-ar fi mulțumit să constate existența unor „tendințe istorice nestăvilite“, ci ar fi arătat existența unor anu-

mite clase, care determină conținutul rînduieilor date și exclud posibilitatea unei soluții în afara luptei producătorilor înșiși. Pe de altă parte, materialismul implică, ca să zicem așa, spiritul partinic, care ne obligă ca la aprecierea unui eveniment să ne situăm în mod deschis și fățiș pe punctul de vedere al unui anumit grup social*.

De la d-l Mihailovski autorul trece la d-l Iujakov, care nu prezintă nimic original sau interesant. D-l Struve spune, pe bună dreptate, că raționamentele lui sociologice nu sînt decît „vorbe pompoase” „lipsite de orice conținut”. Merită să ne oprim asupra deosebirii, extrem de caracteristice (pentru narodnicism în general), dintre d-l Iujakov și d-l Mihailovski. D-l Struve semnalează această deosebire, taxîndu-l pe d-l Iujakov drept „naționalist”, în timp ce d-l Mihailovski, după cum spune el, „a fost întotdeauna cu desăvîrșire străin de orice naționalism”, și pentru el, după propria lui afirmație, „problema dreptății pentru popor îmbrățișează nu numai poporul rus, ci pe toți oamenii muncii din întreaga lume civilizată”. Mi se pare că îndărătul acestei deosebiri se întrevede încă reflexul dublei poziții a micului producător, care este un element progresist în măsura în care, potrivit expresiei involuntar reușite a d-lui Iujakov, începe „să se diferențieze de societate”, și un element reacționar în măsura în care luptă pentru menținerea situației sale de mic producător și caută să împiedice dezvoltarea economică. De aceea știe și narodnicismul rus să îmbine trăsăturile progresiste, democratice ale doctrinei cu trăsăturile reacționare care trezesc simpatia ziarului „Moskovskie Vedomosti”¹¹⁴. În ce privește aceste din urmă trăsături, cred că cu greu ar putea fi ele scoase mai bine în relief ca în următoarea tiradă a d-lui Iujakov, citată de d-l Struve.

„Numai țărănimea a fost, întotdeauna și pretutindeni, purtătoarea ideii pure a muncii. După cît se vede, aceeași idee a fost adusă în arena istoriei moderne de către așa-zisa stare a patra, proletariatul de la orașe, dar modificările pe care le-a suferit esența ei sînt atît de însemnate, încît e greu de crezut că țăranul ar recunoaște în ea temelia obișnuită a

* Exemple concrete de incompletă aplicare a materialismului și de inconsecvență în teoria luptei de clasă la d-l Struve, vom da, în cele ce urmează, la flecare caz în parte.

felului său de trai. *Dreptul* la muncă și nu sfânta *datorie* de a munci, datoria de a-ți câștiga piinea în sudoarea frunții [iată, așadar, ce se ascundea îndărătul „ideii pure a muncii“ ! Ideea pur feudală a „datoriei“ țaranului de a-și câștiga piinea... pentru efectuarea prestațiilor sale ? Despre această „sfântă“ datorie se vorbește calului de povară chinuit și strivit de ea ! *] ; apoi separarea care se face între muncă și retribuirea ei, toată această agitație în legătură cu justa retribuire a muncii, ca și cum nu munca însăși ar crea această retribuire prin roadele ei [„Ce-i asta ? – întreabă d-l Struve –, sancta simplicitas ** sau altceva ?“ E ceva și mai rău. E apoteozarea docilității muncitorului agricol legat de pământ și obișnuit să muncească pentru alții aproape de pomană] ; diferențierea muncii de viață și transformarea ei într-o categorie abstractă (? ! P.S.), înfățișată prin atâtea ore de ședere în fabrică și care e lipsită de orice alt (? ! P.S.) raport, de orice altă legătură cu interesele de fiecare zi ale muncitorului [este lașitatea pur mic-burgheză a micului producător, care are uneori foarte mult de suferit de pe urma organizării capitaliste de azi, dar care se teme, mai mult ca de orice pe lumea asta, de o mișcare serioasă împotriva acestei organizări din partea elementelor care „s-au diferențiat“ definitiv de orice legătură cu ea] ; în sfârșit, lipsa de stabilitate a domiciliului, lipsa unui cămin creat prin muncă, instabilitatea locului de muncă, – toate acestea sînt complet străine ideii de muncă țărănească. Căminul întemeiat prin muncă și moștenit din moși-strămoși ; munca, care prin preocupările ei străbate întreaga viață și îi făurește morala ; dragostea de ogorul stropit cu sudoarea multor generații, toate aceste lucruri, care constituie trăsătura distinctivă și integrantă a vieții țărănești, sînt cu totul necunoscute proletariatului muncitor, și de aceea, în timp ce viața acestuia, deși este și ea o viață de muncă, se întemeiază pe morala burgheză (individualistă și bazată pe principiul dreptului dobîndit), iar în cazul cel mai bun pe o morală filozofică abstractă, la temelia mo-

* Autorul nostru nu știe, probabil, — așa cum se și cuvine unui mic-burghez — că omul muncitor din Europa apuseană a depășit de mult stadiul de dezvoltare în care cerea „dreptul la muncă“, și acum cere „dreptul la trîndăvie“, dreptul la odihnă după munca excesivă care-l schilodește și-l apasă.

** — sfîntă simplicitate. — *Nota trad.*

ralei țărănești stă tocmai munca, cu logica și cerințele ei" (18). Aici apar într-o formă pură trăsăturile reacționare ale micului producător, starea lui de abrutizare care-l face să creadă că-i este sortită pentru vecie „sfânta datorie“ de a fi cal de povară ; servilismul lui „moștenit din moși-strămoși“ ; atașamentul lui față de minuscula gospodărie individuală, teama de a nu o pierde, care îl silește să renunțe pînă și la gîndul unei „juste retribuiri“ și să se manifeste ca un dușman al oricărei „agitații“, – această gospodărie care, datorită productivității reduse a muncii și ținuturii omului muncitor de un anumit loc, îl sălbăticește și, fie și numai prin forța condițiilor economice, provoacă în mod necesar abrutizarea și servilismul lui. Meritul de a fi distrus aceste trăsături reacționare revine, incontestabil, burgheziei noastre ; opera progresistă săvîrșită de ea constă tocmai în aceea că a rupt toate legăturile omului muncitor cu rînduiele feudale, cu tradițiile feudale. Formele medievale de exploatare care erau camuflate de relațiile *personale* dintre senior și supusul său, dintre chiabur sau scupșic și țăranii sau meșteșugarii din partea locului, dintre „milionarul“ patriarhal „modest și bărbos“ și „băieții“ lui, și care, în virtutea acestui fapt, generau idei ultrareacționare, burghezia le-a înlocuit și continuă să le înlocuiască printr-o exploatare exercitată de „antreprenorul dezghețat de tip european“, printr-o exploatare impersonală, prezentă în toată goliiciunea ei, necamuflată cu nimic și care, chiar datorită acestui fapt, spulberă orice iluzii și visuri absurde. Ea a pus capăt stării de izolare („stabilității“) de mai înainte a țăranului, care nu voia și nici nu putea să știe de nimic altceva în afară de peticul lui de pămînt, și, socializînd munca și ridicîndu-i în mod considerabil productivitatea, a început să împingă cu forța pe producător în arena vieții sociale.

În legătură cu acest raționament al d-lui Iujakov, d-l Struve spune : „În felul acesta, d-l Iujakov dovedește cu deplină claritate că narodnicismul își are rădăcinile în slavofilism“ (18), iar mai departe, făcînd un bilanț al expunerii sale asupra ideilor sociologice ale narodnicismului, el adaugă că credința în „dezvoltarea specifică a Rusiei“ constituie „legătura istorică dintre slavofilism și narodnicism“ și că, de aceea, disputa dintre marxiști și narodnici este „continuarea

firească a divergențelor dintre slavofilism și occidentalism" (29). Această din urmă teză necesită, cred, o rezervă. Este incontestabil că narodnicii s-au făcut foarte adeseori vino-vați de un patriotism ieftin, de cea mai joasă speță (d-l Iujakov, de pildă). Este de asemenea incontestabil că ignorarea metodei sociologice a lui Marx și a modului în care pune el problemele privitoare la producătorii direcți echivalează, pentru rușii care vor să fie exponenții intereselor acestor producători direcți, cu o totală înstrăinare de „civilizația” occidentală. Dar esența narodnicismului trebuie căutată mult mai adânc : nu în teoria specificului dezvoltării și nici în slavofilism, ci în reprezentarea intereselor și a ideilor micului producător rus. Tocmai de aceea printre narodnici au fost scriitori (și ei au fost cei mai buni dintre narodnici) care, după cum a recunoscut și d-l Struve, n-au avut nimic comun cu slavofilismul și care au recunoscut chiar că Rusia a pășit pe același drum pe care a mers și Europa apuseană. Cu astfel de categorii, ca slavofilismul și occidentalismul, nu este cu puțință să te orientezi în problemele narodnicismului rus. Narodnicismul a oglindit un fapt din viața Rusiei care aproape că nu a existat în perioada formării slavofilismului și occidentalismului, și anume antagonismul dintre interesele muncii și acelea ale *capitalului*. El a reflectat acest *fapt* prin prisma condițiilor de viață și a intereselor micului producător, și de aceea l-a reflectat în mod diform, laș, creînd o teorie care scoate în evidență nu contradicțiile dintre interesele sociale, ci stearpa nădejde într-o altă cale de dezvoltare ; sarcina noastră este să îndreptăm această greșeală a narodnicismului, să arătăm care grup social poate să fie cu adevărat exponentul intereselor producătorilor direcți.

Trecem acum la cel de-al doilea capitol al cărții d-lui Struve.

Planul de expunere al autorului este următorul : mai întii el arată considerentele de ordin general care fac ca materialismul să fie considerat drept unica metodă justă în științele sociale, apoi expune concepțiile lui Marx și Engels și, în sfîrșit, aplică concluziile obținute la unele fenomene ale vieții

ruse. Dată fiind deosebita importanță a temei tratate în acest capitol, vom încerca să-i analizăm mai amănunțit conținutul, scoțind în evidență toate punctele care dau loc la obiecții.

Autorul începe prin a arăta, pe bună dreptate, că teoria care reduce procesul social la acțiunile unor „personalități vii” care „își fixează țeluri” și „dirijează evenimentele” este rezultatul unei confuzii. Se înțelege că nimeni nu s-a gândit vreodată să atribuie „unui grup social o existență de sine stătătoare, independentă de personalitățile care-l compun” (31), dar „personalitatea, ca individualitate concretă, este o derivată a tuturor personalităților care au trăit înaintea ei și a celor care-i sînt contemporane, adică o derivată a grupului social” (31). Să lămurim această idee a autorului. Istoria, spune d-l Mihailovski, este făurită „de către personalitatea vie, cu toate gândurile și sentimentele ei”. Foarte adevărat. Dar ce anume determină aceste „gânduri și sentimente”? Se poate oare susține în mod serios părerea că ele apar întimplător și că nu sînt un rezultat necesar al mediului social dat, care servește ca material, ca obiect al vieții spirituale a personalității și care se reflectă, în mod pozitiv sau negativ, în „gândurile și sentimentele” ei, în faptul că reprezintă interesele cutărei sau cutărei clase sociale? Și mai departe: după ce criteriu să judecăm „gândurile și sentimentele” *reale* ale personalităților *reale*? Se înțelege că acest criteriu nu poate fi decît unul singur: *acțiunile* acestor personalități, și, întrucît este vorba numai de „gândurile și sentimentele” sociale, trebuie să mai adăugăm: *acțiunile sociale* ale personalităților, adică *faptele sociale*. „Separînd grupul social de personalitate – spune d-l Struve –, noi subînțelegem prin grup social toate acele diferite legături reciproce dintre personalități care se nasc pe terenul vieții sociale și se obiectivează în obiceiuri și în drept, în moravuri și în morală, în idei religioase” (32). Cu alte cuvinte, sociologul materialist, care își propune să studieze anumite raporturi sociale dintre oameni, studiază în același timp și *personalitățile* reale din ale căror acțiuni iau naștere aceste raporturi. Sociologul subiectivist, care pretinde că raționamentul lui pornește de la „personalitățile vii”, în realitate începe prin a atribui acestor personalități „gânduri și sentimente” pe care el le consideră raționale (pentru că, izolînd „personalitățile” sale de condițiile sociale concrete, el

pierde astfel posibilitatea de a studia *adevăratele* lor gânduri și sentimente), adică „începe cu o utopie“, după cum a fost nevoit să recunoască și d-l Mihailovski *. Și pentru că, mai departe, propriile păreri ale acestui sociolog despre ceea ce este rațional oglindesc ele însele (fără ca el să fie conștient de aceasta) mediul social dat, concluziile definitive ale raționamentului său – care i se par a fi „cel mai pur“ produs „al științei moderne și al ideilor morale moderne“ – nu exprimă, în realitate, decît punctul de vedere și interesele... burgheziei.

Acest ultim punct, în care se spune că teoria sociologică specială despre rolul personalității sau despre metoda subiectivă pune utopia în locul unei analize materialiste critice, este deosebit de important și, întrucît a fost omis de d-l Struve, merită să ne oprim puțin asupra lui.

Să luăm, pentru exemplificare, obișnuitul raționament narodnicist despre meșteșugar. Narodnicul descrie jalnica situație a meșteșugarului, caracterul mizer al producției lui, nerușinata exploatare a lui de către scușpic, care bagă în buzunar partea leului din produs, lăsînd producătorului o nimica toată pentru o zi de lucru de 16–18 ore, și încheie : nivelul jalnic al producției și exploatarea muncii meșteșugarului – iată părțile proaste ale actualelor rînduieli. Dar meșteșugarul nu este un muncitor salariat, și aceasta este partea cea bună. Trebuie păstrată această parte bună și desființată partea proastă ; în acest scop trebuie înființat un artel de meșteșugari. Iată un raționament narodnicist desăvîrșit.

Marxistul judecă altfel. Cunoașterea situației meșteșugurilor trezește într-însul, pe lîngă întrebarea dacă această situație e bună sau rea, și întrebarea : care este organizarea acestor meșteșuguri, adică cum se formează raporturile dintre meșteșugari în producerea unui produs dat, și de ce tocmai așa și nu altfel ? Și el vede că această organizare este producția de mărfuri, adică producția unor producători *izolați*, legați între ei prin intermediul *pieței*. Produsul producătorului izolat, care este destinat să fie consumat de alții, poate să ajungă la consumator și să-i dea producătorului dreptul de a obține un alt produs social numai după ce a căpătat forma

* Opere, vol. III, pag. 155 : „Sociologia trebuie să înceapă cu o utopie“.

bani, adică după o prealabilă evaluare socială a lui, sub raport calitativ cât și cantitativ. Dar această evaluare se face fără intervenția producătorului, prin intermediul fluctuațiilor pieței. Aceste fluctuații ale pieței, pe care producătorul nu le cunoaște și care nu depind de el, nu pot să nu dea naștere la o inegalitate între producători, nu pot să nu ducă la o accentuare a ei, ruinînd pe unii și dînd în mîna altora banii = produsul muncii sociale. Prin aceasta se și explică puterea posesorului de bani, a scupșicului : ea se datorește faptului că printre meșteșugari, care-și tîrăsc existența de la o zi la alta, cel mult de la o săptămînă la alta, el singur posedă bani, adică produsul unei munci *sociale* anterioare, care în mîinile lui devine *capital*, instrument de însușire a plusprodusului altor meșteșugari. De aceea, conchide marxistul, în condițiile unei asemenea organizări a economiei sociale, exproprierea producătorului și exploatarea lui sînt absolut inevitabile, și tot atît de inevitabilă este subordonarea celor lipsiți de avere față de cei avuți, ca și antagonismul dintre interesele lor care dă conținut noțiunii *științifice a luptei de clasă*. Și, prin urmare, producătorul nu are cîtuși de puțin interesul să împace aceste elemente antagoniste, ci, dimpotrivă, să dezvolte antagonismul, să dezvolte conștiința acestui antagonism. Vedem că creșterea economiei bazate pe producția de mărfuri duce și la noi, în Rusia, la o asemenea dezvoltare a antagonismului : pe măsură ce crește piața și se lărgește producția, capitalul comercial devine capital industrial. Industria mecanizată, ruinînd definitiv mica producție izolată (care a și fost adînc subminată de scupșic), socializează munca. Sistemul Plusmacherei, care în producția meșteșugărească este camuflat de aparenta independență a meșteșugarului și de caracterul aparent întîmplător al puterii scupșicului, devine acum clar și necamuflat de nimic. „Munca“, care și în producția meșteșugărească participa la „viață“ numai prin faptul că dăruia scupșicilor plusprodusul, se „diferențiază“ acum definitiv „de viața“ societății burgheze. Această societate elimină în mod fățiș munca, împingînd pînă la limită principiul care stă la baza ei, și anume că producătorul poate căpăta mijloace de trai numai atunci cînd găsește un posesor de bani care binevoiește să-și însușească plusprodusul muncii lui, și ceea ce meșteșugarul [și

ideologul său, narodnicul] n-a putut să înțeleagă – și anume caracterul profund, de clasă, al antagonismului arătat mai sus – devine cât se poate de limpede pentru producător. Iată de ce interesele meșteșugarului nu pot fi reprezentate decât de acest producător înaintat.

Să comparăm acum aceste raționamente din punctul de vedere al metodei lor sociologice.

Narodnicul susține că el e realist. „Istoria e făurită de personalități vii“, și eu, zice el, încep cu „sentimentele“ meșteșugarului, care are o atitudine negativă față de ordinea actuală, și cu gândurile lui de a organiza rînduieli mai bune, în timp ce marxistul vorbește despre nu știu ce necesitate și inevitabilitate ; el este un mistic și un metafizician.

Într-adevăr, răspunde acest mistic, istoria e făurită de „personalități vii“, iar eu, analizînd problema de ce în producția meșteșugărească relațiile sociale s-au format așa și nu altfel (dv. nici n-ați pus măcar această problemă !), am analizat tocmai felul *cum și-au făurit istoria* „personalitățile vii“ și continuă să și-o făurească. Și eu m-am bazat pe criteriul sigur că am de-a face cu personalități „vii“, reale, cu gânduri și sentimente reale : acest criteriu constă în faptul că la ele „gîndurile și sentimentele“ s-au manifestat prin acțiuni, că ele au creat anumite relații sociale. E adevărat că eu nu spun niciodată că „istoria e făurită de personalități vii“ (pentru că o asemenea afirmație mi se pare o frază goală), dar, analizînd relațiile sociale *reale* și dezvoltarea lor *reală*, analizez tocmai produsul activității personalităților vii. Dv. însă vorbiți despre „personalități vii“, dar în realitate luați drept punct de plecare nu „personalitatea vie“, cu „gîndurile și sentimentele“ care sînt într-adevăr create de condițiile ei de viață, de sistemul de relații de producție existent, ci o păpușă, căreia îi împănăți capul cu propriile dv. „gînduri și sentimente“. Se înțelege că această îndeletnicire are drept rezultat doar niște nevinovate reverii ; viața rămîne la o parte de dv., iar dv. vă pomeniți înstrăinat de ea *. Și nu numai atît : uitați-vă *cu ce* împănăți dv. capul acestei păpuși

* „Ea («posibilitatea unui nou drum istoric») este ciuntită fără cruțare de către practică“ ; „ea descrește, se poate spune, pe zi ce trece“ (cuvintele d-lui Mihailovski, citate de d-l Struve la pag. 16). Nu descrește, bineînțeles, „posibilitatea“, care n-a existat niciodată, ci iluziile. Și bine fac că descresc.

și ce măsuri preconizați. Recomandînd oamenilor muncii artelul ca „un drum indicat de știința modernă și de ideile morale moderne“, dv. n-ați ținut seama de un mic amănunt : de întreaga organizare a economiei noastre sociale. Neînțelegînd că aceasta este o economie capitalistă, dv. n-ați observat că, *pe acest teren*, toate artelurile din lume vor rămîne doar niște mici paliative, care nu înlătură cîtuși de puțin concentrarea mijloacelor de producție, inclusiv banii, în mîinile unei minorități (această concentrare este un fapt incontestabil), și nici totala mizerie a imensei majorități a populației, paliative care, în cazul cel mai bun, nu vor face decît să ridice o mîină de meșteșugari izolați în rîndurile micii burghezii. Dintr-un ideolog al oamenilor muncii, dv. deveniți un ideolog al micii burghezii.

Dar să ne întoarcem la d-l Struve. După ce a arătat totala inconsistență a raționamentelor narodnicilor pe tema „personalității“, el continuă : „Orice încercare de a lămuri cutare sau cutare moment important în evoluția istorică ne convinge că, într-adevăr, sociologia caută întotdeauna să raporteze elementele individualității la cauze sociale. Cînd este vorba de o «personalitate istorică», de un «om mare», se manifestă întotdeauna tendința de a-l înfățișa ca «purtător» al spiritului unei anumite epoci, ca reprezentant al timpului său, de a înfățișa acțiunile lui, succesele și insuccesele lui ca rezultate necesare ale întregii desfășurări a evenimentelor de pînă atunci“ (32). Această tendință generală a oricărei încercări de a *explica* fenomenele sociale, adică de a crea o știință socială, „și-a găsit o expresie vie în teoria luptei de clasă ca proces de bază al evoluției sociale. Din moment ce personalitatea n-a mai fost luată în considerație, trebuia găsit un alt element. Acest element a fost grupul social“ (33). D-l Struve are perfectă dreptate cînd spune că teoria luptei de clasă desăvîrșește, ca să zic așa, tendința generală a sociologiei de a explica „elementele individualității prin cauze sociale“. Mai mult decît atît : pentru întia oară teoria luptei de clasă promovează această tendință cu atîta amploare și consecvență, încît ridică sociologia la rangul de știință. La acest rezultat s-a ajuns prin definirea materialistă a noțiunii de „grup“. Luată în sine, această noțiune este încă prea vagă și prea arbitrară : un criteriu de distincție între „grupuri“

poate fi găsit atît în fenomenele religioase cît și în cele etnografice, politice, juridice etc. Nu există un indiciu bine definit care să ne permită să distingem, în fiecare din aceste domenii, cutare sau cutare „grupuri“. Dar tocmai de aceea reprezintă teoria luptei de clasă o uriașă cucerire a științelor sociale, pentru că stabilește cu cea mai mare precizie și exactitate procedeele prin care individualul este redus la social. În primul rînd, această teorie a elaborat noțiunea de *formațiune social-economică*. Luînd drept punct de plecare modul de procurare a mijloacelor de trai, care e factorul de căpetenie pentru orice colectivitate omenească, această teorie a făcut o legătură între el și relațiile dintre oameni care se formează sub influența modurilor respective de procurare a mijloacelor de trai, și a arătat că *baza* societății, care se înfățișează în forme politice-juridice și în anumite curente ale gândirii sociale, se află în sistemul acestor relații („al relațiilor de producție“, după terminologia lui Marx). Fiecare asemenea sistem de relații de producție este, după teoria lui Marx, un organism social deosebit, care își are legile lui specifice de formare, funcționare și trecere într-o formă mai înaltă, de transformare într-un alt organism social. Această teorie a aplicat științelor sociale criteriul obiectiv, general-științific al repetării, a cărui posibilitate de aplicare la sociologie o contestau subiectiviștii. Tocmai așa raționau ei cînd afirmau că fenomenele sociale, datorită enormei complexități și diversității lor, nu pot fi studiate fără a separa pe cele importante de cele lipsite de importanță și că pentru a opera o asemenea separație e nevoie de punctul de vedere al personalității care „gîndește în mod critic“ și e „dezvoltată moralicește“. În felul acesta, nu le-a fost greu să transforme științele sociale într-o înșiruire de precepte ale moralei mic-burgheze, ale cărei mostre le-am văzut la d-l Mihailovski, care a emis o serie de considerațiuni filozofice pe tema caracterului irațional al istoriei și a unui drum călăuzit de „lumina științei“. Teoria lui Marx a retezat rădăcina acestor raționamente. Deosebirea dintre important și neimportant a fost înlocuită cu deosebirea dintre structura economică a societății, ca *conținut*, și *forma* politică și ideologică; însăși noțiunea de structură economică a fost lămurită cu precizie prin răsturnarea concepțiilor economiștilor de odinioară,

care vedeau legi ale naturii acolo unde nu este loc decât pentru legile unui anumit sistem, istoricește determinat, al relațiilor de producție. Raționamentele subiectiviștilor pe tema „societății” în general, care erau lipsite de orice conținut și nu mergeau dincolo de utopiile mic-burgheze (fiindcă nu se lămurise nici măcar puțința sintetizării celor mai diferite rînduiri sociale în categorii deosebite de organisme sociale), au fost înlocuite cu *cercetarea* unor anumite forme de organizare a societății. În al doilea rînd, acțiunile „personalităților vii” în cadrul fiecăreia din aceste formațiuni social-economice, acțiuni de o diversitate infinită și – pe cît se părea – nesusceptibile de nici un fel de sistematizare, au fost sintetizate și reduse la acțiunile unor grupuri de personalități care se deosebeau între ele prin rolul lor în sistemul relațiilor de producție, prin condițiile producției și, prin urmare, prin condițiile lor de trai, prin interesele determinate de aceste condiții, într-un cuvînt la acțiunile *claselor* a căror luptă determina dezvoltarea societății. Prin aceasta a fost răsturnată concepția despre istorie – pur mecanică și de o naivitate copilărească – a subiectiviștilor, care se mulțumeau cu teza – care nu spunea în fond nimic –, că istoria e făurită de personalități vii și care nu voiau să cerceteze ce condiții sociale determină acțiunile lor și cum anume. Subiectivismul a fost înlocuit prin concepția procesului social ca un proces istoric-natural, concepție fără care, firește, nici n-ar fi putut exista o știință socială. Pe bună dreptate spune d-l Struve că „ignorarea personalității în sociologie sau, mai exact, înlăturarea ei din sociologie este, de fapt, un caz particular al năzuinței spre cunoaștere științifică” (33), că „individualitățile” există nu numai în lumea spirituală, ci și în cea fizică. Dar, în timp ce în lumea fizică încadrarea „individualităților” în anumite legi generale este de mult încheiată, în domeniul social ea a fost ferm stabilită abia prin teoria lui Marx.

Următoarea obiecție a d-lui Struve împotriva teoriei sociologice a subiectiviștilor ruși este că, pe lângă toate argumentele arătate mai sus, „sociologia nu poate în nici un caz să recunoască drept fapt primar ceea ce noi numim individualitate, pentru că însăși noțiunea de individualitate (care nu mai cere altă explicație) și faptul care-i corespunde sînt

rezultatul unui îndelungat proces social“ (36). Aceasta este o idee foarte justă, asupra căreia merită să ne oprim, cu atât mai mult cu cât argumentarea autorului conține unele erori. El menționează concepțiile lui *Simmel*, care, în lucrarea sa „Despre diferențierea socială“, ar fi demonstrat dependența directă dintre dezvoltarea individualității și diferențierea grupului din care ea face parte. D-l Struve opune această teză teoriei d-lui Mihailovski despre dependența inversă dintre dezvoltarea individualității și diferențierea („eterogenitatea“) societății. „Într-un mediu nediferențiat – îi obiectează d-l Struve – individul va fi «armonios și integru»... în uniformitatea și impersonalitatea sa“. „Personalitatea reală nu poate fi «o totalitate a tuturor trăsăturilor proprii organismului omenesc în general», pentru simplul motiv că un conținut atât de bogat depășește puterea personalității reale“ (38–39). „Pentru ca o personalitate să poată fi diferențiată, trebuie să se afle într-un mediu diferențiat“ (39).

Din această expunere nu reiese destul de limpede în ce mod pune *Simmel* problema și care sînt argumentele lui. Dar, în felul cum îl redă d-l Struve, modul de a pune problema păcătuiește prin același neajuns pe care îl găsim și la d-l Mihailovski. Raționamentul abstract despre felul cum dezvoltarea (și bunăstarea) individualității depinde de diferențierea societății e cu totul neștiințific, pentru că nu se poate stabili nici o corelație care să fie valabilă pentru orice formă de organizare a societății. Însăși noțiunea de „diferențiere“, „eterogenitate“ etc. capătă sensuri cu totul diferite, în funcție de condițiile sociale la care se aplică. Principala greșeală a d-lui Mihailovski constă tocmai în dogmatismul abstract al raționamentelor sale, care încearcă să cuprindă „progresul“ în general, în loc să studieze „progresul“ concret al unei formațiuni sociale concrete. Cînd d-l Struve îi opune d-lui Mihailovski propriile sale teze generale (citate de noi mai sus), el repetă greșeala acestuia, îndepărtîndu-se de înfățișarea și explicarea unui progres concret, pentru a se pierde în domeniul unor dogme nebuloase și lipsite de orice temeii. Să luăm un exemplu : „Integritatea armonioasă a individului este determinată, în ceea ce privește conținutul ei, de gradul de dezvoltare, adică de gradul de diferențiere a grupului“, spune d-l Struve, și scrie această frază cu litere cursive.

Dar ce trebuie să înțelegem aici prin „diferențierea” grupului? Desființarea iobăgiei a intensificat această „diferențiere” sau a slăbit-o? D-l Mihailovski rezolvă problema în acest din urmă sens („Ce este progresul?”); d-l Struve ar fi rezolvat-o, probabil, în primul sens, referindu-se la intensificarea diviziunii sociale a muncii. Unul a avut în vedere desființarea deosebirilor de stare socială, iar celălalt crearea deosebirilor economice. După cum vedeți, termenul este atât de imprecis, încât poate fi folosit pentru a exprima lucruri opuse. Încă un exemplu. Trecerea de la manufactura capitalistă la marea industrie mecanizată ar putea fi considerată drept o diminuare a „diferențierii”, deoarece diviziunea detaliată a muncii între muncitorii specializați dispăre. Cu toate acestea, nu încape îndoială că condițiile de dezvoltare a individualității sînt mult mai favorabile (muncitorului) tocmai în ultimul caz. Reiese de aici concluzia că însuși modul de a pune problema este greșit. Însuși autorul recunoaște că există și un antagonism între personalitate și grup (tocmai despre asta vorbește Mihailovski). „Dar viața – adaugă el – nu este niciodată alcătuită din contradicții *absolute*: în ea totul *curge*, totul este *relativ* și, în același timp, diversele ei laturi acționează în permanență una asupra alteia” (39). Dacă e așa, atunci pentru ce a mai avut nevoie să pună pe primul plan corelațiile absolute dintre grup și personalitate, corelații care nu se referă la un moment strict determinat al dezvoltării unei formațiuni sociale anumite? De ce n-a raportat el întreaga lui argumentație la problema procesului concret al evoluției Rusiei? Autorul a făcut încercarea de a pune problema în felul acesta, și, dacă ar fi dat dovadă de consecvență, argumentarea lui ar fi avut mult de câștigat. „Numai diviziunea muncii – acest păcat originar al omenirii, după teoria d-lui Mihailovski – a creat condițiile pentru dezvoltarea acelei «personalități» în numele căreia protestează d-l Mihailovski, pe drept cuvînt, împotriva formelor moderne de diviziune a muncii” (38). E foarte bine spus; numai că în loc de „diviziune a muncii” trebuia să spună „capitalism”, ba chiar să folosească un termen mai restrîns: *capitalismul rus*. Însemnătatea progresistă a capitalismului constă tocmai în faptul că el a distrus vechile condiții de viață ale omului, condiții strîmte care dădeau naștere la obtuzitate miștală și

nu dădeau producătorilor posibilitatea să-și ia soarta în propriile lor mâini. Uriașa dezvoltare a relațiilor comerciale și a schimbului mondial, neconținutele deplasări ale unor uriașe mase de populație au rupt străvechile legături ale ginții, familiei, comunității teritoriale și au creat acea diversitate de dezvoltare, acea „diversitate a talentelor și acea bogăție a relațiilor sociale“ * care joacă un rol atât de important în istoria modernă a Apusului. În Rusia acest proces s-a manifestat cu toată vigoarea în epoca de după reformă, când vechile forme de muncă s-au prăbușit cu o uriașă repeziciune și primul loc l-a ocupat vânzarea-cumpărarea forței de muncă, care a rupt pe țaran de familia semiiobagă, patriarhală, de condițiile abrutizante ale satului, și a înlocuit formele semi-feudale de însușire a supravaloarei prin forme pur capitaliste. Acest proces economic s-a reflectat în domeniul social „prin avântul general al simțului personalității“, prin eliminarea din „societate“ a clasei moșierilor de către raznocinți, prin lupta acerbă dusă în literatură împotriva absurdelor îngrădiri medievale impuse personalității etc. Narodnicii nu vor contesta, desigur, că tocmai în Rusia de după reformă s-a produs acest avânt al simțului personalității, al simțului demnității personale. Dar ei nu-și pun întrebarea : ce condiții materiale au dus la acest avânt ? În condițiile iobăgiei nu putea, bineînțeles, să existe așa ceva, și iată că narodnicul salută reforma „eliberatoare“, fără să-și dea seama că s-a lăsat cuprins de un optimism tot atât de miop ca și acela al istoricilor burghezi, despre care Marx spunea că privesc reforma țărănească prin clarobscurul „emancipării“, fără să observe că această „emancipare“ n-a însemnat altceva decât înlocuirea unei forme prin alta, înlocuirea plusprodusului feudal prin plusvaloarea burgheză. Același lucru s-a petrecut și la noi. Tocmai sistemul economiei „vechi-nobiliare“, care lega populația de un anumit loc, care o fărâmița în mănunchiuri de supuși ai diferiților feudali, tocmai el înnăbușea personalitatea. Și, mai departe, tocmai capitalismul, care a smuls personalitatea din toate cătușele iobăgiei și a creat între ea și piață relații de sine stătătoare, transformînd-o într-un posesor de mărfuri (și, ca atare, făcînd-o egală cu oricare alt

* K. Marx, „Der achtzehnte Brumaire“, S. 98 u.s.w. („Opreștece Brumar“, pag. 98 etc. — *Notă trad.*)¹¹⁶.

posesor de mărfuri), a creat și avîntul simțului personalității. Dacă domnii narodnici sînt cuprinși de o groază fariseică atunci cînd li se vorbește de caracterul progresist al capitalismului rus, aceasta se explică numai prin faptul că ei nu se gîndesc cituși de puțin la problema condițiilor materiale ale acelor „binefaceri ale progresului“ care caracterizează Rusia de după reformă. Începîndu-și „sociologia“ cu „personalitatea“ care protestează împotriva capitalismului rus, considerîndu-l ca o abatere întîmplătoare și vremelnică a Rusiei de pe drumul cel just, d-l Mihailovski își dă singur la cap, neînțelegînd că numai capitalismul a creat condițiile care au făcut posibil acest protest al personalității. — Din acest exemplu vedem încă o dată care sînt schimbările pe care le necesită argumentarea d-lui Struve. Problema trebuia situată în întregime pe terenul realităților din Rusia, pe terenul explicării a ceea ce este și de ce este tocmai așa și nu altfel : nu degeaba și-au clădit narodnicii întreaga lor sociologie pe ideea de ceea ce „poate fi“ și nu pe analiza realității ; ei n-au putut să nu vadă că realitatea le spulberă fără cruțare iluziile.

Autorul își încheie analiza teoriei „personalităților“ cu următoarea formulare : „pentru sociologie, personalitatea este o funcție a mediului“, „personalitatea este aici o noțiune formală al cărei conținut rezultă din cercetarea grupului social“ (40). Această din urmă formulare subliniază deosebit de reușit opoziția dintre subiectivism și materialism : discutînd despre „personalitate“, subiectiviștii determinau *conținutul* acestei noțiuni (adică „gîndurile și sentimentele“ acestei personalități, acțiunile ei sociale) *apriori*, adică substituiau „cercetării grupului social“ propriile lor utopii.

O altă „latură importantă“ a materialismului, continuă d-l Struve, „este că materialismul economic subordonează faptului ideea, că el subordonează existenței conștiința și ceea ce trebuie să fie“ (40). „Subordonează“ înseamnă, firește, în cazul de față : acordă un loc subordonat în explicarea fenomenelor sociale. Subiectiviștii narodnici procedează tocmai invers : în raționamentele lor, ei pornesc de la „idealuri“ și nu se gîndesc cituși de puțin că aceste idealuri nu puteau fi decît o anumită oglindire a realității, că, prin urmare, e necesar ca ele să fie verificate prin fapte, să fie reduse la fapte.

– De altfel, narodnicul nu va înțelege această teză fără unele explicații. Cum adică? – gîndește el – idealurile trebuie să condamne faptele, să arate cum să fie ele schimbate, să verifice faptele, iar nu să fie ele verificate prin fapte. Această idee i se pare narodnicului, care e obișnuit să plutească cu capul în nori, o împăcare cu faptele. Să ne explicăm.

Existența „muncii pentru alții“, existența exploatării va face să se nască întotdeauna, atît la exploatații înșiși cît și la diferiți „intelectuali“, idealuri opuse acestui sistem.

Aceste idealuri sînt extrem de prețioase pentru marxist; numai pe terenul lor polemizează el cu narodnicismul, și polemica lui privește numai chestiunea făuririi acestor idealuri și a realizării lor.

Narodnicul se mulțumește să constate faptul care dă naștere unor astfel de idealuri, apoi să arate caracterul legitim al idealului din punctul de vedere „al științei moderne și al ideilor morale moderne“ [fără să înțeleagă că aceste „idei moderne“ nu înseamnă altceva decît concesiile pe care „opinia publică“ din Europa apuseană le face forței noi, în curs de apariție] și după aceea să facă apel la „societate“ și la „stat“: asigurați, apărați, organizați!

Marxistul pornește de la același ideal, dar îl confruntă nu cu „știința modernă și cu ideile morale moderne“*, ci cu *contradicțiile de clasă existente*, și de aceea îl formulează nu ca pe o cerință a „științei“, ci ca pe o revendicare a unei anumite clase, izvorită din anumite relații sociale (care trebuie cercetate în mod obiectiv) și care este realizabilă numai într-un anumit mod, din cauza unor anumite particularități ale acestor relații. Dacă nu reducem în felul acesta idealurile la fapte, ele rămîn simple deziderate, fără nici o șansă de a fi aprobate de masă și, prin urmare, de a fi realizate.

După ce a arătat astfel principiile teoretice generale care fac ca materialismul să fie recunoscut drept unica metodă justă în domeniul științelor sociale, d-l Struve trece la expunerea concepțiilor lui Marx și Engels, aducînd o serie de

* Engels, în cartea sa „Herrn E. Dührings Umwälzung der Wissenschaft“ („D-l E. Dühring revoluționează știința“. — *Nota trad.*), observă, pe bună dreptate, că aceasta este o veche metodă psihologică, care constă în a confrunța noțiunea nu cu faptul pe care îl oglîndește, ci cu o altă noțiune, cu mulajul unui alt fapt ¹¹⁶.

citare, luate mai cu seamă din scrierile lui Engels. Acesta este un capitol extrem de interesant și de instructiv.

Observația autorului că „nicăieri nu întâlnești atîta lipsă de înțelegere a lui Marx ca la publiciștii ruși“ (44) este cît se poate de justă. El dă ca exemplu, în primul rînd, pe d-l Mihailovski, care vede în „teoria istorică-filozofică“ a lui Marx doar o explicare a „genezei orînduirii capitaliste“. D-l Struve se pronunță, pe bună dreptate, împotriva acestui punct de vedere. Într-adevăr, avem de-a face cu un fapt extrem de caracteristic. D-l Mihailovski a scris de multe ori despre Marx, dar n-a spus nici un cuvînt despre raportul dintre *metoda lui Marx* și „metoda subiectivă în sociologie“. D-l Mihailovski scria despre „Capitalul“, se declara „solidar“ (?) cu doctrina economică a lui Marx, dar ocolea cu grijă – bunăoară – problema : nu cumva subiectiviștii ruși preconizează și ei metoda lui Proudhon, care dorește o modificare a economiei bazate pe producția de mărfuri, astfel ca să corespundă idealului său de justiție *. Prin ce se deosebește acest criteriu (al justiției – justice éternelle **) de criteriul d-lui Mihailovski : „știința modernă și ideile morale moderne“ ? Și de ce d-l Mihailovski, care a protestat întotdeauna cu atîta energie împotriva identificării metodei științelor sociale cu metoda științelor naturii, n-a combătut afirmația făcută de Marx că această metodă a lui Proudhon este tot atît de absurdă ca și aceea a unui chimist care, în loc „să studieze legile reale ale schimbului de substanțe“, ar vrea să modifice acest schimb cu ajutorul legilor „afinității“ ? De ce n-a combătut el concepția lui Marx după care procesul social e „un proces istoric-natural“ ? Această atitudine nu se poate explica prin necunoașterea literaturii respective : aici, fără îndoială, este vorba de o totală lipsă de înțelegere sau de lipsa dorinței de a înțelege. D-l Struve este, mi se pare, primul dintre publiciștii noștri care a făcut această observație, și acesta e marele lui merit.

Să trecem acum la acele declarații ale autorului cu privire la marxism care sînt susceptibile de critică. „Trebuie să recunoaștem – spune d-l Struve – că *fundamentarea pur filo-*

* „Das Kapital“, I. B., 2-te Aufl., S. 62, Anm. 38 („Capitalul“, vol. I, ed. a 2-a, pag. 62, nota 38. — *Nota trad.*)¹¹⁷.

** — Justiția eternă. — *Nota trad.*

zofică a acestei teorii încă nu este făcută și că ea încă nu a făcut față vastului material concret pe care ni-l oferă istoria universală. E nevoie, pe cât se vede, de o revizuire a faptelor din punctul de vedere al noii teorii : e nevoie de o critică a teoriei pe bază de fapte. Poate că multe afirmații unilaterale și generalizări prea pripite vor fi lăsate la o parte“ (46). Nu este tocmai clar ce înțelege autorul prin „fundamentare pur filozofică“. Din punctul de vedere al lui Marx și Engels, filozofia nu are nici un drept la o existență aparte, de sine stătătoare, și materialul ei se repartizează pe diferitele ramuri ale științelor pozitive. În felul acesta, prin fundamentare filozofică se poate înțelege *sau* o confruntare a postulatelor ei cu legile precis stabilite ale altor științe [și chiar d-l Struve a recunoscut că în psihologie găsim de pe acum o serie de principii care cer să se renunțe la subiectivism și să se accepte materialismul], *sau* experiența aplicării acestei teorii. Dar în această privință avem o declarație făcută chiar de d-l Struve, în sensul că „este meritul materialismului de a fi dat o interpretare profund științifică și cu adevărat *filozofică* (subliniat de autor) unei serii întregi (N.B.) de fapte istorice de importanță enormă“ (50). În această declarație a autorului se recunoaște că materialismul este unica metodă științifică în sociologie, și de aceea, firește, este necesară o „revizuire a faptelor“ din acest punct de vedere, și mai ales o revizuire a faptelor din istoria și realitatea rusă, pe care subiectiviștii ruși le denaturează cu atita zel. În ce privește ultima observație cu privire la eventualele „afirmații unilaterale“ și „generalizări prea pripite“, noi, fără să ne oprim asupra acestei observații generale și, de aceea, neclare, vom trece de-a dreptul la una dintre rectificările pe care autorul nostru, „nemolipsit de ortodoxism“, le introduce în „generalizările prea pripite“ ale lui Marx.

Este vorba de stat. Negînd statul, „Marx și adepții lui“ „s-au lăsat antrenati“ „prea departe în critica *statului modern*“ și au căzut în „unilateralitate“. „Statul – îi corectează d-l Struve – este înainte de toate o *organizație a ordinii* ; el este o organizație a dominației (de clasă) numai într-o societate în care subordonarea unor grupuri față de altele este determinată de structura ei economică“ (53). După părerea autorului, orînduirii gentilice îi era cunoscut statul,

care va rămîne și după desființarea claselor, deoarece caracteristica lui este puterea bazată pe constrîngere.

Nu poate decît să ne mire faptul că autorul îl critică pe Marx, din punctul său de vedere profesoral, cu o lipsă de argumente de-a dreptul uluitoare. Înainte de toate, el n-are de loc dreptate atunci cînd consideră că trăsătura caracteristică a statului o constituie puterea bazată pe constrîngere : putere bazată pe constrîngere există în orice colectivitate omească, și în orînduirea gentilică, și în familie, dar aici nu exista stat. „Existența unei forțe publice deosebite de masa poporului – spune Engels chiar în lucrarea din care a luat d-l Struve citatul despre stat – constituie o caracteristică esențială a statului“ [„Ursprung der Familie u.s.w.“, 2-te Aufl., S. 84 * ; trad. rusă, pag. 109 ¹¹⁸], iar ceva mai sus vorbește de înființarea naucrariilor ¹¹⁹, arătînd că ea „dădea orînduirii gentilice o dublă lovitură : mai întîi fiindcă crea o forță publică (öffentliche Gewalt – în rusește s-a tradus greșit : forță socială), care nu mai coincidea întocmai cu totalitatea poporului înarmat“ (ib. **, S. 79 ; traducere rusă, pag. 105) ¹²⁰. Prin urmare, caracteristica statului este existența unei clase deosebite de oameni în mîinile căreia se concentrează *puterea*. Firește că nimeni n-ar putea să numească stat o comunitate în care *toți* membrii ar avea, pe rînd, în atribuția lor „organizarea ordinii“. Mai departe, în ce privește statul modern, raționamentul d-lui Struve e și mai inconsistent. A spune că „înainte de toate (sic ! ? !) statul este o organizație a ordinii“ înseamnă a nu înțelege unul dintre punctele cele mai importante ale teoriei lui Marx. Acea pătură deosebită în mîinile căreia se află puterea în societatea modernă este birocrăția. Legătura directă și foarte strînsă dintre acest organ și burghezie, care e clasa dominantă în societatea modernă, ne-o arată atît istoria (birocrăția a fost prima armă politică a burgheziei împotriva feudalilor și, în general, împotriva reprezentanților orînduirii „vechi-nobiliare“, prima intrare în arenă a dominației politice nu a marilor proprietari cu sînge albastru în vine, ci a raznocinților, a „bürgerilor“) cît și înseși condițiile formării și completării acestei clase, care e accesibilă numai pentru burghezii „ieșiți

* – „Originea familiei etc.“, ed. a 2-a, pag. 84. – *Nota trad.*

** – *ibidem.* – *Nota trad.*

din popor" și care este legată de această burghezie prin mii de fire foarte trainice *. Greșeala autorului este cu atât mai regretabilă, cu cât tocmai narodnicii ruși, împotriva cărora a avut el ideea, atât de bună, de a se ridica, habar n-au că orice birocrație este o instituție pur burgheză, și exclusiv burgheză, atât prin originea ei istorică cât și prin izvoarele ei contemporane și prin menirea ei, o instituție căreia numai ideologii micii burghezii sînt în stare să i se adreseze în numele intereselor producătorului.

Merită să ne oprim puțin și asupra atitudinii marxismului față de etică. Autorul citează, la pag. 64-65, minunata explicație a raportului dintre libertate și necesitate dată de Engels : „Libertatea este înțelegerea necesității”¹²². Determinismul nu numai că nu presupune fatalismul, dar, dimpotrivă, creează o bază pentru acțiuni raționale. Trebuie să adăugăm la toate acestea că subiectiviștii ruși n-au știut să se orienteze nici măcar într-o chestiune atât de elementară ca aceea a libertății voinței. D-l Mihailovski s-a încurcat în neputință, confundînd determinismul cu fatalismul, și a găsit soluția... așezîndu-se între două luntre : nevrînd să nege determinismul, el a afirmat că libertatea voinței este un fapt al conștiinței noastre (la drept vorbind, această idee aparține lui Mirtov, de la care a împrumutat-o d-l Mihailovski), și de aceea poate servi drept bază a eticii. Se înțelege că, aplicate la sociologie, aceste idei nu puteau să ducă decît la utopie sau la o morală lipsită de orice conținut, care ignorează lupta de clasă ce se desfășoară în societate. De aceea nu putem să nu recunoaștem justetea afirmației făcute de Sombart că „însuși marxismul nu conține, de la început și pînă la sfîrșit, nici un dram de etică” : sub raport teoretic, el subordonează „punctul de vedere etic” „principiului causalității”, iar sub raport practic îl reduce la lupta de clasă.

D-l Struve își completează expunerea sa asupra materialismului cu o apreciere, din punct de vedere materialist, a ce-

* Comp. K. Marx : „Bürgerkrieg in Frankreich”, S. 23 (Lpz. 1876) („Războiul civil din Franța”, pag. 23, Leipzig 1876. — *Nota trad.*) și „Der Achtzehnte Brumaire”, S. 45-46 (Hmb. 1885) („Optsprezece Brumar”, pag. 45-46, Hamburg, 1885. — *Nota trad.*)¹²¹ : „Interesul material al burgheziei franceze este însă cit se poate de strîns legat tocmai de mentinerea acelei întinse și ramificate mașini de stat [este vorba de birocrație]. Aici își plasează ea surplusul de populație și își completează, sub formă de salarii de stat, ceea ce nu poate încasa sub formă de profituri, dobînzii, rente și onorarii”.

lor „doi factori care joacă un rol deosebit de important în toate construcțiile narodniciste“ : „intelectualitatea“ și „statul“ (70). În această apreciere se reflectă iarăși același „neortodoxism“ al autorului pe care l-am semnalat mai înainte, când am vorbit de obiectivismul lui. „Dacă... în general toate grupurile sociale reprezintă o forță reală numai în măsura în care... coincid cu clasele sociale sau li se alătură, este evident că «intelectualitatea care nu ține de nici o stare» nu constituie o forță socială reală“ (70). Din punct de vedere teoretic, abstract, autorul are, firește, dreptate. El, ca să zicem așa, se agață de un raționament greșit al narodnicilor. Voi spuneți că intelectualitatea este aceea care trebuie să îndrumeze Rusia pe „alte căi“, dar nu înțelegeți că, atita timp cât nu se alătură unei clase, intelectualitatea este egală cu zero. Voi vă lăudați că intelectualitatea rusă, care nu ține de nici o stare socială, s-a distins întotdeauna prin „puritatea“ ideilor ei, și tocmai de aceea a fost ea întotdeauna neputincioasă. Critica autorului se mulțumește să confrunte absurdă *idee* narodnicistă a atotputerniciei intelectualității cu *ideea* sa, foarte justă, despre „neputința de care dă dovadă intelectualitatea în procesul economic“ (71). Dar nu este suficient să confrunți aceste idei. Pentru a vorbi despre „intelectualitatea“ rusă, „care nu ține de nici o stare socială“, ca despre un grup deosebit în societatea rusă și atât de caracteristic pentru întreaga epocă de după reformă – epocă în care s-a produs eliminarea definitivă a nobilului de către raznocinț –, pentru a vorbi despre ea ca despre un grup care a jucat, fără îndoială, și continuă să joace un anumit rol istoric, trebuie să confrunți ideile și, mai mult decât atât, programele „intelectualității“ noastre, „care nu ține de nici o stare socială“, cu *situația și interesele claselor date ale societății ruse*. Ca să înlăturăm orice bănuială de părtinire, nu vom face chiar noi această confruntare, ci ne vom referi doar la narodnicul al cărui articol a fost comentat în capitolul I. Concluzia care reiese din toate aprecierile lui este cât se poate de limpede : intelectualitatea rusă înaintată, liberală, „democratică“ era o intelectualitate burgheză. Faptul că intelectualitatea „nu ține de o anumită stare socială“ nu exclude cîtuși de puțin originea de clasă a ideilor ei. Întotdeauna și pretutindeni împotriva feudalismului s-a ridicat burghezia,

care urmărea desființarea stărilor sociale, iar la noi împotriva orînduirii vechi-nobiliare, bazate pe împărțirea în stări sociale, s-a ridicat intelectualitatea, care nu ține de nici o stare socială. Întotdeauna și pretutindeni atacurile burgheziei împotriva învechitelor bariere pe care le constituiau stările sociale, ca și împotriva altor instituții medievale, au fost date în numele întregului „popor”, în sînul căruia contradicțiile de clasă nu erau încă destul de dezvoltate ; și atît în Apus cît și în Rusia ea a avut dreptate, deoarece instituțiile criticate stînjeneau într-adevăr pe *toată lumea*. De îndată ce în Rusia s-a dat o lovitură hotărîtoare împărțirii în stări sociale (1861), a început să se manifeste antagonismul în sînul „poporului”, iar concomitent cu el și datorită lui, în sînul intelectualității, care nu ține de o anumită stare socială, a început să se manifeste antagonismul dintre liberali și narodnicii ideologi ai țărănimii (în sînul căreia primii ideologi ruși ai producătorilor direcți nu au văzut și nici nu puteau să vadă formarea de clase antagoniste). Dezvoltarea continuă a economiei a făcut ca contradicțiile sociale din sînul societății ruse să devină și mai vizibile și a dus la recunoașterea faptului că țărănimea se descompune în burghezie rurală și proletariat. Narodnicismul s-a transformat aproape pe de-a-ntregul într-o ideologie a micii burghezii, separîndu-se de marxism. De aceea „intelectualitatea” rusă, „care nu ține de o anumită stare”, reprezintă „o forță socială reală”, *întrucît apără interese generale ale burgheziei**. Dacă totuși această forță nu a *pulut* să creeze instituții potrivite cu interesele pe care le apără, dacă n-a știut să schimbe „atmosfera culturii ruse moderne” (d-l V.V.), dacă „democratismului activ în epoca luptei politice” i-a luat locul „indiferentismul social” (d-l V.V. în „Nedelea”, 1894, nr. 47), cauza trebuie căutată nu numai în înclinarea spre reverie a „intelectualității” naționale „care nu ține de nici o stare socială”, dar și, mai ales, în situația claselor din care își trăgea originea și din care își

* Caracterul mic-burghez al marii majorități a dezideratelor narodniciste a fost arătat în capitolul I. Dezideratele care nu se încadrează în această caracterizare (cum este „socializarea muncii”) ocupă în narodnicismul contemporan un loc cu totul neînsemnat. Afiț „Russkoe Bogatstvo” (1893, nr. 11—12, articolul lui Iujakov „Problemele dezvoltării economice a Rusiei”) cît și d-l V. V. („Studii de economie teoretică”, Petersburg, 1895) protestează împotriva d-lui N.-on, care are cuvinte destul de „aspre” (expresia e a d-lui Iujakov) pentru răsufletul panaceu al creditorilor, al extinderii proprietății funciare, al colonizărilor etc.

sorbea forțele, în duplicitatea lor. „Atmosfera“ din Rusia prezenta, incontestabil, multe neajunsuri pentru ele, dar le oferea și unele avantaje.

În Rusia, rolul istoric al clasei care, după părerea narodnicilor, nu este purtătoarea „ideii pure a muncii“ este deosebit de mare, și nu-i poți slăbi „combativitatea“ „ducînd-o cu zăhărelul“. De aceea, referindu-se la această clasă, marxiștii nu numai că nu „rup firul democratic“, cum încearcă să ne convingă d-l V.V., care s-a specializat în născocirea celor mai năstrușnice absurdități pe seama marxiștilor, dar, dimpotrivă, apucă acest „fir“ pe care îl scapă din mîna „societatea“ indiferentă, cer dezvoltarea lui, întărirea lui, apropierea lui de viață.

În legătură cu caracterizarea incompletă a intelectualității, găsim la d-l Struve următoarea teză, nu tocmai reușit formulată. „Trebuie dovedit – spune el – că descompunerea vechii orînduiri economice e inevitabilă“(71). Dar ce înțelege, în primul rînd, autorul nostru prin „vechea orînduire economică“ ? Iobăgia ? – dar descompunerea ei nici nu trebuie dovedită. – „Producția populară“ ? – dar chiar el spune mai jos, și pe bună dreptate, că această împerechere de cuvinte „nu corespunde nici unei categorii istorice reale“ (177), că ea este, cu alte cuvinte, un mit, dat fiind că, după desființarea „iobăgiei“, la noi a început să se dezvolte în ritm accelerat economia bazată pe producția de mărfuri. Probabil că autorul a avut în vedere acel stadiu de dezvoltare a capitalismului cînd acesta nu s-a debarasat încă în întregime de instituțiile medievale, cînd capitalul comercial e încă puternic, iar mica producție se menține încă la o mare parte din producători. În al doilea rînd, care este, după părerea autorului, criteriul acestei inevitabilități ? Dominația unor anumite clase ? Caracteristicile sistemului respectiv de relații de producție ? În ambele cazuri, problema se reduce la *constatarea existenței* unor anumite rînduiri (capitaliste) ; ea se reduce la *constatarea unui fapt*, și nu trebuia să fie, în nici un caz, strămutată în domeniul discuțiilor despre viitor. Discuțiile de acest fel ar fi trebuit să fie lăsate în patrimoniul exclusiv al domnilor narodnici, care caută „alte căi pentru patrie“. Însuși autorul spune, chiar în pagina următoare, că orice stat este „expresia dominației unor anumite clase sociale“, că „este

nevoie de o redistribuire a forței sociale între diferitele clase pentru ca statul să-și schimbe în mod radical orientarea" (72). Toate acestea sînt perfect adevărate și lovesc în plin pe narodnici, și în concordanță cu această situație trebuia pusă altfel problema : trebuie dovedită *existența* relațiilor de producție capitaliste în Rusia (iar nu „inevitabilitatea descompunerii“ etc.) ; trebuie dovedit că legea potrivit căreia „economia bazată pe producția de mărfuri este o economie capitalistă“ este valabilă și în condițiile Rusiei, cu alte cuvinte că și la noi economia bazată pe producția de mărfuri se transformă pretutindeni într-o economie capitalistă ; trebuie dovedit că pretutindeni domnesc rînduieii burgheze în esența lor, că tocmai dominația acestei clase și nu faimoasele „întîmplări“ ale narodnicilor sau „politica“ etc. provoacă deposedarea producătorului de mijloacele de producție și faptul că pretutindeni el muncește pentru alții.

Cu aceasta terminăm analiza primei părți a cărții d-lui Struve, al cărei conținut are un caracter general.

CAPITOLUL AL III-LEA MODUL CUM PUN NARODNICII ȘI D-L STRUVE PROBLEMELE ECONOMICE

Terminînd cu sociologia, autorul trece la „problemele economice mai concrete“ (73). El consideră totodată „firesc și legitim“ să înceapă cu „principii generale și observații istorice“, cu „premise indiscutabile, stabilite de experiența universală“, cum spune el în prefață.

Trebuie să observăm că această metodă păcătuiește prin același caracter abstract pe care l-am semnalat din capul locului ca fiind principala lipsă a cărții de care ne ocupăm. În capitolele la care trecem acum (al treilea, al patrulea și al cincilea), această lipsă a dus la două feluri de urmări regretabile. Pe de o parte, ea a slăbit tezele teoretice precise pe care autorul le-a opus narodnicilor. D-l Struve discută *în general*, descrie trecerea de la economia naturală la cea bazată pe producția de mărfuri, arată că în lume, de cele mai multe ori, lucrurile s-au petrecut în cutare sau cutare mod și trece în același timp, prin unele indicații izolate, fugitive, și

la Rusia, extinzînd și la această țară procesul general al „dezvoltării istorice a vieții economice“. Nu încapе vorbă că această extindere e perfect legitimă și că „observațiile istorice“ ale autorului sînt absolut necesare pentru o critică a narodnicismului, care înfățișează greșit nu numai istoria Rusiei. El ar fi trebuit însă să exprime aceste teze mai concret, să le opună într-un mod mai categoric argumentelor aduse de narodnici, care susțin că nu este just să se extindă acest proces general și la Rusia ; ar fi trebuit să pună față în față cutare concepție a narodnicilor asupra realității din Rusia și *cealaltă* concepție – a marxștilor – asupra *aceleiași* realități. Pe de altă parte, caracterul abstract al raționamentelor autorului face ca tezele lui să prezinte unele reticențe, și ca el, chiar atunci cînd indică în mod just existența unui anumit proces, să nu cerceteze care clase s-au format în aceste condiții, care clase au fost purtătoarele procesului, punînd în umbră alte pături ale populației, subordonate lor ; într-un cuvînt, aici obiectivismul autorului nu ajunge pînă la materialism în sus-menționata accepție a acestor termeni*.

Vom aduce numai decît dovezi în sprijinul acestei aprecieri asupra capitolelor menționate din lucrarea d-lui Struve, analizînd unele dintre tezele lui mai importante.

Este extrem de justă observația autorului că, „în istoria rusă, dependența (juridică și economică) a producătorilor direcți față de diferiți stăpîni se întilnește, aproape de la primele pagini, ca un fenomen istoric ce însoțește idila «producției populare»“ (81). În epoca economiei naturale, țăranul era aservit proprietarului de pămînt și nu muncea pentru sine, ci pentru boier, pentru mănăstire, pentru moșier, și d-l Struve opune pe bună dreptate acest *fapt istoric* poveștilor născocite de neaoșii noștri sociologi – adepți ai teoriei dezvoltării

* Această corelație dintre obiectivism și materialism, în treacăt fie zis, este indicată de Marx în prefața la lucrarea sa : „Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte“ („Opisprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte“. — *Nota trad.*). Marx spune că despre același eveniment istoric a scris și Proudhon (Coup d'état) (O lovitură de stat. — *Nota trad.*) și caracterizează astfel punctul de vedere al acestuia, care e opus punctului său de vedere :

„Proudhon, la rîndul său, caută să prezinte lovitura de stat [de la 2 decembrie] drept rezultatul dezvoltării istorice anterioare. Pe nesimțite însă construcția istorică a acestei lovituri de stat se transformă la el într-o apologie istorică a eroului loviturii. El cade astfel în greșeala așa-zisilor istorici *obiectivi*. Eu, dimpotrivă, arăt în ce fel *lupta de clasă* în Franța a creat împrejurări și relații care au îngăduit unui personaj mediocru și grotesc să joace rolul principal“ (Vorwort) 123.

specifice – care vor să ne facă să credem că „mijloacele de producție aparțineau producătorului” (81). Aceste povești reprezintă una dintre denaturările istoriei ruse, de dragul utopiei mic-burgheze, pe care le-au practicat întotdeauna cu atîta largheță narodnicii. Temîndu-se să privească realitatea în față și să spună acestei asupriri pe adevăratul ei nume, ei se adresau istoriei înfățișînd lucrurile în așa fel încît reieșea că proprietatea producătorului asupra mijloacelor de producție a fost principiul „străvechi”, „temelia seculară” a muncii țaranului și că, prin urmare, exproprierea țărănimii în zilele noastre nu se explică prin înlocuirea plusprodusului feudal cu supravaloarea burgheză, prin organizarea capitalistă a economiei noastre sociale, ci prin vicisitudinile unei politici greșite, printr-o vremelnică „abatere de la drumul prescris de întreaga viață istorică a națiunii” (d-l Iujakov, citat de P. Struve, pag. 15). Și nu le-a fost rușine să scornească asemenea baliverne stupide pe seama unei țări în care abia de curînd a încetat * exploatarea feudală a țărănimii, care îmbrăca forme din cele mai brutale și mai asiatică, încît nu numai că mijloacele de producție nu aparțineau producătorului, dar înșiși producătorii nu se deosebeau decît prea puțin de un „mijloc de producție” oarecare. Acestui „optimism dulceag” d-l Struve îi opune, pe bună dreptate, aspra apreciere a lui Saltikov asupra faptului legăturii dintre „producția populară” și iobăgie, asupra faptului că de „abundența” din epoca „temeliilor seculare” „beneficiau numai [rețineți bine] urmașii leibcampanților ¹²⁴ și ai altor cetași” (83).

Vom releva apoi următoarea observație a d-lui Struve, care se referă în mod precis la anumite fapte din realitatea rusă și care conține o idee cît se poate de justă. „Atunci cînd producătorii încep să lucreze nu pentru piața locală, precis delimitată, ci pentru o piață depărtată și imprecisă, și se dezvoltă concurența, lupta pentru piață, aceste condiții duc la un progres tehnic... Din momentul în care devine posibilă, diviziunea muncii trebuie aplicată pe scară cît mai largă ; dar

* Și, deocamdată, nici nu se poate spune că a încetat complet. Pe de o parte, avem plățile de răscumpărare (care, precum se știe, cuprind nu numai prețul pămîntului, dar și răscumpărarea din iobăgie); pe de altă parte, munca în dijmă a țăranilor pentru „otrezki” **, de pildă, este o supraviețuire vădită a modului de producție feudal.

** — Otrezki (tăietur) — denumire dată de țărani pămînturilor ce le-au fost răsluite de moșieri după desființarea iobăgiei (1861). — Nota trad.

înainte ca producția să se reorganizeze sub raport tehnic, influența noilor condiții de schimb (desfacere) se manifestă prin căderea producătorului în stare de dependență economică față de negustor (scupșcic), și, sub raport social, acest moment este de o importanță hotărâtoare. Acest lucru îl scapă din vedere «adevărații marxiști» de la noi, de felul d-lui V.V., care sînt orbiți de importanța progresului pur tehnic» (98). Această afirmație, care subliniază importanța hotărâtoare a apariției scupșcicului, este cît se poate de justă. Ea este hotărâtoare în sensul că dovedește, fără puțință de tăgadă, existența unei organizări capitaliste a producției, dovedește că și pentru Rusia este valabilă teza că „economia bazată pe producția de mărfuri – economia cu caracter comercial – este o economie capitalistă” și creează o subordonare a producătorului față de capital din care nu poate exista altă ieșire decît activitatea de sine stătătoare a producătorului. „Din momentul în care între consumator și producător se interpune capitalistul-întreprinzător – și acest lucru este inevitabil în cazul producției pentru o piață vastă și imprecisă – avem în fața noastră una dintre formele de producție capitaliste”. Și autorul adaugă, pe bună dreptate, că, „dacă prin producție *meșteșugărească* se înțelege o producție în cadrul căreia producătorul, lucrînd pentru o piață imprecisă și îndepărtată, se bucură de o *independență economică deplină*, se va vedea, poate, că în realitatea rusă aproape nici nu există o asemenea producție meșteșugărească adevărată”. Păcat numai că autorul a folosit aici expresia „poate” și timpul viitor, căci predominarea sistemului marii producții bazate pe munca la domiciliu și a subjugării totale a meșteșugarilor de către scupșcici este un *fact* general și predominant în actuala organizare a producției meșteșugărești de la noi. Această organizare nu e numai capitalistă, ci, după cum observă pe bună dreptate autorul, este și „extrem de avantajoasă pentru capitaliști”, cărora le asigură beneficii uriașe, le permite să plătească salarii revoltător de scăzute și îngreuiază în gradul cel mai înalt organizarea și dezvoltarea muncitorilor (pag. 99–101). Trebuie să remarcăm că predominarea exploatării capitaliste în producția meșteșugărească de la noi este un fapt cunoscut de foarte multă vreme, dar narodnicii îl ignorează fără pic de jenă. Aproape în toate numerele revistelor și ziarelor lor

în care este vorba de acest lucru, veți găsi articole ai căror autori se tînguie că guvernul susține „în mod artificial“ marele capitalism [toată „artificialitatea“ acestuia constînd în faptul că e mare, și nu mic, că e industrial și nu meșteșugăresc, că e mecanic și nu manual] și că nu face nimic pentru „nevoile producției populare“. Aici se manifestă în modul cel mai concret mărginirea micului-burghez, care luptă pentru micul *capital* împotriva celui mare și care închide ochii cu îndărătnicie în fața faptului absolut cert că în această producție „populară“ există același antagonism de interese și că, prin urmare, soluția nu constă în acordarea de credite mizere etc. Întrucît micului producător, care este legat de gospodăria lui și este în permanență cuprins de teama de a nu o pierde, toate acestea i se par ceva îngrozitor, un fel de „agitație“ „pentru o justă retribuție a muncii, ca și cum nu munca însăși, prin roadele ei, ar crea această retribuție“, se înțelege că singurul reprezentant al masei muncitoare a meșteșugarilor poate fi numai producătorul care se află în condițiile „artificiale“, „de seră“ ale marii industrii*.

Să ne oprim și asupra considerațiilor d-lui Struve cu privire la agricultură. Transportul cu aburi impune trecerea la economia bazată pe schimb, transformă producția agricolă într-o producție de mărfuri. Dar faptul că această producție are caracterul unei producții de mărfuri cere în mod imperios ca „ea să fie organizată în mod rațional din punct de vedere economic și tehnic“ (110). Autorul consideră că această teză constituie un argument deosebit de important împotriva narodnicilor, care, cu un aer triumfător, invocă faptul că superioritatea marii producții în agricultură nu este (chipurile) dovedită. „Celor ce se sprijină pe doctrina lui Marx – le răspunde autorul – nu le stă bine să conteste importanța particularităților economice și tehnice ale producției agricole, datorită cărora, în anumite cazuri, micile întreprinderi au o superioritate economică asupra celor mari, chiar dacă însuși Marx ar fi negat importanța acestor particularități“ (111). Un pasaj foarte neclar. Despre ce fel de particularități vorbește autorul? De ce nu le indică în mod precis? De ce nu

* „Întregul proces își găsește expresia în faptul că mica producție (meseria), prin unele elemente ale ei, se apropie de «capitalism», iar prin altele de munca salariată, lipsită de mijloace de producție“ (pag. 104).

arată unde și în ce fel și-a exprimat Marx părerea în această chestiune și pentru care motive se consideră că este necesară o rectificare a acestei păreri ?

„Mica producție agricolă – continuă autorul – trebuie să capete tot mai mult caracterul unei producții de mărfuri, și, pentru a fi *întreprinderi* viabile, micile gospodării agricole trebuie să satisfacă cerințele generale ale unei exploatare raționale din punct de vedere economic și tehnic“ (111). „Ceea ce ne interesează aici nu este dacă micile întreprinderi agricole vor fi înghițite de cele mari – un asemenea deznodământ al evoluției economice este puțin probabil –, ci metamorfoza pe care o suferă, sub influența schimbului, întreaga economie națională. Narodnicii scapă din vedere că eliminarea economiei naturale de către economia bazată pe schimb, ca urmare a «dispersării industriei» de care am vorbit mai sus, schimbă cu desăvârșire întreaga structură a societății. Vechiul raport dintre populația agricolă (rurală) și cea neagră (urbană) se schimbă în favoarea acesteia din urmă. Înșuși tipul economic și structura psihică a producătorilor agricoli se schimbă în mod radical, sub influența noilor condiții ale vieții economice“ (114).

Pasajul acesta ne arată ce a vrut să spună autorul în tirada sa despre Marx și, în același timp, ilustrează în mod sugestiv observația făcută de noi mai sus că un mod de expunere dogmatic, care nu se sprijină pe descrierea procesului concret, întunecă gândurile autorului și-l face să nu și le dezvăluie pînă la capăt. Teza lui despre falsitatea concepțiilor narodniciste este foarte justă, dar incompletă, pentru că nu este însoțită de indicarea noilor forme ale antagonismului de clasă care se dezvoltă o dată cu această înlocuire a producției neraționale prin una rațională. Autorul, de pildă, se mulțumește să menționeze în treacăt că „o exploatare economică rațională“ înseamnă „renta cea mai ridicată“ (110), dar uită să adauge că *renta* presupune o *organizare burgheză a agriculturii*, adică, în primul rînd, totala ei subordonare față de piață și, în al doilea rînd, formarea în agricultură a acelorași clase – burghezia și proletariatul – care sînt caracteristice și industriei capitaliste.

Vorbind despre organizarea, chipurile, necapitalistă a agriculturii noastre, narodnicii pun problema într-un mod extrem

de îngust și de greșit, reducînd totul la eliminarea gospodăriilor mici de către cele mari, și atît. D-l Struve le spune, pe bună dreptate, că, judecînd astfel, ei scapă din vedere caracterul general al producției agricole, care poate fi (și este, într-adevăr, la noi) burgheză și în cadrul micii producții, după cum burgheză este și gospodăria țăranilor din Europa apuseană. Condițiile în care mica gospodărie de sine stătătoare („populară“, după terminologia folosită de intelectualitatea din Rusia) devine burgheză sînt cunoscute : în primul rînd, dominația economiei bazate pe producția de mărfuri, care, dată fiind izolarea * producătorilor, naște concurența între ei și, ruinînd masa, îmbogățește pe cîțiva ; în al doilea rînd, transformarea forței de muncă în marfă și a mijloacelor de producție în capital, adică eliberarea producătorului de mijloacele de producție și organizarea capitalistă a celor mai importante ramuri de producție. În aceste condiții, micul producător de sine stătător ajunge într-o situație excepțională în raport cu masa producătorilor, după cum și la noi producătorii *cu adevărat de sine stătători* formează astăzi o excepție în sînul masei celor ce muncesc pentru alții și care nu numai că nu au gospodărie „de sine stătătoare“, dar nu au nici măcar mijloace de existență pentru o săptămîină. Situația și interesele lui îl diferențiază, pe producătorul de sine stătător, de masa producătorilor, care trăiesc *mai ales* din salariu. În timp ce aceștia pun problema unei „juste retribuiri“, care constituie în mod necesar începutul problemei fundamentale a unei alte organizări a economiei sociale, pe primul îl interesează mult mai îndeaproape cu totul altceva, și anume creditul, în special creditul mărunț, „popular“, uneltele perfecționate și ieftine, „organizarea desfacerii“, „extinderea proprietății lui funciare“ etc.

Însăși superioritatea gospodăriilor mari asupra celor mici este o lege proprie numai producției de mărfuri și, prin urmare, nu poate fi aplicată gospodăriilor care n-au fost încă definitiv angrenate în sistemul producției de mărfuri, care nu sînt subordonate pieței. De aceea argumentul (pe care, în treacăt fie zis, l-a folosit și d-l V.V.) că decăderea, după

* Este vorba, bineînțeles, de izolarea economică, pe care n-o înlătură cîtuși de puțin *posesiunea* pămîntului în obște. Chiar în cazul celor mai „egalitare“ reîmpărțiri ale pămîntului, țăranul își cultivă în mod individual lotul său și este, prin urmare, un producător izolat.

reformă, a gospodăriilor nobiliare și luarea în arendă de către țărani a unor pământuri aflate în proprietate privată răstoarnă părerea că agricultura noastră are o evoluție capitalistă nu dovedește decît că cei care recurg la un asemenea argument nu înțeleg de loc problema. Bineînțeles, distrugerea relațiilor feudale, în cadrul cărora *cultura* pământului era în miinile țăranilor, a provocat o criză în rîndurile moșierilor. Dar fără să mai vorbim de faptul că această criză a dus numai la folosirea pe scară din ce în ce mai largă a muncii muncitorilor agricoli și zilerilor, care lua locul formelor perimate de muncă semifeudală (muncă în dijmă), fără să mai vorbim de aceasta, însăși gospodăria țărănească a început să-și schimbe în mod radical caracterul : ea a fost nevoită să lucreze pentru piață, ceea ce n-a întîrziat să ducă la o scindare a țăranimii în mică burghezie rurală și proletariat agricol. Această scindare tranșează definitiv problema capitalismului în Rusia. D-l Struve explică acest proces în cap. V, unde observă : „Micul agricultor se diferențiază : se dezvoltă, pe de o parte, o țărănime «bine situată din punct de vedere economic» [trebuie să spună : burgheză], iar pe de altă parte o țărănime de tip proletar. Trăsăturile producției populare se contopesc cu cele capitaliste într-un singur tablou, pe care se vede clar inscripția : vine țopîrlanul *” (pag. 177).

Tocmai asupra acestei laturi a problemei, asupra *organizării burgheze* a agriculturii noi, „raționale“, trebuie să-și îndrepte atenția autorul nostru și să arate narodnicilor că, ignorînd procesul de care este vorba, ei se transformă din ideologi ai țăranimii în ideologi ai micii burghezii. În condițiile unei asemenea organizări a gospodăriei țărănești, „ridicarea producției populare“ dorită de ei nu poate însemna decît „ridicarea“ micii burghezii. Dimpotrivă, cei ce pun în centrul atenției pe producătorul care trăiește în cadrul celor mai dezvoltate relații capitaliste exprimă just nu numai interesele acestui producător, dar și pe acelea ale întregii mase uriașe a țăranimii „proletare“.

Faptul că expunerea d-lui Struve este nesatisfăcătoare, că este incompletă și plină de reticențe a făcut ca dînsul, vor-

* În limbajul publiciștilor nobilimii de după reforma din 1861, cuvîntul „țopîrlan“ avea înțelesul de țăran chiabur care se îmbogățește cumpărînd pămînturile moșierilor scăpătați. — *Nota trad.*

bind despre agricultura rațională, să nu caracterizeze organizarea ei social-economică și, arătînd cum transportul cu aburi duce la înlocuirea producției neraționale prin una rațională, a producției naturale prin producția de mărfuri, să nu caracterizeze noua formă de antagonism de clasă care se formează o dată cu aceasta.

Același neajuns în modul de a pune problema se observă în majoritatea raționamentelor din capitolele analizate. Spre ilustrare voi mai da cîteva exemple. Economia bazată pe producția de mărfuri, spune autorul, și diviziunea socială a muncii pe scară largă „se dezvoltă sprijinindu-se pe instituția proprietății private, pe principiul libertății economice și pe tendințele individualiste“ (91). Progresul producției naționale depinde de „măsura în care instituția proprietății private domină societatea“. „Poate că este trist, dar așa se petrec lucrurile în realitate ; este o coexistență constatată în mod empiric, istoric. Astăzi, cînd ideile și principiile secolului al XVIII-lea sînt desconsiderate cu atîta ușurință și cînd se repetă în fond greșeala făcută de el, prea adeseori este uitată legătura aceasta, de ordin istoric-cultural, dintre progresul economic și instituția proprietății private, principiile libertății economice și tendințele individualiste. Numai cine ignorează această legătură își poate închipui că progresul economic al unei societăți înapoiate din punct de vedere economic și cultural este posibil fără realizarea principiilor amintite mai sus. Noi nu nutrim o simpatie deosebită pentru aceste principii și ne dăm foarte bine seama că ele au un caracter istoricește *trecător*, dar în același timp nu putem să nu vedem în ele un puternic factor de civilizație nu numai negativ, ci și pozitiv. Numai idealismul, care în construcțiile sale teoretice își închipuie că nu este legat de nici o succesiune istorică, poate să nu vadă acest lucru“ (91).

Autorul are perfectă dreptate acolo unde este vorba de constatarea „obiectivă“ a „coexistențelor istorice“, dar cu atît mai regretabil este faptul că nu-și duce argumentarea pînă la capăt. Îți vine parcă să-i spui : dar termină odată ce ai de spus, raportează aceste principii generale și observații istorice la o anumită perioadă din istoria noastră rusă, formulează-le în așa fel încît să arăți de ce și prin ce anume se deosebește concepția d-tale de cea narodnicistă, confrun-

tă-le cu realitatea care trebuie să servească de criteriu pentru un marxist rus, arată antagonismele de clasă pe care le ascund toate aceste progrese și civilizații*.

„Progresul” și „civilizația” pe care le-a adus cu sine Rusia de după reformă sînt legate, fără îndoială, de „instituția proprietății private”, căci ea nu numai că a fost introdusă în toată plenitudinea ei abia o dată cu crearea noii proceduri civile care a asigurat părților „în litigiu”, în fața justiției, aceeași „egalitate” pe care o întruchipau în viață „munca liberă” și vînzarea ei către capital, dar a fost extinsă atît la pămînturile moșierilor, care au fost scutiți de toate prestațiile și obligațiile față de stat, cît și la cele ale țăranilor, care au devenit țărani-proprietary, și a fost pusă pînă și la baza drepturilor politice ale „cetățenilor” de a participa la administrația locală (censul) etc. „Legătura” dintre „progresul” nostru și „principiile libertății economice” e și mai neîndoielnică : am aflat de la narodnicul nostru, în capitolul I, că această „libertate” consta în eliberarea „modeștilor și bărboșilor” strîngători de pămînturi ruse de necesitatea de „a se pleca în fața unui polițist de grad inferior”. Am arătat mai înainte că „tendențele individualiste” au fost create de dezvoltarea economiei bazate pe producția de mărfuri. Îmbinînd laolaltă toate aceste trăsături ale progresului național, nu putem să nu ajungem la concluzia (pe care o trăgea narodnicul din anii 1870-1880) că acest progres și această civilizație erau pe de-a-ntregul burgheze. Rusia de astăzi e cu mult mai bună decît cea de dinainte de reformă, dar, întrucît toată această îmbunătățire se datorește în întregime și exclusiv burgheziei, agenților și ideologilor ei, producătorii n-au profitat de ea. Pentru ei, îmbunătățirile acestea n-au însemnat altceva decît o schimbare a formei plusprodusului, n-au însemnat decît metode îmbunătățite și perfecționate de a elibera pe producător de mijloacele de producție. De aceea domnii narodnici dau dovadă de o „ușurință” și de o uitucie de necrezut cînd adresează protestul lor împotriva capitalismului și burghezismului din Rusia tocmai celor care au fost purtătorii și promotorii

* Contra principia neganlem disputari non potest (e imposibil să discuți cu cel ce neagă principiile fundamentale. — *Nota trad.*), spune autorul referindu-se la polemica sa cu narodnicii. Aceasta depinde de felul cum formulezi aceste principii : ca principii și observații generale sau ca o *allă* concepție asupra cutărilor sau cutărilor *fapte* din istoria și realitatea rusă.

lor. „Între ai tăi ai fost și ai tăi nu te-au cunoscut“, iată ce se poate spune despre ei.

Narodnicului din zilele noastre i-ar fi peste putință să fie de acord cu o asemenea calificare a Rusiei și a „societății“ de după reformă. Dar, pentru ca s-o conteste, el ar trebui să nege caracterul burghez al Rusiei de după reformă, să nege însăși ideea în numele căreia s-a ridicat înaintașul său îndepărtat, narodnicul din anii 1870–1880, „mergînd în popor“ să caute „garanții de viitor“ la înșiși producătorii direcți. Desigur, narodnicul *din zilele noastre* nu numai că se va hotări, poate, să nege acest lucru, dar se va și apuca, de bună seamă, să demonstreze că din punctul de vedere despre care vorbim s-a produs o schimbare în bine ; dar prin aceasta nu va face decît să arate tuturor aceluia care încă nu văd acest lucru că el nu este nimic altceva decît un foarte obișnuit *mic-burghez*.

Precum vedeți, eu nu fac decît să duc pînă la capăt tezele d-lui Struve, să le dau o altă formulare – „același cuvînt, dar altfel spus“. Se pune întrebarea : este necesar acest lucru ? Merită să ne oprim atît de amănunțit asupra acestor completări și concluzii ? Nu sînt ele ceva de la sine înțeles ?

Eu cred că merită, și din două motive. În primul rînd, obiectivismul îngust al autorului nostru este extrem de primejdios, pentru că merge pînă la uitarea hotarului dintre vechile considerații profesionale, atît de înrădăcinate în literatura noastră, despre căile și destinele patriei și caracterizarea precisă a procesului real, ai cărui promotori sînt cutare clase. Acest obiectivism îngust, această inconsecvență în aplicarea marxismului constituie principalul neajuns al cărții d-lui Struve, și e necesar să ne oprim mai amănunțit asupra lui tocmai pentru a arăta că el nu decurge din marxism, ci din aplicarea lui nesatisfăcătoare ; nu din faptul că autorul ar vedea alte criterii, pentru teoria lui, decît acela al realității, că ar trage din doctrină alte concluzii practice (căci așa ceva, repet, ar fi imposibil, de neconceput, fără o schilodire a tezelor ei principale), ci din faptul că autorul s-a limitat la o singură latură, cea mai generală, a teoriei și n-a aplicat-o cu toată consecvența. În al doilea rînd, nu putem să nu fim de acord cu ideea, exprimată de autor în prefață, că, înainte de a critica narodnicismul sub aspectul unor anumite probleme

de amănunt, era necesar „să dezvăluim înseși bazele divergenței“ (VII) printr-o „polemică principială“. Dar tocmai pentru ca acest scop pe care și l-a propus autorul să poată fi atins e necesar să dăm un sens mai concret aproape tuturor tezelor lui, e necesar ca indicațiile lui prea generale să fie raportate la problemele concrete ale istoriei ruse și ale realității din Rusia. În toate aceste probleme, marxștii ruși mai au de depus o importantă muncă de „reconsiderare a faptelor“ din punctul de vedere materialist, pentru a descoperi în dosul teoriilor „intelectualității“ antagonismele de clasă în activitatea „societății“ și a „statului“, în sfârșit o muncă în vederea stabilirii unei legături între diferitele forme, extrem de variate, de însușire a plusprodusului în cadrul producției „populare“ din Rusia și forma capitalistă înaintată, cea mai dezvoltată, de însușire a plusprodusului, formă care conține „garanțiile de viitor“ și scoate, în prezent, pe primul plan ideea și sarcina istorică a „producătorului“. De aceea, oricât de îndrăzneță ar părea încercarea de a indica o soluție a acestor probleme, oricâte modificări și rectificări ar aduce o amănunțită studiere a lor ulterioară, merită totuși osteneala să schițăm problemele concrete, pentru a provoca o dezbatere a lor cât mai amplă și mai generală.

Punctul culminant al obiectivismului îngust al d-lui Struve, prin care se explică modul greșit în care pune el problema, îl constituie aprecierile lui despre List, despre „remarcabila“ lui „teorie“ a „confederației forțelor productive naționale“, despre importanța pe care o prezintă pentru agricultură dezvoltarea mării industrii, despre superioritatea statului manufacturier-agrar asupra celui agrar etc. Autorul găsește că această „teorie“ dovedește extrem „de convingător inevitabilitatea istorică și legitimitatea capitalismului în sensul larg al cuvântului“ (123), „forța istorică-culturală a producției de mărfuri care a ieșit biruitoare (124).

Caracterul profesoral al raționamentelor autorului, care face impresia că se situează deasupra oricăror țări determinate, deasupra oricăror perioade istorice determinate și a oricăror clase determinate, apare aici deosebit de clar. Oricum am privi acest raționament, din punct de vedere pur teoretic sau din punct de vedere practic, această apreciere rămîne deopotrivă de justă. Să începem cu primul. Nu este oare ciu-

dat să crezi că poți „convinge“ pe cineva de „inevitabilitatea istorică și legitimitatea capitalismului“ pentru o anumită țară prin enunțarea unor teze abstracte și dogmatice despre importanța mării industrii? Nu este oare o greșală să pui problema pe acest plan, atât de agreat de profesorii liberali de la „Russkoe Bogatstvo“? Nu este oare obligatoriu pentru un marxist să reducă întreaga problemă la a explica ceea ce este și pentru ce este așa și nu altfel?

Narodnicii consideră capitalismul de la noi ca o plantă artificială, de seră, pentru că ei nu-și dau seama de legătura care există între acest capitalism și întreaga organizare a economiei noastre sociale ca economie bazată pe producția de mărfuri, nu văd că el își are rădăcinile în „producția“ noastră „populară“. Arătați-le aceste legături și rădăcini, arătați-le că capitalismul domină într-o formă mai puțin dezvoltată – și de aceea mai proastă – și în producția populară, și veți dovedi „inevitabilitatea“ capitalismului rus. Arătați-le că acest capitalism, ridicând productivitatea muncii și socializând munca, dezvoltă și face să apară în toată claritatea lui antagonismul social de clasă, care a apărut pretutindeni în „producția populară“, și veți dovedi „legitimitatea“ marelui capitalism rus. Cît despre aspectul practic al acestui raționament, care privește îndeaproape problema politicii comerciale, putem face următoarea remarcă. Subliniind înainte de toate, și cu cea mai mare tărie, teza că libertatea comerțului și a protecționismului este o problemă capitalistă, o problemă a politicii burgheze, marxștii ruși trebuie să se pronunțe pentru libertatea comerțului, deoarece în Rusia se manifestă cu deosebită vigoare caracterul reacționar al protecționismului, care întîrzie dezvoltarea economică a țării și servește interesele unui mănunchi de magnați-oligarhi, și nu ale întregii clase burgheze, deoarece libertatea comerțului înseamnă accelerarea procesului de creare a mijloacelor de izbăvire de capitalism.

Ultimul paragraf (al XI-lea) din capitolul al III-lea este consacrat analizei noțiunii de „capitalism“. Autorul ne spune, pe bună dreptate, că acest cuvînt are o întrebuintare „foarte liberă“ și citează o serie de cazuri în care el este luat într-un

înțeles „foarte îngust“ sau „foarte larg“, dar nu ne indică nici un fel de caracteristici precise ; cu toată această analiză, noțiunea de „capitalism“ a rămas nelămurită. Or, s-ar părea că acest lucru nu trebuie să prezinte o greutate deosebită, întrucât această noțiune a fost introdusă în știință de Marx și tot el a fundamentat-o în mod efectiv. Dar d-l Struve n-ar vrea nici de data asta să se molipsească de „ortodoxism“.

„Marx însuși – spune el – și-a reprezentat transformarea producției de mărfuri în producție capitalistă de mărfuri ca un proces, poate, mai impetuos și mai rectiliniu decît este în realitate“ (pag. 127, notă). Poate. Dar fiindcă aceasta este singura reprezentare sprijinită pe argumente științifice și confirmată de istoria capitalului și fiindcă nu avem cunoștință de alte reprezentări, „poate“ mai puțin „impetuoase“ și mai puțin „rectilini“, ne vom referi la Marx. După doctrina lui, caracteristicile esențiale ale capitalismului sînt : (1) producția de mărfuri ca formă *generală* de producție. Produsul capătă forma de marfă în cele mai diferite organisme de producție sociale, dar numai în cadrul producției capitaliste această formă a produsului muncii este *generală* și nu excepțională, răzleață sau întâmplătoare. A doua caracteristică a capitalismului (2) este că nu numai produsul muncii, dar și munca însăși, adică forța de muncă a omului, capătă forma de marfă. Gradul de dezvoltare al formei marfă a forței de muncă caracterizează gradul de dezvoltare al capitalismului*. – Cu ajutorul acestei caracterizări ne vom descurca ușor în exemplele de înțelegere greșită a acestui termen, citate de d-l Struve. Nu încapе îndoială că a opune capitalismului rînduilele din Rusia pe motiv că economia noastră națională este înapoiată din punct de vedere tehnic, că precumpănește producția manuală etc., așa cum fac atît de des narodnicii, este ceva cu totul absurd, deoarece capitalismul există atît în condițiile unei tehnici slab dezvoltate cît și în condițiile unei tehnici foarte dezvoltate, și Marx subliniază în repetate rînduri, în „Capitalul“, că la început capitalul își subordonează producția așa cum o găsește și abia mai tîrziu o transformă

* „Das Kapital“. II. Band (1885), S. 93 („Capitalul“, vol. II (1886), pag. 93. — *Nota trad.*). — E necesar să menționăm că, în pasajul arătat, Marx nu dă nici un fel de *definiție* a capitalismului. În general, el nu obișnuia să dea definiții. Aici arată doar raportul dintre producția de mărfuri și producția capitalistă, și tocmai despre asta este vorba în text ¹²⁶.

din punct de vedere tehnic. Nu încapе îndoială că Hausindustrie din Germania și „sistemul mării producții la domiciliu“ din Rusia reprezintă o organizare capitalistă a industriei, pentru că în acest caz nu numai că domină producția de mărfuri, dar și posesorul de bani își exercită dominația asupra producătorului și își însușește supravaloarea. De asemenea nu încapе nici o îndoială că încercarea – pentru care manifestă atîta predilecție narodnicii – de a opune capitalismului din Europa apuseană țărănimea rusă „posesoare de pămînt“ nu dovedește nici ea altceva decît că ei nu înțeleg ce este capitalismul. După cum observă pe bună dreptate autorul, „economia seminaturală a țăranilor“ se mai păstrează pe alocuri și în Occident (124), dar atît acolo cît și în Rusia faptul acesta nu înlătură nici precumpănirea producției de mărfuri și nici subordonarea majorității covârșitoare a producătorilor față de capital, subordonare care, pînă să ajungă la dezvoltarea ei maximă, la limită, trece prin multe trepte, care sînt de obicei ignorate de narodnici, cu toate că Marx a lămurit chestiunea în modul cel mai precis. Această subordonare începe sub forma *capitalului comercial și uzurar*, se transformă apoi în capitalism industrial, care, la rîndul lui, este la început cu totul primitiv din punct de vedere tehnic și nu se deosebește cu nimic de vechile sisteme de producție, apoi organizează manufactura – care continuă să se bazeze pe munca manuală și să se sprijine pe meșteșugurile care predomină, fără a suprima legătura muncitorului salariat cu pămîntul – și își încheie dezvoltarea transformîndu-se în marea industrie mecanizată. Numai stadiul acesta, cel mai înalt, reprezintă punctul culminant al dezvoltării capitalismului, *numai el crează un muncitor complet expropriat, liber ca o pasăre **, *numai el dă naștere* (atît sub raport material cît și sub raport social) „rolului unificator“ al capitalismului pe care narodnicii obișnuiesc să-l pună în legătură cu capitalismul în general, *numai el* opune capitalismului „propriul“ lui „copil“.

Capitolul al patrulea : „Progresul economic și progresul social“ este o continuare directă a capitolului al treilea, care e cuprins în acea parte a cărții care opune narodnicilor datele

* Narodnicii prezintă totdeauna chestiunea în așa fel de parcă muncitorul deposedat de pămînt ar fi o condiție necesară pentru capitalism în general și nu numai pentru industria mecanizată.

„experienței general-umane“. Aici va trebui să ne oprim mai mult, în primul rînd, asupra unei păreri greșite [sau a unei expresii nereușite ?] a autorului despre adepții lui Marx și, în al doilea rînd, asupra modului cum sînt formulate sarcinile unei critici a narodnicismului din punct de vedere economic.

D-l Struve spune că Marx își închipuia trecerea de la capitalism la noua orînduire socială sub forma unei căderi bruște, sub forma prăbușirii capitalismului. (El găsește că această idee și-a format-o din citirea „unor pasaje“, pe cînd în realitate ea străbate *toate operele* lui Marx). Adepții lui luptă *pentru reforme*. Punctului de vedere al lui Marx din deceniul al 5-lea „i s-a adus un important corectiv“ : în locul „prăpastiei“ care desparte capitalismul de noua orînduire au fost admise „o serie întregă de tranziții“.

Nu putem fi în nici un caz de acord cu această afirmație. „Adepții lui Marx“ n-au adus nici un „corectiv“, nici însemnat și nici neînsemnat, punctului lui de vedere. Lupta pentru reforme nu dovedește cîtuși de puțin existența unui „corectiv“, nu corectează cîtuși de puțin teoria prăpastiei și a căderii bruște, deoarece această luptă urmărește un scop fățiș și categoric recunoscut : acela de a ajunge la „cădere“ ; că pentru a atinge un asemenea obiectiv este nevoie de „o serie întregă de tranziții“ – de la o fază de luptă la alta, de la o treaptă a ei la alta –, acest lucru era admis și de Marx în deceniul al 5-lea, cînd spunea, în „Manifest“, că mișcarea spre o orînduire nouă nu poate fi *separată* de mișcarea muncitorească (și, prin urmare, de lupta pentru reforme), preconizînd el însuși, în încheiere, o serie de măsuri practice ¹²⁶.

Dacă d-l Struve are în vedere *dezvoltarea* punctului de vedere al lui Marx, atunci el are, desigur, dreptate. Dar în acest caz noi nu vedem aici un „corectiv“ la părerile lui, ci tocmai contrarul : *aplicarea, realizarea* lor.

Nu putem fi de acord nici cu atitudinea autorului față de narodnicism.

„Literatura noastră narodnicistă – spune el – a preluat ideea de opoziție dintre avuția națională și bunăstarea poporului, progresul social, progresul repartiției“ (131).

Narodnicismul n-a „preluat“ această idee de opoziție, ci *a constatat* doar că, în Rusia de după reformă, între progres,

cultură, avuție, de o parte, și eliberarea producătorului de mijloacele lui de producție, diminuarea părții primite de producător din produsul muncii poporului, creșterea pauperismului și a șomajului, de altă parte există același antagonism care a dat naștere acestei idei de opoziție și în Occident.

„...Datorită caracterului său umanitar, datorită dragostei sale de popor, această literatură a rezolvat pe loc problema în favoarea bunăstării poporului ; și întrucât unele forme ale economiei populare (obștea, artelul) întruchipau, pe cât se vede, idealul egalității economice și asigurau astfel bunăstarea poporului, în timp ce progresul producției, sub influența intensificării schimbului, nu promitea cîtuși de puțin să favorizeze aceste forme, deoarece înlătura bazele lor economice și psihice, narodnicii, atrăgînd atenția asupra tristei experiențe a Occidentului, unde progresul producției se sprijinea pe proprietatea privată și pe libertatea economică, au opus economiei bazate pe producția de mărfuri – capitalismului – așa-zisa «producție populară», care garantează bunăstarea poporului, ca un ideal de economie pentru a cărei menținere și continuă dezvoltare trebuie să lupte intelectualitatea rusă și poporul rus“.

În acest raționament apar cu toată claritatea lipsurile expunerii d-lui Struve. Narodnicismul este prezentat ca o teorie „umanitară“, care „a preluat“ ideea de opoziție dintre avuția națională și sărăcia poporului, care „a rezolvat problema“ în favoarea repartiției, deoarece „experiența Occidentului“ „nu promitea“ bunăstare poporului. Și autorul începe să combată o asemenea „rezolvare“ a problemei, scăpînd din vedere că luptă numai împotriva veșmintului idealist și totodată naiv, visător al narodnicismului, iar nu împotriva conținutului lui, scăpînd din vedere că, prin simplul fapt că admite o formulare profesorală – în genul domnilor narodnici – a problemei, el face o mare greșeală. – Așa cum am mai arătat, *conținutul* narodnicismului îl formează reflectarea punctului de vedere și a intereselor micului producător rus. „Umanitarismul și dragostea de popor“ a acestei teorii erau urmarea situației apăsătoare a micului producător de la noi, care a avut atît de mult de îndurat de pe urma rînduieiilor și tradițiilor „vechi-nobiliare“ ca și de pe urma jugului marelui capital. Atitudinea narodnicismului față de „Occident“ și

față de influența lui asupra Rusiei nu se explică, desigur, prin aceea că el „ar fi preluat“ cutare sau cutare idee a Occidentului ; ea a fost determinată de condițiile de viață ale micului producător. Acesta vedea în fața sa marele capitalism, care introducea tehnica occidentală * și, fiind oprimat de el, înjgheba diverse teorii naive, care, în loc să explice politica capitalistă prin economia capitalistă, explicau capitalismul prin politică și susțineau că marele capitalism reprezintă ceva străin de viața rusească, ceva adus din afară. Faptul că era ținut de mica lui gospodărie izolată îi răpea puțința de a înțelege adevăratul caracter al statului, și el se adresa acestuia cu rugămintea de a sprijini și dezvolta mica producție („populară“). Slaba dezvoltare a antagonismului de clasă, caracteristică societății capitaliste ruse, a făcut ca teoria acestor ideologi ai micii burghezii să apară ca reprezentantă a intereselor muncii în general.

În loc să arate însăși absurditatea modului cum pun narodnicii problema și să caute explicarea „soluției“ date de ei acestei probleme în condițiile materiale de trai ale micului producător, autorul însuși, prin felul cum pune problema, dă dovadă de un dogmatism care amintește de „alternativa“ narodnicistă dintre progresul economic și cel social.

„Sarcina unei critici a principiilor economice ale narodnicismului... este... de a dovedi următoarele :

1) Progresul economic este o condiție necesară a progresului social ; acesta din urmă decurge istoricește din cel dintâi și, pe o anumită treaptă de dezvoltare, între cele două procese trebuie să apară, și într-adevăr apare, o influență organică reciprocă, o condiționare reciprocă“ (133).

În general vorbind, această teză este, desigur, foarte justă. Dar ea enunță mai degrabă sarcinile unei critici a bazelor sociologice și nu a bazelor economice ale narodnicismului : în fond, avem de-a face aici cu o altă formulare a teoriei după care dezvoltarea societății este determinată de dezvoltarea forțelor de producție și despre care a fost vorba în capitolele I și al II-lea. Pentru o critică „a bazelor economice ale narodnicismului“, aceasta nu este suficient. Problema trebuie formulată mai concret ; ea trebuie strămutată de pe planul progresului în general pe planul „progresului“ societății

* Comp. articolul citat mai sus din „Otecestvennîe Zapiski“.

capitaliste ruse, pe planul acelor erori în înțelegerea *acestui* progres care au dat naștere basmelor ridicole ale narodnicilor despre tabula rasa, despre „producția populară”, basmului că capitalismul rus este lipsit de orice bază etc. În loc să spună : între progresul economic și cel social trebuie să existe o influență reciprocă, trebuie să se arate (cel puțin în linii generale) fenomenele concrete de progres social în Rusia, să se arate că ele au anumite rădăcini economice pe care narodnicii nu le văd*.

„2) De aceea problema organizării producției și a gradului de productivitate a muncii primează asupra problemei repartiției ; în anumite condiții istorice, când productivitatea muncii poporului este foarte redusă atât în sens absolut cât și în sens relativ, importanța primordială a momentului producție se manifestă deosebit de viu“.

Autorul se sprijină aici pe teoria lui Marx despre caracterul subordonat al repartiției. Capitolul al IV-lea are drept epigraf un pasaj din observațiile lui Marx pe marginea programului de la Gotha¹²⁷, în care el arată că, spre deosebire de socialismul vulgar, socialismul științific nu atribuie repartiției o importanță esențială, și explică orînduirea socială prin organizarea *relațiilor de producție*, considerînd că o anumită organizare a acestor relații implică și un anumit sistem de repartiție. Această idee, după cum foarte just observă autorul, străbate întreaga doctrină a lui Marx și are o importanță extrem de mare pentru clarificarea conținutului mic-burghez al narodnicismului. Dar a doua jumătate a frazei d-lui Struve o întunecă mult de tot, datorită mai ales termenului neclar : „momentul producție“. Ar putea, de bună seamă, să se ivească o nedumerire în ce privește sensul în care trebuie înțeles acest termen. Narodnicul se situează pe punctul de vedere al micului producător, care găsește pentru nenorocirile sale o explicație extrem de superficială : că el este „sărac“, iar vecinul său scușpicul este „bogat“, că „autoritățile“ dau ajutor numai marelui capital etc., într-un cuvînt el

* Mi s-ar putea obiecta că nu fac decît să anticipez : autorul a spus, doar, că intenționează să treacă treptat de la problemele generale la problemele concrete, pe care le și analizează în capitolul al VI-lea. Adevărul este însă că caracterul abstract al criticii d-lui Struve, despre care am vorbit mai sus, este caracteristic pentru *toată* cartea lui, și pentru capitolul al VI-lea, și chiar pentru partea finală. Și cel mai mult are nevoie să fie corectat tocmai *felul* lui de a pune problemele.

explică totul prin particularitățile repartitiei, prin erorile politicii etc. Ce punct de vedere îi opune autorul? Punctul de vedere al marelui capital, care privește cu dispreț la producția mizeră a țăranului meșteșugar și se mîndrește cu înalțul grad de dezvoltare al producției sale, cu „meritul” său, care constă în sporirea productivității reduse, atît în sens absolut cît și în sens relativ, a muncii poporului? Sau punctul de vedere al antipodului său, care trăiește de pe acum în cadrul unor relații atît de dezvoltate încît nu se poate mulțumi cu invocarea politicii și repartitiei, care începe să-și dea seama că aici cauza este mai profundă, că ea sălășluiește în însăși organizarea (socială) a producției, în însuși faptul că economia socială este organizată pe baza proprietății individuale, sub controlul și conducerea pieței? Cititorul și-ar putea pune în mod firesc această întrebare, cu atît mai mult cu cît autorul întrebunțează uneori expresia „momentul producție” paralel cu expresia „factorul economic” (vezi pag. 171 : „ignorarea momentului producție” de către narodnici, „care merge pînă la negarea oricărui factor economic”), cu atît mai mult cu cît, la autorul nostru, raportul dintre producția „nerațională” și cea „rațională” pune uneori în umbră raportul dintre micul producător și producătorul care și-a pierdut definitiv mijloacele de producție. Fără discuție că acest neajuns nu face ca expunerea de care ne ocupăm să fie mai puțin justă *din punct de vedere obiectiv* și oricine înțelege caracterul antagonist al orînduirii capitaliste își poate ușor imagina cum stau lucrurile sub acest din urmă raport. Dar, întrucît e îndeobște cunoscut că tocmai domnii narodnici din Rusia nu înțeleg acest lucru, ar fi de dorit ca în discuțiile cu ei să vedem mai multă precizie și claritate și cît mai puține teze abstracte și prea generale.

Așa cum am căutat să arătăm în capitolul I, pe baza unui exemplu concret, *toată* deosebirea dintre narodnicism și marxism constă *în caracterul* pe care-l are, la fiecare dintre ele, *critica capitalismului rus*. Narodnicul socoate că pentru a critica capitalismul este suficient să constate existența exploatării, interacțiunea dintre ea și politică etc. Marxistul consideră necesar să explice și să grupeze toate aceste fenomene de exploatare ca un sistem de relații de producție determinate, ca o formațiune social-economică determinată, ale cărei

legi de funcționare și dezvoltare trebuie cercetate în mod obiectiv. Narodnicul consideră că pentru a critica capitalismul este suficient să-l condamne din punctul de vedere al idealurilor sale, din punctul de vedere al „științei moderne și al ideilor morale moderne“. Marxistul consideră necesar să cerceteze în modul cel mai amănunțit clasele care se formează în societatea capitalistă, consideră că nu este temeinică decât o critică făcută de pe poziția unci anumite clase și care e bazată nu pe aprecierile de ordin moral ale „personalității“, ci pe o formulare exactă a procesului social care se desfășoară în realitate.

Dacă, pornind de la acest criteriu, am încerca să formulăm sarcinile criticii principiilor economice ale narodnicismului, ele ar putea fi exprimate cam în felul următor :

Trebuie dovedit că, în comparație cu „producția populară“, marele capitalism din Rusia este ceea ce este un fenomen perfect dezvoltat în comparație cu unul nedezvoltat, ceea ce este stadiul superior de dezvoltare al formațiunii sociale capitaliste în comparație cu stadiul ei inferior * ; că eliberarea producătorului de mijloacele de producție și însușirea produsului muncii lui de către posesorul de bani trebuie explicată — fie că este vorba de fabrică, fie că este vorba de sat, chiar și de cel constituit în obște — nu prin politică, nu prin repartitie, ci prin relațiile de producție care se formează în mod necesar în economia bazată pe producția de mărfuri, prin formarea de clase opuse prin interesele lor, care caracterizează societatea capitalistă ** ; că realitatea (mica producție) pe care narodnicii vor s-o ridice pe o treaptă superioară, ocolind capitalismul, cuprinde în sine capitalismul și antagonismul din-

* Analiza laturii economice trebuie completată, bineînțeles, cu analiza suprastructurii sociale, juridice-politice și ideologice. Neînțelegerea legăturii dintre capitalism și „producția populară“ a făcut să se nască la narodnici ideea că reforma agrară, puterea de stat, intelectualitatea etc. nu au un caracter de clasă. Analiza materialistă, reducând toate aceste fenomene la lupta de clasă, trebuie să arate în mod concret că „progresul social“ care a avut loc la noi în Rusia după reformă n-a fost decât o consecință a „progresului economic“ capitalist.

** „Revizuirea faptelor“ realității economice ruse, mai ales ale aceleia din care își scot narodnicii materialul pentru visurile lor de domnișoare de pension, adică ale economiei țărănești și meșteșugărești, trebuie să arate că pricina situației nenorocite a producătorului nu stă în repartitie („țărânul e sărac, scupșcicul e bogat“), ci în înseși relațiile de producție, în însăși organizarea socială a economiei țărănești și meșteșugărești din zilele noastre. De aici se va vedea că și în producția „populară“ „problema organizării producției primează asupra problemei repartitiei“.

tre clase, care îi este inerent, și ciocnirile dintre ele, însă numai în forma lor cea mai rea, care îngreuiază activitatea de sine stătătoare a producătorului, și că de aceea narodnicii, ignorînd antagonismele sociale care s-au și format și visînd „alte căi pentru patrie“, sînt niște utopiști reacționari, deoarece marele capitalism nu face decît să dezvolte, să curețe și să clarifice conținutul acestor antagonisme, care există pretutindeni în Rusia.

În directă legătură cu formularea prea abstractă a sarcinilor criticii economice a narodnicismului este și partea următoare a expunerii, în care autorul încearcă să dovedească „necesitatea“ și „caracterul progresist“ al capitalismului din Europa occidentală, și nu al capitalismului rus. Fără să se ocupe în mod direct de conținutul economic al doctrinei narodniciste, această parte a expunerii conține, totuși, multe lucruri interesante și instructive. În literatura noastră narodnicistă nu o dată s-au auzit glasuri care și-au exprimat neîncrederea în mișcarea muncitorească din Europa occidentală. Această neîncredere a căpătat forme deosebit de pronunțate în timpul ultimei polemici purtate de d-l Mihailovski & Co. („Russkoe Bogatstvo“, 1893-1894) împotriva marxiștilor. N-am văzut încă nimic bun în tot ce a dat capitalismul, scria pe atunci d-l Mihailovski *. Absurditatea acestor păreri mic-burghize și-a găsit o strălucită dovadă în datele prezentate de d-l Struve, care sînt cu atît mai elocvente cu cît sînt luate din publicațiile burghize contemporane, care în nici un caz nu pot fi bănuite de exagerare. Citatele prezentate de autor arată că în Apus toată lumea – pînă și burghezii – își dă seama că trecerea de la capitalism la o nouă formațiune social-economică este inevitabilă.

* Trebuie remarcat că, în răspunsul său către d-l Struve, d-l Mihailovski îi atribuie manifestări de „narcisism“ lui Engels, care spune că faptul uriaș și dominant al contemporaneității care face ca ea să fie mai bună ca oricare altă epocă și care justifică istoria originii ei este mișcarea muncitorească din Apus.

Acest reproș, pur și simplu revoltător, la adresa lui Engels, este extrem de caracteristic pentru aprecierea narodnicismului rus contemporan. Acești domni știu să palavragească despre „dreptatea poporului“, se pricep să stea de vorbă cu „societatea“ noastră, pe care o dojenesc pe motiv că a ales o cale greșită pentru patrie, pot să cînte cu voce dulce „acum ori niciodată“ sau „10, 20, 30 de ani și chiar mai mult“, dar sînt absolut incapabili să înțeleagă importanța covârșitoare a acțiunii independente desfășurate de aceia în numele cărora au cîntat aceste dulci melodii.

Socializarea muncii de către capitalism a mers atît de departe, încît pînă și în literatura burgheză se vorbește în gura mare despre necesitatea unei „organizări planificate a economiei naționale“. Autorul are perfectă dreptate cînd spune că acesta este un „semn al vremii“, un semn de totală descompunere a rînduieiilor capitaliste. Sînt extrem de interesante declarațiile citate de el, care aparțin nu numai unor profesori burghezi, dar și unor conservatori, care sînt nevoiți să recunoască ceea ce radicalii ruși vor să conteste pînă și în ziua de azi, și anume că mișcarea muncitorească a fost creată de condițiile materiale generate de capitalism, iar nu „pur și simplu“ de cultură sau de alte condiții politice.

După toate cele arătate pînă aici, credem că nu mai este nevoie să ne oprim asupra afirmației făcute de autorul nostru că repartiția poate progresa numai sprijinindu-se pe o producție rațională. E clar că această teză trebuie înțeleasă în sensul că numai marele capitalism, bazat pe o producție rațională, îl pune pe producător în condiții care-i permit să-și ridice capul, să gîndească și să se îngrijească de sine și de cei care, datorită producției înapoiate, nu se află în aceste condiții.

Am avea de spus doar două cuvinte în legătură cu următoarea frază a d-lui Struve : „Repartiția extrem de inegală, care împiedică progresul economic, n-a fost creată de capitalism, ci i-a fost lăsată moștenire“ de epoca în care romanticii văd rîuri de lapte și munți de pilaf (pag. 159). Este o observație justă dacă prin aceasta autorul vrea să spună numai că și înainte de capitalism a existat o repartiție inegală, pe care d-nii narodnici înclină s-o uite. Dar ea nu este justă dacă vrea să conteste accentuarea continuă a inegalității sub capitalism. În timpul iobăgiei n-a existat și nu putea să existe actuala inegalitate, atît de pronunțată, dintre un țăran complet sărăcit, sau un vagabond, și magnatul bancar, feroviar sau industrial, care a fost creată de Rusia capitalistă de după reformă.

Să trecem la capitoul al V-lea, în care se face o caracterizare generală a „narodnicismului ca concepție economică despre lume“. „Narodnicii – după părerea d-lui Struve –

sînt ideologii economiei naturale și ai egalității primitive" (167).

Nu putem fi de acord cu o asemenea caracterizare. Nu vom repeta aici argumentele aduse de noi, în capitolul I, în sprijinul afirmației că narodnicii sînt niște ideologi ai micului producător. Am arătat acolo cum condițiile materiale de trai ale micului producător, situația lui tranzitorie, intermediară între „patroni” și „muncitori” duc atît la o neînțelegere a contradicțiilor de clasă de către narodnici cît și la ciudatul amestec de puncte progresiste și reacționare din programul lor.

Vom adăuga numai că în ce privește primul său aspect, cel progresist, narodnicismul rus se apropie de democratismul din Europa occidentală, și de aceea lui îi este întru totul aplicabilă această genială caracterizare a democratismului, făcută cu peste patru decenii în urmă, cu prilejul unor evenimente din istoria Franței :

„Democratul – pentru că reprezintă mica burghezie, deci o clasă de tranziție, în sînul căreia se tocesc simultan interesele a două clase – se consideră a fi în genere mai presus de antagonismul dintre clase. Democrații admit că au în fața lor o clasă privilegiată, dar socotesc că ei, împreună cu tot restul națiunii, formează *poporul*. Ceea ce reprezintă ei este *dreptul poporului* ; ceea ce-i interesează pe ei sînt *interesele poporului*. De aceea ei n-au nevoie să examineze interesele și poziția diferitelor clase. Ei n-au nevoie să-și cîntărească cu prea multă scrupulozitate propriile lor mijloace *... Și dacă interesele democrațiilor se dovedesc lipsite de orice interes, iar puterea lor nimic altceva decît *neputință*, de vină sînt perfizii sofîști care dezbină *poporul indivizibil* în diferite tabere dușmane **... sau totul a dat greș din cauza unui amănunt de execuție, sau,

* Tocmai ca și narodnicii ruși, care nu neagă că în Rusia există clase în antagonism cu producătorul, dar se mîngîie cu ideea că acești „jefuitori” nu reprezintă nimic în fața „poporului”, și de aceea nu vor să procedeze la o analiză scrupuloasă a situației și a intereselor fiecărei clase în parte, nu vor să cerceteze dacă nu cumva interesele unei categorii de producători se împletesc cu acelea ale „jefuitorilor”, slăbind astfel forța de rezistență a celor dintîi împotriva acestora din urmă.

** După părerea narodnicilor ruși, vina o poartă păcătoșii de marxîști, care sădesc în mod artificial capitalismul și antagonismele lui de clasă pe un teren pe care înfloresc atît de minunat florile „adaptării sociale reciproce” și ale „activității solidare” (d-l V. V., citat de d-l Struve la pag. 161).

în sfârșit, de data asta eșecul se datorește unei întâmplări neprevăzute. În orice caz, democratul iese din cea mai rușinoasă înfrângere tot atât de imaculat pe cât de inocent intrase în luptă, ducînd cu el convingerea sporită că trebuie să învingă și nu că el însuși și partidul său trebuie să părăsească vechiul punct de vedere, ci, invers, că împrejurările trebuie să evolueze în sensul dorit de el (ihm entgegenzureifen haben. „Der achtzehnte Brumaire u.s.w.“, S. 39) ¹²⁸.

Chiar exemplele citate de autor ne arată cât de greșită este caracterizarea care vede în narodnici niște ideologi ai economiei naturale și ai egalității primitive. „Trebuie – spune d-l Struve – să menționăm ca o *curiozitate* faptul că d-l N.-on îl mai numește și astăzi pe Vasilcikov economist liberal“ (169). Dacă am cerceta *esența* acestei denumiri, am vedea că ea nu prezintă în fond nimic curios. Vasilcikov înscrie în programul său acordarea de credite ieftine pe scară largă. D-l Nikolai-on nu poate să nu vadă că, într-o societate capitalistă cum este cea rusă, creditele n-ar face decît să întărească burghezia, să ducă la „dezvoltarea și la consolidarea relațiilor capitaliste“ („Studii“, pag. 77). Prin măsurile practice propuse de el, Vasilcikov, ca și ceilalți narodnici, reprezintă numai interesele micii burghezii. Curios n-ar fi aici decît faptul că aflîndu-se alături de publiciștii de la „Russkoe Bogatstvo“, d-l N.-on nu vede „nici astăzi“ că ei, ca și prințul Vasilcikov, sînt doar niște mici „economisti liberali“. În practică, o teorie utopică se împacă lesne cu progresele mic-burgheze. Această caracterizare a narodnicismului este întărită și mai mult de Golovacev, care-și dă seama de absurditatea ideii unei împroprietăririi generale și care propune „credite ieftine pentru omul muncitor“. Criticînd această „minunată“ teorie, d-l Struve nu dă atenție decît absurdității ei teoretice și pare să nu observe conținutul ei mic-burghez.

Ocupîndu-ne de capitolul al V-lea, nu putem să nu ne oprim și asupra „legii necesităților medii“ a d-lui Șerbina. Acest lucru este important pentru aprecierea malthusianismului d-lui Struve, care se manifestă destul de vizibil în capitolul al VI-lea. „Legea“ constă în aceea că la o grupare a țăranilor *după loturi* se obține o medie a necesităților unei familii țăra-

nești (adică a cheltuielilor pentru diferite nevoi) care oscilează foarte puțin (pe grupuri), în timp ce la d-l Șerbina cheltuielile sînt calculate pe cap de locuitor.

D-l Struve subliniază cu satisfacție că această „lege“ „are o importanță enormă“, deoarece, spune el, confirmă legea „îndeobște cunoscută“ a lui Malthus potrivit căreia „bunăstarea și înmulțirea populației sînt determinate de mijloacele de existență care-i sînt accesibile“.

Nu înțelegem ce a găsit d-l Struve îmbucurător în această lege. Și nu înțelegem în ce mod calculele d-lui Șerbina pot fi privite ca o „lege“, ba mai mult, ca o lege de „o importanță enormă“. E foarte firesc ca, atunci cînd nu există deosebiri prea mari în modul de viață al diferitelor familii țărănești, la împărțirea țăranilor pe grupuri să obținem medii prea puțin variabile, mai ales dacă se ia ca bază pentru împărțirea pe grupuri întinderea lotului, care nu determină în mod direct bunăstarea familiei (pentru că lotul poate fi dat în arendă, dar se poate totodată ca pămîntul să fie luat în arendă) și pe care-l primesc deopotrivă și țăranul bogat și cel sărac dacă au un număr egal de persoane impozabile. Calculele d-lui Șerbina nu dovedesc altceva decît că el și-a ales o metodă de grupare cu totul nefericită. Dacă d-l Șerbina vede în asta o lege descoperită de dînsul e cît se poate de bizar. Nu mai puțin bizar este să se vadă aici o confirmare a legii lui Malthus, ca și cum „mijloacele de existență accesibile țăranului“ ar putea fi apreciate după mărimea lotului, fără să se țină seama nici de arendă, nici de „cîștiguri“ și nici de dependența economică a țăranului față de moșier și de scupșic. — În legătură cu această „lege“ a d-lui Șerbina (felul cum a expus-o dînsul arată că însuși autorul „legii“ acordă o importanță extrem de mare cifrelor sale medii, care nu dovedesc absolut nimic), d-l Struve spune : „«Producția populară» nu înseamnă altceva, în cazul de față, decît o economie care nu folosește munca salariată. E incontestabil că, în condițiile unei asemenea organizări a economiei, «plusvaloarea» rămîne în mîinile producătorului“ (176). Și autorul arată că, în condițiile unei productivități scăzute a muncii, faptul acesta nu împiedică ca reprezentantul unei asemenea „producții populare“ s-o ducă

mai prost decît un muncitor. Pasiunea pentru malthusianism l-a dus pe autor la o formulare inexactă a tezei citate. *Capitalul* comercial și uzurar își subordonează munca în fiecare sat din Rusia și, fără să-l transforme pe producător într-un muncitor salariat, îi ia nu mai puțină plusvaloare decît ia capitalul industrial de la muncitor. Pe bună dreptate a arătat mai sus d-l Struve că producția capitalistă apare în momentul cînd între producător și consumator se interpune *capitalistul*, chiar dacă el nu face decît să cumpere de la producătorul în aparență de sine stătător producția gata (pag. 99 și nota 2) și că printre producătorii „de sine stătători” din Rusia cu greu s-ar găsi oameni care să nu muncească pentru un capitalist (comerciant, scușcic, chiabur etc.). Una dintre cele mai mari greșeli ale narodnicilor este aceea că ei nu văd legătura extrem de strînsă și indisolubilă care există între organizarea capitalistă a economiei sociale ruse și domnia absolută a capitalului comercial la sate. De aceea are perfectă dreptate autorul cînd spune că „însăși îmbinarea de cuvinte «producție populară», în sensul în care o folosesc domniii narodnici, nu corespunde nici unei orînduiri istorice reale. La noi, în Rusia, pînă în 1861 «producția populară» era strîns legată de orînduirea iobăgîstă, iar pe urmă, după 1861, a avut loc o dezvoltare în ritm accelerat a economiei bazate pe producția de mărfuri, care n-a putut să nu altereze puritatea producției populare” (177). Cînd narodnicul spune că deținerea mijloacelor de producție de către producător este un străvechi principiu al vieții ruse, el nu face altceva decît să denatureze istoria de dragul utopiei sale, recurgînd la un subterfugiu verbal : pe vremea iobăgiei moșierul dădea producătorului mijloace de producție *pentru ca* să-i poată lucra boierescul ; lotul era un fel de salariu în natură, un „străvechi” mijloc de însușire a plusprodusului. Desființarea iobăgiei n-a fost cîtuși de puțin o „eliberare” a producătorului ; ea n-a însemnat altceva decît o schimbare a formei plusprodusului. Dacă undeva, în Anglia, prăbușirea iobăgiei a creat într-adevăr țărani de sine stătători și liberi, la noi reforma a săvîrșit dintr-o dată trecerea de la „rușinosul” plusprodus feudal la „libera” supravaloare burgheză.

CAPITOLUL AL IV-LEA

CUM EXPLICĂ D-L STRUVE UNELE TRĂSĂTURI
ALE ECONOMIEI DE DUPĂ REFORMĂ A RUSIEI

Ultimul (al șaselea) capitol al cărții d-lui Struve este consacrat problemei celei mai importante : dezvoltarea economică a Rusiei. Conținutul teoretic al acestui capitol se subîmparte în următoarele secțiuni : 1) suprapopulația în Rusia agrară, caracterul și cauzele ei ; 2) diferențierea țărănimii, importanța și cauzele ei ; 3) rolul capitalismului industrial în ruina țărănimii ; 4) economia bazată pe proprietatea privată, caracterul dezvoltării ei și 5) problema piețelor pentru capitalismul rus. Înainte de a trece la o analiză a argumentării d-lui Struve în fiecare din aceste probleme, să ne oprim asupra observațiilor lui cu privire la reforma agrară.

Autorul protestează împotriva interpretării ei „idealiste” și atrage atenția asupra nevoilor statului, care cereau ridicarea productivității muncii, asupra *răscumpărării*, asupra presiunii „de jos”. Păcat numai că el nu și-a exprimat fără unele reticențe protestul său legitim. Narodnicii explică reforma ca un rezultat al dezvoltării ideilor „umanitare” și „eliberatoare” în sinul „societății”. Faptul acesta este incontestabil, dar *a explica* prin el reforma înseamnă a cădea într-o tautologie goală, a reduce „eliberarea” la ideile „eliberatoare”. Pentru materialist este obligatorie o examinare specială a *conținutului* măsurilor aplicate în numele ideilor. N-a existat în istorie nici o „reformă” importantă, fie ea și cu caracter de clasă, în favoarea căreia să nu se spună vorbe mari și să nu se invoce idei înalte. La fel s-a întâmplat și în cazul reformei țărănești. Dacă examinăm cu atenție conținutul real al schimbărilor aduse de ea, constatăm că ele prezintă următorul caracter : o parte din țărani au fost deposedați de pământ, și – ceea ce e mai important – restul țăranilor, cărora li s-a lăsat o parte din pământul lor, au fost nevoiți să și-l *răscumpere* de la moșieri ca pe un lucru care nu le aparține sub nici o formă, ba mai mult decât atât, să și-l răscumpere la un preț care a fost urcat în mod artificial. Nu numai la noi în Rusia, dar și în Apus, reformele de acest fel au îmbrăcat forma unor teorii despre „libertate” și „egalitate” ; or,

aşa cum s-a arătat încă în „Capitalul“, terenul pe care au crescut ideile de libertate şi de egalitate a fost tocmai producţia de mărfuri. În orice caz, oricît de complicat a fost mecanismul birocratic care a înfăptuit reforma în Rusia, oricît de departe s-a aflat el, *în aparenţă* *, de burghezia însăşi, rămîne incontestabil faptul că numai pe terenul *unei asemenea* reforme s-au putut dezvolta *rînduielele burgheze*. D-l Struve arată, pe bună dreptate, că obișnuitul procedeu de a opune reforma țărănească din Rusia reformelor țărănești din Europa occidentală e absolut greșit : „e cu totul eronată afirmația făcută (*într-o formă atît de generală*) că în Europa occidentală țăranii au fost eliberați fără pămînt sau, cu alte cuvinte, au fost expropriati pe cale legislativă“ (196). Subliniez cuvintele : „*într-o formă atît de generală*“, întrucît exproprierea țăranilor pe cale legislativă este un fapt istoric incontestabil pretutindeni unde a fost înfăptuită reforma agrară, dar nu este un fapt general, căci în Apus o parte din țărani, la eliberarea lor din iobăgie, *au răscumpărat* pămîntul de la moșieri și-l răscumpără și la noi. Numai niște burghezi sînt în stare să treacă cu vederea faptul acesta al *răscumpărării* și să spună că „eliberarea țăranilor cu pămînt cu tot ** a făcut din Rusia o tabula rasa“ (cuvintele unui oarecare domn Iakovlev, pe care d-l Mihailovski „le salută din toată inima“ ; vezi pag. 10 din cartea d-lui P. Struve).

I

Să trecem acum la teoria d-lui Struve despre „caracterul suprapopulației în Rusia agrară“. Acesta este unul dintre punctele cele mai importante în care d-l Struve se îndepărtează de „doctrina“ marxismului pentru a se apropia de doctrina malthusianismului. Esența concepțiilor sale pe care le dezvoltă în polemica cu d-l N.—on este că în Rusia agrară

* În realitate, așa cum am arătat mai sus, acest mecanism, atît prin componența sa cît și prin originea sa istorică, nu putea face altceva decît să slujească burgheziei.

** Dacă ar fi să spună adevărul, ar trebui să scrie : posibilitatea, pentru o parte din țărani, de a *răscumpăra* de la moșieri, *la un preț dublu*, o parte din loturile lor de pămînt. Și nici cuvîntul „posibilitate“ nu se potrivește, pentru că țăranul care renunța la o asemenea „asigurare cu un lot de pămînt“ era amenințat să fie bătut cu nuiielele la administrația plășii.

suprapopulația „nu este capitalistă, ci, ca să zicem așa, simplă, corespunzătoare economiei naturale” *.

Întrucît d-l Struve afirmă că obiecția ridicată de el împotriva d-lui -on „coincide pe de-a-ntregul cu obiecția generală a lui F. A. Lange împotriva teoriei suprapopulației relative a lui Marx” (183, notă), ne vom ocupa mai întîi de această „obiecție generală” a lui Lange, pentru a verifica temeinicia ei.

Lange se ocupă de legea populației a lui Marx în capitolul al V-lea al lucrării sale „Problema muncitorească” (trad. rusă, pag. 142-178). El începe cu teza de bază a lui Marx potrivit căreia, „de fapt, orice mod de producție istoric deosebit are legile sale deosebite ale populației istoricește valabile. O lege abstractă a populației nu există decît pentru plante și animale”¹²⁹. În legătură cu această teză, Lange spune :

„Să ne fie îngăduită o observație : nici pentru plante și animale nu există, strict vorbind, vreo lege «abstractă» a populației, pentru că, în genere, abstracția nu este altceva decît desprinderea a ceea ce este general într-o serie întregă de fenomene omogene” (143), și se apucă să-i explice în mod amănunțit lui Marx ce este abstracția. Se vede că el pur și simplu n-a înțeles sensul tezei lui Marx. Marx opune, sub acest raport, pe om plantelor și animalelor, pentru motivul că el trăiește în cadrul unor *organisme sociale diferite*, care se succed istoricește și sînt determinate de sistemul de producție socială, deci și de sistemul de repartiție. Condițiile de înmulțire ale omului sînt în directă dependență de structura diferitelor organisme sociale, și de aceea legea populației trebuie studiată separat pentru fiecare asemenea organism și nu „în mod abstract”, fără nici o legătură cu formele istoricește diferite ale organizării sociale. Explicația, dată de Lange, că abstracția nu este altceva decît desprinderea a ceea ce este general în fenomenele *omogene* se întoarce în întregime împotriva lui, căci putem socoti ca omogene numai condițiile de existență ale plantelor și animalelor, și nicidecum pe cele ale

* Formulare dată de d-l Struve, în articolul său din „Sozialpolitisches Centralblatt” (1893, nr. 1 din 2 octombrie). El adaugă că, după părerea lui, acesta nu este un punct de vedere „malthusian”.

omului, din moment ce știm că el a trăit în uniuni sociale diferite ca tip de organizare.

Apoi, după ce prezintă conținutul teoriei lui Marx cu privire la suprapopulația relativă într-o țară capitalistă, Lange spune : „La prima vedere ar putea să pară că această teorie rupe lungul fir care străbate întreaga natură organică pînă la om, că ea explică bazele problemei muncitorești în așa fel ca și cum pentru scopul nostru, adică pentru înțelegerea problemei muncitorești, cercetările generale în legătură cu existența, înmulțirea și perfecționarea genului uman ar fi cu totul de prisos“ (154) *.

Teoria lui Marx nu întrerupe cîtuși de puțin firul care străbate întreaga natură organică pînă la om : ea cere doar ca „problema muncitorească“ – întrucît o asemenea problemă nu există decît în societatea capitalistă – să fie rezolvată nu pe bază de „cercetări generale“ în legătură cu înmulțirea omului, ci pe bază de cercetări speciale în legătură cu legile relațiilor capitaliste. Dar Lange este de altă părere : „În realitate însă – spune el – nu este așa. Înainte de toate e limpede că, încă de la începuturile sale, munca în fabrică presupune *mizeria*“ (154). Și Lange consacră o pagină și jumătate demonstrării acestei teze, care și așa este destul de evidentă, și nu aduce nimic în plus, fiindcă, în primul rînd, noi știm că capitalismul creează el însuși mizeria încă înainte de stadiul său de dezvoltare în care producția capătă forma de fabrică, înainte ca mașinile să creeze o populație excedentară, iar în al doilea rînd forma de organizare socială premergătoare capitalismului – forma feudală, iobăgistă – a creat și ea mizeria ei specifică, pe care a și lăsat-o moștenire capitalismului.

„Dar chiar avînd un ajutor atît de puternic [adică nevoia], primul întreprinzător numai în cazuri rare reușește să atragă un număr însemnat de brațe de muncă la un nou gen de activitate. De obicei lucrurile se petrec în felul următor : într-o localitate unde fabricile au și căpătat drept de cetățenie, întreprinzătorul aduce cu sine un contingent de muncitori ; la

* Și în ce ar putea consta aceste „cercetări generale“ ? Dacă nu vor ține seama de diferitele formațiuni economice ale societății omenești, ele se vor reduce la simple banalități. Iar dacă vor căuta să cuprindă cîteva formațiuni, atunci este evident că ele vor trebui să fie precedate de cercetări speciale asupra fiecărei formațiuni în parte.

aceștia se adaugă și câțiva țărani fără familie și fără pământ *, care n-au de lucru în acel moment, iar ulterior actualul contingent de muncitori ai fabricii este completat cu elemente din rîndurile *tinerei generații*" (156). Ultimele două cuvinte sînt subliniate de Lange. Se vede că „cercetările generale în legătură cu existența, înmulțirea și perfecționarea genului uman” și-au găsit expresia tocmai în teza că fabricantul recrutează noi muncitori din rîndurile „tinerei generații” și nu din acelea ale generației îmbătrînite, ofilite. Bunul nostru Lange își continuă pe o pagină întregă (157) aceste „cercetări generale”, în care-i povestește cititorului cum părinții caută să asigure existența copiilor și-i arată că degeaba condamnă palavrăgii moralști năzuința omului de a ieși din starea în care s-a născut, că dorința de a crea copiii o situație care să le permită să cîștige și ei un ban este cît se poate de firească. Numai lăsînd la o parte toate aceste considerații, care își au locul doar în cărțile morale, ajungem la miezul chestiunii :

„Într-o țară agricolă în care pămîntul aparține micilor și marilor proprietari apare în mod inevitabil – afară de cazul cînd în moravurile poporului s-a înrădăcinat tendința de a limita de bunăvoie nașterile – un permanent excedent de brațe de muncă și de consumatori care vor să trăiască din produsele teritoriului respectiv” (157–158). Lange nu face decît să enunțe această teză pur malthusiană, fără să aducă vreo dovadă în sprijinul ei. El o repetă de nenumărate ori, afirmînd că, „în orice caz, populația unei asemenea țări, chiar dacă din punct de vedere absolut ar fi foarte rară, prezintă de obicei semnele unei suprapopulații relative”, că „pe piață *predomină în mod permanent* oferta de muncă, în timp ce cererea rămîne cu totul neînsemnată” (158), dar toate aceste afirmații nu sînt sprijinite cu nici o dovadă. Ce-l îndreptățește să afirme că într-adevăr trebuie să rezulte „în mod inevitabil” un „excedent de muncitori”? De unde reiese legătura dintre acest excedent și faptul că în moravurile poporului nu există tendința de a limita de bunăvoie naște-

* În treacăt fie zis, de unde au apărut acești „țărani”? Probabil că, după părerea lui Lange, ei nu sînt o rămășiță a rîndușilor iobăgiste și nici un produs al dominației capitalului, ci un rezultat al faptului că „în moravurile poporului nu s-a înrădăcinat tendința limitării de bunăvoie a nașterilor” (pag. 157).

rile? N-ar fi trebuit oare ca, înainte de a vorbi despre „moravurile poporului“, să vadă care sînt relațiile de producție în care trăiește acest popor? Să ne închipuim, de pildă, că micii și marii proprietari despre care vorbește Lange erau legați, în ce privește producția de valori materiale, în felul următor: micii proprietari primeau de la cei mari loturi de pămînt pentru propria lor întreținere și făceau, în schimb, clacă pentru cei mari, lucrîndu-le pămîntul. Să ne închipuim, mai departe, că aceste raporturi au fost distruse, că ideile umanitare i-au zăpăcit pînă într-atîta pe marii proprietari, încît „și-au eliberat țărani cu pămînt cu tot“, *adică* le-au tăiat aproximativ 20% din loturi, iar restul de 80% i-au obligat să-l cumpere la preț dublu. Se înțelege că, pentru a putea trăi, acești țărani, care au fost astfel asigurați împotriva „plăgii proletarizării“, trebuie să muncească, ca și în trecut, pentru marii proprietari, dar acum ei nu mai muncesc ca înainte, după rînduiala starostelui din vremea iobăgiei, ci prin liberă învoială, și prin urmare își fac concurență unii altora, deoarece acum nu mai sînt legați cu toții laolaltă, și fiecare produce pe cont propriu. Această concurență între cei ce caută de lucru va elimina în mod inevitabil pe unii dintre țărani: datorită faptului că în urma micșorării loturilor și sporirii plăților au devenit mai slabi față de moșieri, concurența dintre ei va spori rata plusprodusului și moșierul se va mulțumi cu un număr mai mic de țărani. Oricît de mult s-ar înrădăcina în moravurile poporului tendința de a limita de bunăvoie numărul nașterilor, formarea unui „excedent“ este oricum inevitabilă. Raționamentele lui Lange, care ignorează raporturile social-economice, constituie o dovadă cît se poate de elocventă că procedeele lui nu sînt bune de nimic. Și el nu ne oferă nimic altceva decît raționamente de felul acesta. El spune că fabricanții își transferă bucuroși întreprinderile în satele îndepărtate, pentru că acolo „munca copiilor le stă întotdeauna la dispoziție, în cantitatea necesară, pentru orice treabă“ (161), fără să cerceteze care istorie, care mod de producție socială a făcut ca părinții să fie „dispuși“ să-și dea copiii în robie. Procedeele lui ies cel mai bine în relief în următorul raționament: el citează pe Marx, care spune că industria mecanizată, dînd posibilitate

capitalului să cumpere munca femeilor și a copiilor, face din muncitor un „negustor de sclavi“.

„Iată deci unde a vrut să ajungă ! – exclamă triumfător Lange. – Dar putem noi oare să credem că muncitorul care își vinde de nevoie propria lui forță de muncă ar accepta cu atîta ușurință să-și vîndă soția și copiii dacă nu l-ar împinge să facă acest pas, pe de o parte, nevoia, iar pe de altă parte ispita ?“ (163).

Bunul nostru Lange a mers pînă acolo cu zelul său, încît îl apără pe muncitor împotriva lui Marx, căruia încearcă să-i demonstreze că muncitorul e „împins de nevoie“.

„...Dar ce altceva reprezintă, în fond, această nevoie, care crește tot mai mult, dacă nu o metamorfoză a luptei pentru existență ?“ (163).

Iată la ce descoperiri duc „cercetările generale în legătură cu existența, înmulțirea și desăvîrșirea genului uman“ ! Aflăm noi măcar ceva despre cauzele „nevoii“, despre conținutul politic-economic și mersul dezvoltării ei dacă ni se spune că ea este o metamorfoză a luptei pentru existență ? Fiindcă așa ceva se poate spune despre orice vreți : despre raporturile dintre muncitor și capitalist, dintre proprietarul funciar și fabricant, dintre proprietarul funciar și țăranul iobag etc. etc. Încercarea lui Lange de a-l corecta pe Marx nu ne oferă nimic altceva decît niște banalități sau naivități de acest fel, lipsite de orice conținut. Să vedem acum ce aduce în sprijinul acestei corectări d-l Struve, adeptul lui Lange, în raționamentele sale cu privire la o problemă concretă, și anume cu privire la suprapopulația în Rusia agrară.

Producția de mărfuri – afirmă dintru început d-l Struve – sporește capacitatea țării. „Schimbul produce un asemenea efect nu numai cînd se procedează la o totală reorganizare tehnică și economică a producției, dar și în cazurile cînd tehnica producției rămîne pe treapta ei anterioară, iar economia naturală își menține și ea rolul dominant de mai înainte în economia generală a populației. Dar în cazul acesta, după o scurtă înviorare, se produce în mod inevitabil o «suprapopulare» ; totuși, dacă producția de mărfuri este, în acest caz, vinovată cu ceva, ea e vinovată numai : 1) ca *stimulent*, 2) ca factor de complicitate“ (182). Ar avea loc o suprapopulare

și fără economia bazată pe producția de mărfuri, întrucît ea are un caracter necapitalist.

Iată care sînt tezele formulate de autor. De la bun început ele te uimesc prin aceeași lipsă de argumente de care ne-am lovit la Lange : se face afirmația că în cadrul economiei naturale suprapopulația este inevitabilă, dar nu se arată prin ce proces anume este ea creată. Să ne adresăm faptelor în care găsește autorul o confirmare a părerilor sale.

Datele pe anii 1762–1846 ne arată că, în general, populația nu s-a înmulțit de loc repede : creșterea ei anuală a fost de 1,07–1,50%. Totodată, ea s-a înmulțit mai repede, după cum arată Arseniev, în guberniile „plugărești“. „Faptul“ acesta, conchide d-l Struve, „este extrem de caracteristic pentru formele primitive ale economiei naționale, unde înmulțirea este în dependență directă de fertilitatea naturală, dependență care, ca să zicem așa, poate fi pipăită cu mîna“. Acesta este efectul „legii concordanței dintre înmulțirea populației și mijloacele de existență“ (185). „Cu cît întinderea pămînturilor este mai mare și cu cît fertilitatea naturală a solului este mai ridicată, cu atît creșterea naturală a populației este mai mare“ (186). Concluzia este cu totul nefondată : pe baza simplului fapt că între anii 1790 și 1846, dintre guberniile din regiunea centrală a Rusiei europene, cea mai redusă creștere a populației a fost înregistrată în guberniile Vladimir și Kaluga, se construiește o întreagă lege a concordanței între înmulțirea populației și mijloacele ei de existență. Dar pot fi oare apreciate mijloacele de existență ale populației după „întinderea pămînturilor“ ? (Chiar dacă am admite că niște date atît de sumare ne-ar permite să tragem concluzii generale). Se știe, doar, că această „populație“ nu-și însușea ea singură produsele „fertilității naturale“ dobîndite de ea, ci le împărțea cu moșierii, cu statul. Nu este oare limpede că un sistem sau altul de economie moșierească – dijma sau claca, mărimea angaralelor și modul cum erau ele percepute etc. – influențau incomparabil mai mult asupra cuantumului „mijloacelor de existență“ care reveneau populației decît întinderea de pămînt care nu se afla în stăpînirea exclusivă și liberă a producătorilor ? Dar nu numai atît. Independent de relațiile sociale care-și găseau expresia în iobăgie, populația era și atunci legată prin schimb : „Separarea industriei pre-

lucrătoare de agricultură – spune, pe bună dreptate, autorul –, adică diviziunea socială, națională a muncii, a existat și în epoca de dinainte de reformă“ (189). Se pune întrebarea : de ce, în acest caz, trebuie să credem că meșteșugarul sau negustorul de vite din gubernia Vladimir, care trăia într-un ținut mlăștinos, avea mai puține „mijloace de existență“ decât agricultorul de rînd din gubernia Tambov, cu toată „fertilitatea naturală a pămîntului“ său ?

D-l Struve reproduce apoi o serie de date referitoare la micșorarea populației iobage înainte de eliberare. Economiștii a căror părere ne-o împărtășește dînsul atribuie acest fenomen „scăderii bunăstării“ (189). Autorul conchide :

„Ne-am oprit asupra micșorării numărului populației iobage înainte de eliberare, pentru că, după părerea noastră, ea aruncă o lumină vie asupra situației economice a Rusiei din acea epocă. O parte însemnată din țară era... saturată de populație în condițiile tehnice-economice și social-juridice de atunci : acestea din urmă erau pur și simplu defavorabile unei înmulțiri cît de cît rapide la aproape 40% din întreaga populație“ (189). Atunci ce rost are aici „legea“ lui Malthus, a concordanței dintre înmulțire și mijloacele de existență, din moment ce rînduilele sociale iobăgiste făceau ca aceste mijloace de existență să ajungă în mîinile unui număr restrîns de mari proprietari funciari, ocolind marea masă a populației de a cărei înmulțire este vorba aici ? Se poate, bunăoară, atribui vreo valoare aprecierii făcute de autor că cea mai mică creștere a populației a fost înregistrată fie în guberniile cu un sol puțin fertil și cu o industrie slab dezvoltată, fie în cele pur agricole cu o populație densă ? D-l Struve vrea să vadă aici o manifestare a „suprapopulației necapitaliste“, care ar fi avut loc și fără economia bazată pe producția de mărfuri, care „corespunde economiei naturale“. Dar tot atît de îndreptățiți, dacă nu și mai îndreptățiți, am fi să spunem că această suprapopulație corespunde economiei feudale, că creșterea înceată a populației s-a aflat în cea mai strînsă dependență de intensificarea exploatării muncii țărănești care a avut loc în urma creșterii înregistrate de producția de mărfuri în exploatările moșierești datorită faptului că acestea au început să folosească munca de clacă la producția de cereale *pentru vînzare* și nu numai pentru nevoile lor. Exem-

plele date de autor pledează împotriva lui : ele arată că nu se poate construi o lege abstractă a populației după formula concordanței dintre înmulțire și mijloacele de existență, ignorând sistemele istorice deosebite ale relațiilor sociale și stadiile lor de dezvoltare.

Trecînd la epoca de după reformă, d-l Struve spune : „După prăbușirea iobăgiei observăm în istoria populației aceeași trăsătură fundamentală ca și înainte de eliberare. Energia cu care se înmulțește ea este, în genere, în funcție directă de întinderea pămîntului și de lotul de pămînt” (198). Această afirmație este dovedită cu ajutorul unui tabel în care țăraniii sînt grupați după întinderea lotului de pămînt și care arată că creșterea populației e cu atît mai mare cu cît întinderea lotului este mai mare. „Și nici nu poate fi altfel în condițiile economiei naturale, de «consum propriu»..., care servește în primul rînd la satisfacerea directă a nevoilor producătorului însuși” (199).

Într-adevăr, *dacă ar fi așa*, dacă loturile de pămînt ar servi în primul rînd la satisfacerea directă a nevoilor producătorului, dacă ele ar constitui singura sursă de satisfacere a acestor nevoi, atunci, și numai atunci, s-ar putea scoate din asemenea date o lege generală a înmulțirii populației. Dar noi știm că nu este așa. Loturile de pămînt servesc „în primul rînd” pentru satisfacerea nevoilor moșierilor și ale statului : ele sînt confiscate dacă aceste „nevoi” nu sînt satisfăcute la timp ; ele sînt impuse la niște dări care depășesc rentabilitatea lor. Totodată, lotul de pămînt nu este singura resursă a țaranului. Deficitul în gospodărie, spune autorul, trebuie să se răsfrîngă – preventiv și represiv – asupra populației. Îndeletnicirile în afară, sustrăgînd populația masculină adultă, frînează și mai mult înmulțirea (199). Dar dacă deficitul gospodăriei care are la bază lotul este acoperit din arendă sau din ocupații neagricole, atunci mijloacele de existență ale țaranului se pot dovedi cu totul suficiente pentru „o înmulțire energică”. Este contestabil că numai pentru o minoritate a țaranilor pot fi create împrejurări atît de favorabile, dar – întrucît nu s-a făcut o analiză specială a relațiilor de producție din sînul țărănimii – nu reiese de nicăieri că această creștere a populației a decurs în mod uniform, că ea n-a fost determinată mai ales de bunăstarea minorității. În sfîrșit, chiar autorul consideră economia naturală ca o condiție a valabilității tezei sale, iar după re-

formă, așa cum el însuși recunoaște, în viața de pînă atunci a pătruns, ca un val puternic, producția de mărfuri. Este evident că, *pentru stabilirea unei legi generale a înmulțirii*, datele autorului sînt cu totul insuficiente. Mai mult decît atît : „simplitatea“ abstractă a acestei legi, care presupune că în societatea de care ne ocupăm mijloacele de producție „servesc în primul rînd la satisfacerea directă a nevoilor producătorului însuși“, dă unor fapte extrem de complexe o interpretare cu totul greșită și prin nimic dovedită. De pildă : după eliberare – spune d-l Struve – moșierilor le convenea să dea pămînt în arendă țăranilor. „Așadar, suprafața alimentară accesibilă țăranimii, adică mijloacelor ei de existență, se mărea“ (200). Această înglobare categorică în „suprafața alimentară“ a întregii suprafețe luate în arendă este cu totul nedovedită și greșită. Autorul arată el însuși că moșierii își luau partea leului din produsele recoltate de pe pămîntul lor (200), așa că rămîne de văzut dacă această dare în arendă (pentru muncă în dijmă, de pildă) nu înrăutățea situația arendașilor, dacă nu le impunea cumva obligații care, pînă la urmă, duceau la o reducere a suprafeței alimentare. În continuare, chiar autorul arată că nu sînt în măsură să ia pămînt în arendă decît țăranii înstăriți (216), în mîinile cărora el trebuie să constituie mai degrabă un mijloc de extindere a producției de mărfuri decît de completare a celei pentru „consumul propriu“. Chiar dacă s-ar fi făcut dovada că, în general, luarea în arendă a îmbunătățit situația „țăranimii“, ce importanță ar fi putut avea această împrejurare din moment ce, după cum spune însuși autorul, arendările rui-nau pe țăranii săraci (216), adică această îmbunătățire pentru unii însemna o înrăutățire pentru alții ? În cazurile de luare în arendă a pămîntului de către țărani, relațiile vechi, iobă-giste se împletesc, după cum se vede, cu cele noi, capitaliste ; raționamentul abstract al autorului, care nu ține seama nici de unele, nici de altele, nu numai că nu ne ajută să înțelegem aceste relații, dar, dimpotrivă, provoacă confuzie.

Mai rămîne o referire a autorului la niște date care, chipurile, îi confirmă părerile, și anume la faptul că „vechea expresie *lipsă de pămînt* nu este decît un termen uzual pentru fenomenul pe care știința îl numește suprapopulație“ (186). În felul acesta autorul pare a se sprijini pe întreaga noastră literatură narodnicistă, care a stabilit în mod incontestabil că lotu-

rile țărănești sînt „insuficiente“, care de mii de ori „și-a sprijinit“ dezideratele ei privitoare la „extinderea proprietății funciare țărănești“ pe „simplul“ considerent că populația a crescut, loturile s-au micșorat, iar țăranii – cum e și firesc – se ruinează. Totuși este foarte puțin probabil ca acest banal raționament narodnicist în legătură cu „lipsa de pămînt“ să aibă vreo importanță științifică *, e foarte puțin probabil ca el să fie bun pentru altceva decît pentru „discursuri oficiale“ într-o comisie care se ocupă cu problema mersului nedureros al patriei pe calea cea justă. În acest raționament, din cauza copacilor nu se vede pădurea, din cauza conturului exterior al fenomenului nu se vede principalul fond social-economic al tabloului. Faptul că un imens fond agrar aparține reprezentanților orînduirii „vechi-nobiliare“, pe de o parte, și achiziționarea de pămînt prin cumpărare, pe de altă parte – iată fondul principal, față de care orice „extindere a proprietății funciare“ rămîne un jalnic paliativ. Atît raționamentele narodniciste pe tema lipsei de pămînt cît și „legile“ lui Malthus care vor să stabilească o concordanță între înmulțirea populației și mijloacele ei de existență păcătuiesc tocmai prin „simplitatea“ lor abstractă, care ignorează relațiile social-economice concrete date.

Această analiză sumară a argumentelor d-lui Struve ne duce la concluzia că teza lui, după care suprapopulația în Rusia agrară și-ar găsi explicația în lipsa de concordanță dintre înmulțirea ei și mijloacele de existență, nu este absolut prin nimic dovedită. El își încheie argumentele sale astfel : „Și iată că avem în fața noastră tabloul unei suprapopulații care ține de economia naturală complicată prin momente care țin de economia bazată pe producția de mărfuri și prin alte trăsături importante, moștenite de la orînduirea socială a epocii iobăgiei“ (200). Firește, despre orice fapt economic care are loc într-o țară aflată în perioada de tranziție de la economia „naturală“ la economia „bazată pe producția de mărfuri“ se poate spune că e un fenomen „care ține de economia naturală și e complicat prin momente care țin de economia bazată pe

* Cu alte cuvinte, acest raționament nu poate, în nici un caz, să explice ruinarea țăranimii și suprapopulația, deși „lipsa“ însăși, ca și agra varea ei în urma creșterii populației, constituie un fapt în afară de orice discuție. Ceea ce se cere aici nu este să constăți existența faptului, ci să explici proveniența lui.

„producția de mărfuri“. Se poate spune și invers : „Un fenomen care ține de economia bazată pe producția de mărfuri și e complicat prin momente care țin de economia naturală“, dar toate acestea nu ne pot da un „tablou“, dar nici măcar cea mai mică idee despre felul *cum anume* se creează suprapopulația pe terenul *raporturilor social-economice date*. Concluzia finală pe care o trage autorul nostru, combătându-l pe N.-on și teoria lui despre suprapopulația capitalistă în Rusia, glăsuiește : „Țăranii noștri produc hrană în cantitate insuficientă“ (237).

Până în ziua de azi, producția agricolă a țăranilor dă produse care merg la moșieri, aceștia primind prin intermediul statului plăți de răscumpărare ; ea formează în permanență obiectul operațiilor *capitalului* comercial și uzurar, care răpește masei covârșitoare a țăranimii o parte enormă din produse ; în sfârșit, în sînul „țăranimii“ însăși, această producție este repartizată într-un mod atît de complicat, încît plusul general și mediu (arenda) este pentru masă un minus, și toată această rețea de relații sociale d-l Struve o taie, ca pe un nod gordian ¹³⁰, printr-o sentință abstractă și lipsită de orice temeii : „producția este insuficientă“. Dar această teorie nu rezistă la nici o critică ; ea nu face decît să ascundă ceea ce trebuie cercetat : relațiile de producție în gospodăria agricolă a țăranilor. Formula malthusiană prezintă chestiunea în așa fel de parcă am avea înaintea noastră o tabula rasa și nu relații iobăgiste și burgheze care se împletesc în actuala organizare a gospodăriei țărănești din Rusia.

Noi, bineînțeles, nu ne putem mulțumi în nici un caz cu o simplă critică a opiniilor d-lui Struve. Trebuie să ne punem și întrebarea : de unde provine greșeala lui ? Și care dintre adversari (d-l N.-on și d-l Struve) dă o justă explicație a suprapopulației ?

D-l N.-on își întemeiază explicația sa pe constatarea că masa muncitorilor este „eliberată“ ca urmare a faptului că meșteșugurii iau un caracter capitalist. Totodată el nu prezintă decît date care privesc dezvoltarea mării industrii și nu dă nici o atenție faptului că paralel cu aceasta are loc o dezvoltare a meșteșugurilor, fenomen care exprimă adîncirea divi-

ziunii sociale a muncii *. El își extinde explicația sa și asupra agriculturii, fără să încerce măcar să ne prezinte un tablou exact al organizării ei social-economice și al *gradului de dezvoltare al acestei organizări*.

Drept răspuns, d-l Struve arată că „suprapopulația capitalistă, în sensul celor arătate de Marx, e strins legată de progresul tehnicii” (183), și deoarece găsește, împreună cu d-l N.-on, că „tehnica” gospodăriei țărănești „n-a progresat aproape de loc” (200), el refuză să recunoască că în Rusia agrară suprapopulația are un caracter capitalist, și caută alte explicații.

Explicația pe care o dă d-l Struve în răspunsul său către N.-on este justă. Suprapopulația capitalistă apare datorită faptului că *capitalul* pune stăpânire pe producție și, reducând numărul muncitorilor necesari (pentru producerea unei cantități date de produse), creează o populație excedentară. Marx spune următoarele despre suprapopulația capitalistă în agricultură :

„De îndată ce producția capitalistă pune stăpânire pe agricultură sau în măsura în care pune stăpânire pe ea, o dată cu acumularea capitalului care funcționează aici, cererea de populație muncitoare rurală scade în mod absolut, fără ca eliminarea acestor muncitori să fie completată, ca în industria neagră, de o atragere mai mare a lor. O parte din populația rurală se găsește deci întotdeauna gata să se transforme în proletariat orășenesc, adică manufacturier **. (Manufactura, aici, în sensul de industrii neagricole). Acest izvor al suprapopulației relative curge deci neconținut. Dar fluxul ei neconținut spre orașe presupune deja, aici la țară, o suprapopulație latentă continuă, ale cărei proporții devin vizibile numai atunci când canalele de scurgere se deschid deosebit de larg. Munci-

* Se știe că în perioada de după reformă meșteșugurile noastre s-au dezvoltat și că au apărut o mulțime de alte meșteșuguri noi. Este de asemenea cunoscută explicația teoretică a apariției acestui fenomen paralel cu trecerea pe făgaș capitalist a altor meșteșuguri, explicație dată de Marx în paginile care tratează despre „crearea pieței interne pentru capitalul industrial” [„Das Kapital”, 2. Aufl., S. 776 u. ff. („Capitalul”, ed. a 2-a, pag. 776 și urm. — *Nota trad.*)]¹³¹.

** În treacăt fie spus, observarea acestui fapt i-a și dat, probabil, prilejul lui Lange să introducă un corectiv în teoria lui Marx, pe care el n-a înțeles-o cum trebuie. În loc ca, analizând acest fapt, să ia ca punct de plecare modul concret de producție socială respectiv (cel capitalist) și să urmărească manifestarea lui în agricultură, el s-a apucat să născocască diferite particularități ale „morăvurilor poporului”.

torul agricol este așadar redus la minimum de salariu și se află totdeauna cu un picior în mlaștina pauperismului“ („Das Kapital“, 2. Aufl., S. 668)¹³².

D-l N.—on *n-a dovedit* caracterul capitalist al suprapopulației din Rusia agrară, pentru că nu l-a pus în legătură cu capitalismul din agricultură : mulțumindu-se să arate doar în treacăt și în mod incomplet evoluția capitalistă a economiei bazate pe proprietatea privată, el a scăpat cu totul din vedere trăsăturile burgheze ale organizării gospodăriei țărănești. D-l Struve ar fi trebuit să completeze această lacună a expunerii d-lui N.—on, care este destul de gravă, căci ignorarea capitalismului în agricultură, ignorarea dominației lui și, în același timp, a dezvoltării lui încă slabe, a dus în mod firesc la teoria inexistenței sau restrîngerii pieței interne. În loc să reducă teoria d-lui N.—on la datele concrete ale capitalismului din agricultura noastră, d-l Struve a căzut într-o altă greșeală, contestînd categoric caracterul capitalist al suprapopulației.

Întreaga istorie de după reformă se caracterizează printr-o invazie a *capitalului* în agricultură. Moșierii au trecut (încet sau repede, asta-i altă chestiune) la munca salariată, care a căpătat o răspîndire destul de largă și a determinat pînă și caracterul majorității cîștigurilor realizate de țărani din muncile efectuate în afară ; ei și-au îmbunătățit mijloacele tehnice și au început să folosească mașini. Pînă și sistemul economic iobăgîst în curs de dispariție — darea pămîntului la țărani în schimbul dijmei în muncă — a trecut printr-o transformare burgheză ca urmare a concurenței țărănilor, care a dus la înrăutățirea situației celor ce luau pămînt în arendă, la condiții mai grele * și, prin urmare, la micșorarea numărului de muncitori. În gospodăria țărănească s-a manifestat cît se poate de vizibil descompunerea țărănimii în burghezie sătească și proletariat. „Bogătanii“ își lărgeau suprafețele cultivate, își îmbunătățeau gospodăria [comp. V.V. : „Tendințe progresiste în gospodăria țărănească“] și erau astfel nevoiți să recurgă la muncă salariată. Toate acestea sînt fapte de mult constatate și unanim recunoscute, pe care le arată (după cum vom vedea

* Vezi, de pildă, la Karîșev („Rezultatele statisticii zemstvelor“, vol. II, pag. 266), culegerea pentru județul Rostov pe Don, în care se atrage atenția asupra reducerii treptate a părții țărănilor la „scoșcină“¹³³. Vezi tot acolo, cap. V, § 9, despre plățile suplimentare pe care le fac țărăanii prin prestare de muncă în cazul arendei în dijmă.

numaidecît) și d-l Struve. Să luăm, spre exemplificare, și unul dintre cazurile cele mai obișnuite în satul rusesc : „chiaburul“ a răpit unei „obști“ – sau, mai precis, țăranilor de tip proletar, membri ai aceleiași obști – cea mai bună bucată de pământ din lot și o lucrează cu munca și inventarul aceluiași țărani „asigurați cu loturi“, care sînt înglobați în datorii și obligații și sînt legați de binefăcătorul lor, pentru adaptare socială reciprocă și activitate solidară, prin forța principiilor obștești, atît de îndrăgite de narodnici. Gospodăria lui este, bineînțeles, mai bine exploatată decît gospodăriile țăranilor ruinați și cere mult mai puțini muncitori în comparație cu perioada cînd această bucată de pământ se afla în mîinile cîtorva țărani cu gospodărie mică. Că aici nu-i vorba de fapte izolate, ci de o situație generală, nu va putea să tăgăduiască nici un narodnic. Originalitatea teoriilor lor constă numai în faptul că ei nu vor să spună acestor lucruri pe adevăratul lor nume, nu vor să vadă că ele înseamnă *dominația capitalului în agricultură*. Ei uită că forma inițială a *capitalului* a fost, pretutindeni și întotdeauna, capitalul comercial, bănesc, că întotdeauna capitalul ia în primire procesul tehnic al producției așa cum îl găsește și abia după aceea îl supune unei transformări tehnice. De aceea ei nu văd că, „apărînd“ (în vorbe, bineînțeles, și nimic mai mult) actualele rînduiri agricole împotriva capitalismului „care vine“ (?!), ei nu fac decît să apere formele *medievale* ale capitalului împotriva asaltului formelor sale moderne, pur burgheze.

Așadar, nu se poate nega caracterul capitalist al suprapopulației în Rusia, după cum nu se poate nega nici dominația capitalului în agricultură. Dar este, bineînțeles, cu totul absurd să ignorezi *gradul de dezvoltare al capitalului*, așa cum face d-l N.-on, care exagerează pînă într-atîta încît prezintă această dezvoltare ca fiind aproape desăvîrșită și de aceea ticluiește o teorie despre restrîngerea sau inexistența pieței interne, în timp ce, în realitate, capitalul domină de pe acum, deși într-o formă care este, relativ, extrem de slab dezvoltată ; pînă la completa dezvoltare, pînă la completa despărțire a producătorului de mijloacele de producție, mai sînt multe trepte intermediare, și fiecare pas înainte al capitalismului în agricultură înseamnă *creșterea* pieței interne, aceasta – potrivit teoriei lui Marx – fiind creată tocmai de capitalismul în agricultură, care

în Rusia nu se restrînge, ci, dimpotrivă, se formează și se dezvoltă.

Mai departe, chiar și din această caracterizare extrem de generală a capitalismului din agricultura noastră * putem vedea că el nu cuprinde *toate* relațiile social-economice de la sate. Alături de el vedem și azi relații iobăgiste – atît în domeniul economic (de pildă arendarea de otrezki în schimbul dijmei în muncă și al plății în natură ; avem aici toate caracteristicile economiei iobăgiste : și „schimbul de servicii“ în natură dintre producător și posesorul mijloacelor de producție, și exploatarea producătorului prin *legarea* lui de pămînt, iar nu prin despărțirea lui de mijloacele de producție) cît și – mai ales – în domeniul social și juridic-politic (obligativitatea „asigurării cu lot“, legarea de pămînt, adică lipsa libertății de deplasare, plata prețului de răscumpărare, adică a aceleiași dijme către moșier, subordonarea față de proprietarii funciari privilegiați în domeniul justiției și al administrației etc.) ; aceste relații duc și ele, fără îndoială, la ruinarea țăranilor și la șomaj, la o „suprapopulație“ de muncitori agricoli legați de pămînt. Baza capitalistă a actualelor relații nu trebuie să ascundă toate aceste rămășițe, încă puternice, ale stratului „vechi-nobiliar“, care *n-au fost încă distruse* de capitalism tocmai din cauză că el nu este încă destul de dezvoltat. Slaba dezvoltare a capitalismului, „starea de înapoiere a Rusiei“, pe care narodnicii o consideră drept „fericire“ **, nu este „fericire“ decît pentru exploatatorii cu titluri de noblețe. Pe lîngă trăsăturile ei capitaliste fundamentale, „suprapopulația“ de astăzi mai are, prin urmare, și trăsături iobăgiste.

Dacă vom compara această teză cu aceea a d-lui Struve, potrivit căreia „suprapopulația“ are unele trăsături care țin de economia naturală și altele care țin de economia bazată pe producția de mărfuri, vom vedea că prima n-o exclude pe cea de-a doua, ci, dimpotrivă, se încadrează în ea : iobăgia face parte din fenomenele „economiei naturale“, iar capitalismul din cele ale „economiei bazate pe producția de mărfuri“. Teza d-lui Struvé, pe de o parte, nu arată precis care anume *relații* țin de economia naturală și care țin de economia bazată pe

* De el ne vom ocupa mai amănunțit în cele ce urmează, separat în ceea ce privește țăranii și separat în ce privește moșierii.

** D-l Iujakov în „Russkoe Bogatstvo“.

producția de mărfuri, iar pe de altă parte ne duce înapoi la „legile“ nedovedite prin nimic și lipsite de conținut ale lui Malthus.

Aceste neajunsuri au făcut în mod firesc ca nici expunerea ulterioară să nu fie satisfăcătoare. „În ce mod, așadar – întreabă autorul –, pe ce baze *poate* fi reorganizată economia noastră populară?“ (202). Stranie întrebare, formulată tot în manieră profesorală, așa cum obișnuiesc să pună problemele domnii narodnici, care constată caracterul nesatisfăcător al prezentului și aleg căi mai bune pentru patrie. „Economia noastră populară“ este o economie capitalistă, a cărei organizare și „reorganizare“ e determinată de burghezie, care „dirijează“ această economie. În loc să se pună problema posibilității reorganizării, trebuia pusă tocmai problema treptelor succesive de dezvoltare a acestei economii burgheze, și trebuia făcut acest lucru tocmai din punctul de vedere al teoriei în numele căreia autorul răspunde atît de minunat d-lui V.V., care-l recomandă pe d-l N.–on drept „marxist incontestabil“, că acest „marxist incontestabil“ n-are habar de lupta de clasă și de originea de clasă a statului. Schimbarea modului de a pune problema în sensul arătat de noi l-ar fi scutit pe autor de considerații atît de confuze despre „țărănime“ ca acelea pe care le citim la pag. 202–204.

Autorul începe prin a arăta că țărănimii nu-i ajung loturile de pămînt, că, chiar dacă ea acoperă această lipsă prin luarea de pămînt în arendă, „o mare parte din țărănime“ este *totdeauna* în deficit; nu se poate vorbi despre țărănime ca despre un tot, pentru că în acest caz ar însemna să vorbești despre o ficțiune * (pag. 203). Și direct din aceasta el deduce:

„În orice caz, producția insuficientă este un fapt *dominant, fundamental* în economia noastră populară“ (pag. 204). Aceasta este o afirmație absolut gratuită și fără nici o legătură cu cele spuse anterior: de ce nu este un „fapt dominant, fundamental“ acela că țărănimea, privită ca un tot, este o ficțiune, dat fiind că înăuntrul ei se formează clase ostile? Autorul trage concluzia fără să se bazeze pe vreun fel de date,

* „Principala lipsă a raționamentelor d-lui Golubev în minunatele sale articole este tocmai faptul că el nu se poate debarasa cu nici un chip de această ficțiune“ (203).

fără să facă o analiză a faptelor referitoare la „producția insuficientă“ [care nu împiedică, totuși, minoritatea să-și creeze bunăstarea ei pe seama majorității] sau la dezmembrarea țărănimii, ci pur și simplu pornind de la o idee preconcepțată în favoarea malthusianismului. — „De aceea — continuă el — sporirea productivității muncii agricole este de-a dreptul avantajoasă și binefăcătoare pentru țărăimea rusă“ (204). Sintem nedumeriți : chiar adineaori autorul nostru a formulat o serioasă (și foarte justă) acuzație împotriva narodnicilor în legătură cu raționamentele lor despre o „ficțiune“, despre „țărăimea“ luată în general, iar acum introduce și el această ficțiune în analiza sa ! Dacă relațiile din sînul acestei „țărănime“ sînt de așa natură încît minoritatea devine „puternică din punct de vedere economic“, iar majoritatea se proletarizează, dacă minoritatea își lărgeste întinderea de pămînt aflată în posesiunea ei și se îmbogățește, iar majoritatea se află mereu în deficit și se ruinează, atunci cum se poate vorbi de „caracterul avantajos și binefăcător“ al procesului în general ? Autorul a vrut, probabil, să spună că procesul este avantajos atît pentru o parte a țărănimii cît și pentru cealaltă. Dar, în acest caz, ar fi trebuit, în primul rînd, să analizeze situația fiecărui grup în parte și s-o cerceteze în mod separat, iar în al doilea rînd, dat fiind antagonismul dintre cele două grupuri, era necesar să arate în mod precis *care* e grupul al cărui punct de vedere îl exprimă cei ce vorbesc despre „caracterul avantajos și binefăcător“. Exemplul acesta arată o dată mai mult cît de nesatisfăcător și plin de reticențe este obiectivismul d-lui Struve.

Dat fiind că d-l N.—on susține în această problemă o părere opusă — și anume că „sporirea productivității muncii agricole“, dacă produsele vor îmbrăca forma de marfă, nu poate servi la ridicarea bunăstării poporului“ („Studii“, pag. 266), — d-l Struve trece acum la combaterea ei.

În primul rînd, spune dînsul, țăranul asupra căruia criza actuală s-a abătut cu toată greutatea ei produce cereale pentru consum propriu ; el nu vinde cereale, ci caută să mai cumpere. Pentru această categorie de țărani — și ei sînt în proporție de aproape 50% (cei cu cîte un singur cal și cei fără cai) și în

* „Oricît ar fi“ ea de „necesară și de dorit“, adaugă d-l N.—on.

nici un caz sub 25% (cei fără cai) – sporirea productivității muncii este în orice caz avantajoasă, cu toată scăderea prețului cerealelor.

Da, se înțelege, sporirea productivității ar fi avantajoasă pentru un astfel de țaran dacă el ar putea să-și mențină gospodăria și s-o ridice pe o treaptă mai înaltă. Dar tocmai țaranii cu un singur cal și cei fără cai nu dispun de aceste condiții. Ei nu sînt în stare să-și mențină actuala lor gospodărie, cu uneltele ei primitive, cu lucrarea de mîntuială a pămîntului etc., darămite să-i mai ridice și tehnica. Această ridicare a tehnicii este rezultatul dezvoltării economiei bazate pe producția de mărfuri. Și dacă pe această treaptă de dezvoltare a producției de mărfuri vînzarea de cereale a devenit necesitate pînă și pentru țaranii care sînt nevoiți să mai cumpere cereale, apoi treapta următoare va face ca această vînzare să fie și mai obligatorie (însuși autorul recunoaște necesitatea trecerii de la economia naturală la cea bazată pe producția de mărfuri), iar concurența țăranilor care și-au îmbunătățit cultura pămîntului îl va expropria imediat, inevitabil și pînă la capăt, pe acest țaran, transformîndu-l, dintr-un proletar legat de pămînt, într-un proletar liber ca pasările cerului. Nu vreau în nici un caz să spun că o asemenea schimbare ar fi dezavantajoasă *pentru el*. Dimpotrivă, din momentul în care producătorul a și căzut în ghearele capitalului – și acesta este, fără îndoială, un fapt împlinit pentru categoria de țarani de care ne ocupăm – pentru el este extrem de „avantajoasă și binefăcătoare” libertatea deplină, care-i permite să-și schimbe stăpîinii și care-i dezleagă mîinile. Dar polemica dintre d-nii Struve și N.-on nu ține cîtuși de puțin de domeniul unor *asemenea* considerente.

În al doilea rînd, spune în continuare d-l Struve, d-l N.-on „uită că ridicarea productivității muncii agricole este posibilă numai pe calea unor schimbări în *tehnica* și în *sistemul* de gospodărire sau de cultură” (206). Într-adevăr, d-l N.-on uită acest lucru, dar un asemenea considerent nu face decît să întărească teza inevitabilității exproprierii definitive a țăranilor neavuți, a țăranilor de „tip proletar”. Pentru a proceda la o îmbunătățire a tehnicii e nevoie de resurse bănești disponibile, în timp ce țăranii aceștia n-au nici ce mîncă.

În al treilea rînd – încheie autorul – d-l N.-on nu are dreptate cînd afirmă că ridicarea productivității muncii agricole îi va sili pe concurenți să scadă prețul. Pentru o asemenea scădere – spune, pe bună dreptate, d-l Struve – este necesar ca productivitatea muncii noastre agricole nu numai să ajungă din urmă pe cea din Europa apuseană [în acest caz noi vom vinde produsele la nivelul muncii socialmente necesare], dar s-o și depășească. – Această obiecție este perfect întemeiată, dar ea încă nu ne lămurește cu nimic în următoarea chestiune : pentru care parte din „țărănime“ prezintă avantaje această ridicare a tehnicii și pentru care considerente ?

„În general, degeaba se teme d-l N.-on atîta de ridicarea productivității muncii agricole“ (207). După părerea d-lui Struve, temerea aceasta își are explicația în faptul că dînsul nu-și poate închipui progresul agriculturii altfel decît sub forma progresului agriculturii extensive, care este însoțit de o tot mai mare eliminare a muncitorilor de către mașini.

Autorul nostru face o apreciere foarte nimerită a atitudinii d-lui N.-on față de dezvoltarea tehnicii agricole, cînd califică această atitudine drept „teamă“, și are perfectă dreptate cînd spune că această teamă este absurdă. Totuși, ni se pare că argumentarea lui ocolește principala greșeală a d-lui N.-on.

D-l N.-on, sprijinindu-se în aparență cu toată rigurozitatea pe doctrina marxistă, face totuși o distincție netă între evoluția capitalistă a agriculturii în societatea capitalistă și evoluția industriei prelucrătoare, în sensul că în cazul acesteia din urmă el recunoaște acțiunea progresistă a capitalismului, socializarea muncii, iar în cazul celei dintîi nu. De aceea, în cazul industriei prelucrătoare, el „nu se teme“ de ridicarea productivității muncii, iar în cazul agriculturii „se teme“, *deși latura social-economică a chestiunii și răsfrîngerea acestui proces asupra diferitelor clase ale societății este absolut aceeași în ambele cazuri...* Marx a exprimat deosebit de plastic această teză în următoarea notă : „Economistii filantropi englezi ca Mill, Rogers, Goldwin, Smith, Fawcett etc. și fabricanții liberali ca John Bright și consorții întrebă pe nobilul latifundiar englez, așa cum Dumnezeu l-a întreat pe Cain de fratele său Abel, unde au dispărut miile noastre de

freeholders [țărani liberi]. - Dar voi cum ați apărut? Prin distrugerea acestor freeholders. De ce nu întrebați, mai departe, unde au dispărut țesătorii, torcătorii, meseriașii independenți?" („Das Kapital", I, S. 780, Anm. 237*). Ultima frază identifică în mod elocvent soarta pe care o au micii producători în agricultură cu soarta pe care o au ei în industria prelucrătoare și subliniază că în ambele cazuri s-au format clasele societății burgheze**. Greșeala principală a d-lui N.-on constă tocmai în faptul că el ignorează aceste clase, apariția lor în sinul țărănimii noastre, și nu-și propune să urmărească cu toată precizia fiecare din treptele succesive de dezvoltare a antagonismului dintre aceste clase.

Dar d-l Struve nu pune de loc chestiunea în felul acesta. El nu numai că nu repară greșeala sus-menționată a d-lui N.-on, dar, dimpotrivă, o repetă și el, emițind, de pe poziția unui profesor care se situează *deasupra* claselor, diverse aprecieri în legătură cu „avantajul" pe care-l prezintă progresul pentru „țărănime". Această încercare de a se situa deasupra claselor face ca tezele autorului să fie extrem de nebuloase, atât de nebuloase încât se pot trage din ele concluzii burgheze: împotriva tezei, incontestabil juste, potrivit căreia capitalismul în agricultură (ca și capitalismul în industrie) înrăutățește situația producătorului, el emite teza că aceste schimbări prezintă, *în general*, un „avantaj". Este ca și cum cineva, vorbind despre rolul mașinilor în societatea burgheză, s-ar apuca să combată teoria economistului romantic, care susține că ele înrăutățesc situația oamenilor muncii, cu dovezi despre „avantajul și binefacerile" progresului în general.

La considerentele expuse de d-l Struve, narodnicul va replica, probabil, că nu de ridicarea productivității muncii se teme d-l N.-on, ci de burghezism.

Că în orînduirea noastră capitalistă progresul tehnicii în agricultură este legat de burghezism, nu încapă nici o îndoială, dar „teama" manifestată de narodnici este, firește, cu totul absurdă. Burghezismul constituie de pe acum o stare

* „Capitalul", vol. I, pag. 780, nota 237¹³⁴. — *Nota red.*

** Vezi mai ales § 4 din cap. XXIV: „Geneza fermierilor capitaliști", pag. 773—776¹³⁵.

de fapt, iar munca este subordonată capitalului și în agricultură, așa că nu de burghezism trebuie „să ne temem“, ci de neajunsul că producătorul nu-și dă seama de acest burghezism, că el nu este în stare să-și apere interesele împotriva lui. De aceea nu oprirea dezvoltării capitalismului trebuie s-o dorim, ci, dimpotrivă, dezvoltarea lui deplină, pînă la capăt.

Pentru a arăta mai amănunțit și mai precis în ce constă greșeala pe care o comite d-l Struve cînd vorbește despre agricultura în societatea capitalistă, vom încerca să înfățișăm (în liniile cele mai generale) procesul formării claselor paralele cu schimbările în domeniul tehnicii care au prilejuit considerațiile sale. Cu acest prilej, d-l Struve face distincție între agricultura strict extensivă și cea intensivă și consideră că rădăcina erorilor d-lui N.-on constă în faptul că dînsul nu vrea să știe de nimic în afară de agricultura extensivă. Vom căuta să dovedim că nu în aceasta constă greșeala *principală* a d-lui N.-on și că, în condițiile cînd agricultura capătă un caracter intensiv, formarea claselor societății burgheze este în fond identică cu aceea care are loc în condițiile dezvoltării agriculturii extensive.

Asupra agriculturii extensive nu este cazul să ne oprim prea mult, întrucît și d-l Struve recunoaște că în acest caz are loc o eliminare a „țăranimii“ de către burghezie. Vom atrage atenția numai asupra a două puncte. În primul rînd, progresul tehnicii este determinat de economia bazată pe producția de mărfuri; pentru realizarea lui este nevoie ca țăranul să fie în posesiunea unor mijloace *bănești* disponibile, excedentare [în raport cu consumul lui și cu reproducerea mijloacelor lui de producție]. Care e proveniența acestor mijloace? Evident că ele nu sînt decît un rezultat al transformării circulației marfă-bani-marfă în circulația bani-marfă-bani cu un adaos. Cu alte cuvinte, aceste mijloace pot să provină numai de la capital, *de la capitalul comercial și uzurar*, adică tocmai de la „lipitorile, chiaburii, negustorii“ etc. pe care naivii narodnici ruși îi consideră ca ținînd *nu* de capitalism, *ci* de „rapacitate“ (ca și cum capitalismul n-ar fi rapacitate! ca și cum realitatea rusă nu ne-ar arăta legătura reciprocă dintre feluritele forme ale acestei „rapacități“, de la chiaburia cea mai primitivă pînă la între-

prinderea cea mai modernă și mai rațională !)*. În al doilea rînd, semnalăm ciudata atitudine a d-lui N.-on în această chestiune. În nota 2 de la pag. 233, el îl combate pe V. E. Postnikov, autorul lucrării „Gospodăria țărănească din sudul Rusiei“, care arată că mașinile au făcut să crească suprafața de lucru a gospodăriei țărănești exact de două ori, adică de la 10 deseatine la 20 de deseatine de lucrător, și că de aceea cauza „sărăciei Rusiei“ o constituie „proporțiile mici ale gospodăriei țărănești“. Cu alte cuvinte, în societatea burgheză dezvoltarea tehnicii duce la exproprierea gospodăriilor mici și înapoiate. D-l N.-on obiectează : mîine tehnica ar putea să mărească încă de trei ori suprafața de lucru. Și atunci gospodăriile care au cîte 60 de deseatine vor trebui să fie transformate în gospodării cu cîte 200 sau 300 de deseatine. — A invoca un asemenea argument împotriva tezei cu privire la caracterul burghez al agriculturii noastre e tot atît de ridicol ca și cînd te-ai apuca să demonstrezi slăbiciunea și neputința capitalismului industrial cu argumentul că mașina cu aburi din ziua de azi va trebui să fie înlocuită „mîine“ cu una electrică. „Nu se știe, de asemenea, ce se vor face milioanele de brațe de muncă eliberate“, adaugă d-l N.-on, chemînd burghezia la judecată în fața lui și uitînd că, în afară de producătorul însuși, altcineva nu are cine s-o judece. Formarea armatei de rezervă a șomerilor ca urmare a folosirii mașinilor este tot atît de inevitabilă în agricultura burgheză ca și în industria burgheză.

Așadar, în ce privește dezvoltarea agriculturii extensive, nu încapc îndoială că, în condițiile economiei bazate pe producția de mărfuri, progresul tehnicii duce la transformarea „țaranului“, pe de o parte, în fermier (înțelegînd prin acest cuvînt un întreprinzător, un capitalist în agricultură), iar pe de altă parte în muncitor agricol sau în ziler. Să vedem acum

* D-nii narodnici mai recurg la încă un procedeu, foarte ingenios, atunci cînd vor să ascundă rădăcinile capitalismului nostru industrial în „producția populară“, adică în chiaburia și cămătăria „populară“. Chiaburul își duce „economiiile“ la banca de stat ; depunerile lui permit băncii ca, sprijinindu-se pe creșterea avuției poporului, a economiilor lui, a spiritului său întreprinzător, a solvabilității lui, să împrumute bani de la englezi. Acești bani sînt folosiți de „stat“ pentru a veni în ajutorul... — ce politică mioapă și ce jalnică ignorare a „științei moderne“ și a „ideilor morale moderne“ ! — ...capitaliștilor. Se pune acum întrebarea : oare nu este clar că, dacă statul ar întrebuița acești bani (ai capitaliștilor) nu pentru capitalism, ci pentru „producția populară“, atunci am avea în Rușii o „producție populară“, iar nu capitalism ?

cum stau lucrurile în cazul când agricultura extensivă se transformă în agricultură intensivă. Tocmai de la acest proces așteaptă d-l Struve „avantaje” pentru „țăran”. Pentru a evita orice discuții în legătură cu valabilitatea materialului pe baza căruia descriem această transformare, ne vom servi de lucrarea „Influența transporturilor cu aburi asupra agriculturii”, a d-lui A. I. Skvorțov *, pe care îl laudă d-l Struve atât de mult.

În cap. 3 din secțiunea a IV-a a cărții sale, d-l A. Skvorțov analizează felul cum decurge „transformarea tehnicii agriculturii sub influența transporturilor cu aburi” în țările cu agricultură extensivă și în cele cu agricultură intensivă. Să vedem cum arată această transformare în *țările cu populație densă și cu agricultură extensivă*. Se poate presupune că centrul Rusiei europene corespunde unei asemenea caracterizări. Pentru o astfel de țară d-l Skvorțov prezice aceleași schimbări care, după părerea d-lui Struve, trebuie să se producă în mod inevitabil și în Rusia, și anume transformarea ei într-o țară cu agricultură intensivă și cu o producție industrială dezvoltată.

Să vedem ce spune mai departe d-l A. Skvorțov (§§ 4–7, pag. 440–451).

O țară cu agricultură extensivă **. Cea mai mare parte din populație se îndeletnicește cu agricultura. Uniformitatea ocupațiilor are drept urmare lipsa pieței. Populația e săracă, în primul rînd, din cauza proporțiilor mici ale gospodăriilor și, în al doilea rînd, fiindcă lipsește schimbul : „satisfacerea celorlalte nevoi în afară de hrană, pe care o produce agricultorul însuși, se face, am putea spune, numai pe socoteala

* În publicistica noastră, dînsul este considerat, de obicei, drept marxist. Dar pentru asta există tot atât de puține temeiuri ca și pentru a-l taxa drept marxist pe d-l N.—on. D-l A. Skvorțov nu cunoaște nici dînsul teoria luptei de clasă și a caracterului de clasă al statului. Propunerile practice pe care le face dînsul în „Studii economice” nu se deosebesc cu nimic de obișnuitele propuneri burgheze. E drept că dînsul are, în ce privește realitatea din Rusia, o optică mult mai realistă decît aceea a domnilor narodnici, dar dacă ținem seama *numai* de acest criteriu, atunci trebuie să considerăm drept marxisti și pe d-l B. Cicerin și pe mulți alții.

** D-l A. Skvorțov arată că, de obicei, prin țară cu agricultură extensivă se înțelege o țară slab populată (pag. 439, notă). El consideră că această definiție este greșită și indică următoarele criterii de apreciere a caracterului extensiv al agriculturii : 1) o instabilitate pronunțată a recoltelor ; 2) uniformitatea culturilor și 3) lipsa unor piețe interne, adică a unor mari orașe în care să se concentreze industria prelucrătoare.

produselor producției primitive care la noi poartă denumirea de producție meșteșugărească“.

Construirea unei căi ferate ridică prețul produselor agricole și face, prin urmare, să crească puterea de cumpărare a populației. „O dată cu apariția căilor ferate, țara e inundată de produsele ieftine ale manufacturilor și fabricilor“, care ruinează pe meșteșugarii locali. Aceasta este prima cauză a „prăbușirii multor gospodării“.

A doua cauză a aceluiași fenomen o constituie recoltele proaste. „Pământul a fost lucrat și el pînă acum în mod primitiv, adică întotdeauna nerațional, și, prin urmare, recoltele proaste reprezentau un fenomen destul de frecvent, în timp ce o dată cu construirea de căi ferate nu se mai observă de loc o scumpire a produselor, care înainte era consecința unei recolte proaste, sau, în orice caz, această scumpire e de proporții considerabil reduse. De aceea o consecință firească, care se manifestă de obicei încă de la prima recoltă proastă este aici năruirea a numeroase gospodării. La acest rezultat se ajunge cu atît mai repede, cu cît prisosurile recoltelor normale au fost, în general, mai mici și cu cît populația a trebuit să se bizuie mai mult pe cîștigul realizat din practicarea diverselor meșteșuguri“.

Pentru ca țăranii să se poată lipsi de meșteșuguri și să se asigure împotriva recoltelor proaste trecînd la o agricultură intensivă (rațională), este nevoie, în primul rînd, de mari excedente de mijloace bănești (realizate din vînzarea produselor agricole la prețuri mai ridicate) și, în al doilea rînd, de forța intelectuală a populației, fără de care nu este posibilă practicarea unei agriculturi mai intensive și mai raționale. Se înțelege că marea masă a populației nu dispune de asemenea condiții, pe care le îndeplinește doar o minoritate.*

„Populația excedentară care s-a format în felul acesta [adică ca urmare a «lichidării» numeroaselor gospodării, ruinate din cauza decăderii meșteșugurilor și din cauza exigențelor tot mai mari față de agricultură] va fi, în parte, absorbită de gospodăriile care vor ieși în chip mai fericit din această situație și vor avea posibilitatea să-și sporească intensivi-

* „Pentru o astfel de țară (cu o populație densă și cu gradul de cultură economică existent) trebuie să admitem că, pe de o parte, micile excedente și, pe de altă parte, nivelul cultural scăzut al populației fac ca atunci cînd condițiile se schimbă, numeroase gospodării să se lichideze“ (442).

tatea producției“ (adică vor fi, bineînțeles, „absorbiți“ în calitate de muncitori salariați, muncitori agricoli și zileri. D-l A. Skvorțov nu spune acest lucru, fiindcă crede, poate, că și așa e destul de clar). Va fi nevoie de o mai mare cheltuială de forță vie, fiindcă apropierea pieței, dobândită cu ajutorul căilor de comunicație perfecționate, permite să se treacă la cultura de produse greu transportabile, „a căror producere cere de cele mai multe ori o cheltuială considerabilă de forță de muncă vie“. „Dar, de obicei – arată în continuare d-l Skvorțov –, procesul de ruinare se desfășoară mult mai repede decât acela de îmbunătățire a gospodăriilor care s-au menținut, încît o parte din țărani ruinați vor trebui să plece, dacă nu din țară, cel puțin din sate. Tocmai această parte a constituit principalul contingent de creștere a populației în orașele europene de cînd s-au construit căile ferate“.

Mai departe. „Un excedent de populație înseamnă brațe de muncă ieftine“. „Dacă solul este roditor (și clima prielnică...) există aici toate condițiile pentru cultura plantelor și, în general, pentru producția de produse agricole care cer o mare cheltuială de forță de muncă pe unitatea de suprafață“ (443), cu atît mai mult cu cît proporțiile reduse ale gospodăriilor („deși ele vor crește, poate, față de ceea ce a fost înainte“) îngreuiază introducerea mașinilor. „Paralel cu aceasta, nu va rămîne neschimbat nici capitalul fix, și înainte de toate va trebui ca și inventarul mort să-și schimbe caracterul“. Și, în afară de mașini, „necesitatea de a lucra mai bine solul va duce la înlocuirea uneltelor primitive de pînă acum cu altele mai perfecționate, la înlocuirea lemnului prin fier și oțel. Această transformare va face ca aici să ia ființă în mod inevitabil fabrici care să producă asemenea unelte, pentru că ele nu pot fi produse într-un mod cît de cît satisfăcător pe cale meșteșugărească“. Dezvoltarea acestei ramuri industriale este favorizată de următoarele condiții : 1) necesitatea de a procura în scurt timp o mașină sau unele piese ale ei ; 2) „existența unei abundențe de brațe de muncă ieftine“ ; 3) combustibilul, clădirile și pămîntul sînt ieftine ; 4) „existența numeroaselor gospodării mici duce la creșterea consumului de unelte, pentru că, după cum se știe, gospodăriile mici cer relativ mai mult inventar“. Se dezvoltă și alte genuri de producție. „Se dezvoltă, în general, viața

de oraș“. Se dezvoltă în mod necesar și *industria minieră*, „pentru că, pe de o parte, apar o mulțime de brațe libere, iar pe de altă parte, datorită căilor ferate și dezvoltării industriei mecanizate prelucrătoare și a altor industrii, sprește cererea de produse ale industriei miniere.

Așadar, o asemenea regiune, care pînă la construirea căii ferate avea o populație densă și practica o agricultură extensivă, se transformă, mai mult sau mai puțin repede, într-o regiune cu agricultură foarte intensivă și cu o producție industrială mai mult sau mai puțin dezvoltată“. Sporirea intensității se manifestă prin schimbarea sistemului de cultură. Asolamentul de trei ani nu poate fi practicat din cauza instabilității recoltelor. Se impune trecerea la „un sistem de rotație a culturilor“ care să înlăture instabilitatea recoltelor. Desigur, *sistemul complet de rotație a culturilor* *, care cere o intensitate foarte ridicată, nu poate fi aplicat dintr-o dată. De aceea la început se va introduce *rotația culturilor de cereale* [alternarea regulată a plantelor], se va da o mai mare dezvoltare creșterii vitelor și *culturii plantelor de nutreț*.

„În cele din urmă deci, regiunea noastră dens populată și cu o agricultură extensivă se va transforma, mai mult sau mai puțin repede și pe măsura dezvoltării căilor de comunicații, într-o regiune cu o agricultură foarte intensivă, această intensitate sporind, după cum am mai spus, în primul rînd ca urmare a măririi capitalului variabil“.

Această descriere amănunțită a procesului de dezvoltare a agriculturii intensive arată în mod concret că și în cazul acesta, în condițiile producției de mărfuri, progresul tehnicii duce la o economie burgheză, scindează pe producătorii direcți în *fermieri*, care profită de toate avantajele agriculturii intensive, ale perfecționării uneltelor etc., și *muncitori*, care prin „libertatea“ și „ieftinătatea“ lor oferă cele mai „favorabile condiții“ pentru „dezvoltarea progresivă a întregii economii populare“.

Principala greșeală a d-lui N.-on nu constă în faptul că dînsul ignorează agricultura intensivă, mărginindu-se doar la

* Caracteristicile lui sînt: 1) întregul pămînt se transformă în arătură; 2) pe cît e posibil se exclude ogrorul; 3) în asolament plantele alternează în mod regulat; 4) pămîntul se cultivă cît mai îngrijit; 5) vitele sînt întreținute în grajduri.

cea extensivă, ci în faptul că, în loc de o analiză a contradicțiilor de clasă în domeniul producției agricole din Rusia, oferă cititorului doar niște lamentări lipsite de orice conținut pe tema că „noi“ mergem pe o cale greșită. D-l Struve repetă această greșeală, estompînd contradicțiile de clasă prin diverse considerații „obiective“ și nu corectează decît greșelile de mai mică importanță ale d-lui N.-on. Procedeu acesta este cu atît mai ciudat, cu cît chiar dînsul reproșează – și pe bună dreptate – acestui „marxist incontestabil“ că nu înțelege teoria luptei de clasă. Și lucrul acesta este cu atît mai regretabil, cu cît, printr-o asemenea greșeală, d-l Struve face să slăbească puterea de convingere a ideii sale, perfect întemeiată, că „teama“ de progres tehnic în agricultură este absurdă.

Pentru a termina cu această problemă a capitalismului în agricultură, vom recapitula, pe scurt, cele expuse mai sus. Cum pune problema d-l Struve? Dînsul pornește de la explicarea apriorică, gratuită a suprapopulației prin discordanța dintre înmulțirea populației și mijloacele ei de existență, arată în continuare că hrana pe care o produce țaranul nostru este „insuficientă“, și rezolvă problema afirmînd că progresul tehnicii este în avantajul „țărănimii“, că „trebuie ridicată productivitatea agriculturii“ (211). Cum ar fi trebuit el să pună chestiunea dacă „s-ar fi ținut strict de doctrina“ marxistă? El ar fi trebuit să înceapă cu o analiză a relațiilor de producție existente în agricultura rusă și – după ce ar fi arătat că asuprirea producătorului nu-și are explicația în întîmplare sau în politică, ci în dominația *capitalului*, care se formează în mod necesar pe terenul economiei bazate pe producția de mărfuri – să urmărească, mai departe, cum acest capital distruge mica producție și ce formă capătă, în aceste condiții, contradicțiile de clasă. El ar fi trebuit apoi să arate cum evoluția ulterioară duce la transformarea capitalului comercial în capital industrial (luînd cutare forme în condițiile agriculturii extensive și cutare forme în condițiile agriculturii intensive), dezvoltînd și făcînd să se întetească antagonismul de clasă, a cărui bază a fost pusă în întregime încă de pe vremea cînd el se afla în forma lui veche, și opunînd definitiv munca „liberă“ producției „raționale“. Atunci ar fi fost de ajuns să pui pur

și simplu față în față aceste două forme succesive ale producției burgheze și ale exploatării burgheze pentru ca să apară cu toată evidența caracterul „progresist” al transformării, „avantajul” ei pentru producător: în primul caz, subordonarea muncii față de capital e camuflată prin mii de frânturi ale relațiilor medievale, care împiedică pe producător să vadă miezul problemei și fac să se nască în capul ideologului său idei absurde și reacționare în legătură cu posibilitatea de a aștepta un ajutor din partea „societății” *etc.*; în al doilea caz, această subordonare este complet liberă de cătușele medievale și producătorul capătă posibilitatea și înțelege necesitatea de a desfășura o activitate conștientă și de sine stătătoare împotriva „antipodului” său. În locul raționamentelor pe tema „trecerii anevoioase și dureroase” la capitalism ar fi rezultat o teorie care nu numai că ar fi vorbit despre contradicțiile de clasă, dar le-ar fi dezvăluit în mod efectiv în orice formă de producție „nerațională” sau „rațională”, de agricultură „extensivă” sau „intensivă”.

Rezultatele la care ne-a dus analiza primei părți din capitolul al VI-lea al cărții d-lui Struve, consacrată „caracterului suprapopulației în Rusia agrară”, pot fi astfel formulate: 1) Malthusianismul d-lui Struve nu este întărit cu nici un fel de date factice și se întemeiază pe premise dogmatice greșite din punct de vedere metodologic. — 2) Suprapopulația în Rusia agrară se explică prin dominația capitalului, și nu printr-o discordanță între înmulțire și mijloacele de existență ale populației. — 3) Teza d-lui Struve că suprapopulația prezintă caractere ale economiei naturale e justă numai în sensul că rămășițele relațiilor feudale rețin capitalul agricol în forme nedezvoltate și, ca atare, deosebit de grele pentru producător. — 4) D-l N.-on n-a dovedit caracterul capitalist al suprapopulației din Rusia, pentru că n-a cercetat dominația capitalului în agricultură. — 5) Principala greșeală a d-lui N.-on, pe care o repetă și d-l Struve, este că n-a analizat clasele care se formează o dată cu dezvoltarea agriculturii burgheze. — 6) Această ignorare, de către d-l Struve, a contradicțiilor de clasă a făcut, cum era și firesc, ca teza, absolut justă, că perfecționările tehnice sînt de dorit și au un caracter progresist să fie exprimată într-o formă extrem de nereușită și de nebulosă.

II

Să trecem acum la cea de-a doua parte a capitolului al VI-lea, consacrată problemei diferențierii țărănimii. Această parte este direct legată de cea precedentă, servind ca o completare la problema capitalismului în agricultură.

După ce arată că în cursul primilor 20 de ani de după reformă prețurile produselor agricole au crescut, iar producția de mărfuri în agricultură s-a lărgit, d-l Struve spune, pe bună dreptate, că din toate acestea „au avut de câștigat mai ales proprietarii funciari și țărani înstăriți” (214). „Diferențierea în sînul populației țărănești a trebuit să se accentueze, și ea înregistrează în această perioadă primele ei succese”. Autorul citează constatările făcute de niște cercetători locali, din care reiese că construirea de căi ferate a contribuit la ridicarea bunăstării numai a păturii înstărite a țărănimii, că arendările provoacă în rîndurile țăranilor „o adevărată bătălie”, care duce întotdeauna la victoria elementelor puternice din punct de vedere economic (216–217). El citează un studiu al lui V. Postnikov din care reiese că gospodăriile țăranilor înstăriți sînt de pe acum pînă într-atît de subordonate pieței, că 40% din suprafața cultivată dă produse care sînt destinate vînzării, și – după ce adaugă că la polul opus țăranii „își pierd independența economică și, vînzîndu-și forța de muncă, sînt pe punctul de a deveni muncitori agricoli” – încheie cu următoarea apreciere cît se poate de justă : „Numai prin pătrunderea economiei bazate pe schimb se explică faptul că gospodăriile țărănești puternice din punct de vedere economic pot profita de pe urma ruinării gospodăriilor slabe” (223). „Dezvoltarea economiei bănești și creșterea populației – spune autorul – fac ca țărănimea să se dividă în două părți : una, puternică din punct de vedere economic, care se compune din reprezentanții noii forțe, ai capitalului, în toate formele și gradele sale, și o alta, care se compune din agricultorii semiindependenți și din adevărații muncitori agricoli” (239).

Oricît de sumare sînt observațiile autorului în legătură cu această „diferențiere”, ele ne permit totuși să relevăm următoarele trăsături importante ale procesului pe care-l

analizăm : 1) Lucrurile nu se rezumă la crearea unei inegalități de avere : se creează „o forță nouă“, *capitalul*. 2) Crearea acestei forțe noi este însoțită de crearea unor noi tipuri de gospodării țărănești : apar, în primul rînd, gospodării înstărite, puternice din punct de vedere economic, care au o producție de mărfuri dezvoltată, acaparează pămînturile de arendă necesare sărăcimii și recurg la exploatarea muncii străine * ; în al doilea rînd, o țărănime „proletară“, care vinde capitalului forța ei de muncă. 3) Toate aceste fenomene au apărut direct și nemijlocit pe terenul economiei bazate pe producția de mărfuri. D-l Struve a arătat el însuși că fără producția de mărfuri ele ar fi fost imposibile, iar o dată cu pătrunderea ei au devenit necesare. 4) Aceste fenomene („forța nouă“, noile tipuri de țărănime) fac parte din domeniul *producției* și nu se mărginesc la domeniul schimbului, al circulației mărfurilor : capitalul se manifestă în *producția* agricolă ; la fel și vînzarea forței de muncă.

S-ar părea că aceste trăsături ale procesului arată clar că avem de-a face cu un fenomen pur capitalist, că în sînul țărănimii se formează *clasele* inerente societății capitaliste — burghezia și proletariatul. Mai mult decît atît : aceste fapte dovedesc nu numai că în agricultură domină capitalul, dar dovedesc totodată că el a și făcut, dacă ne este permis să ne exprimăm astfel, un al doilea pas. Din capital comercial el se transformă în capital industrial ; din capital care domină pe piață el se transformă în capital care domină în producție ; antagonismul de clasă dintre scupșicul bogat și țăranul sărac se transformă într-un antagonism între cultivatorul burghez cu gospodărie organizată în mod rațional și vînzătorul liber al brațelor sale libere.

Dar nici aici d-l Struve nu s-a putut lipsi de malthusianismul său ; în procesul menționat nu-și găsește expresia, după părerea lui, decît o *singură latură* a problemei („numai latura progresistă“), alături de care mai există și o alta : „caracterul nerațional, din punct de vedere tehnic, al în-

* D-l Struve nici nu pomeneste despre această trăsătură. Ea își găsește expresia atît în folosirea muncii salariate, care joacă un rol destul de important în gospodăria țărănilor înstăriți, cît și în operațiile capitalului uzurar și comercial aflat în mîinile lor, care-i răpește în egală măsură producătorului supravaloarea. Fără această trăsătură caracteristică nici nu se poate vorbi despre „capital“.

tregii gospodării țărănești“ ; „în el se exprimă, ca să spunem așa, latura regresivă a întregului proces“ ; el „nivelează“ țărănimea, șterge inegalitatea, acționînd „în legătură cu creșterea populației“ (223-224).

Aceste raționamente, destul de nebuloase, nu ne arată altceva decît că autorul nostru preferă constatările concrete niște teze extrem de abstracte ; că dînsul, indiferent despre ce este vorba, invocă fără nici un rost „legea“ concordanței dintre înmulțirea populației și mijloacele ei de existență. Spun : fără nici un rost, pentru că, chiar dacă ar fi să ne mărginim cu toată strictețea la faptele citate chiar de dînsul, ar fi imposibil să găsim indicații din care să reiasă existența unor trăsături concrete ale procesului care să nu se încadreze în „doctrina“ marxistă și să ne facă să admitem malthusianismul. Să mai schițăm încă o dată acest proces : la început avem de-a face cu producători naturali, cu țărani relativ omogeni *. Pătrunderea producției de mărfuri face ca bogăția fiecărei gospodării să depindă de piață, creînd astfel, prin fluctuațiile pieței, o stare de inegalitate și accentuînd această inegalitate, concentrînd în mîinile unora bani disponibili, iar pe alții ruinîndu-i. Acești bani servesc, firește, pentru exploatarea celor neavuți și se transformă în capital. Atîta timp cît țărani care se ruinează se mai țin de gospodăria lor, capitalul poate să-i exploateze, lăsîndu-i să gospodărească la fel ca înainte, pe bazele vechi, neraționale din punct de vedere tehnic ; poate să-și sprijine exploatarea pe cumpărarea produsului muncii lor. Dar, în cele din urmă, procesul de ruinare atinge un asemenea grad de dezvoltare, încît țăranul se vede nevoit să se lase cu totul de gospodărie : el nu mai poate vinde produsul muncii sale și nu-i mai rămîne decît să-și vîndă munca. Capitalul ia atunci gospodăria în mîinile sale, fiind totodată nevoit, în virtutea concurenței, s-o organizeze în mod rațional ; el este în măsură să facă acest lucru datorită mijloacelor bănești disponibile pe care le-a „economisit“ mai înainte, și acum nu mai exploatează pe gospodar, ci pe muncitorul agricol, pe ziler. Se pune între-

* Care muncesc pentru moșier. Această latură este lăsată pe planul al doilea, pentru a înfățișa mai limpede trecerea de la economia naturală la cea bazată pe producția de mărfuri. Că rămășițele relațiilor „vechinobiliare“ înrăutățesc situația producătorului și imprimă procesului de ruinare forme deosebit de dureroase, despre asta am mai vorbit.

barea : care sînt cele două laturi pe care le distinge autorul în acest proces ? Cum de i se pare lui cu putință să tragă o concluzie malthusiană atît de monstruoasă : „Caracterul nerațional din punct de vedere tehnic al gospodăriei, și nu capitalismul [observați bine acest „și nu“], – iată dușmanul care răpește țărănimii noastre piinea cea de toate zilele“ (224). Ca și cum această piine de toate zilele ar fi revenit vreodată în întregime producătorului și nu s-ar fi împărțit în produs necesar și în plusprodusul pe care-l primea moșierul, chiaburul, țăranul „bun gospodar“, capitalistul !

Trebuie să adăugăm însă că în privința „nivelării“ autorul nostru ne dă unele lămuriri suplimentare. El ne spune că „un rezultat al nivelării sus menționate“ este „micșorarea sau chiar dispariția păturii mijlocii a populației țărănești, care se observă în numeroase locuri“ (225). După ce citează un pasaj dintr-o publicație a zemstvei care constată că „s-a ajuns la o și mai mare creștere a distanței care separă pe bogătanii satelor de proletariatul lipsit de pămînt și de cai“, el conchide : „Bineînțeles că în cazul de față *nivelarea* este, totodată, și *diferențiere*, dar pe terenul unei *asemenea* diferențieri ia naștere numai o stare de aservire, care nu poate decît să frîneze progresul economic“ (226). – Așadar, rezultă încă de pe acum că diferențierea pe care o creează economia bazată pe producția de mărfuri trebuie opusă nu „nivelării“, ci tot unei diferențieri, dar de *alt gen*, și anume stării de aservire. Și fiindcă starea de aservire „frînează“ „progresul economic“, această „latură“ este calificată de autor drept „regresivă“.

Raționamentul acesta este construit cu ajutorul unor procedee extrem de bizare, care numai marxiste nu sînt. Se face o comparație între „starea de aservire“ și „diferențiere“ ca și cum ele ar fi două „sisteme“ independente, deosebite unul de celălalt ; una este lăudată pentru că favorizează „progresul“, iar cealaltă este condamnată pentru că-l frînează. Ce s-a făcut cu cerința formulată de d-l Struve – pentru a cărei neîmplinire el l-a atacat cu atît de justificată vehemență pe d-l N.-on – de a se proceda la o analiză a antagonismelor de clasă, ce s-a făcut cu acea teorie a „procesului spontan“ despre care el a vorbit atît de frumos ? Căci, precum se știe,

această stare de aservire, pe care de data asta a desființat-o din pricina caracterului ei regresiv, nu este altceva decât prima manifestare a capitalismului în agricultură, adică a celui capitalism care duce apoi la avântul continuu al tehnicii. Căci ce înseamnă, în fond, starea de aservire? Înseamnă că țăranul care posedă mijloace de producție proprii și care este nevoit să lucreze pentru piață depinde de posesorul de bani, și că această dependență, sub orice formă s-ar manifesta ea (sub aceea a capitalului uzurar sau sub aceea a capitalului scușcicului care a monopolizat desfacerea), are întotdeauna drept urmare că o mare parte din produsul muncii nu revine producătorului, ci posesorului de bani. Prin urmare, esența ei este pur capitalistă * și toată particularitatea ei constă în faptul că această formă primară, embrionară, a relațiilor capitaliste este prinsă în rețeaua relațiilor de mai înainte, a relațiilor iobăgiste; nu avem nici un contract liber consimțit, ci o tranzacție forțată (uneori din ordinul „autorităților“, alteori din dorința de a-și menține gospodăria, alteori din cauza unor datorii vechi etc.); producătorul este, în acest caz, legat de un anumit loc și de un anumit exploatator: în opoziție cu caracterul impersonal al tranzacției de schimb, care e inerentă relațiilor pur capitaliste, aici tranzacția are neapărat un caracter personal de „ajutorare“, de „binefacere“, și acest caracter al tranzacției îl pune în mod inevitabil pe producător într-o situație de dependență personală, semi-iobăgistă. Expresii ca „nivelare“, „frînare a progresului“, „caracter regresiv“, pe care le folosește autorul nostru, nu vor să spună altceva decât că mai întâi capitalul pune stăpânire pe producție, pe baza ei veche, și îl subordonează pe producătorul înapoiat din punct de vedere tehnic. Afirmarea făcută de autor că existența capitalismului nu ne dă încă dreptul să-l considerăm „vinovat de

* Intîlnim aici toate trăsăturile caracteristice: producția de mărfuri, ca bază, monopolizarea produsului muncii sociale sub formă de bani, ca rezultat, și transformarea acestor bani în capital. — Nu pierd cîtuși de puțin din vedere că aceste forme primare ale *capitalului* puteau fi întîlnite, în cazuri izolate, și înainte de instaurarea rînduicilor capitaliste. Dar ceea ce importă aici este tocmai faptul că în gospodăria țărănească rusă din zilele noastre ele nu apar ca niște cazuri izolate, ci, de regulă, ca sistemul de relații dominant. Ele s-au și legat (prin operații comerciale, prin bănci) cu marele capitalism bazat pe industria mecanizată, arătînd și în felul acesta ce tendințe urmăresc; ele au arătat că reprezentanții acestei „stări de aservire“ nu sînt aliceva decît niște soldați ai armatei unice și indivizibile a burgheziei.

toate calamitățile“ este justă în sensul că țăranul nostru care muncește pentru alții are de suferit nu numai din cauza capitalismului, ci și din cauza insuficienței dezvoltării a capitalismului. Cu alte cuvinte, în marea masă a țăranimii nu mai există aproape de loc producție independentă pentru nevoile proprii; alături de munca pentru gospodarii burghezi cu exploatarea „rațională“ vedem numai munca pentru posesorii de capital bănesc, adică tot exploatarea capitalistă, cu deosebirea că aici este una înapoiată, primitivă, care din această cauză face, în primul rând, ca situația omului muncitor să devină de zece ori mai rea, prinzîndu-l într-o rețea de împilări speciale, suplimentare, iar în al doilea rând îi ia (ca și ideologului său, narodnicul) posibilitatea de a înțelege caracterul de clasă al „neplăcerilor“ ce i se fac și de a-și conforma activitatea cu acest caracter al lor. Prin urmare, „latura progresistă“ a „diferențierii“ (ca să ne exprimăm în limbajul d-lui Struve) constă în faptul că scoate la lumină antagonismul care se ascunde sub forma stării de aservire și o face să-și piardă trăsăturile „vechi-nobiliare“. „Caracterul regresiv“ al narodnicismului, care apără nivelarea țăranilor (în fața... chiaburului), constă în aceea că el vrea să mențină capitalul în formele lui medievale, care îmbină exploatarea cu o producție fărîmitată și înapoiată din punct de vedere tehnic, cu o presiune personală asupra producătorului. În ambele cazuri (în acela al „aservirii“, ca și în acela al „diferențierii“), cauza asupririi este *capitalismul*, iar afirmațiile contrare ale autorului cum că „nu capitalismul“ importă, ci „caracterul nerațional din punct de vedere tehnic“ al gospodăriei țărănești, că „nu capitalismul este vinovat de sărăcia țăranilor“ etc., nu arată altceva decît că d-l Struve s-a lăsat prea lesne antrenat atunci cînd a susținut ideea justă că capitalismul dezvoltat este preferabil celui nedezvoltat și, din pricina caracterului abstract al tezelor sale, a opus pe primul celui de-al doilea nu ca două stadii consecutive de dezvoltare ale unui fenomen dat, ci ca două cazuri speciale*.

* Pentru care motiv — va întreba, poate, cititorul — sînt puse toate astea numai pe scama *antrenării* d-lui Struve? — Pentru motivul că dînsul admite în mod categoric că capitalismul este terenul pe care se produc toate fenomenele descrise. El a vorbit cît se poate de clar despre dezvoltarea rapidă a economiei bazate pe producția de mărfuri, despre descom-

III

Această antrenare a autorului se face apoi simțită și în afirmația sa că, la drept vorbind, nu se poate spune că vina ruinării țărănimii o poartă marele capitalism industrial. El se angajează aici într-o polemică cu d-l N.-on.

Produsele ieftine livrate de fabrici, spune d-l N.-on referindu-se la îmbrăcămintea confecționată în fabrici, au provocat o reducere a producției casnice de îmbrăcăminte (pag. 227 din cartea d-lui Struve).

„Lucrurile sînt prezentate tocmai pe dos – exclamă d-l Struve – și asta nu-i greu de dovedit. Scăderea producției țărănești de țesături a dus la sporirea producției și consumului de produse ale industriei capitaliste a bumbacului și nu invers“ (227).

Mă îndoiesc că autorul, cocoloșind esențialul în amănunte de ordin secundar, pune în mod reușit problema. Dacă pornești de la constatarea faptului că industria de fabrică se dezvoltă (și d-l N.-on pornește tocmai de la o asemenea constatare), este imposibil să tăgăduiești că și ieftinătatea produselor de fabrică accelerează procesul de dezvoltare a economiei bazate pe producția de mărfuri și de eliminare a produselor casnice. Combătînd această afirmație a d-lui N.-on, d-l Struve nu face decît să-și slăbească propria lui argumentare împotriva acestui autor, a cărui principală greșeală este că încearcă să prezinte „fabrica“ drept ceva rupt de „țărănime“, drept ceva venit din afară, care s-a abătut asupra ei cu totul întîmplător, pe cînd în realitate ea este (atît după teoria pe care vrea s-o urmeze cu fidelitate d-l N.-on cît și după datele pe care ni le oferă istoria Rusiei) doar o încununare a procesului de organizare, pe baza producției de mărfuri, a întregii economii sociale, deci și a celei țărănești. Marea producție burgheză de „fabrică“ este o continuare directă a producției mic-burgeze de la sate, practică în cadrul faimoasei „obști“ sau în cadrul gospo-

punerea țărănimii; „răspîndirea uneltelor perfectionate“ (245) etc., pe de o parte, și despre „eliberarea de pămînt a țăranilor, crearea proletarietului sătesc“ (238), pe de altă parte. În sfîrșit, el însuși a caracterizat toate astea ca un proces de creare a unei forțe noi, *capitalul*, și a subliniat importanța hotărîtoare a apariției capitalistului între producător și consumator.

dăriei meșteșugărești. „Pentru ca «forma de fabrică» să devină «mai ieftină» – spune pe bună dreptate d-l Struve – trebuie ca țaranul să se situeze pe poziția unei economii raționale în condițiile existenței unei economii bănești“. „Dacă țărănimia s-ar crampona... de economia ei naturală, nici un fel de stambe... n-ar ademeni-o“.

Cu alte cuvinte, „forma de fabrică“ nu este altceva decât o producție de mărfuri *dezvoltată*. Și această producție s-a dezvoltat din producția de mărfuri *nedezvoltată* care există la noi în gospodăria țărănească și în cea meșteșugărească. Autorul vrea să-i dovedească d-lui N.—on că „fabrica“ și „țărănimia“ sînt legate una de alta, că „principiile“ economice ale rînduielilor lor nu sînt antagoniste*, ci identice. Tocmai pentru aceasta el ar fi trebuit să reducă problema la organizarea economică a gospodăriei țărănești, să-i opună d-lui N.—on teza că micul nostru producător (țaranul agricultor și meșteșugarul) este un mic-burghez. Punînd problema în felul acesta, el ar fi trecut-o din domeniul discuțiilor în legătură cu ceea ce „trebuie“ să fie, ce „poate“ să fie etc. în domeniul stabilirii *a ceea ce este* și al explicării *de ce lucrurile stau tocmai așa și nu altfel*. Pentru a răsturna această teză, narodnicii ar fi trebuit sau să nege datele îndeobște cunoscute și incontestabile care oglindesc dezvoltarea economiei bazate pe producția de mărfuri și descompunerea țărănimii [or, *datele acestea dovedesc caracterul mic-burghez al țărănimii*], sau să nege niște adevăruri elementare ale economiei politice. A accepta această teză înseamnă a recunoaște că este o absurditate să opui „orînduirii populare“ „capitalismul“, înseamnă a recunoaște caracterul reacționar al intențiilor de „a găsi alte căi pentru patrie“ și de a te adresa cu dezideratele tale de „socializare“ „societății“ burgheze sau „statului“, care este încă pe jumătate „vechinobiliar“.

Dar d-l Struve, în loc să înceapă cu începutul**, începe cu sfîrșitul: „Noi – spune dînsul – respingem una dintre tezele

* Narodnicii ne-au spus toate acestea în mod sincer, fără ocolisuri, în timp ce „marxistul incontestabil“, d-l N.—on, prezintă aceeași absurditate într-o frazeologie nebulosă în care este vorba de „orînduirea populară“ și „producția populară“, și toate astea agrementate cu numeroase citate din Marx.

** Adică cu caracterul mic-burghez al „țaranului agricultor“, pentru a dovedi „inevitabilitatea și legitimitatea“ marelui capitalism.

fundamentale ale teoriei narodniciste cu privire la dezvoltarea economică a Rusiei, și anume teza că dezvoltarea mării industrii prelucrătoare ruinează pe țăranul agricultor" (246). Asta înseamnă, cum spun germanii, să arunci și copilul o dată cu apa din copăie! „Dezvoltarea mării industrii prelucrătoare" înseamnă și exprimă dezvoltarea capitalismului. Iar teza fundamentală că tocmai capitalismul îl ruinează pe țăran nu este cîtuși de puțin narodnicistă, ci *marxistă*. Narodnicii considerau și consideră și acum că nu în acea organizare specifică a economiei sociale ruse care poartă numele de capitalism trebuie căutate cauzele eliberării producătorului de mijloacele lui de producție, ci în politica guvernului, care a fost, după părerea lor, o politică nefericită („noi" am mers pe un drum greșit etc.), precum și în inerția societății, care n-a fost destul de unită în lupta împotriva jefuitorilor și șarlatanilor etc. Tocmai de aceea „măsurile" lor se reduceau la activitatea „societății" și a „statului". Dimpotrivă, cine consideră drept cauză a exproprierii organizarea capitalistă a economiei sociale ajunge în mod inevitabil la teoria *luptei de clasă* (comp. pag. 101, 288 etc. etc. din cartea d-lui Struve). Lipsa de precizie a expresiei folosite de autor constă în faptul că el vorbește despre „agricultor" în general, și nu despre clasele antagoniste din agricultura burgheză. Narodnicii spun despre capitalism că duce la pieire agricultura, și de aceea el nu este în măsură să cuprindă întreaga producție a țării, pe care o îndrumază pe un drum greșit, în timp ce marxistii spun că, atît în industria prelucrătoare cît și în agricultură, capitalismul îl apasă pe *producător*, dar, ridicînd producția pe o treaptă superioară, creează condițiile și forțele necesare pentru „socializare" *.

D-l Struve trage, în această chestiune, următoarea concluzie: „Una dintre greșelile cele mai grave ale d-lui N.—on este că la dînsul ideile și categoriile orînduirii capitaliste *gata formate* sînt în întregime raportate la actuala gospodărie

* „Rationalizarea agriculturii, pe de o parte, care pentru prima oară face posibilă exercitarea ei pe scară socială, și reducerea la absurd a proprietății funciare, pe de altă parte, iată marile merite ale modului de producție capitalist. Ca și toate celelalte progrese istorice ale lui, și acesta a fost obținut în primul rînd cu prețul sărăcirii complete a producătorilor direcți" („Das Kapital", III. B., 2 Th., S. 157 („Capitalul", vol. III, partea a 2-a, pag. 157. — *Noia trad.*)).¹³⁸

țăărănească, care deocamdată este încă mai mult cu caracter natural decît cu caracter comercial" (237).

Am văzut, din cele de mai sus, că numai o totală ignorare a datelor concrete cu privire la capitalismul în agricultură din Rusia l-a dus la o greșeală ridicolă pe d-l N.-on, care vorbește despre „îngustarea“ pieței interne. Dar dînsul a comis această greșeală nu pentru că a raportat la țărănime toate categoriile capitalismului, ci pentru că n-a aplicat nici una dintre *categoriile capitalismului* la datele care privesc agricultura. Cele mai importante „categorii“ ale capitalismului sînt, bineînțeles, clasa burgheză și clasa proletară. D-l N.-on nu numai că nu le-a „raportat“ la „țărănime“ (adică n-a analizat la care grupuri sau categorii ale țărănimii sînt anume aplicabile aceste categorii și cît de dezvoltate sînt ele), ci, dimpotrivă, a judecat întocmai ca un narodnic, ignorînd elementele antagoniste din sînul „obștii“ și vorbind despre „țărănime“ în general. Tocmai această ignorare a făcut ca teza lui despre caracterul capitalist al suprapopulației, despre capitalism considerat drept cauză a expropriării agricultorului să rămînă nedovedită și să servească doar pentru o utopie reacționară.

IV

În § VIII al capitolului al VI-lea, d-l Struve își expune ideile sale despre economia bazată pe proprietatea privată. El ne atrage atenția, pe bună dreptate, asupra dependenței strînse și nemijlocite dintre formele pe care le îmbracă această economie, și ruinarea țăranilor. Țăranul ruinat nu-l mai „ispitește“ pe moșier „cu arenzi fabuloase“, și acesta trece la folosirea muncii salariate. El citează în sprijinul afirmațiilor sale o serie de pasaje dintr-un articol al lui Raspopin, care a prelucrat datele din statistica zemstvelor cu privire la exploatările agricole moșierești, precum și niște pasaje dintr-un buletin al zemstvei pentru statistică curentă, care constată caracterul „forțat“ al extinderii arăturilor în scopuri economice. Răspunzînd d-lor narodnici, cărora le place atît de mult să acopere cu discuțiile lor pe tema „viitorului“ capitalismului în agricultură și a „posibilităților“ lui actuala lui dominație de fapt, autorul arată precis care e *realitatea*.

Trebuie să ne oprim aici numai asupra modului cum este apreciat acest fenomen de către autorul nostru, care afirmă că este vorba de niște „tendențe progresiste în economia bazată pe proprietatea privată“ (244), că aceste tendințe sînt produsul logicii „implacabile a evoluției economice“ (240). Ne e teamă că, datorită caracterului lor abstract, aceste teze, care sînt perfect juste, vor rămîne greu de înțeles pentru cititorul nefamiliarizat cu marxismul ; că cititorul, dacă nu i se va arăta în mod exact care e succesiunea cutăror sisteme economice, a cutăror forme ale antagonismelor de clasă, nu va înțelege de ce este „progresist“ curentul respectiv (bineînțeles că numai din punctul de vedere din care poate fi pusă problema de un marxist, adică din punctul de vedere al unei anumite clase), în ce anume constă „implacabilitatea“ evoluției în curs. Vom încerca deci să schițăm această succesiune (fie și în liniile cele mai generale) sub forma unei comparații cu modul în care prezintă narodnicii lucrurile.

Procesul dezvoltării gospodăriei bazate pe munca salariată e prezentat de narodnic ca o trecere de la gospodăria țărănească „de sine stătătoare“ la gospodăria dependentă și e considerat, firește, de el ca un regres, ca o decădere etc. O asemenea prezentare a procesului este pur și simplu *inexactă din punct de vedere faptic*, nu corespunde cîtuși de puțin realității, și de aceea și concluziile trase din ea sînt absurde. Prezentînd lucrurile într-un mod atît de optimist (în ce privește trecutul și prezentul), narodnicul *întoarce pur și simplu spatele unor fapte* constatate pînă și de literatura narodnicistă și-și îndreaptă atenția spre utopii și posibilități.

Să luăm ca punct de plecare economia iobăgistă de dinainte de reformă.

Principalul conținut al relațiilor de producție în cadrul acestei economii era următorul : moșierul dădea țăranului pămînt, lemn de construcție, în general mijloace de producție (iar uneori și mijloace de trai) pentru fiecare gospodărie în parte și, lăsîndu-l pe țăran să-și procure singur hrana, îl obliga să muncească *tot timpul* de supramuncă pentru el, să facă clacă. Sublinicz : „tot timpul“ de supramuncă, pentru a arăta că în cadrul acestui sistem nici nu poate fi vorba de „independența“

țăranului *. „Lotul“ cu care îl „asigura“ moșierul pe țăran nu era altceva decît un *salariu în natură* și servea, în întregime și exclusiv, la exploatarea țăranului de către moșier, la „asigurarea“ de brațe de muncă pentru moșier și niciodată la asigurarea reală a țăranului însuși **.

Dar iată că își face loc economia bazată pe producția de mărfuri. Moșierul începe să producă cereale pentru vînzare, și nu pentru sine. Aceasta face ca exploatarea muncii țăranilor să se înăsprească, apoi ca sistemul loturilor să devină destul de dificil, pentru că moșierului nu-i mai convine să dea tinerele generații de țărani noi loturi de pămînt, și apare posibilitatea remunerării în bani. Devine mai convenabil să delimitezi, o dată pentru totdeauna, pămîntul țăranilor de acela al moșierului (mai ales dacă rășluiești cu acest prilej o parte din loturi și primești un preț de răscumpărare „echitabil“) și să folosești munca *acelorași* țărani care sînt puși în condiții materiale mai proaste și se văd nevoiți să se concureze atît cu foștii argați ai moșierului cît și cu „țăranii cu lot gratuit“¹³⁷, precum și cu foștii țărani ai statului sau cu cei domeniali, care sînt mai bine asigurați etc.

Iobăgia se prăbușește.

Sistemul de gospodărie – care produce acum pentru piață (ceea ce e un fapt deosebit de important) – se schimbă, dar nu se schimbă dintr-o dată. Trăsăturilor și „principiilor“ vechi li se alătură altele noi. Aceste trăsături noi constau în faptul că baza pentru Plusmacherei n-o mai constituie înzestrarea țăranului cu mijloace de producție, ci, dimpotrivă, faptul că el e „liber“ de mijloacele lui de producție, că are nevoie de bani; baza nu o mai constituie economia naturală sau schimbul de „servicii“ în natură (moșierul dă țăranului pămînt, iar țăranul dă moșierului produse ale supramuncii sale: grîne, pînză etc.), ci contractul „liber“, în care totul se vinde și se cumpără pe bani. Tocmai această formă de economie, în care trăsăturile vechi se îmbină cu cele noi, s-a instaurat în Rusia după reformă. Metodelor vechi, care constau în a da pămînt spre folosință în schimbul muncii (sistemul de gospodărie bazat pe

* Mă mărginesc *exclusiv* la aspectul economic al problemei.

** De aceea a te referi la sistemul iobăgîst al „loturilor“ și a încerca să dovedești, pe această bază, că „din vremuri străvechi“ mijloacele de producție au aparținut producătorului înseamnă a denatura cu desăvîrșire realitatea.

darea în folosință a pământurilor provenite din otrezki, de pildă), li s-a adăugat „tocmeala de cu iarnă” – împrumutul de bani rambursabil prin muncă, dat într-un moment cînd țăranul are o deosebită nevoie de bani și își vinde munca pe preț de nimic –, împrumutul de grîne rambursabil prin muncă etc. Relațiile social-economice în fosta „ocină” s-au redus, precum vedeți, la o tranzacție *cămătărească* dintre cele mai obișnuite : avem de-a face cu operații absolut analoge cu cele practicate de scupșic în relațiile cu meșteșugarii.

Este incontestabil că tocmai această economie a devenit tipică după reformă, și literatura noastră narodnicistă ne-a dat minunate *descrieri* ale acestei forme, deosebit de respingătoare, de Plusmacherei, îmbinată cu tradițiile și relațiile iobăgiste, cu totala neputință a țăranului legat de „lotul” său.

Dar narodnicii n-au vrut și nu vor să vadă care este baza economică a acestor relații.

Baza dominației nu mai este aici, ca pe vremuri, doar posesiunea de pământ, ci și posesiunea de bani, de care are nevoie țăranul (iar banii sînt un produs al muncii sociale, organizate de economia bazată pe producția de mărfuri), precum și faptul că țăranul este „eliberat” de mijloace de trai. Este evident că acum avem de-a face cu relații capitaliste, burgheze. Trăsăturile „noi” nu sînt altceva decît forma primară de dominație a *capitalului* în agricultură, formă care nu s-a eliberat încă din cătușele „vechi-nobiliare” și care a creat antagonismul de clasă inerent societății capitaliste, dar care nu l-a fixat încă.

Dar iată că, o dată cu dezvoltarea economiei bazate pe producția de mărfuri, acestei forme primare de dominație a capitalului îi fuge terenul de sub picioare : ruinarea țărănimii, care merge de data asta pînă la prăbușirea ei totală, înseamnă rămînerea țăranilor fără inventar – pe baza căruia se menține atît forma iobăgistă a muncii cît și cea de aservire – și îl silește astfel pe moșier să treacă la inventar propriu, iar pe țăran să devină muncitor agricol.

Că această trecere a și început să fie înfăptuită în Rusia de după reformă este, iarăși, un fapt incontestabil. Acest fapt ne arată tendința acelei forme de aservire pe care narodnicii o privesc într-un mod pur metafizic, fără legătură cu trecutul și în afara tendinței de dezvoltare ; el ne arată că capi-

talismul *continuă* să se dezvolte, că se dezvoltă într-una antagonismul de clasă inerent societății noastre capitaliste și care, în epoca precedentă, se manifesta în relațiile dintre „chiabur“ și țăran, iar acum începe să se manifeste în relațiile dintre proprietarul exploatarei agricole raționale, de o parte, și muncitorul agricol și ziler, de altă parte.

Și iată că tocmai această din urmă schimbare provoacă desperarea și groaza narodnicului, care începe să vocifereze împotriva „exproprierii“, a „pierderii independenței“, a „înscăunării capitalismului“ și a calamităților cu care „amenință“ el etc. etc.

Cîntăriți fără părtinire aceste argumente și veți găsi, în primul rînd, că ele sînt bazate pe *minciună*, fie ea și bine intenționată, căci această gospodărie bazată pe folosirea muncitorilor agricoli n-a fost precedată de „independența“ țăranelui, ci de alte forme de cedare a plusprodusului către cel care n-a luat parte la crearea lui. În al doilea rînd, ele dovedesc superficialitatea, lipsa de seriozitate a protestului narodnicist, care este transformat, după expresia foarte nimerită a d-lui Struve, în socialism vulgar. De ce vede narodnicul nostru această „înscăunare“ numai în cea de-a doua formă, și nu în *amîndouă* ? De ce nu-și îndreaptă el protestul împotriva faptului istoric esențial care a făcut ca mijloacele de producție să se concentreze în mîinile „proprietarilor de pămînt particulari“, ci numai împotriva uneia dintre metodele de folosire a acestui monopol ? De ce nu vede el rădăcina răului în relațiile de producție, care fac ca pretutindeni munca să fie subordonată posesorului de bani, ci numai în acea inegalitate a repartiției care apare atît de reliefată în *ultima* formă a acestor relații ? Și tocmai această împrejurare esențială – protestul împotriva capitalismului, protest care continuă să rămînă pe terenul relațiilor capitaliste – face din narodnici niște ideologi ai micii burghezii, care nu se teme de burghezism, ci numai de întărirea lui, singura care duce la o schimbare radicală.

V

Să trecem la ultimul punct din raționamentele teoretice ale d-lui Struve, la „problema piețelor pentru capitalismul rus“ (245).

Procedînd la o analiză a teoriei lipsei de piețe la noi, – teorie de proveniență narodnicistă – autorul începe prin a pune întrebarea : „ce înțelege d-l V. V. prin capitalism ?“ Această întrebare este foarte nimerită, pentru că d-l V. V. (ca, de altfel, toți narodnicii în general) a comparat întotdeauna rînduierile rusești cu o anumită „formă engleză“ (247) a capitalismului și nu cu trăsăturile lui esențiale, care-și schimbă fizionomia de la o țară la alta. Păcat numai că d-l Struve nu ne dă o definiție completă a capitalismului, ci se mulțumește doar să ne atragă, în general, atenția asupra „dominației economiei bazate pe schimb“ [aceasta este prima trăsătură caracteristică ; a doua este însușirea plusvalorii de către posesorul de bani, dominația acestuia asupra muncii], asupra „acelei orînduirii pe care o vedem în Apusul Europei“ (247), „cu toate consecințele ei“, cu „concentrarea producției industriale, cu capitalismul în sensul îngust al cuvîntului“ (247).

„D-l V. V. – spune autorul nostru – n-a procedat la o analiză a noțiunii de «capitalism», ci și-a însușit această noțiune de la Marx, care a avut în vedere mai ales capitalismul în sensul său îngust, ca produs pe deplin format al relațiilor care se dezvoltă pe baza subordonării producției față de schimb“ (247). Nu putem fi de acord cu o asemenea afirmație. În primul rînd, dacă d-l V. V. și-ar fi însușit într-adevăr ideea sa despre capitalism de la Marx, el și-ar fi format o idee justă despre capitalism și n-ar fi confundat „forma engleză“ cu capitalismul. În al doilea rînd, este absolut inexact că Marx a avut în vedere mai ales „centralizarea sau concentrarea producției industriale“ [ceea ce înțelege d-l Struve prin capitalism în sensul îngust al cuvîntului]. Dimpotrivă, el a urmărit dezvoltarea, de la primii ei pași, a economiei bazate pe producția de mărfuri, a analizat capitalismul în formele lui primitive de cooperare simplă și manufactură – forme pe care veacuri întregi le despart de concentrarea producției cu ajutorul mașinilor – și a arătat care e legătura dintre capitalismul industrial și cel din agricultură. Însuși d-l Struve îngustează noțiunea de capitalism cînd spune că „obiectul studiului d-lui V. V. l-au constituit *primii* pași ai economiei populare pe drumul de la organizarea naturală la aceea a producției de mărfuri“. Ar fi trebuit să spună : *ultimii* pași. D-l V. V., pe cît știm, a studiat numai economia

de după reformă a Rusiei. *Inceputurile* producției de mărfuri datează din epoca de dinainte de reformă, cum arată chiar d-l Struve (189-190), și pînă și organizarea *capitalistă* a industriei textile s-a încheiat înainte de eliberarea țăranilor. Reforma a dat impuls unei dezvoltări *definitive* în acest sens ; ea a făcut ca pe primul plan să apară nu forma marfă a produsului muncii, ci forma marfă a forței de muncă ; ea a consfințit chiar dominația producției capitaliste și nu pe aceea a producției de mărfuri. Distincția, destul de confuză, dintre capitalismul în sens larg și capitalismul în sens îngust * îl face, pe cît se vede, pe d-l Struve să considere capitalismul rus drept o chestiune de viitor și nu o realitate prezentă, perfect și definitiv formată. El spune de pildă :

„Înainte de a pune chestiunea dacă în Rusia este inevitabil capitalismul în forma lui engleză, d-l V. V. ar fi trebuit să pună și să rezolve o altă chestiune, mai generală și de aceea mai importantă : este oare inevitabilă pentru Rusia trecerea de la economia naturală la cea bănească și care este raportul dintre producția capitalistă sensu stricto ** și producția de mărfuri în general“ ? (247). Ne îndoim că ar fi nimerit să se pună astfel chestiunea. Dacă vom fi lămuriți asupra sistemului relațiilor de producție existent astăzi în Rusia, atunci chestiunea „inevitabilității“ unei dezvoltări sau alteia va fi eo ipso *** rezolvată. Dar dacă nu vom fi lămuriți, atunci chestiunea rămîne insolubilă. În loc să se poarte discuții pe tema viitorului (pentru care manifestă atîta predilecție d-nii narodnici), trebuie să se explice prezentul. În Rusia de după reformă s-a produs, ca un fapt dintre cele mai importante, manifestarea exterioară, dacă ne putem astfel exprima, a capitalismului, adică manifestarea „culmilor“ lui (a fabricilor, căilor ferate, băncilor etc.), și în fața gândirii teoretice s-a pus imediat problema capitalismului în Rusia. Narodnicii se străduiau să demonstreze că aceste culmi sînt ceva întîmplător, fără nici o legătură cu întreaga orînduire economică, că ele

* Nu se vede după ce criteriu se călăuzește autorul cînd face distincție între aceste noțiuni. Dacă prin capitalism în sensul îngust al cuvîntului trebuie să înțelegem numai industria mecanizată, atunci nu înțeleg de ce să nu separăm și manufactura ? Dacă prin capitalism în sensul larg trebuie să înțelegem numai economia bazată pe producția de mărfuri, atunci nu poate fi vorba aici de capitalism.

** — în sens îngust, strict. — *Nota trad.*

*** — implicit. — *Nota trad.*

sînt lipsite de orice teren și, de aceea, neputincioase ; totodată ei au operat cu noțiunea – prea îngustă – de „capitalism“, uitînd că subjugarea muncii de către capital trece prin stadii foarte lîngi și foarte variate, de la capitalul comercial pînă la „forma engleză“. Marxiștii trebuie tocmai să demonstreze că aceste culmi nu sînt altceva decît ultimul pas al dezvoltării economiei bazate pe producția de mărfuri, care s-a înrădăcinat de multă vreme în Rusia și care *pretutîndeni*, în toate ramurile de producție, duce la subordonarea muncii față de capital.

Deosebit de pregnant s-a manifestat concepția d-lui Struve despre capitalismul rus ca o chestiune de viitor și nu de prezent în următorul raționament : „Atîta timp cît va dăinui actuala obște, care a fost consfințită și întărită prin lege, se vor dezvolta, pe baza ei, relații care n-au nimic comun cu «bunăstarea poporului». [Abia „se vor dezvolta“ ? Nu s-au și dezvoltat ele de atîta vreme încît întreaga literatură narodnicistă, încă de la apariția ei, adică de un sfert de veac și mai bine, s-a îndeletnicit cu descrierea acestor fenomene și a luat poziție împotriva lor ?] În Apus avem cîteva exemple de existență a gospodăriei parcelare alături de marea exploatare agricolă capitalistă. Polonia noastră și ținutul nostru de sud-vest prezintă și ele fenomene de acest ordin. Se poate spune că Rusia, atît acolo unde pămîntul se află în proprietate individuală cît și acolo unde el este stăpînit în obște – întrucît țărănimea ruinată rămîne pe pămînt și în mediul ei influențele nivelatoare se dovedesc a fi mai puternice decît cele care duc la diferențiere –, se apropie de acest tip“ (280). Oare se poate spune numai că se apropie și nu că prezintă, chiar de pe acum, tocmai acest *tip* ? Pentru a determina „tipul“, trebuie să luăm, firește, principalele trăsături economice ale rînduielilor și nu formele juridice. Dacă vom observa mai îndeaproape aceste trăsături principale ale economiei satului rus, vom vedea gospodării țărănești izolate pe mici parcele de pămînt, vom vedea o economie bazată pe producția de mărfuri, care e în plină creștere și care joacă de pe acum un rol predominant. Acestea sînt tocmai trăsăturile care dau conținut noțiunii de „gospodărie parcelară“. Vom vedea apoi că țaranii sînt deopotrivă de înglodați în datoriile față de cămătari, că se practică și aici exproprierea despre care ne vor-

besc datele din Apus. Toată deosebirea constă în particularitățile rînduielilor noastre juridice (inegalitatea țăranilor în ce privește drepturile civile ; formele de posesiune a pămîntului), care fac ca urmele „vechiului regim“ să se mențină într-o formă mai puțin alterată, din cauză că la noi capitalismul este mai slab dezvoltat. Dar aceste particularități nu înlătură cituși de puțin omogeneitatea de *tip* a rînduielilor noastre țărănești cu a celor din Apus.

Trecînd la însăși teoria piețelor, d-l Struve observă că d-nii V. V. și N.-on se învîrtesc într-un cerc vicios : ca să se dezvolte capitalismul trebuie să crească piața, dar capitalismul ruinează populația. Autorul nostru încearcă, în chip extrem de stîngaci, să iasă din acest cerc vicios cu ajutorul malthusianismului său, considerînd că nu capitalismul, ci „creșterea populației“ este vinovată de ruinarea țăranimii ! ! Greșeala autorilor menționați este cu totul alta : capitalismul nu numai că ruinează țăranimea, dar o și *diferențiază* în burghezie și proletariat. Acest proces nu îngustează piața internă, ci o *crează* : economia bazată pe producția de mărfuri se dezvoltă la cei doi poli ai țăranimii care se diferențiază, atît la cel „proletar“, care este nevoit să-și vîndă „munca liberă“, cît și la cel burghez, care ridică tehnica gospodăriei sale (mașini, inventar, îngrășăminte etc. Comp. „Tendințe progresiste în gospodăria țărănească“ a d-lui V. V.) și face să crească trebuințele. Cu toate că acest mod de a înțelege procesul se bazează nemijlocit pe teoria lui Marx despre corelația dintre capitalismul industrial și cel din agricultură, d-l Struve îl ignorează, poate din cauză că a fost indus în eroare de „teoria piețelor“ a d-lui V. V. Acesta, bazîndu-se, chipurile, pe Marx, a oferit publicului rus o „teorie“ potrivit căreia în societatea capitalistă dezvoltată „prisosul de mărfuri“ este inevitabil ; piața internă se dovedește a fi insuficientă, așa că este nevoie de o piață externă. „Această teorie este justă (? !) – afirmă d-l Struve –, întrucît ea constată că plusvaloarea nu poate fi realizată în consumul capitaliștilor sau în acela al muncitorilor, ci presupune consumul unor terțe persoane“ (251). Nu ne putem declara nicidecum de acord cu o asemenea afirmație. „Teoria“ d-lui V. V. (dacă se poate vorbi în acest caz de o teorie) constă pur și simplu în ignorarea deosebirii dintre consumul individual și cel productiv,

dintre mijloacele de producție și obiectele de consum, fără care (deosebire) nu poți înțelege reproducția întregului capital social în societatea capitalistă. Marx a arătat foarte amănunțit acest lucru în volumul al II-lea al „Capitalului” (secțiunea a treia : „Reproducția și circulația capitalului social total”) și-l scoate în relief și în volumul I, atunci cînd critică teza economiei politice clasice potrivit căreia acumularea de capital constă în transformarea supravalorii numai în salariu, și nu în capital constant (mijloace de producție) plus salariu. În sprijinul unei asemenea aprecieri a teoriei d-lui V. V. ne vom măsuri să dăm două citate din articolele menționate de d-l Struve.

„Fiecare muncitor – spune d-l V.V. în articolul „Prisosul de aprovizionare a pieței cu mărfuri” – produce mai mult decît consumă el însuși, și toate aceste prisosuri se adună în puține mîini ; posesorii acestor prisosuri le consumă ei înșiși, în care scop le schimbă, în interiorul țării și în străinătate, pentru cele mai variate produse de necesitate și de confort ; dar, oricît ar mîncă, ar bea și ar dansa (sic !!), ei nu sînt în stare să cheltuiască întreaga plusvaloare” („Otecestvennie Zapiski”, 1883, nr. 5, pag. 14), și, „pentru a ilustra mai bine” această afirmație, autorul „cercetează principalele cheltuieli” ale capitalistului, cum sînt cele pentru ospete, călătorii etc. Și mai sugestiv este exprimată această idee în articolul „Militarism și capitalism” : „Patronii nu pot consuma întregul lor venit – iată călcîiul lui Achille al organizării capitaliste a industriei” („Russkaia Misl”, 1889, nr. 9, pag. 80). „Rotschild nu va putea să consume întregul spor al venitului său... și aceasta pur și simplu pentru că acest spor... reprezintă o cantitate de obiecte de consum atît de respectabilă, încît lui Rotschild, ale cărui capricii sînt și așa din plin satisfăcute, i-ar veni cu siguranță destul de greu” ș.a.m.d.

Precum vedeți, toate aceste considerații se bazează pe părerea naivă că scopul urmărit de capitalist este asigurarea consumului individual și nu acumularea de supravaloare, pe eroarea că produsul social se împarte în $v + p$ (capital variabil plus supravaloare), așa cum susținea A. Smith și întreaga economie politică de dinaintea lui Marx, și nu în $c + v + p$ (capital constant, mijloace de producție și abia după aceea salariu și supravaloare), cum a arătat Marx. De

îndată ce sînt îndreptate aceste greșeli și se ține seama de rolul uriaș și în continuă creștere pe care-l joacă, în societatea capitalistă, mijloacele de producție (partea din produsul social care nu e destinată consumului individual, ci celui productiv; care nu e consumată de oameni, ci de capital), se prăbușește de-a binelea și toată această faimoasă „teorie“. Marx a demonstrat, în volumul al II-lea, că se poate foarte bine concepe o producție capitalistă fără piețe externe, cu o continuă acumulare de bogății și fără nici un fel de „terțe persoane“, la care d-l Struve apelează în mod atît de nereușit. Raționamentul acesta al d-lui Struve provoacă cu atît mai multă nedumerire, cu cît el însuși stăruie asupra importanței precumpănitoare pe care o are piața internă pentru Rusia și descoperă la d-l V.V. „un program de dezvoltare a capitalismului rus“ care trebuie să se bazeze pe o „țărănime înstărită“. Procesul de formare a acestei țărănime „înstărite“ (adică burgheze), care se desfășoară în momentul de față în satul nostru, ne arată din capul locului nașterea capitalului, proletarizarea producătorului și *dezvoltarea pieței interne*: „răspindirea uneltelor perfecționate“, de pildă, înseamnă tocmai acumulara de capital sub forma mijloacelor de producție. În tratarea acestei probleme ar fi fost deosebit de necesar ca, în loc să se arate „posibilitățile“, să se descrie și să se explice procesul real care-și găsește expresia în crearea unei piețe interne pentru capitalismul rus *.

Încheind, cu aceste rînduri, analiza părții teoretice a cărții d-lui Struve, putem încerca să facem o caracterizare generală sau, ca să zicem așa, să schițăm un bilanț al principalelor lui metode de raționare și să dăm, astfel, un răspuns la întrebările puse la început: „ce anume din cartea aceasta poate fi raportat la marxism?“, „care anume sînt tezele doctrinei (marxiste) pe care le respinge, le completează sau le corectează autorul și care este, în aceste cazuri, rezultatul?“.

Principala trăsătură a raționamentelor autorului, semnalată de noi încă de la început, este obiectivismul lui îngust,

* Intrucît aceasta este o problemă extrem de importantă și de complicată, intenționăm să-i consacram un articol special¹³⁸.

care se mulțumește să dovedească inevitabilitatea și necesitatea procesului și nu caută să dezvăluie, în fiecare stadiu concret al acestui proces, forma antagonismului de clasă care-i este proprie, obiectivism care ne prezintă o caracterizare a procesului în general și nu a fiecăreia dintre clasele antagoniste din a căror luptă se formează procesul.

Ne dăm foarte bine seama că autorul a avut motivele lui să-și limiteze astfel „însemnările“ numai la partea lor „obiectivă“, și încă la cea mai generală : în primul rînd, dorind să opună narodnicilor bazele unor concepții adverse, el a expus numai principia *, lăsînd ca dezvoltarea și lămurirea lor mai concretă să fie făcută în decursul desfășurării ulterioare a polemicii ; în al doilea rînd, am căutat să arătăm, în capitolul I, că *toată* deosebirea dintre narodnicism și marxism constă în *caracterul criticii* aduse capitalismului rus, într-o altă *explicare* a lui, de unde și decurge în mod firesc că marxistii se mărginesc uneori la teze „obiective“ generale și stăruie numai asupra deosebirii dintre felul cum înțelegem noi (*faptele îndeobște cunoscute*) și felul cum le înțeleg narodnicii.

Dar ni se pare totuși că d-l Struve a mers prea departe în această privință. Caracterul abstract al expunerii sale l-a făcut să ne ofere adeseori teze care nu pot să nu provoace nedumerire ; felul cum pune dînsul problema nu se deosebea de obișnuita manieră, care domnește în literatura noastră, de a discuta pe un ton sentențios, doctoral despre căile și destinele patriei, dar nu despre diferitele clase care merg pe cutare sau cutare drum ; și cu cît raționamentele autorului deveneau mai concrete, cu atît creștea imposibilitatea de a lămuri principia marxismului, menținîndu-te la înălțimea tezelor abstracte generale, cu atît devenea mai necesar să se dea indicații precise asupra cutărei situații a cutăror clase ale societății ruse, asupra cutărui raport dintre diferitele forme de Plusmacherei și interesele producătorilor.

Tocmai de aceea ni s-a părut că n-ar fi de loc nepotrivită încercarea de a completa și a lămuri teza autorului, de a urmări expunerea lui pas cu pas, pentru a arăta necesitatea de a pune *altfel* problemele, de a aplica *cu mai multă consecvență* teoria contradicțiilor de clasă.

* — principiile. — *Nota trad.*

Cît despre abaterile directe ale d-lui Struve de la marxism – în probleme ca aceea a statului, a suprapopulației și a pieței interne –, despre ele am vorbit deajuns.

VI

În afară de critica conținutului teoretic al narodnicismului se găsesc în cartea d-lui Struve și unele observații cu privire la politica economică narodnicistă. Deși ele sînt făcute de autor doar în treacăt și fără a fi apoi dezvoltate, nu putem totuși să nu ne oprim asupra lor, pentru a nu lăsa astfel loc la nici un fel de confuzii.

În aceste observații ni se vorbește despre caracterul „rațional“, progresist, „rezonabil“ etc. al politicii liberale, adică burgheze, în comparație cu politica narodnicistă*.

Se vede că autorul a vrut să pună față în față două politici care se mențin pe terenul relațiilor existente, și în *acest sens* el a arătat, pe bună dreptate, că o politică „rațională“ – aceea care dezvoltă capitalismul, și nu aceea care-l frînează – este, firește, „rațională“ nu pentru că, slujind burgheziei, o face să-l subordoneze tot mai mult pe producător [cum caută să interpreteze lucrurile diferiți „prostănaci“ sau „acrobați“], ci pentru că, accentuînd și limpezind relațiile capitaliste, ea luminează *rațiunea* aceluia care este singurul de care depinde schimbarea și-i dezleagă mîinile.

Trebuie să observăm, totuși, că această teză, care este cît se poate de justă, este nereușit exprimată de d-l Struve, că, datorită modului său abstract de a raționa, el o formulează în așa fel că uneori îți vine să-i spui: lasă morții să-și îngroape morții. Rusia n-a dus niciodată lipsă de oameni dispuși să se consacre creării de teorii și de programe menite să exprime interesele burgheziei noastre, să exprime

* Vom da aici cîteva mostre de asemenea observații: „Dacă statul... vrea să consolideze mica proprietate și nu marea proprietate funciară, în condițiile economice de astăzi el poate să-și atingă acest scop nu urmărind o irealizabilă egalitate economică în rîndurile țărănimii, ci numai sprijinind elementele ei viabile din care să creeze o țărănime economiceste puternică“ (240). „Nu pot să nu văd în politica al cărei obiectiv va fi crearea unei *astfel* de țărănimi (și anume „a unei țărănimi economiceste puternică și adaptate la economia bazată pe producția de mărfuri“) singura politică rațională și progresistă“ (281). „Rusia, țară capitalistă săracă, trebuie să devină o țară bogată, tot capitalistă“ (250) etc., inclusiv propoziția finală: „să ne facem ucenicia la capitalism“.

ideea „necesității” ca capitalul mare și puternic să-l strivească pe cel mic și să înlăture metodele lui primitive și patriarhale de exploatare.

Dacă autorul nostru ar fi respectat și aici cu toată rigurozitatea cerințele „doctrinei” marxiste, care te obligă să-ți reduci expunerea la formularea procesului real, să descoperi în dosul fiecărei forme de politică „rezonabilă”, „rațională” și progresistă contradicțiile de clasă, el ar fi exprimat altfel această idee, ar fi pus altfel problema. El ar fi reprodus toate acele teorii și programe ale liberalismului, adică ale burgheziei, care au răsărit după marea reformă ca ciupercile după ploaie, și le-ar fi confruntat totodată cu datele concrete despre dezvoltarea capitalismului în Rusia. El ar fi arătat astfel, pe baza exemplului oferit de Rusia, că între ideile sociale și dezvoltarea economică se află acea legătură a cărei existență a încercat s-o dovedească în primele capitole și care poate fi definitiv stabilită numai printr-o analiză materialistă a datelor referitoare la Rusia. El ar fi arătat, în al doilea rând, cât de naivi sînt narodnicii care în publicațiile lor se războiesc cu teoriile burgheze ca și cum ele reprezintă doar niște raționamente greșite, și nu interesele unei clase puternice, la a cărei conștiință ar fi o prostie să facem apel și care poate fi „convinsă” numai prin forța impunătoare a unei alte clase. El ar fi arătat, în al treilea rând, care clasă determină la noi „necesitatea” și „progresul” și cât de ridicoli sînt narodnicii, cu discuțiile lor pe tema : ce „cale” trebuie „să alegem”.

Domnii narodnici au exploatat cu deosebită plăcere aceste expresii ale d-lui Struve, exprimîndu-și satisfacția că formularea lor nereușită a permis unor economiști burghezi (de felul d-lui Ianjul) și unor adepți ai iobăgiei (de felul d-lui Golovin) să se agațe de diferite fraze rupte din context. Am văzut în ce constă caracterul nesatisfăcător al expunerii d-lui Struve, care a dat o astfel de armă în mîinile adversarilor.

Încercările de a critica narodnicismul pur și simplu ca pe o teorie care trasează patriei căi greșite * l-au dus pe

* Autorul „Insemnărilor critice” arată care este substratul economic al narodnicismului (pag. 166—167), dar ceea ce ne spune el ni se pare cu totul nesatisfăcător.

autor la o formulare confuză a poziției sale față de „politica economică“ a narodnicismului. S-ar putea crede că aici este vorba de o respingere în bloc, fără discernămint, a acestei politici, și nu numai a unei părți din ea. De aceea e necesar să ne oprim asupra acestui punct.

Filozofările pe tema posibilității unor „alte căi pentru patrie“ nu sînt altceva decît veșmîntul exterior al narodnicismului. Iar conținutul lui este acela de reprezentant al intereselor și al punctului de vedere al micului producător, al micului burghez rus. De aceea narodnicul este și el în teorie un fel de Ianus¹³⁹, care are o față întoarsă spre trecut, iar cealaltă spre viitor, așa cum este în viață un Ianus și micul producător, care își îndreaptă o față spre trecut, dorind să-și întărească mica lui gospodărie, neștiind și nevrînd să știe nimic despre orînduirea economică generală și despre necesitatea de a ține seamă de clasa care o dirijează, iar cealaltă față spre viitor, adoptînd o atitudine ostilă față de capitalismul care-l ruinează.

Se înțelege, în acest caz, că ar fi cu totul greșit să se respingă în bloc, fără discernămint, întregul program al narodnicilor. Trebuie să facem o distincție netă între latura lui reacționară și cea progresistă. Narodnicismul este reacționar în măsura în care preconizează măsuri menite să lege pe țărani de pămînt și de vechi moduri de producție, ca inalienabilitatea loturilor etc. *, în măsura în care vrea să frîneze dezvoltarea economiei bănești, în măsura în care așteaptă de la „societate“ și de la intervenția reprezentanților birocrăției nu îmbunătățiri parțiale, ci o schimbare a drumului (de exemplu d-l Iujakov, care scria în „Russkoe Bogatstvo“, 1894, nr. 7, despre arăturile obștești proiectate de un zemski nacealnik și se îndeletnicea cu corectarea acestor proiecte). Se înțelege că împotriva unor asemenea puncte din programul narodnicilor trebuie dus un război necondiționat. Dar mai există în programul lor și alte puncte, cu privire la autoadministrare, la accesul liber, pe scară largă, al „poporului“ la știință, la „ridicarea“ economiei „populare“ (adică a micii gospodării) cu ajutorul creditelor

* Pe bună dreptate spune d-l Struve că aceste măsuri ar putea să ducă doar la „împlinirea visurilor înflăcărâte ale unor proprietari funciari din Europa occidentală și din Rusia, care vor să-i vadă pe muncitorii agricoli legați de pămînt“ (279).

ieftine, al perfecționării tehnicii, al reglementării desfacerii etc. etc. etc. Că aceste măsuri cu caracter democratic general sînt progresiste, asta o recunoaște, firește, fără rezerve și d-l Struve. Ele sînt menite nu să frîneze, ci să accelereze dezvoltarea economică a Rusiei pe drumul capitalist, să grăbească crearea unei piețe interne și dezvoltarea tehnicii și a industriei mecanizate prin îmbunătățirea situației oamenilor muncii și prin ridicarea nivelului trebuințelor lor, să stimuleze și să înlesnească gîndirea și acțiunea lor de sine stătătoare.

Aici s-ar mai putea pune o singură întrebare : care dintre măsurile de acest fel – măsuri, firește, de dorit – sînt mai juste și mai bune : cele propuse de narodnici sau cele propuse de publiciștii à la d-l A. Skvorțov, care preconizează și el progresul tehnic și față de care d-l Struve manifestă atîtă simpatie ? Mie mi se pare că, din punct de vedere marxist, nu încapă nici o îndoială că *sub acest raport* trebuie preferat în mod categoric narodnicismul. Măsurile de felul celor preconizate de d-nii Skvorțovi au în vedere interesele întregii clase a micilor producători, ale micii burghezii, așa cum programul ziarului „Moskovskie Vedomosti“ are în vedere interesele marii burghezii. Ele nu au în vedere pe toți *, ci numai pe unii aleși, care se dovedesc a fi vrednici de atenția celor mari. În sfîrșit, ele sînt revoltător de brutale, pentru că presupun un amestec polițienesc în gospodăria țărănilor. Luate în ansamblu, aceste măsuri nu oferă nici un fel de garanții și șanse serioase pentru „progresul gospodăriei țărănești în ce privește producția“.

Narodnicii înțeleg și reprezintă incomparabil mai bine, *sub acest raport*, interesele micilor producători, așa că marxiștii, respingînd toate trăsăturile reacționare ale programului lor, trebuie nu numai să accepte punctele cu caracter general-democratic, dar să le și imprime mai multă precizie, profunzime și amploare. Cu cît vor fi mai radicale aceste reforme în Rusia, cu cît vor face să crească nivelul de trai al maselor muncitoare, cu atît mai pronunțat și mai limpede va ieși la iveală cel mai important și mai esențial (chiar în momentul de față) antagonism social din viața Rusiei.

* Adică, firește, pe toți *acela căroră le este accesibil* progresul tehnic.

Marxiștii nu numai că nu „întrerup firul democratic“ sau curentul democratic, cum afirmă în mod calomnios d-l V.V., dar, dimpotrivă, vor ca acest curent să se dezvolte și să se întărească, vor să-l apropie de viață, vor să apuce „firul“ pe care „societatea“ și „intelectualitatea“* îl lasă să le scape din mână.

Această cerință – de a nu lăsa să scape „firul“, ci, dimpotrivă, de a-l întări – nu este nicidecum ceva întâmplător, care ar decurge din dispoziția personală a unora sau altora dintre „marxiști“, ci este în mod necesar determinată de situația și de interesele clasei căreia vor ei să-i slujească; ea este dictată în mod necesar și necondiționat de cerințele esențiale ale „doctrinei“ lor. Din motive lesne de înțeles, nu mă pot apuca să fac aici o analiză a primei părți a acestei teze, să dau o caracterizare a „situației“ și „intereselor“; de altfel, în cazul de față mi se pare că lucrurile vorbesc de la sine. Mă voi referi numai la cea de-a doua parte, și anume la poziția doctrinei marxiste față de problemele referitoare la „firul care se rupe“.

Marxiștii trebuie să pună aceste probleme altfel de cum le-au pus și le pun d-nii narodnici. Aceștia, când pun o problemă, se situează pe punctul de vedere al „științei moderne, al ideilor morale moderne“; lucrurile sînt prezentate de ei în așa fel de parcă nerealizarea unor asemenea reforme nu s-ar datora cauzelor adînci, care sălășluiesc în înseși *relațiile de producție*, ci obstacolele create numai de primitivitatea simțurilor – „facultatea de a pricepe“ este slabă etc. –, ca și cum Rusia ar fi un fel de tabula rasa, pe care nu mai rămîne decît să se traseze cum trebuie căile juste. *Acest mod de a pune problema* îi asigură, bineînțeles, „puritatea“ cu care se laudă d-l V.V. și care, de fapt, nu este altceva decît „puritatea“ visurilor unor domnișoare de pension, ceea ce face ca raționamentele narodniciste să fie atît de potrivite pentru conversații de salon.

* În „Nedelea“ nr. 47, 1894, d-l V. V. scrie: „În perioada de după reformă a istoriei noastre, relațiile sociale s-au apropiat, prin unele trăsături ale lor, de cele din Europa apuseană: democratism activ în perioada de luptă politică și indiferentism social în perioada următoare“. Am căutat să arătăm, în capitolul I, că acest „indiferentism“ nu este ceva întâmplător, ci rezultatul inevitabil al situației și intereselor clasei din care provin reprezentanții „societății“ și cărora, alături de unele inconveniente, relațiile de astăzi le oferă și o serie de avantaje destul de însemnate.

Aceste probleme trebuie să fie, în mod necesar, cu totul altfel puse de către marxiști*. Obligați să caute și să găsească rădăcinile fenomenelor sociale în relațiile de producție, să le reducă la *interesele* unor clase bine determinate, ci trebuie să formuleze aceleași desiderata ca „doleanțe“ ale unor anumite elemente sociale, care întâmpină rezistența cutărilor elemente și a cutărilor clase. Acest mod de a pune problema va înlătura orice posibilitate de a folosi „teoriile“ lor pentru discuții profesionale care se situează *deasupra* claselor, pentru proiecte și conferințe care promet „un succes strălucit“**. Acesta nu este, firește, decît un merit indirect al menționatei schimbări a punctului de vedere, dar el este și așa destul de mare, dacă ținem seama pe ce pantă abruptă a apucat narodnicismul *contemporan*, care se rostogolește în mocirla oportunistului. Dar chestiunea nu se mărginește la meritul indirect. Dacă vom transpune aceste probleme pe terenul teoriei antagonismului de clasă [în care scop este necesară, firește, o „reexaminare a faptelor“ din istoria și din realitatea rusă], atunci răspunsurile ce vor urma vor constitui o formulare a intereselor vitale ale unor anumite clase, și ele vor fi menite să fie folosite*** în mod practic tocmai de aceste clase interesate, și numai de ele – ele vor căuta să răzbată, ca să întrebuițăm minunata expresie a unui marxist, din „strîmtul cabinet al intelectualilor“ spre înșiși participanții la relațiile de producție în forma lor cea mai pură și mai dezvoltată, spre aceia care simt cel mai mult consecințele „ruperii firului“ și care „au nevoie“ de „idealuri“, pentru că fără ele se simt prost. Un asemenea mod de a pune problema va aduce un nou suflu, viu, în toate aceste probleme vechi, cum sînt: dările, actele de identitate, colonizările, administrațiile de plasă etc., probleme pe care „societatea“ noastră le-a tot dis-

* Dacă vor aplica în mod consecvent teoria lor. Așa cum am mai arătat destul de explicit, expunerea d-lui Struve nu este satisfăcătoare tocmai din cauză că dînsul nu urmează cu toată strictțea această teorie.

** Expresia aparține d-lui Iujakov.

*** Se înțelege că pentru această „folosire“ se cere o uriașă muncă pregătitoare și care prin însăși esența ei este imperceptibilă. Pînă la această folosire poate să treacă o perioadă de timp, mai mult sau mai puțin îndelungată, în cursul căreia noi vom spune desclis că nu există nici o forță capabilă să deschidă căi mai bune pentru patrie; aceasta în opoziție cu „optimismul dulceag“ al d-lor narodnici, care ne asigură că asemenea forțe există și că nu rămîne decît ca ele să fie sfătuite „să părăsească drumul lor greșit“.

cutat și interpretat, le-a rumeșat și răsrumeșat, le-a rezolvat și răsrezolvat și care au început acum să nu mai prezinte nici un interes.

Prin urmare, oricum am aborda problema, adică analizând conținutul sistemului de relații economice care domnește în Rusia și diferitele forme ale acestui sistem în legătura lor istorică și în raportul lor cu interesele oamenilor muncii sau, dimpotrivă, analizând problema „ruperii firului” și a cauzelor ei, — în ambele cazuri ajungem la una și aceeași concluzie: aceea a marii însemnătăți a sarcinii istorice — puse de epoca prin care trecem — a „muncii care s-a diferențiat de viață”, la concluzia că ideea acestei clase prezintă o importanță universală.

MATERIALE
PREGĂTITOARE

INSEMNAȚI, CALCULE ȘI SUBLINIERI
FĂCUTE DE V. I. LENIN
ÎN PAGINILE CĂRȚII LUI V. E. POSTNIKOV
„GOSPODĂRIA ȚĂRĂNEASCĂ
DIN SUDUL RUSIEI”¹⁴⁰

.....
[9] *

Potrivit datelor recensământului pe gospodăria al zemstvelor, numărul de gospodării în diferitele grupuri de țărani și întinderea medie a lotului de pământ se exprimă prin următoarele cifre :

CATEGORIA DE ȚĂRANI	Jud. <i>Dneprovsk</i>		Jud. <i>Melitopol</i>		Jud. <i>Berdiansk</i>	
	Numărul de gosp.	De 1 gosp. deseatine	Numărul de gosp.	De 1 gosp. păm. bun de lueru	Nr. de gosp.	De 1 gosp păm.
Foști coloniști germani	113	84	1.874	46	3.075	37,9
Foști coloniști bulgari	—	—	285	75,7	4.149	38,1
Țărani care au aparținut statului	16.708	20,4	28.758	19,8	21.057	18,3
Țărani-proprietari care au aparținut moșierilor	2.351	11,6	2.764	11,5	187	8,9
Țărani cu lot gratuit care au aparținut moșierilor	414	3,1	1.297	3,2	326	2,3
Pe județe	19.556	19,3	34.978	20,5	28.794	23

Total din 83.358 de gospodării în 3 județe – gospodării de coloniști 9.496, adică $> \frac{1}{9}$.

* Aici și mai departe, în paranteze pătrate sînt menționate paginile din cartea lui V. E. Postnikov. — *Nota red.*

.

[107]

?? de ce?

...În prezent, literatura de statistică a zemstvelor din Rusia dispune de puține date referitoare la bugetele țărănești, pe cînd în ceea ce privește unele județe din gubernia Voronej aceste date au fost chiar culese printr-o anchetă făcută pe gospodării... Trebuie totuși să spunem că datele respective din statistica pentru gubernia Voronej, care se referă la un singur an de recensămînt, nu reprezintă date medii pentru gospodăria țărănească, deoarece bugetul unei familii de țărani conține unele cheltuieli gospodărești (de pildă pentru îmbrăcăminte de sărbătoare, zestre, cheltuieli pentru amenajarea gospodăriei prilejuite de separarea gospodăriei fiilor, cheltuieli pentru construcții și inventar mare), care variază foarte mult de la an la an și sînt, în special, în funcție de recoltă, care dă țăranilor mijloace pentru acoperirea tuturor acestor cheltuieli neprevăzute.

.

[117]

La țăranii din 3 județe din gubernia Taurida

		<i>Supr. cultiv.</i>	<i>Cai</i>	<i>Boi</i>	<i>Supr. cultivată re- venind la o pereche de vile de muncă</i>
$0/0$ boi:					
	La cei care cultivă pînă la 5 des.	34.070	6.467	3.082	7.1 des.
circa $1/3$	La cei care cultivă				
	5-10 des.	140.426	25.152	8.924	8.2 „
„ $1/4$	La cei care cultivă				
	10-25 des.	540.093	80.517	24.943	10.3 „
< $1/4$	La cei care cultivă				
	25-50 des.	494.095	62.823	19.030	12.5 „
< $1/4$	La cei care cultivă				
	peste 50 des.	230.583	21.003	11.648	14.5 „
< $1/3$					
	Total	1,439,267	195,962	67,627	10.9 „

Dacă luăm raportul dintre forțele de muncă și suprafața cultivată, vom vedea că la 100 des. de suprafață cultivată revine pe diferite grupuri :

	5 des.	Populație cu muncitori angajați			
		Gospo- dării	Perso- ne	Lucră- tori	Capete de vite de muncă
Cei care cultivă pînă la					
„ „	5 des.	28.7	136	28.5	28.2
„ „	5—10 „	12.9	67	12.6	25
„ „	10—25 „	6.1	41.2	9.3	20
„ „	25—50 „	2.9	25.5	7	16.6
peste	50 „	1.3	18	6.8	14
Medie		5.4	36.6	9	18.3

Așadar, o dată cu creșterea proporțiilor gospodăriei și a suprafeței cultivate, cheltuielile țăranilor pentru întreținerea forțelor de muncă, oameni și vite, care este principala cheltuială în agricultură, scad progresiv, iar la grupurile care cultivă suprafețe mari sînt aproape de două ori mai mici decît la grupurile care cultivă puțin.

.....
[134]

Recensămîntul zemstvei din Taurida dă următoarele cifre pentru cele 3 județe la un loc :

	Colonii	Celelalte sate	
Numărul total de gospodării	9.496	74.539*	84.035
Numărul de gospodării fără vite de muncă	972	11.555	
Numărul de gospodării fără o su- prafață cultivată echivalentă cu norma de lucru	865	5.477	

* În numărul acestor gospodării intră și așezările care, în momentul cînd s-a făcut recensămîntul, nu erau incluse în plăși.

.....

[145]

Revine în medie de o gospodărie

		<i>Jud. Berdeansk</i>	Pământ din loturi	Pământ cumpă- rat	Pământ luat în arendă
Arături în deseatinе					
10 ¹⁴¹	Cei care nu cultivă nimic		6.8	3.1	0.09
8.0	Cei care cultivă				
	pînă la	5 des.	6.9	0.7	0.4
10.1	" "	5-10 "	9	—	1.1
18.7	" "	10-25 "	14.1	0.6	4
39.5	" "	25-50 "	27.6	2.1	9.8
116.4	peste	50 "	36.7	31.3	48.4
21.4	Pe județ		14.8	1.6	5
<i>Jud. Melitopol</i>					
9.4	Cei care nu cultivă		8.7	0.7	—
7.7	Cei care cultivă				
	pînă la	5 des.	7.1	0.2	0.4
10.6	" "	5-10 "	9	0.2	1.4
17.6	" "	10-25 "	12.8	0.3	4.5
38.4	" "	25-50 "	23.5	1.5	13.4
100	peste	50 "	36.2	21.3	42.5
22.2	Pe județ		14.1	1.4	6.7
<i>Jud. Dneprovsk</i>					
7.4	Cei care nu cultivă		6.4	0.9	0.1
6.1	Cei care cultivă				
	pînă la	5 des.	5.5	0.04	0.6
10.3	" "	5-10 "	8.7	0.05	1.6
18.9	" "	10-25 "	12.5	0.6	5.8
36.3	" "	25-50 "	16.8	2.3	17.4
91.4	peste	50 "	17.4	30	44
19.9	Pe județ		11.2	1.7	7.0*

* În cifra care indică pământul arendat în cele trei județe intră atât pământuri extralotuale cît și pământuri de lot.

[150]

...După datele statisticii, pământurile arabile ale statului date în arendă țăranilor în 1884-1886 se repartizează în felul următor *

CATEGORIILE DE ȚĂRANI	Jud. Berdeansk			Jud. Melitopol			Jud. Dneprovsk			Total pe 3 județe ^{14a}	
	nr. de gosp. carearend.	nr. de des.	de 1 gosp. carearend.	nr. de gosp. carearend.	nr. de des.	de 1 gosp. carearend.	nr. de gosp. carearend.	nr. de des.	de 1 gosp. carearend.	Gosp. carearend.	Des.
Cei care cultivă pînă la 5 des.	39	66	1.7	24	383	16	20	62	3.1	83	511
„ „ 5-10 „	227	400	1.8	159	776	4.8	58	251	4.3	444	1.427
„ „ 10-25 „	687	2.642	3.8	707	4.569	6.4	338	1.500	4.4	1.732	8.711
„ „ 25-50 „	387	3.755	9.7	672	8.564	12.7	186	1.056	5.7	1.245	13.375
peste 50 „	113	3.194	28.3	440	15.365	34.9	79	1.724	21.8	632	20.283
Total	1.470	10.107	7	2.002	29.657	14.8	681	4.595	6.7	4.136	44.307
	1.453	10.057						4.593			

* Conform condițiilor de arendă, țăranii au dreptul să cultive numai $\frac{1}{3}$ din pământul arendat. Restul de pământ arendat poate fi folosit, la aprecierea lor, ca fâneață sau pășune.

.....
[279]

r. *Bugetul* pe 3 ani (1886-1888) a *menonitului Iakov Neifeld* din colonia Orlov, jud. Berdeansk.

.....
[280-281]

Media pe trei ani a veniturilor și cheltuielilor a fost următoarea :

<i>Venituri</i>	
Din vânzarea de grâu	894 r. 03 c.
„ „ „ alte cereale și legume	151 „ 33 „
„ „ „ cai, vite cornute și oi	198 „ 35 „
„ „ „ lână	52 „ 25 „
„ „ „ ouă și unt	24 „ 63 „
„ „ „ paie	35 „ 92 „
„ „ „ tizic	8 „ 83 „
„ „ „ inventar	63 „ 33 „
Din diverse	30 „ 80 „
Total	1.459 r. 47 c.

<i>Cheltuieli</i>	
Plăți către obște și către stat	168 r. 32 c.
Pentru arenda pământului	70 „ — „
„ lucrători	146 „ 66 „
„ păstori	25 „ 14 „
„ cumpărări de vite	54 „ 75 „
„ cartofi și grâu de sămânță	15 „ 08 „
„ reparații de clădiri	32 „ 18 „
„ reparații și cumpărări de mașini	77 „ 13 „
„ carne și pește	6 „ 43 „
„ cafea și zahăr	25 „ 20 „
„ vin și rachiu	5 „ 98 „
„ îmbrăcăminte	363 „ 92 „
„ încălțăminte	38 „ 72 „
„ diverse	99 „ 92 „
Total	1.129 r. 43 c.

37.61 (

Excedențul mediu anual 330 r. și 4 c.

.
[282-283]

Să ne oprim puțin asupra analizei acestui buget specific de colonist.

Venitul anual în bani produs de o gospodărie cu 72 de deseatine pământ este de 1.459 r. și 47 c. Dintre care :

De pe urma produselor culturii pământului	1.081 r. 28 c
„ „ „ „ creșterii animalelor	284 „ 06 „
din diverse venituri	94 „ 13 „

La 1 deseatină de suprafață a gospodăriei revin 20 r. 27 c. venit. Dar acesta este numai venitul în bani. Pentru a obține cifra venitului global, la acesta trebuie adăugată întreaga valoare a produselor consumate în cadrul gospodăriei. După cum a arătat acest gospodar, el consumă anual următoarele cantități de produse provenite din gospodăria sa :

<i>1) Pentru brana sa și a familiei sale :</i>	<i>în sumă de</i>
10 cetverti de grâu a 8 r. și 25 c.	82 r. 50 c.
6 cetverti de secară a 5 r.	30 „ — „
cartofi, legume și produse de bostănărie	36 „ — „
În total în sumă de	148 r. și 50 c.

2) Pentru vitele productive:

a) pentru vaci: 250 puduri de fin a 30 c.	75 r.
30 puduri de făină de secară a 70 c.	21 „
100 pud. de paie de grâu și de orz	0,8 „
10 des. de pășune a 5 r.	50 „
b) pentru porci 18 cetverti de orz a 4 r.	72 „

În total în sumă de 226 r.

În gospodărie, vitele productive servesc pentru a da hrana animală, și de aceea cele două totaluri anterioare pot fi adunate. Așadar, toate produsele alimentare furnizate de gospodăria proprie reprezintă suma de 374 r. și 50 c., ceea ce înseamnă o cheltuială de 46 r. și 81 c. de om, dintre care 18 r. și 56 c. reprezintă valoarea alimentelor vegetale, iar 28 r. și 25 c. a alimentelor animale*.

3) Pentru 8 cai de muncă :

109 cetverti de orz și ovăz a 4 r.	de 436 r.
100 pud. fin a 30 c.	30 „
400 pud. de tocătură de paie a 10 c.	40 „
4 des. de islaz la prețul de arendă	20 „
Total	526 r.

Gospodăria cheltuiește pentru hrana unui cal 65 r. și 75 c.

4) Pentru sămînță :

12 cetverti grâu a 8 r. 25 c.	99 r.
6 cetverti orz a 4 r.	24 „
1 cetverti secară a 5 r.	5 „
3 cetverti ovăz a 4 r.	12 „
Total	140 r.

Pentru încălzit :

2 stînjeni cubi de tizic a 10 r.	20 r.
1/4 stînjen cub de lemne	7 „
500 pud. de paie a 8 c.	40 „
Total	67 r.

* Nu figurează păsările domestice folosite în gospodărie. Valoarea lor poate fi compensată cu valoarea nutrețurilor care nu figurează aici, transformate în untul vîndut de gospodărie.

Valoarea tuturor produselor consumate în gospodărie reprezintă suma de 1.107 r. și 50 c., ceea ce înseamnă 15 r. și 38 c. de deseatină.

Venitul global al gospodăriei, atît în produse cît și în bani, reprezintă suma de 2.666 r. și 97 c., revenind 35 r. și 65 c. de deseatină.

Adunînd cheltuielile în produse și în bani, rezultă următoarele cheltuieli pe articole :

1.459. ⁴⁷
+ 1.107. ⁵
2.566. ⁹⁷

Total De deseatină

1. Plăți pentru pămînt	238 r. 32 c.	3 r. 31 c.	
2. Sămînță	140 „ — „	1 „ 95 „	
3. Pentru clădiri	32 „ 18 „	— „ 45 „	
4. Pentru inventar	77 „ 13 „	1 „ 07 „	
5. Pentru cumpărări de vite	54 „ 75 „	— „ 76 „	) 109. ³¹
6. Pentru vite de muncă	526 „ — „	7 „ 31 „	
7. Salariul lucrătorilor	171 „ 80 „	2 „ 40 „	
8. Hrana familiei și a lucrătorilor	412 „ 11 „	5 „ 72 „	
9. Îmbrăcăminte și încălțăminte	402 „ 64 „	5 „ 60 „	
10. Încălzit	67 „ — „	— „ 91 „	
11. Diverse	115 „ — „	1 „ 60 „	
Total	2.236 r. 93 c.	31 r. 07 c.	

.....

[286]

3. *Bugetul țaranului Stepan Maslov din satul Veseloc, jud. Melitopol...*

.....

[287]

Cbeltuieți

Plata arenzii pentru 26 des. de pămînt arabil	
a 6 r.	156 r.
Dări și plăți către obște pentru 3 persoane	34 „
Lucrătorului cu luna, pe 2 luni	45 „
Păstorului cîte 50 c. de vacă și 40 c. de oaie	8 „

Fierarul pentru potcovitul cailor și reparatul uneltelor	32 r.	
Pentru îmbrăcămintea și încălțăminte a 6 persoane	284 „	} 333 r.
Ceai de 3 r. și 1 pud zahăr	9 „	
3 vedre de ulei în timpul postului, a 5 r., și pește uscat	25 „	
Rachiu	15 „	
Total	608 r.	

*Insemnările și calculele
sunt făcute nu mai devreme
de martie 1893*

Se tipărește după original

*Apărut pentru prima oară
incomplet în 1940 în „Culegeri din
Lenin”, vol. XXXIII*

A N E X E

PETIȚII ALE LUI V. I. ULIANOV (LENIN)
1887-1893

1

Domniei-sale domnului director
al Liceului clasic din Simbirsk

Din partea lui Vladimir Ulianov,
elev în clasa a VIII-a a Liceului
clasic din Simbirsk

PETIȚIE

Dorind să mă prezint la examenul de maturitate, am
onoarea a vă ruga să binevoiți a aproba admiterea mea la
acest examen.

Simbirsk, 18 aprilie 1887

Vladimir Ulianov,
elev în clasa a VIII-a
a Liceului din Simbirsk

Am primit diploma de maturitate nr. 468¹⁴³ și toate cele-
lalte acte, împreună cu copiile respective.

Vladimir Ulianov

*Publicat pentru prima oară
în întregime
în ianuarie 1924 în revista
„Molodaia Gvardiia” nr. 1*

Se tipărește după manuscris

2

Domniei-sale domnului rector
al Universității imperiale din Kazan

Din partea lui Vladimir Ilin Ulianov,
absolvent al Liceului din Simbirsk,
fiu de funcționar

PETIȚIE

Dorind să intru la Universitatea din Kazan pentru a-mi continua studiile, am onoarea a vă ruga cu tot respectul să binevoiți a da convenita dispoziție pentru înscrierea mea în anul I al Facultății de drept pe baza actelor alăturate, împreună cu copiile respective, și anume: a) diploma de maturitate, b) extrasul de naștere și de botez, c) statul personal al tatălui meu, d) adeverința de înregistrare la cercul de recrutare și e) două fotografii.

Totodată, potrivit prevederilor § 100 din regulamentul Universităților imperiale din Rusia, mă oblig ca, pe toată durata studiilor mele la universitate, să respect regulile și dispozițiile universitare.

Vladimir Ulianov,
absolvent al Liceului din Simbirsk

Kazan, 29 iulie 1887¹⁴⁴

3

Domniei-sale domnului rector
al Universității imperiale din Kazan

Din partea lui Vladimir Ulianov,
student în semestrul I
al Facultății de drept

PETIȚIE

Întrucît în actualele condiții ale vieții universitare nu consider posibilă continuarea studiilor mele la universitate, am onoarea a vă ruga să binevoiți a da cuvenita dispoziție pentru scoaterea mea din matricola Universității imperiale din Kazan.

Vladimir Ulianov.
student în semestrul I al
Facultății de drept

Kazan, 5 decembrie 1887 ¹⁴⁵

*Publicat pentru prima oară
la 24 septembrie 1946
în ziarul „Izvestiia” nr. 225*

Se tipărește după manuscris

4

Excelenței-sale domnului
ministru al Instrucțiunii Publice

Din partea lui Vladimir Ulianov,
fost student al Universității
imperiale din Kazan

PETIȚIE

Dorind să obțin posibilitatea de a-mi continua studiile, am onoarea a ruga cu tot respectul pe excelența-voastră să binevoiască a aproba înscrierea mea la Universitatea imperială din Kazan.

Vladimir Ulianov,
fost student al Univesității
imperiale din Kazan

Kazan, 9 mai 1888

Adresa : stradela Professorski,
casa Zavialova, apart. Veretennikova ¹⁴⁶

*Publicat pentru prima oară
la 17 octombrie 1929 în revista
„Krasnoe Studencestvo” nr. 4*

Se tipărește după manuscris

5

Excelenței-sale domnului ministru
al Afacerilor Interne

Din partea lui Vladimir Ulianov,
fost student

PETIȚIE

Pentru a-mi putea câștiga existența și ajuta familia, am neapărată nevoie de studii superioare. Dat fiind însă că nu pot face asemenea studii în Rusia, am onoarea a ruga în mod respectuos pe excelența-voastră să-mi aprobe plecarea în străinătate pentru a mă înscrie la o universitate.

Vladimir Ulianov, fost student

Kazan, 6 septembrie 1888

Adresa : Kazan, stradela Professorski,
casa Zavialova, apart. Veretennikova ¹⁴⁷

*Publicat pentru prima oară
în 1957 în cartea
„Anii de tinerețe ai lui V. I. Lenin.
După amintirile contemporanilor
și diferite documente”.
Edit. „Molodaia gardiia”*

Se tipărește după manuscris

6

Excelenței-sale domnului ministru al
Instrucțiunii Publice

Din partea lui Vladimir Ulianov,
fost student al Univesității
imperiale din Kazan

PETIȚIE

În decursul celor doi ani care au trecut de cînd am absolvit liceul am avut toată posibilitatea să mă conving că este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, pentru un om fără studii speciale să-și găsească o ocupație.

Ținînd seama de toate acestea și avînd imperioasă nevoie de o ocupație care să-mi permită să întretin din munca mea familia, compusă din mamă bătrînă și o soră și un frate minori, am onoarea a ruga pe excelența-voastră să binevoiască a-mi aproba să dau în particular examenul de candidat în științe juridice la una din instituțiile de învățămînt superior.

Vladimir Ulianov,
fost student al Universității
imperiale din Kazan

Samara, 28 octombrie 1889

Str. Voskresenskaia, casa Katkov ¹⁴⁸

*Publicat pentru prima oară
în 1925 în revista
„Krasnaia Letopis” nr. 1*

Se tipărește după manuscris

Excelenței-sale domnului ministru
al Instrucțiunii Publice

Din partea lui Vladimir Ulianov,
nobil ¹⁴⁹

PETIȚIE

Întrucît excelența-voastră a avut bunăvoința de a-mi aproba să dau în particular examenul de absolvire a Facultății de drept în fața comisiei de examinare de la una dintre universitățile conduse pe baza regulamentului din 1884, am onoarea a ruga cu tot respectul pe excelența-voastră să-mi aprobe să dau acest examen în fața comisiei de examinare de la Universitatea imperială din Petersburg.

Vladimir Ulianov, nobil

Samara, 12 iunie 1890

Str. Poștovaia, colț cu str. Sokolnicia,
casa Rîtikov ¹⁵⁰

*Publicat pentru prima oară
în 1924 în revista
„Krasnaia Letopis” nr. 2*

Se tipărește după manuscris

8

Domniei sale domnului președinte
al comisiei de examinare de la Facultatea de
drept a Universității imperiale din
Petersburg

Din partea lui Vladimir Ilin Ulianov,
nobil

PETIȚIE

Am onoarea a vă ruga cu tot respectul să binevoiți a dispune admiterea mea la examen în fața comisiei de la Facultatea de drept. Anexez : o fotografie ; o adeverință eliberată de Universitatea imperială din Kazan ; o adeverință eliberată de Departamentul Ministerului Instrucțiunii Publice din care reiese că excelența sa domnul ministru al Instrucțiunii Publice mi-a aprobat să dau în particular examenul de absolvire a Facultății de drept în fața comisiei de examinare ; chitanța, eliberată de casieria universității, pentru suma de 20 de ruble depusă în contul comisiei de examinare, precum și lucrarea de drept penal cerută de regulament.

Petersburg, 26 martie 1891

Vladimir Ilin Ulianov, nobil ¹⁵¹

9

Către Tribunalul districtual Samara

Din partea lui Vladimir Ilici Ulianov,
avocat stagiar pe lângă Tribunalul
districtual Samara, domiciliat în
Samara, str. Sokolnicia, casa Rîtikov

PETIȚIE

Am onoarea a ruga Tribunalul districtual Samara să-mi elibereze un certificat în care să se specifice că am dreptul să exercit profesiunea de avocat. Totodată, potrivit prevederilor art. 406⁵ din legea de organizare judecătorească (din 1883), declar că nu există nici un impediment pentru acordarea dreptului de exercitare a profesiei de avocat, întrucît subsemnatul nu intru în nici unul din cazurile prevăzute de art. 246 din codul de procedură civilă.

Vladimir Ulianov,
avocat stagiar

Samara, 28 februarie 1892¹⁵²

*Publicat pentru prima oară
în 1957 în cartea
„Anii de tinerețe ai lui V. I. Lenin.
După amintirile contemporanilor
și diferite documente” Ed. I.
„Molodaia gvardiia”*

Se tipărește după manuscris

10

Domniei-sale domnului director al
Departamentului Poliției

Din partea lui Vladimir Ilici Ulianov,
avocat stagiar pe lângă Tribunalul
districtual Samara

PETIȚIE

După ce, prin hotărîrea adunării generale din 30 ianuarie 1892 a Tribunalului districtual Samara, am fost înscris ca avocat stagiar, am depus la acest tribunal o petiție prin care ceream să mi se elibereze un certificat din care să reiasă că am dreptul să exercit profesiunea de avocat. Întrucît Tribunalul districtual Samara ezită să dea un răspuns precis la cererea mea, sub motiv că nu dispune de informații cu privire la persoana mea, am onoarea a vă ruga cu tot respectul să faceți cunoscut domnului președinte al Tribunalului districtual Samara că Departamentul Poliției nu are nici o obiecție împotriva eliberării unui asemenea certificat.

Vladimir Ulianov,
avocat stagiar

Samara, 1 iunie 1892

Str. Poștovaia, colț cu str. Sokolnicia,
casa Rîtikov ¹⁵³

*Publicat pentru prima oară
în 1924 în revista
„Krasnaia Letopiș” nr. 1*

Se tipărește după manuscris

11

Domniei-sale domnului președinte al
Tribunalului districtual Samara

Din partea lui V. I. Ulianov,
avocat stagiar

PETIȚIE

Ca o completare la petiția depusă de mine în martie a.c. la Tribunalul districtual Samara, prin care ceream să mi se elibereze un certificat care să-mi dea dreptul de a exercita profesiunea de avocat *, am onoarea a vă comunica că nu pot prezenta un certificat de bună purtare din următoarele motive : rectoratul Universității imperiale din Petersburg, care mi-a eliberat diploma de absolvire a facultății, nu-mi poate elibera un certificat de bună purtare întrucît n-am fost student al acestei universități și, pe baza aprobării date în mai 1890 de excelența-sa domnul ministru al Instrucțiunii Publice, am dat examen în particular în fața comisiei de examinare de la Facultatea de drept a acestei universități. Iar în ce privește eliberarea unui certificat de bună purtare din partea poliției, trebuie să spun că Departamentul Poliției nu eliberează asemenea certificate la cererea unor persoane particulare, ci numai la cererea unor instituții oficiale. Avînd în vedere cele arătate mai sus, am onoarea a vă ruga cu tot respectul să binevoiți a vă adresa d-lui director al Departamentului Po-

* Vezi volumul de față, pag. 533. — *Nota red.*

liției ca să vă informeze că nu există nici un impediment pentru eliberarea unui certificat care să-mi dea dreptul de a profesa avocatura.

Samara, 11 iunie 1892

Vlad. Ulianov, avocat stagiar ¹⁵⁴

*Publicat pentru prima oară
în 1957 în cartea
„Anii de tinerețe ai lui V. I. Lenin.
După amintirile contemporanilor
și diferite documente”.
Edit. „Molodata gvardia”*

Se tipărește după manuscris

12

Către Tribunalul districtual Samara

Din partea lui Vladimir Ilici Ulianov,
avocat stagiar

PETIȚIE

Am onoarea a vă ruga cu tot respectul să-mi eliberați un certificat care să-mi dea dreptul de a practica avocatura în cursul anului 1893. Anexez aici chitanța nr. 75 din ianuarie 1893, eliberată de Administrația financiară gubernială din Samara, la care am depus suma de 75 de ruble ca taxă pentru certificatul care îmi dă dreptul să practic avocatura, precum și certificatul folosit pe 1892. Totodată declar că nu există nici un impediment pentru eliberarea acestui certificat, întrucât subsemnatul nu intru în nici unul din cazurile prevăzute de art. 246 din Codul de procedură civilă.

Samara, 5 ianuarie 1893

Vladimir Ulianov, avocat stagiar ¹⁵⁵

*Se tipărește pentru prima oară,
după manuscris*

13

Domniei-sale domnului președinte al
Tribunalului districtual Samara

Din partea lui Vladimir Ilici Ulianov,
avocat stagiar

PETIȚIE

Întrucît intenționez să mă mut ca avocat stagiar într-o circumscripție a Curții de Apel din Petersburg, am onoarea a vă ruga în mod respectuos să-mi eliberați un certificat în care să se specifice că sînt avocat stagiar la Tribunalul districtual Samara și că în anii 1892 și 1893 am primit un asemenea certificat de liberă practică a avocaturii.

Samara, 16 august 1893 ¹⁵⁶

V. Ulianov,
avocat stagiar

*Se tipărește pentru prima oară,
după manuscris*

LISTA LUCRĂRILOR NEGĂSITE ALE LUI
V. I. LENIN

ADNOTĂRI

INDICI

DATE DIN VIAȚA ȘI DIN ACTIVITATEA LUI
V. I. LENIN.

LISTA LUCRĂRILOR LUI V. I. LENIN
DIN ANII 1891-1894
CARE N-AU FOST GĂSITE
PÎNĂ ÎN PREZENT

1891

LUCRARE DE LICENȚĂ LA DREPTUL PENAL

Lucrarea a fost depusă de Vladimir Ilici împreună cu cererea din 26 martie 1891 adresată președintelui comisiei de examinare de pe lângă Facultatea de drept a Universității din Petersburg (vezi vol. de față, pag. 8).

1893

LUCRAREA SCRISĂ DE V. I. LENIN LA SAMARA
ÎN LEGĂTURĂ CU CARTEA LUI V. V.
„DESTINELE CAPITALISMULUI ÎN RUSIA“

În amintirile sale, A. A. Ganșin scrie că lucrarea lui Vladimir Ilici era intitulată, pe cât i se pare, „*Fundamentarea narodnicismului în lucrările lui V.V.*“ și a fost adusă în 1893 de la Samara la Petersburg (vezi „Amintiri despre V. I. Lenin“, partea 1, E.S.P.L.P. 1957, pag. 169).

Despre lucrarea în care V. I. Lenin a criticat cartea lui V.V. „Destinele capitalismului în Rusia“ vorbesc în amintirile lor M. G. Grigoriev (vezi „Proletarskaia Revoluția“, 1923, nr. 8, pag. 61), S. I. Mișkevici (vezi N. Lenin. „Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților ?“, ed. „Moskovskii rabocii“ și „Novaia Moskva“, 1923, pag. XV, XVIII), I. H. Lalaianț (vezi „Amintiri despre V. I. Lenin“, partea 1, E.S.P.L.P. 1957, pag. 130).

CORRESPONDENȚA CU N. E. FEDOSEEV

Corespondența lui V. I. Lenin cu N. E. Fedoseev a început în 1893 sau în 1894.

În articolul „Cîteva cuvinte despre N. E. Fedoseev“, V. I. Lenin scria : „Pe cît îmi amintesc, corespondența mea cu Fedoseev se referea la unele probleme ivite pe atunci în legătură cu concepția marxistă sau social-democrată despre lume... E posibil să fi rămas pe la mine unele fragmente din scrisorile sau manuscrisele lui Fedoseev ; dar nu pot spune precis

dacă ele s-au păstrat și dacă pot fi găsite" (Opere, vol. 33, E.S.P.L.P. 1957, pag. 447).

1894

„CE SÎNT «PRIETENII POPORULUI» ȘI CUM LUPTĂ EI IMPOTRIVA SOCIAL-DEMOCRAȚILOR ?“

Partea a II-a. Scrisă în vara anului 1894.

REFERATUL DESPRE „OGLINDIREA MARXISMULUI ÎN LITERATURA BURGHEZĂ“ (TOAMNA ANULUI 1894)

În prefața la culegerea „În 12 ani“, V. I. Lenin scria că el a prezentat un referat intitulat „Oglindirea marxismului în literatura burgheză“ la o ședință a cercului marxiștilor din Petersburg. „După cum arată și titlul expunerii – sublinia V. I. Lenin –, polemica cu Struve a fost de data aceasta incomparabil mai tăioasă și mai categorică (în ceea ce privește concluziile social-democrate) decît în articolul publicat în primăvara anului 1895. Atenuările au fost făcute, în parte, din considerente legate de cenzură, în parte de dragul «alianței» cu marxiștii legali în vederea luptei comune împotriva narodnicismului“ (Opere, vol. 13, E.S.P.L.P. 1957, pag. 86). Din partea grupului de social-democrați au activat în acest cerc V. I. Lenin, V. V. Starkov și S. I. Radcenko, iar dintre publiciștii marxiști legali P. B. Struve, A. N. Potresov și R. E. Klasson.

1894—1895

MANIFESTUL ADRESAT MUNCITORILOR DE LA UZINA „SEMEANNIKOV“

Manifestul a fost scris după 24 decembrie 1894 (5 ianuarie 1895) în legătură cu tulburările care s-au produs la 23 decembrie la Uzina mecanică Nevski (fostă „Semeannikov“) din Petersburg.

În amintirile sale, N. K. Krupskaja a arătat că acest prim manifest agitatoric al marxiștilor ruși a fost scris de V. I. Lenin (vezi N. K. Krupskaja. „Amintiri despre Lenin“, Editura politică, 1960, pag. 21).

În articolul-necrolog „Ivan Vasilievici Babușkin“ (1910), V. I. Lenin scria că I. V. Babușkin a participat activ la întocmirea manifestului adresat muncitorilor de la uzina „Semeannikov“ și că el personal l-a difuzat.

LISTA LUCRĂRILOR
TRADUSE DE V. I. LENIN

Sfîrșitul anului 1889 — anul 1890

K. Marx și F. Engels. „Manifestul Partidului Comunist“ (tradus din germană). Traducerea nu s-a păstrat.

În amintirile sale referitoare la perioada cit au locuit la Samara (Ala-kaevka), M. I. Ulianova citează următoarea relatare a lui A. I. Eramasov : „Pe atunci Vladimir Ilici a făcut o excelentă traducere a «Manifestului Comunist» de K. Marx și F. Engels — scrie el. — Această traducere a circulat în manuscris. Am dus-o și la Sizran, unde am dat caietul unui cunoscut, un învățător care era considerat ca suspect de superiorii săi. S-a întâmplat ca învățătorul să fie chemat în nu știu ce problemă la Simbirsk, la inspectoratul școlilor primare. Mama lui, de teamă să nu li se facă vreo percheziție, a distrus caietul. Aceasta a fost soarta pe care a avut-o traducerea lui Ilici. De câte ori îmi amintesc de aceasta mă muștră conștiința, căci în parte sînt și eu vinovat de distrugerea acestei excelente traduceri“ (vezi „Amintiri despre V. I. Lenin“, partea 1, E.S.P.L.P. 1957, pag. 71-72). Despre această relatare a lui A. I. Eramasov vorbește și M. I. Semenov (M. Blan) în amintirile sale (vezi „Samara revoluționară dintre 1880 și 1900“. Editura din Kuibișev, 1940, pag. 55).

ADNOTĂRI

- 1 Articolul „Noi schimbări economice în viața țărănească. Cu privire la cartea lui V. E. Postnikov «Gospodăria țărănească din sudul Rusiei»” este cea mai veche dintre lucrările lui V. I. Lenin care au ajuns pînă la noi. El a fost scris la Samara în primăvara anului 1893 și citit în manuscris în cercurile tineretului marxist din Samara. Lenin își propusese să-l publice în revista liberală „Russkaia Misl”, care apărea la Moscova, dar redacția a respins articolul „ca nefiind potrivit cu orientarea revistei”. Într-o scrisoare din 30 mai 1894, Lenin scria în legătură cu această problemă : „Am avut chiar naivitatea să-l trimit la revista «Russkaia Misl», unde am fost, bineînțeles, refuzat ; motivul mi-a devenit foarte limpede atunci cînd am citit în «Russkaia Misl» nr. 2 un articol despre Postnikov al d-lui V. V., «vestitul nostru» liberal de duzină. Trebuie să ai o dexteritate deosebită ca să poți mutila pînă într-atîta un material excelent și să faci ca toate faptele să dispară în dosul unei frazeologii goale !” („Culegeri din Lenin”, vol. XXXIII, 1940, pag. 17).

La Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. se află două manuscrise scrise de Lenin ale articolului „Noi schimbări economice în viața țărănească”. Primul manuscris (ciorna) a fost primit din arhiva personală a lui Lenin ; al doilea manuscris, care conține unele adăogiri făcute de Vladimir Ilici la transcrierea lui definitivă, a fost predat de el lui S. I. Mițkevici, de la care, în timpul percheziției ce i s-a făcut la 3 decembrie 1894, a fost confiscat. Manuscrisul a fost descoperit în 1923 în arhiva Curții de Apel din Moscova și tot atunci a fost publicat pentru prima oară în culegerea „La a 25-a aniversare a primului Congres al partidului (1898-1923)”. În ediția de față, articolul „Noi schimbări economice în viața țărănească” se tipărește după cel de-al doilea manuscris, corectat de V. I. Lenin.

La Institutul de marxism-leninism se păstrează și cartea lui V. E. Postnikov „Gospodăria țărănească din sudul Rusiei” cu însemnările lui Lenin, care se tipăresc în volumul de față la capitolul „Materiale pregătitoare”.

Principalele materiale din acest articol au fost folosite de Lenin în capitolul al II-lea al cărții sale „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”, scrisă între 1896 și 1899 și publicată în martie 1899. — 1.

- 2 *Statistica zemstvelor* — statistică organizată de instituțiile zemstvelor. Secțiile, birourile și comisiile de statistică de pe lângă consiliile guberniale și județene ale zemstvelor făceau cercetări statistice (recensăminte pe gospodării ale țăranilor și meșteșugarilor, stabilirea veniturilor pe care le dă pământul, reevaluarea pământurilor și a avutului impuse la dări către zemstve, studierea bugetelor țărănești etc.) și publicau numeroase studii și culegeri statistice pe județe și gubernii, care conțineau un bogat material factic.

Prețind foarte mult datele statisticii zemstvelor, V. I. Lenin a arătat că „cunoașterea mai îndeaproape de către europeni a statisticii zemstvelor noastre ar da, probabil, un puternic impuls progresului statisticii sociale în general” (Opere, vol. 5, Editura politică, 1958, pag. 199). Totodată, Lenin a criticat metodele folosite de statisticienii zemstvelor în ceea ce privește prelucrarea și gruparea datelor statistice. „Aceasta este problema spinoasă a statisticii noastre a zemstvei, care este excelentă în ceea ce privește scrupulozitatea muncii și minuțiozitatea cu care se face munca”, a scris Lenin (Opere, vol. 20, Editura politică, 1956, pag. 72). Statisticienii zemstvelor, dintre care mulți se situau pe poziții narodniciste, prelucrau adeseori în mod tendențios datele statistice. În dosul coloanelor de cifre dispăreau la ei deosebirile și caracteristicile esențiale ale diferitelor grupuri de țărani care se formaseră în procesul dezvoltării capitalismului.

Lenin studia, verifica și prelucra datele statisticii zemstvelor. El făcea calcule proprii, întocmea situații și tabele, făcea o analiză marxistă și grupa după criterii științifice datele cu privire la gospodăriile țăranilor și ale meșteșugarilor. Folosind bogatul material al statisticii zemstvelor, Lenin a demascat schemele tlcuite de narodnici și a arătat adevăratul tablou al dezvoltării economice a Rusiei. Lenin a folosit pe scară largă în lucrările sale materialele statisticii zemstvelor, în special în cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia” (cu privire la statistica zemstvelor vezi lucrarea lui V. I. Lenin „Cu privire la sarcinile statisticii zemstvei”, scris în 1914). — 3.

- 3 Este vorba de culegerea „Rezultatele cercetării economice a Rusiei după datele statisticii zemstvelor”: vol. I — V.V. „Obștea țărănească”, Moscova, 1892; vol. II — N. Karișev. „Luarea în arendă de către țărani a pământurilor extralotuale”, Derpt, 1892. Ambele lucrări au o orientare liberal-narodnicistă. — 4.

- 4 *Obștea* (de pământ) în Rusia — formă de posesiune în comun a pământului de către țărani, care se caracteriza prin obligativitatea asolamentului și prin faptul că pădurile și pășunile erau indivizibile. Principalele caracteristici ale obștii de pământ din Rusia erau: răspunderea solidară (răspunderea colectivă obligatorie a țăranilor pentru achitarea la timp și în întregime a plăților și îndeplinirea tuturor prestațiilor în folosul statului și al moșierilor), reimpărțirea sistematică

a pământurilor și lipsa dreptului de a renunța la pământ, interzicerea vânzării și cumpărării pământului.

În Rusia obștea este cunoscută din vremuri străvechi. În cursul dezvoltării istorice, ea devine treptat una dintre temelile feudalismului în Rusia. Moșierii și guvernul țarist se serveau de obște pentru intensificarea aspirării iobagilor și pentru a storce de la popor plățile de răscumpărare și birurile. V. I. Lenin a arătat că obștea, „fără a feri pe țărani de procesul de proletarizare, are în practică rolul unei bariere medievale, care-i desparte pe țărani, ținându-i parcă de mici uniuni și de categorii care și-au pierdut orice «rațiune de a fi»” (Opere, vol. 15, E.S.P.L.P. 1957, pag. 65).

Problema obștii a stîrnit discuții aprinse și a dat naștere unei vaste literaturi economice. O atenție deosebită acordau obștii narodniciei, care vedeau în ea o cheazăie a dezvoltării Rusiei spre socialism pe o cale a ei specială. Selecționînd în mod tendențios și falsificînd faptele, operînd cu așa-numitele „cifre medii”, narodniciei încercau să demonstreze că țărăimea din Rusia care stăpînește pământul în obște este deosebit de „trăinică” și că obștea ar feri pe țărani de pătrunderea relațiilor capitaliste în viața lor, că ea îi „salvează” pe țărani de ruină și diferențiere de clasă. Încă în penultimul deceniu al secolului trecut, G. V. Plehanov a demonstrat inconsistența iluziilor narodniciste cu privire la „socialismul de obște”, iar în deceniul următor V. I. Lenin a zdrobit definitiv teoria narodnicilor. Pe baza unui uriaș material factic și statistic, Lenin a arătat cum s-au dezvoltat relațiile capitaliste în satul rus și cum, pătrunzînd în patriarhala obște sătească, capitalul a descompus țărăimea în clase antagoniste: chiburi și săraci.

În 1906 ministrul țarist Stolîpin a emis o lege în interesul chiaburimii, în virtutea căreia țăranilor le era îngăduit să iasă din obște și să vîndă lotul. În răstimp de 9 ani după emiterea acestei legi, care a pus începutul lichidării oficiale a orînduirii de obște la sate și care a intensificat diferențierea țărănimii, au ieșit din obști peste 2.000.000 de gospodari. – 9.

- 5 *Sufletele de revizie* – locuitorii bărbați ai Rusiei iobage, care erau supuși birului pe cap de locuitor (mai ales țărani și mic-burghezii) și care, în acest scop, erau înregistrați prin recensăminte speciale (așa-numitele „revizii”). Aceste „revizii” s-au făcut în Rusia cu începere din 1718; în 1857–1859 s-a făcut ultima „revizie”, a zecea. Într-o serie de regiuni, reîmpărțirea pământului în cadrul obștilor țărănești se făcea după sufletele de revizie. – 10.
- 6 V. I. Lenin a îndreptat în tabel greșelile făcute de V. E. Postnikov la totaluri: în loc de 1.476 a pus 1.453; în loc de 10.107 a pus 10.057; în loc de 4.595 a pus 4.593 (vezi volumul de față, pag. 517). – 16.
- 7 *Menoniți* – sectanți veniți din Europa occidentală, care s-au așezat în Rusia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Numele lor vine de la numele întemeietorului sectei, olandezul Menno Simons. Menoniții s-au stabilit în special în guberniile Ekaterinoslav și Taurida. Gospo-

dăriile coloniștilor menoniți erau în cea mai mare parte gospodării înstărite, chiaburești. - 25.

- 8 „Reforma țărănească“ din 1861 - reforma prin care se desființa iobăgia în Rusia și care a fost efectuată de guvernul țarist în interesul moșierilor iobăgiști. Necesitatea reformei a fost dictată de întregul mers al dezvoltării economice a țării și de creșterea mișcării țărănești de masă împotriva exploatării iobăgiste. Prin forma ei, „reforma țărănească“ era o reformă feudală. Dar forța dezvoltării economice, care atrăgea Rusia pe calea capitalismului, a dat forme feudale un conținut capitalist, și „acest conținut ieșea la iveală cu atât mai pronunțat, cu cât se rășluiau *mai puțin* pământurile țărănești, cu cât erau despărțite *mai complet* de cele moșierești, cu cât era *mai mic* tributul plătit iobăgiștilor...” (V. I. Lenin. Opere, vol. 17, E.S.P.L.P. 1957, pag. 102). „Reforma țărănească“ a constituit un pas pe calea transformării Rusiei într-o monarhie burgheză. La 19 februarie 1861, Aleksandr al II-lea a semnat Manifestul și „Regulamentul“ cu privire la țărani eliberați din iobăgie. În total au fost „eliberați“ 22.500.000 de țărani ai moșierilor. Dar proprietatea funciară moșierească a fost menținută. Pământul țăranilor era declarat proprietate a moșierilor. Țăranul putea căpăta un lot de pământ numai potrivit normei stabilite prin lege (și numai cu consimțământul moșierului), prin răscumpărare. Răscumpărarea era plătită de țărani guvernului țarist, care la rîndul lui a plătit moșierilor o sumă fixă. Potrivit unor calcule aproximative, după reformă nobilii aveau în stăpînirea lor 71.500.000 de desetine, iar țărani 33.700.000 de desetine. Datorită reformei, moșierii au rășluit peste $\frac{1}{5}$ și chiar $\frac{2}{5}$ din pământurile țărănești.

Vechiul sistem de gospodărie, bazat pe clacă, a fost doar subminat, dar nu desființat de reformă. În mîinile moșierilor a rămas partea cea mai bună a loturilor țărănești („otrezki“, păduri, pășuni, locuri de adăpat vitele, izlazuri și altele), fără de care țărani nu puteau duce o gospodărie de sine stătătoare. Înainte de încheierea tranzacțiilor de răscumpărare, țărani erau socotiți „temporar obligați“ și prestau servituți moșierilor sub formă de obroc și de clacă. Răscumpărarea plătită de țărani pentru a deveni proprietarii loturilor lor a fost pur și simplu o jefuire a țăranilor de către moșieri și guvernul țarist. Țărani trebuiau să achite datoria către guvernul țarist în timp de 49 de ani, plătind o dobîndă de 6%. Restanțele la achitarea ratelor în cadrul operației de răscumpărare creșteau din an în an. Numai țărani care au aparținut moșierilor au vărsat guvernului țarist în cadrul operației de răscumpărare 1,9 miliarde de ruble, în timp ce prețul pieței la pământul trecut în posesiunea țăranilor nu depășea suma de 544.000.000 de ruble. În fapt, țărani erau siliți să plătească pentru pământurile lor sute de milioane de ruble, ceea ce ducea la ruina gospodăriilor țărănești și la pauperizarea în masă a țăranilor.

Democrații revoluționari ruși, în frunte cu N. G. Cernișevski, au criticat „reforma țărănească“ pentru caracterul ei iobăgist.

V. I. Lenin a numit „reforma țărănească“ din 1861 prima violență de masă săvîrșită asupra țărănimii în interesul capitalismului în agri-

cultură care se naște, o „curățire a pământurilor“ pentru capitalism efectuată de către moșieri.

Despre reforma din 1861 vezi articolul lui F. Engels „Socialismul în Germania“ (K. Marx și F. Engels. Opere, vol XVI, partea a II-a, 1936, pag. 252-254) și lucrările lui V. I. Lenin : „Cincizeci de ani de la desființarea iobăgiei“, „În legătură cu o aniversare“, „«Reforma țărănească» și revoluția țărănească-proletară“ (Opere, vol. 17, E.S.P.L.P. 1957, pag. 69-72, 100-109). - 26.

- 9 În manuscris s-au strecurat unele inexactități în calculele ilustrative : totalul este de 1.651 de deseatine de suprafață cultivată ; cererea bănească prezentată pieței, socotind numai gospodăriile cu o suprafață cultivată de peste 5 deseatine de gospodărie, reprezintă suma de 22.498 de ruble. Totalul suprafeței cultivate a gospodăriilor cu o suprafață cultivată de peste 5 deseatine este de 1.603 deseatine. Aceste inexactități nu influențează însă asupra concluziilor generale.
- În primul volum din ediția a 4-a a Operelor lui V. I. Lenin, inexactitățile aritmetice menționate au fost înlăturate, modificându-se datele de la care a pornit V. I. Lenin în calculele sale.
- În ediția de față, calculul ilustrativ este restabilit după manuscrisul lui V. I. Lenin. - 34.
- 10 *A pune în plug împreună cu alții* - o formă veche, elementară de muncă în comun folosită de țăranii săraci ; în cadrul acestui sistem, câțiva țărani puneau laolaltă vitele și alte mijloace de producție pentru efectuarea lucrărilor agricole. În cap. II al cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“, V. I. Lenin spune că punerea împreună în plug este „o cooperare a unor gospodării în decădere, pe care burghezia țărănească le înlătură...“ (Opere, vol. 3, Editura politică, 1958, pag. 58). - 37.
- 11 *Selskaia rasprava* - instanță judecătorească specială pentru țăranii care aparțin statului, instituită în Rusia țaristă pe baza unui regulament din 1838 și alcătuită din starostele satului (președinte) și doi țărani aleși. Selskaia rasprava, fiind prima instanță, judeca diferite pricini și contravenții civile, condamna la plata unei amenzi, la muncă forțată și la bătaie cu nuiiele. A doua instanță judecătorească de la sate era volostnaia rasprava. În 1858 selskaia și volostnaia rasprava au fost desființate ; totuși termenul de „rasprava“ a continuat să existe pentru desemnarea instanțelor judecătorești de la sate. - 41.
- 12 „*Russkaia Misl*“ („Gîndirea rusă“) - revistă lunară de orientare liberală-narodnicistă ; a apărut la Moscova începînd din 1880. În ultimul deceniu al secolului trecut, în timpul polemicii dintre marxști și narodnicii liberali, redacția revistei, deși rămînea pe poziții narodniciste, își puna uneori coloanele la dispoziția marxștilor pentru a-și publica articolele. La rubrica literară a revistei își publicau lucrările scriitorii progresiști : A. M. Gorki, V. G. Korolenko, D. N. Mamin-Sibireak, G. I. Uspenski, A. P. Cehov etc.

După revoluția din 1905 revista a devenit organul aripii de dreapta a partidului cadet și a apărut sub redacția lui P. B. Struve. Revista a fost suspendată la mijlocul anului 1918. – 47.

- 13 Acest fenomen era frecvent în ceea ce privește situarea loturilor țăranilor (uneori ele se întindeau pe o lungime de 25–30 km de o parte și de alta). El se întâlnea adeseori în regiunile de stepă din sudul și estul Rusiei, unde predominau satele mari numărând câteva sute de gospodării țărănești (vezi descrierea acestui fenomen în cartea lui V. E. Postnikov „Gospodăria țărănească din sudul Rusiei”, Moscova, 1891, cap. III. Pămînturile țăranilor situate la mari depărtări, pag. 69–105). – 51.
- 14 „*Vestnik Evropei*” („Buletinul Europei”) – revistă lunară istorică-politică și literară de orientare burgheză liberală; a apărut la Petersburg din 1866 pînă în 1918. În revistă se publicau articole împotriva marxiștilor revoluționari. – 55.
- 15 *Camelele județene pentru chestiunile țărănești* au fost create în Rusia în 1874 în vederea supravegherii organelor satești și de plasă de „administratie obștească a țăranilor”. Avînd în frunte pe mareșalii nobilimii din județe, camelele se compuneau din ispravnici, judecători de pace și președinții consiliilor zemstvelor județene. Camelele județene pentru chestiunile țărănești erau subordonate camerelor guberniale, în fruntea cărora se aflau guvernatorii. – 60.
- 16 Este vorba de foamea din 1891, care a bîntuit mai ales în guberniile de est și de sud-est ale Rusiei. Prin proporțiile sale, foamea din 1891 a depășit toate calamitățile stihinice de acest fel care au bîntuit în țara noastră. Foamea, care a adus populației muncitoare suferințe de necrezut, a dus la ruina în masă a țărănimii și a grăbit totodată procesul de creare a unei piețe interne pentru dezvoltarea capitalismului în Rusia (despre foamea din 1891 din Rusia vezi articolul lui F. Engels „Socialismul în Germania”. K. Marx și F. Engels. Opere, vol. XVI, partea a II-a, 1936, pag. 253–254, precum și V. I. Lenin. Opere, vol. 3, Editura politică, 1958, pag. 143). – 63.
- 17 Lucrarea „*Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor*” a fost scrisă de V. I. Lenin în toamna anului 1893 la Petersburg.
Principalele teze dezvoltate în această lucrare au fost expuse de Lenin, pentru prima oară, la o ședință a cercului marxiștilor din Petersburg (așa-numitul cerc al „bătrînilor”), cu prilejul discutării unui referat al lui G. B. Krasin pe tema „Problema piețelor”. După mărturiile unor membri ai acestui cerc, expunerea lui Lenin a produs o foarte puternică impresie asupra celor prezenți. Amintindu-și despre această expunere a lui Lenin, N. K. Krupskaja scrie: „Marxistul nou venit trata problema piețelor cît se poate de concret, legat de interesele maselor; în întregul fel de a aborda această problemă

se simțea tocmai marxismul viu, care consideră fenomenele în ambianța lor concretă și în dezvoltarea lor" (N. K. Krupskaia. Amintiri despre Lenin, Editura politică, 1960, pag. 12).

În expunerea făcută la ședința cercului și apoi în referatul scris, care purta titlul „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“, Lenin a arătat greșelile lui G. B. Krasin, care considera existența piețelor externe ca o condiție necesară pentru producția capitalistă și nega existența unei legături între cele două sectoare ale producției sociale. Totodată, Lenin a supus unei critici severe opiniile narodnicilor liberali despre soarta capitalismului în Rusia, precum și concepțiile reprezentanților „marxismului legal“ care lua naștere pe atunci.

Lucrarea lui Lenin „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“ a fost difuzată în cercurile social-democrate din Petersburg și din alte orașe; ea a constituit o armă puternică în lupta împotriva narodnicismului și „marxismului legal“. Ulterior Lenin a dezvoltat principalele concluzii din această lucrare în cartea sa „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“.

Manuscrisul lucrării lui Lenin „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“, care fusese considerat pierdut, a intrat în posesia Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. abia în 1937.

Această lucrare a fost publicată pentru prima oară în revista „Bolșevik“ nr. 21, 1937; în 1938 Institutul de marxism-leninism a publicat-o într-o ediție separată, apoi a inclus-o în vol. 1 al ediției a patra a Opereilor lui V. I. Lenin. — 69.

- 18 *Supravalorare* — plusvalorare (Mehrwert la Marx). În lucrările scrise în ultimul deceniu al secolului trecut, V. I. Lenin a folosit termenul „supravalorare“ alături de termenul „plusvalorare“. Mai tirziu a folosit numai termenul „plusvalorare“. — 74.
- 19 Schema reproducției lărgite, în care se ia în considerație progresul tehnic, este reprodusă exact după manuscrisul lui V. I. Lenin; cele câteva inexactități în materie de cifre care există în această schemă nu influențează asupra desfășurării raționamentelor și asupra concluziilor generale. — 81.
- 20 La rubrica „Mijloace de producție pentru producerea mijloacelor de consum“ este dată suma totală I (v+p), care include partea destinată acumulării. Trebuie să avem în vedere că partea de valoare nou creată în sectorul I se materializează în unelte și materiale, care reprezintă nu mijloace de producție pentru sectorul II, ci mijloace de producție suplimentare (care rămân după înlocuire) pentru sectorul I. Ce parte din mijloacele de producție produse este destinată sectorului II și ce parte rămâne în sectorul I se poate aprecia după mărirea capitalului constant care funcționează efectiv în ambele sectoare în anul următor.
- În manuscrisul lui V. I. Lenin s-au strecurat 2 greșeli, și anume: în loc de $3.172\frac{1}{2}$ e scris 3.172, iar în loc de 10.830 e scris $10.828\frac{1}{2}$; acest lucru reiese din schema dată în text. — 82.

- 21 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 413-414. - 84.
- 22 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 139-140. - 95.
- 23 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 298, nota 32. - 101.
- 24 Inexactitățile de ordin aritmetic sînt îndreptate. În manuscris e scris în mod greșit 7.014 și 28.275. V. I. Lenin a îndreptat această greșală în cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“ (vezi Opere, vol. 3, Editura politică, 1958, pag. 63-64). - 107.
- 25 Inexactitatea de ordin aritmetic a fost îndreptată. În manuscris e scris greșit 149.703. - 107.
- 26 V. I. Lenin a scris cartea „*Ce sînt «prietanii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democrațiilor? (Răspuns la articolele împotriva marxiștilor publicate în «Russkoe Bogatstvo»*“ în 1894 (prima parte a fost terminată în aprilie, iar a doua și a treia în cursul verii). Lenin a început să lucreze la această carte la Samara, în anii 1892-1893. În referatele pe care le-a ținut în cercul marxiștilor din Samara, Lenin a criticat cu asprime pe narodnicii liberali V. V. (Voronțov), Mihailovski, Iujakov și Krivenko, adversari ai marxismului. Aceste referate au constituit materialul pregătit pentru cartea „*Ce sînt «prietanii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democrațiilor?*“.

În toamna anului 1894, Lenin a citit lucrarea „*Ce sînt «prietanii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democrațiilor?*“ în cercul marxist din Petersburg. „Îmi amintesc că această carte ne-a captivat pe toți - scrie N. K. Krupskaja în amintirile sale. - În ea era arătat cu o neobișnuită limpezime țelul luptei. Mai tîrziu, o ediție șapirografiată a «Prietanilor poporului» a circulat din mină în mină sub denumirea de «caiere galbene». Aceste caiete erau nesemnate. Ele au fost citite de un număr destul de mare de persoane și nu există nici o îndoială că au exercitat o puternică influență asupra tineretului marxist de atunci“ (N. K. Krupskaja. Amintiri despre Lenin, Editura politică, 1960, pag. 14).

Această lucrare a lui Lenin a fost editată în părți separate. Prima parte a fost șapirografiată în iunie 1894 la Petersburg și difuzată ilegal la Petersburg și în alte orașe. În iulie 1894 a apărut a doua ediție a primei părți, imprimată în același mod. Vreo 100 de exemplare din prima și a doua parte au fost imprimate de A. A. Ganșin în august la Gorki (gubernia Vladimir) și în septembrie la Moscova. În luna septembrie a aceluiași an, A. A. Vaneev a șapirografiat la Petersburg încă 50 de exemplare din prima parte (aceasta era a patra ediție) și aproximativ tot atîtea exemplare din a treia parte. Această ediție avea pe copertă mențiunea : „Editată de un grup de social-democrați din provincie“. Această mențiune a fost făcută din con-

siderente de ordin conspirativ. Organizațiile locale multiplicau această lucrare a lui Lenin în felurite chipuri : diferitele părți erau transcrise cu mina, bătute la mașină etc. În 1894 lucrarea „Ce sînt «prieteniul poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților ?” a fost șapirografiată de un grup de social-democrați din județul Borzna, gubernia Cernigov. Exemplarele din această ediție au fost difuzate la Cernigov, Kiev și Petersburg. La sfîrșitul anului 1894 cartea a fost citită la Vilno, în 1895 la Penza și tot cam pe atunci la Vladimir. În 1895-1896 a fost difuzată în rîndurile studenților marxiști din Tomsk. În același timp ea a fost citită la Rostov pe Don ; în 1896 a fost citită la Poltava și în alte orașe.

Cartea lui Lenin era binecunoscută grupului „Eliberarea muncii” și altor organizații social-democrate ruse din străinătate.

Ediția șapirografiată a primei și a celei de-a treia părți a cărții „Ce sînt «prieteniul poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților ?” a fost descoperită la începutul anului 1923 în arhiva social-democrată din Berlin și, aproape în același timp, în Biblioteca de stat „M. E. Saltikov-Șcedrin” din Leningrad.

În prima, a doua și a treia ediție a Operelor lui V. I. Lenin, această lucrare a fost tipărită după edițiile șapirografiate din 1894 găsite în 1923.

În 1936 Institutul de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S. a primit un nou exemplar din ediția șapirografiată din 1894 a cărții lui Lenin „Ce sînt «prieteniul poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților ?”. Acest exemplar conține numeroase modificări de redactare, introduse, evident, de Lenin, cu prilejul pregătirii unei ediții care urma să apară în străinătate.

În volumul I al ediției a 4-a a Operelor lui V. I. Lenin, lucrarea „Ce sînt «prieteniul poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților ?” a fost tipărită după exemplarul șapirografiat pe care institutul l-a primit în 1936, ținîndu-se seama de modificările introduse. În conformitate cu acest exemplar autorizat, în diferite pasaje unele expresii n-au mai fost puse în ghilimele, ca înainte, ci au fost tipărite cu cursive, iar o serie de pasaje care figurau în text în paranteze au fost trecute la subsolul paginii ca note. De asemenea a fost inclusă explicația dată de Lenin în legătură cu tabelul din anexa I a cărții, care în edițiile anterioare fusese omisă.

În ediția de față, partea întii și a treia a cărții se tipăresc după același izvor ca și în ediția a 4-a.

Partea a doua a cărții n-a fost încă găsită. - 125.

- 27 „*Russkoe Bogatstvo*” - revistă lunară, care a apărut la Petersburg din 1876 pînă la jumătatea anului 1918. De la începutul ultimului deceniu al secolului trecut, această revistă a fost organul narodnicilor liberali, fiind redactată de S. N. Krivenko și N. K. Mihailovski. Ea propovăduia împăciuirea cu cîrmuirea țaristă și ducea o luptă înverșunată împotriva marxismului și marxiștilor ruși. La rubrica literară a revistei își publicau scrierile scriitorii progresiști : V. V. Veresaev, V. M. Garșin, A. M. Gorki, V. G. Korolenko, A. I. Kuprin, D. N. Mamin-Sibireak, G. I. Uspenski ș.a.

Începînd din 1906, revista a devenit organul partidului semicadet al „socialiştilor populişti“. - 129.

- 28 Este vorba de articolul lui N. K. Mihailovski „Literatura și viața“, apărut în revista „Russkoe Bogatstvo“ nr. 10, 1893. Marxiștii au trimis autorului o serie de scrisori, luînd atitudine față de acest articol. O parte dintre aceste scrisori au fost publicate în revista „Biloe“ nr. 23 din 1924. - 129.
- 29 Este vorba de articolul lui N. K. Mihailovski „Karl Marx judecat de d-l I. Jukovski“, apărut în revista „Otecestvennîe Zapiski“ nr. 10 din octombrie 1877. - 131.
- 30 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a. Prefață la prima ediție germană, pag. 45. - 132.
- 31 Este vorba de lucrarea „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului“, scrisă de Marx la Kreuznach în vara anului 1843. La Institutul de marxism-leninism de pe lingă C.C. al P.C.U.S. se păstrează manuscrisul neterminat al acestei lucrări, care cuprinde o amplă analiză critică a §§ 261-313 ale lucrării lui Hegel „Bazele filozofiei dreptului“. Marx intenționa să pregătească pentru tipar și să publice ampla sa lucrare „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului“ după publicarea în 1844, în „Deutsch-Französische Jahrbücher“ („Analele germano-franceze“), a „Introducerii“ la această lucrare. Marx n-a reușit însă să-și realizeze intenția. Manuscrisul lui Marx a fost publicat pentru prima oară în limba originalului de Institutul de marxism-leninism în 1927 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, E.S.P.L.P. 1957, pag. 225-371, 413-428). - 134.
- 32 V. I. Lenin citează aici prefața la lucrarea „Contribuții la critica economiei politice“ (vezi Karl Marx. „Contribuții la critica economiei politice“, E.S.P.L.P. 1954, pag. 8-10). - 135.
- 33 „Contractul social“ („Contrat social“) - una dintre lucrările fundamentale ale lui Jean-Jacques Rousseau. Titlul complet al acestei lucrări este: „Du contrat social, ou Principes du droit politique“ („Despre contractul social, sau Principiile dreptului politic“). A fost editată la Amsterdam în 1762; în limba rusă a fost tradusă în 1906. Ideea fundamentală a acestei lucrări este aceea că orice orînduire socială trebuie să fie rezultatul unui acord liber, al unui contract intervenit între oameni. Cu toate că în esență era idealistă, teoria „contractului social“, emisă în preajma revoluției franceze burghize din secolul al XVIII-lea, a avut totuși un rol revoluționar. Această teorie era expresia revendicării egalității burghize, era o chemare la desființarea privilegiilor stărilor sociale feudale și la instaurarea republicii burghize. - 135.
- 34 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 388. - 142.

- 35 *Scrisoarea lui Marx către redacția revistei „Otecestvennie Zapiski“* a fost scrisă la sfârșitul anului 1877 în legătură cu apariția articolului lui N. K. Mihailovski „Karl Marx judecat de d-l I. Jukovski“. Această scrisoare a fost transcrisă și trimisă în Rusia de F. Engels după moartea lui Marx. După cum arată Engels, ea „a circulat multă vreme în Rusia în copii scrise de mână după originalul francez, iar după aceea a fost publicată în traducere rusă în «Vestnik Narodnoi Voli» (nr. 5. – *Nota red.*), în 1886, la Geneva, iar ulterior și în Rusia. Această scrisoare, ca tot ce a ieșit din pana lui Marx, a atras în mod deosebit atenția cercurilor ruse“ (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. XVI, partea a II-a, 1936, pag. 396). În Rusia, scrisoarea lui Marx a fost publicată pentru prima oară în revista „Juridiceskii Vestnik“, nr. 10, 1888 (vezi K. Marx–F. Engels. *Ausgewählte Briefe*, Dietz Verlag, Berlin, 1953, pag. 365–368). – 142.
- 36 Vezi F. Engels. „Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționeară știința“ (Secțiunea a doua. Economia politică. Capitolul I. Obiectul și metoda), E.S.P.L.P. 1955, ediția a III-a, pag. 167. – 143.
- 37 Este vorba de „Ideologia germană“, lucrare scrisă în comun de K. Marx și F. Engels în anii 1845–1846.
Manuscrisul, care cuprindea circa 50 de coli de tipar, se compunea din două volume, dintre care primul conținea în principal formularea tezelor fundamentale ale materialismului istoric și o critică a concepțiilor filozofice ale lui L. Feuerbach, B. Bauer și M. Stirner, iar cel de-al doilea o critică a concepțiilor diferiților reprezentanți ai „adevărului socialism“.
În 1846–1847 Marx și Engels au făcut repetate încercări de a găsi în Germania un editor pentru lucrarea lor. Dar din cauza dificultăților pe care le-au întâmpinat din partea poliției și în urma refuzului editorilor, care erau reprezentanți interesați ai curentelor combătute de Marx și Engels, încercările lor au rămas fără rezultat. În timpul vieții lui Marx și Engels a fost publicat un singur capitol din această lucrare, și anume capitolul al IV-lea din vol. II, care a apărut în revista „Das Westphälische Dampfboot“, august-septembrie 1847. Zeci de ani a fost ținut sub obroc acest manuscris în arhivele social-democrației germane. În limba germană, lucrarea „Ideologia germană“ a fost publicată pentru prima oară în întregime de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. în 1932. În traducere rusă a apărut în 1933 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 3, Editura politică, 1958).
Caracterizarea dată de Engels lucrării „Ideologia germană“ figurează în prefața la lucrarea sa „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. II, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 389). – 143.
- 38 Vezi F. Engels. Prefața la prima ediție germană a lucrării „Originea familiei, a proprietății private și a statului“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. II, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 180). – 144.

39 *Organizarea gentilică a societății* – orînduirea comunci primitive, sau prima formațiune social-economică din istoria omenirii. Din punct de vedere cronologic, apariția orînduirii gentilice a coincis cu desăvîrșirea formării tipului omului de azi. Comunitatea gentilică reprezenta un colectiv de rude de sîng, unite prin legături economice și sociale. În cursul dezvoltării sale, orînduirea gentilică a trecut prin două perioade: matriarhatul și patriarhatul. La sfîrșitul perioadei patriarhatului are loc transformarea societății primitive în societate împărțită în clase și apare statul. Baza relațiilor de producție ale orînduirii comunci primitive o constituiau proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție și repartitia egalitară a produselor, ceea ce în esență corespundea nivelului scăzut al dezvoltării forțelor de producție și caracterului lor din acea perioadă. Uneltele de piatră, ca și arcul și săgețile, care au apărut mai tîrziu, excludeau posibilitatea ca oamenii să lupte izolat cu forțele naturii și cu fiarele sălbatice.

Cu privire la orînduirea comunci primitive vezi K. Marx. „Conceptul cărții lui Lewis H. Morgan «Societatea primitivă»“ (Arhiva Marx și Engels) și lucrarea lui F. Engels „Originea familiei, a proprietății private și a statului“. – 147.

40 *Sistemul pomestiilor* (pomestnaia sistema) – sistem special de posesiune feudală a pămîntului, care a apărut și s-a statornicit în Rusia în secolul al XV-lea și îndeosebi în secolul al XVI-lea. Sistemul pomestiilor este indisolubil legat de formarea statului centralizat și de crearea unei armate centralizate. Pomestiile erau considerate ca proprietate a cîrmuitorului feudal, fiind date de cîrmuire nobililor în schimbul îndeplinirii îndatoririlor militare sau a slujbei pe care o aveau la curte. Îndatoririle posesorilor pomestiilor erau în funcție de întinderea acestora. Spre deosebire de votcine, care aparțineau boierilor cu titlu de proprietate deplină și ereditară, pomestiile erau date vremelnice și condiționate în posesiune nobililor în schimbul îndeplinirii îndatoririlor lor.

De la jumătatea secolului al XVI-lea, pomestia a început să se transforme treptat în posesiune ereditară, apropiindu-se tot mai mult de votcină. În secolul al XVII-lea deosebirea dintre cele două forme feudale de posesiune a pămîntului – votcina și pomestia – dispare; drepturile feudale ale posesorilor de votcine devin identice cu cele ale posesorilor de pomestii. În urma ucuzului din 1714 al lui Petru I cu privire la maiorat, pomestiile devin definitiv proprietate privată a nobililor-moșieri. Termenul „pomestic“ a continuat să fie folosit în Rusia în tot decursul epocii feudale. – 149.

41 *Internaționala I* – *Asociația Internațională a Muncitorilor*, prima organizație internațională a proletariatului, înființată de K. Marx în 1864 la adunarea internațională a muncitorilor convocată la Londra de muncitori francezi și englezi. Înființarea Internaționalci I a fost rezultatul luptei perseverente și îndelungate duse de K. Marx și F. Engels pentru crearea unui partid revoluționar al clasei muncitoare. V. I. Lenin a arătat că Internaționala I „a pus bazele unei orga-

nizații internaționale muncitorești menite să-i pregătească pe muncitori în vederea asaltului revoluționar împotriva capitalului“, „a pus bazele luptei proletare internaționale pentru socialism“ (Opere, vol. 29, Editura politică, 1959, pag. 290, 291).

Organul conducător central al Internaționalei I a fost Consiliul general al Asociației Internaționale a Muncitorilor. K. Marx a fost în permanență membru al acestui consiliu. Îvingind influențele mic-burgheze și tendințele sectare care predominau pe atunci în mișcarea muncitorească (trade-unionismul în Anglia, proudhonismul și anarhismul în țările latine), Marx a grupat în jurul său pe membrii cei mai conștienți ai Consiliului general (F. Lessner, E. Dupont, H. Jung ș. a.). Internaționala I a condus lupta economică și politică a muncitorilor din diferite țări, întărind solidaritatea lor internațională. Internaționala I a avut un rol uriaș în ceea ce privește răspindirea marxismului și unirea socialismului cu mișcarea muncitorească.

După înfrângerea Comunci din Paris, în fața clasei muncitoare s-a pus sarcina creării unor partide naționale de masă pe baza principiilor formulate de Internaționala I. „Avind în vedere starea de lucruri din Europa – scria K. Marx în 1873 –, consider absolut util ca organizația formală a Internaționalei să treacă temporar pe planul al doilea“ (Marx-Engels. *Ausgewählte Briefe*, Dietz Verlag, Berlin, 1953, pag. 339). Internaționala I a fost dizolvată în mod oficial în 1876, la Conferința de la Filadelfia. – 152.

42 V. I. Lenin folosește numele lui V. Burenin, colaborator al ziarului reacționar „Novoe Vreeme“, ca nume comun pentru desemnarea procedeelelor polemice necinstite. – 152.

43 „*Novoe Vreeme*“ („Timpuri noi“) – cotidian care a apărut la Petersburg din 1868 pînă în 1917; a aparținut rînd pe rînd mai multor editori, schimbîndu-și de repetate ori orientarea politică. La început ziar liberal moderat, s-a transformat apoi, începînd din 1876, într-un organ al cercurilor reacționare ale nobilimii și ale funcționărimii birocrate. Începînd din 1905 a devenit un organ al ultra-reacționarilor. După revoluția burghezo-democratică din februarie a sprijinit întru totul politica contrarevoluționară a guvernului provizoriu burghez și a dus o campanie furibundă împotriva bolșevicilor. La 26 octombrie (8 noiembrie) 1917 a fost interzis de Comitetul militar-revoluționar de pe lângă Sovietul din Petrograd. V. I. Lenin a calificat ziarul „Novoe Vreeme“ drept un model de ziar venal.

În foiletonul „Studii critice“, publicat la 4 februarie 1894, V. Burenin îl lauda pe N. K. Mihailovski pentru lupta dusă de el împotriva marxștilor. – 155.

44 Vezi F. Engels. Prefață la ediția întâi a lucrării „Originea familiei, a proprietății private și a statului“ (K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. II, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 180). – 157.

- 45 Vezi K. Marx. „Capitalul“, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 48. - 158.
- 46 Este vorba de revista „Deutsch-Französische-Jahrbücher“ („Analele germano-franceze“), care a apărut la Paris, în limba germană, sub îngrijirea lui K. Marx și A. Ruge. A apărut numai nr. 1, număr dublu, și anume în februarie 1844. Principala cauză a încetării apariției revistei au fost divergențele de ordin principal dintre Marx și radicalul burghez Ruge. - 158.
- 47 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, E.S.P.L.P. 1957, pag. 379-380. - 159.
- 48 *Triada* (gr. trias) în filozofie - formula dezvoltării în trei trepte. Ideea dezvoltării în trei trepte a fost emisă pentru prima oară de filozofii neoplatonicieni din Grecia antică, în special de Proclus. Ea și-a găsit expresia în lucrările filozofilor idealiști germani Fichte și Schelling. Triada și-a găsit dezvoltarea cea mai completă în filozofia idealistă a lui Hegel, care considera că orice proces de dezvoltare parcurge trei trepte: teza, antiteza, sinteza. A doua treaptă înseamnă negarea celei dintii, iar trecerea spre această a doua treaptă reprezintă transformarea celei dintii în contrariul său; a treia treaptă reprezintă negarea celei de-a doua, adică negarea negației; de fapt ea înseamnă o reîntoarcere la forma inițială, aceasta fiind însă îmbogățită cu un conținut nou și având o bază nouă, superioară. Triada hegeliană este o schemă la care este adaptată în mod artificial realitatea; construirea arbitrară a schemei triadice denaturează dezvoltarea reală a naturii și a societății. K. Marx, F. Engels și V. I. Lenin, dând o înaltă prețuire elementelor raționale ale dialecticii lui Hegel, au prelucrat în mod critic metoda lui dialectică și au creat dialectica materialistă, care oglindește legile cele mai generale ale dezvoltării lumii obiective și ale gândirii omenești. - 160.
- 49 Vezi F. Engels. „Anti-Dühring“ (Secțiunea întâi. Filozofia. Cap. XIII. Dialectica. Negarea negației). - 160.
- 50 V. I. Lenin a expus în mod sistematic și a dezvoltat metoda dialectică marxistă în lucrările „Materialism și empiriocriticism“, „Caiete filozofice“, „Karl Marx“ și altele. - 162.
- 51 Această notă a fost scrisă de profesorul I. I. Kaufman (I. K.-n) de la Universitatea din Petersburg. Ea a fost apreciată de Marx ca una dintre cele mai izbutite expuneri ale metodei dialectice (vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a. Postfață la ediția a doua, pag. 52-54). - 162.
- 52 V. I. Lenin citează mai jos în text (pag. 165-170 din volumul de față) un fragment din lucrarea lui F. Engels „Anti-Dühring“ (Secțiunea întâi. Filozofia. Cap. XIII. Dialectica. Negarea negației) (vezi F. Engels. „Anti-Dühring“, E.S.P.L.P. 1955, ediția a III-a, pag. 146-152). - 165.

- 53 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 114-115. - 167.
- 54 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 757. - 168.
- 55 Este vorba de „Postfața“ la ediția a doua a primului volum al „Capitalului“ lui K. Marx. - 170.
- 56 „*Otecestvennie Zapiski*“ - revistă literară și politică, care a apărut la Petersburg începînd din 1820 ; din 1839 ea devine o revistă progresistă, una dintre cele mai bune din acea vreme. La această revistă au colaborat V. G. Belinski, A. I. Herțen, T. N. Granovski, N. P. Ogarev și alții. Începînd din 1846, după retragerea lui Belinski din redacție, importanța revistei „*Otecestvennie Zapiski*“ a început să descrească. Din 1868, cînd revista a trecut în mîinile lui N. A. Nekrasov și M. E. Saltikov-Șcedrin, a început o nouă perioadă de înflorire a ei ; în această perioadă ea a grupat în jurul său intelectualitatea democrat-revoluționară. După moartea lui Nekrasov (1877), narodnicii au dobîndit o influență predominantă la revistă.
- Revista era supusă unor persecuții permanente din partea cenzurii ; în aprilie 1884 ea a fost interzisă de guvernul țarist. - 171.
- 57 Este vorba de următoarele teze formulate de K. Marx și F. Engels în „Manifestul Partidului Comunist“ :
- „Tezele teoretice ale comuniștilor nu se bazează nicidecum pe idei, pe principii inventate sau descoperite de cutare sau cutare reformator al lumii.
- Ele nu sînt decît expresia generală a condițiilor efective ale luptei de clasă existente, ale mișcării istorice care se desfășoară sub ochii noștri“ (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, Editura politică, 1958, pag. 479). - 174.
- 58 Vezi F. Engels. „Anti-Dühring“ (Secțiunea întii. Filozofia. Cap. IX. Morală și drept. Adevăruri eterne), E.S.P.L.P. 1955, ediția a III-a, pag. 107-108. - 176.
- 59 Este vorba de articolele lui N. K. Mihailovski „În legătură cu ediția rusă a cărții lui Karl Marx“ („*Otecestvennie Zapiski*“ nr. 4, aprilie 1872) și „Karl Marx judecat de d-l I. Jukovski“ („*Otecestvennie Zapiski*“ nr. 10, octombrie 1877). - 178.
- 60 V. I. Lenin citează scrisoarea lui K. Marx către Ruge (septembrie 1843) (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, E.S.P.L.P. 1957, pag. 381). - 181.
- 61 V. I. Lenin se referă la S. N. Iujakov, ale cărui concepții economice au fost criticate în special în partea a doua a cărții „Ce sînt «prieteniul poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?“.

Pină în prezent n-au fost găsite nici manuscrisul, nici ediția șapiro-grafiată a acesteia a doua părți. - 182.

- 62 Este vorba de grupul „*Eliberarea muncii*” - primul grup marxist rus, întemeiat de G. V. Plehanov la Geneva (Elveția) în 1883. Din acest grup mai făceau parte, în afară de Plehanov, și P. B. Akselrod, L. G. Deutsch, V. I. Zasluci, V. N. Ignatov.

Grupul „*Eliberarea muncii*” a desfășurat o amplă activitate în vederea răspîndirii marxismului în Rusia. A tradus în limba rusă, a editat în străinătate și a difuzat în Rusia o serie de lucrări ale întemeietorilor marxismului: „Manifestul Partidului Comunist” de Marx și Engels, „Muncă salariată și capital” de Marx, „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” de Engels etc. Plehanov și grupul său au dat o lovitură serioasă narodnicismului. Cele două proiecte ale programului social-democraților ruși, elaborate de Plehanov în 1883 și 1885 și publicate de grupul „*Eliberarea muncii*”, au constituit un pas important în direcția pregătirii și creării unui partid social-democrat în Rusia. Lucrările lui Plehanov „Socialismul și lupta politică” (1883), „Divergențele noastre” (1885) și „Contribuții la dezvoltarea concepției moniste asupra istoriei” (1895) au avut un rol important în răspîndirea concepțiilor marxiste. Grupul „*Eliberarea muncii*” a avut însă și greșeli serioase: rămășițe ale concepțiilor narodniciste, subaprecierea revoluționarismului țărănimii, supraaprecierea rolului burgheziei liberale. Aceste greșeli au constituit germele concepțiilor menșevice de mai târziu ale lui Plehanov și ale altor membri ai acestui grup. Grupul „*Eliberarea muncii*” n-a fost legat în mod practic de mișcarea muncitorească. V. I. Lenin a arătat că „Grupul *Eliberarea muncii*” „a fondat doar teoreticește social-democrația și a făcut primul pas în întîmpinarea mișcării muncitorești” (Opere, vol. 20, Editura politică, 1959, pag. 275).

În august 1903, la Congresul al II-lea al P.M.S.D.R., grupul „*Eliberarea muncii*” a declarat că își încetează existența. - 190.

- 63 „*Din partea editorilor*” - postfață la prima ediție a primei părți a lucrării lui Lenin „Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?”. - 197.
- 64 „*Cu privire la ediția de față*” - postfață la a doua ediție a primei părți a lucrării „Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?”, postfață scrisă în iulie 1894. - 198.
- 65 „*Iuridiceskii Vestnik*” („Buletinul juridic”) - revistă lunară de orientare burgheză-liberală; a apărut la Moscova între 1867 și 1892. - 205.
- 66 Este vorba de Manifestul cu privire la desființarea iobăgiei în Rusia, semnat de țarul Alexandr al II-lea la 19 februarie 1861. - 218.
- 67 Aceste date referitoare la cîteva județe menționate de Lenin și privitoare la diferențierea țărănimii au fost incluse în partea a doua (care încă n-a fost găsită) a cărții „Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?”.

Problema diferențierii țărănimii a fost analizată în amănunțime de Lenin în lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”, în special în capitolul al II-lea : „Diferențierea țărănimii”. - 223.

- 68 *Țărani cetvertini* se numeau în Rusia țaristă o categorie de țărani care aparținuseră statului, urmași ai unor oșteni care fuseseră colonizați în secolele XVI-XVII la hotarele statului Moscovei. Acești coloniști (cazaci, streliți, soldați) erau însărcinați cu paza granițelor, primind în schimb, în folosință temporară sau creditară, mici parcele de pământ măsurate în „cetvertine”. Din 1719 acești coloniști au început să fie denumiți odnodvorți. La început, odnodvorții se bucurau de diferite privilegii, aveau dreptul să aibă în stăpânire țărani. În decursul secolului al XIX-lea, drepturile odnodvorților au fost treptat reduse, devenind egale cu cele ale țăranilor. Prin legea din 1866 s-a stabilit că pământul odnodvorților (pământul cetvertin) le aparține acestora cu titlu de proprietate privată. - 225.
- 69 Aici, ca și în alte locuri din volumul de față, V. I. Lenin citează cartea lui I. A. Gurvici „Situția economică a satului rus”, apărută în limba engleză la New York în 1892 ; în limba rusă a fost editată în 1896. Această carte conține un valoros material factic ; ea a fost foarte mult apreciată de Lenin. - 226.
- 70 V. I. Lenin citează aici lucrarea lui K. Marx „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, E.S.P.L.P. 1957, pag. 414). - 235.
- 71 *Pompadur* - personaj satiric tipic creat de M. E. Saltikov-Șcedrin în scrierea „Pompaduri și pompadure”, în care marele satiric rus a înfierat pe demnitarii țariști, pe miniștri și pe guvernatori. Această expresie, atît de plastică, a intrat în limba rusă, desemnînd bunul plac, arbitrarul administrativ. - 245.
- 72 Articolul lui G. I. Uspenski „Nivelarea generală” reprezintă continuarea și sfîrșitul povestirii sale „Bătrînii”, apărută în revista „Russkaia Misl”, nr. XI, 1881. - 255.
- 73 *Legile agrare ale lui Gladstone* - legi introduse în Anglia în anii 1870-1890 de guvernul liberal al lui Gladstone. Pentru a atenua lupta dintre arendași și landlorzii latifundiarî și a cîștiga voturile arendașilor, guvernul Gladstone a introdus unele îngrădiri neînsemnate ale samavolniciei landlorzilor, care evacuau în masă pe arendași. Acest guvern a promis de asemenea să reglementeze problema restanțelor de plată ale arendașilor, să creeze instanțe agrare speciale în vederea fixării unor arenze „echitabile” etc. Legile agrare ale lui Gladstone reprezintă un model al demagogiei burgheziei liberale în problemele sociale. - 258.
- 74 „*Nedelea*” („Săptămîna”) - gazetă politică și literară de orientare narodnicistă-liberală ; a apărut la Petersburg între 1866 și 1901.

Această publicație era împotriva luptei contra absolutismului și propovăduia așa-numita teorie a „acțiunilor modeste“, adică îndemna pe intelectuali să renunțe la lupta revoluționară și să se îndeletnicească cu „munca de culturalizare“. – 263.

- 75 Este vorba de socialismul utopic francez, care a căpătat o largă răspândire la începutul secolului al XIX-lea, fiind unul dintre principalele curente ideologice din acea perioadă.

Baza social-economică a apariției socialismului utopic francez o constituiau creșterea exploatării maselor muncitoare și manifestarea contradicțiilor ireductibile dintre proletariat și burghezie. Principalii reprezentanți ai socialismului utopic francez au fost C.-H. Saint-Simon și Ch. Fourier, ale căror concepții au căpătat o largă răspândire nu numai în Franța, ci și în alte țări. Socialiștii utopiști francezi n-au putut însă să dezvăluie în mod consecvent esența relațiilor capitaliste și a exploatării capitaliste, să înțeleagă contradicția fundamentală a modului de producție capitalist. Ei fundamentau necesitatea transformării socialiste a societății pornind de la idealurile lor social-politice utopice, de la necesitatea victoriei rațiunii asupra ignoranței, a adevărului asupra minciunii. Lipsa de maturitate a concepțiilor lor se explică prin condițiile sociale ale epocii lor, prin insuficiența dezvoltare a marii industrii capitaliste și a proletariatului industrial. De socialismul francez s-a ocupat în amănunțime F. Engels în lucrările „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“ și „Anti-Dühring“. Vorbind de doctrinele revoluționare franceze în general, V. I. Lenin a arătat că doctrinele socialiștilor utopiști francezi constituie unul dintre izvoarele marxismului.

Democrații revoluționari ruși A. I. Herțen, V. G. Belinski, N. G. Cernișevski și N. A. Dobroliubov, care își însușiră ideile iluminiștilor francezi, au susținut, spre deosebire de multe curente ale socialismului utopic din Europa occidentală, ideea că masele trebuie să lupte pentru răsturnarea absolutismului, ideea unei revoluții țărănești. Ei împărtășeau însă părerea greșită că calea spre socialism trece prin obștea țărănească semifeudală. Datorită slabei dezvoltări economice a Rusiei, democrații revoluționari ruși, în frunte cu Cernișevski, n-au putut să vadă rolul hotărâtor al clasei muncitoare în construirea societății socialiste. – 263.

- 76 Este vorba de cartea lui V. V. (V. P. Voronțov) „Curentele de la noi“, apărută în 1893. – 264.

- 77 N. K. Mihailovski a răspuns lui V. V. în articolul „Literatura și viața“, apărut în „Russkoe Bogatstvo“, nr. 10 din 1893. – 264.

- 78 *Bakuniști și răzvrătiți* – adepții și discipolii lui M. A. Bakunin (1814–1876), ideolog al anarhismului și adversar înverșunat al marxismului și al socialismului științific. Bakuniștii duceau o luptă îndrăzănită împotriva teoriei marxiste și a tacticii mișcării muncitorești. Teza fundamentală a bakunismului este negarea oricărui fel de stat, inclusiv a dictaturii proletariatului; ea decurge din înțin-

legerea rolului istoric mondial al proletariatului. Bakunin a susținut ideea „nivelării“ claselor, a creării, de jos, a unei uniuni de „asociații libere“. După părerea bakuniștilor, urma ca o asociație revoluționară secretă, alcătuită din personalități „proeminente“, să se pună în fruntea unor răzvrățiri populare care aveau să se producă imediat. Astfel bakuniștii considerau că în Rusia țărănimea este gata să pornească răscoala imediat. Tactica lor de comploturi, de răzvrățiri imediate și de terorism era o tactică aventuroasă și potrivnică teoriei marxiste a insurecției. Bakunismul se apropie de proudhonism, curent mic-burghez, care reflecta ideologia micului proprietar ruinat. Unul dintre reprezentanții bakuniștilor din Rusia a fost S. G. Neceacv; acesta întreținea legături strânse cu Bakunin, care trăia în străinătate. Ei au expus, în „Catehismul revoluționar“, programul unei asociații complotiste care urma să fie creată. În 1869 Neceacv a încercat să creeze în Rusia o organizație complotistă restrinsă sub denumirea de „Narodnaia rasprava“ („Judecata poporului“). El n-a reușit însă să organizeze decât o serie de cercuri la Moscova. În curînd „Narodnaia rasprava“ a fost descoperită, iar în decembrie 1869 a fost lichidată de guvernul țarist. K. Marx și F. Engels au criticat cu asprime teoria și tactica bakuniștilor. V. I. Lenin a caracterizat bakunismul ca o concepție despre lume „a unui mic-burghez care a pierdut nădejdea în salvarea sa“ (Opere, vol 18, E.S.P.L.P. 1957, pag. 11). Bakunismul a constituit unul dintre izvoarele ideologice ale narodnicismului.

Cu privire la Bakunin și bakuniști vezi lucrările: K. Marx și F. Engels. „Alianța democrației socialiste și Asociația Internațională a Muncitorilor“ (1873); F. Engels. „Bakuniștii la lucru“ (1873) și „Literatura din emigrație“ (1875), precum și lucrarea lui V. I. Lenin „Despre guvernul revoluționar provizoriu“ (1905) și altele. — 264.

79 *Narodovolți* — membrii organizației politice secrete „Narodnaia volea“ („Libertatea poporului“) a narodnicilor teroriști, care a luat ființă în august 1879 în urma scindării asociației secrete „Zemlea i volea“ („Pămînt și libertate“). Organizația „Narodnaia volea“ era condusă de un Comitet Executiv compus din A. I. Jeleabov, A. D. Mihailov, M. F. Frolenko, N. A. Morozov, V. N. Figner, S. L. Perovskaia, A. A. Kveatkovski etc. Scopul imediat al organizației „Narodnaia volea“ era răsturnarea absolutismului țarist. Programul ei prevedea crearea unei „reprezentanțe populare permanente“ alese pe baza votului universal, proclamarea libertăților democratice, trecerea pămîntului în mâinile poporului și elaborarea unor măsuri în vederea trecerii fabricilor și uzinelor în mâinile muncitorilor. Neștiind însă să găsească calea spre masele largi, narodovolții au pășit pe calea comploturilor politice și a terorii individuale. Lupta teroristă a narodovolților nu era sprijinită de o mișcare revoluționară de masă, ceea ce a permis guvernului să distrugă prin persecuții crunte, prin execuții și provocări organizația lor.

După 1881 organizația „Narodnaia volea“ s-a destrămat. Reperatele încercări de a reinvia această organizație, făcute în decursul penultimului deceniu al secolului trecut, au rămas fără rezultat

Astfel în 1886 a luat ființă un grup terorist avînd în frunte pe A. I. Ulianov (fratele lui V. I. Lenin) și P. I. Sevirov, grup care urma tradițiile organizației „Narodnaia volemă”. În urma unei încercări nereușite de a organiza un atentat la viața lui Aleksandr al III-lea, grupul a fost descoperit și membrii săi activi au fost executați.

Criticînd programul greșit, utopic al narodovolților, V. I. Lenin vorbea cu foarte mult respect de lupta plină de abnegație pe care au dus-o membrii organizației „Narodnaia volemă” împotriva țarismului. În „Protestul social-democraților din Rusia”, scris în 1899, Lenin a arătat că „militanții vechii «Narodnaia volemă» au știut să joace un rol imens în istoria Rusiei, cu toată îngustimea păturilor sociale de care au fost susținuți un mic număr de eroi și cu toate că steagul acestei mișcări n-a fost cîtuși de puțin teoria revoluționară...” (Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 163).
- 264.

80 Este vorba de o instituție reprezentativă centrală.

Iată ce au scris K. Marx și F. Engels în 1873 în legătură cu această problemă: „Pe atunci se cerea în Rusia convocarea unui Zemski sobor. Unii cereau acest lucru în vederea rezolvării dificultăților financiare, alții pentru a pune capăt monarhiei. Bakunin dorea acest lucru în vederea demonstrării unității Rusiei și pentru întărirea puterii și a măreției țarului (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. XIII, partea a II-a, 1940, pag. 645).

Mulți revoluționari ruși considerau că convocarea unui Zemski sobor va duce la răsturnarea dinastiei țariste.

Convocarea unui Zemski sobor alcătuit din reprezentanți ai tuturor cetățenilor, în vederea elaborării unei constituții, a fost una dintre revendicările programatice ale partidului social-democrat din Rusia. - 264.

81 Este vorba de N. G. Cernișevski și A. I. Herțen. Vezi scrisoarea lui K. Marx către redacția revistei „Otecestvennie Zapiski” (K. Marx-F. Engels. Ausgewählte Briefe, Dietz Verlag, Berlin, 1953, pag. 366). - 266.

82 Vezi K. Marx-F. Engels. Ausgewählte Briefe, Dietz Verlag, Berlin, 1953, pag. 367. - 266.

83 „Sozialpolitisches Centralblatt” („Foaia social-politică centrală”) - organ al aripii drepte a social-democrației germane. A apărut în 1892. - 272.

84 Este vorba de organele de presă venale - revistele și ziarele stipendiate de guvernul țarist, care se prosternau în fața acestuia. - 274.

85 Este vorba de grupul *sociaștilor-narodnici* din emigrația revoluționară rusă, în fruntea căruia se aflau N. I. Utin, A. D. Trusov, V. I. Bartenov. Acest grup a editat la Geneva revista „Narodnoe Delo” („Cauza poporului”). La începutul anului 1870, el a

- format secția rusă a Asociației Internaționale a Muncitorilor (Internaționala I). La 22 martie 1870, printr-o hotărâre a Consiliului general al Internaționalei, secția rusă a fost primită în Internaționala I. La cererea acestei secții, K. Marx a acceptat să fie reprezentantul ei în Consiliul general. „Primesc cu plăcere sarcina de onoare ce-mi oferiți de a fi reprezentantul vostru în Consiliul general“, scria Marx la 24 martie 1870 membrilor secției ruse (vezi Corespondența lui K. Marx și F. Engels cu militanți politici ruși, ediția a 2-a, Moscova, 1951, pag. 38). Membrii secției ruse a Internaționalei I l-au sprijinit pe Marx în lupta lui împotriva anarhiștilor bakuniști, au desfășurat o muncă de propagandă revoluționară răspîndind ideile Internaționalei, au căutat să întărească legăturile dintre mișcarea revoluționară rusă și cea din Occidentul Europei, au participat la mișcarea muncitorească din Elveția și din Franța. Dar membrii secției ruse nu erau marxiști consecvenți, în concepțiile lor mai era mult utopism narodnicist; printre altele, ei idealizau obștea, numind-o „marea realizare a poporului rus“. Secția rusă n-a reușit să stabilească legături strînse cu mișcarea revoluționară din Rusia, ceea ce a dus în cele din urmă la destrămarea ei în 1872. – 278.
- 86 Caracterizarea gospodăriei lui A. N. Engelhardt a fost făcută de V. I. Lenin în cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“, capitolul III, § VI (vezi Opere, vol. 3, Editura politică, 1958, pag. 190–194). – 280.
- 87 „Soșial-Demokrat“ („Social-Democratul“) – revistă literară și politică; a fost editată în străinătate (Londra-Geneva), în anii 1890–1892, de grupul „Eliberarea muncii“ și a avut un rol important în răspîndirea ideilor marxismului în Rusia; în total au apărut patru numere. Principalii colaboratori ai revistei „Soșial-Demokrat“ au fost G. V. Plehanov, P. B. Akselrod, V. I. Zasulici.
- Lenin citează articolul lui Plehanov „N. G. Cernișevski“, (vezi revista „Soșial-Demokrat“ nr. 1, 1890, pag. 138–139, precum și N. G. Cernișevski. Opere complete, vol. XIII, 1949, Moscova, pag. 187–188). – 281.
- 88 V. I. Lenin reproduce un pasaj din romanul „Prologul“ de N. G. Cernișevski (vezi N. G. Cernișevski. Opere complete, vol. XIII, ed. Moscova, 1949, pag. 106). – 282.
- 89 V. I. Lenin folosește ca nume comun numele lui Arakceev, cumplitul favorit al țarilor Pavel I și Aleksandr I, de a cărui activitate este legată perioada de despotism polițienesc reacționar și de militarism brutal. Trăsătura caracteristică a regimului arakceevist au constituit-o măsurile crîncene luate împotriva mișcării revoluționare a maselor asuprite și împotriva oricărei manifestări de libertate. – 291.
- 90 Este vorba de partidul „Narodnoe pravo“ – organizație ilegală a intelectualilor democrați ruși, întemeiată în vara anului 1893, cu

participarea foștilor narodovolți O. V. Aptekman, A. I. Bogdanovici, A. V. Ghedeonovski, M. A. Natanson, N. S. Tiutcev etc. Narodopravții își propuneau să unească toate forțele opoziționiste în vederea luptei pentru reforme politice. Această organizație a publicat două documente programatice, intitulate „Manifest” și „O problemă arzătoare”. În primăvara anului 1894 această organizație a fost distrusă de guvernul țarist. În ceea ce privește aprecierea făcută de Lenin organizației „Narodnoe pravo” ca partid politic, vezi volumul de față, pag. 331-334, precum și broșura „Sarcinile social-democraților ruși” (Opere, vol. 2, Editura politică, 1958, pag. 328-329). Majoritatea narodopravților au intrat ulterior în partidul socialiștilor-revoluționari. - 292.

- 91 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 756-757. - 312.
- 92 V. I. Lenin citează cuvinte din fabula lui I. A. Krilov „Motanul și bucătarul”. - 313.
- 93 Aici și în cele ce urmează, V. I. Lenin citează în traducere proprie prefața la ediția a doua a lucrării lui F. Engels „Contribuții la problema locuințelor” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. I, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 384). - 319.
- 94 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. I, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 588. - 319.
- 95 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 411-412. - 320.
- 96 V. I. Lenin se referă la tezele enunțate de K. Marx în cap. II al cărții „Mizeria filozofiei”, îndreptată împotriva lui P.-J. Proudhon (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, Editura politică, 1958, pag. 142). - 321.
- 97 V. I. Lenin citează lucrarea lui K. Marx „Critica programului de la Gotha” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. II, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 24). - 321.
- 98 *Manilovism* - ansamblul trăsăturilor de caracter ale lui Manilov, unul dintre personajele descrise în „Suflete moarte” de N. V. Gogol. În chipul lui Manilov, moșier sentimental și „cu sufletul senin”, scriitorul a întruchipat trăsăturile tipice ale visătorului lipsit de voință, ale flecarului inactiv. V. I. Lenin folosește numele lui Manilov ca nume comun pentru caracterizarea narodnicilor liberali. - 324.
- 99 *Patul lui Procust* - expresie formată după numele lui Procust, uriaș și tilhar din mitologie, care ademenea pe călători și-i puneă într-un pat de fier : dacă erau mai scurți decît patul, Procust îi lungea întinzîndu-i, iar dacă erau mai lungi decît patul le tăia picioarele. De

aici expresia : *a pune în patul lui Procust*, adică a adapta ceva în mod forțat și nefiresc unei forme nepotrivite. – 328.

- 100 Vezi postfața la ediția a doua a volumului întâi al „Capitalului” de K. Marx (K. Marx. „Capitalul”, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 54). – 329.
- 101 Lenin citează din scrisoarea lui K. Marx către A. Ruge (septembrie 1843). Un pasaj mai amplu din aceeași scrisoare se află reprodus la pag. 181 a volumului de față (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, pag. 381). – 330.
- 102 Articolul „*Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve (Oglindirea marxismului în literatura burgheză). Pe marginea cărții lui P. Struve «Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei». Petersburg, 1894*” a fost scris de V. I. Lenin la Petersburg, la sfârșitul anului 1894 – începutul anului 1895. Este prima lui lucrare tipărită într-o tipografie legală. În acest articol, Lenin a continuat critica concepțiilor narodniciste, începută în scrierile sale precedente, și a făcut o critică amplă a concepțiilor greșite ale „marxiștilor legali”. El și-a dat seama înaintea altora de caracterul burghezo-liberal al „marxismului legal”. Încă în anul 1893, Lenin, demascând în lucrarea sa „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor” concepțiile narodnicilor liberali, a criticat și concepțiile reprezentanților „marxismului legal”, în curs de formare.

În toamna anului 1894, Lenin a prezentat, în fața membrilor cercului marxist din Petersburg, un referat îndreptat împotriva concepțiilor lui Struve și ale altor „marxiști legali”; acest referat a servit apoi ca bază pentru articolul „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve”. Despre acest articol și despre expunerea făcută la cercul marxist din Petersburg, Lenin avea să scrie în 1907 : „La o ședință a acestui cerc am prezentat un referat intitulat : „Oglindirea marxismului în literatura burgheză”. După cum arată și titlul expunerii, polemica cu Struve a fost de data asta incomparabil mai tăioasă și mai categorică (în ceea ce privește concluziile social-democrate) decât în articolul publicat în primăvara anului 1895. Atenuările au fost făcute, în parte, din considerente legate de cenzură, iar în parte de dragul «alianței» cu marxiștii legali în vederea luptei comune împotriva narodnicismului. Că «impulsul spre stînga» pe care social-democrații din Petersburg l-au dat atunci d-lui Struve nu a fost cu totul lipsit de rezultate o dovedește limpede articolul acestuia din culegerea care a fost arsă (1895) și câteva din articolele lui apărute în «Novoe Slovo» (1897)” (Opere, vol. 13, E.S.P.L.P. 1957, pag. 86).

Articolul „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve” a apărut (sub pseudonimul K. Tulin) în culegerea „Materiale pentru caracterizarea dezvoltării noastre economice”, care a fost tipărită în aprilie 1895 într-un tiraj de 2.000 de exemplare. Guvernul țarist a interzis difuzarea acestei culegeri, a ținut-o un an întreg sub interdicție, a confiscat-o și pînă la urmă a ars-o. N-au

putut fi salvate decit vreo 100 de exemplare, care au fost difuzate pe ascuns printre social-democrații din Petersburg și din alte orașe.

În această culegere, articolul cel mai combativ și mai tăios, din punct de vedere politic, era cel scris de Lenin. În referatul său despre culegerea „Materiale pentru caracterizarea dezvoltării noastre economice“, cenzorul vorbește deosebit de amănunțit tocmai despre lucrarea lui Lenin. Relevînd faptul că autorii culegerii propagă teoria lui Marx despre desfășurarea implacabilă a procesului capitalist, el arată că articolul lui K. Tulin reprezintă programul cel mai fățîș și mai complet al marxștilor.

La sfîrșitul anului 1907, articolul „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve“ a fost inserat de Lenin în volumul I al culegerii „În 12 ani“, cu subtitlul „Oglindirea marxismului în literatura burgheză“. Acest prim volum a apărut la mijlocul lui noiembrie 1907 (pe coperta interioară figurează anul 1908) în editura „Zerno“. Din cele trei volume cite se proiectase să se scoată au putut fi tipărite numai volumul I și prima parte din volumul al II-lea. În primul au intrat, în afară de lucrarea menționată, următoarele scrieri ale lui Lenin : „Sarcinile social-democraților ruși“, „Prigonitorii zemstvelor și Hanibalii liberalismului“, „Ce-i de făcut ?“, „Un pas înainte, doi pași înapoi“, „Campania zemstvelor și planul «Iskrei»“ și „Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică“. Primul volum a fost confiscat curînd după apariție, însă o parte însemnată din tiraj a putut fi salvată și cartea a continuat să fie difuzată ilegal. – 335.

- 103 *Truck-system* – sistem de achitare a salariilor muncitorilor în care aceștia primesc, în loc de bani, mărfuri și produse alimentare livrate din prăvăliile fabricii, care aparțin fabricanților. În Rusia, acest sistem, care reprezintă un mijloc suplimentar de exploatare a muncitorilor, era deosebit de răspîndit în regiunile cu producție meșteșugărească. – 348.
- 104 Aceste cuvinte sînt luate de V. I. Lenin din fabula lui I. A. Krilov „Lupul și păstorii“. – 351.
- 105 *Moftangii* – expresie ironică folosită în repetate rînduri de M. E. Saltikov-Șcedrin în scrierile sale pentru a caracteriza presa burgheză-liberală și pe reprezentanții ei. În cap. V din „Jurnalul unui provincial la Petersburg“, Saltikov-Șcedrin, ironizînd cu sarcasm pe liberali, scrie : „Din lipsă de ocupație serioasă și pentru a ne trece vremea în mod inofensiv, punem temeliele unei asociații științifice-literare cu numele de «Uniunea liberă a moftangiilor»“. El caracterizează în felul următor „îndatoririle“ acestei „Uniuni“ : „Nu va fi trecută cu vederea nici una dintre problemele de actualitate și toate vor fi discutate în așa fel încît să nu se ajungă niciodată la vreun rezultat“. – 353.
- 106 „*Vesti*“ („Știrea“) – gazetă reacționară iobăgîstă ; a apărut la Petersburg din 1863 pînă în 1870. – 354.

- 107 „*Dictatura inimii*“ – denumire ironică dată politicii de efemeră cochetare cu liberalii, practică de demnitarul țarist Loris-Melikov, care în 1880 a fost numit mai întâi șef al „Comisiei executive supreme“ pentru combaterea „răzmeriței“, iar după aceea ministru al afacerilor interne. Politica lui se baza pe promisiuni de „concesii“ pentru liberali și de crunte represiuni împotriva revoluționarilor. Această politică de manevrare, impusă de situația revoluționară din anii 1879–1880, avea drept scop să slăbească mișcarea revoluționară și să atragă de partea țarismului burghezia liberală cu stare de spirit opoziționistă. După ce valul revoluționar din anii 1879–1880 a fost respins, guvernul țarist a renunțat la politica de „dictatură a inimii“ și s-a grăbit să publice un manifest în care declara că absolutismul este „de nezdrunținat“. În aprilie 1881 Loris-Melikov a trebuit să-și dea demisia. – 354.
- 108 Vezi, de pildă, povestirile și schițele lui G. I. Uspenski „Din jurnalul unui om de la țară“, „Carnetul de cecuri“, „Scrisori din călătorie“, „Legături care n-au fost rupte“, „Cifre vii“. – 379.
- 109 *Idilă arcadică* – expresie ironică folosită în literatură ca sinonim al unei vieți fericite, lipsite de griji sau al unei țări fericite. Arcadia este un ținut muntos din centrul Peloponezului (Grecia), a cărui populație, în antichitate, se ocupa în special cu păstoritul. În literatura antică și în cea clasică, Arcadia era înfățișată ca un loc de fericită viață idilică pentru păstori și plugari. – 384.
- 110 „*D-l Cupon*“ – expresie figurată adoptată în literatura din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea pentru a desemna capitalul și pe capitaliști. Expresia „d-l Cupon“ a fost pusă în circulație de scriitorul Gleb Uspenski în schițele sale „Păcate grele“. – 384.
- 111 „*Calul de povară*“ – personaj alegoric reprezentând pe țăranul sărac strivit și chinuit de muncă grea, creat de M. E. Saltikov-Șcedrin în povestirea satirică „Calul de povară“. În această povestire autorul vorbește în mod alegoric de „nemișcata grămadă de ogoare“, care va ține subjugat pe om atâta timp cât el nu va smulge din captivitatea ei „o putere ca de basm“. În același timp Saltikov-Șcedrin ironizează raționamentele stupide ale narodnicilor, care consideră că „adevărata muncă“ pe care și-a găsit-o „calul de povară“ constituie o cheazășie a invulnerabilității țăranului, a cumpănirii și seninătății lui sufleteste, a integrității lui morale. – 388.
- 112 *Regierungsrat* (consilier de stat) *prusian* – este vorba de economistul german baronul A. Haxthausen, care în deceniul al 5-lea al secolului trecut a făcut o călătorie în Rusia. În cartea sa „Cercetări asupra relațiilor interne din viața poporului și mai ales a instituțiilor sătești din Rusia“, Haxthausen a descris în mod amănunțit obștea țărănească rusă, în care vedea un mijloc de consolidare a iobăgismului. El avea numai cuvinte de laudă pentru Rusia țarului Nikolai, pe care o considera superioară Europei occidentale, întrucât era lipsită de „plaga proletarizării“. K. Marx și F. Engels au arătat caracterul reacționar

- al concluziilor lui Haxthausen. Concepțiile acestuia au fost aspru criticate de A. I. Herțen și N. G. Cernișevski. - 392.
- 113 Din considerente legate de rigorile cenzurii, V. I. Lenin n-a putut să indice de-a dreptul lucrările marxiste editate de grupul „Eliberarea muncii“. El trimite pe cititor la cartea lui V. V. (Voronțov) „Studii de economie teoretică“ (Petersburg, 1895), care, la pag. 257-258, conține un lung citat din articolul lui Plehanov „Cronica internă“, apărut în revista „Soțial-Demokrat“ nr. 2, august 1890 (vezi G. V. Plehanov. Opere, vol. III, 1923, pag. 258-259). - 395.
- 114 „*Moskovskie Vedomosti*“ („Analele Moscovei“) - unul dintre cele mai vechi ziare rusești ; a fost editat la început (din 1756) de Universitatea din Moscova, sub forma unei mici foi ; în perioada de după 1860 el a fost, prin orientarea sa, un organ monarhist și naționalist care propaga concepțiile păturilor celor mai reacționare ale moșierimii și clerului ; începând din 1905, el a fost unul dintre principalele organe ale sutelor negre. A apărut pînă la Revoluția din Octombrie 1917. - 403.
- 115 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. I, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 338. - 416.
- 116 Vezi F. Engels. „Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința“, E.S.P.L.P. 1955, ediția a III-a, pag. 109-110. - 418.
- 117 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 120-121 (nota 38). - 419.
- 118 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. II, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 293. - 421.
- 119 *Naucrarii* - mici circumscripții teritoriale în vechea republică ateniană. Mai multe naucrarii formau o filă. Colegiul naucrarilor (al șefilor de naucrarii) se ocupa cu treburile financiare ale statului atenian. Fiecare naucrarie era obligată să construiască, să înarmeze și să inzestreze cu echipaj un vas de război și să dea doi călăreți pentru nevoile militare ale statului. - 421.
- 120 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. II, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 289. - 421.
- 121 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. I, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 545-546, 284-285. - 422.
- 122 Vezi F. Engels. „Anti-Dühring“, E.S.P.L.P. 1955, ediția a III-a, pag. 129. - 422.
- 123 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. I, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 239.

- Lucrarea lui Proudhon menționată în text are ca titlu „Revoluția socială, demonstrată de lovitură de stat”. – 427.
- 124 *Leibcampanți* – de la „leib-campania” – titlatură de onoare a companiei de grenadieri din regimentul Preobrajenski, care i-a fost acordată în 1741 de Elisaveta Petrovna pentru că a instalat-o pe tronul țarilor. Drept răsplată, leibcampanții au primit moșii și totodată li s-au acordat tot felul de avantaje și privilegii; cei care nu făceau parte din nobilime au fost ridicați la rangul de nobili ereditari. Porecla de „leibcampanți” a fost pusă în circulație de M. E. Saltîkov-Șcedrin în ale sale „Povestiri din Poșehonie”. – 428.
- 125 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 111–112. – 439.
- 126 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, Editura politică, 1958, pag. 487–488. – 441.
- 127 *Programul de la Gotha* – programul partidului social-democrat german, adoptat în 1875 la Congresul de la Gotha, cu prilejul fuzionării celor două partide socialiste germane, care fuseseră până atunci în mod separat: eisenachienii (care erau conduși de Bebel și Liebknecht și se aflau sub influența ideologică a lui Marx și Engels) și lassalleienii. Programul acesta suferea de eclecticism și era oportunist, pentru că în problemele cele mai importante eisenachienii au cedat lassalleienilor și au acceptat formulările prezentate de ei. K. Marx și F. Engels au supus unei critici nimicitoare proiectul de program de la Gotha, considerînd că el reprezintă un mare pas înapoi, chiar în comparație cu programul din 1869 de la Eisenach (vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. II, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 5–44). – 444.
- 128 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. I, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 277–278. – 450.
- 129 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 633. – 455.
- 130 *Nodul gordian* – un nod extrem de complicat și de încurcat, cu ajutorul căruia, după cum spune o veche legendă grecească, Gordios, regele Frigiei, a legat un jug de oiștea carului său. Există credința că acela care va dezlega acest nod va deveni stăpînul întregii Asii. Alexandru Macedon n-a mai stat să desfacă acest nod, ci l-a tăiat cu o lovitură de paloș: de aici vine expresia „a tăia nodul gordian”, adică a rezolva repede, de-a dreptul și definitiv o chestiune complicată. V. I. Lenin folosește aici această expresie în sens ironic, pentru a-și bate joc de concepțiile malthusiene ale d-lui Struve. – 465.
- 131 V. I. Lenin se referă la capitolul al douăzeci și patru al volumului I al „Capitalului” (§ 5 – „Repercusiunile revoluției agricole

- asupra industriei. Crearea pieței interne pentru capitalul industrial"). (vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, 1957, pag. 740). – 466.
- 132 K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 644. – 467.
- 133 *Scopșcină* se numea, în regiunile din sudul Rusiei, arenda în natură, extrem de împovărată, în cadrul căreia arendașul dădea „din claie” proprietarului funciar o anumită parte din recoltă (jumătate, iar uneori și mai mult) și în plus îi mai dădea, de obicei, și o parte din munca sa sub forma diferitelor „munci în dijmă”. – 467.
- 134 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 744 (nota 237). – 474.
- 135 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 738-740. – 474.
- 136 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 590-591. – 491.
- 137 *„Darstvenniki”, „țărani cu lot gratuit” sau „țărani care au primit pământ în dar”* – o parte din țărani care aparținuseră moșierilor și care, după reforma din 1861, în urma „înțelegerii” cu moșierul, au primit în dar (fără obligație de răscumpărare), un lot mizer care nu reprezenta decât a patra parte din așa-zisul lot țărănesc „maxim” sau „orinduit prin decret”, adică din lotul țărănesc stabilit prin lege pentru regiunea respectivă. Tot restul pământului fostelor loturi țărănești era acaparat de moșier, care și după desființarea iobăgiei continua să țină în stare de robie economică pe țărani cu pământ „primit în dar”, pe care el îi expropriase cu forța de pământul lor. Lotului „primit în dar” i se spunea în popor „sfert de lot”, „lot de orfan”, „lot de pisică” sau „lotul lui Gagarin” (după numele prințului P. P. Gagarin, care a prezentat proiectul de lege cu privire la loturile „date în dar”). – 494.
- 138 De această problemă V. I. Lenin s-a ocupat în mod amănunțit în cartea sa „Dezvoltarea capitalismului în Rusia” (1899). – 502.
- 139 *Ianus* – în mitologia antică romană, zeul timpului, precum și al oricărui început și sfârșit, al oricărei intrări și ieșiri; era înfățișat cu două fețe care priveau în direcții opuse: fața tînără – înainte, spre viitor, iar cea bătrînă – înapoi, spre trecut. Expresia „Ianus”, „Ianus cu două fețe” e folosită cînd cste vorba de cineva care are o atitudine sau o poziție echivocă, contradictorie. – 506.
- 140 Cartea lui V. E. Postnikov „Gospodăria țărănească din sudul Rusiei” a apărut în 1891 la Moscova. V. I. Lenin a făcut în-

semnări pe această carte cel mai devreme în martie 1893. El a făcut o analiză amănunțită a cărții lui Postnikov în articolul „Noi schimbări economice în viața țărănească“. Materialul din capitolele al IX-lea și al X-lea ale acestei cărți, Lenin l-a folosit și în lucrarea sa „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“ (vezi volumul de față, pag. 109–113). În lucrarea sa „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“, Lenin se referă în repetate rânduri la cartea lui Postnikov „Gospodăria țărănească din sudul Rusiei“. În scrisorile adresate lui P. Maslov, incluse în ediția de față a Operelor, Lenin face o apreciere a cărții lui Postnikov. – 513.

- 141 V. I. Lenin folosește aceste calcule într-un tabel din articolul său „Noi schimbări economice în viața țărănească“ (vezi volumul de față, pag. 12). – 516.
- 142 V. I. Lenin folosește aceste calcule într-un tabel din articolul său „Noi schimbări economice în viața țărănească“ (vezi volumul de față, pag. 17). – 517.
- 143 În *diploma de maturitate* menționată au fost trecute notele la 11 obiecte; la 10 dintre ele, Lenin a obținut nota cea mai mare – 5, iar la unul – 4. În diplomă mai stă scris: „Ținând seama de purtarea exemplară, de sîrguința de care a dat dovadă și de rezultatele foarte bune obținute la învățătură, în special la limbile vechi, Consiliul pedagogic a hotărît să-i acorde lui *Ulianov* MEDALIA DE AUR și să-i elibereze prezenta diplomă, care să-i dea toate drepturile prevăzute la §§ 129–132 ale Regulamentului *imperial* din 30 iulie 1871 cu privire la licee și gimnazii...“. Declarația de primire a diplomei a fost semnată de V. I. Lenin după 10 iunie. – 525.
- 144 Pe cerere se află următoarea rezoluție, probabil a rectorului universității: „Se amină pînă la primirea referințelor“. Iar cu un rînd mai jos: „Se aprobă“.
- În referința înaintată de directorul Liceului din Simbirsk Universității din Kazan stă scris:
- „Foarte dotat, întotdeauna sîrguincios și punctual, *Ulianov* a fost în toate clasele cel mai bun elev, iar la absolvirea liceului a primit *medalia de aur*, fiind cel mai bun la învățătură, la purtare și în ce privește cultura generală...“. – 526.
- 145 Cererea de față a fost înaintată de Lenin în semn de protest împotriva reprimării de către jandarmi a întrunirii studențești din ziua de 4 decembrie 1887 de la Universitatea din Kazan și a persecuțiilor dezlănțuite de către țarism împotriva studențimii revoluționare. – 527.
- 146 Pe această petiție se află următoarea rezoluție a subdirectorului departamentului instituțiilor de învățămînt superior: „Prezenta pe-

țiție va fi trimisă pentru referat d-lui efor al regiunii de învățămînt Kazan“.

Eforul regiunii de învățămînt Kazan, în raportul său din 14 iunie 1888 înaintat Departamentului Instrucțiunii Publice, menționează că Lenin a luat parte la întrunirea studențească de la 4 decembrie 1887 și scrie că „este de dorit ca în nici un caz Vladimir Ulianov să nu fie reprimat la Universitatea din Kazan“. Pe marginea raportului stă scris : „Se va raporta“, iar mai jos : „N-o fi cumva fratele celui alt Ulianov ? Căci și acela venise tot de la Liceul din Simbirsk. Da, asta reiese și din sfîrșitul raportului. Nu trebuie primit în nici un caz“. Raportul poartă înscrisă, în capul paginii, următoarea rezoluție : „Raportînd d-lui ministru în ziua de 22 iunie, excelența-sa a binevoit să dispună respingerea cererii. Director, N. Anicikov“. - 528.

- 147 Pe această petiție au fost puse două rezoluții. Una în colțul de sus : „D-lui Evreinov. De văzut dacă se află sub supravegherea poliției“, iar alta mai jos : „Se respinge“. Numele Ulianov este subliniat cu creionul.

În legătură cu această cerere, Durnovo, directorul departamentului de poliție, a trimis la 16 septembrie 1888 guvernatorului din Kazan următoarea adresă : „Vladimir Ulianov, fost student al Universității din Kazan, a adresat domnului ministru al afacerilor interne o petiție prin care cere să i se aprobe plecarea în străinătate pentru a se înscrie la una dintre universitățile de acolo.

Întrucît consider că cererea lui Ulianov nu poate fi aprobată, am onoarea a ruga cu cel mai profund respect pe excelența-voastră să nu-i elibereze pașaport și să dispună să i se pună în vedere că departamentul poliției consideră că plecarea lui în străinătate ar fi prematură.

Totodată am onoarea a vă ruga ca, în cazul plecării din Kazan a sus-numitului Ulianov, să faceți cunoscut departamentului unde anume a plecat și totodată să-i puneți în vedere guvernatorului respectiv să nu-i elibereze pașaport“. - 529.

- 148 În legătură cu petiția de față, Ministerul Instrucțiunii Publice, printr-o adresă cu data de 11 noiembrie 1889, a cerut departamentului poliției să-i comunice „dacă Ulianov nu este suspect din punct de vedere politic“ și să-și dea avizul la cererea trimisă. Drept răspuns la această adresă, la 4 decembrie 1889 departamentul poliției făcea cunoscut că „în timpul cît Ulianov a stat la Kazan s-a observat că el întreține legături cu persoane suspecte din punct de vedere politic, dintre care, în prezent, unele se află sub anchetă, fiind acuzate de crimă de stat“. La 10 decembrie 1889 Departamentul Instrucțiunii Publice a respins cererea lui Lenin.

Abia în vara anului 1890, ca răspuns la cererea pe care M. A. Ulianova, mama lui Lenin, a adresat-o ministrului instrucțiunii

publice, i s-a aprobat, în sfârșit, lui Vladimir Ilici să dea examen, în particular, la Facultatea de drept a uneia dintre universități. - 530.

149 Tatăl lui Lenin, Ilia Nikolaevici Ulianov, a primit titlul de nobil în 1882. - 531.

150 Pe cerere se află două rezoluții: „Se va raporta. De preferat să dea examenele la Kazan“ și „S-a raportat la 18 iulie. S-a dat dispoziție să se pună în vedere solicitantului că trebuie să se adreseze cu prezenta cerere președintelui comisiei de examinare. Pentru director, Ezov“. - 531.

151 Pe cerere s-a pus următoarea rezoluție: „Cu aprobarea d-lui ministru al instrucțiunii publice“.

În primăvara și toamna anului 1891, Lenin a trecut cu succes toate examenele la Facultatea de drept a Universității din Petersburg. În ianuarie 1892 a primit diploma de gradul întâi, în care se specifică: „După ce a prezentat lucrarea și a dat proba scrisă, care au fost apreciate ca foarte bune, la oral a obținut următoarele note: *la teoria dreptului roman, istoria dreptului roman, dreptul civil și procedura civilă, dreptul comercial și procedura comercială, dreptul penal și procedura penală, istoria dreptului rus, dreptul bisericesc, dreptul public, dreptul polițienesc, economia politică și statistică, dreptul financiar, enciclopedia dreptului și istoria filozofiei dreptului* - foarte bine. - 532.

152 Pe cerere se află următoarea mențiune: „De la 30 ianuarie 1892, Ulianov îndeplinește funcția de avocat stagiar pe lângă d-l Hardin. - La dosar nu există referințe cu privire la calitățile morale ale lui Ulianov. Secretar“, indescifrabil. - 533.

153 Petiția poartă următoarea rezoluție: „Se va răspunde că referințele necesare se vor da la cererea instanței judecătorești respective. 5.VI“. - 534.

154 Pe petiție a fost pusă următoarea rezoluție: „Către departamentul poliției de stat al Ministerului Afacerilor Interne. 18 iunie, nr. 1.556“.

În legătură cu această cerere, președintele Tribunalului districtual Samara a trimis la 18 iunie 1892 departamentului de poliție o adresă în care cerea să i se răspundă „dacă nu există impedimente pentru eliberarea unui certificat care să-i dea lui Ulianov dreptul să exercite funcția de avocat...“. Pe adresă a fost pusă următoarea rezoluție: „Ulianov va continua să rămână sub supravegherea secretă a poliției și se va comunica celor în drept că nu există impedimente pentru eliberarea unui certificat care să-i dea dreptul să exercite funcția de avocat. 2 iulie“.

La adunarea generală din 23 iulie 1892 a secțiilor Tribunalului districtual Samara a fost adoptată hotărîrea : „Se va elibera lui Ulianov certificatul cerut. Această hotărîre va fi publicată în Buletinul gubernial și se va raporta despre acest lucru d-lui ministru al justiției“. - 536.

155 Pe petiție se află următoarea rezoluție : „1893. Ianuarie 7. Adunarea generală a secțiilor acestui tribunal *a hotărît* : Se va elibera avocatului stagiar Ulianov certificatul cerut și se va raporta despre acest lucru d-lui ministru al justiției“. - 537.

156 Pe petiție se află următoarea rezoluție : „Se va elibera certificatul cerut“. - 538.

INDICE
DE LUCRĂRI ȘI IZVOARE
CITATE SAU MENȚIONATE DE
V. I. LENIN

Analele agricole ale guberniei Nijni Novgorod pe anul 1892. Partea a III-a. Nijni Novgorod, ed. de zemstva gubernială Nijni Novgorod, 1893. 188, 12 pag. (Secția de statistică a consiliului zemstvei guberniale Nijni Novgorod). - 104.

* *Annenski, N. F. Referat asupra situației meșteșugarilor din raionul Pavlovo.* - „Monitorul societăților fluviale și industriale din Nijni Novgorod“, 1891, nr. 1, pag. 10-16; nr. 2, pag. 40-45; nr. 3, pag. 58-62. - 206, 249.

[*Bogdanovici, A. I.*] *O chestiune actuală.* [Smolensk], editat de partidul „Narodnoe pravo“, 1894. 41 pag. (Partea 1). - 331-332.

Buletinul guberniei Taurida. Întocmit de biroul de statistică al zemstvei guberniale Taurida. Sub îngrijirea lui K. A. Werner. Simferopol, 1889. 678 pag. (În colecția : Culegere de date statistice cu privire la gubernia Taurida, vol. IX). - 19.

Burenin, V. P. Studii critice. - „Novoe Vremea“, Petersburg, 1894, nr. 6.443 din 4 (16) februarie, pag. 2. - 155.

Cernișevski, N. G. Prologul. Roman de la începutul anilor șaizeci. - 280-283.

Codul civil. - În cartea : Codul de legi al Imperiului rus. Vol. 10. Partea I, Petersburg, 1887, pag. 27. - 149.

Codul justiției civile. Petersburg, 1883. 632 pag. - 533, 537.

Cronica internă. - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1893, nr. 12, pag. 145-159. - 248, 249, 250, 251.

* Cu asterisc sînt notate cărțile în paginile cărora există însemnări făcute de mîna lui V. I. Lenin. Aceste cărți se păstrează la Arhiva Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S.

Cronica internă. - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1894, nr. 2, pag. 125-147. - 152, 258, 361.

* *Culegere de statistică militară.* Partea a IV-a. Rusia. Sub îngrijirea lui N. N. Obruchev. Petersburg, 1871. XXX, 922, 235 pag. - 98, 316.

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Secțiunea statisticii economice. Vol. II. Întocmit de V. I. Orlov și N. A. Kablukov. Moscova, ed. de zemstva gubernială Moscova, 1878. 616 pag. - 242-243.

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Secțiunea statisticii economice. Vol. V. Partea I. Studiu asupra gospodăriei proprietarilor funciari particulari. Întocmit de N. Kablukov. Moscova, ed. de zemstva gubernială Moscova, 1879. V, 200, 103 pag. - 242.

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Secțiunea statisticii economice. Vol. VI-VII. Meșteșugurile din gubernia Moscova. Moscova, ed. de zemstva gubernială Moscova, 1879-1883. 5 vol.

Vol. VI. Meșteșugurile din gubernia Moscova. Partea I. Întocmită de V. Orlov și I. Bogolepov. 1879. 287 pag. Partea a II-a. Întocmită de I. Bogolepov. 1880. 264, 91, II pag. - 44, 113-117.

Vol. VII. Partea I. Meșteșugurile din gubernia Moscova. Partea a III-a. Întocmită de secția de statistică a consiliului zemstvei guberniale Moscova. 1882. VIII, 147, 338 pag. Partea a II-a. Meșteșugurile femeilor din gubernia Moscova. Partea a IV-a. Întocmită de M. K. Gorbunova. 1882. XXXII, 299 pag. * Partea a III-a. Meșteșugurile din gubernia Moscova. Partea a V-a. Întocmită de secția de statistică a consiliului zemstvei guberniale Moscova. 1883. 218 pag. - 44, 113, 210-211.

Culegere de date cu privire la Rusia. 1890. Petersburg, ed. de comisia centrală de statistică a ministerului afacerilor interne, 1890. VI, 352 pag. (Statistica Imperiului rus. X). În limba rusă și franceză. - 98.

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Samara. Secțiunea statisticii economice. Județul Novouzensk. Vol. VII. Samara, ed. de zemstva gubernială Samara, 1890. II, 64, 453, V pag. - 105-106, 107, 253.

* *Culegere de date statistice cu privire la gubernia Saratov.* Vol. XI. Județul Kamișin. Saratov, ed. de zemstva gubernială Saratov, 1891. III, II, 974 pag. - 107, 108.

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Taurida. Vol. I-II. Simferopol, ed. de zemstva gubernială Taurida, 1885-1886, 2 vol. - 49-51, 52, 53-55, 56-57, 106, 107, 108.

- Culegere de date statistice cu privire la gubernia Voronej.* Vol. II. Partea a II-a. Gospodăriile țărănești din județul Ostrogojsk. Cu 8 hărți. Întocmită de F. Șerbina. Voronej, ed. de zemstva gubernială Voronej, 1887. XVIII, 459, 51 pag. - 47, 218, 219, 221, 222, 223-224, 225-226, 227, 244, 303-309, 450, 451.
- [Danielson, N. F.] *Nikolai-on. Unele considerații asupra condițiilor dezvoltării noastre economice.* - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1894, nr. 4, pag. 1-34; nr. 6, pag. 86-130. - 311-312, 313, 314-315, 316, 318, 320, 323, 324, 325, 326, 327.
- *Studii despre economia noastră socială de după reformă.* Petersburg, 1893. XVI, 353, XVI pag. - 96, 98, 118-119, 315, 316, 317, 318, 326-327, 397, 450, 471, 475.
- Dementiev, E. M. Fabrica, ce dă ea populației și ce ia de la populație.* Moscova, 1893. VIII, 246 pag. - 208-209.
- Engels, F. Anti-Dühring.* Domnul Eugen Dühring revoluționează știința. 1876-1878. - 143, 145, 160-161, 162, 165-170, 175-176, 422.
- Engels, F. Situația clasei muncitoare din Anglia.* După observații proprii și izvoare autentice. Septembrie 1844 - martie 1845. - 101.
- *Prefață* [la cartea „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane“]. 21 februarie 1888. - 143, 179.
- *Prefață la ediția întâi din 1884* [a cărții „Originea familiei, a proprietății private și a statului“]. Sfârșitul lunii mai 1884. - 144, 157.
- *Originea familiei, a proprietății private și a statului* (Traducere în limba rusă după ediția a 4-a germană). Petersburg, Tihanov, 1894. XVII, 175 pag. - 421.
- *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință.* Începutul anului 1880. - 162.
- Ermolov, A. S. Recolta proastă și calamitatea publică.* Petersburg, 1892. 270 pag. - 290.
- Gogol, N. V. Suflute moarte.* - 324.
- Gorbunova, M. K. Meșteșugul dantelăriei.* - În cartea: Bobolepov, I. Meșteșugurile din gubernia Moscova. Partea a II-a, Moscova, 1880, pag. 1-91 (În colecția: Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Secțiunea statisticii economice. Vol. VI. Partea a II-a). - 113-117.
- Grigoriev, V. N. Producția meșteșugărească de cuțite și lacăte din raionul Pavlovo.* (În jud. Gorbatov, gub. Nijni Novgorod și în jud. Mu-

- rom, gub. Vladimir). - În cartea : Ragozin, V. Materiale pentru studiul industriei meșteșugărești din bazinul Volga. Supliment la publicația „Volga“. Moscova, 1881, pag. XI-XVI, 1-124. - 249.
- Harizomenov, S. A. Importanța industriei meșteșugărești.* - „Juridiceskii Vestnik“, Moscova, 1883, nr. 11, pag. 414-441 ; nr. 12, pag. 543-597. - 204-205.
- Haxthausen, A. Cercetări asupra relațiilor interne din viața poporului și mai ales a instituțiilor sătești din Rusia.* Traducere din limba germană, editată de L. I. Ragozin. Vol. I. Moscova, 1870. XXII, 490 pag. - 392.
- Indexul fabricilor și uzinelor din Rusia europeană* - vezi Orlov, P. A. și Budagov, S. G.
- Isaev, A. A. Meșteșugurile din gubernia Moscova.* Vol. II, 1. Meșteșugul prelucrării metalelor. 2. Meșteșugul olăritului. Moscova, ed. de consiliul zemstvei guberniale Moscova, 1876. 200, IV pag. - 213-214.
- Iujakov, S. N. Problemele dezvoltării economice a Rusiei.* - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1893, nr. 11, pag. 202-227 ; nr. 12, pag. 186-209. - 129, 182-183, 236, 238, 250, 424.
- *Ministerul agriculturii.* (Notă în legătură cu zvonurile despre organizarea lui). - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1893, nr. 10, pag. 29-40. - 236, 257-258, 260.
 - *Normele proprietății funciare populare în Rusia.* (Încercare de studiu economic cu privire la proporțiile normale ale loturilor țărănești în Rusia). - „Russkaia Misl“, Moscova, 1885, nr. 9, pag. 1-40. - 47, 244.
 - *Cronica internă.* - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1894, nr. 7, pag. 127-153. - 352, 506.
- „*Juridiceskii Vestnik*“, Moscova, 1883, nr. 11, pag. 414-441 ; nr. 12, pag. 543-597. - 205.
- 1888, nr. 10, pag. 270-273. - 265-266.
- Kablukov, N. A. Problema muncitorilor în agricultură.* Moscova, red. „Juridiceskii Vestnik“, 1884. X, XXIV, 299 pag. - 349.
- *Studiu asupra gospodăriei proprietarilor funciari particulari.* Moscova, editat de zemstva gubernială Moscova. 1879. V, 200, 103 pag. (În colecția : Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Secțiunea statisticii economice. Vol. V. Partea I). - 242.

- Kareev, N. I. Studii vechi și noi despre materialismul economic. Materiale pentru istoria și critica materialismului economic. Petersburg, 1896. VI, 162 pag. - 139.*
- * *Karișev, N. A. Pământurile extralotuale luate în arendă de țărani. Derpt, 1892. XIX, 402. LXV pag. (În colecția : Rezultatele cercetărilor asupra situației economice a Rusiei după datele statistice ale zemstvelor. Vol. II). - 4, 14, 16, 19, 467.*
- *Studii economice. XII. Actualele tendințe în gospodăriile țărănești din gubernia Nijni Novgorod. - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1894, nr. 2, pag. 1-19. - 236, 252-254.*
- [*Kaufman, I. I.*] *Punctul de vedere al criticii economiei politice la Karl Marx. - „Vestnik Evropi“, Petersburg, 1872, nr. 5, pag. 427-436. - 162.*
- Korolenko, S. A. Munca salariată liberă în gospodăriile proprietăților particulare și migrațiunile muncitorilor, în legătură cu studiul statistic-economic asupra Rusiei europene din punct de vedere agricol și industrial. Petersburg, 1892. XX, 844 pag. (Dep. agriculturii și al industriilor agricole. Date cu privire la agricultură, precum și date statistice pe baza materialelor furnizate de proprietari. Partea a V-a). - 317-318.*
- K - n, I. - vezi [Kaufman, I. I.]
- [*Krasin, G. B.*] *Problema piețelor [Referat]. - 73-74, 78-80, 84-88, 100, 102-103.*
- Krivenko, S. N. Cu privire la nevoile industriei populare. - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1894, nr. 7, pag. 154-170 ; nr. 9, pag. 35-71 ; nr. 10, pag. 94-130. - 353, 382.*
- *Scrisori din călătorie. Prima scrisoare. (Bugetul țărănesc în legătură cu trecerea de la gospodăria naturală la gospodăria cu caracter comercial). - „Russkoe Bogatstvo“. Petersburg, 1894, nr. 1, pag. 150-170. - 203, 218-221, 223, 226-228, 229-231, 239-240, 244.*
- *Despre solitarii culți. - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1893, nr. 12, pag. 160-192. - 129, 203, 204, 205-206, 209, 233, 236, 238, 239-240, 245-246, 247, 248, 251-252, 256-257, 262-263, 265, 269, 270, 272, 273-274, 277-279, 320, 397.*
- Krilov, I. A. Lupul și păstorul. - 351.*
- *Motamul și bucătarul. - 313, 314.*
- *Elefantul și javra. - 155.*
- *Știuca. - 295.*

- Lange, F.-A. Problema muncitorească.* Importanța ei în prezent și viitor. Trad. de A. L. Blek după ed. a 4-a germana. Cu o prefață de R. I. Sementkovski. Petersburg, Pavlenkov, 1892. II, VI, 323 pag. - 455-459, 466.
- Lege de organizare judecătorească.* - În : Codul justiției civile. Petersburg, 1883, pag. 70. - 533.
- Manifestul partidului social-revoluționar „Narodnoe pravo“.* [Foaie volantă]. 19 februarie 1894. [Smolensk], 1894. 1 f. - 333.
- Marx, K. și Engels, F. Manifestul Partidului Comunist.* Decembrie 1847-ianuarie 1848. - 139, 143, 174, 267, 385-386, 441.
- *Ideologia germană.* Critica filozofiei germane contemporane în persoana reprezentanților ei Feuerbach, B. Bauer și Stirner și a socialismului german în persoana diferiților lui profeti. 1845-1846. - 143, 179.
- Marx, K. Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului.* Introducere. Sfirșitul anului 1843-ianuarie 1844. - 134, 235.
- *Capitalul.* Critica economiei politice. Vol. I-III, 1867-1894. - 129-133, 137-139, 141-142, 145, 157-158, 162-164, 172, 174-175, 176-177, 179, 181, 267, 419, 439, 454.
 - *Capitalul.* Critica economiei politice. Vol. I, 1867. - 74, 80, 131-133, 134, 137-138, 142, 157-158, 162-164, 170, 176-177, 329, 330, 419, 501.
- * - *Capitalul.* Critica economiei politice. Trad. din limba germană. Vol. I. Cartea I. Procesul de producție al capitalului. Petersburg, Polcakov 1872. XIII, 678 pag. - 167-170, 312, 320, 455-456, 458-459.
- *Capitalul.* Critica economiei politice. Vol. II, 1885. - 74-83, 501, 502.
 - *Critica programului de la Gotha.* Note marginale la programul Partidului muncitoresc german, adoptat la 5 mai 1875. - 321, 444.
 - *Mizeria filozofiei.* Răspuns la „Filozofia mizericii“ a d-lui Proudhon. Prima jumătate a anului 1847. - 139, 162, 267, 321.
 - *Scrisoare către redacția revistei „Otecestvennie Zapiski“.* - (Scrisoare către Mihailovski). Sfirșitul anului 1877. - „Juridiceskii Vestnik“, Moscova, 1888, nr. 10, pag. 270-273. Titlu : Scrisoarea lui Karl Marx. - 142, 265-266.
 - *Scrisoare către Ruge.* Septembrie 1843. - „Soțial-Demokrat“, Geneva, 1892, nr. 4, pag. 25-29. - 158-159, 181, 330.

- *Postfață la ediția a doua* [a volumului întâi al „Capitalului“]. 24 ianuarie 1873. - 158, 162-164, 170, 329.
- *Prefață la „Contribuții la critica economiei politice“*. Ianuarie 1859. - 134-135, 147.
- *Prefață la ediția întâi* [a primului volum al „Capitalului“]. 25 iulie 1867. - 132, 137-138.

Meșteșugul dantelăriei - vezi Gorbunova, M. K.

Mibaïlovski, N. K. Însemnările unui profan. - Opere. Vol. 3. Petersburg, 1881. 493 pag. - 133, 142, 408.

- *Karl Marx judecat de d-l I. Jukovski*. - „Otecestvennie Zapiski“, Petersburg, 1877, nr. 10, pag. 321-356. - 131, 166-167, 171-172, 176-177, 178.
- *Literatura și viața*. - „Russkaia Misl“, Moscova, 1892, nr. 6, pag. 172-204. - 183-185, 204.
- *Literatura și viața*. - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1893, nr. 10, pag. 108-141. - 183-185, 194.
- *Literatura și viața*. - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1894, nr. 1, pag. 88-123. - 129-130, 131, 133, 138-156, 157, 158-159, 177-181, 182-183, 186, 188-189, 190, 191-194, 267, 330.
- *Literatura și viața*. - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1894, nr. 2, pag. 148-168. - 129, 159-160, 161, 165, 170-171, 175-176, 195, 196.
- *Literatura și viața*. - „Russkoe Bogatstvo“, Petersburg, 1894, nr. 10, pag. 45-77. - 359, 379.
- *Scrisoare către redacție*. - „Otecestvennie Zapiski“, Petersburg, 1883, nr. 7, pag. 97-112. Semnat : Postoronni. - 171.
- *În legătură cu ediția rusă a cărții lui Karl Marx*. - „Otecestvennie Zapiski“, Petersburg, 1872, nr. 4, pag. 176-184. - 178, 182.
- *Ce este progresul ?* - 415.

„*Monitorul societăților fluviiale și industriei din Nijni Novgorod*“, 1891, nr. 1, pag. 10-16. - 206.

„*Moskovskie Vedomosti*“ („Analele Moscovei“). - 403, 507.

„*Nedelea*“ („Săptămîna“), Petersburg, - 263.

- 1894, nr. 47 din 20 noiembrie, pag. 1.504-1.508 ; nr. 48 din 27 noiembrie, pag. 1.543-1.547 ; nr. 49 din 4 decembrie, pag. 1.587-1.593. - 353, 364, 387, 424, 508.
- Nikolai-on* - vezi [Danielson, N. F.].
- Noi lăstare pe ogorul poporului.* - „Otecestvennie Zapiski“, Petersburg, 1879, nr. 2, pag. 125-152. - 342-372, 374-380, 382-406, 382-396, 423, 435, 443.
- „*Novoe Vremea*“ („Timpuri noi“). Petersburg. - 263.
- 1894, nr. 6.443 din 4 (16) februarie, pag. 2. - 155.
- O chestiune actuală* - vezi [Bogdanovici, A. I.].
- Orlov, P. A. și Budagov, S. G. Indexul fabricilor și uzinelor din Rusia europeană.* Materiale pentru statistica cu privire la fabrici și uzine. [Pe baza datelor pe 1890, completate cu date pe 1893 și 1894]. Ediția a 3-a, îmbunătățită și completată. Petersburg, 1894. II, XVI, 827 pag. - 316.
- Orlov, V. I. și Kablukov, N. A. Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova.* Secțiunea statisticii economice. Vol. II. Moscova, ed. de zemstva gubernială Moscova, 1878. 616 pag. - 242-243.
- „*Otecestvennie Zapiski*“. Petersburg. - 171, 173, 184, 250, 284, 318, 398.
- 1872, nr. 2, pag. 202-236. - 250, 283-284.
- 1872, nr. 4, pag. 176-184. - 182, 257.
- 1877, nr. 10, pag. 321-356. - 131-132, 167-168, 171, 176-177, 178.
- 1879, nr. 2, pag. 125-152. - 342-372, 374-379, 382-395, 423, 435, 443.
- 1883, nr. 5, pag. 1-39. - 501.
- 1883, nr. 7, pag. 97-112. - 167.
- Plehanov, G. V. N. G. Cernișevski.* - „Soțial-Demokrat“, Londra, 1890, nr. 1, februarie, pag. 83-175 ; Geneva, 1890, nr. 2, august, pag. 62-142 ; 1890, nr. 3, decembrie, pag. 71-110 ; 1892, nr. 4, pag. 144-194. - 280-281.
- *Divergențele noastre.* Geneva, tipografia grupului „Eliberarea muncii“, 1884, pe copertă : 1885. XXIV, 322 pag. (Biblioteca socialismului contemporan. Partea a III-a). - 190, 191, 273.
- Plutocrația și bazele ei.* - „Otecestvennie Zapiski“, Petersburg, 1872, nr. 2, pag. 202-236. - 250, 283.
- Problema piețelor* - vezi [Krasin, G. B.].
- Procedura civilă.* - În : Codul justiției civile. Petersburg, 1883, pag. 34. - 533, 537.

- * *Postnikov, V. E. Gospodăria țărănească din sudul Rusiei*, Moscova, 1891. XXXII, 391 pag. - 1, 3, 5-67, 110-112, 476, 483.
- Postoronnii* - vezi Mihailovski, N. K.
- Punctul de vedere al criticii economiei politice la Karl Marx* - vezi [Kaufman, I. I.].
- Raspopin, V. Gospodăria proprietarilor funciari particulari în Rusia* (După datele statistice ale zemstvelor). - „Iuridiceskii Vestnik“, Moscova, 1837, nr. 11, pag. 460-486 ; nr. 12, pag. 629-647. - 492.
- Recenzie la cartea : Studiile social-economice ale lui David Ricardo și Karl Marx*. Încercare de studiu critic-economic al lui N. I. Sieber. Petersburg, 1885. - „Russkaia Misl“, Moscova, 1885, nr. 11, pag. 13-17. - 216.
- Regulamentul general al Universităților imperiale din Rusia*. - 23 august 1884. Moscova, 1884. 15 pag. - 526, 531.
- Rezultatele cercetărilor asupra situației economice a Rusiei după datele statistice ale zemstvelor*. Vol. I-II. Moscova-Derpt 1892, 2 vol. - 3-5, 14, 467.
- „*Russkoe Bogatstvo*“. Petersburg. - 125, 129, 132, 145, 154, 182-183, 197, 198, 240, 248, 249, 257, 260, 263, 265, 273, 274, 287, 311, 341, 360, 364, 370, 438, 450, 469.
- 1893-1894. - 447.
- 1893, nr. 10, pag. 29-40, pag. 108-141. - 129, 236, 258, 260, 264.
- 1893, nr. 11, pag. 202-227. - 129, 183, 236, 237, 424.
- 1893, nr. 12, pag. 145-159, pag. 160-192, pag. 186-209. - 129, 203, 204, 205-206, 209, 233, 236, 238, 239, 240, 245-246, 247, 248, 249, 250, 251, 256-257, 262-263, 265, 269-270, 272, 273-274, 277-280, 320, 397, 424.
- 1894, nr. 1, pag. 88-123, pag. 150-170. - 129-130, 131, 133, 138-155, 157, 158-159, 176-181, 182, 183, 186, 188, 189, 190-194, 203, 218, 219-221, 223, 226-228, 229-231, 238-240, 244, 267, 330-331.
- 1894, nr. 2, pag. 1-19, pag. 125-147, pag. 148-168. - 129, 152, 159-160, 161, 164-165, 170, 175-176, 195, 196, 237, 252-254, 258, 261.
- 1894, nr. 6, pag. 86-130. - 311-312, 313, 314-315, 316, 318, 321, 324, 325, 326, 327.
- 1894, nr. 7, pag. 127-153. - 352, 506.
- 1894, nr. 10, pag. 45-77, pag. 94-130. - 353, 359, 379, 381, 382.

„*Russkaia Misl*“. Moscova, 1885, nr. 9, pag. 1-40. - 47, 244.

- 1885, nr. 11, pag. 13-17. - 216.

- 1889, nr. 9, pag. 70-90. - 501.

- 1892, nr. 6, pag. 172-204. - 183-185, 193.

Saltikov-Șcedrin, M. E. Vorbe leale. - 464.

- *Jurnalul unui provincial la Petersburg.* - 353, 424-425.

- *Dincolo de botare.* - 145.

- *Calul de povară.* - 388, 404, 405.

- *Liberalul.* - 260.

- *Pompaduri și pompadure.* - 245, 263, 291.

- *Povestiri din Poșebonie.* - 428.

Șcerbina, F. A. Gospodăriile țărănești din județul Ostrogojsk. Cu 8 hărți. Voronej, ed. de zemstva gubernială Voronej, 1887. XVIII, 454, 51 pag. (În colecția : Culegere de date statistice cu privire la gubernia Voronej. Vol. II. Partea a II-a). - 47, 218, 219, 221, 222, 223-224, 226, 228, 244, 303-309, 450-451.

Sieber, N. I. Studiile social-economice ale lui David Ricardo și Karl Marx. Încercare de studiu critic-economic. Petersburg, 1885. VII. 598 pag. - 216.

Șkvorțov, A. I. Influența transporturilor cu aburi asupra agriculturii. Studiu în domeniul economiei agriculturii. Varșovia, 1890. VIII, VI, 703 pag. - 477-481.

- *Studii economice.* I. Cauzele economice ale foametei în Rusia și măsurile pentru înlăturarea ei. Petersburg, 1894. VIII, 185, II pag. - 194, 477.

Slonimski, L. Z. Nevoile țăranimii și cercetătorii lor. - „*Vestnik Evropi*“, Petersburg, 1893, nr. 3, pag. 296-318. - 55.

„*Soșial-Demokrat*“. Londra, 1890, nr. 1, februarie, pag. 88-175. - 281, 282.

- Geneva, 1892, nr. 4, pag. 25-29. - 158-159, 182, 330.

Struwe, P. B. Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei. Partea I. Petersburg, 1894. X, 293 pag. - 335, 339-341, 346, 357, 359, 395-402, 403-407, 410, 411, 413-415, 417-421, 422, 423, 425-432, 433-445, 448-454, 459-466, 469-475, 477, 481-492, 496-500, 501, 502-507.

Tabele statistice cu privire la situația economică a satelor din județul Dneprovsk. Întocmite de biroul de statistică al zemstvei din Taurida. Simferopol, ed. de zemstva gubernială Taurida, 1886. III, 253 pag. (În colecția : Culegere de date statistice cu privire la gubernia Taurida. Vol. II). - 49-51, 52-55, 56-57, 105, 106, 107.

* *Tabele statistice cu privire la situația economică a satelor din județul Melitopol.* Partea I. Întocmite de biroul de statistică al zemstvei guberniale Taurida. Simferopol, editate de zemstva gubernială Taurida, 1885. VII, 280 pag. (În colecția : Culegere de date statistice cu privire la gubernia Taurida. Supliment la vol. I al culegerii). - 49-51, 52, 56-57.

Trirogov, V. G. Obștea și dările. (Culegere de studii). Petersburg, 1882, 509 pag. - 52.

Tverskoi, P. A. Zece ani în America. Amintiri. - „Vestnik Evropi“, Petersburg, 1893, nr. 1, pag. 55-92. - 96.

Uspenski, G. I. Păcate grele. - 384.

V. V. - vezi [Voronțov, V. P.].

„Vesti“ („Știrea“). Petersburg. - 354.

„Vestnik Evropi“ („Buletinul Europei“). Petersburg, 1872, nr. 5, pag. 427-436. - 162.

- 1893, nr. 1, pag. 55-92. - 96.

- 1893, nr. 3, pag. 296-318. - 55.

[Voronțov, V. P.] V. V. *Prisusul de aprovizionare a pieței cu mărfuri.* - „Otecestvennie Zapiski“, Petersburg, 1883, nr. 5, pag. 1-39. - 501.

- *Obștea țărănească.* Privire generală asupra datelor statistice referitoare la gospodăria țărănească, culese de A. Fortunatov. Moscova, 1892. XLVI. 600, VI pag. (În colecția : Rezultatele cercetărilor asupra situației economice a Rusiei după datele statistice ale zemstvelor. Vol. I). - 4.

- *Militarism și capitalism.* - „Russkaia Misl“. Moscova, 1889, nr. 9, pag. 70-90. - 501.

- *Curentele de la noi.* Petersburg, 1893. VI, 215 pag. - 264, 364.

- *Social-democratismul german și burghezismul rus.* (P. Struve. Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei). - „Nedelea“, Petersburg, 1894, nr. 47 din 20 noiembrie, pag. 1.504-1.508 ; nr. 48 din 27 noiembrie, pag. 1.543-1.547 ; nr. 49 din 4 decembrie, pag. 1.587-1.593. - 353, 364, 386-387, 424, 508.

- *Studii de economie teoretică.* Petersburg, 1895. 319 pag. - 395, 424.

- *Tendințe progresiste în gospodăria țărănească*. Petersburg, 1892. VI, 261 pag. - 103-104, 253, 255-256, 467.
- * - *Destinele capitalismului în Rusia*. Petersburg, 1882. 312 pag. - 268.
-
- Dübring, E. Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus*. 3-te Aufl. Leipzig, Fues (R. Reiland), 1879. XIV, 574 S. - 165-166, 167, 169, 170.
- Engels, F. Herrn E. Dübrings Umwälzung der Wissenschaft*. 1876-1878. - 145, 418.
- *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen. 2-te Aufl. Stuttgart, Dietz, 1886. VI, 147 S. - 421.
- *Vorwort* [zur 2-ten Auflage der Arbeit: „Zur Wohnungsfrage“]. 10. Januar 1887. - 318.
- *Zur Wohnungsfrage*. Zweite Hälfte 1872 - Januar 1873. - 318-319.
- Goethe, J.-W. Zabme Xenien*. - 262.
- Hourwich, I. A. The economics of the russian village*. New York, 1892. VI, 182 p. - 225, 255.
- Kautsky, K. Karl Marx's Ökonomische Lehren*. - 130.
- Marx, K. Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*. 3-te Aufl. Hamburg, Meißner, 1885. VI, 108 S. - 416, 422, 427, 450.
- *Der Bürgerkrieg in Frankreich*. Adresse des Generalrats der Internationalen Arbeiter-Assoziation an alle Mitglieder in Europa und den Vereinigten Staaten. Neuer Abdruck. Leipzig, Genossenschaftsbuchdruckerei, 1876. 56 S. - 422.
- * - *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozeß des Kapitals. 2-te Aufl. Hamburg, Meißner, 1872. 830 S. - 95, 167-169, 320, 419, 466, 474.
- * - *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozeß des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1885. XXVII, 526 S. - 84, 101, 439.
- * - *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III. Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. IV, 422 S. - 491.
- *Vorwort zur 2-te Auflage* [der Arbeit: „Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte“]. 23. Juni 1869. - 427.

- Mayer, S. Die soziale Frage in Wien. Studie eines Arbeitgebers. Wien, Becksche Universitätsbuchhandlung, 1871. XIV, 32 S. - 158.*
- Proudhon, P.-J. Revolution sociale, démontrée par le coup d'état. - 427.*
- Rousseau, J.-J. Du Contrat social ; ou, Principes du droit politique. - 135.*
- Simmel, G. Über soziale Differenzierung. Soziologische und psychologische Untersuchungen. Leipzig, Duncker & Humblot, 1890. VII, 147 S. - 414.*
- „*Sozialpolitisches Centralblatt*“. Berlin, 1893, N. 1, 2. Oktober, S. 1-3. - 272, 273, 274, 310, 311, 314-315, 324, 325-327, 397, 455.
- Struve, P. Zur Beurteilung der kapitalistischen Entwicklung Rußlands. In : „Sozialpolitisches Centralblatt“, Berlin, 1893, N. 1, 2. Oktober, S. 1-3. - 272, 273, 274, 310, 311, 314, 324, 325-327, 397, 454.*
-

INDICE DE NUME

A

Annenski, N. F. (1843–1912) – publicist și economist-statistician, militant de vază al mișcării narodnice-liberale. El a condus în anii 1880–1900 lucrările de statistică ale zemstvelor din Kazan și Nijni Novgorod și a avut un rol important în organizarea statisticii zemstvelor din Rusia. Sub conducerea și îngrijirea lui au fost publicate numeroase lucrări de statistică. A colaborat la revistele „Delo“ și „Otecestvennie Zapiski“ și a făcut parte din redacția revistei narodnice-liberale „Russkoe Bogatstvo“. În 1904–1905 a fost unul dintre conducătorii organizației burghize liberale „Uniunea eliberării“, iar în 1906 unul dintre organizatorii și conducătorii partidului mic-burghez, apropiat de cadeți, al „socialiștilor populiști“, care se desprinseseră din aripa dreaptă a socialiștilor-revoluționari. În ultimii ani ai vieții s-a retras din viața politică. – 206, 249.

Arseniev, K. I. (1789–1865) – geograf, istoric și statistician; din 1819 profesor la Universitatea din Petersburg, iar din 1836 membru al Academiei de Științe din acest oraș. În anii 1835–1853 a condus lucrările de statistică din Rusia; sub îndrumarea lui au fost create comitetele guberniale de statistică. A fost unul dintre fondatorii Societății de geografie din Rusia (1845). El este autorul unui mare număr de lucrări în domeniul statisticii, geografiei și istoriei. În scrierile sale „Studii statistice cu privire la Statul rus“ (1818–1819) și „Studii statistice cu privire la Rusia“ (1848) a încercat pentru prima oară să dea o argumentare științifică raionării Rusiei. Lucrarea sa „Scurt tratat de geografie universală“, tipărită în 1818, a apărut în 20 de ediții și a fost, timp de 30 de ani, unul dintre cele mai răspândite manuale de geografie. Valoarea lucrărilor lui Arseniev constă în bogăția materialului lor factic. Ele au jucat un rol important în formarea geografiei economice în Rusia. – 460.

B

Baranov, N. M. (1836–1901) – guvernator la Nijni Novgorod din 1882 pînă în 1897; a devenit faimos prin comportarea sa de satrap în timpul foametei din 1891–1892. Demascat de V. G. Korolenko, numele

lui a devenit nume comun pentru caracterizarea satrapilor provinciali. - 263.

Bismarck, Otto-Eduard-Leopold (1815-1893) - om de stat și diplomat al Prusiei și Germaniei, primul cancelar al Imperiului german, supranumit „cancelarul de fier“. În 1862 a fost prim-ministru și ministru de externe al Prusiei. Scopul principal urmărit de Bismarck era unirea prin „foc și sabie“ a micilor state germane izolate și crearea unui imperiu german unic sub hegemonia Prusiei iuncheriste. În ianuarie 1871 Bismarck a fost numit cancelar al Imperiului german. Din 1871 până în 1890 a condus întreaga politică internă și externă a Germaniei, orientînd-o în conformitate cu interesele moșierilor-iuncheri și căutînd totodată să asigure alianța dintre iuncheri și marea burghezie.

Nereușind să innăbușe mișcarea muncitorească cu ajutorul legii excepționale împotriva socialiștilor, introdusă de el în 1878, a venit cu un program demagogic de legislație socială, introducînd legi care prevedeau instituirea obligatorie de asigurări sociale pentru unele categorii de muncitori. Cu toate acestea, încercarea sa de a destrăma mișcarea muncitorească prin pomeni mizere nu a dat nici un rezultat. În martie 1890 și-a dat demisia. - 258.

Blos, Wilhelm (1849-1927) - publicist și istoric german de orientare mic-burgheză, reprezentant al aripii drepte a Partidului social-democrat din Germania. În 1872-1874 a fost unul dintre redactorii ziarului social-democrat „Der Volksstaat“. În anii 1877-1878, precum și mai tîrziu, începînd din 1890, a fost membru al fracțiunii social-democrate din Reichstag. Marx și Engels au criticat cu asprime politica oportunistă a lui Blos. El s-a făcut cunoscut prin lucrările sale de istorie a revoluției franceze din 1789 și a revoluției germane din 1848.

În 1918-1920 Blos a fost prim-ministru în guvernul din Württemberg, care, în urma reperiunilor pe care le-a dezlănțuit împotriva comuniștilor, a fost supranumit guvernul sîngeros. Mai tîrziu Blos a părăsit arena politică. - 142.

Bright, John (1811-1889) - om politic burghez englez, industriaș, unul dintre conducătorii mișcării liber-schimbiste și întemeietor al „Ligii împotriva legilor cerealelor“ (adică împotriva taxelor vamale mari la importul de cereale). El ataca în mod demagogic aristocrația și se dădea drept apărător al intereselor maselor populare, dar sprijinea în același timp alianța dintre burghezie și aristocrație și era împotriva reducerii prin lege a duratei zilei de muncă și a altor revendicări ale muncitorilor. Pe la sfîrșitul deceniului al 7-lea a devenit unul dintre liderii partidului liberal și a fost după aceea în repetate rînduri ministru în cabinetele liberale. - 473.

Burenin, V. P. (1841-1926) - publicist și literat reacționar. Începînd din 1876 a făcut parte din redacția ziarului „Novoe Vremea“, fiind în fruntea venalei clii de publiciști de la acest ziar. V. I. Lenin a folosit adesea numele lui Burenin ca nume comun pentru desemnarea procedeelor polemice necinstite. - 152, 155, 180, 184, 271.

G

Cernișevski, N. G. (1828–1889) – mare democrat-revoluționar rus, om de știință, scriitor, critic literar, unul dintre premergătorii de seamă ai social-democrației ruse. Cernișevski a fost inspiratorul și îndrumătorul ideologic al mișcării democrat-revoluționare din deceniul al 7-lea al secolului trecut din Rusia. Fiind socialist utopist, el considera că este posibilă trecerea la socialism prin intermediul obștii țărănești; totodată însă, ca democrat-revoluționar, „a știut să exercite o influență în spirit revoluționar asupra tuturor evenimentelor politice ale epocii sale, care a propagat, trecând peste obstacolele și barierele cenzurii, ideea revoluției țărănești, ideea luptei maselor pentru răsturnarea tuturor vechilor autorități” (V. I. Lenin, Opere, vol. 17, E.S.P.L.P. 1957, pag. 104). Cernișevski a demascat plin de indignare caracterul iobăgist al „reformei țărănești” din 1861 și i-a chemat pe țărani la revoluție. În 1862 a fost arestat de guvernul țarist și întemnițat în fortăreața Petropavlovskaja, unde a stat aproape 2 ani, iar după aceea a fost condamnat la 7 ani de muncă silnică și la deportare pe viață în Siberia. De-abia spre bătrânețe i s-a permis să se întoarcă din deportare. Până la sfârșitul zilelor sale, Cernișevski a rămas un luptător înflăcărat împotriva inegalității sociale, împotriva tuturor manifestărilor de asuprire politică și economică.

Deosebit de mari sînt meritele lui Cernișevski în domeniul dezvoltării filozofiei materialiste ruse. Concepțiile lui filozofice erau o culme a întregii filozofii materialiste dinaintea de Marx. Materialismul lui Cernișevski avea un caracter revoluționar, eficient. Cernișevski a criticat cu vehemență diferitele teorii idealiste și a căutat să preluczeze în spirit materialist dialectica lui Hegel. În domeniul economiei politice, al esteticii, al criticii literare, al istoriei, Cernișevski a dat exemple de abordare dialectică a realității. K. Marx, care a studiat lucrările lui Cernișevski, îl aprecia foarte mult și spunea despre el că este un mare savant rus. Lenin scria că Cernișevski „este singurul scriitor rus cu adevărat mare care a știut, începînd din al 6-lea deceniu al secolului trecut și pînă în 1888, să se mențină la nivelul unui materialism filozofic integral... Cernișevski n-a reușit însă, sau mai bine zis: n-a putut – remarcă Lenin –, datorită stării de înapoiere a vieții din Rusia, să se ridice pînă la materialismul dialectic al lui Marx și Engels” (Opere, vol. 14, Editura politică, 1959, pag. 354).

Cernișevski este autorul unei serii întregi de lucrări strălucite în domeniul filozofiei, al economiei politice, al istoriei, eticii și esteticii. Lucrările lui de critică literară au avut o influență uriașă asupra dezvoltării literaturii și artei ruse. Romanul lui Cernișevski „Ce-i de făcut?” a contribuit la educarea a numeroase generații de revoluționari din Rusia și din străinătate. – 263, 265–266, 271–272, 280–283.

Cicerin, B. N. (1828–1904) – jurist, specialist în dreptul de stat, istoric și filozof, militant de vază al mișcării liberale. Din 1861 și pînă în 1868 a fost profesor la Universitatea din Moscova. În 1882–1883 a fost primar al Moscovei. Prin concepțiile sale politice a fost partizan al monarhiei constituționale. În filozofie era idealist și metafizician convins.

Principalele lui lucrări sînt : „Proprietatea și statul“ (1882-1883), „Istoria doctrinelor politice“ (1869-1902), „Filozofia dreptului“ (1900) și altele. - 355, 477.

D

Danielson, N. F. (N.-on, Nik.-on, Nikolai-on, -on) (1844-1918) - scriitor economist rus, unul dintre ideologii narodnicismului liberal în 1880-1900 ; activitatea sa politică a oglindit evoluția narodnicilor de la acțiuni revoluționare împotriva țarismului spre concilierea cu acesta. În deceniile al 7-lea și al 8-lea, Danielson a întreținut legături cu cercurile tinerilor raznociși revoluționari. La începutul anului 1870 a fost arestat. El a terminat prima traducere în limba rusă a „Capitalului“ lui K. Marx, începută de G. A. Lopatin. În timp ce traducea „Capitalul“ a fost în corespondență cu K. Marx și F. Engels și în scrisorile sale a atins și problema dezvoltării economice a Rusiei. Dar Danielson n-a înțeles esența marxismului și, mai tîrziu, a luat poziție împotriva lui. În 1893 a publicat cartea sa „Studii despre economia noastră socială de după reformă“, care împreună cu lucrările lui V. P. Voronțov a slujit narodnicismului liberal drept principală fundamentare. Într-o serie de lucrări ale sale, V. I. Lenin a criticat cu asprime pe Danielson și a demascat pe deplin esența concepțiilor sale reacționare. - 96, 98, 104, 118-119, 213, 237, 272, 274, 310-312, 313, 314-319, 320, 321, 324-327, 349, 397, 424, 450, 454, 465, 466, 467, 468, 470, 471-476, 477, 480, 481-483, 486, 489-490, 491-492, 500.

Darwin, Charles Robert (1809-1882) - mare savant englez, întemeietorul biologiei materialiste și al teoriei evoluționiste a originii speciilor. Darwin a fundamentat pentru prima oară, pe baza unui imens material din domeniul științelor naturii, teoria dezvoltării naturii vii, demonstrînd că dezvoltarea lumii organice se desfășoară de la forme mai simple la forme mai complexe, că apariția formelor noi, ca și dispariția celor vechi, este rezultatul dezvoltării istorice a naturii. Esența darwinismului o constituie teoria cu ajutorul căreia explică originea speciilor prin selecția naturală și cea artificială. Darwin a susținut că organismelor le sînt proprii variabilitatea și ereditatea ; schimbările care se dovedesc folositoare animalelor sau plantelor în lupta lor pentru existență se statornicesc și, acumulîndu-se, se transmit prin ereditate și determină apariția unor noi specii de animale și de plante. Principiile și argumentele fundamentale ale acestei teorii sînt expuse în cartea sa „Originea speciilor“ (1859). Dînd o înaltă prețuire teoriei lui Darwin și cărții lui, Marx a scris că această lucrare nu numai că a dat „pentru prima oară lovitura de grație «teleologiei» în științele naturii, dar totodată a elucidat în mod empiric sensul ei rațional“. (K. Marx și F. Engels. *Ausgewählte Briefe*, Dietz Verlag, Berlin, 1953, pag. 150). - 138.

Dementiev, E. M. (1850-1918) - medic și statistician, militant pe tîrîm social cu vederi progresiste, unul dintre primii oameni de știință ruși care s-au ocupat cu statistica muncii și statistica sanitară. Din înșăcînarea zemstvei guberniale Moscova, a cercetat starea sanitară exis-

tentă în perioada 1879–1885 într-o serie de fabrici și uzine din gubernia Moscova și, pe baza acestei cercetări, a descris în amănunțime condițiile grele în care lucrau muncitorii. De o mare însemnătate social-politică a fost lucrarea sa „Fabrica, ce dă ea populației și ce ia de la populație” (1893). În această lucrare, el a infirmat teza falsă a narodnicilor care pretindea că în Rusia nu există o clasă de muncitori de fabrică și a demonstrat că în Rusia, ca și în țările capitaliste din Occident, marea industrie mecanizată rupe în mod inevitabil pe muncitor de pământ. El a arătat că muncitorii sînt crunt exploatați de capitaliști, că în orînduirea capitalistă condițiile grele de muncă din fabrici duc la ruina sănătății muncitorilor și a familiilor lor. – 208.

Dühring, Eugen (1833–1921) – filozof și economist german. Concepțiile filozofice ale lui Dühring reprezentau un amalgam eclectic de pozitivism, materialism metafizic și idealism. Sistemul utopic reacționar al unei economii „socialitare”, conceput de el, idealiza formele de economie semifeudale din Prusia. Concepțiile dăunătoare și confuze ale lui Dühring în problemele de filozofie, economie politică și socialism erau susținute de unii membri ai partidului social-democrat din Germania, ceea ce reprezenta o mare primejdie pentru acest partid, care nu era încă consolidat. De aceea Engels a luat atitudine împotriva lui Dühring, criticînd concepțiile lui în cartea „Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința” (1877–1878). În cartea sa „Materialism și empiriocriticism” (1909) și într-o serie de alte lucrări, V. I. Lenin a criticat în repetate rînduri concepțiile eclectice ale lui Dühring.

Principalele lucrări ale lui Dühring sînt: „Curs de filozofie” (1875), „Istorie critică a economiei naționale și a socialismului” (1871), „Curs de economie națională și socială” (1873). – 160, 162, 165–167, 168, 169–170, 176, 180.

E

Engelhardt, A. N. (1832–1893) – publicist, narodnic, cunoscut prin activitatea lui pe teren social și agronomic și prin încercarea de a organiza o gospodărie rațională pe moșia lui, Batișcevo, gubernia Smolensk. În cartea sa „Dezvoltarea capitalismului în Rusia” (capitolul III, § VI), V. I. Lenin face o caracterizare a gospodăriei lui Engelhardt, demonstrînd, pe baza exemplului oferit de acesta, caracterul utopic al teoriilor narodniciste. Engelhardt este autorul scrisorilor intitulate „Scrisori de la țară”, publicate în revista „Otecestvennie Zapiski” (și apărute în ediție separată în 1882) și a unei serii de alte lucrări în legătură cu probleme de agricultură; a fost redactor-șef al revistei „Himiceskii Jurnal” (1859–1860), prima revistă de acest fel din Rusia. – 280.

Engels, Friedrich (1820–1895) – întemeietor al comunismului științific, conducător și învățător al proletariatului internațional, prieten și tovarăș de luptă al lui K. Marx (vezi date biografice în articolul lui V. I. Lenin „Friedrich Engels”, – Opere, vol. 2, Editura politică, 1958, pag. 1–14). – 101, 142–147, 153, 157, 160–162, 165–170, 176, 178, 179, 319, 406, 418–422, 447.

Ermolov, A. S. (1846–1917) – ministru al agriculturii și al domeniilor statului din 1894 pînă în 1905, mai tîrziu membru al Consiliului de stat ; era exponentul intereselor moșierilor iobăgiști. A scris o serie de lucrări în problemele economice agrare. În 1892 a scos o carte, „Recolta proastă și calamitatea publică“, în care a încercat să justifice politica agrară dusă de guvern. – 275, 290.

F

Fawcett, Henry (1833–1884) – om politic englez, economist, adept al lui Malthus. Începînd din 1863, profesor de economic politică la Universitatea din Cambridge. În 1865 a fost ales în parlament, unde s-a alăturat whigilor. Începînd din 1880 a făcut parte din guvernul Gladstone. A scris : „Situția economică a muncitorului englez“ (1865), „Pauperismul : cauzele lui și mijloacele prin care poate fi lichidat“ (1871) etc. – 473.

G

Galvani, Luigi (1737–1798) – anatomist și fiziolog italian, unul dintre întemeietorii teoriei electricității ; a descoperit prezența curentului electric în organismul animal. Experiențele lui Galvani au contribuit la descoperirea curentului galvanic, care a avut o mare influență asupra dezvoltării științelor naturii și a tehnicii. Aceste experiențe au constituit punctul de plecare al electrofiziologiei. Lucrarea de bază a lui Galvani este : „Tratat despre forța electricității în timpul mișcării musculare“ (1791). – 159.

Gladstone, William Ewart (1809–1898) – om politic și om de stat englez, lider al liberalilor. Începînd din 1859 a fost ministru de finanțe în guvernul liberal al lui Palmerston, iar mai tîrziu a făcut parte din toate guvernele liberale ; începînd din 1868 s-a aflat, timp de mai mulți ani, în fruntea guvernului liberal. Politician abil și orator talentat, el a făcut uz de toate procedeele demagogiei politice și a recurs la reforme ciuntite, introduse de ochii lumii, pentru a atrage de partea sa păturile mic-burgheze ale populației și virfurile clasei muncitoare. El a dus o politică colonialistă de cotofire. Față de Irlanda, guvernul lui Gladstone a dus, după expresia lui K. Marx, o politică de mină forte, de violență, reprimînd cu cruzime mișcarea de eliberare națională. În 1894 Gladstone și-a dat demisia și de atunci n-a mai luat parte activă la viața politică. Ca om politic, Gladstone, „acest erou al burghezilor liberali și al mic-burghezilor obtuși“, cum l-a calificat Lenin (Opere, vol. 20, Editura politică, 1959, pag. 143), se caracteriza printr-o totală lipsă de principialitate, prin bigotism și ipocrizie. K. Marx, aplicînd lui Gladstone epitetul „marele“ (în ghilimele), spunea că e „un ipocrit și un cauzist inveterat“ (K. Marx și F. Engels, Opere, vol. XXVII, 1935, pag. 129). – 258.

Golovacev, A. A. (1819–1903) – militant pe tărîm social și publicist de orientare liberală; unul dintre membrii de vază ai Comitetului gubernial Tver pentru eliberarea țărănilor. A participat la elaborarea proiectului de desființare a iobăgiei, care a fost folosit într-o măsură considerabilă la întocmirea „Legii” din 19 februarie 1861. Începînd din 1858 a publicat numeroase articole în legătură cu problema țărănească și alte probleme în „Russkii Vestnik”, „Vestnik Evropi”, „Russkaia Misl”, „Sankt-Peterburgskie Vedomosti”, „Moskovskie Vedomosti” și alte ziare și reviste. – 450.

Golovin, K. F. (1843–1913) – scriitor (pseudonimul: K. Orlovski), critic și publicist reacționar. A colaborat la „Russkii Vestnik”, „Russkoe Obozrenie”, „Vestnik Evropi” etc. În nr. 12 din 1894 al revistei „Russkii Vestnik” a publicat articolul „Doi noi adversari ai obștii”, în care analiza lucrările „Studii critice” de A. Skvorțov, și „Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei”, de P. Struve. În acest articol Golovin declara că este posibil „să mergem umăr la umăr” cu marxismul, adică cu „marxismul legal”. Mai târziu a devenit ultrareacționar și adept al iobăgismului, apărător al intereselor marii proprietăți funciare și ale monarhiei. – 505.

Grigoriev, V. N. (1852–1925) – statistician, economist și militant pe tărîm social de orientare narodnicistă. Participînd la activitatea revoluționară, el a fost deportat de cîteva ori. Din 1886 pînă în 1917 a lucrat la secția de statistică a Consiliului municipal din Moscova. Prima sa lucrare, pe care a scris-o în timpul cînd se afla în deportare la Nijni Novgorod, este „Producția meșteșugărească de cuțite și lacăte din raionul Pavlovo” (1881). Pe baza datelor culese la fața locului, Grigoriev a scris în 1885 cea mai importantă lucrare a sa, „Migrațiunea țărănilor din gubernia Reazan”. În 1897 a participat la întocmirea culegerii liberale-narodniciste intitulată „Influența recoltelor și a prețurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naționale a Rusiei”. De o mare însemnătate pentru studierea istoriei statisticii este lucrarea lui Grigoriev „Indice tematic al materialelor din lucrările de statistică ale zemstvelor publicate între 1860 și 1917” (partea a II-a, 1926–1927). În lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”, V. I. Lenin a folosit unele materiale din lucrările lui Grigoriev, criticîndu-l însă pentru faptul că idealiza mica producție. – 249.

Gurvici, I. A. (1860–1924) – economist. În 1880, fiind implicat într-un proces privind o tipografie a narodnicilor, a fost arestat, iar în 1881 a fost deportat în Siberia. În timpul cînd s-a aflat în deportare a studiat pentru prima oară, pe baza datelor culese la fața locului, problema colonizării țărănilor, sintetizînd rezultatele acestui studiu în lucrarea „Colonizările de țărani în Siberia” (1888). După ce s-a întors din deportare a dus o propagandă revoluționară în rîndurile muncitorilor și a fost unul dintre organizatorii primului cerc de muncitori evrei, creat la Minsk. În 1889 a emigrat în America, unde a luat parte activă la mișcarea sindicală și la mișcarea social-democrată. După 1900 devine revizionist. Lucrarea sa „Colonizările de țărani în Siberia” precum și,

indeosebi, lucrarea „Situația economică a satului rus“ (1892; în limba rusă a apărut în 1896) au fost foarte mult apreciate de V. I. Lenin și G. V. Plehanov. – 225, 255.

H

Harizomenov, S. A. (1854–1917) – statistician de seamă al zemstvelor, economist. Între 1870 și 1880 a făcut parte din organizația narodnică „Zemlea i volea“ („Pământ și libertate“), iar după scindarea acesteia a aderat la organizația „Cernii peredel“ („Împărțirea pământurilor“); în 1880 s-a îndepărtat de mișcarea revoluționară și a început să se ocupe de statistică. El a cercetat industria meșteșugărească din gubernia Vladimir, a participat la recensământul gospodăriilor din gubernia Taurida și a condus lucrările de statistică ale zemstvelor din guberniile Saratov, Tula și Tver. A publicat în revistele „Russkaia Misl“ și „Iuridiceskii Vestnik“ o serie de articole în legătură cu problemele economice.

Datele culese de Harizomenov au fost adesea folosite de V. I. Lenin în lucrările sale din ultimul deceniu al secolului trecut. – 204.

Hegel, Georg-Wilhelm-Friedrich (1770–1831) – mare filozof german, idealist obiectiv. Filozofia lui Hegel reprezintă punctul culminant, încununarea idealismului german de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Meritul istoric al lui Hegel constă în elaborarea profundă și multilaterală a dialecticii idealiste, care a constituit unul dintre izvoarele teoretice ale materialismului dialectic. După Hegel, întreaga lume naturală, istorică și spirituală se află în necontenită mișcare, schimbare, transformare și dezvoltare; el consideră însă că lumea obiectivă, realitatea este generată de spiritul absolut, de ideea absolută. V. I. Lenin a caracterizat ideea absolută drept o născocire teologică a idealistului Hegel. Pentru filozofia lui Hegel este caracteristică profunda contradicție dintre metoda sa dialectică și sistemul său conservator, metafizic, care în fond cerea încetarea dezvoltării. Prin concepțiile sale social-politice, Hegel era reacționar.

K. Marx, F. Engels și V. I. Lenin, prelucrând în mod critic metoda dialectică a lui Hegel, au creat dialectica materialistă, care reflectă legile cele mai generale ale dezvoltării lumii obiective și ale gândirii omenești.

Principalele opere ale lui Hegel sînt: „Fenomenologia spiritului“ (1806), „Știința logicii“ (1812–1816), „Enciclopedia științelor filozofice“ (1817), „Filozofia dreptului“ (1821). Opere postume: „Prelegeri de estetică sau filozofia artelor“ (1836–1838) și „Prelegeri de istorie a filozofiei“ (1833–1836). – 134, 159–160, 162, 164, 167.

Herțen, A. I. (1812–1870) – mare democrat-revoluționar rus, filozof materialist, publicist și scriitor; întemeietorul socialismului „rus“. Herțen a intrat în mișcarea de eliberare ca un revoluționar din rîndurile nobilimii, continuînd tradițiile decembriștilor. În anii 1829–1833, cînd a fost student la Universitatea din Moscova, s-a aflat în fruntea unui cerc de tineri progresiști, cu stare de spirit revoluționară, care studiau doctrinele

politice și teoretice ale gânditorilor revoluționari din secolul al XVIII-lea și ale socialiștilor utopiști. În 1834 a fost arestat o dată cu alți membri ai acestui cerc și în 1835 a fost deportat la Perm, iar apoi la Veatka, Vladimir și Novgorod. În 1842 s-a întors din deportare, stabilindu-se la Moscova. Lucrările filozofice pe care le-a scris în această perioadă, „Diletantismul în știință“ (1842-1843) și „Scrisori despre studiul naturii“ (1844-1846), au avut un rol important în dezvoltarea filozofiei materialiste ruse. V. I. Lenin l-a caracterizat pe Herțen ca pe un gânditor remarcabil, care s-a apropiat nemijlocit de materialismul dialectic, oprindu-se în fața materialismului istoric. În ianuarie 1847 a emigrat, din cauza persecuțiilor guvernului țarist, și s-a stabilit la Paris, apoi la Nissa, iar în 1852 s-a mutat la Londra, unde a înființat o tipografie rusă, creînd în străinătate o presă rusă liberă. În 1855, după ce publicase câteva manifeste, broșuri și articole cu caracter revoluționar, a început să editeze almanahul „Polearnaia Zvezda“, iar în 1857 a început să editeze împreună cu N. P. Ogarev gazeta „Kolokol“. Neînțelegînd esența burghezo-democratică a mișcării din 1848 și a socialismului premarxist, Herțen n-a putut să înțeleagă caracterul burghez al revoluției ruse și a oscilat între democratism și liberalism. În anii 1860-1870, Herțen a rupt-o hotărît cu liberalismul și, situîndu-se de partea democrației revoluționare, „și-a îndreptat privirile... spre *Internațională* , spre Internaționala pe care o conducea Marx“ (V. I. Lenin. Opere, vol. 18, E.S.P.L.P. 1957, pag. 11). Într-o scrisoare adresată lui Ogarev, Herțen saluta traducerea în limba rusă a lucrărilor lui Marx.

În articolul „În memoria lui Herțen“ (1912), V. I. Lenin a caracterizat rolul pe care l-a jucat Herțen în istoria mișcării de eliberare din Rusia. - 263, 272.

I

Iakovlev, A. V. (1835-1888) - a scris o serie de lucrări în legătură cu creditul funciar mărunț, artelurile etc. În lucrarea sa „Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei“, Struve citează o serie de pasaje din articolul lui „Asociația și artelul“, publicat în 1872 în culegerea „Nedelea“. - 401, 454.

Ianțul, I. I. (1846-1914) - economist și statistician burghez. Profesor al Universității din Moscova la catedra de drept financiar. Începînd din 1882 a făcut parte din grupul primilor inspectori de fabrică ai districtului industrial Moscova; a scris o serie de articole publicistice, precum și lucrări în legătură cu legislația industrială și viața din fabrică. De activitatea sa de inspector de fabrică se ocupă în cartea „Din amintirile și corespondența unuia dintre primii inspectori de fabrică“ (1907). - 505.

Ilin, Vl. - vezi Lenin, V. I.

Isaev, A. A. (1851-1924) - economist și statistician burghez. Lucrînd la zemstva gubernială Moscova, a cercetat industria meșteșugărească din gubernia Moscova. A ținut prelegeri de economie politică într-o serie de

instituții de învățămînt superior. A colaborat la mai multe reviste și a publicat un curs de economie politică și numeroase cărți și broșuri în legătură cu probleme de economie politică și sociologie, foarte răspîndite pînă în 1917. A interpretat doctrina economică a lui K. Marx în spiritul reformismului burghez; s-a declarat în favoarea obștii țărănești și a artelurilor și cooperativelor meșteșugărești, pretinzînd că ele ar conferi micii producții avantajele mării producții și ar înlesni trecerea la socialism. Lucrările lui sînt: „Meșteșugurile din gubernia Moscova” (1876-1877), „Principii de economie politică” (1894), „Prezentul și viitorul economiei sociale a Rusiei” (1896) și altele. - 213.

Iujakov, S. N. (1849-1910) - unul dintre ideologii narodnicismului liberal, sociolog și publicist. A colaborat la revistele „Otecestvennie Zapiski”, „Vestnik Evropi” și altele. El a fost unul dintre conducătorii revistei „Russkoe Bogatstvo”. A dus o luptă îndrîjită împotriva marxismului. În lucrarea sa „Ce sînt «prieteni poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?” (vezi volumul de față, pag. 125-334) și în special în partea a doua (care n-a fost găsită), precum și în articolele „Gospodării liceale și licee de corecție” și „Cîteva perle din proiectele utopice ale narodnicilor” (Opere, vol. 2, Editura politică, 1958, pag. 61-68 și 445-476), V. I. Lenin a supus unei critici severe concepțiile politice-economice ale lui Iujakov. - 47, 129, 183, 197, 203-204, 207, 218, 228, 236, 238, 244, 250, 257, 260, 281, 290, 352, 369, 384, 403-406, 424, 428, 469, 506, 509.

J

Jukovski, I. G. (1822-1907) - economist și publicist burghez. A colaborat la revistele „Sovremennik” și „Vestnik Evropi” și a fost unul dintre redactorii revistei „Kosmos”. În lucrările sale a încercat să îmbine în mod eclectic diferite teorii economice. Adversar al economiei politice marxiste, Jukovski a publicat în 1877, în revista „Vestnik Evropi” nr. 9, articolul „Karl Marx și cartea sa «Capitalul»”, care conținea atacuri vehemente la adresa marxismului. Acest articol a stîrnit în Rusia o polemică aprinsă în jurul „Capitalului”. N. Mihailovski a publicat, în „Otecestvennie Zapiski” nr. 10 din octombrie 1877, un articol intitulat „Karl Marx judecat de d-l I. Jukovski”. Articolul acesta l-a determinat pe K. Marx să adreseze redacției revistei „Otecestvennie Zapiski” vestita sa scrisoare (K. Marx - F. Engels. Ausgewählte Briefe, Dietz Verlag, Berlin, 1953, pag. 365-368). V. I. Lenin l-a calificat pe Jukovski drept un economist „burghez trivial”. - 131, 166-167, 171.

K

K. T. - vezi Lenin, V. I.

Kablukov, N. A. (1849-1919) - economist și statistician. Profesor la Universitatea din Moscova. Între 1885 și 1907 a condus secția de statistică a zemstvei guberniale Moscova. Sub conducerea lui au fost întoc-

mite „Culegerile de date statistice cu privire la gubernia Moscova“ (1877–1879). A colaborat la mai multe gazete și reviste. În lucrările sale economice și de statistică a susținut ideea „stabilității“ micii gospodării țărănești, pretinzând că obștea țărănească ar putea să preîntâmpine diferențierea țărănimii. S-a declarat împotriva marxismului și în problema rolului și însemnătății luptei de clasă, propovăduind pacea între clase. Într-o serie de lucrări, și în special în „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“, V. I. Lenin a criticat cu asprime concepțiile lui Kablukov. În 1917 Kablukov a participat la lucrările Comitetului agrar principal, înființat de Guvernul provizoriu burghez. După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a lucrat la Direcția centrală de statistică, a fost profesor și publicist. Principalele sale lucrări sint : „Problema muncitorilor în agricultură“ (1884), „Prelegeri de economie agrară“ (1897), „Condițiile de dezvoltare a gospodăriei țărănești în Rusia“ (1899), „Economia politică“ (1918) și altele. – 242, 349.

Kareev, N. I. (1850–1931) – istoric și publicist de orientare burghezo-liberală, unul dintre reprezentanții școlii sociologice subiective, idealist-eclectic. Începînd din 1879 a fost profesor la Universitatea din Varșovia, iar mai tîrziu la Universitatea din Petersburg. Din 1905 a făcut parte din partidul cadet. Începînd din ultimul deceniu al secolului trecut a dus o luptă îndrîjită împotriva marxismului. A publicat un mare număr de lucrări, cele mai importante dintre ele fiind cele referitoare la istoria țărănimii franceze : „Țăranii și problema țărănească în Franța în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea“ (1879), lucrare care a fost apreciată pozitiv de Marx, și „Studii cu privire la istoria țăranilor francezi“ (1881). De asemenea a publicat o serie de lucrări în legătură cu istoria Poloniei. Foarte cunoscută a fost lucrarea sa „Istoria modernă a Europei occidentale“ (7 volume) (1892–1917). În 1910 a fost ales membru corespondent al Academiei de Științe din Petersburg, iar în 1929 membru de onoare al Academiei de Științe a U.R.S.S. – 139.

Karișev, N. A. (1855–1905) – economist și statistician, a activat în cadrul zemstvelor. Începînd din 1891 a fost profesor la Universitatea din Iuriev (Tartu), iar apoi la Institutul agronomic din Moscova. A scris numeroase cărți și articole în legătură cu diverse probleme economice și de statistică. Disertația lui de doctorat – „Pămînturile extralotuale luate în arendă de țărani“ –, apărută în 1892, reprezintă vol. 2 din colecția „Rezultatele cercetărilor asupra situației economice a Rusiei pe baza datelor statistice ale zemstvelor“. Karișev a colaborat la ziarul „Russkie Vedomosti“ și la revistele „Zemstvo“, „Russkoe Bogatstvo“ etc. Lucrările lui sint consacrate în special problemelor economiei gospodăriilor țărănești din Rusia și conțin un bogat material statistic. Împărtășind concepțiile narodnicilor liberali, Karișev apăra posesiunea în obște a pămîntului, artelurile meșteșugărești și celelalte cooperative. Într-o serie de lucrări și cuvîntări ale sale, V. I. Lenin a criticat cu asprime concepțiile narodniciste ale lui Karișev și a demascat esența lor burgheză. – 4, 14, 16, 19, 236, 252, 254, 467.

Kautsky, Karl (1854–1938) – unul dintre liderii social-democrației germane și ai Internaționalei a II-a, care la început a fost marxist, iar mai târziu a devenit un negat al marxismului, ideolog al centrismului; întemeietorul kautskismului, unul dintre curentele oportuniste din mișcarea muncitorească. Din 1874 Kautsky a început să participe la mișcarea socialistă. Concepțiile sale din acea vreme reprezentau un amestec de lassalleianism, neomalthusianism și anarhism. În 1881 a făcut cunoștință cu K. Marx și F. Engels și, sub influența lor, a trecut la marxism, dînd însă dovadă încă în acea perioadă de șovăieli și oscilări spre oportunism, lucru pentru care K. Marx și F. Engels l-au criticat cu asprime în repetate rânduri. Între 1880 și 1900 a scris o serie de lucrări teoretice și istorice în legătură cu diferite probleme ale teoriei marxiste: „Doctrina economică a lui Karl Marx”, „Problema agrară” etc., care l-au făcut foarte cunoscut. „Cunoaștem din numeroasele lucrări ale lui Kautsky – scria Lenin – că el a știut să fie un istoric marxist, că aceste lucrări, cu toată renegarea lui ulterioară, vor rămîne un bun temelnic al proletariatului” (Opere, vol. 28, Editura politică, 1959, pag. 260). La începutul secolului al XX-lea, în perioada de largă desfășurare a mișcării revoluționare, Kautsky a luat atitudine împotriva luptei revoluționare a proletariatului și a revoluției socialiste. În broșura „Drumul spre putere” (1909), Kautsky recunoștea că era revoluției se apropie, dar și în această lucrare, consacrată unei analize a problemei „revoluției politice”, el ocolea cu desăvîrșire problema statului. „Din ansamblul acestor ocoliri ale problemei, acestor treceri sub tăcere și eschivări a rezultat... trecerea totală la oportunism” (V. I. Lenin. Opere, vol. 25, E.S.P.L.P. 1956, pag. 480).

În preajma primului război mondial, Kautsky devine centrist, iar după izbucnirea războiului devine social-șovinist. Kautsky a fost autorul teoriei ultraimperialismului, a cărei esență reacționară a fost demascată de Lenin în lucrările „Falimentul Internaționalei a II-a” (1915), „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului” (1916) și în alte lucrări. După Revoluția din Octombrie, Kautsky s-a ridicat față de revoluția proletară și a dictaturii proletariatului, împotriva Puterii sovietice.

În lucrările „Statul și revoluția” (1917), „Revoluția proletară și renegatul Kautsky” (1918) și într-o serie de alte lucrări, V. I. Lenin a supus unei critici nimicitoare teoriile kautskiste. Arătînd primejdia pe care o reprezenta kautskismul, V. I. Lenin scria: „Clasa muncitoare nu-și poate îndeplini rolul său revoluționar mondial dacă nu duce un război necrutător împotriva acestei atitudini de renegare, împotriva acestei lipse de caracter, împotriva acestei slugărnicii față de oportunism și împotriva acestei nemaipomenite trivializări teoretice a marxismului” (Opere, vol. 21, Editura politică, 1959, pag. 306). – 130, 153, 263, 322.

Korolenko, S. A. – economist-statistician; a lucrat în cadrul ministerului domeniilor statului, apoi ca funcționar cu însărcinări speciale pe lângă controlorul de stat. Începînd din 1889 și pînă în 1892, din însărcinarea ministerului domeniilor statului, a lucrat la cartea „Munca salariată liberă în gospodăriile proprietarilor particulari și migrațiunile muncitorilor, în legătură cu studiul statistic-economic asupra Rusiei europene din punct

de vedere agricol și industrial" (1892), editată de departamentul agriculturii și industriale agricole. – 317–318.

Kosici, A. I. (n. 1833) – guvernator la Saratov în 1887–1891. – 263.

Krivenko, S. N. (1847–1906) – publicist, reprezentant al narodnicismului liberal, a scris: „Despre solitarii culti” (1893), „Scrisori din călătorie” (1894), „Cu privire la nevoile industriei populare” (1894) etc.; a colaborat la revista „Otecestvennie Zapiski”, a fost redactor al revistei narodniciste liberale „Russkoe Bogatstvo”, iar mai târziu al ziarului burghez liberal „Sin Otecestva”. În lucrările sale, Krivenko era un propagator al ideii împăcării cu țarismul; el căuta să disimuleze antagonismul de clasă și exploatarea oamenilor muncii și contesta dezvoltarea Rusiei pe calea capitalismului; concepțiile lui au fost aspru criticate de V. I. Lenin, iar mai târziu de G. V. Plehanov în lucrarea sa „Contribuții la dezvoltarea concepției moniste asupra istoriei” (1895). – 129, 197, 203–280, 310, 315, 320, 353, 382.

L

Lange, Friedrich-Albert (1828–1875) – filozof burghez german, neokantian; a fost profesor la Universitatea din Zürich și la cea din Marburg. Unul dintre inițiatorii mișcării reacționare „înapoi la Kant”, invită în rîndurile profesorilor burghezi. Lange era adversar al materialismului, despre care spunea că poate fi folosit ca metodă de cercetare a naturii, dar este nesatisfăcător ca teorie filozofică și duce neapărat la idealism. El a încercat să biruie dualismul filozofiei lui Kant prin transformarea „lucrului în sine” într-o noțiune subiectivă. S-a situat pe pozițiile social-darvinismului, extinzînd legile biologiei la societatea omenească; a fost un adept al legii malthusiene a suprapopulației. A scris lucrările: „Problema muncitorească. Importanța ei în prezent și în viitor” (1865), „Istoria materialismului și critica însemnătății ei în prezent” (1865) etc. Într-o serie de lucrări ale sale, și mai cu seamă în „Materialism și empiriocriticism”, V. I. Lenin l-a caracterizat pe Lange drept un confuzionist care a falsificat materialismul. Concepțiile filozofice și sociologice antiștiințifice ale lui Lange sînt folosite de filozofia burgheză contemporană. – 455–460, 466.

Lavrov, P. L. (Mirtov) (1823–1900) – ideolog de vază al narodnicismului, reprezentant al școlii subiective în sociologie; autorul cărții „Scrisori istorice” (1868–1869), care a exercitat o puternică influență asupra intelectualității narodniciste ruse, și al unei serii de cărți de istorie a gândirii sociale și a mișcării revoluționare, precum și de istorie a culturii („Propagandiștii narodnici din anii 1873–1878”, „Studii de istorie a Internaționalei” etc.). Lavrov este părintele teoriei narodniciste reacționare a „eroilor” și „gloatci”, care neagă legile obiective ale dezvoltării societății și consideră progresul omenirii drept un rezultat al activității „personalităților care gîndesc critic”.

Lavrov a făcut parte din asociația „Zemlea i volea”, care a devenit apoi partidul „Narodnaia volea”. În timpul șederii sale în emigrație,

unde s-a aflat cu începere din 1870, a scos revista „Vpered“ (Zürich-Londra, 1873-1876), a fost redactor al revistei „Vestnik Narodnoi Voli“ (1883-1886), a luat parte la redactarea culegerii narodovoltiste „Materiale pentru o istorie a mișcării social-revoluționare ruse“ (1893-1896); a fost membru al Internaționalei I, a cunoscut pe Marx și Engels, cu care a purtat corespondență. - 399, 422.

Lenin, V. I. (Ulianov, V. I., Vi. Ilin, K. T., K. Tulin, V. Ulianov, Vladimir Ulianov, Vladimir Ilin Ulianov, Vladimir Ilici Ulianov) (1870-1924) - date biografice. - 5, 197, 198, 203, 335, 347, 348, 361, 377, 387, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535-536, 537, 538.

Liebknecht, Wilhelm (1826-1900) - militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale, unul dintre întemeietorii și conducătorii Partidului social-democrat din Germania, tatăl lui Karl Liebknecht. A luat parte activă la revoluția din 1848-1849 din Germania; după înfringerea acesteia a emigrat mai întâi în Elveția, apoi la Londra, unde s-a împrietenit cu Marx și Engels. Sub influența lui Marx și Engels, Liebknecht devine socialist, iar după întoarcerea sa, în 1862, în Germania și după organizarea Internaționalei I a devenit unul dintre cei mai fervenți propagandiști ai ideilor revoluționare ale Internaționalei și organizatorul secțiilor ei din Germania. După crearea, în 1875, a Partidului social-democrat unic din Germania, Liebknecht a activat în calitate de membru al Comitetului Central și redactor responsabil al Organului Central - „Vorwärts“ („Înainte“) - până la sfârșitul vieții sale. Din 1867 și până în 1870 a fost deputat în Reichstagul Confederației Germaniei de nord, iar începând din 1874 a fost ales în repetate rânduri deputat în Reichstagul Germaniei; a folosit cu pricepere tribuna parlamentului pentru a demasca politica internă și externă reacționară a iuncherismului prusian. Pentru activitatea sa revoluționară a fost în repetate rânduri condamnat la pedepse cu închisoarea. A luat parte activă la organizarea Internaționalei a II-a. Marx și Engels îl apreciau foarte mult pe Liebknecht, considerându-l unul dintre principalele lor sprijine în Germania, îl îndrumau în activitatea lui, criticând totodată foarte aspru politica lui împăciuitoare față de elementele oportuniste. - 298-299.

List, Friedrich (1789-1846) - economist burghez vulgar și om politic german; fabricant. Începând din 1817 a fost profesor la Universitatea din Tübingen, iar din 1819 conducătorul uniunii comercianților germani. Concepțiile lui oglindeau caracterul reacționar al burgheziei germane, care era dispusă să ajungă la un compromis cu iuncherii. În 1841 a publicat lucrarea „Sistemul național al economiei politice“, în care a făcut încercarea de a critica teoria economiștilor clasici burghezi. Considerând că la baza dezvoltării economice a națiunii stă manufactura, List a cerut introducerea unor taxe vamale care să protejeze tinăra industrie capitalistă germană împotriva concurenților străini. După părerea lui, introducerea unor asemenea taxe ar grăbi dezvoltarea manufacturii, ar duce

la dezvoltarea economică a națiunii și ar contribui la creșterea puterii statului. În persoana lui List, tinăra burghezie industrială a Germaniei și-a găsit un fervent apărător al intereselor ei. — 437.

M

Malthus, Thomas Robert (1766–1834) — economist burghez reacționar englez, unul dintre întemeietorii teoriei antiomane a populației. În lucrarea sa „Eseu asupra principiului populației” (1798), Malthus a încercat să demonstreze că nu în condițiile economice ale capitalismului trebuie căutată cauza suprapopulației și a mizeriei oamenilor muncii, ci în natură, în insuficiența absolută a mijloacelor de existență pe globul pământesc. Potrivit „teoriei” (schemei) lui Malthus, producția mijloacelor de existență crește doar în progresie aritmetică, în timp ce populația crește în progresie geometrică. Pornind de la acest considerent, Malthus încerca să dea o justificare războaielor și epidemiilor ca mijloc de reducere a populației și îndemna pe oamenii muncii să se abțină de la căsătorie. „Concluziile lui Malthus în problemele științifice — scrie Marx — sînt fabricate «cu o precauție luare în considerare» a intereselor claselor dominante în general și ale elementelor reacționare ale acestor clase în special. Aceasta înseamnă că Malthus falsifică știința pentru a servi interesele acestor clase” (*K. Marx* : „Teorii asupra plusvalorii”, partea a doua, Editura politică, 1960, pag. 95). În Rusia concepțiile lui Malthus erau apărute de Struve, Bulgakov și alții. Burghezia imperialistă contemporană caută să reinvie teoriile malthusiene, pentru a le folosi drept armă în lupta pe care o duc împotriva oamenilor muncii și pentru a-și justifica politica ei imperialistă. — 451, 461, 470.

Mayer, Siegmund — autorul cărții „Problema socială la Viena” (1871), fabricant. — 158.

Marx, Karl (1818–1883) — întemeietorul comunismului științific, gînditor genial, corifeu al științei revoluționare, conducătorul și învățătorul proletariatului internațional (vezi articolul lui V. I. Lenin „Karl Marx (Scurtă schiță biografică și expunere a marxismului)”, Opere, vol. 21, Editura politică, 1959, pag. 29–77). — 73, 74–78, 80–83, 94, 100, 129, 134, 137–139, 141–148, 153–155, 157–171, 174–175, 178–183, 186, 189–191, 208, 216, 235, 265–266, 293–294, 310–311, 312–313, 318, 320–322, 325, 329–330, 381, 406, 412–413, 416, 418–422, 427, 430–431, 439–441, 444, 455–456, 458–459, 466, 468, 473–474, 490, 497, 500–502.

Mendeleev, D. I. (1834–1907) — mare savant rus, a descoperit legea periodicității elementelor chimice, care stă și astăzi la baza teoriei substanței în științele naturii. Pe baza legii periodicității, el a prezis existența și proprietățile unor elemente chimice care au fost descoperite ulterior. În lucrarea sa clasică „Bazele chimiei” (1869–1871), el a făcut, pentru prima oară, o expunere sistematică, prin prisma legii periodicității, a întregii chimii anorganice. Mendeleev este cunoscut prin cerce-

tările sale importante în cele mai variate domenii ale științei și tehnicii. Militant progresist pe tărîm social al timpului său, el a luptat cu ardoare pentru răspîndirea culturii, pentru dezvoltarea forțelor de producție în Rusia, pentru independența ei economică. În 1876 a fost ales membru corespondent al Academiei de Științe din Petersburg, însă în 1880, în urma presiunilor exercitate de cercurile guvernante reacționare, i-a fost respinsă candidatura la alegerile de membri activi ai Academiei de Științe, iar în 1890 el a fost nevoit să părăsească Universitatea din Petersburg, unde fusese profesor începînd din 1865. Moștenirea lui științifică însumează peste 400 de lucrări publicate. Scrierile lui sînt apreciate în lumea întregă. Mendeleev a fost membru activ al multor academii și societăți din străinătate. - 356.

Mibailovski, N. K. (Postoronii) (1842-1904) - teoretician de vază al narodnicismului liberal, publicist, critic literar, filozof pozitivist, unul dintre reprezentanții școlii subiective în sociologie. Și-a început activitatea publicistică în 1860; între 1870 și 1880 a întocmit și a redactat diferite publicații ale narodnicilor. Mihailovski a fost unul dintre conducătorii revistei „Otecestvennie Zapiski”; el a colaborat la gazeta „Russkie Vedomosti” și la revistele „Severnii Vestnik” și „Russkaia Misl”, iar din 1892 a devenit redactor al revistei „Russkoe Bogatstvo”, în paginile căreia a dus o luptă îndrîjită împotriva marxiștilor.

Conceptiile lui Mihailovski au fost criticate de V. I. Lenin în lucrarea „Ce sînt «prieteni ai poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?” (1894) și în alte lucrări. - 129-196, 197, 203-204, 239, 257, 260, 264-266, 267, 268, 269, 270, 313, 321, 329, 330, 357, 359, 369, 379, 399-402, 403, 407-408, 410, 412, 414-415, 417, 419, 422, 447, 454.

Mill, John Stuart (1806-1873) - filozof burghez englez, logician și economist, unul dintre reprezentanții de vază ai pozitivismului. În anii 1865-1868 a fost membru al Camerei comunelor. Principalele sale lucrări filozofice sînt: „Sistem de logică deductivă și inductivă” (1843) și „Studiu asupra filozofiei lui sir William Hamilton” (1865). Lucrarea sa economică de căpetenie este „Principiile economiei politice” (1848). Mill a fost unul dintre reprezentanții economiei politice burgheze care, după definiția lui Marx, „căutau să pună de acord economia politică a capitalului cu revendicările proletariatului, care acum nu mai puteau fi ignorate” („Capitalul”, vol. I, E.S.P.L.P. 1957, ediția a III-a, pag. 50). În comparație cu D. Ricardo, Mill a făcut un pas înapoi, s-a îndepărtat de teoria valorii bazate pe muncă, pe care a înlocuit-o cu teoria vulgară a cheltuielilor de producție. El a încercat să explice profitul încasat de capitaliști prin teoria pseudoștiințifică a abstenenței pe care ar practica-o capitaliștii în ce privește consumul. În problema populației, Mill era adept al teoriei lui Malthus. În adnotările sale la traducerea cărții lui Mill „Principiile economiei politice” (1860-1861) și în lucrarea sa „Șchiță de economie politică (după Mill)” (1861), N. G. Cernișevski a criticat concepțiile economice ale lui Mill. - 473.

Mirtov - vezi Lavrov, P. L.

Morgan, Lewis-Henry (1818–1881) – eminent savant american, etnograf, arheolog și istoric. Pe baza unui bogat material etnografic, obținut prin studierea orînduirii sociale și a felului de trai al indienilor din America, a emis teoria dezvoltării ginții ca formă fundamentală a orînduirii comunei primitive. Teoria lui Morgan a dat o puternică lovitură teoriei patriarhatului, care domina de multe veacuri; această teorie susținea că familia patriarhală a existat dintotdeauna, fiind germele și celula de bază a societății. Engels spunea că descoperirea lui Morgan echivalează, prin însemnătatea ei științifică, cu astfel de descoperiri ca teoria originii speciilor a lui Darwin sau teoria plusvalorii a lui Marx. De asemenea, Morgan a făcut încercarea de a periodiza istoria societății din vremurile cînd nu era încă împărțită în clase. Marx și Engels apreciau foarte mult lucrările lui Morgan. Marx a întocmit un conspect amănunțit al lucrării lui Morgan „Societatea primitivă” (1877), iar Engels a folosit, în lucrarea sa „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, materialul faptic cules de Morgan. – 144, 147, 179.

N

Napoleon I (Bonaparte) (1769–1821) – eminent comandant de oști francez, prim-consul al Republicii franceze între 1799 și 1804, împărat al Franței între 1804 și 1814 și în 1815. – 168.

N.-on, Nik.-on, Nikolai-on – vezi Danielson, N. F.

O

-on – vezi Danielson, N. F.

Orlov, V. I. (1848–1885) – statistician, unul dintre întemeietorii statisticii zemstvelor. A fost șeful secției de statistică a zemstvei guberniale Moscova. De asemenea a condus lucrările de statistică în guberniile Tambov, Kursk, Orel, Voronej și Samara. El a contribuit în mare măsură la întocmirea „Culegerilor de date statistice cu privire la gubernia Moscova”. Datele din lucrările lui Orlov au fost folosite de K. Marx, V. I. Lenin și G. V. Plehanov. – 242–243.

P

P. S. – vezi Struve, P. B.

Plehanov, G. V. (1856–1918) – primul propagator al marxismului în Rusia, luptător intransigent pentru concepția materialistă despre lume, eminent militant al mișcării muncitorești ruse și internaționale. În 1875, încă pe cînd era student, Plehanov a intrat în legături cu narodnicii, cu muncitorii din Petersburg și s-a încadrat în activitatea revoluționară. În 1877 a intrat în organizația narodnică „Zemlea i volea” („Pămînt și li-

bertate"), iar în 1879, după scindarea acesteia, s-a situat în fruntea organizației nou create a narodnicilor, „Cernii peredel“ („Împărțirea pământurilor“). În 1880 a emigrat; după aceea a rupt cu narodnicismul și în 1883 a creat la Geneva prima organizație marxistă rusă – grupul „Eliberarea muncii“. Plehanov a scris numeroase lucrări de filozofie, de istorie a doctrinelor social-politice, de teorie a artei și a literaturii, care constituie un aport prețios la tezaurul socialismului științific. „În decurs de 20 de ani, 1883–1903 – scria V. I. Lenin –, el a dat o mulțime de lucrări excelente, îndreptate mai ales împotriva oportuniștilor, machiștilor, narodnicilor“ (Opere, vol. 20, Editura politică, 1959, pag. 360). V. I. Lenin spunea că lucrările filozofice ale lui Plehanov sînt cele mai bune din literatura marxistă internațională. Plehanov a avut însă și greșeli serioase: el subaprecia rolul revoluționar al țărănimii și vedea în burghezia liberală un aliat al clasei muncitoare; admitînd în vorbe ideea hegemoniei proletariatului, în fapt se ridica împotriva esenței acestei idei.

După Congresul al II-lea al P.M.S.D.R., Plehanov s-a situat pe o poziție împăciuitoare față de oportuniști, iar mai tîrziu s-a alăturat menșevicilor. În perioada primei revoluții ruse, din 1905–1907, s-au ivit profunde divergențe între el și bolșevici în problemele fundamentale ale tacticii. Mai tîrziu s-a îndepărtat de mai multe ori de menșevici, oscilînd între menșevism și bolșevism; în anii 1908–1912, cînd menșevicii au pășit pe calea lichidării organizațiilor ilegale ale partidului, Plehanov s-a ridicat împotriva lichidatorismului, situîndu-se în fruntea grupului de „menșevici-partiiți“. În timpul primului război mondial, din 1914–1918, s-a situat pe pozițiile social-șovinismului. După revoluția burghez-democratică din februarie 1917, Plehanov s-a întors în Rusia și a adoptat o poziție de sprijinire a guvernului provizoriu; față de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a avut o atitudine negativă.

Principalele lucrări teoretice ale lui Plehanov sînt: „Socialismul și lupta politică“ (1883), „Divergențele noastre“ (1885), „Contribuții la dezvoltarea concepției moniste asupra istoriei“ (1895), „Contribuții la istoria materialismului“ (1896), „Fundamentarea narodnicismului în lucrările d-lui Voronțov (V. V.)“ (1896), „Despre concepția materialistă a istoriei“ (1897), „Cu privire la problema rolului personalității în istorie“ (1898) și altele. – 178, 190–191, 219, 273, 281, 291.

Pobedonostev, K. P. (1827–1907) – om de stat reacționar din Rusia țaristă, procuror general al sinodului, șeful efectiv al guvernului și principalul inspirator al exceselor reacțiunii iobăgiste din timpul domniei lui Alexandru al III-lea; a continuat să joace un rol important și în timpul domniei lui Nikolai al II-lea. De-a lungul întregii sale vieți a luptat cu înverșunare împotriva mișcării revoluționare. A fost un adversar hotărît al reformelor burgheze din 1860–1870, partizan al monarhiei absolute, dușman al științei și culturii. În perioada de avînt a revoluției burghez-democratice din octombrie 1905 a fost nevoit să-și dea demisia și să se retragă din viața politică. – 273.

Postnikov, V. E. (1844–1908) – economist-statistician, a lucrat la ministerul agriculturii și domeniilor statului la cadastrarea pămînturilor statului, membru al Societății economice libere. Autor al cărții „Gospo-

dăria țărănească din sudul Rusiei" (1891), în care a cules și a prelucrat datele statisticii zemstvelor cu privire la guberniile Ekaterinoslav, Taurida și Herson. V. I. Lenin analizează cartea lui Postnikov în lucrările sale „Noi schimbări economice în viața țărănească“, „Cu privire la așazisa problemă a piețelor“ (vezi volumul de față, pag. 1-121) și „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“. Caracterizând această lucrare a lui Postnikov, V. I. Lenin scria : „În literatura referitoare la descompunerea țărănimii, această lucrare trebuie să fie pusă în primul loc“ (Opere, vol. 3, Editura politică, 1958, pag. 49). Totodată, V. I. Lenin a subliniat că Postnikov, deși acordă o mare importanță problemelor economice, le-a expus totuși fragmentar și inconsecvent ; în ceea ce privește explicarea proceselor economice, la Postnikov se întilnesc contradicții și greșeli metodologice. - 1-67, 110, 111, 476, 483, 513-522.

Postoronni - vezi Mihailovski, N. K.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865) - publicist, economist și sociolog francez, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului. În 1840 a publicat cartea „Ce este proprietatea?“ El visa la eternizarea micii proprietăți private și critica de pe poziții mic-burgheze marea proprietate capitalistă, propunea să se organizeze o „bancă populară“ specială, care prin acordarea de „credit gratuit“ să ajute pe muncitorii să-și procure mijloace de producție proprii și să devină meseriași. Același caracter reacționar avea și proiectul lui utopic care prevedea crearea unor „bănci de schimb“ speciale, cu ajutorul cărora oamenii muncii ar putea să-și asigure desfacerea „echitabilă“ a produselor muncii lor și în același timp să nu se atingă de proprietatea capitalistă asupra uneltelor și mijloacelor de producție. În 1846 a apărut cartea sa „Sistemul contradicțiilor economice, sau Filozofia mizeriei“, în care sînt expuse concepțiile sale filozofice și economice mic-burgheze. În lucrarea sa „Mizeria filozofiei“, Marx a făcut o critică nimicitoare a cărții lui Proudhon, demonstrînd inconsistența ei științifică. Ales, în perioada revoluției din 1848, în Adunarea constituantă, Proudhon a condamnat acțiunile revoluționare ale clasei muncitoare. El a aprobat lovitura bonapartistă de la 2 decembrie 1851, după care a urmat instaurarea, în Franța, a regimului celui de-al doilea imperiu. - 139, 419, 427.

R

Raspopin, V. - statistician, autorul articolului „Gospodăria proprietarilor funciari particulari în Rusia (După datele statistice ale zemstvelor)“, apărut în „Juridiceskii Vestnik“ nr. 11 și 12 pe 1887. - 492.

Rogers, James Edwin Thorold (1823-1890) - economist burghez englez, autorul unor lucrări de istoria doctrinelor economice. Începînd din 1859 a fost profesor de economie politică și de statistică la Universitatea din Londra, iar din 1862 la cea din Oxford. În anii 1880-1886 a fost membru al parlamentului, din partea partidului liberal ; s-a manifestat ca un adversar consecvent al protecționismului și ca adept al

liber-schimbismului. În principala sa lucrare, „Istoria agriculturii și a prețurilor în Anglia” (1866), a strîns și a prelucrat un bogat material statistic. K. Marx s-a folosit de acest material în volumul I al „Capitalului”. – 473.

Rousseau, Jean-Jacques (1712–1778) – eminent iluminist francez; el a reflectat în scrierile sale ideologia micii burghezii; a avut un rol important în pregătirea ideologică a revoluției burgheze franceze din secolul al XVIII-lea; a fost unul dintre întemeietorii literaturii burghezo-democratice franceze; a exercitat o influență puternică asupra dezvoltării pedagogiei burgheze. Rousseau a pus în chip ascuțit problema inegalității sociale. Deși considera că proprietatea privată este izvorul asuprii sociale a maselor populare, el nu a propus desființarea completă a proprietății private, ci a promovat o teorie care preconiza o repartizare egalitară a proprietății private. Concepțiile filozofice ale lui Rousseau nu erau consecvente. El susținea că principiul tuturor fenomenelor din natură îl constituie spiritul și materia, considerînd materia drept principiu pasiv, iar pe Dumnezeu drept principiu activ. Tendința predominantă a filozofiei lui Rousseau a fost idealismul, însă într-o serie de cazuri el a emis și idei materialiste. În teoria sa cu privire la originea și creșterea inegalității sociale, Rousseau a intuit rolul hotărîtor al economiei în dezvoltarea societății. În „Anti-Dühring”, F. Engels îl caracterizează pe Rousseau drept un dialectician.

Principalele scrieri ale lui Rousseau sînt: „Dacă progresul făcut de științe și arte a contribuit la îmbunătățirea moravurilor?” (1750), „Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni” (1755), „Julia, sau Noua Eloisă” (1761), „Despre contractul social, sau Principiile dreptului politic” (1762), „Emil, sau Despre educație” (1762) și altele. – 170.

Ruge, Arnold (1802–1880) – publicist german, tînar hegelian; radical burhez. În 1844 a editat la Paris împreună cu Marx revista „Deutsch-Französische Jahrbücher” („Analele germano-franceze”). În curînd Marx s-a despărțit de el. În 1848 a fost deputat în Adunarea națională de la Frankfurt, făcînd parte din aripa stîngă; în anii 1850–1860 a fost unul dintre liderii emigrației mic-burgheze germane din Anglia; după 1866 a fost național-liberal, partizan al lui Bismarck, și a militat în presă pentru unificarea Germaniei sub hegemonia Prusiei. – 158.

S

Saltîkov-Șcedrin, M. E. (1826–1889) – mare scriitor satiric rus, democrat-revoluționar. În lucrările sale, Saltîkov-Șcedrin, folosind metoda satirei, a supus unei critici nimicitoare regimul absolutist iobăgist din Rusia; el a creat o galerie întregă de tipuri de moșieri-despoți, de reprezentanți ai birocrăției țariste, de liberali lași și a zugrăvit pentru prima oară în literatura beletristică tipuri de rechini burhezi. Pentru primele sale povestiri, „Contradicții” (1847) și „O poveste încurcată” (1848), în aprilie 1848 a fost exilat la Veatka, unde a stat mai binc

de 7 ani. După ce s-a întors, la începutul anului 1856, la Petersburg, Saltikov publică, sub pseudonimul „N. Șcedrin“, „Șchițe din provincie“, iar mai târziu, în anii 1860–1890, a scris o serie de lucrări mari : „Povestea unui oraș“ (1869–1870), „Vorbe leale“ (1872–1876), „Domnii Golovliov“ (1875–1880) și altele. Despre Iudușka, personajul principal din romanul „Domnii Golovliov“, Lenin spunea că este un personaj nemuritor, și în repetate rânduri a folosit acest personaj, ca și pe celelalte personaje din romanele lui Saltikov, în lucrările sale în care demasca grupurile sociale și partidele politice ostile poporului. K. Marx aprecia foarte mult operele lui Saltikov. În 1863–1864 Saltikov devine principalul colaborator al revistei revoluționar-democrate „Sovremennik“ și începând din 1868 face parte din redacția revistei „Otecestvennie Zapiski“. După moartea lui Nekrasov, în 1878 devine redactorul responsabil al acestei reviste și adevăratul conducător spiritual al intelectualității democratice, continuând mărețele tradiții ale democrației revoluționare din deceniul al 7-lea. – 260, 428.

Senior, William Nassau (1790–1864) – economist vulgar englez care a apărat interesele fabricanților și a luat parte activă la agitația organizată de aceștia împotriva reducerii zilei de muncă în Anglia (deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea.) Pamfletul lui „Scrisori asupra legii industriale în măsura în care influențează industria bumbacului“ (1837) a fost aspru criticat de K. Marx în „Capitalul“, vol. I. – 83.

Sieber, N. I. (1844–1888) – economist și publicist rus, profesor de economie politică și de statistică la Universitatea din Kiev ; a colaborat la o serie de reviste radicale și liberale din anii 1880–1890. În 1881, aflându-se la Londra, unde venise în vederea unor studii științifice, a cunoscut personal pe K. Marx și F. Engels. Sieber a fost unul dintre primii popularizatori și propagatori ai lucrărilor economice ale lui K. Marx în Rusia ; el nu numai că a căutat să expună ideile din „Capitalul“, dar a și susținut doctrina economică a lui K. Marx, combatând pe „criticii“ lui.

Sieber înțelegea însă în mod unilateral marxismul, rămânându-i străină latura critică-revoluționară a doctrinei lui Marx. În 1871 a scris disertația : „Teoria lui D. Ricardo asupra valorii și a capitalului în legătură cu completările și explicările ulterioare“, lucrare apreciată pozitiv de K. Marx în postfața la ediția a doua a volumului I al „Capitalului“. În 1885 Sieber a retipărit această lucrare, într-o ediție revăzută și completată, sub titlul „Studiile social-economice ale lui David Ricardo și Karl Marx“. De asemenea au fost foarte cunoscute lucrările sale „Teoria economică a lui Marx“ (publicată în 1876–1878 în revistele „Znanie“ și „Slovo“), „Studii asupra economiei din vremurile primitive“ (1883) etc. – 216.

Simmel, Georg (1858–1918) – filozof și sociolog german de orientare idealistă, discipol al lui Kant. Profesor la Universitatea din Berlin și la cea din Strassburg. Principalele sale lucrări sînt : „Despre diferențierea socială“ (1890), „Problemele filozofiei istoriei“ (1892), „Sociologia“ (1908) etc. – 414.

Skvorțov, A. I. (1848–1914) – economist burghez, agronom, profesor la Institutul de agricultură și silvicultură de la Novaia Aleksandria; a scris o serie de lucrări de economie politică și de economie agrară. Concepțiile lui burgheze au fost criticate în repetate rânduri de V. I. Lenin în lucrările sale. Principalele lucrări ale lui Skvorțov sînt: „Influența transporturilor cu aburi asupra agriculturii” (1890), „Studii economice” (1894), „Bazele economiei politice” (1898) etc. – 194, 477–481, 507.

Slonimski, L. Z. (1850–1918) – publicist, colaborator permanent al revistei „Vestnik Evropi”. În ultimul deceniu al secolului trecut a luat parte la polemica îndreptată împotriva marxștilor, adoptînd un punct de vedere burghezo-liberal. Articolele lui pe această temă sînt cuprinse în volumul „Doctrina economică a lui Karl Marx” (1898) etc. – 55, 325.

Smith, Adam (1723–1790) – economist englez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai economiei politice burgheze clasice. În lucrarea sa „Studiu asupra naturii și cauzelor avuției națiunilor” (1776) a arătat, pentru prima oară, că izvorul valorii este munca, în orice domeniu ar fi ea cheltuită. Pornind de la această teză, el a tras o concluzie extrem de importantă, și anume că salariul muncitorului reprezintă o parte din produsul produs de el și este determinat de valoarea mijloacelor lui de existență, că izvorul veniturilor capitaliștilor și ale proprietarilor de pămînt este tot munca muncitorilor. Smith a fost primul care a arătat că societatea capitalistă se compune din trei clase: muncitorii, capitaliștii și proprietarii de pămînt; însă, îngrădindu-se în concepția sa burgheză despre lume, el a contestat existența luptei de clasă în această societate. Relevînd meritele lui Smith în dezvoltarea economiei politice, Marx a atras totodată atenția asupra mărginirii burgheze, a caracterului contradictoriu și eronat al concepțiilor lui. Smith făcea confuzie între valoarea mărfii, care este just determinată prin timpul de muncă cheltuit pentru producerea ei, și valoarea muncii însăși. El susținea că în regimul capitalist valoarea se formează numai din venituri – salariu, profit și rentă, omițînd în mod greșit valoarea capitalului constant folosit în procesul de producție a mărfii. Tezele lui greșite au fost folosite de economiștii burghezi vulgari în scopul apărării ideologice a capitalismului. V. I. Lenin, care-l apreciază pe Smith ca pe un mare ideolog al burgeziei progresiste, critică într-o serie de lucrări unele teze ale teoriei lui. – 501.

Smith, Goldwin (1823–1910) – istoric, publicist și economist englez; profesor de istoria modernă la Universitatea din Oxford; începînd din 1868 a ocupat catedra de istorie a Angliei la Itaka (statul New York). În 1871 s-a mutat în Canada. A scris o serie de lucrări cu privire la Irlanda, Canada și Statele Unite ale Americii. – 473.

Sombart, Werner (1863–1941) – economist burghez vulgar german, unul dintre principalii ideologi ai imperialismului german. Profesor la Universitatea din Breslau, iar apoi la cea din Berlin. La începutul activității sale a fost unul dintre ideologii tipici ai „social-liberalismului... care are o ușoară spoială de marxism” (V. I. Lenin. Opere, vol. 18, E.S.P.L.P. 1957, pag. 54). Mai tîrziu, devenind dușman fățiș al marxismului, a prezentat capitalismul ca un sistem economic armonios, a încer-

cat să infirme teoria valorii bazate pe muncă a lui Marx, a negat teoria luptei de clasă, concentrarea capitalului, teoria pauperizării. În ultimii ani ai vieții sale a trecut pe pozițiile fascismului, proslăvind regimul hitlerist. Principalele sale lucrări sînt: „Socialismul și mișcarea socială în secolul al XIX-lea“ (1896), „Capitalismul contemporan“ (1902). – 422.

Spencer, Herbert (1820–1903) – filozof englez, psiholog și sociolog, reprezentant de vază al pozitivismului, unul dintre întemeietorii așa-numitei teorii organiciste a societății. Căutînd să justifice inegalitatea socială, Spencer a asemuit societatea omenească cu organismul animal, extinzînd teoria biologică a luptei pentru existență asupra istoriei omenirii. Datorită concepțiilor sale filozofice și sociologice reacționare, el a devenit unul dintre cei mai populari ideologi ai burgheziei engleze. În cartea sa „Materialism și empiriocriticism“, V. I. Lenin a criticat concepțiile lui Spencer și a arătat legătura ideologică dintre concepțiile acestuia și concepțiile idealiste ale narodnicului N. K. Mihailovski. Principala lucrare a lui Spencer este „Sistem de filozofie sintetică“ (1862–1896). – 133.

Struve, P. B. (P. S.) (1870–1944) – economist și publicist burghez rus; în ultimul deceniu al secolului trecut a fost reprezentantul cel mai de seamă al „marxismului legal“; colaborator și redactor al revistelor „Novoe Slovo“ (1897), „Nacealo“ (1899) și „Jizn“ (1900). „Marele maestru al renegării“ – așa l-a numit V. I. Lenin (Opere, vol. 13, E.S.P.L.P. 1957, pag. 488). Încă în prima sa lucrare, „Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei“ (1894), Struve, criticînd narodnicismul, a procedat la o „critică“ a teoriei economice și filozofice a lui K. Marx, căreia i-a adus unele „completări“, s-a solidarizat cu reprezentanții economiei politice burgheze vulgare și a propagat malthusianismul. La începutul secolului al XX-lea, el a rupt definitiv cu marxismul și cu social-democrația, trecînd în tabăra liberalilor; a fost unul dintre teoreticienii și organizatorii „Uniunii eliberării“, organizație burghezo-liberală (1904–1905), și redactor al organului ei ilegal „Osvobodienie“ (1902–1905). O dată cu înființarea, în 1905, a partidului cadeților, el devine membru al C.C. al acestui partid. După înfrîngerea revoluției din 1905–1907 îl găsim pe Struve lider al aripii drepte a liberalilor; încă de la începutul primului război mondial, din 1914–1918, devine unul dintre ideologii agresivi ai imperialismului rus. După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, Struve devine dușman înrăit al Puterii sovietice, membru al guvernului contrarevoluționar al lui Vranghel și, în cele din urmă, emigrant alb. – 272–274, 310, 311, 314–315, 324–327, 335, 339–340, 346, 353, 357, 359, 379, 382, 388, 395, 397–509.

Ș

Șcedrin – vezi Saltikov-Șcedrin, M. E.

Șcerbina, F. A. (1849–1936) – statistician al zemstvelor, narodnic; întemeietorul statisticii de bugete în Rusia. Între 1884 și 1903 a condus secția de statistică a zemstvei Voronej. În 1907 a fost deputat în

Duma a II-a de stat din partea partidului socialiștilor populiști. A fost membru corespondent al Academiei de Științe a Rusiei. După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a emigrat. Șerbina a întocmit și a publicat circa 100 de lucrări de statistică, printre care : „Gospodăriile țărănești din județul Ostrogojsk“ (1887) ; „Zemstva Voronej. 1865-1889. Studiu istoric-statistic“ (1891) ; „Bugetele țărănești“ (1900). V. I. Lenin a folosit lucrările lui Șerbina, criticându-l însă cu asprime pentru concepțiile lui narodniciste. - 218-219, 220, 221-224, 228, 450-451.

T

Trirogov, V. G. - statistician, vicepreședinte al Comitetului de statistică din gubernia Saratov. A scris cartea „Obștea și dările“ (1882). - 52.

Tulin, V. I. - vezi Lenin, V. I.

Tverskoi, P. A. - moșier rus ; în 1881 a emigrat în America. A colaborat la revista „Vestnik Evropi“. - 96.

U

Ulianov, V. I. - vezi Lenin, V. I.

Uspenski, G. I. (1843-1902) - eminent scriitor și publicist rus, democrat-revoluționar. În 1862 a publicat prima sa povestire - „Idila“. În 1865 a început să colaboreze la „Sovremennik“, iar după interzicerea acestei reviste a fost colaborator permanent al revistei „Otecestvennie Zapiski“. În scrierile sale - „Moravurile uliței Rastereaeva“ (1866), „Ruinarea“ (1869-1871), „Din jurnalul unui om de la țară“ (1877-1880), „Țăranul și munca sa“ (1880), „Puterea pământului“ (1882) și altele -, scriitorul înfățișează în chip realist și cu multă măiestrie asupra și lipsa de drepturi a sărăcimii de la orașe și a țărănimii. Cu toate concepțiile sale narodniciste, el a zugrăvit veridic dezvoltarea relațiilor capitaliste, năruirea temeliiilor vieții patriarhale de la sate și destrămarea obștii. V. I. Lenin l-a apreciat foarte mult pe Uspenski, considerându-l drept „unul dintre cei mai buni scriitori care au descris viața țărănească“, și în lucrările sale a citat adesea scrierile lui. - 255, 342-344, 350, 379.

V

V. V. - vezi Voronțov, V. P.

Vasilcikov, A. I. (1818-1881) - mare moșier, militant al zemstvelor ca reprezentant al nobililor, economist și publicist. Începând din 1872 a fost președinte al Comitetului asociațiilor de credit, împrumut și economii din Petersburg, înființat din inițiativa lui. A publicat o serie de lucrări în problema agrară, a autoadministrării locale și a creditului. În scrierile sale „Posesiunea pământului și agricultura în Rusia și în alte țări europene“ (1876), „Viața satului și agricultura în Rusia“ (1881) etc., el

pleda pentru menținerea obștii în Rusia, considerînd-o drept un mijloc de a înlătura lupta de clasă. V. I. Lenin, caracterizîndu-l pe Vasilcikov, scria : Prin măsurile practice propuse de el, „Vasilcikov, ca și ceilalți narodnici, reprezintă numai interesele micii-burghezii“ (vezi volumul de față, pag. 450). – 237, 364, 450.

Veretennikova, A. A. (1833–1897) – sora mamei lui V. I. Lenin, M. A. Ulianova. – 528, 529.

Vernadski, I. V. (1821–1884) – economist burghez, profesor de economie politică la Universitatea din Kiev și la cea din Moscova. Redactor al revistelor „*Ekonomiceskii Ukazatel*“ (1857–1861) și „*Ekonomist*“ (1858–1865) ; a criticat iobăgismul și a apărat orînduirea burgheză și principiile liberalismului economic. În revista „*Sovremennik*“, N. G. Cernișevski a rezervat un loc destul de important polemicii sale cu Vernadski. Această polemică a însemnat, în Rusia, începutul luptei dintre ideologia burgheză liberală și cea socialistă. – 355.

Voronțov, V. P. (V. V.) (1847–1918) – economist și publicist rus, unul dintre ideologii narodnicismului liberal din perioada 1880–1900, autor al cărților : „Destinele capitalismului în Rusia“ (1882), „Studii asupra industriei meșteșugărești din Rusia“ (1886), „Tendințe progresiste în gospodăria țărănească“ (1892), „Curentele de la noi“ (1893), „Studii de economie teoretică“ (1895) și altele, în care susținea că în Rusia nu există condiții pentru dezvoltarea capitalismului, apărînd pe micul producător de mărfuri și idealizînd obștea țărănească. Voronțov a propovăduit împăciuirea cu cîrmuirea țaristă și s-a ridicat cu hotărîre împotriva marxismului. Concepțiile lui Voronțov au fost criticate de G. V. Plehanov în lucrarea „Fundamentarea narodnicismului în lucrările d-lui Voronțov (V. V.)“ (1896). În cuvîntările și în lucrările sale din ultimul deceniu al secolului trecut, V. I. Lenin a demascat pînă la capăt concepțiile reacționare ale lui Voronțov. – 4, 102, 103, 120, 155, 242, 253, 255, 264, 268, 290, 312, 348, 353, 386, 395, 424–425, 432, 449, 467, 470, 497, 500–501, 502, 508.

W

Werner, K. A. (1850–1902) – statistician al zemstvelor de orientare narodnicistă. În anii 1880–1889 a lucrat la secția de statistică a Consiliului zemstvelor guberniale Moscova și Taurida. Din 1895 profesor de economie agricolă la Institutul de agronomie din Moscova. Principalele lucrări ale lui Werner sînt : „Gospodăria țărănească în județul Melitopol“ (1887), „Buletinul guberniei Taurida“ (1889), „Meșteșugurile din județul Bogorodsk, gubernia Moscova“ (1890) etc. – 19.

Witte, S. I. (1849–1915) – om de stat rus de la sfîrșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea ; exponent al intereselor „imperialismului militarist-feudal“ din Rusia țaristă, partizan convins al absolutismului ; a căutat să mențină monarhia făcînd concesii și promisiuni neînsemnate burgheziei liberale și recurgînd la crunte represii împo-

triva poporului; unul dintre organizatorii înăbușirii revoluției din 1905-1907. În calitate de ministru al căilor de comunicații (februarie-august 1892), ministru de finanțe (1892-1903), președinte al Consiliului de Miniștri (sfârșitul anului 1905 - aprilie 1906), prin măsurile luate în interesul mării burghezii în domeniul finanțelor, al politicii vamale, al construcțiilor de căi ferate, al legislației industriale etc., Witte a contribuit la dezvoltarea capitalismului în Rusia și la accentuarea dependenței ei de puterile imperialiste. „Ministru-misit“ - așa l-a caracterizat V. I. Lenin. - 275.

DATE DIN VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI
V. I. LENIN
(1870-1894)

1870

Aprilie, 10 (22) La Simbirsk (azi Ulianovsk) s-a născut Vladimir Ilici Ulianov (Lenin).

1879

August, 16 (28) Lenin intră în clasa I a liceului clasic din Simbirsk.

1886

Ianuarie, 12 (24) Moare Ilia Nikolaevici Ulianov, tatăl lui Lenin.

1887

Martie, 1 (13) Este arestat Aleksandr Ilici Ulianov, fratele mai mare al lui Lenin, pentru participare la atentatul împotriva lui Alexandru al III-lea.

Aprilie, 18 (30) Lenin scrie o petiție, adresată directorului liceului din Simbirsk, prin care cere să fie înscris la examenul de maturitate.

*Mai, 5 (17) -
iunie, 6 (18)* Lenin dă examenul de absolvire la liceul din Simbirsk.

Mai, 8 (20) Este executat A. I. Ulianov, împreună cu alți condamnați în procesul atentatului împotriva lui Alexandru al III-lea.

Iunie, 10 (22) Lenin a absolvit cu medalie de aur liceul din Simbirsk.

- Mijlocul lunii iunie* Lenin se hotărăște să se înscrie la Facultatea de drept a Universității din Kazan.
- Sfârșitul lunii iunie* Familia Ulianov se mută la Kazan.
- Iulie, 29 (august, 10)* Lenin adresează rectorului Universității din Kazan o petiție prin care cere să fie înscris în anul I al Facultății de drept.
- August, 13 (25)* Lenin se înscrie la Universitatea din Kazan.
- Septembrie - noiembrie* La Kazan Lenin activează într-un cerc studențesc revoluționar și în Asociația studenților din Samara și Simbirsk.
- Octombrie, 6 (18)* Lenin adresează inspectorului Universității din Kazan o petiție prin care cere să fie înscris la audierea cursurilor în primul semestru al anului școlar 1887-1888. În afară de obiectele de specialitate: istoria dreptului rus, istoria dreptului roman, enciclopedia dreptului, în petiție figurează teologia și limba engleză.
- Decembrie, 4 (16)* Lenin participă la o întrunire studențească de la Universitatea din Kazan.
- Decembrie, în noaptea de 4 spre 5 (de 16 spre 17)* Lenin este arestat pentru participare la tulburările studențești.
- Decembrie, 5 (17)* Lenin adresează rectorului Universității din Kazan o petiție prin care cere să fie șters din matricola universității, întrucât îi e imposibil să-și continue studiile în condițiile date ale vieții universitare. Lenin este eliminat din universitate.
- Decembrie, 7 (19)* Lenin, expulzat din Kazan, se stabilește în satul Koșukino, unde se află sub supravegherea secretă a poliției.

1888

- Mai, 9 (21)* Lenin înaintează ministrului instrucțiunii publice o petiție prin care cere să i se aprobe reînscrierea la Universitatea din Kazan. Cererea este respinsă.
- Septembrie, 6 (18)* Lenin înaintează ministrului de interne o petiție prin care cere să i se aprobe plecarea în străinătate „pentru a-și continua studiile“. Cererea este respinsă.

- Începutul lunii octombrie* Lenin capătă autorizație să părăsească satul Kokușkino și să se înapoieze la Kazan, unde se mută întreaga familie Ulianov. El este pus sub supravegherea secretă a poliției.
- Toamna* Lenin studiază „Capitalul” lui K. Marx și intră într-unul din cercurile marxiste organizate de N. E. Fedoseev.
- 1889**
- Mai, 3-4 (15-16)* Lenin pleacă din Kazan și se stabilește în gubernia Samara, la o fermă din apropiere de satul Alakaevka.
- Mai* Lenin cere să i se dea autorizație să plece în străinătate „pentru a-și căuta sănătatea”. Departamentul de poliție refuză să-i elibereze pașaportul.
- Mai-iunie* În „Samarskaia Gazeta” nr. 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 123 și 125 din 1889 apar anunțuri în care Lenin (V. Ulianov) se oferă să dea meditații.
- Iulie, 13 (25)* Arestarea lui N. E. Fedoseev și a membrilor cercurilor marxiste organizate de el la Kazan, printre care și a membrilor cercului din care făcea parte Lenin.
- Octombrie, 11 (23)* Lenin pleacă de la ferma din apropiere de Alakaevka și se stabilește la Samara.
- După 11 (23) octombrie* Lenin dă meditații la Samara.
- Între 11 (23) octombrie 1889 și 17 (29) august 1893* Lenin studiază cartea lui V. V. (V. P. Voronțov) : „Destinele capitalismului în Rusia”, în care face însemnări, calcule și sublinieri. El critică această carte în lucrările sale : „Ce sînt «prieteniul poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților ?” și „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”.
- Octombrie, 28 (noiembrie, 9)* Lenin adresează ministrului instrucțiunii publice o petiție prin care cere să i se aprobe să dea în particular examenul de candidat în științele juridice la una din instituțiile de învățămînt superior. Cererea este respinsă.

1890

- Sfârșitul anului
1889 - anul 1890* La Samara, Lenin continuă să studieze operele lui Marx și Engels, traduce „Manifestul Partidului Comunist“, care este citit apoi în cercurile ilegale din Samara (accastă traducere nu s-a păstrat). Lenin face cunoștință cu A. P. Sklearcnko, V. A. Ionov, I. H. Lalaianț, M. P. Golubeva și desfășoară propagandă marxistă în rândurile tineretului din Samara.
- Mai, 12 (24)* Mama lui Lenin, Maria Aleksandrovna Ulianova, se adresează departamentului de poliție cu rugămintea de a i se permite fiului său se înscrie la una din universități sau să dea examenele în particular.
- Mai, 17 (29)* M. A. Ulianova adresează ministrului instrucțiunii publice o petiție prin care cere să i se permită fiului său să dea examenele de absolvire la una din universități. Cererea ei se aprobă.
- Iunie, 12 (24)* Lenin adresează ministrului instrucțiunii publice o petiție prin care cere să i se aprobe să dea în particular examenele la Facultatea de drept a Universității din Petersburg. Cererea i se aprobă.
- Între 12 (24)
iunie 1890 și
5 (17) aprilie
1891* Pregătindu-se pentru examene, Lenin studiază cărțile lui A. D. Gradovski „Începuturile dreptului de stat rus“ (vol. I-III), în care face sublinieri și însemnări.
- Vara* Lenin stă la o fermă din apropiere de satul Alakavka, de unde vine din când în când la Samara.
- Sfârșitul lunii
august* Prima călătorie întreprinsă de Lenin la Petersburg pentru a obține informații în legătură cu examenele pe care urma să le dea la Facultatea de drept a Universității din Petersburg.
- August, 26-
septembrie, 1
(septembrie, 7-13)* În drum spre Petersburg, Lenin se oprește la Kazan.
- Între 19 (31)
octombrie 1890
și 10 (22) aprilie
1891* Pregătindu-se pentru examene, Lenin studiază „Teoria statisticii“ a lui I. Ianson, în care face sublinieri și însemnări.
- Octombrie, 24
(noiembrie, 5)* Lenin pleacă din Petersburg, pentru a se înapoia la Samara.

1891

- Sfârșitul lunii
martie* Lenin vine la Petersburg pentru a se prezenta la examene.
- Martie, 26
(aprilie, 7)* Lenin adresează președintelui comisiei de examinare de la Facultatea de drept a Universității din Petersburg o petiție prin care cere să i se admită să dea în particular examenul de absolvire. La această petiție anexează și lucrarea de drept penal.
- Sfârșitul lunii
martie - luna
aprilie* Lenin merge în repetate rânduri să vadă pe Olga Ilinicina Ulianova, sora sa, care stă la căminul Institutului superior de fete (Institutul Bestujev).
- Aprilie, 4-24
(aprilie, 16 -
mai, 6).* Lenin dă examene la Facultatea de drept a Universității din Petersburg (sesiunea de primăvară).
- Aprilie* Lenin transportă la spitalul Aleksandrovskaia pe sora sa O. I. Ulianova, care se îmbolnăvisese de febră tifoidă, și o vizitează cu regularitate.
- Sfârșitul lunii
aprilie - începutul
lunii mai* Lenin înștiințează pe mama sa, M. A. Ulianova, de îmbolnăvirea surorii sale O. I. Ulianova. Moartea Olgăi I. Ulianova.
- Mai, 10 (22)* Lenin ia parte la înmormintarea surorii sale O. I. Ulianova, care are loc la cimitirul „Volkovo“.
- Primăvara și
toamna* Lenin îl vizitează pe L. I. Iuvein, profesor la Institutul de tehnologie, și ia de la el literatură marxistă.
- Primăvara sau
toamna* Lenin îl vizitează pe S. F. Oldenburg, docent la Universitatea din Petersburg, pentru a afla unele amănunte în legătură cu viața și activitatea științifică a fratelui său A. I. Ulianov și a surorii sale O. I. Ulianova.
- Mai, 17 (29)* Lenin pleacă din Petersburg și se duce la Samara.
- Vara - începutul
lunii septembrie* Lenin locuiește la Samara și la ferma de lângă satul Alakaevka.
- Prima jumătate a
lunii septembrie* Lenin vine la Petersburg pentru a da, la Universitatea din Petersburg, examenele ce-i mai rămăseseră.

- Între 10 și 15 (22 și 27) septembrie* Lenin dă probă scrisă pe o temă din domeniul dreptului.
- Septembrie, 16 (28) - noiembrie, 9 (21)* Lenin dă ultimele examene la Universitatea din Petersburg (sesiunea de toamnă).
- Octombrie, 20 (noiembrie, 1)* Lenin e primit în audiență de subdirectorul departamentului de poliție, în legătură cu dorința lui de a pleca în străinătate. Cererea este respinsă.
- Noiembrie, 12 (24)* Lenin se înapoiază la Samara, venind de la Petersburg.
- Noiembrie, 15 (27)* Comisia de examinare de la Facultatea de drept a Universității din Petersburg acordă lui Lenin diploma de gradul I.

1892

- Ianuarie, 14 (26)* Lenin primește de la direcția circumscripției școlare Petersburg o diplomă universitară de gradul I.
- Ianuarie, 30 (februarie, 11)* Lenin se înscrie ca stagiar pe lângă avocatul A. N. Hardin din Samara.
- Februarie, 28 (martie, 11)* Lenin depune la Tribunalul districtual Samara o petiție prin care cere să i se elibereze un certificat care să-i dea dreptul să exercite profesiunea de avocat.
- Martie-aprilie* Lenin pledează la Tribunalul districtual Samara în procesele țăranilor Mulenkov, Oparin, Tișkin, Zorin și ale altor persoane.
- Iunie, 1 (13)* Lenin adresează directorului departamentului de poliție o petiție prin care cere să i se facă cunoscut președintelui Tribunalului districtual Samara că nu există impedimente pentru eliberarea unui certificat care să-i dea dreptul să-și exercite profesiunea de avocat.
- Iunie, 11 (23)* Lenin adresează președintelui Tribunalului districtual Samara o petiție prin care-i cere să se informeze la departamentul de poliție dacă există impedimente pentru eliberarea unui certificat care să-i dea dreptul să exercite profesiunea de avocat.

- Iunie* Lenin pledează la Tribunalul districtual Samara în procesele țăranilor Bambukov, Cinov etc.
- Iulie, 23*
(august, 4) Lenin obține dreptul de a pleda în fața instanțelor judecătorești în cursul anului 1892.
- Vara* Lenin pleacă din cînd în cînd la ferma de lingă satul Alakaevka.
Lenin împreună cu M. T. Elizarov, soțul Anei I. Ulianova, vizitează orașul Sizran și satul Bestujevka.
- Vara anului 1892*
- iarna 1892-1893 Lenin scrie o serie de referate, în care critică concepțiile narodnicilor, și le citește în cercurile ilegale. Aceste referate au servit ca material pregătitor pentru lucrarea „Ce sînt «prieteni poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?”.
- Septembrie-*
decembrie Lenin pledează la Tribunalul districtual Samara în diferite procese.

1893

- Ianuarie, 5 (17)* Lenin adresează Tribunalului districtual Samara o petiție prin care cere să i se elibereze un certificat care să-i dea dreptul de a pleda în fața instanțelor judecătorești în cursul anului 1893.
- Ianuarie,*
12 (24) - 13 (25) Lenin pledează într-un proces la Tribunalul districtual Samara.
- Nu înainte de*
martie Lenin studiază cartea lui V. E. Postnikov „Gospodăria țărănească din sudul Rusiei”, în care face însemnări, calcule și sublinieri. Această lucrare este analizată de el în mod amănunțit în articolul „Noi schimbări economice în viața țărănească”. Lenin se referă la cartea lui Postnikov în articolul său „Cu privire la așa-zisa problemă a pietelor”, iar mai tîrziu în cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”.
- Martie-aprilie* Lenin pledează la Tribunalul districtual Samara în procesele diferitelor persoane.
- Primăvara* În jurul lui Lenin se formează primul cerc de marxiști din Samara (A. P. Sklearenko, I. H. Lalaianț). Lenin pregătește și citește, în fața membrilor acestui cerc, referatul-articol „Noi schimbări economice în viața țărănească (Cu privire la cartea lui V. E. Postnikov)”. Acest cerc a exercitat o puternică influență asupra tineretului înaintat din regiunea Volgăi.

- După 20 mai (1 iunie) – înainte de 31 august (12 septembrie)* Lenin analizează articolul lui N. A. Karîșev „Schite economice” („Russkoe Bogatstvo” nr. 5, 1893), făcînd numeroase sublinieri și note marginale.
- Vara* Lenin se duce din cînd în cînd la ferma de lângă satul Alakaevka.
- August, 16 (28)* Intenționînd să se mute în raza unui Tribunal districtual din Petersburg, Lenin adresează președintelui Tribunalului districtual Samara o petiție prin care cere să i se elibereze un certificat în care să se specifice că este avocat stagiar și că în anii 1892 și 1893 a primit certificate care i-au dat dreptul să pledeze în fața instanțelor judecătorești.
- După 17 (29) august* În drum de la Samara spre Petersburg, Lenin se oprește la Nijni Novgorod, unde face cunoștință cu marxiștii din localitate și capătă o legătură conspirativă la Petersburg.
- Sfîrșitul lunii august* În drum spre Petersburg, Lenin se oprește la Moscova și face cunoștință cu marxiștii din localitate.
- August, 26 (septembrie, 7)* Lenin lucrează în sala de lectură a bibliotecii muzeului „Rumeanțev” (astăzi Biblioteca de stat „V. I. Lenin” a U.R.S.S.).
- August, 31 (septembrie, 12)* Lenin sosește la Petersburg.
- Septembrie, 3 (15)* Lenin intră ca stagiar la avocatul M. F. Wolkenstein.
- Septembrie, cel mai devreme la 21 (3 octombrie) – și nu mai tîrziu de 25 (7 octombrie)* Lenin vine la Vladimir, ca să se întâlnească cu N. E. Fedoseev. Întîlnirea n-a avut loc, fiindcă pe atunci Fedoseev nu fusese încă eliberat din închisoare.
- Septembrie 1893–1895* Lenin participă la conferințele avocaților stagiați, merge la ședințele Consiliului avocaților de pe lângă Tribunalul districtual Samara, dă consultații juridice și pledează la diferite procese.
- Lenin frecventează în mod regulat Biblioteca publică de stat (astăzi Biblioteca publică de stat „Salțikov-Șcedrin”), precum și bibliotecile Asociației economice.

- Octombrie, 5 (17)* Lenin scrie mamei sale, M. A. Ulianova, o scrisoare în care îi comunică cum trăiește și îi spune că așteaptă să capete un post la un contencios.
- Octombrie* Lenin scrie surorii sale M. I. Ulianova o scrisoare în care îi spune că lucrează la Biblioteca publică; totodată se interesează de felul cum învață ea și frațele la școală.
- Înainte de toamna anului 1893* Lenin studiază cartea „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Saratov, vol. XI, județul Kamîșin“, pe care face diverse însemnări, calcule și sublinieri. El a folosit date din această culegere în lucrările sale „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“ și „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“.
- Toamna* La Petersburg, Lenin intră în cercul marxist al studenților-tehnologi (S. I. Radcenko, V. V. Starkov, P. K. Zaporocet, G. M. Krjijanovski, A. A. Vaneev, M. A. Silvin și alții). Într-o ședință a acestui cerc, el face critica referatului lui G. B. Krasin „Problema piețelor“.
- Lenin scrie referatul-articol „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“ și-l citește în fața membrilor cercului marxist.
- Lenin analizează cartea „Culegere statistică-militară“. Partea a IV-a. Rusia. Sub îngrijirea redacțională a lui N. N. Obrucev; face în ea diverse însemnări și sublinieri. Această culegere a fost folosită de Lenin în lucrările sale: „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“, „Ce sînt «prieteni poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?“ și „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“.
- Toamna și iarna 1893-1894* Lenin stabilește legături cu muncitorii înaintați de la fabricile și uzinele din Petersburg (V. A. Șclgunov, I. V. Babușkin și alții).
- A doua jumătate a lunii decembrie* Lenin scrie lui P. P. Maslov, căruia îi face cunoscut că a primit scrisoarea lui, că i-a trimis articolele lui N. E. Fedoseev în legătură cu reforma țărănească și că redacția revistei „Russkaia Misl“ a refuzat să publice articolul „Noi schimbări economice în viața țărănească“; totodată îl roagă să-i comunice observațiile lui cu privire la acest articol.
- 1893 sau 1894* Lenin inaugurează un schimb de scrisori cu N. E. Fedoseev în legătură cu problemele concepției marxiste despre lume.

1894

- Inceputul lunii
ianuarie* Lenin vine la Moscova.
- Ianuarie, 9 (21)* Într-o adunare ilegală care are loc la Moscova Lenin ia cuvîntul împotriva narodnicului V. V. (V. P. Voronțov) și face o critică nimicitoare a concepțiilor lui.
- Ianuarie* Lenin vizitează orașul Nijni Novgorod și ține, în fața membrilor cercului marxist din localitate, un referat despre cartea lui V. V. „Destinele capitalismului în Rusia”.
- Lenin se înapoiază la Petersburg, unde conduce grupul social-democraților din localitate și cercul muncitoresc central, și ține lecții la cercurile muncitorești de dincolo de bariera Nevei și din alte cartiere.
- Sfîrșitul lunii
februarie* Lenin participă la o consfătuire a marxiștilor din Petersburg, care se ține la locuința inginerului Klasson (din cartierul Ohta). În afară de Vladimir Ilici au mai luat parte la această consfătuire: N. K. Krupskaja, R. E. Klasson, I. P. Korobko, S. I. Radcenko, Serebrovski și alții. Aici a întîlnit-o Lenin pentru prima oară pe Krupskaja. Lenin face cunoștință cu A. N. Potresov, P. B. Struve, M. I. Tugan-Baranovski și alți reprezentanți ai „marxiștilor legali”. Mai tîrziu încheie cu ei o înțelegere vremelnică în vederea luptei împotriva narodnicilor.
- Înainte de aprilie* Lenin studiază lucrarea lui F. Engels „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, ediția germană, și traduce în limba rusă unele pasaje.
- Primăvara-vara* Lenin scrie lucrarea „Ce sînt «prieteniul poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?”, a cărei primă parte este imprimată la șapirograf în iunie, la Petersburg.
- Mai, 30
(iunie, 11)* Lenin îi scrie lui P. P. Maslov în legătură cu observațiile făcute de el pe marginea articolului „Noi schimbări economice în viața țărănească”.
- Prima jumătate
a anului* Lenin studiază cartea „Pămînturile extralotuale luate în arendă de țărani” a narodnicului N. A. Karișev, în care face însemnări marginale și sublinieri. Lenin menționează această carte în lucrările sale:

- „Noi schimbări economice în viața țărănească“ și „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve“; mai târziu ea a fost criticată în „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“.
- Lenin prezintă în fața membrilor cercului marxist din Petersburg un referat în care face o analiză critică a cărții narodnicului N. Karișev „Pămînturile extralotuale luate în arendă de țărani“.
- Iunie, 14 (26)* Lenin pleacă la Moscova. Își petrece vara în apropiere de Moscova, la niște rude din Kuzminki.
- Iulie* La Petersburg apare, trasă la șapirograf, ediția a doua a primei părți din lucrarea lui Lenin „Ce sînt «prieteniile poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?“
- Iulie-august* Lenin pleacă la Gorki (gubernia Vladimir), la A. A. Ganșin, în legătură cu scoaterea ilegală a lucrării sale „Ce sînt «prieteniile poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?“.
- August, 27 (septembrie, 8)* Lenin se înapoiază la Petersburg, venind de la Moscova.
- Sfîrșitul lunii august* Apare ediția a treia a părții întii a lucrării lui Lenin „Ce sînt «prieteniile poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?“ (la Gorki, gubernia Vladimir) și ediția întii a părții a doua la Moscova.
- Septembrie* La Petersburg apare ilegal ediția întii a părții a treia și ediția a patra a părții întii a lucrării lui Lenin „Ce sînt «prieteniile poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?“
- Octombrie-noiembrie* La Petersburg apare ilegal ediția a doua a părții a doua a lucrării lui Lenin „Ce sînt «prieteniile poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?“
- Toamna* În fața membrilor cercului marxiștilor din Petersburg, Lenin citește lucrarea sa „Ce sînt «prieteniile poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?“
- La o ședință a cercului marxiștilor din Petersburg, Lenin ține referatul „Oglindirea marxismului în literatura burgheză“, în care supune unei aspre critici denaturările burgheze ale marxismului comise de Struve în cartea sa „Note critice în problema dezvoltării economice a Rusiei“.

- Toamna-iarna* Lenin ține prelegeri la cercurile muncitorești de dincolo de bariera Nevei, în cartierele Petersburg și Viborg.
- Decembrie, 13 (25)* Lenin scrie Mariei Ilinicina Ulianova o scrisoare în care întrebă de starea sănătății ei și a mamei lor, se interesează de viața de la Universitatea din Moscova, se plînge că nu găsește vol. III al „Capitalului” și o roagă să comunice acest lucru lui M. T. Elizarov.
- Decembrie, 24
(5 ianuarie 1895)* Lenin scrie Mariei Ilinicina Ulianova o scrisoare în care se arată îngrijorat de starea sănătății ei și o sfătuiește să nu se obosească peste măsură ; se interesează ce părere are ea despre lucrările lui N. V. Șelgunov.
- Sfîrșitul lunii
decembrie* Lenin vizitează pe S. P. Nevzorova, studentă la Institutul superior de fete (Bestujev), membră a grupului social-democrat din Petersburg, care era bolnavă.
- După 24 decembrie
(5 ianuarie)* Cu participarea activă a muncitorului I. V. Babușkin, Lenin redactează un manifest către muncitorii de la uzina „Semeannikov” în legătură cu tulburările care aveau loc acolo. Acesta e primul manifest agitatoric publicat de marxiștii ruși.
- Sfîrșitul anului 1894
- începutul anului
1895* Lenin scrie lucrarea „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve (Oglin-direa marxismului în literatura burgheză)”.
-

CUPRINS

Prefață la opere complete	VII
Prefață la primul volum	XVIII

1 8 9 3

NOI SCHIMBĂRI ECONOMICE IN VIAȚA ȚĂRĂ- NEASCĂ. <i>Cu privire la cartea lui V. E. Postnikov : „Gospo- dăria țărănească din sudul Rusiei“</i>	1—67

I	3
II	7
III	23
IV	36
V	63

CU PRIVIRE LA AȘA-ZISA PROBLEMĂ A PIETELOR	69—123

I	73
II	74
III	78
IV	84
V	88

VI	94
VII	102
VIII	118

1 8 9 4

CE SÎNT „PRIETENII POPORULUI“ ȘI CUM LUPTĂ EI ÎMPOTRIVA SOCIAL-DEMOCRAȚILOR ? (*Răspuns la articolele împotriva marxiștilor publicate în „Russkoe Bogatstvo“*) 125—334

<i>Partea I</i>	127
Din partea editorilor	197
Cu privire la ediția de față	198
<i>Partea a III-a</i>	201
Anexa I	303
Anexa a II-a	310
Anexa a III-a	328

CONȚINUTUL ECONOMIC AL NARODNICISMULUI ȘI CRITICA LUI ÎN CARTEA D-LUI STRUVE (OGLINDIREA MARXISMULUI ÎN LITERATURA BURGHEZĂ). *Pe marginea cărții lui P. Struve „Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei“. Petersburg 1894* . . . 335—510

<i>Capitolul I.</i> Comentariu amănunțit la o profession de foi narodnicistă	342
<i>Capitolul al II-lea.</i> Critica sociologiei narodniciste	396
<i>Capitolul al III-lea.</i> Modul cum pun narodnicii și d-l Struve problemele economice	426
<i>Capitolul al IV-lea.</i> Cum explică d-l Struve unele trăsături ale economiei de după reformă a Rusiei	453
I	454
II	483
III	489
IV	492
V	496
VI	504

MATERIALE PREGĂTITOARE

ÎNSEMNĂRI, CALCULE ȘI SUBLINIERI FĂCUTE DE
V. I. LENIN ÎN PAGINILE CĂRȚII LUI V. E. POSTNI-
KOV „GOSPODĂRIA ȚĂRĂNEASCĂ DIN SUDUL RUSIEI“ 513—522

ANEXE

PETIȚII ALE LUI V. I. ULIANOV (LENIN) 1887—1893	525—538
Lista lucrărilor lui V. I. Lenin din anii 1891—1894 care n-au fost găsite pînă în prezent	541—542
Lista lucrărilor traduse de V. I. Lenin	543
Adnotări	544—575
Indice de ³ lucrări și izvoare citate sau menționate de V. I. Lenin	576
Indice de nume	589
Date din viața și activitatea lui V. I. Lenin	615

ILUSTRĂȚII

Portretul lui V. I. Lenin. — 1918	II—III
Portretul lui V. I. Lenin. — 1890—1891	XXIV—I
Prima pagină a manuscrisului lui V. I. Lenin „Noi schimbări economice în viața țărănească“. — 1893	2—3
Prima pagină a manuscrisului lui V. I. Lenin „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“. — 1893	71
Ultima pagină a manuscrisului lui V. I. Lenin „Cu privire la așa-zisa problemă a piețelor“. — 1893	123
Coperta părții a III-a a cărții lui V. I. Lenin „Ce sînt «prieteni poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților ?“. — 1894	202—203

Ultima pagină a părții a III-a a cărții lui V. I. Lenin „Ce sint «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților ?”. — 1894 302-303

Coperta culegerii în care a fost publicată lucrarea lui V. I. Lenin „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve”. — 1895 337

*Dat la cules 20.02.960. Bun de tipar 25.03.960. Tiraaj
15.200. Hârtie velină mată de 65 gr. m.p. 540×840/16.
Coli editoriale 39,07. Coli tipar 41. A. 00597/60. 2
planșe tiejdruck, plus 3 planșe colorate tipar înalt.
Indice de clasificare pentru biblioteci 3C23=R.*

Tiparul executat sub com. nr. 4.721/410 de Comi-
natul Poligrafic Casa Științei „I. V. Stalin”,
Piața Științei nr. 1, București — R.P.R.

